

II.

DVORY A REZIDENCE VE STŘEDOVĚKU

Skladba a kultura
dvorské společnosti

DVORY A REZIDENCE VE STŘEDOVĚKU

MEDIAEVALIA HISTORICA BOHEMICA

Vedoucí a výkonný redaktor:

Jaroslav Boubín

REDAKČNÍ RADA:

Luděk Galuška, Eva Doležalová, Pavel Krafl, Ján Lukačka, Christian Lübke, Karel Maráz, Hana Pátková, František Šmahel, Jan Zelenka, Josef Žemlička

ŘADA: SUPPLEMENTUM MHB

Výkonný redaktor:

Dana Dvořáčková – Malá

Přední strana obálky a titulní list:

Biblia picta Velislai,

Národní knihovna České republiky,

Signatura XXIII.C.124, 99r: král Belšasar na hostině (Dan 5,1–4)

Zadní strana obálky:

Biblia picta Velislai,

Národní knihovna České republiky,

Signatura XXIII.C.124, 51r výřez: Jákob žehná svým synům (Gen 49);

106r výřez: Joachim a Zuzana, Zuzana se učí zákonu Mojžíšovu (Dan 13,1–3)

**MEDIAEVALIA HISTORICA BOHEMICA
SUPPLEMENTUM 2.**

DVORY A REZIDENCE VE STŘEDOVĚKU

II.

SKLADBA A KULTURA DVORSKÉ SPOLEČNOSTI

Dana Dvořáčková–Malá – Jan Zelenka (edd.)

Historický ústav
Praha 2008

Lektoroval: Prof. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc.
Doc. PhDr. Martin Nejedlý, Dr.

ISBN 978-80-7286-134-7

© Historický ústav, v. v. i.
Praha 2008

OBSAH

Úvodem	9
Dana DVOŘÁČKOVÁ–MALÁ <i>Panovnický dvůr ve středověku. Struktura, prostor a reprezentace</i>	11
SKLADBA DVORSKÉ SPOLEČNOSTI	
Jan ZELENKA <i>Vývoj přemyslovského dvora do 12. století</i>	39
Martin WIHODA <i>Dvory prvních moravských markrabat</i>	53
Libor JAN <i>Deset „purkrabích“ na dvoře Přemysla Otakara II.</i>	81
Marcin Rafał PAUK <i>Mechanizmy tworzenia elity dworskiej w dobie ostatnich przemysłidów. Najwyższy komornik Andrzej z Všechrom i jego krąg</i>	91
Karel MARÁZ <i>K hodnostářům a úředníkům uherského (1301–1304), českého a polského (1305–1306) krále Václava III.</i>	103
Markéta MARKOVÁ <i>Kuchaři, kejklíři, lékaři ... a jejich postavení na přemyslovském dvoře</i>	115
***	
Zdeněk ŽALUD <i>Tzv. užší dvůr Jana Lucemburského a markrabího Karla</i>	127
Klára BENEŠOVSKÁ <i>„Občasné“ a „dočasné“ rezidence Jana Lucemburského v Lucembursku, Francii a Itálii</i>	147
Mlada HOLÁ <i>Curia imperialis. K možnosti ubytování dvora českých králů ve Vratislavi a k funkcím jejich sídel (1335–1526)</i>	169
Lenka BOBKOVÁ <i>Zhořelecký dvůr a rezidence vévody Jana</i>	197

Robert NOVOTNÝ		
	<i>Ráj milců? Nižší šlechta na dvoře Václava IV.</i>	215
Petr ELBEL		
	<i>Úvaha o stavu bádání ke dvoru Zikmunda Lucemburského a představení prosopografického výzkumu Zikmundových dvořanů z českých zemí</i>	231
Václav LEDVINKA		
	<i>Králův dvůr a královský dvůr v Praze 1436–1490 (Poznámka k tématu dvora a dvorské kultury v pohusitském království)</i>	245
***		
Petr KOZÁK		
	<i>Dvorská společnost hlohovského a opavského vévody Zikmunda Jagellonského</i>	257
Robert ŠIMŮNEK		
	<i>Rezidenční dvory české šlechty v pozdním středověku</i>	285
***		
Kateřina CHARVÁTOVÁ		
	<i>Cisterciáci na dvoře posledních Přemyslovců</i>	327
Dalibor JANIŠ		
	<i>Ke skladbě dvora olomouckých biskupů ve 13. století</i>	347
Ewa WÓLKIEWICZ		
	<i>Pinguis pastor, oves macre. W kwestii organizacji dworu biskupa wrocławskiego Jodoka z Rožmberka (1456–1467)</i>	363

KULTURA DVORSKÉ SPOLEČNOSTI

Marie BLÁHOVÁ	
<i>Intelektuálové na dvoře posledních Přemyslovců</i>	387
Robert ANTONÍN	
<i>Ideál panovnícké moci v narativních pramenech českého středověku</i>	401
***	
Jana FANTYSOVÁ	
<i>Lucemburkové a turnaje</i>	419
Lenka MRÁČKOVÁ	
<i>Hudební kultura významných evropských dvorů a její recepce v českých pramenech 2. poloviny 15. století</i>	453
***	
Renáta MODRÁKOVÁ	
<i>Odras dvorského prostředí v klášteře benediktinek u sv. Jiří na Pražském hradě ve 13.–14. století</i>	459
Martin MUSÍLEK	
<i>Odras dvorské kultury v městském prostředí ve 13. a 14. století</i>	475
Soupis použitých zkratk	507
Autoři	509

Úvodem

Ve dnech 18. až 19. října 2007 se uskutečnilo druhé kolokvium *Dvory a rezidence ve středověku*, s podtitulem *Skladba a kultura dvorské společnosti*. Zasedání uspořádal Historický ústav Akademie věd České republiky ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy a Ústavem českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Setkání navázalo na první kolokvium věnované dvorské problematice z roku 2005, které v zásadě nabídlo dvě základní východiska studia; z pohledu vlastního dvora a z hlediska rezidenčního prostoru. Pestrost přednesených příspěvků potvrdila i stejnojmenná publikace, kterou vydalo nakladatelství Historického ústavu v roce 2006.

Druhé kolokvium se již tematicky vymezilo na dvě části – „skladbu a kulturu“ středověkého dvora. První blok věnovaný „skladbě“ zohlednil převážně elementární badatelský přístup – snahu identifikovat dvorskou společnost a poznat její skladbu v rámci moci výkonné, soudní a správní, včetně jednotlivých sociálních kategorií osob vyskytujících se na středověkých dvorech. Druhé podtéma „kultura“ pak přiblížilo dvorskou společnost z hlediska projevů *vita curialis*, včetně ohlasu dvorské kultury mimo prostředí panovnického dvora. Ve stejném vymezení jsou také prezentovány jednotlivé studie, které potvrzují, že dvůr tvořil centrum politické i správní moci v rámci ovládaného teritoria a zároveň představoval zázemí pro vlastní kulturně–společenské projevy. Přijímal a reflektoval vnější podněty, aby se stal zdrojem inspirace pro aristokracii a měšťany, stejně jako pro intelektuály či umělce. Dvůr současně určoval a přitom stále modifikoval způsoby chování, a to nejen v rámci vlastní dvorské společnosti, ale také v širším okruhu osob, které s ním přicházely do styku. Jednotlivé články prvního podtématu rovněž prokazují základní a výchozí metodologické přístupy při identifikaci skladby dvora, na které by mělo být dále navazováno. Jako výzvu k dalšímu studiu, při hledání nových možností a postupů, je proto možné chápat příspěvky druhého podtématu, jež zatím připomínají jen některé aspekty dvorské kultury středověku.

Závěrem je naší milou povinností poděkovat kolegům Mladě Holé, Petru Charvátovi a Miloslavu Polívkovi, kteří přečetli cizojazyčné texty, a v neposlední řadě Ivanu Hlaváčkovi a Martinu Nejedlému, jež se laskavě ujali lektorování. Rádi bychom rovněž poděkovali jednotlivých autorům za všechny příspěvky v již druhé publikaci na téma *Dvory a rezidence ve středověku*.

PANOVNICKÝ DVŮR VE STŘEDOVĚKU STRUKTURA, PROSTOR A REPREZENTACE

Dana DVOŘÁČKOVÁ–MALÁ

Úvod

V posledních desetiletích se studiu dvorské problematiky dostává v českém dějepísectví zasloužené pozornosti. Dvorské prostředí středověku symbolizují dva úzce provázané pojmy *dvůr* a *rezidence* a nabízejí v zásadě dvě badatelská zaměření. Inspirativní se v případě druhého z nich stalo do značné míry německé bádání, které se nejprve orientovalo na hledání funkčního a obsahového vyjádření termínu *rezidence*. Jednotlivé výsledky pak byly publikovány převážně na stránkách řady *Residenzenforschung*.¹ Historický vývoj Svaté říše římské ve středověku, kde se nenacházelo centrální rezidenční sídlo panovníka, totiž tento badatelský trend v zásadě předurčil.² „Rezidenční diskuze“ však sama vzápětí odhalila limity při určení definice a pozornost se obrátila k vnímání rezidence jako prostoru pro život dvorské společnosti, a tedy vlastního dvora.³ Vystala otázka, zda byla rezidence vždy tam, kde se právě nacházel dvůr. Problematika definování kategorie a kategorií rezi-

---

¹ Heinrich KOLLER, *Die Residenz im Mittelalter*, Jahrbuch für Geschichte der oberdeutschen Reichsstädte 12/13, 1966/67, s. 9–39; Hans PATZE, *Die Bildung der landesherrlichen Residenzen im Reich während des 14. Jahrhunderts*, in: Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert. Entwicklung und Funktionen, Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 2, Wilhelm Rausch (Hg.), Linz 1972, s. 1–54; Hans PATZE – Gerhard STREICH, *Die landesherrlichen Residenzen im spätmittelalterlichen Deutschen Reich*, Blätter für deutsche Landesgeschichte 118, 1982, s. 205–220. Také *Vorträge und Forschungen zur Residenzenfrage*, Residenzenforschung 1, Peter Johanek (Hg.), Sigmaringen 1990, a *Fürstliche Residenzen im spätmittelalterlichen Europa*, Hans Patze – Werner Paravicini (Hg.), Sigmaringen 1991.

² Joachim BUMKE, *Höfische Kultur. Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter*, München 1987, s. 71–72. Přímo k tématu Wilhelm BERGES, *Das Reich ohne Hauptstadt*, in: Das Hauptstadtproblem in der Geschichte, Festgabe zum 90. Geburtstag Friedrich Meineckes (Tübingen, 1952), Goldbach 1993, s. 1–29; Carlrichard BRÜHL, *Zum Hauptstadtproblem im Frühmittelalter*, in: Aus Mittelalter und Diplomatie. Gesammelte Aufsätze, Bd. 1, Hildesheim 1989, s. 89–114.

³ Diskuzi vyvolal zejména článek Peter MORAW, *Was war eine Residenz im deutschen Spätmittelalter*, Zeitschrift für historische Forschung 18, 1991, s. 461–468.

denčních sídel se tím ovšem neuzavřela, ale stala se společně hledaným jevem při identifikaci dvorské společnosti.⁴ Dvůr totiž mohl být přítomen stejně v hlavní rezidenci nebo pouze v reprezentativním sídle či dokonce v rámci doprovodu panovníka na cestě a třeba i ve stanu, během slavnosti či diplomatickém jednání.⁵

V českém prostředí je situace pro studium z pohledu panovnického dvora a rezidence přehlednější. Stav je dán existencí hlavní rezidence od raného středověku.⁶ Takto stanovené výchozí hledisko orientuje výzkum primárně na panovnický dvůr, kdy nutnost hledat hlavní rezidenci nestavíme do popředí a posuzujeme ji ve vzájemném kontextu obou pojmů – dvůr a rezidence. Hodnocení rezidence naopak vede ke snaze vymezit k hlavnímu sídlu ostatní typy panovnických sídel, které pro středověk na našem území identifikujeme.⁷

Hledání výstižné charakteristiky panovnického dvora přináší ale opět pojmové nesnáze obdobně, jako v případě definování pojmu *rezidence* v Německu, či u šlechtických rezidencí v českých zemích.⁸ Rozmanitost dvorského života, jak kulturně–společenská, tak politicko–administrativní, která je navíc proměnná v čase, definování

---

⁴ Výsledky představeny ve sbornících: *Alltag bei Hofe*, Residenzenforschung 5, Werner Paravicini (Hg.), Sigmaringen 1995; *Höfe und Hofordnungen 1200–1600*, Residenzenforschung 10, Werner Paravicini (Hg.), Stuttgart 1999. Novinky německého výzkumu naposledy shrnul Ivan HLAVÁČEK, *Z novinek německého Residenzen- a Hofforschung*, Sborník archivních prací 57, 2007, č. 2, s. 740–752.

⁵ Otázka mobility dvorské společnosti je aktuální zvláště pro raný středověk, který při výkonu správy přímo vyžadoval vládce „v sedle“. K tématu obecně studie itinerářů, na než upozorňuje Ivan HLAVÁČEK, *Dvůr a rezidence českých panovníků doby přemyslovské a raně lucemburské*, Opera historica 7, Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), České Budějovice 1999, s. 29–70, zvláště s. 58–59. Srovnej naposledy k problematice TÝŽ, *Dvůr na cestách. Několik úvah a podnětů*, in: Korunní země v dějinách českého státu III. Sborník příspěvků z mezinárodního kolokvia konaného ve dnech 26.–31. března 2006 v Clam–Gallasově paláci v Praze, Lenka Bobková – Jana Konvičná (edd.), Praha 2007, s. 91–111, kde je uvedena další literatura, či výběrově Lenka BOBKOVÁ, *Cestování, součást politické praxe. Cesty Karla IV. po korunních zemích*, in: Cesty a cestování v životě společnosti, Lenka Bobková – Michaela Neudertová (edd.), Ústí nad Labem 1997, s. 63–70.

⁶ I. HLAVÁČEK, *Dvůr a rezidence*, s. 32–36. Výstižné vyjádření pojmu *rezidence* nabízí Tomáš BALETKA, *Olomoucké biskupství a proměny jeho správního organismu mezi středověkem a novověkem*, in: Korunní země v dějinách českého státu III. Sborník příspěvků z mezinárodního kolokvia konaného ve dnech 26.–31. března 2006 v Clam–Gallasově paláci v Praze, Lenka Bobková – Jana Konvičná (edd.), Praha 2007, s. 161, poznámka 2.

⁷ K tématu srovnej Lenka BOBKOVÁ, *Rezidenční a správní centra v zemích Koruny české za vlády Lucemburků*, in: Korunní země v dějinách českého státu III. Sborník příspěvků z mezinárodního kolokvia konaného ve dnech 26.–31. března 2006 v Clam–Gallasově paláci v Praze, L. Bobková – J. Konvičná (edd.), Praha 2007, s. 23–48; I. HLAVÁČEK, *Dvůr na cestách*, s. 94–95.

⁸ K problematice šlechtického dvora srovnej studii Roberta Šimůnka v tomto sborníku, kde je přehled literatury.

panovnického dvora znesnadňuje.⁹ Podle dvořana anglického krále Jindřicha II. (†1189) a klerika Waltera Mapa skýtal dvůr pouze jednu jistotu, a to, že je stálý ve své nestálosti.¹⁰ Přesto ale výpovědi dobových pramenů, zvláště speciálně sepsaných dvorských řádů, nabízejí možnost postihnout strukturu a fungování dvorské společnosti, resp. dvorské domácnosti nebo menšího dvora panovníka. Dvorské řády byly sepisovány především z hlediska finanční správy dvora, kdy je jejich účelovost zřejmá na první pohled.¹¹ Dozvídáme se z nich o úřadech a jejich náplni, povinnostech hodnostářů či služebníků vůči panovníkovi a jeho rodině, včetně stanovení požitků za odvedenou službu.¹²

V našem prostředí se ale pro sledované období dokument podobného obsahu nezachoval.¹³ Orientace na personální stav dvora při jeho vymezení jako instituce výkonné, soudní a správní a zároveň charakteristiky panovnickovy domácnosti tak vychází z množství dochovaných pramenů, a tím z primárního zpracování dostupných

⁹ K tomu Werner PARAVICINI, *Auf der Suche nach einem Hofmodel. Zusammenfassung*, in: *Ordnungsformen des Hofes. Ergebnisse eines Forschungskolloquiums der Studienstiftung des deutschen Volkes*, Ulf Christian Ewert – Stephan Selzer (Hg.), Kiel 1997, s. 120–129; Reinhardt BUTZ – Lars–Arne DANNENBERG, *Überlegung zu Theoriebildungen des Hofes*, in: *Hof und Theorie. Annäherung an ein historisches Phänomen*, Reinhardt Butz – Jan Hirschbiegel – Dietmar Willoweit (Hg.) Köln–Weimar–Wien 2004, s. 1–42. Zde odkaz na původní studii Aloys WINTERLING, „Hof“ – *Versuch einer idealtypischen Bestimmung anhand der mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Geschichte*, *Mitteilungen der Residenzen–Kommission der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen* 5, 1995, Nr. 1, s. 16–21. Srovnej také Malcolm VALE, *The Princely Court. Medieval Courts and Culture in North–West Europe 1270–1380*, Oxford 2001, s. 15–33.

¹⁰ „Si quod Boecius de fortuna ueraciter asserit de curia dixerimus, recte quidem et hoc, ut sola sit mobilitates stabilis“, Walter MAP, *De nugis curialium, Courtiers' Trifles*, Montague Rhodes James – Christopher Brooke – Roger Aubrey Baskerville Mynors (edd.), Oxford 1983, s. 2.

¹¹ Obdobně M. VALE, *The Princely Court*, s. 34–35 a 42, upozorňuje na nejstarší dochované řády z královského prostředí – Anglie 1279 a Francie 1261 a 1286, které postihují více potřeby materiálního života na dvoře, než složku společensko–reprezentativní. Jako primární důvod vzniku vidí ekonomické a praktické důvody. K odlišení typologie dvorských řádů Werner PARAVICINI, *Europäische Hofordnungen als Gattung und Quelle*, in: *Höfe und Hofordnungen 1200–1600*, *Residenzenforschung* 10, Werner Paravicini (Hg.), Stuttgart 1999, s. 13–20.

¹² Spis podobného obsahu se zachoval z 9. století *Hincmarus De ordine palatii (editio altera)*, *Monumenta Germaniae Historica, Fontes iuris Germanici antiqui in usum scholarum separatim editi* III, Thomas Gross – Rudolf Schieffer (edd.), Hannover 1980. Z dalších spisů je pro popis struktury dvora příkladný: *Gisleberti Chronicon Hanoniense*, *MGH Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi* XXIX, Wilhelm Arndt (ed.), Hannover 1869, s. 294–301. K řádům a jejich rozlišení či odlišnostem obecně sborník *Höfe und Hofordnungen 1200–1600*, zvláště úvodní studie Wenera Paraviciniho.

¹³ Jistou výjimku nabízí částečně identifikovatelné povinnosti kaplanů Václava IV., kterými se zabýval Ivan HLAVÁČEK, *Überlegungen zum Kapellanat am Luxemburgischen Hof unter Johann von Luxemburg, Karl IV. und Wenzel*, in: *Alltag bei Hofe*, *Residenzenforschung* 5, Werner Paravicini (Hg.), Sigmaringen 1995, s. 83–111, kde jsou odkazy na prameny a literaturu.

informací metodou prosopografické analýzy. Výsledkem je poznání biografických údajů jednotlivců a určení důvodu jejich pobytu na panovníkově dvoře.¹⁴ Vzhledem k tomu, že řády ani jiné typy pramenů nemáme, zůstávají v našem prostředí do 13. století výchozí listiny a svědečné řady. Hodnota jejich výpovědi je sice stěžejní, ale přesto má jistá omezení.¹⁵ Např. osoba ve svědečné řadě mohla mít zcela zásadní vliv v okolí panovníka, tj. stát třeba v popředí jeho domácnosti/dvora, zde držet úřad či post rádce. Stejně tak ovšem mohla vystoupit účelově nebo *ad hoc*, např. při cestě panovníka a nemusela proto významněji figurovat ve skladbě panovnícké domácnosti/dvora.¹⁶

Vedle listin dále vstupují do zorného úhlu badatele prameny jako účty, účetní knihy, dvorské instrukce, kancelářská registra či dvorské a zemské desky.¹⁷ K nim lze připojit svébytné pramenné památky jako Korunovační řád Karla IV. nebo Zlatou bulu pro říši z roku 1356, které schématicky prvky dvorského řádu naznačují.¹⁸

¹⁴ Na význam prosopografie upozorňuje I. HLAVÁČEK, *Dvůr a rezidence*, s. 33, včetně základní literatury. Dále srovnej Martin NODL, *Středověká prosopografie jako metodická práce*, in: VIII. sjezd českých historiků (Hradec Králové 10.–12. září 1999), Jiří Pešek (ed.), Praha 2000, s. 146–149. Pro využití prosopografie například Robert ŠIMŮNEK, *Správní systém šlechtického dominia v pozdně středověkých Čechách. Rožmberská doména 1418–1472*, Praha 2005, s. 507–514. Jako další přístup srovnej tzv. „otoczenie“, které postihl Tomasz JUREK, *Rotacja elity dworskiej na Śląsku w XII–XIV w.*, in: *Genealogia, Władza i społeczeństwo w Polsce średniowiecznej*, Andrzej Radziwiński – Jan Wroniszewski (edd.), Toruń 1999, s. 7–27.

¹⁵ Příklad tvoří Markéta ŠPŮROVÁ, *Identifikace svědků na listinách královské rodiny v době Václava I. a jejich vztah k panovníckému dvoru*, in: *Dvory a rezidence ve středověku*, MHB Supplementum 1, Dana Dvořáčková–Malá (ed.), Praha 2006, s. 9–19; TÁŽ, *Svědkové na listinách Václava I. a jeho bratra markraběte Přemysla (třicátá léta 13. století)*, MHB 9, Praha 2003, s. 57–95. Částečně Dana MALÁ, *Skladba pražského dvora za vlády Václava II.*, MHB 9, Praha 2003, s. 97–163; Irena MORAVCOVÁ, *Dvůr královny Markéty Babenberské mezi lety 1246–1266*, in: *Dvory a rezidence ve středověku*, MHB Supplementum 1, Dana Dvořáčková–Malá (ed.), Praha 2006, s. 21–42.

¹⁶ Omezené možnosti výpovědi svědečných řad připomíná na příkladu *zeměpanského dvora* pozdního středověku opavských Přemyslovců Martin ČAPSKÝ, *Proměny dvorské elity jako odraz prestiže opavských Přemyslovců*, in: *Dvory a rezidence ve středověku*, MHB Supplementum 1, Dana Dvořáčková–Malá (ed.), Praha 2006, zde s. 124–125. Srovnej také studie Petra Kozáka v tomto sborníku.

¹⁷ Charakter jednotlivých typů pramenů a přehled využití pro studium dvora představil s akcentem na vrcholný a pozdní středověk Ivan HLAVÁČEK, *K organizaci státního a správního systému Václava IV. Dvě studie k itineráři a jeho radě*, Praha 1991, zvláště s. 9–33, a TÝŽ, *Hof und Hofführung Wenzels IV. (1376–1419)*, in: *Deutscher Königshof, Hoftag und Reichstag im späten Mittelalter, Vorträge und Forschungen 48*, Peter Moraw (Hg.), Stuttgart 2002, s. 105–136. Také srovnej poslední výčet TÝŽ, *Dvůr na cestách*, s. 103n., včetně poznámky 17.

¹⁸ *Die Goldene Bulle Kaiser Karls IV. vom Jahre 1356*, MGH Fontes iuris Germaniae antiqui in usum scholarum ex Monumenta Germaniae historica separatim editi XI, Wolfgang Fritze (ed.), Weimar 1972; Josef CIBULKA, *Český korunovační řád a jeho původ*, Praha 1934.

Významnou skupinou jsou narativní prameny, jež dvorské prostředí hodnotí reflexivně. Výchozí premisou pro práci s nimi se stává míra vztahu kroniky, resp. jejich tvůrců, ke dvorskému prostředí, což se ostatně týká všech typů pramenů, včetně často opomíjených pramenů literární povahy.¹⁹

Na základě dochovaných typů pramenů se pak nabízejí tři základní metodická východiska hodnocení středověkého panovnického dvora, a to nejprve **strukturálně–personální**, dále **společensko–reprezentativní**, kde se ukazuje běžné a sváteční dění – *vita curialis*, a konečně **prostorové** ve vztahu k rezidenci. Poslední jmenované bude zmíněno jen částečně, právě ve smyslu prostoru a nikoliv hledání typu rezidence.

I. Personálně–strukturální charakteristika dvorské společnosti

Premisa:

Základní sociální skupiny kolem panovníka na dvoře:

Světská nobilita, duchovní a služebnictvo.

Ze strukturálně–personálního pohledu můžeme panovnický dvůr sledovat horizontálně a při reflexi sociálního statutu se věnovat jednotlivcům nebo skupinám na dvoře. Prvotní dělítko lze vést mezi duchovními a světskými osobami, kde odlišujeme nobilitu a služebnictvo. Vertikální podoba otvírá pohled na přímé uspořádání dvora, tedy skladby na základě jednotlivých úřadů s vymezenými kompetencemi. Přistupujeme tedy ke strukturálnímu vymezení a tím určení skladby dvorského prostředí. Uvedený přístup odráží zmiňované dílo remešského arcibiskupa Hinkmara *De ordine palatii*, v němž autor popisuje uspořádání dvora, jeho strukturu a náplň úřadů, při vzájemném postihu duchovní a světské personální složky.²⁰ Z jeho rozdělení dvorské společnosti vystupuje domácnost a výkonný dvůr vlády.²¹ Přestože

¹⁹ Srovnej poznámka 17, a dále například *Moravo, Čechy radujte se! Němečtí a rakouští básníci v českých zemích za posledních Přemyslovců*, Praha 1998; Marie BLÁHOVÁ, *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila v kontextu historiografie latinského kulturního okruhu a její pramenná hodnota III*, Praha 1995.

²⁰ *Hincmarus De ordine palatii*, s. 56–82; Josef FLECKENSTEIN, *Die Struktur des Hofes Karls des Grossen im Spiegel von Hinkmars De ordine palatii*, Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins 83, 1976, s. 5–22.

²¹ Že byla pozice panovníka vnímána na dvoře jako dvojí naznačují již úvodní pasáže: „*Haec autem omnia et his similia eo intendebant, ut ab omni sollicitudine domestica vel palatina in quantum rationabiliter et honeste esse poterat dommus rex omnipotenti Deo spem suam indesinenter committens ad totius regni statum ordinandum vel conservandum animum semper suum promptum haberet*“, *Hincmarus De ordine palatii*, s. 74. Pasáž vyjadřuje myšlenku, že dvůr má panovníka zaměstnaného vládou, a proto je potřeba zbavit ho starostí o záležitosti domácí a palácové (za upozornění děkuji Dr. Zdeňku Žaludovi).

tak vlastně postihuje vedení domácnosti a dvora, je zřejmé, že právě z tohoto centra vychází správa říše, která představuje prodloužení správy dvora.²² Tím se dostáváme k terminologickému názvosloví při popisu dvora a potažmo problému definice, při obsahovém naplnění možných pojmů jednotlivých kategorií.

Při charakterizování panovnického dvora se normativně obvykle vychází ze spisu *Ökonomik* Konráda z Megenbergu ze 14. století, který v 50. kapitolách svého díla vystavěl obraz dvorské společnosti/dvora. Jeho práce představuje teoretické pojednání, neboť nejde o přímý popis konkrétního dvora ve smyslu dvorského řádu. Přínos ale spočívá právě v ideální podobě dvora, kterou Konrád svým spisem nabízí. Přitom je ale evidentní, že znal stav dvorské společnosti a zjevně i obsah dvorských řádů.²³ Konrád rozlišoval dvůr jako *curia minor* a *curia maior*.²⁴ „*Je nutno vědět, že dvůr císaře je dvojitý, totiž menší a větší. Menší dvůr je císařův dům [domácnost] složený z menších služebníků, jako jsou níže postavení rytíři a vazalové, kteří jsou jeho každodenními dvořany a čeledí. Dvůr větší znamená pak osobní setkávání se císaře s velmoži, knížaty a kurfiřty Svaté říše římské*“.²⁵

Konrádovo rozdělení na menší a větší dvůr postihuje přímo císařsko–panovnický dvůr a jím použité termíny (*minor* a *maior*) se nestaví vzájemně proti sobě, ale naopak na sebe navazují. Vedle toho je ovšem třeba přihlédnout k vlastní používané terminologii, která se týká přímo reflexe nebo popisu konkrétních dvorů.²⁶ Např. pro oblast Svaté říše římské došel Werner Rösener k závěru, že se ve 12.–13. století užíval termín *curia* pro dvorské sněmy/jednání – *Hoftag*. Zároveň se ale *curia*

²² Srovnej Josef FLECKENSTEIN, *Die Struktur des Hofes Karls des Grossen*, s. 18n.

²³ Pojednání o dvoru a zdrojích inspirace v díle Konrada von Megenberg (1308–1375) Gisela DROSSBACH, *Der Hof zwischen Ideal und Wirklichkeit in der Yconomica–Konrads von Megenberg*, in: *Höfe und Hofordnungen 1200–1600, Residenzenforschung 10*, Werner Paravicini (Hg.), Stuttgart 1999, s. 23–35, zde s. 28.

²⁴ *Die Werke des Konrad von Megenberg, Ökonomik, Teil I–III, Buch I–III*, MGH Staatsschriften des späteren Mittelalters, Sabine Krüger (ed.), Stuttgart 1973–84. Další prameny k problematice zpřístupňuje článek Werner PARAVICINI, *Europäische Hofordnungen als Gattung und Quelle*, in: *Höfe und Hofordnungen 1200–1600, Residenzenforschung 10*, Werner Paravicini (Hg.), Stuttgart 1999, s. 13–20.

²⁵ „*Est ergo sciendum, quod Cesaris augusti duplex est curia, videlicet minor et maior. Curia minor est domus Cesaris ex minoribus constans ministris, quales sunt minores milites et vasalli, qui cottidiani sunt curienses atque domestici eius. Curia vero maior est communicacio personalis augusti cum magnatibus et principibus electoribusque sacri imperii Romani*“, in: *Die Werke des Konrad von Megenberg, Ökonomik, Teil II, Buch II*, s. 199.

²⁶ K hledání terminologických možností srovnej pro německé prostředí R. BUTZ – L. A. DANNENBERG, *Überlegung zu Theoriebildungen des Hofes*, s. 1–42, a A. WINTERLING, „*Hof*“ – *Versuch einer idealtypischen Bestimmung*, s. 16–21.

vyskytovala při označení běžného panovnického dvora – *Hof*.²⁷ Pak je třeba vždy odlišit o jakou situaci se v celkovém kontextu jedná, zda denní dvůr panovníka nebo *Hoftag*, kde se účastnila další nobilita říše.²⁸

Obecně se totiž vždy jednalo o domácnost a dvůr panovníka (s výkonem vlády a materiálním zajištěním) a teprve potom o rozšířený – příležitostný i výkonný – dvůr. Přestože se ve druhém zmiňovaném případě také odrážela praxe vlády a správy, nešlo o každodenní vládní praxi všech „úředníků“ ovládaného teritoria. Toto schéma menší a větší se prolíná i v termínech *curia ordinaria* (pravidelná) a *curia plena* (úplná, naplněná), které vycházejí opět z práce Konráda z Megenberku a odpovídají poměrům v říši (*täglicher Hof* a *Hoftag*).²⁹ Stejně je to i v případě variant, jež Konrád využívá při popisu části menšího či běžného–každodenního dvora *curia minor* a *curia cottidiana*.³⁰

V pramenech české provenience je termín *curia* jako jediný obecně užívaný do 14. století.³¹ Doplněván je ale v různým slovních spojeních pro charakterizování dvorské společnosti nebo situace. U *Pokračovatelů Kosmových* se objevuje rozlišení „*universa curia et familia reginae*“.³² Pro výraz menšího dvora najdeme označení

²⁷ Werner RÖSENER, *Die Hoftage Kaiser Friedrichs I. Barbarossa im Regnum Teutonicum*, in: *Deutscher Königshof, Hoftag und Reichstag im späteren Mittelalter, Vorträge und Forschungen* 48, Peter Moraw (ed.), Stuttgart 2002, s. 362–365. K odlišnému vnímání *täglicher Hof* a *Hoftag* také W. PARAVICINI, *Alltag bei Hofe*, s. 9–32, zde s. 10–11. K tématu srovnej Paul Bernard SCHMID, *Curia und curialitas. Wort und Bedeutung im Spiegel der lateinischen Quellen*, in: *Curialitas. Studien zu Grundfragen der höfisch–ritterlichen Kultur*, Josef Fleckenstein (Hg.), Göttingen 1990, s. 15–26; Ulrich MÖLK, *Curia und curialitas, Wort und Bedeutung im Spiegel der romanischen Dichtung: zu fr. Cortois(ie)/pr. Cortes(ia) im 12. Jahrhundert*, in: *Tamtěž*, s. 27–38.

²⁸ Srovnej W. RÖSENER, *Die Hoftage Kaiser Friedrichs I. Barbarossa im Regnum Teutonicum; Haushalt a Hof* rozlišuje také W. PARAVICINI, *Auf der Suche nach einem Hofmodel*, s. 120. Srovnej TÝŽ, *Die ritterlich–höfische Kultur des Mittelalters*, München 1994, s. 67–68; M. VALE, *The Princely Court*, s. 34–68; Gabriele ANNAS, *Hoftag–Gemeiner Tag–Reichstag. Studien zur strukturellen Entwicklung deutscher Reichsversammlungen des späten Mittelalters (1349–1471)*, Bd. 2, Göttingen 2004, s. 104–105.

²⁹ W. PARAVICINI, *Alltag bei Hofe*, s. 10–11.

³⁰ „*Et hoc differenciam dicitur cancelarii minoris, qui minorem atque cottidianam curiam sequitur augusti*“, *Die Werke des Konrad von Megenberg, Ökonomik, Teil II, Buch II*, s. 207.

³¹ I. HLAVÁČEK, *Dvůr a rezidence*, s. 29. Pro další použití terminologie Josef MACEK, *Dvůr. Historicko–sémantická analýza*, rukopis nepublikovaného článku uložen v Archeologickém ústavu AV ČR, pod č. j. 8262/79, za upozornění děkuji Dr. Janě Zachové. Srovnej především také *Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum I, A–C*, kolektiv autorů, Praha 2003, s. 998–1001.

³² *Zlá léta po smrti krále Přemysla Otakara II.*, *Fontes rerum Bohemicarum II*, Josef Emler (ed.), Praha 1874, s. 347, z dalších příkladů ke dvoru královny Kunhuty: „*Et ex illa hora curia dominae reginae et familia eius, quae ad magnam numerositatem creverat tam in domicellis nobilium quam in domicellabus et aliorum militum servorum officialium, imminuta est et dispersa*“.

každodenní (běžný) dvůr – *curia cottidiana* ve *Zbraslavské kronice*.³³ O *universa curia* píše opět Petr Žitavský a rovněž Beneš Krabice z Weitmile ve chvíli, kdy připomínají založení Zbraslavského kláštera, kterého se účastnil celý dvůr (*universa curia*) shromážděný při královské korunovaci.³⁴ Jednotlivé ukázky dokazují, že terminologie popisu dvorské společnosti byla užívána volně, ale přes různé slovní ekvivalenty vnímali středověcí vzdělanci okruh dvora kolem panovníka jako každodenní dvůr či jako domácnost nebo jako menší, a to proto, že příležitostně byla potřeba se vymezit proti širší společnosti na dvoře, která se scházela nepravidelně při různých příležitostech (výkonných–správních–soudních i slavnostních). Jako vhodné normativní označení může proto zůstat Konrádovo dělení na **menší dvůr**, které reflektuje základní podstatu fungování dvora, kdy se jednalo jak o **domácnost** tak o **každodenní dvůr**, přičemž byla snaha se příležitostně vymezit od **rozšířeného – velkého dvora**, jak to vyžadovala situace v říši. Stejná příležitostná vymezení symbolizují rovněž český panovnický dvůr. Dodejme ještě, že obě takto stanovené „kategorie“ nestojí proti sobě, ale právě naopak, tvoří dvě provázané strany jednoho celku.³⁵ Dvůr a státní správa ovládané země nemohly totiž stát odděleně.

Teprve **po kvalifikování** takto vnímaného vymezení dvorské společnosti lze vést personální hodnocení, tím určit různé sociální skupiny a postihnout jejich úlohy v okolí panovníka. Pokusíme se to částečně ilustrovat na následujícím příkladu:

Identifikace menšího dvora na příkladu dvora Václava II.

Podle kronikáře Petra Žitavského „některým [Václav II.] tedy svěřoval hrady, některým města, jiným pak záležitosti úřadů království a řízení soudů: Toho ustanovil purkrabím, onoho maršálkem, jiného pak postavil v čelo své familie³⁶ jako představeného a mistra. Jiné pak ustanovil podle své vůle komorníky, druhé soudci, některé pak správci nejen stolu, nýbrž i své ložnice“.³⁷ Z Petrova popisu je dobře rozlišitelné,

³³ Petra Žitavského *Kronika zbraslavská*, FRB IV, Josef Emler (ed.), Praha 1884, s. 40–41: „...inter cotidiane curie sue familiam“, a s. 70: „...inter cotidiane consorcium familie“.

³⁴ Petra Žitavského *Kronika zbraslavská*, s. 75–76: „...cum universa curia et turba principum, nobilium et omnium aliorum“; *Kronika Beneše Krabice z Weitmile*, FRB IV, Josef Emler (ed.), Praha 1884, s. 462: „...cum universa curia et turba principum ac nobilium copiosa multitudine“.

³⁵ Srovnej obdobně M. VALE, *The Princely Court*, s. 56, pro prostředí severozápadní Evropy. Pro Anglické království hovoří o „provident household“ (*domus providencie*) a „ceremonial houshold“ (*domus magnificencie*).

³⁶ Pro překlad *Zbraslavské kroniky* je v textu užívána edice *Zbraslavská kronika. Chronicon Aulae regie*, František Heřmanský – Rudolf Mertlík (edd.), Praha 1976. Překladatelé zde pro termín *familia* užívají slovo družina; překlad zde nepřebírám a používám pro překlad *familia* slovo domácnost a dvůr. Kolísavost termínu *familia* bude zohledněna v samostatném pojednání o uspořádání dvora/domácnosti ve středověku.

³⁷ Petra Žitavského *Kronika zbraslavská*, s. 38: „Quibusdam igitur castra, quibusdam oppida aliis vero beneficiorum regni commisit negocia et iudicia gubernanda; istum purgravium,

kteřé jednotlivce můžeme vnímat v menším dvoře. Sám kronikář používá termínu *cottidiana familia* (ve smyslu každodenní domácnost/dvůr) na několika místech kroniky. Např. v době korunovace Václava II. roku 1297, kdy vypočítává množství spotřebovaného obroku pro koně, píše, že se ho značná část vydala nejen pro hosty a cizince, ale i těm, „kteří se počítali [inter cottidianam familiam],³⁸ jejichž počet přeci není malý“.³⁹ Obdobně se vyjadřuje Petr Žitavský i v případě královny Kunhuty, která do svého dvora/domácnosti začlenila Závíše z Falkenštejna, ještě když pobývala na Opavsku.⁴⁰

Rozlišit menší, každodenní dvůr/domácnost Václava II. podle výpovědi převážně diplomatických pramenů však již není tak snadné.⁴¹ Nejčastěji totiž vystupuje nejvyšší komorník (v rozmezí 1283–1305⁴²), dále kancléř (jehož výskyt v pramenech narůstá v 90. letech 13. století⁴³), podkomoří (1283–1305⁴⁴) a purkrabí Pražského hradu (1283–1305⁴⁵). Stolník a číšník naopak vystupují v listinách téměř jen v osmdesátých letech. Stejně sporadicky nacházíme maršálka.⁴⁶

Vidíme tak paradoxně nejčastěji jmenované úřady zemské správy (nejvyšší komorník, purkrabí Pražského hradu), a dále výkonné složky panovníkova dvora (kancléř). Úřady, které bychom v pramenech čekali v okolí krále, jako číšníka, stolníka, maršálka, najdeme sporadicky, a na počátku 14. století jsou pak doložené v čestné funkci a dědičné držbě některých panských rodů.⁴⁷ Rovněž o tom, kdo by měl domácnost panovníka řídit, tedy o hofmistrovi, nemáme v této době přesnější informace. Poprvé je na českém panovnickém dvoře doložen roku 1268, pak dvakrát v roce 1283, tedy na počátku vlády Václava II. František Palacký spojoval jeho držbu

---

illum marschalcum, alterum vero toti familie sue prefecit prepositum et magistrum. Alios camerarios, alios iusticiarios, quosdam vero non tantum mense sed et cubilis sui pro sua voluntate ordinavit ministros“.

³⁸ Srovnej poznámka 36.

³⁹ Tamtéž, s. 76: „...qui inter cottidianam familiam fuerant computati, quorum tamen numerus non est parvus“.

⁴⁰ Tamtéž, s. 23: „...inter cottidianam sue curie familiam“.

⁴¹ Ke dvoru Václava II. srovnej D. MALÁ, *Skladba pražského dvora za vlády Václava II.*, s. 97–163. V této studii byl podán prosopografický nástin skladby dvora, kdy nebylo rozlišení menšího a většího dvora reflektováno.

⁴² K výčtu srovnej D. MALÁ, *Skladba pražského dvora za vlády Václava II.*, s. 100 a 105n.

⁴³ Tamtéž, s. 101 a 122nn.

⁴⁴ Tamtéž, s. 101 a srovnej poznámku 48.

⁴⁵ Tamtéž, s. 101n. K purkrabským úřadům nověji Libor JAN, *Václav II. a struktury panovnické moci*, Brno 2006, zvláště s. 244–248.

⁴⁶ D. MALÁ, *Skladba pražského dvora za vlády Václava II.*, s. 102.

⁴⁷ Srovnej následující text.

po roce 1284 s osobou Závaše z Falkenštejna. Za *dispensatora* dvora ho totiž označila *Zbraslavská kronika*, ale jiný doklad pro to chybí.⁴⁸

Z hlediska personálního složení se v blízkosti panovníka pohyboval po celou dobu jeho vlády Hynek z Dubé, jehož pozice stoupala na pražském dvoře po zatčení Závaše z Falkenštejna. To potvrzuje hlavně kumulace úřadů, kterých Hynek postupně prostřídal několik. Jednalo se o dva nejvýrazněji vystupující na pražském dvoře a zemské správě nejvyšší komorník a purkrabí Pražského hradu. Proto jeho postavení v rámci menšího dvora je, i přes povinnosti v rámci výkonu úřadů, odůvodnitelné. Další výraznou postavou devadesátých let byl patrně Burchard z Magdeburku v roli podkomořího. Z těch, kteří určitou dobu stejný úřad zastávali, jmenujme ještě Tasa z Vízmburka a Aparda z Černé Hory.⁴⁹ I ti museli mít ke králi častý přístup ve smyslu menšího dvora či domácnosti. Posledním ze čtyř nejčastěji citovaných úřadů za Václava II. je kancléř, kde téměř vždy působila osoba blízká panovníkovi. Především se jednalo o nevlastního králova bratra Jana a později basilejského biskupa Petra z Aspeltu.⁵⁰ Zde je úloha v menším dvoře nepochybná.

Tím konečně také přistupujeme k duchovním osobám na Václavově dvoře, které zde od devadesátých let působily výrazně jako rádci. Vedle kancléře to byli členové kanceláře, jako protonotář či notáři.⁵¹ V neformální radě pak průběžně identifikujeme bamberského biskupa Arnolda, pozdějšího míšeňského biskupa Bernarda z Kamence, waldsaského opata Dětricha, sedleckého opata Heidenreicha, zbraslavského opata Konráda a zpovědníka Heřmana, člena řádu německých rytířů. Dále je to již jmenovaný nevlastní králův bratr Jan a basilejský biskup Petr z Aspeltu. Patřily sem také právně vzdělané osoby jako Oldřich z Paběnic, Gozzo z Orvieta, Jan

⁴⁸ Petra *Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 28: „*Zawissius autem contra se insurgentem parvipendens infamiam, ut prius universa disposuit et regie dispensator curie pro suo arbitrio singula ordinavit*“. Srovnej D. MALÁ, *Skladba pražského dvora za vlády Václava II.*, s. 102–103, poznámka 26; L. JAN, *Václav II. a struktury*, s. 24, poznámka 46, považuje titul *dispensator* za ekvivalent termínu *villicus*. Další informace o úřadu hofmistra podává Karel Maráz, a to z listiny Václava III. vydané 17. listopadu 1305, kdy se jednalo o Oldřicha z Říčan, citovaného jako *magistri curie nostre*, což naznačuje kontinuální obsazení úřadu hofmistra v době Václava II. K tomu srovnej studie Karla Maráze v tomto sborníku. Především ještě srovnání termínu v domácích pramenech, in: *Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum II, D–H*, kolektiv autorů, Praha 2003, s. 201–202.

⁴⁹ Naposledy k jednotlivým podkomořím a jejich působení na dvoře a ve prospěch panovníka L. JAN, *Václav II. a struktury*, s. 70–73.

⁵⁰ Srovnej D. MALÁ, *Skladba pražského dvora za vlády Václava II.*, s. 122–123.

⁵¹ Miloslav POJSL – Ivan ŘEHOLKA – Ludmila SULITKOVÁ, *Panovnická kancelář posledních Přemyslovců Václava II. a Václava III.*, SAP 46, 1974, s. 261–365; Dalibor HAVEL, *Listinné písmo v kanceláři Václava II. (1283–1305) I. Přehled písařských individualit*, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C 47, 2000, s. 71–130; TÝŽ, *Listinné písmo v kanceláři Václava II. (1283–1305) a Václava III. (1305–1306) II. Typologie písma*, SPFFBU C 48, 2001, s. 37–65.

z Ostrova, nebo přímí členové královské kanceláře (Petr Angeli). Nepřehlédnutelné je rovněž, že téměř každý z těchto vzdělanců měl spolupodíl na politice Václava II. Arnold Bamberský představoval exponenta Václavova tchána Rudolfa I. Habsburského a českému králi pomohl při pacifikování země po zatčení nepohodlného otčima. Míšeňský probošt Bernard z Kamence přišel z prostředí vratislavského dvora právě v době, kdy Václav II. začal expandovat do polských zemí. Jeho schopnosti využil panovník ostatně i roku 1292, když ovlivňoval volbu nového římského krále. V tehdejší poselství do říše nechyběl však ani jmenovaný Hynek z Dubé. Někdy od roku 1296 vystřídal starší rádce (Bernarda z Kamence †1296, též pražského biskupa Tobiáše †1296 i kancléře Jana †1296) obratný diplomat a lékař Petr z Aspeltu. Významná úloha patřila i cisterciákům. Sedlecký opat Heidenreich (*compater noster carissimus*) a zbraslavský Konrád, byli v okolí krále až do konce jeho života.⁵² K nim přiřadíme ještě králova zpovědníka Heřmana (*domini regis Bohemiae confessor et familiaris*), kterého podle líčení *Zbraslavské kroniky* král zařadil do „*inter cotidiane curie sue familiam*“.⁵³ Mezi duchovní počítáme ještě četné kaplany, kteří se ale vyskytují průběžně po celou dobu vlády Václava II., proto je obtížné určit jejich pobyt v menším dvoře/domácnosti krále.⁵⁴ Díky tomu si můžeme udělat také jen rámcovou představu o „sboru“ duchovenstva ve smyslu dvorské kaple Václava II. Navíc její ideu naplňovali další panovníkovi blízcí duchovní na dvoře (můžeme je např. hledat v kanceláři, mezi rádci či *familiares*).⁵⁵ Závěrem pro celkový výčet rádců jmenujme ještě finanční poradce z Florencie Aparda, Rinieriho a Cyna.

⁵² Srovnej Dana DVOŘÁČKOVÁ–MALÁ, *Biskup Bernard z Kamence, zakladatel, rádce a kancléř a diplomat*, in: Dvory a rezidence ve středověku, MHB Supplementum 1, Dana Dvořáková–Malá (ed.), Praha 2006, s. 107–121; TÁŽ, *Petr z Aspeltu mezi Přemyslovci a Lucemburky*, in: Ve znamení zemí Koruny české. Sborník k šedesátým narozeninám profesorky Lenky Bobkové, Jana Konvičná – Jan Zdichynec (edd.), Praha 2006, s. 27–35; Dana DVOŘÁČKOVÁ–MALÁ, *Familiares regis. Duchovenstvo na dvoře Václava II.*, in: Od knížat ke králům. Sborník k šedesátým narozeninám profesora Josefa Žemličky, uspořádali Eva Doležalová a Robert Šimůnek ve spolupráci s Danou Dvořákovou–Malou a Alešem Pořízkou, Praha 2007, s. 165–176. Srovnej také text Kateřiny Charvátové v tomto sborníku.

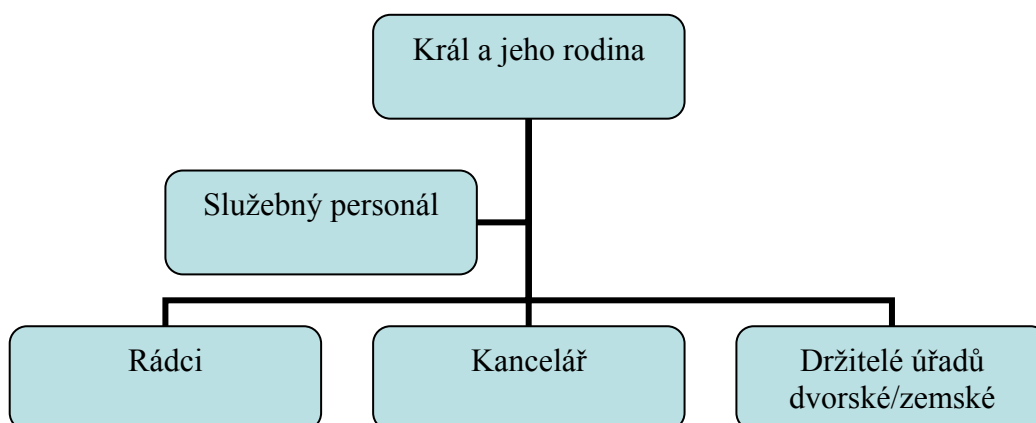
⁵³ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 40–41: „...*fratrem Hermannum ordinis Cruciferorum de domo Theutunica sibi pro patre spirituali eligens, ipsum inter cotidiane curie sue familiam preferendum ceteris deputavit*“.

⁵⁴ Srovnej D. MALÁ, *Skladba pražského dvora za vlády Václava II.*, s. 124–125. Obdobně Libor JAN, *Nezdařený pokus Václava II. o přenesení mělnické kapituly ke královské kapli Všech svatých*, SPFFBU C 50, 2003, s. 65–74; D. DVOŘÁČKOVÁ–MALÁ, *Familiares regis*, s. 165–176.

⁵⁵ K vývoji dvorské kaple srovnej práci Elli HANKE–HAJEK – Martha WIEDEN (mit einer Einleitung und Zusammenfassung von Heinz ZATSCHKE), *Die Geschichte der böhmischen Hofkapelle bis 1306*, Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte 4, 1940, s. 25–81, 113–168. Také L. JAN, *Nezdařený pokus Václava II.*, s. 65–74. Srovnej též I. HLAVÁČEK, *Überlegungen zum Kapellanat*, s. 83–111, a D. DVOŘÁČKOVÁ–MALÁ, *Familiares regis*, s. 171–172.

Tímto přehledem se otevřel nástin menšího dvora Václava II., který posunul do popředí jednotlivé rádce, a to hlavně z řad duchovních. Úloha nejčastěji jmenovaných držitelů světských úřadů správy (nejvyšší komorník, podkomoří a purkrabí Pražského hradu) však přesto do menšího dvora Václava II. zapadá, neboť v jeho vymezení nacházela opodstatnění své existence, protože vycházela ze dvora jako centra správy země. Významnou roli hrála jistě i osobní obliba ze strany krále, kterou bychom mohli ze světských pánů předpokládat právě u Hynka z Dubé.

(Menší) dvůr/domácnost Václava II.

Shrnutí

Identifikace menšího dvora na příkladu dvora Václava II.

Nastíněný stav menšího dvora Václava II. ukazuje, že do něho počítáme rádce a nositele dvorských hodností, kteří byli nebo mohli být téměř denně v kontaktu s králem. Předpokládáme v něm nejvyšší hodnostáře, členy královské kanceláře, ale i kaplany a zpovědníky či jednotlivce, kteří tvořili pouze králův doprovod a v celkovém výčtu dvořanů mohli stát i v pozadí. Nemuseli se podílet na vladařské agendě, mohli zůstat soukromými a duchovně blízkými osobami krále. Zde je třeba zdůraznit, že v jádru menšího dvora figurovali osobní důvěrníci vládce a vlastní menší dvůr/domácnost pak mohl být těmito vyvolenými/oblíbenými v zásadě řízen.⁵⁶ Výběr důvěrníků a rádců byl pak často ovlivněn subjektivním založením a potřebami panovníka. Příklady pro dvůr Václava II., kde byl navíc každý rádce přínosný pro určitou sféru zájmu (politická, duchovní), ukazují cestu k postupně se instituciona-

⁵⁶ K tomu srovnej například Johannes LAUDAGE, *Der Hof Friedrich Barbarossa. Eine Skizze*, in: *Rittertum und höfische Kultur der Stauferzeit*, Johannes Laudage – Yvonne Leiverkus (Hg.), Köln 2006, s. 75–92.

lizující panovnické radě.⁵⁷ Proměnlivost a fluktuaci počtu dalších úředníků, duchovních či oblíbenců, závislou i na osobní vazbě ke králi (a též i královně), musíme mít tak stále na paměti. Názorněji o tom vypovídají prameny v případě vlády Jana Lucemburského, kdy bylo dvorské prostředí krále ovlivňováno politickými zápasy o moc a v rovině personální vykazovalo značnou proměnlivost.⁵⁸

Ve skladbě menšího dvora/domácnosti působila ještě další, nepostradatelná sociální kategorie sloužících. Dělicí mezník představuje společensko–stavovská hranice, která vstup do nobilitovaných pater struktury *curia minor* a *curia maior* nedovolovala. Na služebnících ale závisel chod domácnosti, materiální zajištění panovníka, jeho rodiny. Nabízí se zde pojem služební personál, kam vedle různých komorníků, zařadíme např. chůvy i vychovatele.⁵⁹ Další služebníky představovali strážce, ozbrojený doprovod, poslové, větší počet lidí musel pečovat o koně a stáje.⁶⁰ Přijmout můžeme úvahu o značné propustnosti mezi obtížně postihnutelnou škálou služebnictva, ale díky absenci pramenů vedou torzovité výsledky často k hypotetickým závěrům. Přesto můžeme odvodit, že stejné povinnosti poskytovali i pozvaným hostům širšího–velkého dvora, kdy počet dvořanů narůstal.⁶¹

Názorně vyplývá, že menší dvůr panovníka složený ze světské šlechty a duchovenstva tvořil střed moci výkonné, správní a soudní a společně se sloužícími byl zároveň dvorskou domácností panovníka a jeho rodiny. Výkonná moc panovnického dvora byla pak delegována do státní správy v celém království.

⁵⁷ K panovnické radě ve středověku srovnej I. HLAVÁČEK, *K organizaci státního a správního systému*, s. 73–122; Peter MORAW, *Über den Hof Kaiser Karls*, in: *Deutscher Königshof, Hoftag und Reichstag im späteren Mittelalter, Vorträge und Forschungen 48*, Peter MORAW (Hg.), Stuttgart 2002, s. 75–103, zvláště s. 90–91; TÝŽ, *Räte und Kanzlai*, in: *Kaiser Karl IV. Staatsmann und Mäzen*, Ferdinand Seibt (Hg.), München 1978, s. 285–292.

⁵⁸ Srovnej Zdeněk ŽALUD, *Dvůr Jana Lucemburského a česká šlechta*, in: *Lesk královského majestátu ve středověku*. Pocta prof. PhDr. Františku Kavkovi, CSc. k nedožitým 85. narozeninám, Lenka Bobková – Mlada Holá (edd.), Praha 2005, s. 143–152. K Janovu dvoru rovněž Peter MORAW, *Über den Hof Johanns von Luxemburg und Böhmen*, in: *Johann der Blinde, Graf von Luxemburg, König von Böhmen 1296–1346*, Michel Pauly (Hg.), 1997, s. 93–120.

⁵⁹ Domnívám se, že do výčtu služebnictva nelze jednoznačně zařadit lékaře, jehož pozice mohla mít různý stupeň postavení ve vztahu k panovníkovi, jako příklad Petr z Aspeltu, Havel ze Strahova, Albík z Uničova. To si ve svém spisu například uvědomuje i Konrád z Megenberku, který je řadí mezi *servi honesti*, stejně jako kaplany, rádce či notáře, *Die Werke des Konrad von Megenberg, Ökonomik, Teil III, Buch III*, s. 135.

⁶⁰ Zajímavý příklad o povinnostech služebníků a možnostech dvora ukazuje Kronikář Otakar Štýrský, podle něhož měla milenka Václava II., Anežka, k dispozici 12 koní z královské stáje, *Ottokars Österreichische Reimchronik*, Joseph Seemüller (ed.), MGH Deutsche Chroniken V/1,2, Hannover, 1890–1893, v. 86365–86376.

⁶¹ Termín dvořan zde užívám jako označení *ad hoc* pro všechny jednotlivce na dvoře bez služebního personálu. Pobyt na dvoře = dvořan.

Cesta k vymezení většího dvora – *curia maior*

Premisa:

Skupina osob, jako rádců, hodnostářů menšího dvora/domácnosti je v okolí vladaře identifikovatelná vždy,⁶² ovšem s ohledem na místní, časové a prostorové možnosti v daném vývojovém stupni dvora:

1. panovnický dvůr v případě knížecího přemyslovského dvora⁶³
2. panovnický dvůr v případě Českého království⁶⁴

Při použití pojmů panovník a jeho dvůr se dotýkáme období raného středověku, kde počátky dvora spojujeme se vznikajícím raně středověkým státem. Jeho podobu v tomto období určujeme z ojedinělých zmínek. Dvůr ale již tehdy zajišťoval jako domácnost hmotné potřeby panovníka spojené s bydlením, stravou, ošacením a cestami. Zároveň však plnil odpovídající výkonnou, správní a reprezentativní funkci ve vztahu k ovládanému území. Oba popsané faktory náplně dvora souzní s domácností či menším dvorem, protože dvůr panovníka spojoval materiální a výkonnou složku zcela ve smyslu zachování existence, při vzájemné potřebě základních složek – panovníka, dvořanů a služebného personálu.

Konkrétní povědomí o podobě dvorské společnosti z informací o dvorských úřadech, jejich kompetencích a dvorských slavnostech, je možno pro české země sledovat v zásadě až od 12. století, přestože nejstarší zmínky sahají o dvě staletí dříve.⁶⁵ Skromné výsledky můžeme rozšířit srovnáním s vývojem na západ od českých zemí a posílit době odpovídající představu o funkčnosti dvorské společnosti již v této době. Hlavní dvorské úřady spadající do *curia minor* se obecně profilovaly západně od Rýna již od raného středověku. Do období 12. až 13. století pak na většině knížecích dvorů najdeme maršálka, stolníka, číšníka a komorníka.⁶⁶

---

⁶² K sociální skladbě připočítáme ještě zmiňovaný služebný personál.

⁶³ Srovnej přehledně Josef ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí (1034–1198)*, Praha 2007², s. 180–187, zde i další literatura, zvláště Joachim PROCHNO, *Terra Bohemiae, Regnum Bohemiae, Corona Bohemiae*, in: *Corona Regni. Studien über die Krone als Symbol des States im späteren Mittelalter*, Manfred Hellmann (Hg.), Weimar 1961, s. 198–224.

⁶⁴ Srovnej I. HLAVÁČEK, *Dvůr a rezidence českých panovníků doby přemyslovské a raně lucemburské*, s. 38–39.

⁶⁵ Mezi první postižení skladby panovnických dvorů na základě soupisů jednotlivých úředníků v domácí historiografii patří pro sledované přelomu 13. a 14. století: Václav Vladivoj Tomek, *Dějepis města Prahy I*, Praha 1892², s. 335–356 a s. 581–582. Jeho práci předchází František Palacký, *Přehled současných nejvyšších důstojníků a úředníků zemských i dvorských ve království českém od nejstarších časů donynějška*, Praha 1832; Týž, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě I/2. díl*, Praha 1877³, s. 440–452.

⁶⁶ K vývoji dvorských úřadů v německých zemích Werner RÖSENER, *Hofämter an den mittelalterlichen Fürstenhöfen*, *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 45, 1989, s. 485–550. K vývoji dvorských a zemských úřadů u nás Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ,

Odlišná je pouze míra významu jednotlivých úřadů a vlastní specifika odpovídající potřebám konkrétního dvora. Od 12. století jsou s postupně narůstajícím dvorským aparátem u nás dokumentovány podúřady. Předpokládáme jejich odpovědnost za faktické naplňování praxe jednotlivých úřadů. Zde zároveň překračujeme rámeček menšího–každodenního dvora, což souvisí také s tím, že během 13. a 14. století se vývoj dvorských úřadů definitivně ustálil na podobě zemských a dvorských hodností.

S tím souvisí rozdílnost skladby dvora s nástupem lucemburské dynastie, kdy se rovina vnímání menší a větší dvůr proměňuje.⁶⁷ Jan Lucemburský byl obklopen menším dvorem jednotlivců, kteří mu byli z části osobně zavázáni.⁶⁸ Zvláštností Janova menšího dvora byla jeho značná mobilita, která počet doprovodu a stav domácnosti účelově a místně (Čechy, Lucembursko, a jiné zahraniční rezidence např. ve Francii) modifikovala.⁶⁹ V tomto směru vývoje (teritoriálně–sociálním) nebyl ale zatím Janův dvůr výrazně zhodnocen.⁷⁰

Staré úřady číšník, stolník, maršálek, o jejichž proměně můžeme uvažovat snad již se závěrem vlády Václava II., získaly status dědičný a reprezentativní. Nejvyššího maršálka drželi páni z Lipé, nejvyšší číšnictví páni z Vartenberka a úřad nejvyššího stolníka Zajícové z Házmburka. Výkon čestné funkce nejvyššího maršálka se např. za vlády Karla IV. omezoval na slavnostní okamžiky širšího–velkého dvora. Jmenovat můžeme kupř. ceremoniální úkony při přinesení ovsy pro císařovy koně.⁷¹ Výkon úřadu maršálka byl pak zabezpečen v každodenním chodu dvorským maršálkem, stejně tak dalšími dvorskými úředníky. Obdobné rozložení ve smyslu držitelů úřadů

Dějiny správy v českých zemích do roku 1945, Praha 2005, zejména s. 31–74. Pro starší období srovnej studii Jana Zelenky v tomto sborníku.

⁶⁷ K proměnám panovnického dvora přispěly i dějinné mezníky, jako získání královské koruny na počátku 13. století, či nástup lucemburské dynastie a získání koruny Svaté říše římské v případě Karla IV.

⁶⁸ Obecně je závislost na panovníkovi u formující se dvorské šlechty za vlády Lucemburků posuzována v rovině lenních vztahů, k tomu František KAVKA, *Západoevropský lenní institut jako nástroj vnitřní královské politiky za posledních Přemyslovců a za Jana Lucemburského*, Český časopis historický 88, 1990, s. 248. Srovnej Robert NOVOTNÝ, *Dvorská a zemská hierarchie v pozdně středověkých Čechách*, in: *Dvory a rezidence ve středověku*, MHB Supplementum 1, Dana Dvořáčková–Malá (ed.), Praha 2006, s. 153.

⁶⁹ V případě krále Jana je více než patrné, že na stav užšího ale i většího dvora měly vliv osobní dispozice a založení panovníka, a jednotlivá území, která ovládal.

⁷⁰ Částečně naznačuje Zdeněk ŽALUD, *Čeští šlechtici u dvora Jana Lucemburského*, Husitský tábor 15, 2006, s. 177–207. Srovnej TÝŽ, *Dvůr Jana Lucemburského a česká šlechta*, in: *Lesk královského majestátu a jeho prezentace ve středověku. Pocta Františku Kavkovi k nedožitým 85. narozeninám*, Lenka Bobková – Mlada Holá (edd.), Praha–Litomyšl 2005, s. 143–152.

⁷¹ Podrobně Lenka BOBKOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české IVa*, Praha 2003, s. 505.

a blízkých rádců nastiňuje práce Františka Kavky pro dvůr Karla IV.⁷² *Curia maior* pak vedle nositelů zemských úřadů doplňovali církevní preláti a stálí hosté na dvoře, přičemž jejich přesah do menšího–každodenního dvora předpokládáme (např. u stálých hostů či duchovních, kteří mohli dočasně působit jako rádcí nebo společníci). Představu o velkém dvoru ilustruje výzdoba audienčního sálu na hradě Laufu, kde nechal Karel IV. vytesat 114 převážně českých šlechtických erbů.⁷³ Dvůr Václava IV. přináší v tomto směru ještě propracovanější skladbu. Dominují zemské a dvorské úřady zcela odděleně. Do jeho dvora se řadí členové královské rady a panovník sám prostor dvora/domácnosti vymezuje účelově politické situaci.⁷⁴ Do popředí opět vstupují schopnosti a zásluhy jednotlivce, které nahrazují méně urozený původ. To naopak nabízelo králi ze strany členů jeho dvora větší loajalitu. Studium dvorských a zemských úřadů a jejich nositelů v kontextu panovnického dvora–dvorské společnosti je tak stále aktuální. Otázky vzbuzuje nejen samotné soupeření o mocenskou převahu v okolí panovníka a tím ve výkonu moci. Do popředí vstupuje sociální problematika obou kategorií a vlastní určení jejich místa ve struktuře pozdně středověkého panovnického dvora.⁷⁵

Je tedy zjevné, že vnímání skladby dvorské společnosti v termínech (*každodenní*) *domácnost a dvůr* nebo *menší a širší dvůr* je adekvátní v zásadě celému zkoumanému období středověku. Funkční podstata dvora byla tvořena panovníkem a skupinou kolem činných jednotlivců (domácnost/dvůr). Větší dvůr byl poté jak příležitostný – slavnostní tak provázaný se správou země. Rozměr většího dvora při různých příležitostech stupňoval navíc sebeidentifikační charakter dvorské společnosti. S tím se ve smyslu většího dvora nedílně pojila reprezentativní složka, která

⁷² František KAVKA, *Život na dvoře Karla IV.*, s. 26–30, podává přehled jednotlivých skupin dvořanů především s akcentem na užší dvůr, ale bez bližšího postihnutí dvorských a zemských úřadů, jejich nositelů a jejich personálu v rámci menšího a většího dvora. K rozsahu Karlova dvora naposledy L. BOBKOVÁ, *Velké dějiny zemí*, s. 503–524, kde uvedena domácí i zahraniční literatura. Srovnej Hans PATZE, *Die Hofgesellschaft Kaiser Karls IV. und König Wenzels IV. in Prag*, in: *Kaiser Karl IV. 1316–1378, Forschungen über Kaiser und Reich, Blätter für deutsche Landesgeschichte* 14, Hans Patze (Hg.), 1978, s. 733–773.

⁷³ R. NOVOTNÝ, *Dvorská a zemská hierarchie*, s. 149. Přímo k výzdobě naposledy Lenka BOBKOVÁ, *Hrady Karla IV. v Laufu a Tangermünde. Panovnická reprezentace vepsaná do kamene*, in: *Verba in imaginibus. Františku Šmahelovi k 70. narozeninám*, Martin Nodl – Petr Sommer (edd.), Praha 2004, s. 141–157.

⁷⁴ Podrobně I. HLAVÁČEK, *K organizaci státního a správního systému Václava IV.*; TÝŽ, *Hof und Hofführung Wenzels IV.*, s. 105–136. K reálnému uplatnění nižší šlechty na dvoře Václava IV. srovnej studii Roberta Novotného v tomto sborníku.

⁷⁵ K tomu R. NOVOTNÝ, *Dvorská a zemská hierarchie*, s. 146–147. Problematikou se zabýval Ivan HLAVÁČEK, *Dvorské a zemské elity v Čechách v době Václava IV.*, in: *Genealogia. Stan i perspektywy badań nad społeczeństwem Polski średniowiecznej na tle porównawczym*, Jan Paluski – Jan Wroniszewski (edd.), Toruń 2003, s. 301–316.

byla zmíněna jako další hledisko hodnocení středověkého dvora.⁷⁶ Potřeba reprezentace, která rostla se získáním královské hodnosti, se proto logicky propojila s kategorií většího dvora. O závazné podobě chování panovníka jako nejvyššího reprezentanta dvorské společnosti v podobě okázalé štědrosti, oblečení, způsobu stolování např. za zvuků hudby, najdeme zmínky v *Knížecím zrcadle* Karla IV. nebo u Tomáše Štítného a převážně v *Nové radě* Smila Flašky z Pardubic.⁷⁷ Pojem *curia maior* tady ukazuje nejen na důvod svého vzniku, tj. při shromáždění pozvaných hostů a stálých dvořanů, ale také na hlavní smysl takového vymezování proti *curia minor*, a tím je výkon moci nebo (či společně) reprezentace. Podobu a projevy reprezentace většího dvora budeme opět ilustrovat na příkladu dvorského života Václava II.

***Curia maior* na příkladu korunovace Václava II.**

Korunovace Václava II. roku 1297 je popsána ve *Zbraslavské kronice* opravdu barvitě. Čtenáři se tím dostává do rukou popis většího panovnického dvora při nejvýznamnější události králova a dvorského života. Kronikář Petr nejprve zdůraznil náležitou přípravu a rozsáhlé nákupy zboží od kupců z dalekých krajín.⁷⁸ Důsledně vyjmenoval hosty a zvláště duchovenstvo. Na prvním místě mohučského arcibiskupa Bernarda, následuje magdeburský arcibiskup, biskup pražský, olomoucký, biskupové z Míšně, z Kostnice a neopomněl ani Petra z Aspeltu, coby Petra Basilejského. Společně se slavnosti účastnili opati jednotlivých řádů a početných zástup dalších duchovních. Za nimi uvádí světskou nobilitu, kde je na prvním místě vévoda Albrecht Habsburský, následují slezská knížata, braniborská markrabata a další. *Splendor a honor* zvyšovala rovněž přítomnost „*comitum, liberorum baronum, militum et innumerabilium aliorum nobilium*“.⁷⁹ Vlastní popis průběhu ceremonie najdeme však

⁷⁶ Srovnej například Horst WENZEL, *Höfische Repräsentation. Symbolische Kommunikation und Literatur im Mittelalter*, Darmstadt 2005, kde je přehled literatury k tématu.

⁷⁷ *Ein Fürstenspiegel Karls IV.*, Samuel Steinherz (ed.), Prag 1925; Jaroslav LUDVÍKOVSKÝ, *Anonymní zrcadlo knížecí přičítané Karlu IV.*, Studie o rukopisech 14, 1975, s. 125–127; TOMÁŠ ŠTÍTNÝ ZE ŠTÍTNÉHO, *Knížky o hře šachové a jiné*, František Šimek (ed.), Praha 1956; SMIL FLAŠKA Z PARDUBIC, *Nová rada*, Jiří Daňhelka (ed.), Praha 1950. Podrobně k problematice František ŠMAHEL, *Mezi středověkem a renesancí*, Praha 2002, zvláště s. 109–110. K vývoji ideálu panovnické moci například Václav DRŠKA, *Reges criniti? Význam královské moci Meroveovců v představách francké kroniky Řehoře z Tours*, in: Lesk královského majestátu, a jeho prezentace ve středověku. Pocta Františku Kavkovi k nedožitým 85. narozeninám, Lenka Bobková – Mlada Holá (edd.), Praha–Litomyšl 2005, s. 309–318. Podobenství o ideálních činech panovníka poskytují narativní prameny již od Kosmovy *Kroniky české*, k tomu srovnej studii Roberta Antonína v tomto sborníku.

⁷⁸ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 73–74: „*Omnibus igitur ad tam famosi festi gloriosa solempnia necessariis per mercatores et provisores regis idoneos in intervallo prolixi temporis de longinquis eciam regionibus adductis*“.

⁷⁹ Tamtéž, s. 73–75.

schématický až jednoduchý, což je v protikladu s líčením veršujícího Otakara Štýrského, který popsal nádheru oděvu a šperků krále během korunovačního aktu.⁸⁰ Petr Žitavský jen vyjmenoval posvěcení a pomazání krále a královny z rukou mohutného arcibiskupa. Po pomazání přišlo ozdobení *ornamentis regalibus, corona sceptroque regio*. Vše vyvrcholilo za zpěvu *Te Deum laudamus*.⁸¹ Po slavnostní korunovaci proběhla stejně okázalá a předem připravená hostina. Speciálně pro tento účel vyrostl mezi Petřínem a Vltavou palác *mire magnitudinis*.⁸² Tento podivuhodně veliký palác, byl slovy Petra Žitavského částečně kamenný a sroubený, měl zvýšené podlaží, takže se do něj vstupovalo po schodech. Palác byl vybaven stoly, sedadly a drahocennými látkami. Vedle toho zmiňuje ještě zvláštní královský stan rovněž potažený drahocennými látkami, zdobený zlatem, stříbrem a drahokamy. Nevynechal ani oslavy v ulicích, kde se tančilo, zněla hudba a zpěv. Petra tak zjevně, na rozdíl od korunovační ceremonie, fascinovala více velkolepost královské korunovační slavnosti jako celku, tedy povinná reprezentace vládce. Připomíná totiž, že kolem města vyrostlo velké množství stanů. Pozastavuje se nad množstvím píce pro koně hostů, cizinců a domácnosti, kterou měl na starosti obroční písař (*pabuli notarius*), tehdy farář z Ústí nad Orlicí, Lutold. Zmiňuje nevšední pohostinnost, kdy na Havelském městě bylo vybudováno skryté potrubí, kterým teklo víno do kašny, ulice osvětlovaly louče a zaplňoval tanec. Nechybí ani zmínka o turnajových hrách. Celý program korunovace završilo druhého dne položení základního kamene ke stavbě chrámu Panny Marie ve Zbraslavském klášteře. Panovníka ozdobeného královskými znaky doprovázel celý dvůr „*cum universa curia et turba principum, nobilium et omnium aliorum, qui ad diem festum convenerant*“. Ceremonie vyvrcholila slavnostní mší a na závěr došlo k pasování nových rytířů, kterých Petr Žitavský napačítal na 240.⁸³

II. Společensko–reprezentativní (a prostorové) projevy dvorské společnosti

Dvůr se v případě Václavovy korunovace rozrostl o značný počet osob, personálně byl tak částečně a dočasně rozšířen. Do popředí při reflexi všech tří hodnotících rovin dvora vstoupil ještě viditelně prostor – rezidence. Přestože bylo uvedeno, že není předmětem studie zabývat se definováním pojmu rezidence, je nezbytné ho

⁸⁰ Ottokars Österreichische Reimchronik, v. 69033–69430. Ke srovnání korunovace ve Zbraslavské kronice a vyprávění Otakara Štýrského srovnaj Miloš VYSTYD, *Die steierische Reimchronik und die Königsaler Chronik. Eine quellenkritische Untersuchung*, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 34, 1913, s. 226–254.

⁸¹ Petra Žitavského Kronika zbraslavská, s. 73–75.

⁸² Tamtéž, s. 75–76.

⁸³ Petra Žitavského Kronika zbraslavská, s. 77–78.

v souvislosti s reprezentativností dvorské společnosti zmínit. Na uvedeném příkladu Pražského hradu se jedná o prostor sakrální, kde došlo k aktu pomazání krále a královny, a profánní, které buď vycházely z prostorových možností rezidenčního sídla nebo byly účelově pořízeny pro oslavu celé akce. Studium rozšíříme v tomto případě ještě o prostory vnější – město, kde se konala slavnost určená i pro nižší společenské vrstvy. Záměrně je zde připomenuta akceschopnost širšího–velkého dvora mimo prostory rezidenčního sídla panovníka.⁸⁴

Příkladem je v daném směru sňatek Kunhuty Braniborské a uherského Bély mladšího roku 1264.⁸⁵ Velkolepá událost, která proběhla jako důsledek mírové dohody Přemysla Otakara II. a Bély IV., se uskutečnila nedaleko dnešní Bratislavy u řeky *Fische*, v Dolním Rakousku. Nevěstu vedle markraběte Oty III. a Boženy České (sestry Přemysla Otakara II.) doprovodil na místo hlavní organizátor akce, český král. Za přítomnosti biskupů pražské, olomoucké a braniborské diecéze bylo pak ve slavnostně vyzdobeném stanu uzavřeno manželství. Ve stejném prostoru, v němž se konala svatba Kunhuty a Bély, pasoval Přemysl Otakar II. na rytíře „čtyry markrabí, pátého knížete polského mimo jiná hrabata a šlechtice skvostně nastrojené“. V rámci oslav nechyběla bohatá hostina, o které rovněž hovoří pražský analista: „nemá býti pomlčeno, jak nákladné hody vévodům a markrabím zemí rozličných jakož i domácím z jeho zemí z Čech, z Moravy a z Rakous až do skonání slavnosti byly strojeny“.⁸⁶ Konaly se také turnajové hry a na závěr opustili novomanželé místo na připravené lodi.

Uvedené příklady ukazují, jak rozdílně mohl vypadat širší–velký dvůr, jehož složení určovaly nejen politické, ale i společenské okolnosti. Slavnost konaná ve

⁸⁴ Na prostorové hledisko v rámci reprezentace panovníka a jeho dvora poukazuje Lenka BOBKOVÁ, *Prezentace královského majestátu v korunních zemích za vlády králů Jana a Karla*, in: *Lesk královského majestátu a jeho prezentace ve středověku*, Pocta Františku Kavkovi k nedožitým 85. narozeninám, Lenka Bobková – Mlada Holá (edd.), Praha–Litomyšl 2005, s. 61–79. K tématu srovnej Ivan HLAVÁČEK, *Z každodennosti Karla IV. a jeho dvora. Ubytovací možnosti v Praze v polovině 14. století*, ČČH 90, 1992, s. 33–42; Hans PATZE, *Die Hofgesellschaft Kaiser Karls IV. und König Wenzels IV. in Prag*, s. 733–773.

⁸⁵ *Chronica principum Saxoniae et Monumenta Brandenburgensia*, MGH Scriptorum XXV, Oswald Holder–Egger (ed.), Hannover 1880, s. 480; *Regesten der Markgrafen von Brandenburg aus askanischem Hause*, Herman Krabbo – Georg Winter (edd.), Lfg. 1–12, 1910–1955, s. 154–155; Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I/3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253)*, Praha 1928, s. 128; Dana MALÁ–DVOŘÁČKOVÁ, *Braniboři v Čechách a zajetí Václava II. Česko–braniborské vztahy ve 13. století*, in: *Korunní země v dějinách českého státu. II. Společné a rozdílné. Česká koruna v životě a vědomí jejích obyvatel ve 14.–16. století*, Lenka Bobková – Jana Konvičná (edd.), Praha 2005, s. 129–158.

⁸⁶ *Letopisy české 1196–1278*, FRB II, Josef Emler (ed.), 1882, s. 320; *Regesten der Markgrafen*, s. 216; *Continuatio Claustro-neoburgensis*, MHG Scriptorum IX, Wilhelm Wattenbach (ed.), Hannover 1851, s. 649.

stálém panovnickém sídle (Pražský hrad) vypadala jinak, než svatba v „polním“ ležení, jež vyplynula z politické situace (uzavření míru Přemysla II. s uherským králem). Cílem předchozích řádků bylo tedy zdůraznit, že přes mobilitu a prostorové danosti se neměnila reprezentativní složka velkých slavností, resp., že právě ona spoluurčovala podobu festivit.⁸⁷ Složka společensko–reprezentativní totiž formovala identitu sociálně rozvrstvené společnosti kolem panovníka, byla formou propagandy, manifestace bohatství a moci, ukazatelem vyspělosti dvorského prostředí.⁸⁸ Postižení této roviny je ovšem složitější než v případě popisu struktury. Úřady a zájmové skupiny osob můžeme bez větších obtíží popsat či analogicky odvodit, ale problematické zůstane právě definování jednotlivých a vzájemných znaků dvora a dvorské společnosti.⁸⁹ Proto je třeba vycházet z konkrétních projevů chování panovníka a jeho dvořanů, kteří byli na sobě při naplňování *repraesentationis* závislí.

Panovnický dvůr představoval ohnisko politického a kulturního dění, a kdo se chtěl podílet na správě země či profitovat z přízně panovníka, musel zde být. Dvůr představoval vzor pro společenský a soukromý život světské i duchovní nobility, určoval dění v rámci správy země, aplikace práva, zahraniční politiky či rozvoje umění.⁹⁰ Středověký dvůr byl navíc ovlivňován rytířsko–dvorskou kulturou, což přispívalo ke stylizovanému chování uzavřené společnosti.⁹¹ To se pak demonstračně projevovalo při slavnostních příležitostech velkého dvora – turnajích, hostinách či uvítacích procesích. Např. v jedné z verzí Alexandreidy je veršem hrdina

⁸⁷ Gerd ALTHOFF, *Rituale und ihre Spielregeln im Mittelalter*, in: Audiovisualität vor und nach Gutenberg. Zur Kulturgeschichte der medialen Umbrücke, Horst Wenzel – Wilfried Seidel – Gotthart Wunberg (Hg.), Wien 2001, s. 51–61. K tématu Winfried EBERHARD, *Herrschaft und Raum. Zum Itinerar Karls IV.*, in: Kaiser Karl IV. Staatsmann und Mäzen, Ferdinand Seibt u. a. (Hg.), München 1978, s. 101–108. Srovnej také F. ŠMAHEL, *Mezi středověkem a renesancí*, zvláště s. 121–122.

⁸⁸ Krásné příklady nabízí například báseň Heinricha z Freibergu o účasti Jana z Michalovic na turnaji francouzského krále Filipa IV. Sličného mezi lety 1293–1296, in: *Heinrich von Freiberg, Rytířská jízda Jana z Michalovic*, Marie Ryantová (ed.), Praha 2005. Vladařskou propagandou, ideologií a reprezentací se na příkladu Přemysla Otakara II. zabýval J. KUTHAN, *Přemysl Otakar II. Král železný a zlatý*, s. 24–42. K popisu slavností ve středověkých Čechách srovnej F. ŠMAHEL, *Mezi středověkem a renesancí*, zvláště s. 107–176, s odkazem na *Spravovna Pavla Židka*, Tamtéž, s. 109–110. Vlastní text *M. Pavla Židka Spravovna*, Zdeněk Václav Tobolka (ed.), Praha 1908.

⁸⁹ Srovnej například M. VALE, *The Princely Court*, s. 16n.

⁹⁰ Inspirativní je v tomto smyslu text Marie BLÁHOVÁ, *Pražský hrad 2. října 1373. Cereoniál předání braniborského markrabství českému králi v soudobých českých zprávách*, in: *Verba in imaginibus. Františku Šmahelovi k 70. narozeninám*, Martin Nodl – Petr Sommer (edd.), Praha 2004, s. 131–139.

⁹¹ Werner PARAVICINI, *Die ritterlich–höfische Kultur im Mittelalter*, Enzyklopädie deutscher Geschichte 32, München 1999².

nabádán, že s dámami je třeba „*dvorně hovořit o lásce*“.⁹² Drobnou ukázkou požadovaného způsobu jednání narážíme na zprostředkovatele ideálů dvorské kultury – literaturu.⁹³ Ukazuje ale pouze dílčí složku v rámci vyjadřovacích možností dvorské společnosti, která probíhala v rovině gest, symbolů, oblečení a ritualizovaných úkonů.⁹⁴ Skupinové chování bylo pro dvorskou společnost identifikační a tedy závazné. Příkladné jsou v tomto smyslu holdovací ceremonie z doby vlády Karla IV.⁹⁵ Formalismus dvorského chování se utvářel rovněž i v prostoru diplomatického jednání na nejvyšší úrovni. Připomeňme scénu z devadesátých let 13. století, kterou opět líčí *Zbraslavská kronika*, když popisuje příjezd rakouského vévody Albrechta na setkání s Václavem II.⁹⁶

Vévoda tehdy přitáhl s početným vojskem, čímž si chtěl podle kronikáře vynutit výsledek jednání ve svůj prospěch. Český král byl zaskočený, protože Albrecht nedodržel předem dohodnutý způsob jednání. Šlo o porušení daného slova, což bylo v rozporu s rytířskými zásadami čestného jednání.⁹⁷ Vedle toho jasně tušíme nevoli pražského dvora z jiného důvodu. Větší počet doprovodu rakouského vévody musel být nutně reprezentativnější než přítomného krále. K celé záležitosti se kronikář vrátil ještě jednou v 48. kapitole, kde zdůraznil, že prostřednictvím české královny Guty došlo k usmíření, a na další schůzku přijel vévoda jen s malým doprovodem rádců.⁹⁸ Známa je rovněž scéna z norimberského sněmu roku 1298. Říšské jednání bylo spojeno s korunovací nové Albrechtovy manželky a při hostině se měl Václav II. ujmout arcibiskupské povinnosti. Na přání Albrechta Habsburského, nyní

⁹² Václav ČERNÝ, *Staročeská milostná lyrika*, Praha 1948, s. 99.

⁹³ Například Hans-Joachim BEHR, *Literatur als Machtlegitimation. Studien zur Funktion der deutsch-sprachigen Dichtung am böhmischen Königshof des 13. Jahrhunderts*, München 1988. K tomu srovnej recenzi Ivana Hlaváčka in: ČČH 88, 1990, s. 145–148. Z rozsáhlé literatury zvláště Alwin SCHULTZ, *Das Höfische Leben zur Zeit der Minnesinger I.–II.*, Leipzig 1879 a Joachim BUMKE, *Höfische Kultur. Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter*, München 1987.

⁹⁴ Výběrově Horst WENZEL, *Hören und Sehen. Schrift und Bild. Kultur und Gedächtnis im Mittelalter*, München 1995; Jean-Claude SCHMITT, *Svět středověkých gest*, Praha 2004.

⁹⁵ F. KAVKA, *Život na dvoře Karla IV.*, s. 72–73; F. ŠMAHEL, *Mezi středověkem a renesancí*, s. 114; Marie BLÁHOVÁ, *Rezidence a propaganda. Pražský hrad za vlády Karla IV.*, in: Korunní země v dějinách českého státu III. Sborník příspěvků z mezinárodního kolokvia konaného ve dnech 26.–31. března 2006 v Clam-Gallasově paláci v Praze, Lenka Bobková – Jana Konvičná (edd.), Praha 2007, s. 49–59.

⁹⁶ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 57.

⁹⁷ Srovnej Gustav EHRISMANN, *Die Grundlagen des ritterlichen Tugendsystems*, Zeitschrift für deutsches Altertum 56, 1919, s. 137–216; W. PARAVICINI, *Die ritterlich-höfische Kultur*, s. 3–6. K vnímání cti, jako nedůležitější vlastnosti přehledně Wojciech IWANČZAK, *Po stopách rytířských příběhů*, Praha 2001, s. 59–63. K tématu rovněž sborník *Curialitas. Studien zu Grundfragen der höfisch-ritterlichen Kultur*, Josef Fleckenstein (Hg.), Göttingen 1990.

⁹⁸ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 57: „...consiliis paucis sibi associatis“.

již římského krále, měl obsluhovat s korunou na hlavě. Český král jeho prosbu odmítl, ale přesto nakonec Albrechtovu žádost vyslyšel. Druhý den si však nechal písemně potvrdit, že se tak stalo pouze na přání Albrechta a do budoucna z toho české straně neplynou žádné závazky.⁹⁹ Opět postihujeme „*vita curialis*“ širšího dvora, zde navíc na dvoře říšského panovníka. Zároveň se dotýkáme otázky důstojenství (*dignitas*) při reprezentaci královského majestátu mimo hranice království, konkrétně vztahu českého krále a panovníka Svaté říše římské.

Souvisle s uvedenými příklady vidíme, že reprezentace a propaganda dvora, která širší dvůr symbolizuje, se nevyjadřovala náhodně souborem úkonů – zvláštním jednáním.¹⁰⁰ Organizování dvorského života bylo v intencích sebeidentifikačního chování nejen panovníka, ale celého dvora. Za vrchol vývoje při rozlišování širšího (příležitostného – slavnostního a výkonného) dvora můžeme považovat říšské události z let 1355/1356, kde se sešel slavnostní dvůr císaře Karla IV. Podobu shromáždění zachycuje Zlatá bula pro říši z roku 1356, kde je zachycen širší dvůr ve třech variantách. Význam pro naše téma spočívá navíc v tom, že organizace a průběh akce byly součástí kodifikace pravidel nobilitované části středověké společnosti. Terminologické určení se pohybuje v rámci slavnostního dvora (*solempnis curia imperialis seu regalis*) nebo shromáždění kurfiřtů (*colloquium, curia seu congregatio principum electorum*) a konečně v rámci voleb, korunovace či udělení léna (*electio, coronatio, feuda conferenda*).¹⁰¹ Sama prezentace dvorské společnosti s panovníkem v čele pak podléhala, v rámci závazného sebeidentifikačního chování, skladbě jednotlivých úkonů, která s rostoucí velikostí dvorského aparátu a velkolepostí dvorských aktivit narůstala. Příkladná jsou opět jednotlivá ustanovení Zlaté buly z roku 1356.¹⁰² Obecně totiž opakováním úkonů při slavnostním (neplatí však explicitně) okamžiku mohl způsob sebeidentifikace dosáhnout pravidel a vytvořit řád (*ordo*),

⁹⁹ Ottokars Österreichische Reimchronik, v. 73000–73646; Archivum Coronae regni Bohemiae I, Václav Hrubý (ed.), Praha 1935, č. 66, s. 101–102; Josef ŠUSTA, České dějiny II/1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví, Praha 1935, s. 480. Naposledy k příhodě v Norimberku Josef ŽEMLIČKA, Přemyslovci. Jak žili, vládli, umírali, Praha 2005, s. 294.

¹⁰⁰ Srovnej R. BUTZ – L. A. DANNENBERG, Überlegung zu Theoriebildungen des Hofes, s. 25–26. Výběrově Horst WENZEL, „Ritual und Repräsentation“, in: Die Kultur des Rituals. Inszenierung. Praktiken. Symbole, Christoph Wulf – Jörg Zirfas (Hg.), München 2004, s. 91–109; Gerd ALTHOFF, Die Macht der Rituale. Symbolik und Herrschaft im Mittelalter, Darmstadt 2003.

¹⁰¹ Citováno podle výsledků analýzy Bernarda Ulricha Hergemöllera, Bernd Ulrich HERGEMÖLLER, Die „solempnis curia“ als Element der Herrschaftsausübung in der Spätphase Karls IV. (1306–1376), in: Deutscher Königshof, Hoftag und Reichstag im späten Mittelalter, Vorträge und Forschungen 48, Peter Moraw (Hg.), Stuttgart 2002, s. 451–476, zde s. 454.

¹⁰² Zde ceremoniální pravidla pro jednotlivé kurfiřty v kapitolách III.–VI. a XXII., Die Goldene Bulle Kaiser Karls IV., s. 56–60 a 78.

nabýt platnosti.¹⁰³ Reprezentativní chování zde vyjadřovalo a upevňovalo společenské a právní postavení, které v předbyrokratických podmínkách středověkého státu založeného na osobních vazbách nebylo dostatečně zajištěno. Proto se muselo veřejnou demonstrací neustále prokazovat.¹⁰⁴ Dělo se tak pomocí závazných prvků, jako výše jmenovaných gest, symbolů, oblečení atd., které byly součástí jednotlivých rituálů, které na dvoře popisujeme.

Společensko–reprezentativní –větší panovnický dvůr
1. navýšení personální a event. strukturální
2. navýšení materiální a reprezentativní při zajištění prostoru = sakrální a profánní
3. reprezentace sakrální rozměr (liturgický obřad), profánní rozměr (např. slavnost korunovace nebo výkon vlády/sněm), + (nebo samostatně) hostina, turnaj, oslava vně sídelní rezidence

Závěr

Při sledování (českého) panovnického dvora ve středověku hodnotíme nejprve rovinu strukturálně–personální, dále prostor ve vztahu k rezidenci, a jako třetí posuzujeme složku společensko–reprezentativní, která postihuje dějové hledisko, a přibližuje běžné a sváteční dění *vita curialis*.

V rámci strukturálně–personální roviny se nejprve vyrovnáváme s vymezením na menší a větší dvůr, při plném vědomí toho, že „kategorie“ nestojí proti sobě, neboť dvůr a státní správa byly provázané a vycházely z centra panovnického dvora. Výchozí pozice z tohoto centra moci platí také pro dvorské a zemské úřady. Přestože terminologie *menší* a *větší* nebyla užívána jednotně, bylo poukázáno na to, že středověcí vzdělanci vnímali okruh dvora kolem panovníka vždy jako každo-

¹⁰³ Názorný příklad uvádí studie Jaroslav HOMOLKA, *Ráno a večer. Počátek korunovačního ceremonálu podle Karla IV.*, in: Verba in imaginibus. Františku Šmahelovi k 70. narozeninám, Martin Nodl – Petr Sommer (edd.), Praha 2004, s. 169–188. Nověji Václav ŽŮREK, *Korunovační řád Karla IV. jako ritualizovaný panovnický program*, Časopis Národního muzea – řada historická 106/3–4, 2007, s. 105–143, tímto děkuji za zapůjčení studie.

¹⁰⁴ M. BLÁHOVÁ, *Královský majestát Karla IV.*, s. 15–34.

denní dvůr či domácnost, nebo ho označovali jako menší. Činili tak proto, že někdy byla potřeba se vymezit proti větší/širší společnosti na dvoře, která se scházela nepravidelně při různých příležitostech. Těmi byly dva hlavní důvody, a to výkon vlády v rámci správy území (např. svolání sněmu) a slavnostní události, které si žádaly širší shromáždění (např. korunovace). Teprve po tomto vymezení sledujeme personální a strukturální složení. Tím odhalíme sociální skupiny či jednotlivce a postihujeme jejich úlohy v okolí panovníka. Výsledkem jsou skupiny osob (rádci, hodnostáři každodenního dvora a služebný personál), které jsou v okolí vladaře identifikovatelné vždy, ovšem s ohledem na místní, časové a prostorové možnosti v daném vývojovém stupni dvora v průběhu středověku.

Větší dvůr, ať již slavnostní nebo spojený se správou země, byl spjat dále se složkou reprezentativní. Potřeba reprezentace, která dále rostla po získání královské hodnosti, se tak propojila převážně s větším dvorem. Pojem *curia maior* nese hlavní význam právě v tom, že reprezentuje panovníka. Při jeho naplnění pak stoupá i potřeba zhodnocení prostorového hlediska. Nejčastěji šlo o vlastní rezidenci, ale příležitostně i o prostory vnější, kde se mohl dvůr účelově shromáždit. Vedle toho reprezentace a propaganda, která širší dvůr symbolizuje, zahrnovala zvláštní zvyklosti a formovala závazné jednání dvorské společnosti. Organizace dvorského života se nesla v duchu sebeidentifikačního chování nejen panovníka, ale celého dvora. Opakováním úkonů při slavnostním okamžiku dosahovala sebeidentifikace pravidel, tvořila řád. To pak na panovnickém dvoře posuzujeme jako dvorský ceremoniál.

Shrnutý postup při studiu panovnického dvora platí ovšem nedílně v rámci mezioborové spolupráce, neboť bez provázání společných výsledků bychom se světu dvorské společnosti přiblížili jen obtížně. Již při sledování struktury dvora docházíme totiž k závěru, že nejdeme cestou poznání všech komunikačních rovin, a že vzájemná interakce mezi jednotlivci zůstává utajena.¹⁰⁵ Jinými slovy problém určení dvorské společnosti nespočívá jen v odkrytí rovin organizačního a reálně existujícího řádu, nýbrž v možnostech vnímání takového řádu–uspořádání.¹⁰⁶

Poté, co se musíme vypořádat s vymezením panovnického dvora ve smyslu dvůr menší – větší, v tom jednotlivých sociálních skupin, dále reprezentace a prostoru, totiž vystupuje ještě ve smyslu *vita curialis* výrazně privátní život panovníka a jeho rodiny, a tím možnost jiných hledisek při hodnocení dvorské společnosti. Jedná se tak o „soukromý svět“ oddělený od pracovní náplně všedního dne a stojící stranou od povinné slavnostní dvorské prezentace (*curia sollemnis*). Každý z vládců, přestože byl povinen neustále prokazovat svou posvátnost a majestát zavedenými způsoby,

¹⁰⁵ K tomu srovnej A. WINTERLING, „Hof“. *Versuch einer idealtypischen Bestimmung*, s. 79.

¹⁰⁶ Gert MELVILLE, *Agonale Spiele in kontingenten Welten. Vormerkungen zu einer Theorie des mittelalterlichen Hofes als symbolischer Ordnung*, in: Hof und Theorie. Annäherung an ein historisches Phänomen, Reinhardt Butz – Jan Hirschbiegel – Dietmar Willoweit (Hg.), Köln–Weimar–Wien 2004, s. 179–202, zde s. 182.

přetvářel totiž takové projevy svým subjektivním přístupem, osobním založením, schopnostmi, zálibami a přímo celý dvůr ovlivňoval.

Odraz těchto projevů ale zachycují prameny různě a někdy značně rozporuplně. Proto pak např. nahlížíme na intelektuální zájmy Václava II. přes optiku celého dvora, který se vedle ambiciózní politiky prezentoval literární tvorbou a koncentrací vzdělavců, kdy ale uniká zásadní otázka. Není totiž zřejmé, kde se nacházel onen skvělý dvůr, když později panovník sídlil a umíral v měšťanském domě! Příkladný je neméně ambiciózní dvůr Jana Lucemburského, jehož zázemí se také nacházelo v městském prostředí v Praze, dále v Lucembursku a jiných příležitostných rezidencích. Navíc jeho osobní založení v duchu rytířských ideálů a geografická odlehlost spravovaných zemí je v kontrastu s vedením dvorské domácnosti/dvora u jeho nejstaršího syna. Dvůr Karla IV. vnímáme pak jako vrchol sebeprezentace královského majestátu.¹⁰⁷ Zdá se proto, že mohl dominovat větší dvůr nad menším? Privátní složku naopak vnímáme u menšího dvora/domácnosti Václava IV., což bylo v kontrastu s povinnou prezentací královského majestátu.¹⁰⁸ K tomu nelze opomenout i osobní dispozice či indispozice vládce. Ty vycházely nejen z míry politického (ne)úspěchu, jako v případě Václava IV., ale i z omezení zdravotního stavu jako u Václava II. nebo Jana Lucemburského. To nás, byť na panovnickém dvoře, znovu upozorňuje na postavení jednotlivce a jeho subjektivní roli v dějinném procesu, včetně subjektivní výpovědi dochovaných pramenů.

Badatelské pole dvorské problematiky středověku je i proto stále otevřené a platí to nejen pro období 13. a 14. století, kde byla čerpána inspirace, ale stejnou měrou pro raný a pozdní středověk v českých zemích. Předmětem úvodní studie předkládaného sborníku bylo proto přispět k vymezení pojmů a současně s tím definovat hodnotící hlediska na cestě za poznáním středověké společnosti panovnického dvora.

---

¹⁰⁷ Srovnej M. BLÁHOVÁ, *Královský majestát Karla IV.*, s. 15–34; TÁŽ, *Pražský hrad 2. října 1373*, s. 131–139.

¹⁰⁸ Srovnej I. HLAVÁČEK, *Hof und Hofführung Wenzel IV.*, s. 117.

HERRSCHERHOF IM MITTELALTER. STRUKTUR, RAUM UND REPRÄSENTATION

Verfolgt man den Herrscherhof im Mittelalter, ist zuerst die strukturell–personale Ebene, weiterhin der Raum in der Beziehung zur Residenz und drittens der gesellschaftlich–repräsentative Bestandteil, der den geschichtlichen Gesichtspunkt betrifft und sowohl die gewöhnliche als auch feierliche „*vita curialis*“ näherbringt, einzuschätzen.

Im Rahmen der strukturell–personalen Ebene ist es am Anfang nötig, die Abgrenzung zwischen dem im engeren und weiteren Sinne begriffenen Hof zu klären, obwohl beide Kategorien nicht gegenüberstehen, sondern zwei Seiten einer Gesamtheit darstellen. Der Hof und die Staatsverwaltung waren ja nicht getrennt. Trotzdem die Begriffe „engerer“ (*curia minor*) und „weiterer“ (*curia maior*) Hof nicht einheitlich benutzt wurden, wird darauf hingewiesen, daß die mittelalterlichen Gelehrten den Umkreis des Herrschers immer als einen täglichen Hof oder Haushalt empfunden oder diesen als kleineren Hof bezeichnet haben. Und zwar mit der Begründung, der kleinere Hof sollte von dem größeren unterschieden werden, weil der letztgenannte unregelmäßig und nur bei verschiedenen Gelegenheiten zusammentraf. Zu den zwei Hauptgründen gehörten die Landesverwaltung (v.a die Vorbereitung der Landtage) und die feierlichen Geschehnisse (z. B. die Krönungsfeiern). Erst danach kann man die personale und strukturelle Zusammensetzung des Hofes verfolgen, Einzelpersonen und Sozialgruppen entdecken und ihre Rollen in der Herrscherumgebung begreifen. Identifizieren kann man verschiedene Gruppen (Räte, Personen des engeren Hofes und Dienstleute), die in der Herrscherumgebung mit Rücksicht auf territoriale und zeitliche Umstände und auf die Stufe der Entwicklung im mittelalterlichen Zeitraum gewirkt haben.

Der weitere Hof, ob er nun mit Feierlichkeiten oder mit der Landesverwaltung verbunden war, spielte eine repräsentative Rolle. Diese nahm nach dem Gewinn der Königswürde der böhmischen Fürsten an Bedeutung zu und *curia maior* hat so logisch eine neue Rolle übernommen und auch im internationalen Kontext.

Am häufigsten handelte es sich um die eigene Residenz, für die neue Räumlichkeiten geschaffen werden mußten, aber auch um die offiziellen Räume, die für Versammlungen für ein breiteres Publikum geeignet sein sollten. Die Repräsentation und Propaganda, die *curia maior* symbolisierte, war mit verschiedenen Gewohnheiten verbunden und formierte verbindliche Handlungen der Hofgesellschaft. Die Organisation des Hoflebens wurde nicht nur im Geist der Selbstidentifizierung des Herrschers, sondern auch des gesamten Hofes empfunden. Die Wiederholung der feierlichen Handlungen bildete mit der Zeit eine Ordnung (*ordo*), die wir als Hofzeremoniell auffassen und beschreiben können.

Die Erforschung der Entwicklung des Herrscherhofes erfordert eine interdisziplinäre Zusammenarbeit, ohne die „die Welt“ des Hofes kaum begreifbar wäre. Die bisherigen Analysen über seine Struktur zeigen, daß die Kommunikationsebenen innerhalb des Hofes nicht durchforscht sind und die Interaktion seiner Mitglieder oft nicht erklärbar ist.

Neben den drei erwähnten Einschätzungsebenen bieten sich noch andere Forschungszugänge an. Nachdem wir uns mit dem Bestimmen der Kategorien: der engere und weitere Hof – darunter unter beider Sozialgestaltung – persönliche Gruppierungen am Hof, weiterhin die Repräsentation und der Raum für diese Kategorien auseinandergesetzt haben, tritt nämlich im Sinne *vita curialis* das Privatleben des Herrschers und seiner Familie in den Vordergrund. Also das Privatleben getrennt von den Arbeitspflichten des Herrschers im Alltag und den Verpflichtungen, die mit der Präsentation zusammenhängen (*curia solemnis*). Jeder Herrscher beeinflusste doch seinen Hof direkt mit seinem Zutritt zu ihm, in dem sich seine persönlichen Fähigkeiten und Interessen spiegeln konnten. Als Beispiele können der intellektuelle Hof Wenzels II. (1283–1305), der sog. mobile Hof Johanns von Luxemburg (1310–1346) oder der großzügig geführte Hof seines Nachfolgers, des römischen Kaisers Karl IV. (1346–1378) genannt werden.

Die Forschung auf dem Gebiet der Problematik der Herrscherhöfe zeigt sich also stets geöffnet, was jedoch nicht nur für das 13. und 14. Jahrhundert gilt, wo Inspiration geschöpft wurde, sondern auch im gleichen Maß für das frühe und späte Mittelalter in der böhmischen Geschichte. Ziel der einleitenden Studie dieses Sammelbandes war es, die Begriffe zu klären und abzugrenzen und dabei zugleich die einschätzenden Gesichtspunkte zu definieren, die zur Erforschung der böhmischen mittelalterlichen Gesellschaft des Herrscherhofes beitragen könnten.

Übersetzt von Miloslav Polívka

VÝVOJ PŘEMYSLOVSKÉHO DVORA DO 12. STOLETÍ

Jan ZELENKA

Problematika přemyslovského dvora raného a vrcholného středověku je v mnoha ohledech otázkou poznání možného. Ačkoliv není třeba pochybovat, že pražský dvůr existoval, fungoval a vyvíjel se spolu s rozvojem přemyslovského panství od 10. století, jasnější obraz sestavujeme jen obtížně. Díky několika zmínkám narativních pramenů a především svědečným řadám dochovaných listin můžeme konstatovat, že se přemyslovský dvůr co do složení centrálních úřadů (komorník, maršálek, číšník, stolník) ve 12. století nelišil od situace na západ od našich hranic. Františka Palackého dovedla tato skutečnost k závěru, že dvůr českých panovníků převzal zejména za panování Soběslava I. (1125–1140) „ústrojí německé“.¹ Hermenegild Jireček naopak předpokládal, že dvorští úředníci byli ustanoveni v 11. století podle vzoru „byzantinsko–franského“.² Význam západoevropských (franských) podnětů pro formování přemyslovského dvora akcentovali také další autoři.³ Literatura současně neopomíná zdůraznit rozdílný obraz dvora pražských Přemyslovců, který nám na jedné straně alespoň částečně nabízí *Kosmova kronika*, a na straně druhé mladší prameny následujícího období.⁴ Do popředí tak vystupuje představa přemyslovského dvora, který nejprve čerpal inspiraci ze skladby dvorského prostředí Karlovců, aby posléze

---

¹ František PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě I/2. Od roku 1125 do 1253*, Praha 1877³, s. 238.

² Hermenegild JIREČEK, *Slovanské právo v Čechách a na Moravě II. Od počátku XI. do konce XII. století*, Praha 1864, s. 116.

³ Srovnej Otto PETERKA, *Rechtsgeschichte der böhmischen Länder in ihren Grundzügen dargestellt I. Geschichte des öffentlichen Rechtes und die Rechtsquellen in vorhussitischer Zeit*, Reichenberg 1923, s. 33–35; František VACEK, *Sociální dějiny české doby starší*, Praha 1905, s. 251. S opatrností a upozorněním na možnou zavádějící výpovědní hodnotu latinské terminologie připomíná spřízněnost merovejských, karlovských a otonských vzorů s českým prostředím také Josef ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí (1034–1197)*, Praha 2007², s. 152, 184. Pouze o vzniku dvorských úřadů v 11. století a jejich dalším rozšíření ve století následujícím naopak hovoří Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích. Od počátku státu po současnost*, Praha 2005, s. 35.

⁴ Rostislav NOVÝ, *Přemyslovský stát 11. a 12. století*, Praha 1972, s. 44.

prošel v první polovině 12. století proměnou reagující na nové impulsy z říšských poměrů.

Na první pohled logická konstrukce však vzbuzuje několik pochybností. V prvé řadě jde o výpovědní hodnotu pramenů samých. V převažující míře jsme odkázáni pouze na názvy úřadů a jména jejich držitelů, což naše poznání směřuje výlučně k postižení základní struktury a skladby dvora. Dvůr však není pouhým hierarchicky členěným souhrnem úředníků, služebníků a dalších osob obklopujících vůdčího jednotlivce. Představuje sociální organismus zaměřený na výkon moci a reprezentaci, který má své zvláštní normy chování, komunikace a životního stylu, odlišující jej od okolí.⁵ Vlastní struktura a skladba tedy tvoří pouze jednu z mnoha rovin, které dvorské prostředí utvářely.

Odkaz na inspiraci říšskými (franskými) poměry tak vyvolává otázku, nakolik nám pouhé zachycení úřadů dovoluje hlubší komparaci s jiným prostředím, či dokonce úvahy o přejímání vzorů a předloh. Pokud nejsme schopni dohlédnout dále než k latinské terminologii, vytváříme představu o vzájemné shodě i rozdílech pouze na základě přesvědčení, že shodné (rozdílné) názvy nutně označují totožné (odlišné) instituce a skutečnosti. Vzhledem k celkové nevyhraněnosti a nestálosti latinského pojmosloví se však v takovém případě mohou stát zavádějícími i na první pohled přitažlivě vyhlížející analogie.⁶

---

⁵ Srovnej nověji zejména Reinhardt BUTZ – Lars–Arne DANNENBERG, *Überlegungen zu Theoriebildungen des Hofes*, in: Hof und Theorie. Annäherungen an ein historisches Phänomen, Reinhardt Butz – Jan Hirschbiegel – Dietmar Willoweit (Hg.), Köln 2004, s. 1–41; Jan HIERSCH-BIEGEL, *Hof als soziales System. Der Beitrag der Systemtheorie nach Niklas Luhmann für eine Theorie des Hofes*, in: Tamtéž, s. 43–54; Aloys WINTERLING, „Hof“. *Versuch einer idealtypischen Bestimmung anhand der mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Geschichte*, in: Tamtéž, s. 77–90.

⁶ S tím souvisí, že ani říšské (potažmo západoevropské) prostředí pramenným materiálem, jenž by umožnil detailnější pohled do ústrojí dvora, právě neoplývá. Výchozí spis, který se přímo zaměřil na panovnický dvůr raného středověku, představuje práce Hinkmara z Remeše *De ordine palatii*. Remešský arcibiskup popsal na základě starší stejnojmenné práce Adalharda, rádce Karla Velikého, podrobným způsobem karolinský dvůr, jeho fungování, strukturu, náplň a hierarchii jednotlivých úřadů. Karlův dvůr je obecně považován za předobraz panovnického dvora následujících staletí. Hinkmarova práce tedy slouží v podstatě jako uvedení do problematiky zejména v oblasti kompetencí dvorských úřadů, *Hincmarus De ordine palatii (editio altera)*, Monumenta Germaniae Historica, Fontes Iuris Germanici Antiqui in usum scholarum separatim editi III, Thomas Gross – Rudolf Schieffer (edd.), Hannover 1980. K tomu srovnej zejména Josef FLECKENSTEIN, *Die Struktur des Hofes Karls des Großen im Spiegel von Hinkmars De ordine palatii*, Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins 83, 1976, s. 5–22. Stručný soupis úřadů anglického královského dvora se dochoval pod názvem *Constitutio domus regis*, k jehož sepsání došlo v Anglii druhé poloviny 30. let 12. století. Z anglických poměrů vychází také další spis věnovaný dvorskému prostředí – *Dialogus de Scaccario*, datovaný k letům 1177–79. Na rozdíl od obou dříve zmíněných se již nevěnuje dvoru jako celku, nýbrž detailně přibližuje základní orgán královské finanční správy

Zcela bez problémů není ani zvažovaná proměna dvorského prostředí, kterou mohou napovídat rozdíly mezi *Kosmovou kronikou* a odlišnými informacemi mladších pramenů. Údaje zaznamenané Kosmou nemáme možnost srovnat s jiným domácím pramenem a sám svatovítský děkan se vlastního dvora (či spíše jeho úřadů) dotknul pouze okrajově. Od počátku 40. let 12. století se situace postupně mění. K dispozici máme nejen souvislejší řadu narativních pramenů, ale zejména plynule narůstá počet diplomatického materiálu. Svědečné řady listin, které představují úřední dokumenty dvorské provenience, jsou však pro zachycení podoby dvora pramenem zcela nové povahy a především kvality.⁷ Je tak otázkou, zda je naznačená změna skutečně odrazem reality, nebo pouze sporným výsledkem srovnání nesrovnatelného.

Cílem následujícího příspěvku není shromáždit údaje o úřadech a jejich držitelích, ale spíše snaha postihnout vývojovou linii přemyslovského dvora a její možnou (dis)kontinuitu. Pokusím se tak zároveň učinit s ohledem na říšské poměry

---

tzv. Scaccarium (angl. Exchequer – královská pokladna), *Dialogus de Scaccario. Constitutio Domus Regis*, Charles Johnson (ed.), Oxford 1983. Z prostředí říšského knížecího dvora se blíží Hinkmarovu *De ordine palatii* a anglickému *Constitutio domus regis* dílo s názvem *Ministeria curiae Haniensis* z počátku 13. století. Spis nevěnuje pozornost ani tak nejvyšším úřadům, ale naopak podrobně popisuje povinnosti nižších úředníků a přibližuje běžný každodenní život henegavského dvora, *Gisleberti Chronicon Haniense*, MGH Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi XXIX, Arndt Wilhelm (ed.), Hannover 1869, s. 294–301. Dvorů církevních knížat se alespoň částečně dotýkají svody práv ministeriality. Například „dienstrecht“ bamberského biskupství z roku 1060 či podobný spis sestavený pro potřeby kolínské arcidiecéze přibližně o století později, *Quellen zur deutschen Verfassungs-, Wirtschafts- und Sozialgeschichte bis 1250*, *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters XXXII*, Weinrich Lorenz (ed.), Darmstadt 1977, s. 120–123 a 266–278. K tomu srovnej také Irmgard LATZKE, *Hofamt, Erzamt und Erbamt im mittelalterlichen deutschen Reich*, Frankfurt am Main 1970, s. 167–174. Pro světské prostředí jsme však odkázáni (podobně jako v Čechách) zejména na výskyt jednotlivých úřadů ve svědečných řadách listin a nahodilé zmínky dalších pramenů. Dobře je tento stav patrný také v případě dvora Jindřich Lva v Brunšviku, který je jinak považován za nejvýznačnější knížecí dvůr daného období. Srovnej Claus-Peter HASSE, *Die welfischen Hofämter und die welfische Ministerialität in Sachsen. Studien zur Sozialgeschichte des 12. und 13. Jahrhunderts*, Husum 1995; TÝŽ, *Hofämter am welfischen Fürstenhof*, in: *Die Welfen und ihr Braunschweiger Hof im hohen Mittelalter*, *Wolfenbütteler Mittelalter-Studien 7*, Bernd Schneidmüller (Hg.), Wiesbaden 1995, s. 95–118; Joachim EHLERS, *Der Hof Heinrichs des Löwen*, in: Tamtéž, s. 43–59. Také v případě knížecích dvorů v říši se tedy často musíme spoléhat pouze na analogie. Mimo rámeček zmiňované tvorby stojí spis Angličana Waltera Mapa *De nugis curialium* pravděpodobně z počátku 80. let 12. století, který satirickou formou kritizuje život na panovnickém dvoře, Walter MAP, *De nugis curialium, Courtiers' Trifles*, Montague Rhodes James – Christopher Brooke – Roger Aubrey Baskerville Mynors (edd.), Oxford 1983.

⁷ K vývoji užívání listiny v domácím prostředí Zdeněk FIALA, *K počátkům listin v Čechách*, *Sborník historický 1*, 1953, s. 27–45; Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ, *Česká listina v době přemyslovské. Nástin vývoje*, *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university 1964*, C 11, s. 51–72.

zejména 12. století, kdy dochází v rozhodující míře k utváření duchovního i světského knížecího dvora, jehož charakteristickým znakem se stává výskyt výše zmíněné čtveřice centrálních úřadů.⁸ Zastavme se tedy nejprve u otázky, o čem vypovídá jejich současné zachycení v textech tuzemské provenience.

Úřad, který bychom mohli spojit s utvářením přemyslovského dvora, se v domácích pramenech prvně objevil v *Kristiánově legendě*, kde byl věrný služebník knížete Václava Podiven označen „*správce nade všemi, kteří žili v domě svatého Václava*“.⁹ Kronikář Kosmas již znal větší množství dvorských hodnostářů, jmenovitě úřady nejvyššího lovčího, mistra pekařů a kuchařů, komorníka, palatina a čestný úřad mečníka (*ensifer*).¹⁰

Přestože bližší náhled na funkci zmíněných titulů můžeme odvodit zejména z názvů samých, má jejich samotné zachycení výpovědní hodnotu. Dokazuje totiž, že přemyslovský dvůr disponoval nejpozději v průběhu 11. století pestrou paletou úřadů zaměřených nejen na různorodé oblasti chodu i zabezpečení vlastního dvora a reprezentace, ale přesahujících také do oblasti širší správy.¹¹

Částečně odlišný obraz však nabízí již první z Kosmových pokračovatelů, *Kanovník Vyšehradský*, píšící svou kroniku na počátku 40. let 12. století.¹² Podle kronikáře existovala v zemi pětice úřadů, jejíž hodnota byla odpovídající odměnou za vraždu knížete. Vedle žatecké a litoměřické kastelánie se jednalo o komoru, stůl

---

⁸ K tomu zejména Werner RÖSENER, *Hofämter an mittelalterlichen Fürstenhofen*, in: *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 45, 1989, s. 485–550; TÝŽ, *Der mittelalterliche Fürstenhof. Vorbilder, Hofmodelle und Herrschaftspraxis*, in: *Mittelalterliche Fürstenhöfe und ihre Erinnerungskulturen*, Carola Fey – Steffen Krieb – Werner Rösener (Hg.), Göttingen 2007, s. 21–41.

⁹ *Kristiánova legenda. Život a umučení svatého Václava a báby jeho svaté Ludmily*, Jaroslav Ludvíkovský (ed.), Praha 1978, s. 88: „...*universorum dispensator inter tecta sancti Wenceslai degencium*“.

¹⁰ První zmínku o dvorských úřadech položil Kosmas k roku 1055, kdy měl kníže Spytihněv jmenovat svého bratra Konráda do čela knížecích lovců, zatímco další z panovníkových sourozenců Ota, se stal představeným pekařů a kuchařů, *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, MGH *Scriptores rerum Germanicarum*, Nova series II, Bertold Bretholz (ed.), Berlin 1923, II/ 15, s. 106: „...*ut essent secum in curia, Conradum preficiens venatoribus, Ottonem vero posuit super pistorum atque cocos magistrum*“.

Komorníka zmiňuje Kosmas při dvou příležitostech k letům 1088 a 1098, Tamtéž, II/ 40, s. 144 a III/5, s. 166. Stejnou měrou je zachycen úřad palatina, Tamtéž, II/23, s. 115 a III/37, s. 209. Mečník vystupuje pouze v jediném případě, Tamtéž, III/9, s. 170.

¹¹ Srovnej F. PALACKÝ, *Dějiny I/2*, s. 23; Otto PETERKA, *Rechtsgeschichte*, s. 34; J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 184–185; Z. HLEDÍKOVÁ – J. JANÁK – J. DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích*, s. 35.

¹² K časovému vročení díla zejména Václav NOVOTNÝ, *Studien zur Quellenkunde Böhmens*, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 24, 1903, s. 542–548.

a stáj (*cameram et mensam et agazoniam*).¹³ K trojlístku dvorských úřadů zaznamenaných kanovníkem doplňuje již konkrétní hodnostáře listina datovaná mezi léty 1146–1148. Svědečná řada zachytila stolníka (*dapifer*) a podkoního/maršálka (*agaso*). Chybí sice komorník, seznam svědků však navíc uvádí číšníka (*pincerna*).¹⁴ S komorníkem se následně setkáváme ve svědečné řadě listiny z roku 1159, kde spolu s ním vystupují také podkoní/maršálek, stolník a číšník.¹⁵

Určitá změna je tedy na první pohled patrná. Některé starší názvy úřadů mizí, další se naopak nově objevují a skladba dvora nabývá se čtveřicí centrálních hodností stabilní formu.¹⁶ Přemyslovský dvůr tak zároveň před polovinou 12. století dosáhl podoby, kterou Werner Rösener označil za rozhodující atribut plně rozvinutého říšského knížecího dvora 12. století.¹⁷ Autor vychází při rekonstrukci formování knížecích dvorů ze dvou základních předpokladů, z nichž první představuje neskrývané napodobování dvora panovnického,¹⁸ k němuž se zcela bez ostychu přiznávají již soudobé prameny.

Se zřetelnou dávkou pýchy informoval na počátku svého díla autor spisu *Historia Welforum* (okolo roku 1170), že dvůr jihoněmeckých Welfů odpovídal obrazu královského dvora a měl tedy úřady stolníka, číšníka, maršálka, komorníka a korouhevnicka.¹⁹ První čtyři ze zmíněných úřadů jmenovalo již o deset let dříve

¹³ *Kanovník Vyšehradský*, *Fontes Rerum Bohemicarum II*, Josef Emler (ed.), Praha 1874, s. 211. K příčinám a následkům spiknutí proti Soběslavovi I. srovnej Josef ŽEMLIČKA, *Vyšehrad 1130: soud, nebo inscenace? (K „nekosmovskému“ pojetí českých dějin)*, in: *Husitství–reformace–renesance. Sborník k 60. narozeninám F. Šmahela, I. Jaroslav Pánek – Miloslav Polívka – Noemi Rejchrtová* (edd.), Praha 1994, s. 47–68; Vratislav VANÍČEK, *Soběslav I. Přemyslovci v kontextu evropských dějin v letech 1092–1140*, Praha–Litomyšl 2007, s. 220nn.

¹⁴ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I*, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1904–1907, č. 157, s. 163.

¹⁵ Tamtéž, č. 204, s. 193.

¹⁶ Kvarteto centrálních hodností, doplněné také o úřad dvorského sudího (*iudex curiae*), tvoří od této doby pravidelnou součást svědečných řad knížecích (královských) listin po celý zbytek 12. století.

¹⁷ Srovnej W. RÖSENER, *Hofämter*, zejména s. 548; TÝŽ, *Der mittelalterliche Fürstenhof*, zejména s. 29.

¹⁸ Významné místo v tomto procesu přisoudil Werner Rösener hostině, která se roku 936 odehrála v Cáchách. Otovi I. při této příležitosti posluhovali vévoda Gislebert Lotrinský jako komorník, Eberhard Franský jako stolník, Herman Švábský jako číšník a Arnulf Bavorský jako maršálek. W. RÖSENER, *Hofämter*, s. 502nn.

¹⁹ *Monumenta Welforum antiqua*, MGH *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi XLIII*, Ludwig Weiland (ed.), Hannover 1869, s. 13: „*Domum quoque suam regio more ordinaverant, ita ut queque officia curie, id est ministeria dapiferi, pincerne, marscalci, kamerarii, signiferi*“.

sepsané *Constitutio de expeditione Romana* (Reichenau okolo roku 1160), jehož autor považoval jejich ustavení dokonce za povinnost jednotlivých knížat.²⁰

Zatímco vrstva nejvýznamnějších leníků římského krále profilovala vlastní dvůr po vzoru panovníka, snažili se méně významní páni i církevní instituce přiblížit knížecímu standardu. Se stejným sebevědomím jako *Historia Welforum* informují anály kláštera Stetenberg (přelom 12.–13. století), že byl klášter úřady doslova „ozdoben podle zvyku knížat“.²¹

Knížecí dvůr se čtveřicí centrálních úřadů číšníka, stolníka, maršálka a komorníka tak na jedné straně kopíroval dvůr královský, sám se však zároveň stával vzorem k napodobování, neboť byl srozumitelným symbolem postavení a prestiže. Požadavky „*Constitutia*“ na vybavení knížecího dvora čtyřmi základními úřady také přejímají právní knihy století třináctého (zejména relace *Schwabenspiegelu*).²²

Rösener ve své studii přemyslovský dvůr opominul,²³ ačkoliv by jím zvolený přístup přinášel zajímavý výsledek. Autor stanovil ranou fázi rozvoje knížecího dvora v první polovině 12. století, kdy se na dvorech porýnských arcibiskupů (Kolín, Mohuč, Trevír) a rakouských markrabat rozvinul systém čtyř centrálních hodností. Hlavní etapu „dvorské geneze“ položil do druhé poloviny století, zvláště mezi roky 1170–1190. V této době se z kvarteta úřadů mělo stát základní „charakteristikum“ dvora světských i duchovních knížat.²⁴

Přemyslovský dvůr by se tak nejen řadil do oné „rané fáze“, ale dalo by se zároveň logicky předpokládat, že by ve své době prestižním uspořádáním sám ovlivňoval další konstituování dvorů říšských knížat. Přitažlivě současně vyhlíží časová paralela mezi výskytem centrálních úřadů v Čechách a na babenberském

---

²⁰ MGH *Constitutiones et acta publica imperatorum et regum I*, Ludwig Weiland (ed.), Hannover 1893, s. 663: „*Singuli vero principes suos habeant officinarios speciales, marscalum, dapiferum, pincernam et kamerarium*“.

²¹ *Annales Stederburgenses*, MGH *Scriptores XVI*, Georg Heinrich Pertz (ed.), s. 200: „...*et quod ad huius mundi gloriam pertinet secundum ritum principum, dapiferis, pincernis, marescalcis, militibus, ministerialibus nostram ecclesiam gloriosissime decoravit*“.

²² *Schwabenspiegel Kurzform I*, MGH *Fontes iuris Germanici antiqui*, Nova Series IV/1–2, Karl August Eckhardt (ed.), Hannover 1974, s. 118: „...*div geistlichen fursten amor und div waerltlichen fursten amor die sint gestiftet von vier fursten ampten von erste. mit einem chameraere mit einem schenchen mit einem truhsaetzen mit einem marschalich*“.

²³ Na což upozornil již Ivan HLAVÁČEK, *Dvůr a rezidence českých panovníků doby přemyslovské a raně lucemburské. Stručný přehled vývoje a literatury pro dobu do roku 1346*, in: *Rezidence a dvory v raném novověku*, Opera historica 7, Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), České Budějovice 1999, poznámka 2 na s. 30–31.

²⁴ Kolínský a mohučský dvůr se plně rozvinul na konci 30. let 12. století, v Trevíru máme kompletní čtveřici úřadů dosvědčenu na počátku let padesátých. Vídeňský dvůr k roku 1141 disponoval úřady maršálka, komorníka a stolníka, číšník je však dosvědčen až k roku 1159, W. RÖSENER, *Hofämter*, s. 523, 535–542, 548; TÝŽ, *Der mittelalterliche Fürstenhof*, s. 29.

dvoře rakouských markrabat. Díky sňatkům s dcerami Leopolda II. (†1095) pojil příbuzenský poměr s rakouskými markrabaty Bořivoje II. i Litolda Znojemského. S dcerou Leopolda III. (1095–1136) se o generaci později oženil Vladislav II. Dcera Soběslava I. Marie byla naopak provdána za markraběte Leopolda IV. (1136–1141).²⁵ Nabízí se úvaha, nakolik ovlivnilo formování dvorského prostředí několikanásobné příbuzenství, a zda za ustálením centrálních hodností nestála např. snaha vyrovnat se právě babenberským příbuzným. Taková možnost se zdá o to lákavější, že manželkou markraběte Leopolda III. se na počátku 12. století stala Agnes, dcera císaře Jindřicha IV., a přemyslovský dvůr by tedy byl inspirován prostředím, které mělo přímou vazbu na císařské *palatium*.

Problém ovšem je, co si počít s úřady jmenovými Kosmou, zda předpokládat jejich zánik či alespoň zásadnější transformaci. Opět se tak vracíme k otázce vlastního názvosloví. Terminologická nejednotnost a nevyhraněnost (vlastní celé středověké literární produkci) se nevyhnula ani názvům dvorských hodností. Zatímco Hinkmar z Remeše užíval pro úřad stolníka konstantně označení *senešal*, o dvě generace starší životopisec Karla Velikého Einhard nazýval stejného hodnostáře *představený královské tabule (regiae mensae praepositus)*.²⁶ Na počátku 13. století stál v čele dvora henegavských hrabat úředník, pro něhož se uplatňoval titul *dapifer*, běžně byl ale jeho držitel nazýván také senešalem (*senescalcus*).²⁷ Podobný případ známe z domácího prostředí, kde se týkal úřadu podkoního/maršálka. Na listině z roku 1175 vystupoval Heřman pod označením *agazo*. Stejný muž se ovšem v březnu roku 1177 objevil s titulem *marscalcus*, který na listině vydané o měsíc později nesl také jeho nástupce v úřadu Dluhomil. Roku 1180 se znovu setkáváme s termínem *agazo*.²⁸ První dvě listiny bezpochyby hovoří o identické osobě, jsou však psány rozdílnými písaři,²⁹ kteří byli zvyklí užívat pro jednoho hodnostáře dvojí označení, aniž by tím chtěli vyjadřovat rozdíly či posuny v kompetencích. Šlo jednoznačně o čistě alternující pojmenování.³⁰

²⁵ Ke zmíněným sňatkům Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I/2. Od Břetislava I. do Přemysla I.*, s. 399, 516–517, 655–656, 758–759.

²⁶ J. FLECKENSTEIN, *Die Struktur des Hofes Karls des Großen*, s. 12. K náplni úřadů na karolinském dvoře a prolínání jejich působnosti do říšské správy srovnej *Hincmarus De ordine palatii*, s. 68nn.; J. FLECKENSTEIN, *Die Struktur des Hofes Karls des Großen*, s. 12nn.

²⁷ *Gisleberti Chronicon Hanoniense*, s. 295: „...dapifer, qui vulgariter senescalus dicitur“. K tomu srovnej W. RÖSENER, *Hofämter*, s. 516.

²⁸ Srovnej svědečné řady CDB I, č. 278, s. 244: „Hermannus agazo cum fratribus suis Gauel et Zauise“; č. 279, s. 246: „Hermanno marscalco cum fratribus suis Zauissa et Gaulo“; č. 280, s. 247: „Dlugomilus marscalcus“; č. 292, s. 261: „Protiwa agaso“.

²⁹ Srovnej Tamtéž, č. 278–279, s. 243–244.

³⁰ Srovnej výklad *Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum I*, A–C, kolektiv autorů, Praha 2003, s. 103.

Terminologické posuny tedy vypovídají více o slovní výbavě a lingvistické ekvilibristice autorů dokumentů, než o skutečných proměnách úřadů. Kosmův *mistr pekařů a kuchařů* nemusel zaniknout, splynout nebo se jakýmkoliv jiným způsobem přetransformovat do úřadu stolníka, neboť jak svatovítský děkan, tak *Kanovník vyšehradský* i písaři listin měli pravděpodobně na mysli stejného hodnostáře. Kosmou užití slovní spojení navíc ani nemuselo být ustáleným názvem úřadu, ale pouze opisem jeho obecné náplně stejně, jako se to jeví v případě kanovníkem použitého termínu „*tabule*“ (*mensa*). Tuto možnost napovídá také uvedená paralela z karolinského prostředí. Právě Einhardova parafráze úřadu senešala má blízko k oběma českým příkladům.³¹ Všechny tři (*regiae mensae praepositus/ magister super pistorum atque cocos/ mensa*) odkazují na podstatu činnosti hodnostáře, který měl na starosti zabezpečení výživy dvora. Nemuselo jít pouze o dohled nad konkrétními, jasně pojmenovanými úředníky, nýbrž o všechny osoby, jejichž činnost se určitým způsobem dotýkala zajištění panovníkovy tabule, bez ohledu na to, na jakém místě svého panství se zrovna nacházel.

Mezi Kosmou, *Kanovníkem vyšehradským* i svědečnými řadami tedy ve skutečnosti není zásadní rozpor. Vývoj dvorského prostředí po celé 12. století lze v jistém ohledu chápat jako módní vlnu. Dobře tuto skutečnost vystihl již citovaný analista kláštera Stetenberg. Instituci či osobu, která si činila nárok na významnější postavení, „*ozdobily*“ úřady zavedené „*po způsobu knížat*“ (potažmo tedy po vzoru císařského dvora). V takovém případě ovšem nešlo pouze o to dvorské hodnosti mít, ale přisoudit jim také odpovídající, z hlediska reprezentace obecně srozumitelné a rozšířené názvy. Jinak řečeno, funkce centrálních dvorských hodností jako na první pohled jasného znaku postavení a prestiže sebou musela přinášet určitou kodifikaci jejich názvů. Pro české prostředí z toho vyplývá, že „módní“ a prestižně chápáné latinské termíny mohly být zcela formálně aplikovány na již zavedené úřady.

Tuto možnost vlastně nepřímou potvrzuje také *Kanovník vyšehradský*, který považoval hodnosti správce komory, stolu a stáje za rovnocenné dvěma předním kastelániím – litoměřické a žatecké. Pokud bychom uvažovali o zásadnější proměně přemyslovského dvora, která by se odehrála někdy v mezidobí dělicí Kosmovu smrt

³¹ Stejně tak by ale bylo možné poukázat na již zmiňovanou zprávu Widukinda z Corvey o cášské korunovační hostině z roku 936, kde byl úřad stolníka opsán slovy: „...*Everhardus mensae preerat*“, a podobně maršálka: „...*Arnulfus equestri ordini et eligendis locandisque castris preerat*“. Srovnej *Widukindi monachi Corbeiensis rerum gestarum Saxoniarum libri tres*, MGH Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi LX, Paul Hirsch – Hans-Eberhard Lohmann (edd.), Hannover 1935, II/2, s. 66–67. Identicky nezaznamenal Dětmar z Merseburku při podobné příležitosti k roku 986 názvy hodností, ale přiřadil jednotlivé osoby k základním atributům úřadu: „...*ubi quattuor ministrabant duces, Heinricus ad mensam, Conrad ad cameram, Hecil ad cellarium, Bernhardus equis prefuit*“, *Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon*, MGH Scriptorum rerum Germanicarum, Nova Series IX, Robert Holtzmann (ed.), Berlin 1935, IV/9, s. 140. K tomu srovnej také W. RÖSENER, *Hofämter*, s. 503.

a sepsání Kanovníkova díla, není pravděpodobné, že by nové hodnosti nabyly v krátkém časovém horizontu srovnatelného významu s význačnými centry hradske spravy. Spíše než za výmluvný symbol změny lze kanovníkovu relaci považovat za svědectví o kontinuálním procesu, který se odehrával spolu s povšechným vývojem spravy od 10. století.

Dobře se takto nastíněný obraz doplňuje také s druhým předpokladem vytváření dvorů říšských knížat, se kterým pracuje německá medievistika. Proces formování knížecího dvora je pevně svázán s dalším výrazným fenoménem říšských dějin 12. století, budováním teritoriálních knížectví (*Landesherrschaft*). Knížata, podobně jako další urození či církevní instituce, přetvářela původně rozptýlenou držbu, skládající se z různorodého konglomerátu alodiálních i lenních statků a dalších práv, na kompaktní územní panství. Středem centralizačního úsilí knížecí moci se stal právě dvůr, jehož úřady byly obsazeny ministerialitou, která současně představovala hlavní oporu teritoriální spravy a politiky. Souvislost mezi výstavbou teritoria a dvora podtrhuje podle Rösenera skutečnost, že raný výskyt centrálních úřadů máme doložen právě v případech těch rodů či institucí, u kterých je současně možné prokázat pokročilý rozvoj územního panství.³²

³² W. RÖSENER, *Hofämter*, především s. 491–496, 514nn., 548. Srovnej také Johannes LAUDAGE, *Rittertum und höfische Kultur der Stauferzeit eine Einführung*, in: *Rittertum und höfische Kultur der Stauferzeit*, Johannes Laudage – Yvonne Leiverkus (Hg.), Köln 2006, s. 15–18; Hans Karl SCHULZE, *Adelsherrschaft und Landesherrschaft. Studien zur Verfassungs- und Besitzgeschichte der Altmark, des ostsächsischen Raumes und des hannoverschen Wendlandes im hohen Mittelalters*, Köln–Graz 1963, s. 113nn.; Hans PATZE, *Die Entstehung der Landesherrschaft in Thüringen I*, Köln–Graz 1962, s. 326nn.; Wilhelm PÖTTER, *Die Ministerialität der Erzbischöfe von Köln vom Ende des 11. bis zum Ausgang des 13. Jahrhunderts*, Düsseldorf 1967. Obecně k procesu teritorializace Hagen KELLER, *Zwischen regionaler Begrenzung und universalem Horizont. Deutschland und Imperium der Salier und Staufer 1024–1250*, Frankfurt am Main – Berlin 1986, s. 342nn. Také v případě správní funkce dvora a využití ministeriality v dvorské službě je možno hovořit o inspiraci císařským dvorem. Potřeba zajistit a zefektivnit řízení královské domény zajistila ministerialitě v druhé polovině 11. století významné postavení na sálském panovnícké dvoře i v říšské správě. Stejnou cestou postupovala zejména ve 12. století při utváření dvora a organizaci spravy teritoria také říšská knížata. Základní práci věnovanou vzniku a významu ministeriality zůstává Karl BOSL, *Die Reichsministerialität der Salier und Staufer. Ein Beitrag zur Geschichte des hochmittelalterlichen deutschen Volkes, Staates und Reiches I–II*, Schriften der Monumenta Germaniae Historica 10, Stuttgart 1950–1951. Srovnej TÝŽ, *Das ius ministerialum. Dienstrecht und Lehnrecht im deutschen Mittelalter*, in: *Studien zum mittelalterlichen Lehenswesen, Vorträge und Forschungen 5*, Theodor Mayer (ed.), Lindau–Konstanz 1960, s. 51–94; I. LATZKE, *Hofamt, Erzamt und Erbamnt*, s. 167–177.

Přemyslovským panovníkům se podařilo završit ovládnutí území Čech a Moravy již na počátku 11. století.³³ Lze tedy předpokládat, že se tato skutečnost odrazila také na podobě a utváření jejich dvora. Spíše než s myšlenkami na přejímání vzorů bude proto vhodnější pracovat s pojetím, které literatura běžně aplikuje např. na vývoj dvora Karlovců, a jehož podstata navazuje na výsledky bádání Otto Brunnera, jenž za předobraz středověkého politického, sociálního i hospodářského zřízení považoval prostředí „domácnosti“ (*Haushalt*).³⁴ Právě jádro dvorských úřadů, tedy komorník, číšník, maršálek a stolník, z původního služebného zabezpečení domácnosti (*Hausdienerschaft*) vychází. Vývoj směrem k dvorské hodnosti sebou nesl proměnu náplně, která již nespočívala ve vykonávání vlastní činnosti, ale dohledu nad podřízeným úřednictvem. Spolu s tím překračoval rozsah činnosti vrcholných dvorských hodnostářů vlastní dvůr a stával se součástí říšské (zemské) správy, čímž dále stoupala jejich váha a význam.³⁵ Do této vývojové linie bezesbytku zapadá na jedné straně Kristiánova zmínka o Podivenovi jako správci „domu“ sv. Václava, zatímco na druhém konci pomyslné přímky stojí dvorské úřady, co do významu rovnocenné centrům hradské správy.

Přemyslovský dvůr se bezpochyby nevyvíjel izolovaně. Tomu odporují nejen výše zmíněné sňatky s Babenberky, ale také další doložitelné zahraniční kontakty. Na jak běžné úrovni mohl probíhat styk s jiným dvorským prostředím naznačuje osamocená zmínka o pekaři (cukráři?), kterého si na magdeburském arcibiskupovi vyžádal král Vratislav.³⁶ Neznamená to ovšem, že by přemyslovská knížata byla nucena vyhledávat inspiraci a vzory k formování základní struktury a skladby svého dvora v blízkém či širokém okolí, když její předobraz byl, a vlastně musel být, přítomen ve služebném zázemí původního přemyslovského „domu“.

Doposud řečené tak zároveň vyvolává pochybnosti, nakolik jsou oprávněné představy o „*velice skromné*“ existenci přemyslovského dvora doby knížecí či jeho „*primitivní*“ struktury.³⁷ Mimo dokladů z uměleckovědní oblasti, spojených zejména

³³ J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 42nn. Vývoj na Moravě v 10. a prvních dekádách 11. století nověji pojednal Martin WIHODA, *Morava v 10. století*, in: *České země v raném středověku*, Petr Sommer (ed.), Praha 2006, s. 53–73.

³⁴ K domácnosti/domu (*domus, Haus*) jako základní jednotce středověké správy Otto BRUNNER, *Das „ganze Haus“ und die alteuropäische „Ökonomik“*, in: TÝŽ, *Neue Wege der Sozialgeschichte. Vorträge und Aufsätze*, Göttingen 1956, s. 33–61, zejména s. 39–40. Srovnej A. WINTERLING, „*Hof*“, s. 82–83.

³⁵ Pro karolinské prostředí zejména J. FLECKENSTEIN, *Die Struktur des Hofes Karls des Großen*, s. 11nn. Srovnej W. RÖSENER, *Der mittelalterliche Fürstenhof*, s. 27.

³⁶ Šlo pradápodobně o mistra ve svém oboru, což napovídá nejen Vratislavova žádost o jeho zapůjčení, ale také skutečnost, že si do Prahy vezl své vlastní vybavení. Snad se mohlo jednat o formy na pečení. CDB I, č. 85, s. 92: „*Pistorem, super quo nos rogasti, misimus tibi cum instrumentis suis*“.

³⁷ Srovnej I. HLAVÁČEK, *Dvůr a rezidence*, s. 33, 39 a poznámka 21.

s nálezy z interiéru Vyšehradu,³⁸ naznačují vyspělejší úroveň dvora pražských Přemyslovců také ojedinělé informace písemných pramenů. Jedná se zejména o Kosmovu zprávu o čestném úřadu mečníka, který získal „*se souhlasem kmetů*“ při oslavě Vánočních svátků v Žatci roku 1099 polský knězic Boleslav (pozdější Boleslav III. Křivoústý). Boleslav měl podle Kosmy za svoji čestnou službu dostávat „*každoročně vždy sto hřiven stříbra a deset hřiven zlata*“,³⁹ což je možné interpretovat v tom smyslu, že se s Boleslavou úsluhou při stejné či podobně významné příležitosti počítalo také do budoucna.

Výpovědní hodnotu má ale již sama skutečnost, že český kníže oslavil Boží hod hostinou v kruhu svých velmožů a významný zahraniční host mu v průběhu oslav poskytl čestnou službu mečníka. Pokud bychom vynechali jméno místa i osob, jednalo by se v podstatě o identický popis průběhu významného církevního svátku, jaký nám prameny běžně nabízejí ve vztahu k římským panovníkům.⁴⁰ Přemyslovský dvůr byl tedy již na konci 11. století zvyklý na formu sváteční reprezentace srovnatelnou s říšským panovnickým dvorem.

Závěr

V době, kdy se okolo poloviny 12. století ustálila ve svědečných řadách listin čtveřice centrálních hodností, měl přemyslovský dvůr za sebou dvě století vývoje. Reálně jsme však schopni v širší míře postihnout pouze tu jeho část, o níž nás zpravuje právě svědectví diplomatického materiálu. Pro dobu předcházející máme k dispozici jen několik skromných a nesoustavných zmínek z jediného textu. Stav pramenné základny tak vyvolává dojem dvou odlišných epoch, do jedné patří nedokonalý a v podstatě „primitivní“ dvůr Kosmův, do druhé dvůr *Kanovníka Vyšehradského* a písařů listin, který se rozvinul do dobou žádané podoby díky přizpůsobení vyspělejšímu (říšskému) prostředí.

Ve skutečnosti je však vývoj dvora říšských knížat ve 12. století těsně svázán s formováním knížecího teritoria, tedy s procesem, který se přes řadu odlišností

³⁸ Srovnej zejména řada sborníků *Královský Vyšehrad 1–3*, Bořivoj Nechvátal (ed.), Praha 1992, 2001, 2007.

³⁹ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, III/10, s. 170: „...annuatim semper C marcas argenti et X auri“.

⁴⁰ Například roku 1134 vystupoval při oslavě Velikonoc ve funkci mečníka pro Lothara III. dánský král Magnus, *Cronica Sancti Petri Erfordensis moderna*, MGH Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum XLII, Oswald Holder-Egger (ed.), Hannover 1899, s. 170. Sám Boleslav III. Křivoústý si roli mečníka zopakoval roku 1135 na sněmu v Merseburku, kde tuto čestnou službu vykonával také pro císaře Lothara III., *Annales Magdeburgenses*, MGH Scriptorum XVI, Georg Waitz (ed.), Hannover 1859, s. 185.

odehrál v Čechách skoro o dvě století dříve. Základní struktura přemyslovského dvora se neformovala v návaznosti na vzory z říše, nýbrž v přirozené a logické linii *domácnost – dvůr* spolu s rozvojem přemyslovského panství. Přelom ve dvanáctém století nespočíval v zásadní proměně dvorské prostředí, ale v ustálení módní a prestižní terminologie. Právě dlouhodobá kontinuita ve vývoji dvora zároveň umožnila rozvinutí forem vyspělé dvorské reprezentace – ať již navazující na domácí vzory či přicházející ze zahraničí – k níž lze čestný úřad mečníka bezpochyby zařadit. Lesk královského dvora přemyslovských panovníků 13. století tak nemusí být dán množstvím finančních prostředků, ale současně vyspělostí prostředí, o jehož rozvoji se rozhodlo v podstatě již v prvních deceniích 10. století.

DIE ENTWICKLUNG DES PŘEMYSLIDENHOFES BIS ZUM ENDE DES 12. JAHRHUNDERT

In der ersten Hälfte des 12. Jh. hatte der Hof der Prager Přemysliden mit der Erscheinung der vier klassischen Hofämter (Kammerer, Truchseß, Schenk und Marschall) eine Gestalt angenommen, die am Ende desselben Jahrhunderts zu einem Kennzeichen der fürstlichen Hofhaltung im Römischen Reich wurde. Dieser Umstand hat schon František Palacký zu der Annahme bewogen, daß die Přemysliden zu dieser Zeit das „*deutsche Hofgefüge*“ übernommen hatten. Die Vorstellung von der Gestaltung des Přemyslidenhofes nach dem „Reichsvorbild“ haben auch andere Forscher vertreten. Die Erscheinung der vier klassischen Ämter am Přemyslidenhof fiel in dem Zeitraum, den Werner Rösener als eine „*frühe Phase*“ der Hofämtergenese an deutschen mittelalterlichen Fürstenhöfen festlegte, in der sich die Hofämterordnung an den Höfen der rheinischen Erzbischöfe und einiger weltlicher Reichsfürsten, wie zum Beispiel des Markgrafen von Österreich, entwickelte.

Die vier zentralen Ämter waren aber nicht die ersten in Böhmen belegten Hofwürden. Schon in einer Wenzelslegende vom Ende des 10. Jh. wurde der Vorsteher des Gesindes des fürstlichen Hauses erwähnt und der Chronist Kosmas belegte für das 11. Jh. verschiedene Hofämter, die aber meistens andere Titel trugen als diejenigen Ämter, die um die Hälfte des 12. Jh., vor allem in den Zeugenreihen der Urkunden, in Erscheinung traten. Man vermutet, daß dieser Unterschied einen Wandel der Hofgefüge in der ersten Hälfte des 12. Jh. belegen kann, der sich mit der Beeinflussung durch die Verhältnisse im Reich erklären läßt.

Es ist aber fraglich, inwieweit ein derartiger Vergleich zwischen Kosmas und den jüngeren Quellen überhaupt möglich ist. Die Angaben aus der Kosmas-Chronik können wir nicht mit Hilfe anderer gleichzeitiger einheimischer Quellen erweitern oder prüfen, außerdem widmete der Autor dem Hof nur marginale Aufmerksamkeit. Seit den vierziger Jahren des 12. Jh. ist nicht nur eine kontinuierliche Reihe narrativer Quellen überliefert, sondern es steht vor allem auch eine größere Zahl von Urkunden zur Verfügung. Die Zeugenreihen der Urkunden, die offizielle Dokumente höfischer Provenienz darstellen, sind aber für die Ermittlung der Gestalt des Hofes eine Quelle von ganz neuer Qualität. Der Wandel besteht also eher in der unterschiedlichen Quellenlage und ihrem Aussagewert als in der Realität selbst.

Diese Möglichkeit deutet auch die terminologische Vielfalt der Benennungen der Hofbeamten an, die allgemein von den mittelalterlichen Autoren der Quellen verwendet wurden. Die unterschiedlichen Namen, die die verschiedenen Verfasser für die einzelnen Ämter benutzten, sagen mehr über den Wortschatz der Autoren aus, als über einen realen Wandel in den Befugnissen oder sogar über dem Erlöschen

eines alten und der Entstehung eines neuen Amtes. Die von Kosmas genannten Hofämter konnten somit in den jüngeren Quellen unter neuen im 12. Jh. als Prestigezeichen einnehmende Namen erscheinen.

Eine solche Vorstellung ergänzt sich mit einer der entscheidenden Voraussetzungen für die Entstehung des Reichsfürstenhofes im 12. Jh. – der Entwicklung der Landesherrschaft. In Böhmen erfolgte die Territorialbildung schon während des 10. Jh. und wurde am Anfang des 11. Jh. mit dem Anschluss Mährens abgeschlossen, was auch für die Entwicklung des Hofes eine Auswirkung haben mußte. Für den Přemyslidenhof ist also vielmehr als die Voraussetzung von äußeren Einflüssen und der Übernahme von Vorbildern ein Entwicklungsmodell verwendbar, dessen Grundlage die Lehre Otto Brunners vom „ganzen Haus“ bildet. Die vier klassischen Ämter wurzeln in der ursprünglichen Hausdienerschaft und waren als solche Zubehör jedes Herrenhauses. Die Entwicklung und Erweiterung der Territorialherrschaft begleitete auch eine Umwandlung des Hausamts zum Hofamt, dessen Befugnis jetzt in der Oberaufsicht über die unterstellten Diener beruhte und zugleich seinen Wirkungsbereich auch in der sonstigen Landesverwaltung überstieg. Gerade in diesen Entwicklungsprozeß paßt auf der einen Seite die Erwähnung des Gesindevorstehers des fürstlichen Hauses aus dem 10. Jh. und auf der anderen der klassischen Hofämter, die in der ersten Hälfte des 12. Jh. als gleichwertig mit den vornehmsten Stellen in der Landesverwaltung angenommen wurden.

Der Přemyslidenhof entwickelte sich selbstverständlich nicht in einem Vakuum, seine fundamentale Gestalt wurde aber nicht als Import übernommen, sondern entfaltete sich seit dem 10. Jh in einer kontinuierlichen Linie vom Haushalt zum Hofhalt. Diese langfristige Entwicklung ermöglichte zugleich eine frühe Entfaltung des Hofzeremoniells – aller Wahrscheinlichkeit nach nach dem Vorbild des Kaiserhofes. Schon am Ende des 11. Jh. ist das Ehrenamt des Schwertträgers belegt, das von einem bedeutenden ausländischen Gast anlässlich der Weihnachtsfeier ausgeübt wurde.

DVORY PRVNÍCH MORAVSKÝCH MARKRABAT¹

Martin WIHODA

Morava zaujímá ve výkladu starších českých dějin zvláštní místo. Země patřila k jádru přemyslovských držav a přece si uchovala jistou výlučnost, což tradiční půdorys historického myšlení buď zcela přehlížel nebo s rozpaky citoval představu o Moravě jako „zelené louce“, kterou kníže Břetislav ještě před polovinou 11. století pokryl služebnou organizací a novými hrady. Odtud byl jen krůček k proklamaci, že knížecí Čechy prostě zahrnují vývoj Moravy,² ovšem kdyby tomu skutečně tak bylo, asi bychom se museli ptát, proč se z Moravanů nestali Východočeši...

Nejistota se vznáší také nad světem prvních moravských markrabat. Kde se vůbec vzal a jaký byl jeho vztah k hodnotám doby knížecí? V krátkém trvání by stačilo sledovat proměnu dvorské společnosti mezi léty 1179 a 1253, protože tehdy se rozhodlo o smyslu markrabského titulu a jeho vazbě k Moravě. Naopak dlouhá vlna v sobě nese otázku, zda si první markrabata vydržovala dvůr jako Moravě neznámou instituci nebo zda převzala soustavu starších úřadů. Kdyby platila druhá možnost, zřejmě bychom museli rozjímat nad okruhem rádců a dvořanů, jimiž se v Olomouci a Brně (od počátku 12. století také ve Znojmě) obklopili synové a vnuci knížete Břetislava I.

O moravských (knížecích) dvorech však mnoho nevíme. Svatovítského děkana Kosmu upoutal především „mlynář“ Vacek, který na počátku 12. století po boku knížete Svatopluka pronikl z Olomouce až do komnat Pražského hradu.³ V blízkosti dvora (ne nutně moravského) se pohyboval také šprýmař Kojata, jenž někdy

---

¹ Tato studie vznikla v rámci modulu „*Stát, státnost a rituály přemyslovského věku*“, který je součástí výzkumného záměru MSM 0021 622 426: *Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura*.

² Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 7.

³ K tomu Martin WIHODA, *Kníže a jeho věrní. Kosmas o světě předáků a urozených*, in: *Šlechta, moc a reprezentace ve středověku, Colloquia mediaevalia Pragensia 9*, Martin Nodl – Martin Wihoda (edd.), Praha 2007, s. 11–29.

po roce 1174 rozmnožil statky olomouckého biskupství.⁴ Více již prameny neříkají, nicméně přesto snad nelze pochybovat, že se moravská knížata zdržovala v prostředí, jež se podobalo pražskému dvoru. Svět moravských markrabat zahrnoval rovněž dvě zemská centra, neboť koncem 12. století se Moravě vládlo z Olomouce a Znojma.⁵ Také ona patřila k odkazu, s nímž se musela vyrovnat první markrabata. Zastavme se však nejprve u obsahu markrabské hodnosti.

Markrabě

Příběh moravských markrabat začíná v Chebu, kde se počátkem léta roku 1179 objevil český kníže Bedřich. K západnímu pomezí jej přivedl vleklý spor o pohraniční les u Vitorazi, k němuž se měl nyní vyslovit samotný Barbarossa. Vážnost chvíle dokládá početný doprovod, v jehož řadách se objevil i nevlastní Bedřichův bratr Přemysl s titulem markraběte z Moravy. Právě takto byl 1. července zapsán mezi svědky císařského nálezu.⁶ Smírčí výrok se bohužel nedochoval v originále a čtyři opisy (první z konce 13. století, nejmladší pak z poloviny věku následujícího) nenabízejí spolehlivé čtení příslušného řádku.⁷ Privilegium nadto nebylo zpečetěno přímo v Chebu, nýbrž až v Magdeburku,⁸ což znamená, že nemuselo být přepsáno zcela správným způsobem.⁹ Navzdory pochybnostem a námitkám však převážily hlasy,¹⁰ že Přemysl byl vybaven markrabskou hodností, a že markrabě doplnil českou

⁴ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I*, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1904–1907, č. 289, s. 254–255.

⁵ K tomu Libor JAN, *Vznik moravských provincií*, in: Nový Mars Moravicus aneb sborník příspěvků, jenž věnovali prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám, Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Tomáš Knoz (edd.), Brno 1999, s. 227–240.

⁶ *FridERICI I. Diplomata inde ab anno MCLXVIII. usque ad annum MCLXXX*, Monumenta Germaniae Historica, Diplomata regum et imperatorum Germaniae X/3, Heinrich Appelt (ed.), Hannover 1985, č. 782, s. 341–343: „*Otto comes de Morauia, Buhut Boemues, Pillunc de Tûdeliep et frater eius, Primezla margravius de Morauia, Albertus Frozenei, Vdalricus de Sizengou*“.

⁷ DF I, X/3, č. 72, s. 341–342, opis „D“ (po roce 1333) dokonce neuvádí „*margravius*“, nýbrž „*Marquardus*“.

⁸ Dále Ferdinand OPPL, *Das Itinerar Kaiser Friedrich Barbarossas (1152–1190)*, Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu Johann Friedrich Böhmer, Regesta Imperii I, Wien–Köln–Graz 1978, s. 74.

⁹ Nepřehlednou diskusi nad významem markrabského titulu shrnul Martin WIHODA, *Vznik moravského markrabství*, Český časopis historický 97, 1999, s. 453–475, zde s. 454–456. Nověji TÝŽ, *Zlatá bula sicilská. Podivuhodný příběh ve vrstvách paměti*, Praha 2005, s. 55–59.

¹⁰ Mimořádné zásluhy si v tomto smyslu připsal Jiří KEJŘ, *O tzv. bezprostřední podřízenosti Moravy říši*, Sborník archivních prací 28, 1978, s. 233–285, zde s. 237–238. Nověji pak TÝŽ, *Böhmen und das Reich unter Friedrich I.*, in: Friedrich Barbarossa. Handlungsspielräume und Wirkungsweisen des staufischen Kaisers, Vorträge und Forschungen 40, Alfred Haverkamp (Hg.), Sigmaringen 1992, s. 241–289; TÝŽ, *Böhmen zur Zeit Friedrich Barbarossas*, in: Kaiser

titulaturu ve druhé polovině roku 1178. Domácímu prostředí neznámá hodnost zjevně hlásala přímou podřízenost pražskému knížeti, a protože jihozápadní Moravu, tedy Brněnsko a Znojensko, spolehlivě ovládal Konrád Ota, lze výkon markrabského úřadu spojit výlučně s Olomouckem.¹¹

Přemyslovo moravské úřadování podle všeho ukončila vzpoura české šlechty na konci léta roku 1182. Do pražských bran vstoupil Konrád Ota, zatímco zrazený Bedřich se domáhal spravedlnosti na císařském dvoře. Jak se zdá úspěšně, neboť na konci září se v Řezně objevili čeští vyslanci, jimž císař po krátkém jednání oznámil Bedřichův návrat do Čech. Zkrátka však nepřišel ani Konrád Ota, který se měl spokojit s Moravou, což zaznamenala jak druhá redakce světelských letopisů,¹² tak (s odstupem třiceti let) milevský opat Jarloch. Právě na jeho pultíku se zrodila proslulá poznámka o císaři, jenž moudře potlačil spiknutí odbojníků, když jednomu vrátil Čechy a druhého poslal na Moravu.¹³ Zajisté netušil, že tento jeho zápis bude prohlášen za předěl ve státoprávním uspořádání českých zemí a že Fridrich I. Barbarossa bude někdy obviňován ze zlomyslného roztržení přemyslovského státu na dva díly a z povýšení Moravy na markrabství a bezprostřední říšské léno.¹⁴ Něco takového (a to je nutno opakovaně zdůraznit) však Jarloch neříká a přihlédneme-li k mladší kronikářské tradici, pak je více než zarážející, že o údajném povýšení Moravy na říšské markrabství neví jediná ze středověkých kompilací.

Milevský opat si však byl vědom, že Konrád Ota po nějakou dobu užíval markrabskou hodnost,¹⁵ a rozepsal se dokonce o staré křivdě na knížeti Bedřichovi a odcizení Moravy, jíž si Konrád Ota přál držet z ruky císařovy.¹⁶ Bez znalosti

Friedrich Barbarossa. Landesausbau–Aspekte seiner Politik–Wirkung, Evamaria Engel – Bernhard Töpfer (Hg.), Weimar 1994, s. 101–113.

¹¹ Vztah k Moravě Bedřich definoval zvláštní titulaturou, které si povšiml již J. KEJŘ, *O tzv. bezprostřední podřízenosti*, s. 235–238. Srovnej CDB I, č. 292, s. 260–261: „...ego Fridericus dux Moraviae existens“, a Tamtéž: „...dux tam Boemie quam Moraviae existens“ (z roku 1180); CDB I, č. 294, s. 262–263: „...dux Fridericus tam Boemie quam Moraviae ducatum obtinuit“, datováno mezi léta 1179–1181.

¹² *Continuatio Zwetlensis altera*, MGH Scriptores IX, Wilhelm Wattenbach (ed.), Hannover 1851, s. 542: „Otto Moraviensis fraude Boemorum ducem Fridericum terra sua privare conatur, sed per imperatorem Fridericum est prohibitus“.

¹³ *Letopis Jarlocha*, Fontes rerum Bohemicarum II, Josef Emler (ed.), Praha 1875, s. 481: „Sic sapiens imperator sapienter repressit et isti quidem Boemiam reddedit, illum vero Moravia contentum esse precepit“.

¹⁴ K tomu J. KEJŘ, *O tzv. bezprostřední podřízenosti*, s. 238–241.

¹⁵ *Letopis Jarlocha*, s. 497: „...diuertit etiam ad episcopum Olomucensem, nomine Pelegrinum, qui tunc morabatur circa marchionem Moraviae Cunradum, qui Otto dicebatur“.

¹⁶ *Letopis Jarlocha*, s. 506: „Fridericus dux iratus Cunrado de Moravia, tum pro antiqua iniuria, qua eum antes tres annos regno pellere tentaverat, tum etiam pro alienatione Moraviae, quam non ab eo, sed de manu imperatoris tenere gestiebat, ratus opportunitatem temporis de

císařské listiny z roku 1179 se „odcizení Moravy“ skutečně může jevit jako povýšení Moravy na říšské markrabství, jenomže zcela bez vady není ani samotný letopis. Ten vznikl teprve v závěru druhé nebo na počátku třetí dekády 13. století,¹⁷ přičemž Jarloch nebyl českého původu a do roku 1177 (nejspíš?) ani neměl bližší vztah k přemyslovským držávám.¹⁸

Jedna glosa však přece jen naznačuje, že Konrád Ota nedlouho po roce 1182 ovládal všechny moravské provincie. V březnu roku 1184 zemřel biskup Pelhřím a Konrád Ota v rozporu s tradicí obsadil uvolněný stolec vlastním kandidátem. Investitura olomouckého biskupa však náležela českému knížeti, takže Bedřich nového biskupa neuznal a v tomto zápase získal na svou stranu svatovítskou kapitolu i pražského biskupa Jindřicha Břetislava. Počáteční neshody přerostly v dvouletou „tahanici“, která byla ukončena až v létě roku 1186 vítězstvím Konrádova spojence Kaima.¹⁹ Skrývá se tu však nějaká souvislost, která by mohla osvětlit genezi a smysl markrabského titulu? Domnívám se, že ano. Spor o nového olomouckého biskupa dokazuje, že se v českých zemích po roce 1182 vytvořily dvě mocenské sféry, západní a východní, tedy Čechy a Morava. První spolehlivý záznam o Konrádově markrabské hodnosti ovšem pochází z 11. listopadu roku 1186, kdy císař Barbarossa „v přítomnosti a za svědectví Oty markraběte z Moravy“ vystavil opatství v Eußerthalu velkou

---

absentia imperatoris, qui transalpinaverat, mittit fratrem suum Przemyslonem cum exercitu valido in Moraviam, ut disperdat eam“.

¹⁷ K tomu Marie BLÁHOVÁ, *Letopis milevského opata Jarlocha a jeho pramenná hodnota*, in: Český stát na přelomu 12. a 13. století, Ivana Fuxová (ed.), Opava 1993, s. 37–38.

¹⁸ Kromě Marie Bláhové se k osudům milevského opata a jeho názorové dílně vyslovili Alphons ŽÁK, *Zur Biographie des Annalisten Gerlach*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 16, 1895, s. 653–659; Adolf BACHMANN, *Ueber ältere böhmische Geschichtsquellen I. Abt Gerlach von Mühlhausen und sein Werk*, Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens 4, 1900, s. 106–119; Norbert BACKMUND, *Die mittelalterlichen Geschichtsschreiber des Prämonstratenserordens*, Averbode 1972, s. 186–194; Boris FLORJA, *Ob etničeskich vzgljadach chronista Jarlocha*, Folia Historica Bohemica 12, 1988, s. 109–122, nebo nověji Anna SMÉKALOVÁ, *Jarloch a tzv. Ansbert aneb nesmělá návštěva v tvůrčí dílně prvního milevského opata*, Sborník prací filozofické fakulty Brněnské univerzity C52, 2005, s. 15–25.

¹⁹ *Granum catalogi praesulum Moraviae*, Johann Loserth (ed.), Archiv für Österreichische Geschichte 78, 1892, s. 75–76: „1188 VI Idus Julii Cayn canonicus regularis de Strahow ordinis Premonstartensis legitime et canonice in episcopum ecclesie Olomucensis duodecim est electus, procurante electionum ipsius marchione [!] Moravie Conrado contra omnium voluntatem Bohemorum videlicet Henrici episcopi Pragensis et Friderici ducis canonicorumque Pragensium, qui ex consueta potencien presumptione pro sua voluntate, non autem de iusticia violenter ad episcopatum Olomucensem intruisse nitebantur de ecclesia Pragensi quecumque voluissent“. Dobové souvislosti probrali Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I/2. Od Břetislava I. do Přemysla I.*, Praha 1913, s. 1072–1073 a J. KEJŘ, *O tzv. bezprostřední podřízenosti*, s. 240.

imunitní listinu.²⁰ Připomeňme si datum, rok 1186, a pak ještě to, že Konrád Ota (po zpusťošení Znojemska, bitvě u Loděnice a schůzce v Kníně) bezvýhradně uznával Bedřichovu nadřazenost.²¹

Obsah knínské dohody sice není znám, ale z dalších událostí plyne, že byla obnovena vnitřní jednota přemyslovských držav, a že Konrád Ota uznal nadvládu českého knížete výměnou za nástupnická práva v Praze.²² Knínský kompromis tak (podobně jako roku 1179) mohl být deklarován přijetím markrabské hodnosti, jež vyjadřovala podřízený vztah ke knížeti Bedřichovi. Tento výklad podporuje i zakládací privilegium louckého kláštera z 25. října roku 1190,²³ jehož protokol dokazuje, že Konrád Ota po svém povýšení na pražský stolec v dubnu roku 1189 (přirozeně) upustil od dalšího užívání markrabského titulu.

Markrabská hodnost nebyla zapomenuta ani v poslední dekádě 12. století. Konrádova smrt u Neapole 9. září roku 1191 vynesla do čela země Václava II., ale po zásahu pražského biskupa Jindřicha Břetislava, jemuž se podařilo uplatit císaře Jindřicha VI., se Prahy zmocnil Přemysl Otakar a na jeho bratra Vladislava Jindřicha zbyla Morava.²⁴ Císařské listiny z roku 1192 skutečně zachycují oba sourozence s patřičnou titulaturou, Přemysla jako knížete Čechů a Vladislava s titulem markraběte.²⁵ Co dále?

V pozadí nové mocenské rošády stál pražský biskup, který se neváhal obrátit na císaře Jindřicha VI. s prosbou o udělení léna Přemyslovi a Vladislavovi a osobně

²⁰ *Friderici I. Diplomata inde ab anno MCLXXXI. usque ad annum MCXC*, MGH Diplomata regum et imperatorum Germaniae X/4, Heinrich Appelt (ed.), Hannover 1990, č. 953, s. 223–225: „...in presentia et testimonio...Ottonis marchionis de Merheren“. O něco později (5. března roku 1187) se Konrád Ota (opět s titulem markraběte) objevil v císařském privilegii pro seitenstettenský klášter. Dále srovnej DF I, X/4, č. 956, s. 228–230: „Huius rei testes sunt...Heinricus Pragensis episcopus...Fridericus dux Boemie...Otto marchio Morauiie“.

²¹ *Letopis Jarlocha*, s. 507: „Anno domnicæ incarnationis MCLXXXVI vexatio dedit intellectum saepe dicto Cunrado et videns, se non posse resistere duci Friderico et Boemis, mediantibus bonis viris venit ad eum in Knin, et facti sunt amici ex tunc et deinceps“.

²² Knínské smlouvě se zevrubně věnoval J. KEJŘ, *O tzv. bezprostřední podřízenosti*, s. 241–242; TÝŽ, *Böhmen und das Reich*, s. 269–270. Nověji pak M. WIHODA, *Vznik moravského markrabství*, s. 461–462.

²³ CDB I, č. 326, s. 299–301: „Otto, dei gratia Boemorum dux, quondam marchio Morauiie“.

²⁴ *Letopis Jarlocha*, s. 509: „Facta sunt hec anno verbi incarnati MCXCII, quo inchoante predictus Henricus, Pragensis episcopus, contra Watzlaum ducem cesarem Henricum adiit, et cognatis suis Premizlao et Wadizlao, illi ducatum Boemie, alteri vero Morauiam obtinuit, promittens et fide iubens pro eis sex millia marcarum“.

²⁵ *Regesta Imperii IV/3 Lothar III. und ältere Staufer 1125–1197, Die Regesten des Kaiserreichs unter Heinrich VI. 1165 (1190–1197)*, Johann Friedrich Böhmer (ed.), Gerhard Baaken (Bearb.), Köln–Wien 1972, č. 216, s. 89: „Ottho Frisingensis episcopus, Waltherus Troianus episcopus, Heinricus dux Lovanie, Heinricus marchio Moravie, Rubertus de Durne“.

se dokonce zavázal vyplatit poplatek ve výši 6 000 marek stříbra. Potud je Jarlochův výklad srozumitelný, ovšem dále již není jisté, zda Vladislav získal markrabský titul rozhodnutím císaře, českého knížete nebo snad dokonce pražského biskupa? Nemalé rozpaky budí také Vladislavovy kompetence. Milevský letopis se zmiňuje obecně o Moravě, ačkoliv Olomoucko spravovali synové Oty III. Vladimír a Břetislav. Zdá se proto, že Vladislav Jindřich kontroloval pouze někdejší doménu Konráda Oty, tedy Znojemsko a Brněnsko, přičemž markrabská hodnost (tak jako v minulých letech) neznamenal nic jiného než přímou podřízenost pražskému knížeti.²⁶

Vladislavovo první markrabství však netrvalo dlouho. Již na jaře roku 1193 se vztah Jindřicha Břetislava k bývalým chráněncům natolik vyhroutil, že se biskup pro jistotu odebral k císařskému dvoru. Ve Wormsu na konci června pak Jindřich VI. zbavil Přemysla vévodství a takto uprázdněné léno předal pražskému biskupovi.²⁷ O „markrabství“ prameny mlčí, a když Jindřich Břetislav obsadil Prahu, Přemysl nevyhledal pomoc mladšího bratra, nýbrž zamířil ke švagrovi do Míšně.²⁸ Vladislav Jindřich se patrně stáhl do ústraní, ovšem v květnu roku 1194, po biskupově tažení na Znojemsko, ztratil svěřené provincie i markrabský titul a následující léta strávil pod přímým dohledem pražského dvora.²⁹ Uvolněný prostor převzali (poněkud záhadní sourozenci) Spytihněv se Svatoplukem, přičemž hlavní slovo si podržel Jindřich Břetislav.³⁰

²⁶ Obdobně Dalibor JANIŠ, „*Marchionatum Moravie in feudum donamus*“. *Morava v lenních vztazích ve 13. a 14. století*, in: *Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*, Tomáš Borovský – Libor Jan – Martin Wihoda (edd.), Brno 2003, s. 273–288.

²⁷ *Letopis Jarlocha*, s. 510: „...*prefatum ducem P[remyzalum] tanquam lesae maiestatis et ledendae personae rerum ducatu Boemie abiudicavit, et pro eo episcopum cum vexillis, sicuti mos est, solempniter inuestitum in Boemiam remisit*“. Ve stejném duchu *Continuatio Admuntensis*, MGH Scriptorum IX, Wilhelm Wattenbach (ed.), Hannover 1851, s. 587: „*Otaker ducatu Boemie ab imperatore tunc in Germania consistente privatus est, et Henricus Bragensis episcopus ei substituitur*“.

²⁸ *Letopisy pražské*, FRB II, Josef Emler (ed.), Praha 1875, s. 379–380: „*1193. Hoc anno intrante Martio dominus episcopus ad imperatoris curiam regreditur, et inde intrante Augusto cum magna gloria et honore in Boemiam cum ducello Spiti-gneo revertitur, gestans ab imperatore sibi tradita vexilla ducatus; non tamen omittens nomen et dignitatem sui episcopatus*“.

²⁹ *Letopis Jarlocha*, s. 511: „*Henricus dux et episcopus abiit cum exercitu in Moraviam et terram illam siue castra terrae suo dominio subiugavit*“. Jindřichovu výpravu na jihozápadní Moravě datoval Václav NOVOTNÝ, *Kníže–biskup Jindřich Břetislav na Moravě. Zároveň příspěvek k chronologii v zemích českých*, Časopis Matice moravské 38, 1914, s. 353–360.

³⁰ Falzum ze 14. století, hlásící se ovšem k 7. červnu roku 1195, naznačuje, že Jindřich Břetislav užíval také markrabský titul: „*Henricus, dux Boemorum et episcopus nec non marchio Moraviae*“, CDB I, č. 411, s. 444–446. To se však jeví jako málo pravděpodobné (byl by vlastně podřízen sám sobě) a nejspíš se jedná o pozdní koruptelu.

Nastolený řád trval do 6. prosince roku 1197, kdy Vladislav Jindřich, který se po smrti Jindřicha Břetislava chopil knížecího žezla, ustoupil staršímu bratru Přemyslovi s podmínkou, že panovat budou oba, jeden na Moravě a druhý v Čechách, a že oba budou mít jedinou vůli i jedno knížectví.³¹ Tolik milevský opat Jarloch, jehož poznámka vzbuzuje zájem i tím, že byla napsána za života obou sourozenců. A jak tomu bylo v prosinci roku 1197? Vladislav Jindřich přece musel tušit, že markrabský titul není spjat s kontrolou předem určeného prostoru. Vždyť první markrabě (a nebyl jím nikdo jiný než Přemysl) vládl mezi léty 1178 a 1182 na severní Moravě, knínská dohoda z roku 1186 zaručovala nejen výkon zeměpanských práv na Moravě, nýbrž také podřízenost českému knížeti a Vladislav po dalších šesti letech získal Znojemsko a snad Brněnsko. Proč tedy právě markrabě?

Možná, že se Přemysl s Vladislavem vrátili k titulu, který se prostě „vžil“.³² Knížetem byl každý legitimní člen dynastie, ovšem první markrabata spojoval výlučný poměr k Praze a Konrád Ota dal takto na vědomí svá nástupnická práva. Řešila prosincová dohoda právě tuto možnost? Snad. Na konci roku 1197 přece nikdo nemohl vědět, zda Přemysl obhájí vévodský stolec, jehož budoucnost formálně určoval Břetislavův seniorát, tedy nástupnictví podle věku. Dohoda z roku 1197 se však vážala výlučně k Vladislavu Jindřichovi, který byl bezprostředně podřízen českému knížeti a v nouzi se mohl stát jeho nástupcem. Konečně od 6. prosince roku 1197 přece platilo, že „*oba zároveň, onen na Moravě, ten v Čechách panovati budou a že oba jako jednoho ducha budou mít i knížectví*“.³³

Prosincová dohoda položila základy druhého Vladislavova markrabství, které vyplňuje celé čtvrtstoletí moravských dějin. Do osudů země se však zapsalo více, než oba hlavní aktéři původně zamýšleli. Po ne zcela přehledné první dekádě 13. sto-

³¹ *Letopis Jarlocha*, s. 514–515: „...*licet haberet incomparabilem milliciam, cessit tamen hinc propter bonum pacis, inde propter affectum germanitatis, et confederatus est germano suo sub tali forma compositionis, ut ambo pariter, ille in Moravia, iste in Boemia principarentur et esset ambobus, sicut unus spiritus, ita et unus principatus*“. Shodně *Continuatio Admuntensis*, s. 588–589: „*Ipsa anno Odoacer dux Boemiae audita morte imperatoris Boemiam intravit, et pro optinendo terrae principatu collectis undecumque militum copiis fratri bellum indicit; cui ille exercitu copioso occurrit. Verum Henricus intestinum bellum abhorrens, fratri quoque suo non malum sed bonum querens, in ipsa nocte quae diem futurae pugnae precessit, habito cum amicis et satrapis consilio, utroque exercitu ignorante fratrem ad secretum colloquium vocat ubi datis invicem dextris ad concordiam redeunt, et sic ad sua tentoria sub nocte recedunt. Mane autem facto exercitum suum uterque remissit ad propria, reversusque est Henricus in Maraviam, dimisso Boemorum principatu fratri suo Odoacri*“.

³² V tomto smyslu J. KEJŘ, *O tzv. bezprostřední podřízenosti*, s. 253: „*Zachovávali pak Vladislav Jindřich titul markrabího, činí tak proto, že již jednou byl jeho nositelem, a že se toto označení už vžilo*“.

³³ Význam této relace nověji zdůraznil Martin WIHODA, *Vladislav Jindřich*, Brno 2007, zde především s. 185–204.

letí Vladislav Jindřich konečně sjednotil všechny provincie,³⁴ a přestože zachoval správní struktury doby knížecí včetně dvou zemských center ve Znojmě a Olomouci, svou vládou mezi léty 1212 a 1222 vtiskl Moravě punc svébytného zemského vědomí, aniž by jakkoliv narušil nebo dokonce zpochybnil svazek dědičných přemyslovských držav. Zvláštní dvojakosti moravských poměrů si všimlo jedno ze zábrdovických falz, když připomenulo, že klášter byl založen v království Přemysla Otakara a v zemi markraběte Vladislava Jindřicha.³⁵

Premonstrátská kanonie v Zábrdovicích vznikla někdy kolem roku 1210, ovšem lze do stejné doby položit rovněž „zemi“ markraběte Vladislava Jindřicha? Těžko rozhodnout, neboť viditelný posun k zemsky pojatému markrabství nastal po roce 1212, kdy Vladislav Jindřich úřadoval jako „*dei gracia marchio Morauię*“.³⁶ Citlivější a historicky snad přesnější odpověď by se proto pohybovala v rozměrech dlouhé vlny s důrazem na dvacátá a třicátá léta 13. věku. A tehdy také došlo k proměně markrabské symboliky. Zatímco Vladislav Jindřich užíval mezi léty 1213 a 1222 jezdeckou pečeť, na níž držel štít se lvem ve skoku, jeho synovec Přemysl si (nejpozději) na jaře roku 1233 nechal zhotovit typář s (moravskou) orlicí,³⁷ kterou převzala do znaku dvě tehdejší zemská centra, Olomouc a Znojmo.³⁸

Pokusme se nyní o malé shrnutí. Markrabská hodnota, která pronikla na domácí půdu za druhé Bedřichovy vlády mezi léty 1178 a 1189, neměla jednoznačný vztah k Moravě, nýbrž veřejně deklarovala přímou podřízenost českému

³⁴ Osobně předpokládám, že se tak mohlo stát kolem roku 1212, k tomu Martin WIHODA, *Mocran et Mocran jako prostor k zamyšlení*, ČMM 126, 2007, s. 377–410, a na tomto mém mínění nic nezměnily ani námitky, jež vznesl Josef ŽEMLIČKA, *Mocran et Mocran. Třetí basilejská listina Fridricha II. v kontextu Zlaté buly sicilské*, ČČH 104, 2006, s. 733–781 a TÝŽ, *Mocren, Mogkran, Muckern. Kde hledat říšský majetek Mocran et Mocran?*, ČČH 105, 2007, s. 305–348.

³⁵ CDB II, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1912, č. 363, s. 391–393: „...*in regno nostro et in principatu fratris nostri Wladizlay, principis Morauię*“.

³⁶ CDB II, č. 109, s. 103–104: „*Ego Heinricvs qui et Wladizlaus, dei gratia marchio Morauię*“; č. 161, s. 151–152: „...*ego Wadizlaus qui et Heinricus miseracione divina favente marchio Morauię*“; č. 385, s. 432–433: „*Ego Watiszlaus, dei gracia marchio Morauię*“; č. 222, s. 207–208: „...*ego Henricus qui et Wadezlaus dei gracia marchio Morauię*“; č. 233, s. 221–222: „*Ego Heinricus qui et Wladizlaus dei gratia marchio Morauię*“.

³⁷ Jak ovšem připomenul Jiří ČAREK, *O pečetech českých knížat a králů z rodu Přemyslova*, Praha 1934, s. 20, dosti poškozený zlomek první známé Přemyslovy pečeti z 21. ledna roku 1233 patrně (?) nesl znamení vzpřímeného lva, srovnej CDB III/1, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1943, č. 29, s. 27–28, a také Václav VOJTÍŠEK, *K otázce erbu českého krále*, Časopis Národního muzea 104, 1931, s. 48–62, zde s. 52. Orlice se nalézají až na druhém typáři, jehož užívání datuje Přemyslova listina z dubna roku 1233, CDB III/1, č. 38, s. 36–37.

³⁸ Spolehlivé důkazy však přináší až třetí čtvrtina 13. století, z níž se dochovaly otisky jak olomoucké (CDB V/2, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (edd.), Praha 1981, č. 537, s. 95–96) tak znojmské pečeti (CDB V/2, č. 675, s. 309–311). Srovnej také CDB V/4, Sáša Dušková – Vladimír Vašků (edd.), Praha 1993, č. 5.6 a 5.8, s. 500.

knížeti. Nejspíš právě takto byl chápán titul Bedřichova bratra Přemysla, který kolem roku 1179 spravoval Olomoucko, po knínském míru se stal markrabětem i Konrád Ota, jenž slíbil Bedřichovi poslušnost výměnou za nástupnictví a ve stejném duchu patrně zněla prosincová dohoda z roku 1197. Vladislav Jindřich přenechal staršímu Přemyslovi knížecí stolec, aniž by se vzdal práva zasahovat do veřejných záležitostí, a jako markrabě byl pokládán za prvního dědice pražského trůnu, přičemž nikomu nevadilo, že zpočátku nedržel celou Moravu, ale pouze Znojensko a snad i Brněnsko.³⁹ Čitelnou změnu ovšem přinesla druhá dekáda 13. století. Někdy kolem roku 1212 Vladislav Jindřich konečně sjednotil všechny moravské provincie, a když v létě 1216 podpořil synovce Václava, který se ucházel o českou korunu, obrátil svou pozornost k svěřené zemi a vůbec poprvé připomenul zemský rozměr markrabského titulu. Dlouhou proměnu Moravy v markrabství završila až následující léta, především pak vladaření markraběte Přemysla v letech 1227–1239.⁴⁰

Vladislav Jindřich I.

Dvorský život nepochybně naplňoval jak krátké Přemyslovo vladaření mezi léty 1179 a 1182, tak Konrádova markrabská léta, nicméně zrádné vlásečnice tušených souvislostí končí teprve smířčí dohodou z 6. prosince roku 1197. Právě ona nabídla Moravě výjimečnou šanci a po návratu do Znojma Vladislav Jindřich musel promýšlet, kde a jak vybudovat markrabský dvůr. První část tajenky vyřešil Přemysl Otakar I., jenž po smrti olomouckých údělníků zabral Olomoucko a neuvažoval o jeho brzkém vydání do rukou mladšího bratra. Na toho zbyl starý sídelní hrad

³⁹ Že Vladislavův markrabský titul mohl vyjadřovat jak přímou podřízenost českému králi, tak nástupnická práva, nepřímo dokazuje privilegium pro olomoucký klášter svatého Petra z 2. března roku 1223, v němž Přemysl Otakar I. (po bratrově smrti) nepoužil zavedenou hodnost moravského markraběte (nastupoval by sám po sobě), nýbrž již poněkud archaický titul „knížete Moravy“. Srovnej CDB II, č. 245, s. 236–237: „*Ottacarus, qui et Premizl, dei nutu tercius rex Bohemie et dux Morauie*“.

⁴⁰ Do diskuse k počátkům moravského markrabství se pokusil zasáhnout také Josef ŽEMLIČKA, *Cesta Moravy k markrabství*, in: *Per saecula ad tempora nostra*. Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka 1, Jiří Mikulec – Miloslav Polívka (edd.), Praha 2007, s. 65–68. Mimo jiné odmítl spojovat „...vznik markrabství s Vladislavem Jindřichem nebo ještě se starší dobou“, což si údajně „...bez hlubšího rozboru navykla většina dosavadní historiografie“, obdobně TÝŽ, *Čechy v době knížecí (1034–1198)*, Praha 2007², s. 418–419. Uvážíme-li, že dnes probírané názory kladou důraz na dlouhou proměnu, v níž poslední dekáda vlády markraběte Vladislava Jindřicha představuje „pouze“ významnou, byť v jistém smyslu rozhodující položku, k tomu srovnej M. WIHODA, *Vladislav Jindřich*, s. 185–204, potom se nelze ubránit vážným pochybnostem, zda Josef Žemlička nevede polemiku s něčím, co nikdo netvrdí. Možná, že stále postrádá „hlubší rozbor“, a že za takový nepovažuje ani mou práci o Vladislavu Jindřichovi, kterou v této souvislosti cituje v poznámkách k doslovu druhého vydání svých *Čech doby knížecí*, srovnej J. ŽEMLIČKA, *Čechy doby knížecí*, s. 574, poznámka 24. Budiž, ovšem pak se musíme s plnou vážností tázat, proč onen „hlubší rozbor“ nevložil do své čtyřstránkové *Cesty Moravy k markrabství*?

znojenských knížat, ovšem nezdá se, že by se cítil odstrčen. Babenberské državy, s nimiž markraběte pojily pevné osobní vztahy,⁴¹ byly branou do světa říšských knížat. Blízká hranice nadto usnadnila výměnu legací, což v nepřehledných welfsko–štaufských potyčkách přineslo nečekané ovoce. Na podzim roku 1203 markrabě bez zbytečné pozornosti přivítal (ve zdech louckého kláštera?) vyslance Filipa Švábského pasovského biskupa Wolfgera z Erly.⁴²

Výkon zeměpanských práv nebyl myslitelný bez kanceláře, ovšem v první dekádě 13. věku Vladislav Jindřich nehýřil zvláštní aktivitou. Bezpochyby se postaral o vydání listiny pro Velehrad, jejíž dikci uchovalo zfalšované zakládací privilegium,⁴³ přičemž Jindřich Šebánek dosti přesvědčivě prokázal, že původní písemnost stylizoval notář O5,⁴⁴ k němuž pak přiřadil biskupa Roberta.⁴⁵ Blízké, či dokonce shodné obraty užívá rovněž nedokončené privilegium pro johanity, které vzniklo patrně nedlouho po roce 1208,⁴⁶ ale tím také náš výčet končí.⁴⁷

Dvě listiny s výrazným podílem olomouckého biskupa nevyprávějí právě o horoucím zájmu o veřejné záležitosti. Pronikavý obrat nastal až kolem roku 1212. Do Vladislavových služeb vstoupil mistr Apolinář, jenž v úřadu protonotáře v posledním den roku 1213 datoval johanitům propůjčené výsady.⁴⁸ Koncem ledna roku 1222 zaujal post jednoho z markrabských kaplanů (těmi dalšími byli Tomáš a

⁴¹ K tomu Martin WIHODA, *Moravská markraběnka Heilwida*, in: Od knížat ke králům, Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky, uspořádali Eva Doležalová a Robert Šimůnek ve spolupráci s Danou Dvořáčkovou–Malou a Alešem Pořízkou, Praha 2007, s. 96–104.

⁴² Hedwig HEGER, *Das Lebenszeugnis Walthers von der Vogelweide. Die Reiserechnungen des Passauer Bischofs Wolfger von Erla*, Wien 1970, s. 80.

⁴³ CDB II, č. 355, s. 370–372. Výslovně se na ně odvolávají listiny pro johanity z roku 1213, CDB II, č. 109, s. 103–104; č. 110, s. 104–106 a dvě privilegia pro Oslavany z roku 1225, CDB II, č. 272, s. 266–267 a 1228, CDB II, č. 320, s. 315–319.

⁴⁴ Jindřich ŠEBÁNEK, *Notář Otakar 5 a nejstarší listiny oslavanské a velehradské*, ČMM 67, 1947, s. 222–290, zde s. 263–279.

⁴⁵ K tomu Jindřich ŠEBÁNEK, *Kdo byl notář Otakar 5*, in: Studie k české diplomacie doby přemyslovské, Rozpravy ČSAV, řada společenských věd 69.9, Jindřich Šebánek – Jiří Pražák – Sáša Dušková (edd.), Praha 1959, s. 3–39.

⁴⁶ CDB II, č. 385, s. 432–433. K dataci tohoto privilegia se vyslovil Jindřich ŠEBÁNEK, *Uničovská listina z r. 1223*, Časopis společnosti přátel starožitností 60, 1952, s. 1–15, zde s. 11–13; TÝŽ, *Kdo byl notář Otakar 5*, s. 12–13.

⁴⁷ Vladislavovu kancelář a její produkci podrobil skvělému rozboru již Prokop ZAORAL, *O listinách a kanceláři markraběte moravského Vladislava Jindřicha*, Sborník Matice moravské 86, 1967, s. 219–230.

⁴⁸ CDB II, č. 109, s. 103–104: „Data vero Prossteyow, II kalendas ianuarii per manus Apollinaris curie mee prothonotarii“.

pohořelický farář Jindřich) a klesl tak mezi svědky,⁴⁹ ale kaplanské obročí se s protonotářstvím doplňovalo, takže se (o něco později) v Opavě podílel na vystavení Vladislavova privilegia pro Wernharda z Trnavy a po návratu do Znojma ověřil markrabskou donaci pro louckou kanonii.⁵⁰ Mistr Apolinář byl podepsán ještě pod ztraceným privilegiem pro Hradisko, protože se jeho jméno (s notářským titulem) objevilo v souboru falz, kterým se klášter pokoušel obhájit nároky na les Střelnou,⁵¹ a v blízkosti markraběte se zdržoval rovněž v dubnu roku 1218, kdy kancelář potvrdila dar pro Štěpána z Medlova. Apolinář je (po Tomášově boku) uveden v řadě svědků, ovšem kromě něj tato písemnost zmiňuje Hilaria, jemuž také náleží písmo i diktát.⁵² V Brně dne 24. června roku 1222 mu byl přiznán status notáře,⁵³ což by mohlo naznačovat, že Hilarius s Apolinářem vedli Vladislavovu kancelář a že opatrovali pečetidlo markraběte. Nejstarší dnes známý otisk Vladislavovy pečeti nese listina z 31. prosince roku 1213.⁵⁴ Shodná verze byla užívána do roku 1222 a svým výtvorným zpracováním se hlásí ke skupině jezdeckých pečeti. Okrouhlé pole o průměru 75 mm ovládá vlevo cválající jezdec ve zbroji, jehož pravice drží graficky zdobený vlající praporec, štít v levici s obrazem lva ve skoku těsně kryje prsa. Zdobný kruh, který je přerušen kopyty koně a praporcem, vyplňuje tradiční opis + HEINRICUS DEI GRATIA MARCHIO MORAVIE. Sklon štítu však znemožňuje přesné čtení markrabského erbů a není proto jisté, zda Vladislav Jindřich používal (z pozdějších let známého) dvouocasého lva. Přesto nelze pochybovat, že moravský markrabě vyrážel na říšské sněmy a na jízdy po českých zemích pod znamením lva, tedy pod stejným erbem jako jeho bratr, král Přemysl Otakar I.

Kromě kaplanů a notářů se Vladislav Jindřich mohl obracet na kruh dvořanů, mezi něž počítal také maršálka Petra a jiného Petra, který sloužil jako číšník.⁵⁵ Po

⁴⁹ CDB II, č. 222, s. 207–208: „*Testes sunt literati: Folcoldus cancellarius domine regine, Henricus de Bohorlicz, Thomas, Appollinaris capellani nostri*“.

⁵⁰ CDM II, č. 125, s. 129–130: „*Datum autem per manus Apollinaris, curie mee protonotarii*“, obdobně CDB II, č. 233, s. 221–222.

⁵¹ CDB II, č. 351, s. 362–364: „*Actum et datum in Olomucz, anno Domini MCC, kalendas septembris, per manus magistri Appollinaris, notarii aule nostre*“; CDB II, č. 352, s. 364–368: „*Datum per manus Appollinaris nostri notarii*“, obdobně č. 356, s. 372–375.

⁵² CDB II, č. 161, s. 151–152: „*Waltherus decanus, magister Johannes Pragensis, Radoszlaus archidiaconus, Jurata, Apollinaris, Thomas, Sdzizlaus, Hylarius, Petrus*“. Hilariův styl určil již Gustav FRIEDRICH, *O kanceláři a listinách markrabí moravských Vladislava a Přemysla (1198–1239). Příspěvek k české diplomacii*, Věstník Královské České společnosti nauk, Třída filosoficko–historicko–jazyková 9, 1896, Praha 1897, s. 1–43, zde výslovně na s. 20, poznámka 3.

⁵³ CDB II, č. 232, s. 220–221: „*Datum Brene per manus Hylarii notarii*“.

⁵⁴ Pečetní otisk popsal J. ČAREK, *O pečetech českých knížat a králů*, s. 19–20 a s. 23. Srovnej také P. ZAORAL, *O listinách a kanceláři*, s. 228–229.

⁵⁵ CDB II, č. 161, s. 151–152: „*Unde propter habundantem cautelam huiusmodi donacionem tam presenti privilegio, quam bonorum virorum testimonio confirmavi, quorum nomina sunt subarata:*

čtyřech letech (a to se již psal rok 1222) číšníka Petra doplnil menší stolník Pelhřim a vrchní číšník Vilém, přičemž markrabě perem mistra Apolináře zdůraznil, že se jedná o rytíře jeho dvora.⁵⁶ K nim se asi řadil ještě stolník Sulislav. Na konci roku 1213 plnil své povinnosti v Prostějově, byť na Hanou jej mohla přivést služba českému králi,⁵⁷ což by stvrzovala i Přemyslova listina z roku 1222.⁵⁸ Poslední zmínku asi není nutno přeceňovat. Královská konfirmace pro řád německých rytířů byla sepsána za účasti moravské reprezentace několik dnů po Vladislavově smrti a svou dikcí vypovídá hlavně o Přemyslově snaze převzít správu osiřelé země. Naopak falzum z roku 1203 posouvá Sulislava k markraběti⁵⁹ a jídlonošem zůstal i za stejnojmenného Vladislavova nástupce.⁶⁰

Svědectví řady nepočteného souboru markrabských listin dnes nenabízejí více než jen nahodilé střípky z dobového dění a nemělo by proto udivovat, že o urozenosti Vladislavových dvořanů není nic známo. Právě tak by ale nemělo překvapovat, že zbožný vladař cestoval ve společnosti několika kaplanů. Kromě již zmiňovaných, Jindřicha a Tomáše, naslouchal Vladislav Jindřich Sidonovi, Janovi, Burkhardovi, Sudovi a Sudkovi,⁶¹ jehož doubravnická listina bez dalšího zpřesnění označila za probošta.⁶² To bylo v Prostějově na konci roku 1213, nicméně v první polovině roku 1222 Burkhard s Tomášem a po jejich boku Benedikt, Konrád a Řehoř putovali s markrabětem až do Opavy, přičemž bezpečnost zeměpána jistili Bertold, Burkhard, Chvalata, Ondřej, Petr Svojšův, Pelhřim a Chval.⁶³

Bawarus. Leo, Bludo, Zauis, Heinricus, Predbor, Vitko, Wolurammus, Szulizslaus, Szudek, Szimiszlous, Wok, Taz, Bertherus, Burchardus, Theodericus, Petrus marscalcus, Petrus filius Milhozt, Petrus pincerna, Wers camerarius“.

⁵⁶ CDB II, č. 233, s. 221–222: „*Milites curie mee: Petrus pincerna, Peregrinus minor dapifer, Wilhelmus maior pincerna et alii quam plures*“.

⁵⁷ CDB II, č. 109, s. 103–104: „*Bludo prefectus Prerouensis, Zulizslaus dapifer, Doben iudex*“; č. 110, s. 104–106: „*Bludo burgravius Prerowensis, Doben iudex Olomucensis, Sulizslaus dapifer*“.

⁵⁸ CDB II, č. 239, s. 229–232: „*Chistibor castellanus Prerouensis, Zulizslaus dapifer, Weliz iudex*“.

⁵⁹ CDB II, č. 356, s. 372–375: „*Sulislaus dapifer et filius suus Protivenus*“.

⁶⁰ CDB II, č. 269, s. 262–263: „*Weliz iudex Olomucensis, Semisszlaus, Onso, Sullizslaus dapifer, Protuwen, Prebor iudex Brecizlauensis*“.

⁶¹ CDB II, č. 109, s. 103–104: „*...capellani curie mee: Zsudek, Sdon, Johannes, Burchardus, Zuda*“, obdobně č. 110, s. 104–106.

⁶² CDB II, č. 78, s. 73–74: „*Sudco prepositus, Johannes, Sidon, Sudo capellani marchionis*“.

⁶³ *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae II*, Antonín Boček (ed.), Olomouc 1839, č. 125, s. 129–130: „*...milites curie Bertherus Burchardus Hwalata Andreas Petrus Szwoysa Peregrinus Wirso capellani curie Burchardus Thomas Cuonradus Benedictus Gregorius*“. Z této družiny se nejméně tři jména objevují i v Brně dne 24. června: „*...barones Morauie ac milites: Boruta, Ben de Wetow, Stephanus de Medlow, Petrus de Ruszinow, Ingramus de Znoyem, Houorix, Velen, Pominen, Ekhardus, Heinricus Lupus, Theodericus de Knesiz, Grut, leo de Klobuc, Velen, Wers, Gwalata, Peregrinus, Wlurammus*“, CDB II, č. 232, s. 220–221.

(Pod)číšníka Petra připomíná Vladislavova listina z roku 1203, ve skutečnosti falzum premonstrátské proveniencí z Hradiska u Olomouce, které ovšem bylo sestaveno podle pravé předlohy a pokud ve skriptoriu ctili původní svědečnou řadu, pak v markrabských službách působil (vyjma stolníka Sulislava) rovněž Petrův otec (?) podstolník Svojshe.⁶⁴ Ten se objevuje ještě v dalším (tentokrát velehradskými cisterciáky) upraveném privilegii z roku 1221.⁶⁵ Opět zde nechybí číšník Petr a poprvé na sebe upozornil maršálek Ondřej.⁶⁶ Zábrdovická falza uvádějí (k roku 1210?) stolníka Štěpána⁶⁷ a k dvořanům svým způsobem (z titulu příbuzného a správce Heilwidina majetku) náležel Wernhard z Trnavy. Jeho pravé místo však bylo v řadách zemské šlechty a ta pokládala službu osobní povahy za společensky nevhodnou.

Skromný, nicméně výmluvný soubor napovídá, že markrabský dvůr splňoval dobové požadavky, neboť o pohodlí a hmotné potřeby zeměpána a jeho hostů pečovali stolník, číšník, štolba a duchovní službu nabízel okruh kaplanů. Zda si Vladislav Jindřich (po vzoru staršího bratra) vydržoval mečníka, není známo. Občas do Znojma zavítal potulný pěvec, v roce 1203 se markrabě mohl potěšit obratností Waltera von der Vogelweide, jenž doprovázel Wolfgera z Erly,⁶⁸ snad i žertěře, jemuž biskup právě před Znojmem vydal 12 denárů.⁶⁹ O jednom však pochybovat nelze. Morava se za vladaření markraběte Vladislava Jindřicha posunula směrem k zemským hodnotám, jejichž přímou součástí byl zeměpanský dvůr.

⁶⁴ CDB II, č. 356, s. 372–375: „*Affuerunt etiam Sulislaus dapifer et filius suus Protivenus. Onso et frater ipsius Victor et Bludo summus venator et Spitata filius suus, Boriuta de Redhoscz de Bohemia et filius suus Boriuth de Lethovicz, item Wocco et Pomnen de Thowaczow et filius suus Wocc, Semislaus et frater suus Ninec, Slavata et frater ipsius Wissieborius, Bicen et filius ipsius Budislaus et Sdimir, Przedbor et filius suus Bun, Przibislaus et frater ipsius Sdislaus, Leva camerarius Brunensis, Cirgo et frater suus Chastola, Petrus subpincerna domini marchionis, Sweigse subdapifer, Slava filius Doben*“.

⁶⁵ Srovnej Sáša DUŠKOVÁ, *Velehradský falzátor z pol. 13. století*, ČMM 67, 1947, s. 291–307, zde s. 301–307.

⁶⁶ CDB II, č. 213, s. 198: „*In rei geste robur perpetuum presens privilegium sigilli nostri karactere consignantes; testes, qui huic actioni interfueru[n]t, nominatenus subscribendo: Bertherus de Vrene, Teodericus de Saderer, Szwoyze dapifer, Petrus pincerna, Adalbertus de Kaniz, Werso camerarius, Wilhamus de Znoym, Lutobor de Znoym, Victor de Olomuc, Andreas marscalcus, Nicolaus, Doben*“.

⁶⁷ CDB II, č. 363, s. 391–393: „*Hii sunt nobiles Moraue, coram quibus hec omnia sunt terminata...Hinricus iudex, Stephanus dapipher, Bolich*“, obdobně č. 364, s. 393–397.

⁶⁸ Plyne to z propojení dvou položek v účtech pasovského biskupa. Nejprve biskup navštívil Znojmo (nocoval však patrně v louckém klášteře) a po několika dnech vyplatil Walterovi von der Vogelweide štědrý honorář. K tomu H. HEGER, *Das Lebenszeugnis Walthers von der Vogelweide*, s. 81: „*Walthero de Vogelweide pro pellicio . v . sol. longos*“.

⁶⁹ H. HEGER, *Das Lebenszeugnis Walthers von der Vogelweide*, s. 80: „*[Apud] Znoim cuidam nuncio . xij . den. Joculatori cuidam . xij . den*“.

Vladislav Jindřich II.

Uprostřed června roku 1222 se v Brně sešla zajímavá společnost. Moravský markrabě Vladislav Jindřich zde hostil českého krále, jenž na jih Moravy přivedl dva ze svých potomků, již zvoleného nástupce Václava I. a druhorozeného jmenovce svého bratra. Smysl této návštěvy nám sice uniká, ovšem přesto nelze vyloučit, že mladičkový kralevec mohl být strýci představen jako budoucí správce Moravy.⁷⁰ V matném půdoryse se pohybuje rovněž úvaha, kdo vlastně svolal červnovou schůzku? Věděl snad markrabě, že se jeho čas krátí nebo (jen) Přemysl Otakar I. hledal důstojnou hodnost pro dospívajícího syna? Ať tak, či onak, zdá se, že se vládnoucí dvojlístek loučil s vědomím, že markrabský titul zůstane zachován.

Brněnská „dohoda“ vstoupila v platnost ještě na konci srpna roku 1222, kdy markrabě Vladislav Jindřich zemřel, ale Vladislav Jindřich II. (pro nízký věk?) převzal osiřelou zemi až po dvou letech. V polovině srpna sice navštívil Znojmo, kde uctil památku zesnulého strýce a nechal se zapsat mezi svědky, před nimiž byla stvrzena platnost statut knížete Konráda Oty,⁷¹ nicméně markrabskou hodnost zachytil teprve Přemyslův notář, jenž v listině pro břevnovský klášter z 24. června roku 1224 uvedl, že Vladislav Jindřich II. připevnil ke confirmaci vlastní pečeť.⁷² Ohlášená pečeť se však nedochovala, a právě tak není jasné, nakolik se Vladislav Jindřich II. bezprostředně podílel na správě moravských záležitostí. Jeho markrabství byla vyměřena tři léta, z nichž se dochovalo pět listin, pouhé dvě však měly přímou vazbu k Moravě. Zbytek se hlásil ke královské kanceláři, přičemž osobní podíl markraběte začínal i končil u svědečné rady. Kromě výsad pro břevnovské benediktiny se Vladislav Jindřich II. objevil v Přemyslově listině pro klášter sv. Jiří na Pražském hradě z 11. října roku 1224⁷³ a roku 1226 přihlížel potvrzení svobod doksanských premonstrátek.⁷⁴ Svěřenou moc uplatnil 11. května roku 1225, kdy v Kralicích jako „*divina gratia marchio Morauie*“ (!) rozmnožil majetky kláštera sv. Petra v Olomouci⁷⁵ a (možná) ve stejné době zpečetil otcovo privilegium, kterým si kanonie na Hradisku u Olomouce pojistila práva na krčmu v Přerově.⁷⁶

⁷⁰ CDB II, č. 232, s. 220–221.

⁷¹ CDB II, č. 234, s. 222–225.

⁷² CDB II, č. 259, s. 248–251: „...*in presencia Wencezlai filii nostri senioris, ducis Plizensis et Budesensis et alterius filii nostri iunioris Wladizlai seu et Heinrici, marchionis Morauie, qui in huius rei testimonium sigilla sua fecerunt apponi*“.

⁷³ CDB II, č. 264, s. 254–256: „*Huius rei testes sunt videlicet filius noster Wladizlaus marchio Morauie*“.

⁷⁴ CDB II, č. 286, s. 280–286: „...*hic nomina testium perspicue decrevimus annotari: Wencezlaus dux filius regis et frater ipsius Wladizlaus marchio Morauie*“.

⁷⁵ CDB II, č. 269, s. 262–263.

⁷⁶ CDB II, č. 279, s. 273: „*Nos etiam Wladizlaus, marchio Moravie, donationem patris nostri consensu et sigilli nostri appositione confirmamus, mediante magistro Zdislao et praesentibus supra nominatis testibus*“.

Vladislavovu markrabskou kancelář opustila jediná písemnost, již navíc diktoval notář O5 (asi olomoucký biskup Robert), což vypovídá spíše o slábnoucím významu markrabského úřadu a do shodných souřadnic je možno posunout naše pátrání po Vladislavově sídle. Mohlo jím být Znojmo, kde ale dožívala vdova Heilwida. Květnová donace pro klášter svatého Petra však upozorňuje na Olomouc a zdejší dvorec Nový Hrádek.⁷⁷ Ostatně markrabě se v Kralicích obklopil úředníky z olomoucké provincie.⁷⁸ Zdejší pobyt markraběti zpřijemnil stolník Sulislav, štolba Ondřej a možná i další, z jejichž služeb, nejde-li tu o prostou shodu jmen, se těšili již jeho strýc i otec. Sulislav stolničil v Prostějově roku 1213 a za Přemyslova pobytu v Olomouci roku 1222,⁷⁹ maršálek Ondřej se zase objevil v (bohužel zfalšované) markrabské listině pro Velehrad z roku 1221.⁸⁰ Přesto si dovolueme opatrnou spekulaci, že se markrabský dvůr (alespoň dílem) překrýval s kruhem osob, jejichž dvorská dráha začala ve druhé dekádě 13. století, což by mohlo napovídat, že dvorské úřady byly vybaveny stabilními, na trvalé přítomnosti zeměpána patrně nezávislymi příjmy.

Omezená výpověď dobových pramenů prozrazuje, že Vladislav Jindřich měl kancelář, vlastní dvůr a nejspíš také vhodně vybavené sídlo. Přesto se nedokázal vymanit z otcova stínu a spokojil se s omezeným výkonem zeměpanských práv. Výrazný nepoměr mezi prostředky a skutečným vlivem na moravské záležitosti by se (snad) dal vysvětlit nezkušeností markraběte, který se „pod dohledem“ teprve připravoval na budoucí vladaření po boku bratra Václava. To vše se změnilo dne 18. února roku 1227, kdy Vladislav Jindřich II. náhle (?) zemřel.⁸¹

Přemysl

Nečekaná Vladislavova smrt přivedla na Moravu královici Přemysla, jenž se (poprvé jako markrabě) objevil v listině pro oslavanský klášter z 8. listopadu roku

⁷⁷ K tomu M. WIHODA, *Vladislav Jindřich*, s. 208–210.

⁷⁸ CDB II, č. 269, s. 262–263: „*Huius facti nostri testes sunt hii: Henricus camerarius Olomucensis, Golach, castellanus Olomucensis, Weliz iudex Olomucensis, Semisszlaus, Onso, Sullizlaus dapifer, Protywen, Prebor iudex Brecizlauensis, Andreas agazo, Wilcek, Rudolfus filius Zauisse*“.

⁷⁹ CDB II, č. 109, s. 103–104: „*Bludo prefectus Prerouensis, Zulizsslaus dapifer, Doben iudex*“, shodně č. 110, s. 104–106; CDB II, č. 239, s. 229–232: „*Chistibor castellanus Prerouiensis, Zulizlaus dapifer, Weliz iudex*“.

⁸⁰ CDB II, č. 213, s. 198: „*...testes, qui huic actioni interfueru[n]t, nominetenus subscribendo: Bertherus de Vrene, Teodericus de Saderer, Szwoyze dapifer, Petrus pincerna, Adalbertus de Kaniz, Werso camerarius, Wilhamus de Znoym, Lutobor de Znoym, Victor de Olomuc, Andreas marscalcus, Nicolaus, Doben*“.

⁸¹ *Necrologium Podlažicense*, in: *Forschungen in Schweden für Mährische Geschichte*, Beda Dudík (ed.), Brno 1852, s. 407; *Necrologium Olomucense*, AÖG 65, 1884, s. 527. Dále srovnej Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I/3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253)*, Praha 1928, s. 577–578.

1228.⁸² Markrabě Přemysl a jeho bratr Václav I. měli novou fundaci chránit a shodnou povinnost jim otec uložil o dva týdny později v privilegii pro velehradské cisterciáky.⁸³ Osobní patronát nad dvěma kláštery by mohl naznačovat, že se Přemysl ujal výkonu zeměpanských práv na podzim roku 1228, a že někteří dvořané ve sboru přítomných mohli náležet k markrabské družině. Platí to zejména o stolníku Crhovi, který se pohyboval v blízkosti markraběte mezi léty 1232 a 1234, zcela vyloučit však nelze ani podkoního Vojtěcha, stolníka Hojera nebo číšníka Miroslava.⁸⁴

Zdánlivě slibnou stopu bude nutno přijímat s opatrností, a to proto, že první dnes známé privilegium opustilo markrabskou kancelář až v listopadu roku 1232. Přemyslův hrdý titul „*dei gracia marchio Morauie*“ sebevědomě hlásal, kdo je správcem Moravy a v tomto duchu se neslo obdarování kaplana Řehoře polnostmi v Loděnicích, přičemž protonotář Bartoloměj zapsal do svědečné řady také podstolníka Crha, podčíšníka Jiljího, maršálka Benedu a dva lovčí z Olomoucka Slavatu a Spytatu.⁸⁵ Bartolomějovu dataci zmiňuje rovněž listina pro Hradisko u Olomouce z 5. dubna roku 1234,⁸⁶ ovšem tím se jeho podíl na provozu markrabské kanceláře vyčerpá, neboť Bartoloměj vstoupil do služeb královského dvora.⁸⁷

Bartolomějův přesun do Čech ale chod kanceláře neohrozil, protože Přemysl se od jara roku 1233 mohl obracet na někdejšího notáře Vladislava Jindřicha mistra Hilaria, jehož pultík opustila privilegia pro louckou kanonii, langheimský klášter a litomyšlské premonstráty.⁸⁸ Na jaře následujícího roku provázal markraběte na jeho cestě do Velehradu, ovšem zde vydanou listinu ověřil ještě protonotář Bartoloměj.⁸⁹ Po zbytek roku jako notář nebo protonotář sestavil pro různé příjemce nejméně sedm

⁸² CDB II, č. 320, s. 315–319: „...heredes nostros tutores constituimus et defensores, et precipue filium nostrum Wencezlaum, in regem consecratum, et fratrem eius Premizl filium nostrum, marchionem Morauie...in presentia filii nostri Premizl, marchionis Morauie“.

⁸³ CDB II, č. 321, s. 319–323: „...prefate domus heredes nostros et successores tutores constituimus et defensores, et precipue filium nostrum Wencezlaum, in regem consecratum, et fratrem eius Premizl, filium nostrum, marchionem Morauie“.

⁸⁴ CDB II, č. 321, s. 319–323: „Cerro dapifer et Chastalow frater eius, Wocco camerarius, Boudiuoie filius domini Ben, Nedamirus, Parduz, Jurich camerarius regine, Milata, Otezlaus miles domini episcopi Olomucensis, Hogerus dapifer, Mirozlaus pincerna, Voicek podecoing“.

⁸⁵ CDB III/1, č. 25, s. 23–24: „Hii sunt testes: Wocco Olomucensis camerarius, Semizlaus, Preborius iudex Olomucensis, Zlauata, Zpitata venatores Olomucenses, Wokko subcamerarius, Cyrh subdapifer, Idik subpincerna, Bludo, filius Bludonis, Bludo filius Onsonis, Bohuzlaus filius Prothiuen, Beneda marscalcus...Datum in Znoym per manus Bartholomei, dilecti prothonotarii nostri“.

⁸⁶ CDB III/1, č. 66, s. 69–71: „Data per manum protonotarii nostri Bartholomei“.

⁸⁷ Srovnej G. FRIEDRICH, *O kanceláři a listinách*, s. 4.

⁸⁸ CDB III/1, č. 38, s. 36–37: „Datum Znoym per manus Hilarii notarii“; č. 50, s. 50–51: „Datum per manus Hilarii notarii“; č. 53, s. 53–54: „Datum Olomuc per manus Ylarii notarii“.

⁸⁹ CDB III/1, č. 66, s. 69–71: „Huius rei testes sunt...magister Hilarius“.

listin⁹⁰ a významný díl písemností stylizoval v roce 1235. Vytríbený Hilariův styl k nám promlouvá z konfirmace velehradských výsad pro Zábřdovice⁹¹ i z donací pro Doubravník⁹² a olomoucký klášter sv. Petra.⁹³ Poslední notariát zmiňuje privilegium pro Oslavany z roku 1236,⁹⁴ nicméně Hilarius se zdržoval u dvora i v dalších letech. Počátkem roku 1238 cestoval s Přemyslem do Hulína, kde se dal zapsat mezi svědky v listině pro doubravnické probošství a 29. června roku 1239 přihlížel vydání privilegia pro loucké premonstráty.⁹⁵

Mistr Hilarius, jehož uhlašený diktát ocenil již Gustav Friedrich,⁹⁶ ovládal jako notář a protonotář Přemyslovu kancelář po několik let, což samozřejmě neznámá, že by do provozu nemohli vstupovat jiní kaplani markrabského dvora. Občasnou výpomoc nabízel Vilém, který dne 6. června roku 1235 datoval Přemyslovu donaci pro tišnovské cisterciáčky.⁹⁷ Zeměpanský notariát posílil rovněž Eliáš, jenž ve službách markraběnky a ve spolupráci s Hilariem sestavil privilegium pro olomoucký klášter sv. Petra,⁹⁸ ale v lednu roku 1237 se již tituloval jako notář markraběte.⁹⁹ O rok dříve jiný Přemyslův kaplan Markvart ověřil listinu pro johanity¹⁰⁰ a roku 1238 jistili chod kanceláře kaplani (a notáři) Viktor a Ludvík.¹⁰¹

Přemyslova kancelář vydávala listiny pod autoritou markrabské pečeti a podle Václava Vojtíška se otisk prvního typáře dochoval v porušeném zlomku z 21. ledna

⁹⁰ CDB III/1, č. 74, s. 80–81: „Datum Znoyem per manus Hylarii notarii“; č. 76, s. 82–83: „Datum in Olomuz per manus Hylarii notarii“; č. 77, s. 84: „Hylarius notarius, Cûnradus scriba et omnes curiales curie“; č. 87, s. 94–96: „Datum Znoyem per manus Ylarii notarii“; č. 88, s. 97–100: „Datum per manus Ylarii“; č. 90, s. 104–106: „Datum per manum Hylarii notarii in Brunna“; č. 91, s. 107–108: „Data per manus Hylarii prothonotarii nostri“.

⁹¹ CDB III/1, č. 107, s. 129–133: „Datum per manus Hylarii notarii in Brunna“.

⁹² CDB III/1, č. 119, s. 147–149: „Data in Brunna per manus magistri Hylarii, notarii marchionis“.

⁹³ CDB III/1, č. 126, s. 157: „Datum per manus Hilarii, notarii nostri et Helye, protonotarii marchionisse, in Olomuc“.

⁹⁴ CDB III/1, č. 140, s. 174–175: „Hilarius notarius noster“.

⁹⁵ CDB III/1, č. 174, s. 215–216: „...magister Hylarius“, obdobně č. 212, s. 276–278.

⁹⁶ G. FRIEDRICH, *O kanceláři a listinách*, s. 5. Nověji Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ, *Panovnická a biskupská listina v českém státě doby Václava I.*, Rozpravy ČSAV řada společenských věd 71, 1961, sešit 4, s. 79–86.

⁹⁷ CDB III/1, č. 113, s. 139–140: „Datum apud Brunnam per manum notarii Wilhelmi“.

⁹⁸ CDB III/1, č. 126, s. 157: „Datum per manus Hilarii, notarii nostri et Helye, protonotarii marchionisse, in Olomuc“.

⁹⁹ CDB III/1, č. 144, s. 179–182: „Datum in Olomvz per manum dilecti notarii nostri Helye“.

¹⁰⁰ CDB III/1, č. 141, s. 176: „Datum per manum Marquardi capellani“.

¹⁰¹ CDB III/1, č. 174, s. 215–216: „Datum apud Hulin per manus Victoris notarii“; č. 179, s. 222–223: „Data Prage per manum Ludouici, notarii nostri“; CDB III/2, Gustav Friedrich – Zdeněk Kristen (edd.), Praha 1962, č. 194, s. 246–248: „Datum per manum Lodowici notarii nostri“. Dále srovnej J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Panovnická a biskupská listina*, s. 72–79.

roku 1233. Téměř nečitelné pole štítové pečeti mělo nést vzpřímeného lva,¹⁰² ale podstatně jasnější výpověď nabízí pečeť, jež byla přivěšena k listině pro loucký klášter dne 2. dubna roku 1234, přičemž shodný typář měl Přemysl užívat až do své smrti 16. října roku 1239. Okrouhlé pečetní pole o průměru 78 mm pokryl vpravo cválající jezdec s praporcem, jehož štít byl vyzdoben znakem orlice. Mezi trojitým, přilbou a kopyty přerušným vnitřním a vnějším kruhem se nachází opis +PREMIZL:DEI:GRACIA:MARCHIO:MORAVIE.¹⁰³

Méně jistoty vládne v otázce, kdo vlastně opatroval markrabské pečetidlo. Markrabská kancelář však byla úzce propojena s okruhem kaplanů, a proto snad nepochybíme, budeme-li uvažovat o pečetidlu jako výbavě Přemyslovy kaple. Právě odtud vzešel kancelářský personál, ale kromě (proto)notářů Bartoloměje, Hilaria, Viléma, Eliáše, Markvarta, Viktora a Ludvíka se u markraběte objevili také Těmo, Šimon, Tomáš, Petr, Řehoř nebo Mikuláš.¹⁰⁴ To bylo v dubnu roku 1233, o něco později pak Přemysl naslouchal Jindřichovi, Miloši, Všeslavovi a Zdislavovi,¹⁰⁵ na jaře roku 1234 se kaplanský sbor skládal z Markvarta, Václava, lékaře Viléma, brněnského písaře Konráda, mistra Hilaria, Řehoře a Miloše,¹⁰⁶ říjen markrabě strávil ve společnosti Budka, Mrakoty, Viperta, Bartoloměje, Bedřicha, Markvarta, Miloše a Šimona,¹⁰⁷ aby si vzápětí vystačil s Markvartem, Bartolomějem, Řehořem a Šimonem.¹⁰⁸

Početný byt' nestabilní sbor duchovních vypovídá o Přemyslově zbožnosti, a pak také o kaplanských prebendách, tedy povinnostech mimo dvorskou službu, což potvrzuje i svědečná řada Přemyslovy listiny pro velehradský klášter z 1. srpna roku 1238.¹⁰⁹ Výjimkou nebyl ani blízký vztah ke královskému dvoru, kam zamířili

¹⁰² V. VOJTÍŠEK, *K otázce erbů českého krále*, s. 52. Obdobně J. ČAREK, *O pečetech českých knížat a králů*, s. 20, podstatně opatrněji se k této otázce vyslovil Gustav Friedrich, k tomu CDB III/1, č. 29, s. 27–28, zde s. 28.

¹⁰³ Srovnej CDB III/1, č. 38, s. 36–37, a také J. ČAREK, *O pečetech českých knížat a králů*, s. 20.

¹⁰⁴ CDB III/1, č. 38, s. 36–37: „Wipertus prepositus, Marquardus, Thymo, Symon, Thomas, Victor, Petrus, Wilhalmus fisicus, Gregorius, Nicolaus, Helyas, Bartholomeus“.

¹⁰⁵ CDB III/1, č. 50, s. 50–51: „Sdziaus prepositus Brunensis, Markwardus, Henricus sacerdotis, Simon, Thiemo diaconi et alii quam plures“; č. 53, s. 53–54: „Wilhalmus phisicus, Conradus scriba Brennensis, Hejnrucus, Vssezlaus, Helias sacerdotes, Symon, Mylos diaconi“.

¹⁰⁶ CDB III/1, č. 66, s. 69–71: „...capellani curie nostre: Marqvardus, Wenceslaus, Wilhelmus physicus, Conradus de Bruna, magister Hilarius, Gregorius, Milos“.

¹⁰⁷ CDB III/1, č. 87, s. 94–97: „Budko, Mrakota, Wipertus, Bartholomeus, Fridericus, Mylos, Marcwardus, Simon, capellani marchionis“.

¹⁰⁸ CDB III/1, č. 90, s. 104–106: „Rischardus scolasticus in Brunna, Bartholomeus, Marquardus, Gregorius, Simon, capellani“; obdobně č. 91, s. 107–108.

¹⁰⁹ CDB III/2, č. 194, s. 246–248: „Petrus plebanus de Sudiz, Wechezlaus plebanus do Pevdevim, Waltherus plebanus de Lipnich, Rodewichus canonicus Boleszlaiensis, omnes marchionis capellani“.

Bartoloměj a patrně Vilém, jiní zase, jako Hilarius nebo Markvart, dali přednost ovdovělé královně Konstancii.¹¹⁰ Výjimečné místo si u dvora vydobyli lékaři, vlastně kaplani se znalostmi medicíny. V letech 1233 a 1234 se o Přemyslovo křehké (?) zdraví staral Vilém,¹¹¹ jenž v Brně dne 6. června roku 1235 zastoupil Hilaria a sepsal pro Tišnov markrabskou konfirmaci,¹¹² a roku 1238 o Přemysla pečoval notář Ludvík.¹¹³

Přemyslův dvůr však na sebe nevázal pouze vzdělance. Starosti všedního dne přivedly do zeměpanských služeb ozbrojence, jejichž přítomnost zachytila svědečná řada listiny z 25. září roku 1233,¹¹⁴ a roku 1234 se nad rendlíky a hrnci oháněl mistr Držikraj.¹¹⁵ Nejvíce zpráv však sleduje proměnu nejvlivnější trojice dvořanů, kteří drželi úřady stolníka, číšníka a štolby. Již na podzim roku 1228 královský notář zapsal do listiny pro Velehrad stolníka Crha a jeho bratra Častolova, jiného stolníka Hojera, číšníka Miroslava a podmaršálka Vojtěcha, aniž by ovšem upřesnil, kdo z nich posluhoval právě Přemyslovi.¹¹⁶ Ve službách markraběte bezpečně působil toliko Crh, jehož stolničení dokládají listiny z let 1232 a 1234,¹¹⁷ a přestože se nadále pohyboval v blízkosti dvora,¹¹⁸ v úřadě se v letech 1233 a 1238 postupně i souběžně vystřídali Markvart a Svojslav,¹¹⁹ Hartléb a Protiven,¹²⁰ Milíč a Blud.¹²¹

Obdobným způsobem se měnili číšníci. Po záhadném Miroslavovi z roku 1228 sloužil u dvora Jiljí, který se (mezi roky 1232 a 1234) nechal zapsat do svědečných

¹¹⁰ Doklady shrnul G. FRIEDRICH, *O kanceláři a listinách*, s. 4–5.

¹¹¹ CDB III/1, č. 38, s. 36–37: „*Wilhalmus fisicus*“, obdobně č. 53, s. 53–54; č. 66, s. 69–71; č. 74, s. 80–81.

¹¹² CDB III/1, č. 113, s. 139–140.

¹¹³ CDB III/1, č. 174, s. 215–216: „*Ludiwicus visicus*“.

¹¹⁴ CDB III/1, č. 50, s. 50–51: „*Wictor, Wlaztibor, Lassek milites curie*“.

¹¹⁵ CDB III/1, č. 76, s. 82–83: „*Dyrsicraus magister cocorum*“.

¹¹⁶ CDB II, č. 321, s. 319–323: „*Cerro dapifer et Chastalow frater eius, Wocco camerarius, Boudiuoie filius domini Ben, Nedamirus, Parduz, Jurich camerarius regine, Milata, Otezlaus miles domini episcopi Olomucensis, Hogerus dapifer, Mirozlaus pincerna, Voicek podecoing*“.

¹¹⁷ CDB III/1, č. 25, s. 23–24: „*Cyrh subdapifer*“; č. 50, s. 50–51: „*Cirho dapifer*“, obdobně č. 74, s. 80–81; č. 85, s. 90–93.

¹¹⁸ CDB III/1, č. 87, s. 94–97: „*Cyrho et Chaztolous germani*“; č. 107, s. 129–133: „*Cirh, Schaztolov frater ipsius*“.

¹¹⁹ CDB III/1, č. 38, s. 36–37: „*Marquardus dapifer*“; č. 90, s. 104–106: „*Zweizlau subdapifer... Marquardus subdapifer*“.

¹²⁰ CDB III/1, č. 53, s. 53–54: „*Hartlebus subdapifer*“; č. 76, s. 82–83: „*Protyuen dapifer... Hartlebus subdapifer*“; č. 141, s. 176: „*Ratibor cum filio suo Arthlebo dapifero*“.

¹²¹ CDB III/1, č. 179, s. 222–223: „*...dominus Onssso et filii sui Bludo subdapifer et Spitata... dominus Milicz dapifer*“.

řad markrabských listin jako podstolník,¹²² ale zároveň (a dokonce na stejných místech) měl Přemysl k dispozici stolníky Lupolda a Sezemu.¹²³ Dalšího léta se markrabský notář zmínil o stolníku Wolframovi a jeho synu (rovněž stolníku?) Lupoldovi¹²⁴ a roku 1238 svědčil v Přemyslově confirmaci pro Hradisko podstolník Jan.¹²⁵ Markrabské stáje vedl Beneda, jehož úřadování vyplňuje léta 1232–1234.¹²⁶ Nakonec se nechal zapsat mezi svědky jako podkoní 2. října roku 1234,¹²⁷ nicméně již v létě se štolbou stal Markvart,¹²⁸ který se pak doplňoval s Bočkem a Věroslavem a tak tomu bylo až do konce Přemyslově vlády, tedy do roku 1239.¹²⁹ Beneda však markraběte neopustil a zdá se, že se přesunul mezi lovčí,¹³⁰ jejichž vztah ke dvoru byl spíše volný.¹³¹ Jako strážcové hvozdů kolem Buchlova a Úsova se ale těšili trvalé přízni a pozornosti zeměpána a čas od času se podíleli na veřejném dění. Mistr lovčí Bohuslav pozdravil koncem roku 1233 Přemysla v Olomouci,¹³² v říjnu následujícího roku se ve Znojmě objevili mistři Ranožíř, Wezen a lovčí Rim,¹³³ v roce 1238 se jednání na Velehradě účastnil Mutinův syn a mistr lovčí

¹²² CDB III/1, č. 25, s. 23–24: „*Idik subpincerna*“, obdobně č. 50, s. 50–51; č. 66, s. 69–71: „*Idico subpincerna et frater eius Slavibor*“. V Praze dne 2. října roku 1234 se však oba bratři připojili k svědkům českého krále Václava I., CDB III/1, č. 85, s. 90–93: „*Milics cum fratribus Zlauiborio et Egidio*“, aby o měsíc později opět svědčili u markrabského dvora, CDB III/1, č. 90, s. 104–106: „*Milish et frater ipsius Idic*“.

¹²³ CDB III/1, č. 38, s. 36–37: „*Lupoldus pincerna...Sezema pincerna*“; č. 50, s. 50–51: „*Lupoldus pincerna Znoymenses*“; č. 53, s. 53–54: „*Zezema subpincerna*“; č. 74, s. 80–81: „*Luppoldus pincerna ...Szeszema subpincerna*“; č. 85, s. 90–93: „*Lupoldo pincerna*“; č. 87, s. 94–97: „*Luppoldus pincerna cum fratribus Marcwardo et Wlurammo*“; č. 88, s. 97–100: „*Willelmus camerarius Bethowensis, Lupoldus pincerna fater eius*“; č. 90, s. 104–106: „*Zezema subpincerna et frater suus Witko*“.

¹²⁴ CDB III/1, č. 119, s. 147–149: „*Lupoldus filius Wolframmi pincerne*“.

¹²⁵ CDB III/1, č. 179, s. 222–223: „*Johannes subpincerna*“.

¹²⁶ CDB III/1, č. 38, s. 36–37: „*Beneda marscalcus*“, obdobně č. 51, s. 50–51; č. 66, s. 69–71; č. 74, s. 80–81.

¹²⁷ CDB III/1, č. 85, s. 90–93: „*Beneda submarscalcus*“.

¹²⁸ CDB III/1, č. 76, s. 82–83: „*Marcwardus marscalcus*“, obdobně č. 141, s. 176; č. 179, s. 222–223.

¹²⁹ CDB III/1, č. 97, s. 112–113: „*Bochko marscalcus*“, obdobně č. 107, s. 129–133; č. 144, s. 179–182: „*Verizlaus marscalcus*“.

¹³⁰ CDB III/1, č. 179, s. 222–223: „*Beneda magister venatorum*“.

¹³¹ K tomu Libor JAN, *Úřad lovčího na Moravě ve 13. a na počátku 14. století*, Vyškovský sborník 1, 1999, s. 19–35.

¹³² CDB III/1, č. 50, s. 50–51: „*Bohuzlaus magister venatorum Olomucenses*“, obdobně č. 53, s. 53–54.

¹³³ CDB III/1, č. 87, s. 94–97: „*Ranoszir magister venatorum...Wezen venatorum magister ...Rym venator*“.

Zdislav¹³⁴ a před polovinou října roku 1239 se v Praze sešel početný houf lovčích z Olomoucka. Kromě lovčího Benedy, vrchního lovčího Vrše a dvorského lovčího Spytaty, jenž byl v úřadě již na podzim roku 1228, potvrdili platnost daru pro Bluda syna Viktorova hajní Myslík, Květoň, Drahoň, Otrok, Budík a Smil a hradecký vilik Jan.¹³⁵

Dosti nepřehledná soustava lovčích hodností nás vrací zpět k hlavním úřadům či spíše k jejich nejasné titulatuře. Proč si Přemysl vydržoval číšníka i podčíšníka, případně stolníka a podstolníka, když mezi nimi nebyl žádný (nebo alespoň výrazný) rozdíl? Lze snad nečekané „vzestupy a pády“ markrabských dvořanů připsat náladám Přemyslovy kanceláře nebo k nám promlouvá zvláštní stav Moravy, která postrádala jediné zemské centrum? Připomeňme si, že do konce roku 1234, byla většina markrabských listin datována ve Znojmě, následujícího roku si Přemysl oblíbil Brno, aniž by však přehlížel Olomouc, kde pečtil průběžně po celou dobu své vlády.

Kvetoucí Brno doplnilo ustálenou dvojici Znojmo–Olomouc, ale protože Znojmo ještě před koncem 13. století ztratilo něco ze svého „lesku“, byl zemský dualismus zachován. Jinými slovy, dvě hlavní sídla natolik ovlivňovala zemské poměry, že si markrabě musel vybudovat dva dvory, jeden na Olomoucku a druhý na Znojmsku a Brněnsku. Pokud tomu tak opravdu bylo a znojmský číšník Lupold z roku 1233 by něco takového nevykloučoval,¹³⁶ mohl být jeden úřad vázán k Olomouci, druhý pak ke Znojmu (nebo obecněji k jihu), přičemž ne všechny pozice musely být obsazeny nemluvě o přirozené cirkulaci dvořanů mezi jednotlivými centry.

Mistr Hilarius uzavřel jednu ze svědečných řad obratem: „*et alii quam plures nobiles et curiales curie nostre*“.¹³⁷ Zřetelně tak oddělil svět urozených od dvorské společnosti, nicméně svědečné řady markrabských listin nabízejí poněkud odlišnou výpověď. Markrabský dvůr byl místem, kde se rozdělovaly vcelku zajímavé posty v provinční správě, což zjevně přitahovalo pozornost šlechtických rodů, a to nejen z Moravy.¹³⁸ Dědičná držba dvorského úřadu se navíc mohla zapsat do rodových letopisů. Nejspíš až ke stolníku Vilémovi, jenž byl v markrabských službách již

¹³⁴ CDB III/2, č. 194, s. 246–248: „*Ztizlaus magister venatorum filius Mutyni*“.

¹³⁵ CDB III/2, č. 214, s. 280–283: „*Benada venator...Werch prefectus super venatores; venators autem isti: Milik, Queton, Dragon, Budik, Otrok, Zmil, villicus de Gradech Jan...Spitata venator curialis, Zlauata...simplices venatores: Smil, Otrok, Budik, Misslik, Kueton, Dragon*“.

¹³⁶ CDB III/1, č. 50, s. 50–51: „*Lupoldus pincerna Znoymenses*“.

¹³⁷ CDB III/1, č. 140, s. 174–175.

¹³⁸ Příkladem budiž stolník Lupold, jenž se stal kastelánem na Děvičkách, CDB III/1, č. 97, s. 112–113, nebo štolba Boček, který převzal správu znojmského hradu, CDB III/2, č. 212, s. 276–278.

v roce 1222, sahá příběh rodu s predikátem „*Pincerna*“, který na sebe upozornil kolem poloviny 13. století.¹³⁹

Jaký tedy byl dvůr pátého moravského markraběte Přemysla? Svědečné řady ve více než třech desítkách listin zachycují společnost, jíž sice nadále vládly úřady stolníka, číšníka a maršálka, ovšem kromě nich se dostalo na prosté ozbrojence nebo mistra kuchyně. Přežívající zemský dualismus si navíc vynutil poněkud zvláštní model dvorského života, který na jedno místo čas od času svedl hned několik stolníků nebo číšníků. Dosti početný byl sbor kaplanů, mezi nimiž Přemysl hledal notáře a také lékařskou pomoc. Pestré, v moravských poměrech nevídaně podrobné záznamy se shodují ještě v jiné věci. První léta, asi tak do konce roku 1234, se nesla ve znamení osobní stability dvorských úřadů, a přestože někteří důvěrníci se i nadále pohybovali v blízkosti markraběte, držba samotných úřadů velmi rychle přecházela z osoby na osobu. Jako by se napětí mezi vládnoucími bratry Přemyslem a Václavem přeneslo na dvorskou půdu...

Přemysl Otakar II.

Churavějící markrabě Přemysl zemřel 16. října roku 1239 a snad pro špatné zkušenosti z posledních let král Václav I. nijak nespěchal s obsazením markrabského stolce.¹⁴⁰ Rozhodl se teprve v roce 1246, kdy Moravu (alespoň titulárně) svěřil prvorozenému synovi Vladislavu Jindřichovi III. a po jeho náhlé smrti v prvních dnech roku 1247 předal markrabství Přemyslu Otakarovi II. Neměl na vybranou, protože Vladislavův skon učinil z Přemysla jediného dědice českého království.¹⁴¹

Vidina královské koruny předurčila charakter Přemyslova markrabství, v němž vlastně ožily vzpomínky na závěr 12. století, kdy markrabská hodnost vyjadřovala především nástupnická práva a teprve pak vztah k Moravě. Proto také Přemysl opakovaně připomínal, že je z milostí Boží nejen markrabětem, nýbrž také synem krále Václava.¹⁴² Poslední markrabství přemyslovského věku navíc poznamenaly nepokoje

¹³⁹ Ještě na konci vlády markraběte Přemysla Vilém Šenk (*Pincerna*) spravoval Vranov: „*Wilhelm Pincerna castellanus in Wreyn et frater eius Wolframus*“, CDB III/2, č. 212, s. 276–278.

¹⁴⁰ Poslední léta Přemyslova markrabství probral V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 668–671. Jeho skon zachytilo *Necrologium Bohemo–Silesiacarum*, Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 5, 1863, s. 114; *Necrologium Olomucense*, s. 570.

¹⁴¹ Podle domácích nekrologií Vladislav Jindřich III. zemřel v prvních dnech roku 1247, *Necrologium Bohemo–Silesiacarum*, s. 110 a *Necrologium Doxanense*, VKČSN 8, 1884, s. 87. Srovnej také V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 778–779.

¹⁴² Takto zní vůbec první Přemyslova listina z 27. března roku 1247: „...*nos Premizl, dei gracia marchio Morauie, Wenczelai, quarti regis Bohemorum filius*“, CDB IV/1, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (edd.), Praha 1962, č. 105, s. 198–199, obdobně č. 108, s. 201–203; č. 127, s. 222–223, etc. i opis na jeho prvním typáři jezdecké pečeti: +S.PREMIZL.FILII.REG.BOEMOR./MARCHIOIS.MORAVIE, CDB IV/2, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (edd.), Praha 1965, č. 3, s. 10. Dále srovnej J. ČÁREK, *O pečetech českých knížat a králů*, s. 14.

kolem roku 1248, během nichž Přemysl Otakar II. sahal po královském žezlu,¹⁴³ a po roce 1251 zápas o babenberské Podunají.¹⁴⁴

Neklidné časy a povinnosti, jež markraběte zdržovaly za hranicemi Moravy, rozhodně nepřály dvorské kultuře, která se vrátila do zemských souřadnic po devíti letech. Těžko se pak divit, že Přemyslovi dvořané ustoupili spíše do pozadí, a že výraznější otisk po sobě zanechala pouze kancelář, kde působil nejprve notář Přísnohor,¹⁴⁵ jehož před koncem roku 1249 vytlačil mistr Vilém,¹⁴⁶ vedle něhož se na podzim roku 1251 objevil notář Gotšalk.¹⁴⁷ Přísnohor však markraběte neopustil a jako písař se stále podílel na jejím chodu, což dokládá privilegium pro herburský klášter v Brně z roku 1252.¹⁴⁸ Okruh písařů byl patrně širší, protože následujícího léta se (proto)notář Vilém mohl obracet na písaře Sifrida a (kaplana) Gotfrýda.¹⁴⁹

Přemysl Otakar se jako markrabě neobešel bez kaplanů, kteří dotvářeli obraz zbožného zeměpána. Na jaře roku 1250 si vydržoval Gaudencia, Vojslava, Gotfrýda a Jindřicha, dalšího roku na svém dvoře hostil Jakuba, Lamberta, Vojslava a Gaudencia.¹⁵⁰ Křehká rovnováha sil na domácím kolbišti pozvedla rovněž autoritu markrabských ozbrojenců, k nimž se roku 1250 počítali Janek, Jimram, Ladislav, Diviš,

¹⁴³ Jako souboj starého, odumírajícího světa beneficiářů a nové pozemkové šlechty pojal Přemyslovo povstání Josef ŽEMLIČKA, *Odboj královny Přemysla v letech 1248–1249 a jeho sociální zázemí*, ČsČH 33, 1985, s. 564–586. Nověji TÝŽ, *Počátky Čech královských*, s. 166–185. Že se jedná o nemožnou smyšlenku, prokázal Libor JAN, *Václav II. a struktury panovnické moci*, Brno 2006, s. 163–256.

¹⁴⁴ Přehledně Heinz DOPSCH, *Österreichische Geschichte 1122–1278. Die Länder und das Reich. Der Ostalpenraum im Hochmittelalter*, Wien 1999, s. 441–446.

¹⁴⁵ CDB IV/1, č. 105, s. 198–199: „...datum in Brunna per manus Priznaborii, nostre curie notarii“, obdobně č. 108, s. 201–203; č. 127, s. 222–223; č. 172, s. 282–283; č. 176, s. 288–290. Dále srovnej J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Panovnická a biskupská listina*, s. 94–99.

¹⁴⁶ CDB IV/1, č. 157, s. 258–259: „Datum in Brunna per manum magistri Willehalmi curie nostre notarii“, obdobně č. 174, s. 285–286; č. 179, s. 329–330; č. 184, s. 335–337; č. 195, s. 356–357; č. 202, s. 363–364; č. 203, s. 364–366; č. 208, s. 371–372; č. 260, s. 441–444; č. 283, s. 476: „...datum Brunne per manus nostri prothonotarii magistri Wilhelmi“, č. 286, s. 479–480; č. 287, s. 480–481. Dále srovnej Sáša DUŠKOVÁ, *Confectum per manum v listinách Václava I. Příspěvek k poznání diplomatické činnosti notáře Viléma*, SPFFBU C5, 1958, s. 40–59.

¹⁴⁷ CDB IV/1, č. 225, s. 390–391: „...datum apud Netoliz per manus notariorum nostrorum Wilhelmi et Gothschalci“, J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Panovnická a biskupská listina*, s. 91 dospěli k závěru, že Gotšalk přešel na Moravu z někdejší babenberské kanceláře.

¹⁴⁸ CDB IV/1, č. 260, s. 441–444: „...dominus Prinsaborius scriptor marchionis“.

¹⁴⁹ CDB IV/1, č. 287, s. 480–481: „...presentibus huius testibus...Sifrido et fratre eius Gotfrido scriptoribus curie nostre“. Dále srovnej J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Panovnická a biskupská listina*, s. 86–93.

¹⁵⁰ CDB IV/1, č. 184, s. 335–337: „Gaudentius, Woizlaus, Godfridus. Henricus capellanus curie“, č. 208, s. 371–372: „Gaudencius, Jacobus, Lambertus, Woyzlaus curie nostre cappellani“, č. 225, s. 390–391: „Gaudencius capellanus marchionis“.

Hroznata, Vojslav, Florián a Rudger.¹⁵¹ Těm obvykle příslušela ochrana zeměpan-
ských hradů a sídel.¹⁵² Z jiných služebníků vystoupil z anonymního příšeří pouze
Dětřich,¹⁵³ lovecké hvozdy spravoval (z minulosti dobře známý) Beneda,¹⁵⁴ ovšem
nejvyšší dvorské úřady byly vyhrazeny jiným.

První dny roku 1251 Přemyslovi zpřijemili zejména podstolník Čáslav s pod-
číšníkem Bedřichem, kteří se starali o menzu ve Znojmě.¹⁵⁵ Do Prahy si však mar-
krabě přivedl štolbu Jimrama, podmaršálka Nehlase, podstolníka Soběslava a číšníka
Bavora,¹⁵⁶ aby se v Hradci Králové nechal obsluhovat podčíšníkem Oldřichem,
jehož služba se protáhla do léta roku 1252.¹⁵⁷ Tenkrát se ke dvoru připojili stolník
Zdeslav a maršálek Zdislav, později také stolník Ratibor, což platilo v podstatě až
do konce Přemyslova markrabství.¹⁵⁸

Smrt krále Václava 22. září roku 1253 učinila symbolickou tečku jak za mar-
krabstvím Přemysla Otakara II., tak za pomalou a dlouhou proměnou Moravy ve
svěbytný zemský útvar v rámci dědičných přemyslovských držav. Dodejme však,
že Přemysl Otakar pouze doplnil zakladatelský odkaz Vladislava Jindřicha a Pře-
mysla. Jinými slovy, vše podstatné se odehrálo mezi léty 1212–1239. Shodným
způsobem lze ocenit stav markrabského dvora, který se nijak nelišil od dvorské
struktury druhé a třetí dekády 13. věku. Jistou pozornost si zaslouží vlastně jen dva
poznatky. Nejprve, že dvorské úřady byly svázány se stabilními důchody¹⁵⁹ a dále,
že se dvorská služba posunula do prestižní polohy. Stolnictví Zdeslava ze Šternberka
pak přímo naznačuje, že tyto úřady začaly přitahovat i vyšší šlechtu.¹⁶⁰

¹⁵¹ CDB IV/1, č. 184, s. 335–337: „*Janco, Imrammus, Luzlaus, Diwis, Groznata, Woizlaus, Florianus milites curie*“; č. 202, s. 363–364: „*Zmyl et Lupus et Marquardus castellani Znoymenses, Rudgerus miles, Woyzlaus miles*“ . K tomu také CDB IV/1, č. 286, s. 479–480.

¹⁵² Naznačuje to ve Znojmě datované privilegium z 11. května roku 1251, srovnej CDB IV/1, s. 374–376, č. 211: „*Boceko castellanus Znoymensis cum pluribus eiusdem castris castrensibus*“ .

¹⁵³ CDB IV/1, č. 202, s. 363–364: „*Detricus servus*“ .

¹⁵⁴ CDB IV/1, č. 211, s. 374–376: „*Beneda magister venatorum*“; č. 286, s. 479–480: „*Beneda vorstarius*“; č. 287, s. 480–481: „*Beneda forestario, quod vulgariter sonat lowci*“ . Bez hodnosti se Beneda objevuje již v dubnu roku 1250, CDB IV/1, č. 184, s. 335–337.

¹⁵⁵ CDB IV/1, č. 202, s. 363–364: „*Chazlaus iunior subdapifer...Fridericus subpincerna*“ .

¹⁵⁶ CDB IV/1, č. 203, s. 364–366: „*Immeramus marscalcus...Sobezlaus subdapifer, Neuhlas submarsalcus, Bawarus pincerna*“ .

¹⁵⁷ CDB IV/1, č. 209, s. 372–373: „*Vlricus Zagechec subpincerna*“; č. 244, s. 417–421: „*Vlricus pincerna*“ .

¹⁵⁸ CDB IV/1, č. 244, s. 417–421: „*Zdezlaus dapifer, Sdzizlaus margchalcus*“; č. 286, s. 479–480: „*Ratiborius dapifer...Zdezlaus subdapifer*“; č. 287, s. 480–481: „*Sdeslao de Sternberk dapifero*“ .

¹⁵⁹ CDB IV/1, č. 127, s. 222–223: „*...tres laneos cum molendino et quosdam piscatores cum ipsorum attinenciis in Zwittavia iuxta Brunam sita, qui ad beneficium dapiferi pertinebant*“ .

¹⁶⁰ CDB IV/1, č. 287, s. 480–481: „*Sdeslao de Sternberk dapifero*“ .

Moravské markraběnky

Svět přemyslovských markrabat měl ještě jeden zajímavý rozměr, který mu propůjčily moravské markraběnky. Symbolický primát asi náleží Heilwidě z rodu tří leknových listů, původem z rakouské Trnavy. Na Moravu se provdala někdy před rokem 1218, nicméně sňatek s Vladislavem Jindřichem nejspíš zůstal bezdětný. Po Vladislavově smrti roku 1222 se usadila ve Znojmě, kde se zdržovali také její příbuzní Ekhard, Hartleb a především Wernhard z Trnavy, který se z titulu komorníka staral o přidělené důchody.¹⁶¹

Zvláštní důchody, jimiž byla Heilwida vybavena ještě před rokem 1222, prozrazují, že si markraběnka mohla vydržovat služebnictvo, o němž bohužel prameny mlčí. Snad jen pečeť, kterou nechala přivěsit k manželově listině pro Štěpána z Medlova dne 27. dubna roku 1218, vypovídá o Heilwidině účasti na veřejném dění. Samotná pečeť se kvalitou a koncepcí podobá prvnímu typáři královny Konstancie. Špičatě oválný prostor o rozměrech 70x55 mm vyplnila trůnicí postava v řasnatém šatě s žezlem v pravici a křížkem (nebo jablkem) v levici na hrudi, opis pak zní +HEIDWIGIS MARChIOIISSA mORAUIE.¹⁶²

V jediném, zpola setřelém otisku se dochovala rovněž pečeť markraběnky Markéty, již v roce 1235 stvrdila platnost manželovy donace pro klášter sv. Petra v Olomouci. Zdá se, že pečetní pole (opět) neslo postavu markraběnky v majestátu, z legendy ale zbyl jen zlomek //DEI.GRACIA.MARCh//.¹⁶³ Ze stejné listiny poznáváme také Markétina protonotáře Eliáše, který později pracoval v kanceláři markraběte Přemysla.¹⁶⁴ Na jaře roku 1234 markraběnka zaměstnala komorníka Rapotu,¹⁶⁵ jehož v dalším roce vystřídal Vrchoslav.¹⁶⁶ Ten nebo snad jeho jmenovec (?) sloužil rovněž jako stolník, zatímco kuchyň spravoval mistr Pelhřim.¹⁶⁷

Nahodilé zmínky dokazují souběžnou přítomnost dvora moravských markraběnek, byť o jeho podobě lze pro nedostatek spolehlivých zpráv nejvýše spekulovat. Přesto snad můžeme předpokládat, že se oba dvorské okruhy prolínaly a doplňovaly. Komornický úřad naznačuje i to, že na Moravě vznikla zvláštní država, jež byla jakousi obdobou věnných statků českých královen. Dobové poměry (a pře-

¹⁶¹ K tomu M. WIHODA, *Moravská markraběnka Heilwida*, s. 96–104.

¹⁶² Pečetní otisk ne zcela přesně popsal J. ČAREK, *O pečetech knížat a králů*, s. 23. Nové čtení nabídl M. WIHODA, *Vladislav Jindřich*, s. 176.

¹⁶³ CDB III/1, č. 126, s. 157. Srovnej G. FRIEDRICH, *O kanceláři a listinách*, s. 24–25 a J. ČAREK, *O pečetech knížat a králů*, s. 23.

¹⁶⁴ CDB III/1, č. 126, s. 157: „Datum per manus Hilarii, notarii nostri et Helye, protonotarii marchionisse, in Olomuc“.

¹⁶⁵ CDB III/1, č. 66, s. 69–71: „Rapota camerarius marchionisse“.

¹⁶⁶ CDB III/1, č. 107, s. 129–133: „Wirchozlaus camerarius domine marchionisse“.

¹⁶⁷ CDB III/1, č. 96, s. 111–112: „Wurchozlaus dapifer marchionisse, Peregrin magister coquine“; č. 144, s. 179–182: „Wrichozlaus dapifer marchionisse“.

devším diskontinuita výkonu markrabské moci) však tomuto vývoji nepřály a po roce 1253 se markrabská doména stala součástí královské komory.

Závěr

Dvorská kultura prvních moravských markrabat vyplňuje pouhé čtyři dekády 13. věku, a přestože naše představa není zdaleka úplná, výpověď pramenů prozrazuje, že se markrabská družina podobala dvoru českých králů. Také na Moravě se dvorské dění soustřeďovalo kolem vlivných úřadů stolníka, číšníka a štolby, mezi něž se čas od času zařadil mistr lovců, jenž měl jinak blíže k provinční správě. Osobní pohodlí a bezpečnost markraběte zajišťovali neurození služebníci a ozbrojenci, zřídka na sebe upozornil mistr kuchyně. Významné místo v dvorském dění připadlo sboru kaplanů, z něhož si markrabě vybíral notáře a písaře pro svou kancelář, občas i lékaře, zvláštní status měl komorník markraběnky a dvorský kolorit dotvářeli potulní pěvci a žertěři.

Hlavní úřady byly vybaveny příjmy, jež zřejmě trvaly i v dobách, kdy Morava neměla markraběte. Zdá se, že v oněch letech dvořané přecházeli do služeb českého krále, a že konali svou povinnost během královských jízd na Moravu. Snad právě „dědičná“ dvorská služba by mohla vysvětlit počátky rodu Šenků. Moravským poměrům cizí byl rovněž český model v podobě jediného zemského centra. Pozornost markraběte se dělila mezi Znojmo a Olomouc, k nimž se kolem roku 1230 připojilo Brno. Tímto směrem se také ubíral vývoj markrabského dvora. Proto můžeme (opatrně) uvažovat, nakolik zdvojené úřady stolníka, číšníka a štolby souvisely se zemským dualismem.

Bezmála zapomenutý svět prvních moravských markrabat se k nám snaží promlouvat z hrstky písemných zmínek, jež ovšem nenabízejí o mnoho více než matné kontury někdejších příběhů. Nevíme, jak vypadala markrabská sídla ve Znojmě, Olomouci a Brně, zda se dvorské dění řídilo rituály počínaje vjezdem, přes vítání hostů a hostiny, až po loučení, a netušíme ani to, jestli se markrabě obklopil kruhem dvorských rádců a jak vyjednával s urozenými. Ani pak ale není možno pochybovat, že markrabský dvůr vepsal do dějin Moravy výraznou kapitolu. Pro svůj mocenský význam se stal místem, kde se před polovinou 13. věku rodilo sebevědomí Moravanů, kteří již před rokem 1253 přijali politickou identitu zemsky emancipovaného markrabství v rámci přemyslovských držav.

HÖFE DER ERSTEN MÄHRISCHEN MARKGRAFEN

Die Hofhaltung der Markgrafen von Mähren in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts kann zwar aufgrund der ungünstigen Überlieferungslage nur unzureichend erörtert werden, doch die gelegentlichen Notizen in den Quellen verraten, dass der markgräfliche Hof dem Hof böhmischer Könige glich, wobei dieser Umstand vor allem für den Hof von Vladislav Heinrich (1198–1222) und Přemysl (1227–1239) gilt. Auch in Mähren standen im Zentrum des Hofgeschehens die einflussreichen Hofämter des Truchsesses, Mundschenks und Stallmeisters, von Zeit zu Zeit ist auch das Jagdmeisteramt dazu zurechnen, dessen Wirkungsfeld jedoch eher in der Regionalverwaltung zu suchen ist. Für die persönlichen Bedürfnisse und für Sicherheit waren Dienerschaft und Bewaffnete unadeliger Herkunft zuständig, der Küchenmeister kommt in den Quellen eher selten zum Vorschein. Eine bedeutende Stellung nahm das Kollegium der Kaplane ein, die Markgrafen suchten sich in diesem Kollegium gewöhnlich die Notare und Schreiber für ihre Kanzlei aus, einen besonderen Status genoss der Kämmerer der Markgräfin, daneben waren auf dem Hofe auch Minnesänger und Hofnarren zu finden.

Mit den wichtigsten Hofämtern waren Einnahmen (*beneficium*) verbunden, diese wurden anscheinend auch in der Zeit der Sedisvakanz des markgräflichen Amtes beibehalten. Es scheint, dass in diesen Zeiten die Höflinge in den Dienst des böhmischen Königs übergingen, ihren Pflichten kamen sie dann während der Königsreisen nach Mähren nach. Die Anfänge des Geschlechtes Schenk (*Pincerna*) können mit erblichem Hofdienst erklärt werden. Den mährischen Verhältnissen entsprach auch nicht das böhmische Modell von einem Zentrum. Der Markgraf teilte seine Aufmerksamkeit zwischen Znaim und Olmütz, dazu kam noch 1230 Brünn, ähnliches galt auch für den markgräflichen Hof. Behutsam kann man sich sogar die Frage stellen, inwieweit die verdoppelten Ämter des Truchsesses und Untertruchsesses, Mundschenks und Untermundschenks, Stallmeisters und Untermarschalls mit dem Landesdualismus im Zusammenhang stehen.

Die beinahe vergessene Welt der ersten mährischen Markgrafen hinterließ nur undeutliche Spuren und wenige Quellen, es darf also nicht verwundern, dass wir nur wenig mit Sicherheit sagen können. Wir wissen nicht, wie die Residenzen in Znaim, Olmütz und Brünn aussahen, ebensowenig wissen wir von täglichen rituellen Handlungen auf dem markgräflichen Hofe, bei der Einfahrt, bei der Begrüßung der Gäste oder beim Abschied von ihnen, wenig wissen wir von den Beratern des Markgrafen und von den Verhandlungen mit den Edelleuten. Auch dieser ungünstige Umstand bei der Quellenüberlieferung darf nicht zu allzugroßem Zweifel an der Bedeutung des markgräflichen Hofes für die Geschichte Böhmens führen. Der Hof wurde auf Grund seiner Machtstellung zu dem Ort, wo das Landes

bewusstsein der Mährer entstand, diese nahmen dann noch vor der Mitte des 13. Jahrhunderts die politische Identität an, die mit der Auffassung der Markgrafschaft als Land im Rahmen der přemyslischen Erbländer begründet wurde.

MECHANIZMY TWORZENIA ELITY DWORSKIEJ W DOBIE OSTATNICH PRZEMYSŁIDÓW. NAJWYŻSZY KOMORNIK ANDRZEJ Z VŠECHROM I JEGO KRĄG

Marcin Rafał PAUK

Wywieranie decydującego wpływu na kształt elity politycznej, a zwłaszcza węższego kręgu ludzi piastujących urzędy, należało do zasobu podstawowych narzędzi władzy monarszej. Być może wzorując się nieco na słynnym Kosmasowym opisie prerogatyw władzy książęcej, cysterski kronikarz ze Zbraslavi przedstawił idealną wizję rozdzielania urzędów i beneficjów przez młodego króla Wacława II po odzyskaniu przez niego pełni władzy w 1289 roku.¹ Relacja ta nie przynosi konkretnych informacji o osobach wyniesionych do poszczególnych godności, gdyż jej celem jest podkreślenie faktu powrotu właściwego ładu politycznego w królestwie, gdzie urzędy rozdziela król, a nie – jak dotąd – dworska kamaryla, skupiona wokół najpotężniejszego z magnatów, w tym przypadku Zawiszy z Falkenštejna. „!“

Zauważyć warto, że naczelną cechą, predestynującą kandydatów do królewskich faworów jest i tu wierność osobie panującego, a z kolei do głównych zalet tego ostatniego powinna należeć umiejętność podążania za radą dobrych doradców. Z całą pewnością nie były to jednak jedyne czynniki warunkujące dostęp do średniowiecznej elity władzy. Środowisko dworskie nie funkcjonowało w społecznej próżni. Awans jednostki pociągał za sobą w mniejszym lub większym stopniu wprzęgnięcie w struktury władzy jej całej grupy krewniczej. Wysoka pozycja na dworze oddziaływała natomiast jak magnes na innych, mniej uprzywilejowanych członków elity społecznej – zwłaszcza z kręgów niższego rycerstwa, umożliwiając rozbudowę kręgu klientalnego. Relacje krewnicze i klientalne – często wzajemnie

---

¹ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, Fontes rerum Bohemicarum IV, Josef Emler (ed.), Praha 1884, ks. 1/30, s. 38: „Porro quos in cetu suorum nobilium fideiores reperit, iuxta consilium domini Arnoldi vices suas eisdem in regni negociis commendavit. Quibusdam igitur castra, quibusdam oppida, aliis vero beneficiorum regni commissit negocia et iudicia gubernanda; istum purgravium, illum marschalcum, alterum vero toti familie sue prefecit prepositum et magistrum. Alios camerarios, alios iusticiarios, quosdam vero non tantum mense sed et cubilis sui pro sua voluntate ordinavit ministros“.

ze sobą splecione, stanowią zatem jeden z najistotniejszych czynników wpływających na kształt średniowiecznej elity dworskiej. Ich rozpoznanie, zwłaszcza dla tak wczesnego i stosunkowo ubogiego w źródła okresu, jakim przyszło mi się tu zajmować, nie należy do zadań łatwych. Elita polityczna, a co za tym idzie także środowisko dworskie, doby ostatnich Przemysłidów nie stały się jak dotąd przedmiotem kompleksowego opracowania prozopograficznego, które obejmowałoby okres dłuższy niż jedno panowanie.² Utrudnia to nieco możliwość uchwycenia zmian w składzie tychże grup, a w szczególności opisanie mechanizmów rządzących awansem do kręgu elity władzy.

W ramach niniejszego wystąpienia możliwe jest zajęcie się tylko niektórymi aspektami z postawionego w tytule problemu, a mówiąc dokładniej, konkretnym przypadkiem kariery dworskiej i budowy własnej pozycji w najbliższym otoczeniu królewskim przez jednego z wielmożów w dobie rządów Przemysła Otakara II. Postać Andrzeja z Všechem jest badaczom dobrze znana nie tylko z tytułu występowania w licznych dyplomach, ale także ze słynnej wzmianki w drugiej kontynuacji Kosmasa, dotyczącej odrzucenia przez czeskiego władcę korony niemieckiej. Nie poświęcono mu jednak jak dotąd więcej uwagi. Wiele wskazuje tymczasem na to, że kariera polityczna Andrzeja z Všechem, a także jego brata Dziwisza, może służyć za przykład szybkiego, jednopokoleniowego awansu społecznego. Następstwem tego było trwałe uzyskanie przez jego rodzinę, piszącą się następnie z Řičan, możnowładczego statusu.

Ojciec obu braci, Piotr z Všechem, znany z zaledwie jednej, pośredniej wzmianki źródłowej, nie sprawował żadnego urzędu, ani nawet nie występował w roli świadka w królewskich dokumentach; zgodnie zatem z ogólnie przyjmowanymi kryteriami nie sposób zaliczyć go do ówczesnej elity możnowładczej.³ Nie mógł być jednak postacią zupełnie nie znaczącą skoro jego synowie mieli możliwość podążania drogą karier dworskich. Andrzej występował już w otoczeniu króla Wacława I sporadycznie od drugiej połowy lat trzydziestych XIII wieku.⁴

---

² Dość dobrze rozpoznane jest zwłaszcza środowisko dworskie w czasach Wacława I, zobacz Miloslav SOVADINA, *Dvůr Václava I.*, Sborník archivních prací 45, 1995, s. 3–40; Markéta ŠPŮROVÁ, *Svědkové v listinách Václava I. a jeho bratra markraběte Přemysla (třicátá léta 13. století)*, Mediaevalia Historica Bohemica 9, 2003, s. 57–95; EADEM, *Identifikace svědků v listinách královské rodiny v době Václava I. a jejich vztah k panovníckému dvoru*, in: *Dvory a rezidence ve středověku*, MHB Supplementum 1, Dana Dvořáčková–Malá (ed.), Praha 2006, s. 9–18. Otoczeniu Wacława II poświęciła dużo uwagi Dana MALÁ, *Skladba pražského dvora za vlády Václava II.*, MHB 9, 2003, s. 97–161.

³ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III/2*, Zdeněk Kirsten (ed.), Praha 1962, nr 257, s. 349: „*Andreas filius Petri de Bsechom*“.

⁴ Po raz pierwszy pojawił jako świadek się w Brnie w 1237 r. w grupie wielmożów z Czech, CDB III/1, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1943, nr 165, s. 207.

W końcu następnej dekady bracia z Všechrom zbliżyli się do dworu młodego królewicza, a od 1247 roku margrabiego Moraw, Przemysła. Stali po jego stronie najprawdopodobniej także w czasie otwartego buntu przeciw ojcu w latach 1248–1249. Andrzej i jego młodszy brat Sławek pojawili się w otoczeniu zbuntowanego „młodsze króla“ w Pradze.⁵ W ostatnich latach władzy Waclawa I Andrzej tylko sporadycznie występował publicznie, co miało być może związek z jego postawą w czasie buntu, natomiast jego brat Dziwisz trwale związany był już z dworem margrabiego Przemysła.⁶

Obserwacje te nie pozwalają oczywiście sformułować ogólniejszych wniosków na temat składu społecznego zaplecza politycznego margrabiego Przemysła w czasie konfliktu z ojcem i w latach następnych. Przypadek panów z Všechrom wskazywać może jednak, że powodem przystąpienia do obozu zbuntowanego królewicza była niemożność robienia kariery dworskiej wobec zdominowania otoczenia Waclawa I przez wpływową oligarchię możnowładczą.⁷

Jest godne uwagi, że awans Andrzeja w hierarchii dworskiej nastąpił błyskawicznie po objęciu tronu czeskiego przez Przemysła Otakara II, co miało miejsce we wrześniu 1253 roku.⁸ W trzy miesiące później wielmoża pojawił się w dyplomie monarszym z tytułem stolnika⁹ i sprawował tę godność aż do 1260 roku, kiedy objął najwyższą godność dworską – urząd komornika Królestwa Czeskiego po zmarłym Baworze I ze Strakoniec.¹⁰ Nominację tę uznać można za bezprecedensową, gdyż od drugiej połowy XII wieku urząd ten był obsadzany głównie przez przedstawicieli najpotężniejszych rodzin możnowładczych, wśród których prym wiodli zwłaszcza Hrabiszycy.¹¹ Na tle swoich poprzedników Andrzej z pewnością wyróżniał się niezbyt – jak wyżej wspomniano – znamienitym rodowodem.

⁵ CDB IV/1, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (edd.), Praha 1962, nr 176, s. 290.

⁶ Andrzej tylko dwukrotnie pojawił się jako świadek w Pradze CDB IV/1, nr 240, s. 413 i nr 276, s. 469, podczas gdy jego brat czterokrotnie w latach 1250–1251 wystąpił w otoczeniu margrabiego Przemysła – CDB IV/1, nr 184, s. 336; nr 209, s. 373; nr 223, s. 389; nr 225, s. 391.

⁷ Inaczej na temat społecznego zaplecza i przyczyn buntu Przemysła Josef ŽEMLIČKA, *Odboj králevice Přemysla v letech 1248–1249 a jeho sociální zázemí*, *Československý časopis historický* 33, 1985, s. 564–586.

⁸ O zmianach w składzie elity dworskiej w tym okresie ostatnio Marcin Rafał PAUK, *Niemieccy przybysze na dworze Waclawa I. W kwestii początków migracji rycerskich do Czech*, in: *Dvory a residence ve středověku*, MHB Supplementum 1, Dana Dvořáčková–Malá (ed.), s. 99–101.

⁹ Na listach świadków pojawiał się w pierwszym szeregu jako *dapifer* lub *subdapifer* w okresie od grudnia 1253 do października 1260 roku, kiedy na urządzie wystąpił się jego brat zobacz CDB V/1, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (edd.), Praha 1974, nr 5, s. 39, poprzednikiem Andrzeja był prawdopodobnie Jarosz ze Slivna.

¹⁰ Bawor wystąpił po raz ostatni w dyplomie przed 7. X. 1260 roku, CDB V/1, nr 241, s. 373.

¹¹ Zobacz zwłaszcza Vratislav VANÍČEK, *Rody pražských a nejvyšších českých komorníků 12. a 13. století. (K utváření vztahu mezi šlechtou a monarchií v Čechách)*, in: *Genealogia. Studia*

Był on jednak najdłużej – bo aż 16 lat – piastującym urząd najwyższym komornikiem za rządów Przemysła Otakara II, z czego niewątpliwie wywnioskować można, że cieszył się wielkim zaufaniem monarchy. W jego otoczeniu wystąpił Andrzej w dyplomach bez mała sześćdziesiąt razy. Bardzo często towarzyszył królowi w objazdach kraju, ale granice Czech, w przeciwieństwie do innych wielmożów z najbliższego otoczenia Przemysła, opuszczał tylko sporadycznie.¹² Prawdopodobnie zatem na nim spoczywał ciężar zarządu królestwa w czasie częstych pobytów Przemysła Otakara II w Austrii.¹³ Współdecydował także w sprawach polityki zagranicznej, jak choćby w kwestii pokoju z Węgrami w 1271 roku.

Autorytet, jakim cieszył się komornik na dworze i w radzie królewskiej znalazł nawet odzwierciedlenie w źródłach narracyjnych. Według autora tzw. Drugiej kontynuacji Kosmasa Andrzej był wyrazicielem opinii tej części panów czeskich, którzy w 1272 roku sprzeciwiali się przyjęciu przez Przemysła tronu niemieckiego. Jego głos gloryfikujący potęgę króla czeskiego na zwołanym w tej sprawie zjeździe miał skutecznie odwieść króla od tego pomysłu.¹⁴ W rzeczywistości nie wiemy nic o poglądach najwyższego komornika na kwestie czeskiego zaangażowania w sprawy Rzeszy, ale już samo wprowadzenie tej postaci do narracji sugeruje wiedzę anonimowego annalisty z kręgu kapituły praskiej o roli odgrywanej na dworze przez Andrzeja z Všechem. Ostatni raz wystąpił on publicznie w dokumencie z 13 marca 1276 roku i datę tę należy przyjąć jako *terminus post quem* śmierci wielmoży.¹⁵

---

nad wspólnotami krewniczymi i terytorialnymi w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym, Jacek Hertel – Jan Wroniszewski (edd.), Toruń 1987, s. 113–127.

¹² Znany jest tylko jeden jego pobyt w Wiedniu i jeden we Wrocławiu, CDB V/1, nr 330, s. 490 i nr 647, s. 275.

¹³ Z czynnościami sądowymi wiąże się wystawienie dwóch dyplomów, w których jako najwyższy komornik występował w sprawach majątkowych klasztoru břevnovskiego, CDB V/1, nr 426, s. 633–634 i nr 477, s. 707–708.

¹⁴ *Příběhy krále Přemysla Otakara II.*, Fontes rerum Bohemicarum II, Josef Emler (ed.), Praha 1874, s. 326: „*Congressis itaque in unum locum magnatibus et primis iuxta mandatum regium, consilio habito unus ex ipsis eminentior dignitate, qui eo tempore erat camerarius regni et facundior, Andreas nomine et talibus dicitur usus fuisse sermonibus*“. Na tej podstawie niektórzy badacze byli skłonni widzieć w Andrzeju przywódcę stronnictwa „narodowego“ wśród panów czeskich, por. Antoni BARCIAK, *Ideologia polityczna monarchii Przemysła Otakara II. Studium z dziejów czeskiej polityki zagranicznej w drugiej połowie XIII wieku*, Katowice 1982, s. 104; Jiří KUTHAN, *Přemysl Otakar II. Král železný a zlatý, král zakladatel a mecenáš*, Vimperk 1993, s. 271. Pogląd ten jest chyba jednak zbyt daleko idącym domysłem. Na marginesie dodać należy, że wbrew opinii J. Kuthana komornik Andrzej nie ma nic wspólnego z występującym w tym samym okresie wielmożą morawskim Andrzejem z Loučan zwanym Kavka.

¹⁵ CDB V/2, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (edd.), Praha 1981, nr 806, s. 497, jego następca Domaslaw pojawił się w źródłach dopiero 1 maja 1277 roku.

Niestety nie jesteśmy w stanie precyzyjnie ocenić, jak pozycja Andrzeja z Všechrom na dworze praskim przełożyła się na status materialny jego rodziny. O stanie majątkowym najwyższego komornika nie wiemy prawie nic. Wieś Všechromy, z której pisał się już jego ojciec, położona jest na południowy wschód od Pragi. W jej niedalekim sąsiedztwie powstał w drugiej połowie XIII wieku jedyny istniejący do dziś w ruinie ślad pozycji materialnej najwyższego komornika – zamek Říčany. Moment jego budowy jest trudny do oszacowania, ale wydaje się prawdopodobne, że mogły nim być lata sześćdziesiąte XIII wieku. W źródłach pisanych pojawił się on dopiero w 1289 roku, kiedy pisał się z niego trudny do identyfikacji krewniak (syn, lub raczej bratanek) i zarazem imiennik Andrzeja z Všechrom.¹⁶ Nie wiemy zatem, czy sam najwyższy komornik pisał się z owego zamku. Jako Andrzej z Řičan znany jest on kronikarzowi z doby Karola IV Przybikowi Pulkavie z Radenína, jednakże w rzeczywistości ta przydawka dzierżawcza przy jego imieniu współcześnie nigdy nie wystąpiła, gdyż w dokumentach królewskich niezmiennie określany był tytułem swego urzędu.¹⁷

Z zachowanych relikwów zamku dobrze widoczna jest okazałość dyspozycji, w której głównymi elementami były czworoboczny donżon i gotycki, piętrowy pałac. Zdaniem niektórych badaczy rezydencja w Řičanach przerastała skalą swego założenia rozwiązania architektoniczne stosowane w innych warowniach możnowładczych tej doby, a wzorem dla jego fundatora musiały być obronno-rezydencjalne założenia królewskie, takie jak Zvíkov i Křivoklát.¹⁸ Symptomatyczny jest fakt, że ani komornik Andrzej, ani nikt z jego rodziny, nie podjęli próby rozbudowy swej własności ziemskiej z dala od stolicy, na obszarach kolonizacyjnych. To wszakże działanie bardzo typowe dla trzynastowiecznej elity możnowładczej. W decyzji o budowie nowej okazałej rezydencji w najbliższym sąsiedztwie ojcowizny rozstrzygającym czynnikiem był zapewne nie tylko wzgląd na prawo własności, ale także bliskość Pragi, gdzie wielmoża spędzał większość czasu. Na zamku praskim miał

¹⁶ Zobacz przypis 25.

¹⁷ *Przibiconis de Radenin dicti Pulkavae Chronicon Bohemiae*, FRB V, Jaroslav Goll (ed.), Praha 1893, s. 159. W przeciwieństwie do autora swego źródła, anonimowego kontynuatora Kosmasa, Pulkava surowo ocenił rolę Andrzeja w odrzuceniu przez Przemysła korony niemieckiej, jako realizatora uknutej przez możnych intrygi.

¹⁸ Zobacz przede wszystkim Tomáš DURDÍK – Vojtěch KAŠPAR, *Ke stavební podobě a vývoji hradu v Řičanech*, *Archeologica historica* 27, 2002, s. 88; Jiří KUTHAN, *Česká architektura v době posledních Přemyslovců*, Vimperk 1994, s. 356–358; Dobroslava MENCLOVÁ, *České hrady I*, Praha 1972, s. 164–167; Tomáš DURDÍK, *Encyklopedie českých hradů*, Praha 1998, s. 256. Ostatni także Jan KLÁPŠTĚ, *Poznámky o sociálních souvislostech počátků šlechtických hradů v českých zemích*, *Archeologické rozhledy* 55, 2003, s. 788–789.

on też swój dwór, którego posiadanie związane było zapewne raczej z piastowaniem godności najwyższego komornika.¹⁹

Kariera dworska jednego z członków rodziny nie pozostawała zazwyczaj bez wpływu na pozostałych krewniaków. Tak było i w tym przypadku. Dziwisz z Všechrom pozostawał nieco w cieniu brata, choć będąc silnie związany z Przemysłem jeszcze jako margrabią morawskim miał on okazję wyrobić sobie własną pozycję. W 1256 roku wzmiankowany jest dwukrotnie jako królewski cześnik,²⁰ natomiast w 1260 roku obserwujemy jego płynne przejście na własnie zwolniony przez Andrzeja urząd stolnika, który sprawował on przez następnych 12 lat.²¹ Łatwo jednak dopatrywać się w tym efektu protekcji brata.

Z potomstwa Andrzeja znany jest jedynie syn Wilk (Lupus), wzmiankowany w latach 1260–1269 i prawdopodobnie tożsamy z burgrabią litomierzyckim, powołanym w 1276 roku przez króla na jednego z rozjemców w sporze między prepozytami z Doksan i Mělníka.²² Pozycja ojca musiała być decydującym czynnikiem jego awansu na urząd kasztelański, jednak postać ta bardzo szybko znikła ze źródeł.

Z grona męskich krewnych Andrzeja na uwagę zasługuje z pewnością zwłaszcza jego bratanek Oldrzych z Říčan, syn Dziwisza, który na przełomie XIII i XIV wieku piastował na dworze Wacława II urząd marszałka, a w latach 1309–1322 występował w dyplomach królewskich jako sędzia ziemski Królestwa Czeskiego (*iudex terre*).²³ Należał on do grona dobroczyńców praskiego klasztoru dominikanek – tamtejszy nekrolog odnotował go jako fundatora nowego kościoła klasztornego.²⁴

---

¹⁹ „*In curia domini Andree in castro Pragensi*“ wystawiony został w 1266 roku dokument w sprawie sprzedaży wójtostwa w Broumovie, którego współwystawcami byli komornik Andrzej i marszałek Zdzisław, CDB V/1, nr 477, s. 708.

²⁰ CDB V/1, nr 85 i 86, s. 159–160.

²¹ CDB V/1, nr 241, s. 373, po raz ostatni świadczył w dokumencie z 14. VII. 1272 r.; *Ibidem*, nr 667, s. 302.

²² CDB V/2, nr 828, s. 528–530. Hipotezę tę czyni prawdopodobną fakt, że imię to w Czechach (w przeciwieństwie do Moraw) jest w tym czasie bardzo rzadkie.

²³ *Regesta diplomatica nec non epistolaria regni Bohemiae et Moraviae II*, Josef Emler (ed.), Praha 1882, nr 2189, s. 952; *RBM III*, Josef Emler (ed.), Praha 1890, nr 76, s. 33, nr 285, s. 114; nr 333, s. 135; nr 454, s. 187; *Moravské a slezské listiny lichtenštejnského archívu ve Vaduzu I*, Jan Bystřický – František Spurný – Ludvík Václavěk – Metoděj Zemek (edd.), Brno 1991, nr 25, s. 50.

²⁴ *Necrologium kláštera sv. Anny v Praze*, Josef Emler (ed.), Praha 1878, s. 7: (5.4.) „*Obiit dominus Ulricus de Ryzczano, iudex terre et fundator noue ecclesie in honore s. Anne ad s. Laurentium*“. Z rodziny panów z Říčan pochodziła być może Katarzyna, żona Jarosza ze Slivna, burgrabiego Loktu i sędziego ziemskiego Egerlandu za rządów Przemysła Otakara II. Pośrednio przemawia za tym jej nadanie z 1298 roku dla klasztoru dominikanek w Pradze, z którym panowie z Říčan byli w XIV wieku silnie związani. W dyplomie tym ponadto wystąpił właśnie Oldrzych z Říčan, zapewne w roli najbliższego żyjącego krewnego donatorki.

Nie wiadomo czyim synem był Andrzej z Říčán, który w 1289 roku został oskarżony przez biskupa praskiego Tobiasza z Bechyně o napaść na posiadłość biskupią w Liblicích i uprowadzenie stamtąd stada koni.²⁵ Nie był to pospolity rabunek, ale raczej planowe działania zbrojne przeciw biskupowi, gdyż wiadomo, że Andrzej jako zięć ówczesnego burgrabiego praskiego Hroznaty z Úžic sympatyzować musiał ze stronnictwem Zawiszy z Falkenštejnu.

Powróćmy jednak raz jeszcze do schyłkowej fazy rządów Przemysła Otakara II, kiedy najwyższy komornik Andrzej z Všechem wywierał – jak postaram się to udowodnić – bezpośredni wpływ na kształt elity dworskiej. Pewne przesłanki pozwalają sądzić, że pod koniec życia pozycja polityczna Andrzeja z Všechem była tak silna, że zdołał on zmontować własne stronnictwo, które u schyłku rządów Przemysła Otakara II dominowało na dworze monarszym.

Posłużyć się tu wypadnie nieco zagadkowym i dużo późniejszym przekazem o powołaniu przez króla dziesięciu burgrabiów praskich, zawartym w kronice Franciszka Praskiego.²⁶ Poświęcając nieco uwagi fortyfikacjom praskiego Hradu za czasów Przemysła Otakara II, kronikarz napomknął, że tenże władca ustanowił na stołecznym zamku dziesięciu kasztelanów, czy też burgrabiów, z których każdy ze swego uposażenia miał wystawić trzydziestu zbrojnych dla obrony warowni. Na liście owych kasztelanów znalazły się osoby występujące w źródłach z przełomu lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XIII wieku: Grzegorz z Dražic, Mścidróg z Chlumu, Onesz z Onšova, Oldrzych z Křivosoudova, Domasław ze Škvorce, według autora pełniący jednocześnie urząd podkomorzego, Rudolf ze Zbraslavic, Rapoto z Borčovic, bracia Zdzisław i Oldrzych z Průhonic oraz Andrzej z Říčán.

Analiza prozopograficzna owej grupy postaci prowadzi do wniosku, że większość z nich występowała w dokumentach z epoki, której dotyczy relacja, a ponadto osoby te należały do dwóch, zresztą wzajemnie się przenikających, kręgów – dworu królowej Kunegundy i grupy związanej z najwyższym komornikiem Andrzejem z Všechem, którą można by określić mianem „sąsiedzko – krewniaczej“. Do tego pierwszego środowiska zaliczał się Grzegorz z Dražic (wcześniej piszący się też z Litovic), wzmiankowany w latach 1265–1279 jako komornik, lub podkomorzy dworu królowej.²⁷ Chyba równoległe z nim pełnił ten urząd również Mścidróg

²⁵ *Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně (1279–1296)*, Jan Bedřich Novák (ed.), Praha 1903, nr 193, s. 153. Mógł on być synem lub bratankiem komornika Andrzeja. To zapewne jego należy widzieć w gronie dziesięciu burgrabiów praskich, powołanych przez króla Przemysła około 1277 roku – por. wyżej.

²⁶ *Chronicon Francisci Pragensis*, FRB, Series nova, t. I, Jana Zachová (ed.), Praha 1997, cap. 2, s. 10.

²⁷ CDB V/1, nr 451, s. 666; CDB V/2 nr 488, s. 32; nr 701, s. 343; nr 804, s. 493; nr 806 s. 497; CDB VI/1, Zbyněk Sviták – Helena Krmíčková – Jarmila Krejčíková (edd.) ve spolupráci s Janou Nechutovou, Praha 2006, nr 39, s. 80; nr 58, s. 105; nr 63, s. 109. Główny bohater kroniki Fran-

z Chlumu, który jednak w latach 1277–1279 rzeczywiście nosił w dyplomach tytuł burgrabiego praskiego.²⁸ Także Domasław ze Škvorce swą karierę dworską rozpoczął w otoczeniu Kunegundy, choć akurat tę postać zaliczyć można śmiało do obu wspomnianych wyżej kręgów.²⁹ Pozostałych burgrabiów, z wyjątkiem Rudolfa ze Zbraslavic, o którym zupełnie nic nie wiemy, włączyć można do grona „ludzi najwyższego komornika“, co wymaga krótkiego uzasadnienia.

Niewątpliwie największa, aczkolwiek krótkotrwała kariera dworska stała się udziałem Domasława ze Škvorce, wspomnianego już jako dworzanin królowej Kunegundy. Został on bowiem bezpośrednim następcą Andrzeja z Všechrom na najwyższym urzędzie królestwa. Jako najwyższy komornik wzmiankowany jest w 1277 roku.³⁰ Stracił godność zapewne wkrótce po upadku Przemysła Otakara II, gdyż w 1279 r. pojawił się w dyplomie ponownie już tylko jako „*pincerna domine regine dictus de Squorz*“, a z tytułem najwyższego komornika wystąpił w tym samym dyplomie Dypold z Rýzmburka.³¹ To jednak nie przeszkodziło Domasławowi przywiesić do tegoż dyplomu pieczęć w nieaktualną już tytułaturą najwyższego komornika w legendzie.³²

Wyżej zaliczyłem go do obu wyróżnionych kręgów, z tego względu, że był on bardzo bliskim sąsiadem Andrzeja z Všechrom. Siedzibą Domasława był położony w niewielkiej odległości na wschód od Pragi Škvorec. Choć zamek w źródłach pisanych pojawił się dopiero w 1404 roku, przypuszcza się, że tamtejsza obronna rezydencja możnowładcza powstała już za czasów Domasława.³³ Jego krótkotrwały awans w hierarchii dworskiej wyjaśnić można zarówno protekcją królowej Kunegundy, jak i bliskimi relacjami z poprzednikiem, co zresztą wzajemnie się nie wyklucza. Do kręgu bliskich sąsiadów Andrzeja z Všechrom nie sposób nie zaliczyć także braci Zdzisława i Oldrzycha z Průhonic; oni także pisali się z osady leżącej

---

ciszka Praskiego, biskup Jan IV z Dražic był synem Grzegorza, toteż wydaje się prawdopodobne, że informacje kronikarza pochodzą od samego biskupa lub jego krewnych.

²⁸ CDB V/1, nr 451, s. 666; CDB V/2, nr 513, s. 59; nr 550, s. 114; nr 579, s. 162; nr 581, s. 165 i nr 651, s. 280. Jako burgrabia praski: CDB V/2, nr 834, s. 538; CDB VI/1, nr 58, s. 105.

²⁹ W latach 1267–1269, a następnie w 1279 roku występował w dyplomach jako cześnik królowej: CDB V/2, nr 513, s. 59; nr 550, s. 114; nr 579, s. 162; nr 581, s. 165; CDB VI/1, nr 58, s. 105.

³⁰ Po raz pierwszy jako komornik wystąpił w Pradze 1 maja 1277 roku, CDB V/2, nr 503, s. 49 (dokument z błędnie zapisaną datą) i nr 834, s. 538.

³¹ CDB VI/1, nr 58, s. 105.

³² August SEDLÁČEK, *Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty 5*, Vladimír Růžek (ed.), Praha 2003, tab. 233/10, s. 359.

³³ *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 7*, František Holec (ed.), Praha 1988, s. 166.

w najbliższym sąsiedztwie Všechromów, która zresztą w XIV w. weszła w skład majątku panów z Říčan.³⁴

O związkach łączących dwie kolejne postacie wymienione przez Franciszka praskiego z komornikiem Andrzejem mówić można na podstawie kryterium heraldycznego. Herb przyszłych panów z Říčan w formie trzech sercowatych liści połączonych łodygą pojawił się po raz pierwszy na pieczęci komornika Andrzeja w 1266 roku.³⁵ Pieczęci z tym samym znakiem, umieszczonym jednak jako element większej kompozycji heraldycznej, użyli wspomniani już wyżej jako burgrabiowie prasy Oldrzych z Křivosoudova i Rapota z Borčovic.³⁶ Czy na tej podstawie możemy uznać obu rycerzy za krewniaków najwyższego komornika? Nie jest to wcale oczywiste. Inne przypadki posłużenia się w XIII w. herbem możnowładczym przez rycerzy o dużo niższym statusie społecznym pozwalają równie zasadnie sądzić, że mamy niekiedy do czynienia z recepcją znaku herbowego na podstawie relacji klientalnej, a nie pokrewieństwa.³⁷

Na temat Rapoty nie można powiedzieć nic konkretnego; trudna do identyfikacji jest nawet miejscowość, z której się pisał. Istotny jest jednak fakt, że jeszcze w lipcu 1279 r. rzeczywiście tytułowany był burgrabią praskim w dyplomie notariusza ziemskiego i kanonika wyszehradzkiego Wielisława. Występujący tam obok niego Oldrzych z Křivosoudova jest postacią nieco lepiej rozpoznaną. Wystąpił w 1276 roku jako świadek w dyplomie kasztelana litomierzyckiego Wilka, identyfikowanego przeze mnie jako syna Andrzeja z Všechrom, co potwierdzałoby jego związek z panami z Všechrom i Říčan.³⁸ On też był najprawdopodobniej burgrabią praskim, który świadkował w dokumencie opatów strahovskiego i břevnovskiego w maju 1277 roku w Pradze.³⁹ Za rządów Wacława II należał do grona zaufanych ludzi króla (*miles et fidelis noster*): z ramienia monarchy uczestniczył w 1291 r.

³⁴ Ibidem, s. 151–152.

³⁵ CDB V/4, nr 151, fot. 4a,1.

³⁶ Zostały przywieszane do dokumentu prepozyta wyszehradzkiego Wielisława z 1279 roku, CDB VI/1, nr 58, s. 105–106; August SEDLÁČEK, *Českomoravská heraldika II*, Praha 1925, s. 40; IDEM, *Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty 2*, Vladimír Růžek (ed.), Praha 2001, s. 284 i 287. Utożsamienie Oldrzycha z Říčan z Oldrzychem z Křivosoudova przez tegoż autora (zobacz IDEM, *Místopisný slovník historický Království českého*, Praha 1998², s. 470) należy uznać raczej z błędne.

³⁷ Por. choćby Marcin Rafal PAUK, *Czeska elita możnowładcza a transformacja XIII wieku. Przypadek panów ze Strakonice*, in: O rzeczach minionych. Scripta historica Annae Rutkowska-Płachcińska oblata, Marta Młynarska Kaletynowa – Jerzy Kruppé (edd.), Warszawa 2006, s. 233.

³⁸ CDB V/2, nr 828, s. 530: „*Vlricus miles de Criwisude*“.

³⁹ CDB V/2, nr 503, s. 49. Dokument ten zawiera błąd w dacie, w rzeczywistości wydany został 10 lat później. Mimo tej emendacji wydawcy utożsamili błędnie burgrabiego Oldrzycha z Oldrzychem Zajicem, który rzeczywiście piastował ten urząd, ale zniknął ze źródeł już w 1269 roku.

w egzekucji wyroku sądu ziemskiego w sprawie biskupa Tobiasza przeciw Witkowi ze Skalic i Hroznacie z Úžic, a w następnym roku dokonał objazdu posiadłości biskupich.⁴⁰ Zmarł bezpotomnie przed 25 kwietnia 1305 roku a jego majątek jako puścizna przeszedł w posiadanie króla, który go następnie nadał swemu finansście Rainierowi z Florencji.

Dzięki kolejnym transakcjom skład majątku Oldrzycha jest znany wyjątkowo dobrze. Posiadłości, położone na Podblanicku i Humpolecku, zorganizowane były w dwa zwarte klucze, których centrami były zamek Křivosoudov i dwór obronny w Herálci. Pierwszy z kompleksów zawierał 9 pełnych i 2 części wsi, natomiast drugi klucz był dziesięciowioskowy.⁴¹ Stanowiło to całkiem pokaźny majątek, choć wielkością odbiegający znacznie od gromadzonych od kilku pokoleń dóbr ziemskich „starego” możnowładztwa. Losy tej postaci stanowią ciekawy przypadek kariery przedstawiciela średniego rycerstwa, której początek uwarunkowany był chyba wyjątkowo obecnością wpływowego patrona na dworze królewskim. Wymienionego na końcu listy burgrabiów praskich Andrzeja z Řičan uważać trzeba za bliskiego krewnego, najpewniej bratanka najwyższego komornika. Właśnie jego obecność tu uznać można za przesłankę wzmacniającą przedstawioną tu interpretację składu listy burgrabiów jako efektu świadomych działań Andrzeja z Všechem.

Na koniec powróćmy wypadnie na chwilę do niezwykle interesującego i wspomnianego już wyżej dyplomu notariusza ziemskiego i kanonika wyszehradzkiego Wielisława, który wystawiony został w praskim klasztorze dominikanów 14 lipca 1279 roku.⁴² Dotyczył on sporu majątkowego między kapitułą wyszehradzką a Potonem z Rýzmburka, ale tu dla nas interesująca jest jedynie jego lista świadków i przywieszone pieczęcie. Odnajdujemy tu bowiem prawie wszystkie postacie wymienione przez Franciszka praskiego, jakkolwiek w nieco innych urzędowych rolach: Onesza z Onšova jako sędziego ziemskiego, Domasława z tytułem cześnika królowej Kunegundy, Grzegorza z Dražic (Litovic) jako jej komornika, oraz Oldrzycha z Křivosoudova. Tytuł kasztelanów praskich noszą zaś aż trzy osoby, co jest – przyznać trzeba – praktyką wcześniej niespotykaną: Mścidróg z Chlumu, Rapota z Borčovic oraz nieznaną skądinąd Sławek – postać nie odnotowana na liście burgrabiów przez kronikarza Franciszka. Szczególnie ciekawy jest też sposób opieczetowania dyplomu. Wiszą przy nim aż dwie pieczęcie Onesza z Onšova: na jednej nosi on tytuł podczaszego, na drugiej zaś sędziego ziemskiego.⁴³ Nieaktualną już tytułaturę odnajdujemy także na pieczęci Domasława ze Škvorca, który – jak widać – pomimo krótkiego okresu sprawowania tej godności, postarał się o zamówienie tłoku pieczęt-

⁴⁰ RBM II, nr 2734, s. 1196 i nr 1561, s. 670.

⁴¹ RBM II, nr 2028, s. 877–878. Por. także RBM II, nr 2134, s. 920

⁴² CDB VI/1, nr 58, s. 104–106.

⁴³ A. SEDLÁČEK, *Atlasy erbů a pečeti* 5, tab. 233/1 i 7, s. 359.

nego z legendą podkreślającą jego wysoką pozycję.⁴⁴ Dyplom ten, choć jego lista świadków nie pokrywa się dokładnie z wykazem burgrabiów u Franciszka Praskiego, potwierdza obecność interesującego nas kręgu osób w Pradze i wykonywania tu funkcji publicznych.

Jakkolwiek niniejsze rozważania obarczone są pewnym marginesem niepewności, to jednak dowodzą w moim przekonaniu istnienia w środowisku dworskim doby ostatnich Przemysławów mechanizmów awansu i kariery, opartych o relacje natury klientalnej. Niezbędnym instrumentem okazała się tu szczegółowa, na miarę ograniczonych możliwości źródłowych, analiza prozopograficzna, wykorzystująca wszystkie dostępne w tym przypadku kryteria badawcze, z heraldycznym i geograficznym – majątkowym na czele. Pamiętać jednak trzeba, że przypadek awansu „stronictwa” Andrzeja z Všechrom w strukturach władzy miał miejsce w specyficznej sytuacji konfliktu króla Przemysła Otakara II z pewną częścią dawnej arystokracji, której odejście z dworu wytworzyło swego rodzaju przestrzeń, wypełnioną przez „ludzi nowych”, wykreowanych przez najwyższego komornika, nie bez istotnego – jak można sądzić – wpływu królowej Kunegundy. Ogólnym wnioskiem, wypływającym z niniejszego case study, jest postulat skrupulatniejszego badania prozopograficznego środowiska dworskiego tej wczesnej epoki. Jedynie bowiem takie podejście badawcze daje szansę wyjścia poza suche i niewiele wnoszące zestawienie występujących w dyplomach urzędników i uchYLENIE choćby rąbka szczelnej zasłony, która dzieli nas od poznania mechanizmów funkcjonowania środowiska dworskiego doby ostatnich Przemysławów.

---

⁴⁴ Ibidem, tab. 233/10, s. 359.

THE CREATION OF THE COURTLY ELITE DURING THE REIGN OF THE LAST PŘEMYSLID KINGS.

THE SUPREME CHAMBERLAIN ANDREW OF VŠECHROMY AND HIS PROTÉGÉES

Our knowledge about the mechanisms of rise and careers, ruling in the courtly societies of the high Middle Ages, is still unsatisfactory. Author's attention focuses on one particular case from the period of the last Přemyslids. Courtly career of the royal Great Steward and then the supreme chamberlain Andrew of Všechromy (died before 1277) can make a good example of quick, one-generation social rise. His long-lasting predominance as the closest royal associate contributed not only to the prosperity of his family, but also to the promotion of his supporters. The matter of interest in the presented paper is a circle of the people – apparently members of the lesser nobility – who were mentioned by the posterior chronicler Francis of Prague as castellans of capital castle in Prague. They can also be found in the contemporary charters as dignitaries of the royal court shortly after the king Přemysl Otakar's fall. Thorough prosopographic analyses lead the author to the conclusion, that the nature of their relationship toward Andrew of Všechromy can be defined in such categories like protection, clientship and patronage. These bonds were established on a neighborhood and kinship. Some of the Andrew's protégées possessed a property in the close neighborhood of the magnate's residence castle and bore coats-of-arms similar to the Andrew's one. It is very likely, that the supreme chamberlain took advantage of the conflict between the king and the group of barons to promote his supporters and clients to the high offices, and by means of that strengthen his own position and influence at the court.

K HODNOSTÁŘŮM A ÚŘEDNÍKŮM UHERSKÉHO (1301–1304), ČESKÉHO A POLSKÉHO (1305–1306) KRÁLE VÁCLAVA III.^{*1}

Karel MARÁZ

Problematika dvorů, zejména panovnických, se v poslední době těší značné pozornosti historiků.² Při výzkumu a rekonstrukci královského dvora, resp. královských dvorů, u Václava III. a jejich hodnostářů jakož i zemských úředníků, stojíme před jedním zásadním problémem a několika dílčími. Tím zásadním je krátká doba uherské a zejména pak české i polské vlády posledního přemyslovského panovníka, a z ní pochopitelně plynoucí nečetné zmínky v písemných pramenech. Nicméně přesto se ukázalo, že určitý obraz o dvorských hodnostářích a zemských úřednících si je možno učinit.³

Ony mnou inzerované dílčí problémy je pak nutno vztáhnout převážně na dobu vlády uherského krále; pokud jde totiž o dobu českého a polského panování, pak zde Václav – jako i v ostatních věcech, které představuje např. až pozoruhodná

---

* Tato studie vznikla za pomoci grantu 404/03/P121 a výzkumného záměru MSM 0021622426.

¹ Václav III. se vzdal ve prospěch Oty III. Dolnobavorského titulu uherského krále i uherských korunovačních klenotů až v říjnu 1305. Nicméně od sklonku léta roku 1304 v Uhrách nepobýval, a tudíž zde ani nefungoval jeho královský dvůr. Proto vymezují sledování jeho uherských hodnostářů a úředníků léty 1301–1304.

² Konečně toto kolokvium je již druhé v rozmezí dvou let. K prvnímu srovnej sborník *Dvory a rezidence ve středověku*, Mediaevalia Historica Bohemica, Supplementum 1, Dana Dvořáčková–Malá (ed.), Praha 2006. Nejinak je tomu také s dvory Přemyslovců. Jen namátkou srovnej k tématu z bohaté literatury alespoň Dana MALÁ, *Skladba pražského dvora za Václava II.*, MHB 9, 2003, s. 97–163; Dana DVOŘÁČKOVÁ–MALÁ, *Familiares regis. Duchovenstvo na dvoře krále Václava II.*, in: *Od knížat ke králům*. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky, uspořádali Eva Doležalová a Robert Šimůnek ve spolupráci s Danou Dvořáčkovou–Malou a Alešem Pořízkou, Praha 2007, s. 165–176. Okrajově se tématem nejnověji zabývá rovněž Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Václav II. Král český a polský*, Praha 2007.

³ Při zpracovávání tématu jsem vycházel nejen z listin vytčené doby s určitými časovými přesahy, ale také z pramenů narativních. Veškeré odkazy na prameny nalezne zájemce v závěrečných soupisech v příloze článku. Dr. Gézovi Érszegimu vděčím i za zapůjčení jeho a Aladára Szabó podkladů pro rukopis práce o diplomacie Václava III. a Oty III. Dolnobavorského v Uhrách, avšak ani v něm se neobjevuje více, než mi do té doby bylo známo z uherských pramenů a jejich edic.

kontinuita obsazení kanceláře, pokračování ve stejné zahraniční orientaci politiky jeho otce, převzetí všech úředníků a hodnostářů dvora Václava II., využívání služeb zahraničních diplomatů atd. – navázal na svého otce Václava II.⁴ Vzhledem k tomu i ke skutečnosti, že problematika dvora Václava II. je předmětem intenzivního výzkumu posledních let a leccos z ní již bylo publikováno,⁵ zaměřím se zejména na kancelář uherskou. Ta totiž zatím stála zcela mimo zájem nejen českých, ale i maďarských historiků.⁶

Prvním z dílčích problémů, vztahujících se k uherskému kralování Václava III., je skutečnost, že v Uhrách v předmětné době panovala poměrně nestabilní a rychle se měnící situace, čehož důsledkem byli mj. i dva králové, a tudíž vlastně v zemi existovaly i dva královské dvory. Ještě předtím, než byl ve Stoličném Bělehradě 27. srpna 1301 korunován kaločským arcibiskupem Janem Václav III. za uherského krále (přičemž se pak velmi často – nikoli však výhradně – nazýval Ladislavem V.),⁷ korunoval ostřihomský arcibiskup Řehoř v polním táboře u Ostřihomi v květnu roku 1301 Karla Roberta z Anjou rovněž na uherského krále.⁸ Z uvedeného plynou dvě nesnadnosti. Jednak nejsme z dikce dobových listin vždy schopni určit, který hodnostář či úředník náležel ke kterému dvoru, do příspěvku proto pojmám jen ty zcela nepochybné úředníky a hodnostáře, jež náleželi ke dvoru Václava III., a jednak situaci komplikovala rovněž skutečnost, že někteří z úředníků a hodnostářů v pramenech vystupují bez přídomku, a jsou tak obtížně identifikovatelní.

Studium uherských královských dvorů skýtá pro českého badatele ještě jeden specifický moment. Totiž ten, že názvy a charakter většiny zemských a dvorských úřadů v Uhrách byly poněkud odlišné od těch v českých zemích, a to přesto, že královský dvůr (*curia regis*) měl v základech rysy dvora západoevropského. Dvorští

⁴ K tomu bližze Karel MARÁZ, *Václav III. (1289–1306). Poslední Přemyslovec na českém trůně*, České Budějovice 2007, zejména s. 86–87.

⁵ Srovnej k tomu zejména práce citované v poznámce 2.

⁶ Vycházím zde nejen z vlastních poznatků výzkumu, ale rovněž z ověření si stavu věci u maďarských i slovenských kolegů Dr. Gézy Érszegiho, Mgr. Anny Jagošové a Miroslava Glejtky, kterým tímto děkuji. Srovnej k tomu například Pál ENGEL, *Magyar országos története 1301–1526*, Budapest 1998, reprint 2003; Pál ENGEL, *The realm of St. Stephen. A history of medieval Hungary 895–1526*, translated by Tamás Pálosfal, London–New York 2001.

⁷ Zde je nutno mírně poopravit mínění Jána Lukačky, Ján LUKAČKA, *Vláda posledného Přemyslovca Václava III. v Uhersku*, in: Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky, uspořádali Eva Doležalová a Robert Šimůnek ve spolupráci s Danou Dvořáčkovou–Malou a Alešem Pořízskou, Praha 2007, s. 196, poznámka 4. V příspěvku se tedy přidržím jména Václav III. nejen pro lepší přehlednost, ale také pro skutečnost, že se v maďarské literatuře i historické obci dodnes označuje jako *király Venczel*.

⁸ K problematičnosti obou korunovací nejnověji Karel MARÁZ, *Majestát a koruna na pečeti českých králů konce 13. a počátku 14. století jako symbol*, in: Symbol a symbolika v právu II, (v tisku).

úředníci byli také nejprve soukromými úředníky krále a teprve postupem doby se stali úředníky zemskými, nicméně oněch uherských specifik se objevuje více než dost. Proto bude potřeba se před uvedením konkrétních jmen nejprve alespoň stručně s názvy i kompetencí úřadů seznámit tak, aby se v nich orientoval rovněž český historik.

Zmiňme ještě jednu skutečnost. Pro krátkost vlády Václava III. v Uhrách i kvůli určité jazykové bariéře při studiu maďarské odborné literatury, se často nejen v naší, ale i v zahraniční odborné literatuře objevují tradičně zakořeněné omyly. K těm náleží zejména označení krakovského biskupa a stoupence přemyslovské moci Jana Muskaty za vicekancléře či dokonce kancléře uherské kanceláře.⁹ Stejně jako obecnost nepřekračující konstatování, že s Václavem III. do Uher odešli četní rádce, jež pak v zemi sv. Štěpána zaujali tamní úřady.¹⁰ To je neudržitelné již z toho důvodu, že požadavek zachování úřadů v rukou stávajících uherských magnátů byl jedním z prvních, které uherská delegace při jednáních s Václavem II. v Brně v červnu 1301 vnesla. Ostatně to byl i jeden z důvodů, proč v roce 1301 drtivá většina uherských magnátů odmítala anjouovskou kandidaturu. Obava o vlastní posty byla značná při logickém předpokladu, že si sebou Karel Robert přivede rádce, jež je obsadí (srovnej k tomu i níže).¹¹

Jaký tedy byl systém, náplň a názvy úřadů v Uhrách?¹² Králi patřila v podstatě neomezená moc. Svolával sice **královskou radu** (*consilium regis*), nicméně její hlas byl pro něj toliko poradní, respektovat jej nemusel.¹³ Členové královské rady byli i přísedícími dvorského soudu, pokud mu předsedal král. Královská rada tak byla svolávána toliko v mimořádných případech králem a skládala se ze světských i duchovních velmožů. Postupně ale nabývala na významu. Zlatá bula Ondřeje II. v článku 11 dokonce stanovila, že král nesmí bez svolení královské rady (resp.

⁹ Například Josef ŠUSTA, *České dějiny II/1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1935, s. 592, uvádí Muskatu s titulem vicekancléře a Vincent Sedlák dokonce kancléře! Srovnej k tomu *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov. IV. Pod vládou anjouovských král'ov. Slovensko po vymretí Arpádovcov a nástupe Anjouovcov na uhorský trón, Karola Róberta, L'udovíta Vel'kého a jeho dcéry Márie*, Vincent Sedlák a kol. (edd.), Bratislava 2002, s. 22.

¹⁰ Plyne to opět z díla Josefa Šusty, po němž proniká tento údaj do naší odborné literatury i literatury faktu, J. ŠUSTA, *České dějiny II/1*, s. 592. K tomu například Matúš KUČERA, *Stredoveké Slovensko*, Bratislava 2002, s. 131.

¹¹ K tomu nejnověji K. MARÁZ, *Václav III.*, s. 34–35.

¹² Srovnej zejména László FEJÉRPATAKY, *A királyi kancellária az Árpádok korában*, Budapest 1885; György GYÖRFFY, *István király és műve*, Bratislava 1977, s. 238–240, či z jazykově přístupnějších prací Ludmila SULITKOVÁ, *Kancelář posledního Arpádovce Ondřeje III., její činnost a personální obsazení*, Historické štúdie 25, 1981, s. 175–216. Z přehledných prací pak František ČÁDA, *Přehled dějin veřejného práva ve střední Evropě*, Brno 1945, s. 53–62; *Ottův slovník naučný XXVI*, Praha 1907, zejména s. 38–39.

¹³ František ČÁDA, *Přehled dějin veřejného práva*, s. 56.

sněmu) dosazovat cizince do úřadů, přičemž úřady nesměly být udělovány dědičně (článek 16).¹⁴ Ještě přísnější byla dikce tzv. radního zákona Ondřeje III. z roku 1298, podle nějž si král nesměl svobodně volit členy rady, část královské rady (čtyři členové) měla být určena sněmem. Navíc při všech důležitých věcech měl být král vázán na spolupůsobení své rady. Nikdo navíc nesměl zastávat dva a více královských úřadů. Zákon ale nikdy nebyl v praxi realizován.¹⁵

Prvním dvorským hodnostářem a svou kompetencí vlastně i nejvyšším zemským úředníkem byl **palatin** (*comes palatinus*). Soudil královo služebnictvo, představoval nejdůležitějšího člena královského dvora, byl královým důvěrníkem, postupně zastupoval krále i jako soudce. Palatin obvykle kontroloval župany, vykonával soud nad venkovskými obyvateli, mezi Kumány vzájemně i mezi Kumány a Nekumány. Zastával funkce správní a vojenské, velel vojsku v králově nepřítomnosti, přijímal vyslance, zastupoval krále na sněmech, které mohl v králově nepřítomnosti dokonce i sám svolávat. Do jeho pravomocí náleželo – v případě nezletilosti krále – rovněž poručnictví nad ním.¹⁶

Druhým v hierarchickém pořadí byl **dvorský sudí** (*judex curie regiae* původně *comes palatinus minor*).¹⁷ Nejprve dočasně zastupoval palatina, když pobýval palatin mimo královský dvůr, avšak postupně se z něj stal stálý úředník. Dvorský sudí náležel mezi přední členy královské rady.¹⁸

Třetím nejvýznamnějším úředníkem byl **taverník** (*magister tavernicorum*). Lze zjednodušeně konstatovat, že do taverníkovi pravomoci patřila soudní a finanční správa. Byl především nejvyšším finančním úředníkem, správcem královské pokladny a důchodů do ní plynoucích, přičemž mu byli podřízeni úředníci zvaní taverníci (*tavernici*). Nad těmi vykonával i soudní moc, od roku 1290 do jeho pravomoci spadalo rovněž soudnictví královských měst. Stal se tím vlastně nejen dvorským, nýbrž také zemským úředníkem.¹⁹

Čtvrtým v pořadí byl **kancléř** (*cancellarius*).²⁰ Obstarával písemnosti královského dvora, královské kanceláře, a od doby vlády Bély III. jím byl probošt sídelního

¹⁴ Pokud jde o pravomoce hodnostářů a úředníků, vyplývá ze Zlaté buly, že krále zastupoval palatin, byla zakázána duplicita zastávání úřadů s výjimkou palatina, bána, dvorského sudího a sudího královny, F. ČÁDA, *Přehled dějin veřejného práva*, s. 58.

¹⁵ *Ottův slovník naučný XXVI*, s. 37.

¹⁶ F. ČÁDA, *Přehled dějin veřejného práva*, s. 59–61; *Ottův slovník naučný XXVI*, s. 38.

¹⁷ V polovině 13. století se úřad dokonce rozdělil na *comes curialis major a minor (vicejudex)*, takže sudí byli *de facto* dva.

¹⁸ F. ČÁDA, *Přehled dějin veřejného práva*, s. 59; *Ottův slovník naučný XXVI*, s. 38.

¹⁹ F. ČÁDA, *Přehled dějin veřejného práva*, s. 59 a 62; *Ottův slovník naučný XXVI*, s. 38.

²⁰ Někdy je před kancléřem v literatuře uváděn ještě *personál (personalis praesentiae regiae locumtenens)*, což byl představený tajné kanceláře soudnictví měst (i tzv. personálských), kde zastával funkci nejvyšší odvolací stolice, F. ČÁDA, *Přehled dějin veřejného práva*, s. 60.

chrámu ve Stoličném Bělehradě. Po nárůstu kancelářské agendy měl i vicekancléře (*vicecancellarius*). Od vlády Bély IV. se stal vicekancléř faktickým vládcem kanceláře a kancléř zůstal čestným titulem udíleným jen arcibiskupům a biskupům s tím, že jím měl být tradičně uherský primas, tedy arcibiskup ostrihomský. Vicekancléřem pak byl obvykle stolično–bělehradský probošt.²¹

Další dvorští úředníci již nepožívali takové důležitosti. Lze mezi ně zahrnout zejména *nejvyššího stolníka*, *nejvyššího číšníka*, *maršálka* a další.²² Zmínit bychom asi měli alespoň stručně rovněž „nejvyšší patra“ soudního dvora a soudní správy. **Soudní královský dvůr** či královská kurie se dělil na tři části, a to na *palatinův soud*, na *soud dvorského sudího* a na *personálův soud*. Předsedajícím každého z nich byl k dispozici protonotář, přisedícími královského soudu se stali tři preláti, tři baroni a 14 šlechticů.²³

Dovolím si ještě alespoň zmínku na okraj *provinční správy* a *provinčních úřadů*. Jednotkami provinční správy byly komitáty čili župy nebo stolice.²⁴ V jejich čele stanuli úředníci dosazovaní a sesazovaní králem, tzv. *župani* (*comites*) – vojenští a soudní úředníci nad celým komitátem, jež byli členy královské rady, přičemž zástupcem župana se stal županův sudí (později podžupan). Také venkovská či komitátní správa, byla organizována podle říšského vzoru, jejím střediskem se stal královský hrad.²⁵ Již bylo uvedeno v české historiografii obecně používané schéma o velkém doprovodu rádců do Uher. Avšak ani v lokální správě nelze doložit tento fakt konkrétními jmény. Známe – díky soudnímu dovolání do Prahy – jmenovitě vlastně jediného člověka z Václavova doprovodu, a to Zdislava, zvaného Měšec, šlechtice nebo měšťana, jenž se stal kastelánem v Ostrihomi. Zda ale také zastával funkci župana jisté není. Zdá se spíše, že do jeho oboru působnosti spíše spadala vojenská pravomoc. Pak by také vhodně zapadal do obecného konstatování, že po

²¹ Když příliš narostla agenda kanceláře, vznikla menší tajná kancelář řízená *tajným kancléřem*, později *personálem*. Tajný kancléř byl i královým zástupcem na soudu, F. ČÁDA, *Přehled dějin veřejného práva*, s. 60.

²² *Ottův slovník naučný XXVI*, s. 38.

²³ F. ČÁDA, *Přehled dějin veřejného práva*, s. 60.

²⁴ Ve sledované době počátku 14. století bude lépe, když je budeme nazývat komitáty, i když situace není zcela jednoznačná, neboť máme co do činění s periodou, kdy původně královské komitáty se přeměňují ve stavovské stolice. Název župy se více hodí pro označení těchto celků až v podstatně mladší době. Z jazykově přístupnější literatury k tomu srovnej alespoň Jozef KLIMKO, *Vývoj územia Slovenska a utváranie jeho hraníc*, Bratislava 1980, s. 45.

²⁵ F. ČÁDA, *Přehled dějin veřejného práva*, s. 60 a 63; *Ottův slovník naučný XXVI*, s. 39. Nejnověji K. MARÁZ, *Václav III.*, s. 103, poznámka 120.

příchodu Václava III. do Uher byly do uherských hradů vloženy silné vojenské české posádky.²⁶

Obraťme nyní pozornost na konkrétní doklady uherských úředníků a hodnostářů.²⁷ Ve funkci palatina se setkáváme se Štěpánem Ákosem a Matoušem Čákem Trenčanským, kancléřem byl až do své smrti Jan, arcibiskup kaločský, po jeho smrti kancléře jménem bohužel neznáme. Vicekancléřem byl v letech 1302–1304 stolično–bělehradský probošt Štěpán. Z dalších vysokých úředníků a hodnostářů známe taverníka, kterým byl Jindřich z Kyseku, a dále maršálka Kokoše z rodu Ratoldů. Z dvorských hodnostářů lze jmenovat nejvyššího dveřníka, kterým byl Dominik (bohužel bez predikátu a dalšího určení) a Mikuláše, řečeného Maličský spolu s Ondřejem z Paztur, kteří se objevují jako královští zmocněnci Václava III., přičemž Mikuláš používá také titul páže královského dvora. Z roku 1303 známe ještě pět členů královské rady. Více nám prameny poznat bohužel nedovolují. Nutno navíc konstatovat, že většina úředníků či hodnostářů je doložena toliko jednou.

Již jsem výše uvedl, že požadavek zachování úřadů v rukou stávajících uherských magnátů byl jedním z prvních, jenž tito při jednání s Václavem II. vznесли. Přestože to bylo uherským magnátům přislíbeno, vyskytly se zřejmě při realizaci tohoto slibu v praxi jisté problémy. Mám na mysli především roli krakovského biskupa a stoupence přemyslovské politiky Jana Muskaty. Již bylo rovněž uvedeno, že měl podle mínění literatury zastávat úřad vicekancléře či dokonce kancléře uherské kanceláře Václava III. To však zcela odporuje požadavku zachování úřadů v uherských rukou, navíc jsme viděli, že vicekancléřem měl být stolično–bělehradský probošt.²⁸ Titul vicekancléře je ovšem doložen toliko v jediném písemném prameni, totiž listině z 26. září 1301, kterou Václav III. jako uherský král udělil Janu Muskatovi hrad Plaveč s „panstvím“ (*districtem*).²⁹ I v tom je ovšem problém, neboť podle

²⁶ M. KUČERA, *Stredoveké Slovensko*, s. 131. Ke Zdislavovi Měšci srovnej například J. ŠUSTA, *České dějiny II/1*, s. 599, poznámka 1, zde i uvedeny prameny.

²⁷ Jejich konkrétní jména a doklady jsou uvedeny v příloze článku.

²⁸ Funkce vicekancléře byla vázána vždy na příslušníky Uherského království. Srovnej například Ján BEŇKO, *Listina z roku 1301 na Plaveč. Diplomatická a historická hodnota*, Slovenská archivistika 16, 1981, č. 2, s. 91.

²⁹ *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I*, Vincent Sedlák (ed.), Bratislava 1980, s. 42, č. 31. K listině dnes existuje bohatá literatura, neboť od roku 1970 je střídavě zpochybňována a potvrzována její pravost. Z mnohých titulů srovnej alespoň J. BEŇKO, *Listina z roku 1301*, s. 82–93, kde je otištěna i starší literatura a pro pravost listiny problematické věci. K tomu také *Pramene*, č. 3, s. 41–42; J. LUKAČKA, *Vláda posledního Přemyslovce*, s. 193. Situace je složitá i proto, že pokud by se jednalo o falzum, bylo by nesporně dobové a nijak hrubé. Celou záležitost se dosud jednoznačně nepodařilo rozřešit. Existují tak dvě možná řešení, buďto jde o dobové falzum, sepsané písařem Jana Muskaty po té, co se v roce 1301 vrátil do Krakova, nebo jde opravdu o originál vzniklý z osobních pohnutek Přemyslovců a také za Muskatovy zásluhy o ně, avšak v takovém případě patrně nikdy nenabyl platnosti. Srovnej k tomu J. BEŇKO, *Listina z roku 1301*, s. 92. Zdá se

článek 16 Ondřejovy Zlaté buly z roku 1222 nesměl dávat uherský král cizincům majetek ležící v Uhrách, leda by k tomu uherští magnáti dali souhlas.³⁰ O ničem takovém zde ovšem nevíme.

Výklad problematiky okolností Muskatova uherského vicekancléřství ani udělení Plavče není jednoznačný. V podstatě je možný dvojí, buďto se Václav II. domníval, že stačí Uhrům cokoli ochotně slíbit a pak stejně prosadí svou nebo zde chyběla diplomatům a rádcům českého krále elementární znalost uherských právních zvyklostí. Jan Muskata měl získat – podle mínění českých i zahraničních historiků – titul vicekancléře, někteří dokonce uvádějí, že funkci kancléře.³¹

Podle posledních výzkumů se zdá, že Muskata se Plavče nikdy neujal. Pokud by tak učinil, došlo by tím k porušení celistvosti území Uherské koruny a navíc bylo již dříve jasně stanoveno, že vicekancléřem měl být domácí duchovní, obvykle pak stolično–bělehradský probošt. Zcela zřejmě tomu odpovídá i situace v listinách, kde od roku 1302 až do roku 1304 se v *dpm* formuli v úřadu vicekancléře důsledně objevuje stolično–bělehradský probošt Štěpán.³² A jelikož kancléřem byl nepochybně v roce 1301 kaločský arcibiskup Jan, pak nezbyvá než přijmout roli Muskaty, do jeho nuceného odchodu 8. listopadu 1301 ze země pod papežským tlakem, jako rádce, avšak bez konkrétního titulu. Ke cti stolično–bělehradského probošta Štěpána lze přičíst fakt, že v táboře i kanceláři Václava III. zůstal jako jeden z mála až do konce, tedy do roku 1304. Snad tedy nepochybíme, budeme-li předpokládat v druhé polovině roku 1301 snahu Přemyslovců o obsazení pozice vicekancléře Muskatou, přičemž proti uvedenému kroku se ohradil stolično–bělehradský probošt. Patrně došlo ke sporu, který probošt vyhrál a nejpozději od února roku 1302 (např. listina z 28. února 1302) je již jmenován vicekancléřem. Přemyslovci tak buďto mysleli, že nakonec prosadí svou nebo zjevně podcenili uherské právní zvyklosti.

Závěr

Po smrti českého a polského krále Václava II. se stal Václav III. vládcem v českých zemích, Polsku a do října roku 1305 zůstal titulárně i v Uhrách. Již bylo uvedeno v úvodu příspěvku, že podstatnou se jeví také kontinuita mladého panovníka

---

však, že jde nejspíš opravdu o originál, alespoň pro něj svědčí paleografická stránka věci, odpovídající plně zvyklostem uherské královské kanceláře. Za tento postřeh děkuji Dr. Daliboru Havlovi.

³⁰ Tuto argumentaci použil například J. BEŇKO, *Listina z roku 1301*, s. 84.

³¹ J. ŠUSTA, *České dějiny II/1*, s. 592 a další práce, citované v poznámce 9.

³² Srovnej také Georgius PRAY, *Syntagma historicum de sigillis regum, et reginarum Hungariae pluribusque aliis, Series chronologica cancellariarum et vececancellariorum Hungariae a condito regno ad hanc aetatem perducta*, Budae 1805, s. 123, Štěpán zde uváděn k létům 1302–1303, nebo L. FEJÉRPATAKY, *Királyi kancelária*, s. 124.

v mnoha věcech s vládou jeho otce, mj. rovněž v tom, že převzal všechny české dvorské hodnostáře a úředníky. To jistě náleží mezi jeden z nejdůležitějších projevů kontinuity vlády i institucí. Ke změně v obsazení nejvyšších zemských úřadů nedošlo, v hodnostech byli ponecháni všichni dosavadní držitelé. K personální změně došlo toliko na počátku roku 1306 na místě nejvyššího kancléře, avšak ta byla vynucena okolnostmi (zajetí a věznění Petra z Aspeltu mimo české země). Václav III. užíval služeb i schopných diplomatů Václava II. Jménem je v krátkém období české a polské vlády Václava III. v pramenech doloženo jen několik úředníků, ostatní známe z pramenů jak z doby před vládou Václava III., tak z periody po jeho smrti. Dá se tak snad předpokládat kontinuitní řada.³³ Nemá zde tedy smysl opakovat dodnes známé činovníky dvora Václava II.³⁴ Z českých hodnostářů a úředníků je určitě nejcennější zmínka o hofmistru Oldřichu z Říčan.

---

³³ Srovnej k tomu například Miloslav SOVADINA, *Rok vlády Václava III.*, in: *Sto let od narození profesora Jindřicha Šebánka*, Sborník příspěvků, Kateřina Smutná a kol. (edd.), Brno 2000, zejména s. 155-156.

³⁴ Ty lze načerpat z prací, uvedených v poznámce 2.

PŘÍLOHA:**Uherští zemští úředníci a dvorští hodnostáři:**

Štěpán Ákos, syn Ireneův (syn bána Erne, kraj Borszog), palatin (1301, 1303)³⁵

Matouš Čák Trenčanský, palatin (1302)³⁶

Jan, arcibiskup kaločský, kancléř (1301)³⁷

Jan Muskatq, krakovský biskup, jako vicekancléř (1301) uváděn v listině z 26. září 1301,³⁸ zřejmě se jím ale fakticky nikdy nestal

Štěpán, stolično–bělehradský probošt, vicekancléř (1302–1304)³⁹

Kokoš z rodu Ratoldů, maršálek – správce královských stájí (1303)⁴⁰

Jindřich z Kyseku, taverník (1303)⁴¹

Dominik, nejvyšší dveňník (příbuzenský vztah neurčen), konec září 1301⁴²

Mikuláš, řečený Maličský (Parvulus), královský zmocněnec a páže královského dvora (1301)⁴³

Ondřej z Paztur (1301 nebo 1302)⁴⁴

Soupis uvedených členů královské rady uherského krále Václava III. (Ladislava V.) z roku 1303:⁴⁵

Kokoš z rodu Ratoldů, maršálek (správce královských stájí)

Jindřich Kysecký (z Kyseku), taverník

Dominik, z rodu Ratoldů, novohradský a stoličnobělehradský župan

Petr (z rodu Aba), župan (neuveďeno kde)

Tomáš (z rodu Forgáčů), župan (neuveďeno kde)

³⁵ *Anjou–Kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regnum Andegavensium illustrantia I (1301–1305)*, Kristó Gyula (ed.), Budapest–Szeged 1990, č. 94, s. 83; č. 101, s. 86; č. 377, s. 208.

³⁶ RDSI I, č. 93, s. 67–68; č. 94, s. 68, č. 95, s. 68.

³⁷ Doklad v pramenech jsem nenašel, jedna se podle mého pouze o logický předpoklad. Jestliže kancléřem měl být uherský primas, arcibiskup ostřihomský a ten stál pevně v táboře Karla Roberta z Anjou, musel se stát kancléřem Václava III. nutně jeho korunátor a druhý uherský arcibiskup kaločský Jan.

³⁸ RDSI I, č. 31, s. 42.

³⁹ Uváděn v letech 1302–1304 ve všech *dpm* formulích Václavových listin. Srovnej k tomu například RDSI I, č. 93, s. 67–68.

⁴⁰ Srovnej k tomu poznámka 45.

⁴¹ Srovnej k tomu poznámka 45.

⁴² *Anjou–Kori oklevéltár*, č. 75, s. 74 (padělek); č. 76, s. 75.

⁴³ Tamtéž, č. 94, s. 83.

⁴⁴ Tamtéž, č. 118, s. 92–93.

⁴⁵ RDSI I, č. 255, s. 132–133.

Dvorské a zemské úřady v českých zemích:

Hynek z Dubé, nejvyšší purkrabí pražský⁴⁶

Petr z Aspeltu, kancléř Českého království (1305–1306; po většinu uvedené doby titulárně, neboť byl zajat v říši)

Petr Angeli, kancléř Českého království (od 14. ledna 1306)⁴⁷

Čeněk z Ojvína (Stenko de Moybeuerik), strážce (správce) královských lesů (1305–1306)⁴⁸

Raimund z Lichtenburka, strážce (správce) královských lesů (1306)⁴⁹

Jimram ze Sádku (Ungersberka), moravský podkomoří (1305–1306)⁵⁰

Oldřich z Říčan, hofmistr (*magister curie nostre*), (1305)⁵¹

Rajmund z Lichtenburka, podkomoří 1306–1308 (není doložitelné, že již za vlády Václav III.)⁵²

Provinční hodnostáři a úředníci v českých zemích:

Zdeslav ze Šternberka, olomoucký komorník (1305)⁵³

Jan, cúdař (soudce) olomoucké provincie (1305)⁵⁴

Velislav z Ořechova, břeclavský sudí (1297–1317)⁵⁵

Albert ze Zdounek, správce královských buchlovských lesů? (1306)⁵⁶

---

⁴⁶ Několik listin, například RBM II, č. 2069, s. 893. RBM V/1, Jiří Spěváček (ed.), Praha 1958, č. 117, s. 64.

⁴⁷ RBM II, č. 2074, s. 895.

⁴⁸ RBM II, č. 2086, s. 900.

⁴⁹ RBM II, č. 2086, s. 900.

⁵⁰ Libor JAN, *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*, Brno 2000, s. 189, ke druhému dokladu srovnej listinu v následující poznámce.

⁵¹ Jedná se o listinu ze 17. listopadu 1305, kterou Václav III. udělil za věrné služby Hartlebu Zendilovi vsi Pernou a Sedlec. Srovnej k tomu například Metoděj ZEMEK, *Regesta lichtenštejnských listin z let 1173–1411*, III, Jižní Morava 16, 1980, č. 17, s. 129; Metoděj ZEMEK – Adolf TUREK, *Regesta listin z Lichtenštejnského archivu ve Vaduzu z let 1173–1526*, Sborník archivních prací 33, 1983, s. 172 (bez čísla). Nověji i titul *Moravské a slezské listiny lichtenštejnského archivu ve Vaduzu I. (1173–1380)*, Jan Bistřický – František Spurný – Ladislav Václavěk – Metoděj Zemek (edd.), Knihovna Jižní Moravy 13, 1991.

⁵² Srovnej k tomuto předpokladu Jan URBAN, *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*, Praha 2003, s. 145. Jedná se o stejnou osobu, která zastávala úřad strážce královských lesů.

⁵³ Převzato z L. JAN, *Vznik zemského soudu*, s. 81 a 82, kde i doklady z pramenů.

⁵⁴ Tamtéž, s. 84, kde i doklady z pramenů.

⁵⁵ Tamtéž, s. 89, kde i doklady z pramenů.

⁵⁶ Tamtéž, s. 197, kde i doklady z pramenů.

ZU DEN WÜRDENTRÄGERN UND BEAMTEN DES UNGARISCHEN (1301–1305), BÖHMISCHEN UND POLNISCHEN (1305–1306) KÖNIGS WENZEL III.

Der Beitrag beschäftigt sich mit den Würdenträgern und Landesbeamten am Hof des ungarischen, böhmischen und polnischen Königs Wenzel III. (als ungarischer König Ladislaus V.). Zuerst werden die Hofämter in Ungarn charakterisiert, die sich anders als in den böhmischen Ländern entwickelten und andere Funktionen innehatten. Aufgrund der komplizierten politischen Situation in Ungarn zu Beginn des 14. Jahrhunderts versucht die Studie die Rolle der dortigen Hofämter zu klären, obwohl es an umfangreicheren Quellen mangelt. Doch kann man ihre Funktionen am Beispiel v. a. der Palatinämter (*mag. tavernicorum*) von Stephan Akos und Mathias Czak von Trenczin verfolgen, weiterhin von anderen zeitgenössischen weltlichen und geistlichen Persönlichkeiten und in den von ihnen ausgestellten Schriftstücken. Wenzel III. konnte sich auch auf die Hilfsbereitschaft einiger Hofbeamten seines Vaters stützen, z. B. Raimund von Lichtenburg oder Ulrich von Říčan.

KUCHAŘI, KEJKLÍŘI, LÉKAŘI ... A JEJICH POSTAVENÍ NA PŘEMYSLOVSKÉM DVOŘE

Markéta MARKOVÁ

První hrobník: „Čert aby ho vzal, lumpa bláznivýho! Jednou mi vám na hlavu vylil láhev rýnskýho. Tahle lebka, pane, patřila Yorickovi. Králův šašek to byl.“

Hamlet: „Tahle lebka?“

První hrobník: „Právě tahle.“

Hamlet: „Ukaž. Ubohý Yoricku! Já ho znal, Horacio. Byl samý vtip a fantazii měl skvělou. Snad tisíckrát mě nosil na ramenou. Když na to teď pomyslím, jímá mě děs a chce se mi zvracet. Tady bývaly rty, které jsem tak často líbal. Kde jsou tvé pošklebky, tvé žertíky, tvé písničky, kde je ten přívál vtipu, po němž celý stůl řval smíchy? Přešel tě smích? Ani vlastní škleb tě nepobaví? Klesla ti s čelistí i nálada? Jdi za dámou do budoáru a řekni jí, že brzy bude vypadat jak ty a ani nejtlustší nános šminek jí nepomůže. Třeba ji tím rozesměješ...“¹

I tato scéna ze Shakespearova Hamleta dokládá, že v alžbětinské Anglii nebyl králův šašek, žakér, ničím neznámým a mohl mívat i blízké osobní kontakty ke členům panujícího rodu. Nejinak tomu bývalo jinde. Ve středověku, tak jako v raném novověku. Panovnické dvory představují společenství lidí, které zahrnuje jak urozenou špičku, v první řadě panovníka a jeho rodinu, tak v nejnižším stupni i jeho „obslužný aparát“. Někteří členové dvora tvořili pevnou a trvalou součást panovníkova okolí, jiní jím pouze nárazově procházeli a trvalejší stopu v něm nezanechávali. Z některých původně služebných funkcí na dvorech se postupem doby staly více či méně čestné úřady (číšník, stolník), jiné se do oficiálních struktur panovníkova okolí formálně ani nezařadily. Tito lidé, rozliční kuchaři, krejčí, obuvníci, ševci, lazebníci, kejklíři, hudci, chůvy nebo lékaři, nepatřili k reprezentativní součásti dvora. Pohybovali se na jeho okraji, většinou v ústraní, přesto se na jeho rázu svým způsobem dokonce výrazně podíleli. Již z povahy svých činností mohli přicházet do pravidelného osobního styku třeba s panovníkem, „našeptávat“ mu, a tím

---

¹ William SHAKESPEARE, *Hamlet, the Prince of Denmark. Hamlet, dánský princ*, Martin Hilský (překlad), Brno 2005, s. 423, 425.

se nepřímo podílet na jeho každodenních rozhodováních. Přesto se s nimi v pramenech setkáváme zřídka a málokdy se o nich dozvídáme něco bližšího a hlavně konkrétního.²

Výjimkou nebyl ani přemyslovský dvůr, vázaný především k Praze. Asi nejviditelnější a nejhalasnější složku z lidí „na dvorském okraji“ představovali jokulátoři, jak říká *Klaretův slovník* ze 14. století žertěři; dnes bychom řekli šašci, kejklíři, baviči. V českých pramenech jsou doloženi již od 12. století a překvapit může i údaj, že jeden z nich, nejspíše odměnou za své služby, získal pozemkový majetek. Ve falzu z konce 12. století, hlásícím se k roku 1167, se totiž děje zmínka o půdě, kterou kdysi daroval kníže Vladislav I. svému kejklíři Dobřetovi ve vsi Zalažanech (u Vysokého Mýta). V době Soběslava I. se připomíná jokulátor Kojata s újezdem Dobřetín (dnes neznámé polohy). Nabízejí se zde mimo jiné úvahy o možné kontinuitě držby tohoto daru.³

Pokud tito lidé bývali ve svých bavičských schopnostech úspěšní, mohli se domoci slušného společenského postavení. Při jejich odchodu ze scény se však na ně často zapomínalo a mohli končit v chudobě. Za příklad, který sice není z českého prostředí, ale ze sousedního Slezska, může posloužit Květík, oblíbený šašek vratislavského knížete Jindřicha Bradatého (†1238), jemuž věnoval pozornost autor klášterní kroniky cisterciáckého kláštera v Jindřichově (polsky Henryków, německy Heinrichau) blízko českých hranic. Květík „*svou ničemností a neobyčejností často velmi rozesmával pana knížete Jindřicha staršího a jeho rodinu, čímž byl milován na knížecím dvoře před všemi jeho příbuznými v jeho době*“. Původem sedlák–šprýmař se stal oblíbeným dvořanem, „bavičem“ knížecího dvora. Dokonce založil vesnici (což mimochodem byla finančně i organizačně náročná záležitost), která se po něm zvala Květíkovice. Časem přišel o ruku a druhou měl tak silně zraněnou mečem, že s ní nemohl hýbat. To již stál jindřichovský klášter a jeho první opat Jindřich i jeho nástupce Bodo se zestárlého, ubohého a zchudlého Květíka milosrdně ujali. Také pokládali za vhodné se za něho modlit.⁴

² Základní okruhy z „dvorské“ problematiky českého středověku shrnul Ivan HLAVÁČEK, *Dvůr a rezidence českých panovníků doby přemyslovské a raně lucemburské. Stručný přehled vývoje a literatury pro dobu do roku 1346*, in: *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku*, Opera historica 7, Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), České Budějovice 1999, s. 29–70.

³ Václav ČERNÝ, *Staročeská milostná lyrika*, Praha 1948, s. 108–109; Zdeněk NEJEDLÝ, *Dějiny husitského zpěvu. Kniha první. Zpěv předhusitský*, Praha 1954², s. 144; Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 507; Dobřeta: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I*, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1904–1907, č. 399, s. 413; Kojata: Tamtéž, č. 289, s. 255; *Klaretův slovník: Klaret a jeho družina II*, Václav Flajšhans (ed.), Praha 1928, s. 531.

⁴ *Księga Henrykowska*, Roman Grodecki (ed.), Poznań–Wrocław 1949, s. 277–278.

Kejklíři ovšem představovali specifickou složku dvorského života, ale panovníkům dvůr bylo třeba především sytit, šatit a hmotně zajišťovat. V této „obslužné“ sféře náleželo přední místo kuchařům, jejichž představený jako jediný z personálu občas působí jako dvorský úřad. Když se Spytihněv II. hned po svém nástupu chtěl stát samovládcem českého státu, jmenoval jednoho ze svých mladších bratrů představeným dvorských kuchařů (*magister super pistores atque cocos*). Později se kuchaři vyskytují jako mistři kuchyně (*magistri coquine*). S královým kuchařem Matyášem se poprvé setkáváme v listině Přemysla Otakara I. pro klášter v Opatovicích z roku 1229. V listině moravského markrabího Přemysla, mladšího bratra krále Václava I., pro klášter v Oslavanech svěřící roku 1234 jeho mistr kuchyně Pelhřim, tentýž rok se setkáváme s jiným mistrem kuchařem (*magister cocorum*) Držikrajem.⁵

Ve čtyřicátých letech 13. století dosvědčují královny listiny mistra kuchyně Hirza, který v době odboje mladého Přemysla proti králi Václavovi I. stál na straně staršího krále. Později se stal purkrabím na Zvíkově a na jihu Čech získal újezd určený ke kolonizaci. Kromě toho se podílel i na zakládání královských měst Písku a Budějovic a kláštera ve Zlaté Koruně, kde byl také pohřben. Této zajímavé osobnosti s úzkými osobními vazbami k Václavovi I. a Přemyslu Otakarovi II. věnoval před léty pozornost Jiří Kuthan. K dalším oblíbeným kuchařům Přemysla Otakara II. patřil mistr kuchyně Konrád, vystupující ve svědečných řadách králových listin mezi lety 1265 a 1276. Na dvou Přemyslových listinách vydaných na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 13. století na jižní Moravě se setkáváme s jiným mistrem kuchařem, jménem Sbor. V pramenech se také kromě jiných úředníků královny Kunhuty Haličské objevuje její mistr kuchyně Ota. V rakouských listinách Přemysla Otakara II. vystupují i sklepmistři (*magistri cellarii*) Arnold a Markvart. Ze dvora Václava II. víme jen o kuchaři Sulislavovi řečeném ze Zásmuk.⁶

⁵ Spytihněvův bratr Ota: *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum, Nova series II, Bertold Bretholz (ed.), Berlin 1923, II/15, s. 106; Kuchař Matyáš: CDB II, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1912, č. 324, s. 327; Mistr kuchyně Pelhřim: CDB III, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1942, č. 96, s. 112; Mistr kuchařů Dyrsicraus: CDB III, č. 76, s. 83. Srovnej též Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I/3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253)*, Praha 1928, s. 598.

⁶ Mistr kuchyně Hirzo: CDB IV/1, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (edd.), Praha 1962, č. 8, s. 67; č. 149–152, s. 249–253; CDB V/1, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (edd.), Praha 1974, č. 87, s. 161. Více o něm J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských 1198–1253*, s. 555–556; Jiří KUTHAN, *Zvíkovský purkrabí Hirzo. Příspěvek k dějinám kolonizace jižních Čech*, Československý časopis historický 19, 1971, s. 711–725; Mistr kuchyně Konrád: CDB V/1, č. 430, s. 639; č. 452, s. 668; č. 457, s. 676; CDB V/2, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (edd.), Praha 1981, č. 557, s. 125; č. 571, s. 150; č. 579, s. 162; č. 582, s. 167; č. 583, s. 169; č. 585, s. 174; č. 586, s. 175; č. 598, s. 192; č. 615, s. 218; č. 618, s. 222; č. 651, s. 280; č. 655, s. 284; č. 658, s. 289; č. 667, s. 302; č. 693, s. 333; č. 702, s. 345; č. 804, s. 495; č. 806, s. 497; č. 807, s. 498; CDB V/3, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (edd.), Praha 1982, č. 1444, s. 293; č. 1581, s. 370; Mistr kuchyně Sbor: CDB V/2, č. 590,

Není úplně jasné, do jaké míry všichni tito lidé skutečně přicházeli do styku s vlastním vařením a pečením. Většinou asi šlo spíše o dohlázkáře a degustátory kuchařských a lahůdkářských prací. Jistě to můžeme předpokládat u Hirza, jemuž měl kuchařský úřad dodat na důstojnosti. Jednotliví kuchaři, jejich pomocníci a další síly pro nás zůstávají v anonymitě. Někdy mohlo jít o skutečné mistry svého oboru, kteří dokonce bývali půjčováni. Prozrazuje to zajímavý detail z doby Vratislava II. a události okolo jeho královského povýšení. V závěru jednoho svého dopisu sděluje magdeburský arcibiskup českému panovníkovi, že mu posílá pekaře, nejspíše asi specializovaného cukráře včetně jeho nástrojů, o něž ho Vratislav žádal (*pistorem, super quo nos rogasti, minimus tibi cum instrumentis suis*).⁷

Zvláště ve 13. století v souvislosti s dvorskou a rytířskou kulturou přemyslovského dvora častěji ve svědečných řadách vystupují specialisté, kteří královský dvůr odívali, obouvali a zkrášlovali. Patří sem záznamy o krejčích a ševcích, kteří nejspíše díky osobním kontaktům s panovníky a jejich okolím získali důvěryhodné postavení (svědčili u právních pořízení) a stávali se něčím více než jen bezejmennými subjekty. Za všechny vzpomeňme Sifrida, který se připomíná jako švec.⁸

Ke dvoru posledních Přemyslovců měl nepochybně blízké vztahy i zlatník Konrád, s nímž se pojí poslední dny Václava II. v červnu roku 1305. Zřejmě patřil k vrstvě bohatého pražského patriciátu. Již roku 1185 se setkáváme se zlatníkem Provodem, svědčícím v listině spolu se svými dvěma syny.⁹

Specifickými pouty byli s přemyslovskými knížaty a králi spojeni lékaři. V roce 1248 daroval Václav I. chotěšovskému klášteru vesnice, které dříve patřily lékařům a nepochybně měly sloužit k jejich výživě (jsou označovány jako *villae medicorum*). Jak se tedy zdá, blížilo se postavení králova lékaře jistému druhu oficiálního úřadu, který mohl být vybaven i pozemkovým majetkem. Prameny nás zpravují o zdravotních potížích zejména dvou Přemyslovců, a to Václava I., který při lovu přišel o oko, a Václava II., který byl již od dětství slabý a nemocný. U jednoho Václava I. snad lze předpokládat, že *phisicus* Vilém byl očním specialistou (*custos corporis nostri specialis*). K jeho dalším lékařům náleželi Konrád a Kuno. Pravděpodobně tentýž lékař Vilém, kněz, králův kaplan a zároveň farář u svatého Michala ve Znojmě, působil dříve ve službách králova bratra, moravského markrabího Přemysla.

---

s. 181; č. 633, s. 243; Ota, mistr kuchyně královny: CDB V/2, č. 579, s. 162; Sulislav: *Regesta diplomatica nec non epistolaria regni Bohemiae et Moraviae II*, Josef Emler (ed.), Praha 1882, č. 1343, s. 579; Sklepmistři: CDB V/1, č. 132, s. 213; č. 278, s. 415; č. 435, s. 645. Srovnej též V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 857–858; TÝŽ, *České dějiny I/4. Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara (1253–1271)*, Praha 1937, s. 360–361.

⁷ CDB I, č. 85, s. 92.

⁸ CDB V/1, č. 177, s. 284.

⁹ Konrád: *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, *Fontes rerum Bohemicarum IV*, Josef Emler (ed.), Praha 1884, s. 98; Provod: CDB I, č. 308, s. 279.

Václav I. potvrdil roku 1243 právě tomuto lékaři, mistru Vilémovi, darování vsi Valtrovice. Měsíc před královou smrtí byla vydána listina, v níž svědčí dva jiní lékaři (Konrád a Simon), Václav se tedy asi na sklonku života potýkal s nějakými zdravotními problémy. Za Přemysla Otakara II. se objevují dva královi lékaři, Jan a Bernard. Václav II. dává roku 1286 svému kaplanovi a lékaři, mistru Jindřichovi, majetky poblíž Olomouce. Jako lékař mohl na dvoře Václava II. působit i jeho rádce Petr z Aspeltu, který byl dříve lékařem Václavova tchána Rudolfa I. Habsburského.¹⁰

Vzácný průnik do osobního života krále Václava I. nabízí jeho vztah k jeho kojné (*nutrix*) Nětce. Králova listina z roku 1235, tedy z doby, kdy Václavovi bylo kolem třiceti let, nabízí zajímavé svědectví. V polovině třicátých let prodal král milevským premonstrátům kdysi Nětčinu ves s příznačným jménem Mlékojedy u Neratovic. Samotná Nětka tehdy již nejspíš byla po smrti. Podobně daroval Václav II. své chůvě (*obstetrix*) Elišce roku 1283 ves Radlice. V letech 1251 a 1267 svědčí na listinách Přemysla Otakara II. jeho vychovatelé (*paedagogi*) Hunei a Diviš.¹¹

Závěr

Všechny osoby z dotčených skupin (kejkliři, krejčí, ševci, kuchaři, lékaři, vychovatelé, kojné; v příspěvku jsou zmíněni jen někteří, dále by se dalo v této kategorii hovořit i o dalších, jako o heroldech, pážatech) bezpochyby náležely, byť jen okrajově, k panovnickému dvoru a dotvářely jeho kolorit. Netvořily sice jeho reprezentativní ani správní součást, ale patřily k jeho nezbytným doprovodným složkám. Proto nelze tyto marginální skupiny obcházet a opomíjet, ačkoliv hlubšímu vhledu do této problematiky brání jejich vzácný výskyt v pramenech. Nové detaily a metodická východiska může nabídnout komparace se slezskými, rakouskými či vůbec středoevropskými poměry.

¹⁰ Listina pro Viléma: CDB IV, č. 33, s. 113, v ní svědčí další dva lékaři Konrád a Kuno; Vilém se vyskytuje již v listinách CDB III, č. 38, s. 37; č. 53, s. 54; č. 74, s. 81, a CDB IV, č. 21, s. 95. Václavův lékař Konrád svědčí v dalších listinách ze čtyřicátých let: CDB IV, č. 164, s. 269; č. 165, s. 270; č. 288, s. 482. V poslední zmíněné listině svědčí i lékař Simon. Vsi lékařů: CDB IV, č. 153, s. 254; Jan a Bernard: CDB V/2, č. 488, s. 32; Jindřich: RBM II., č. 1375, s. 592–593; č. 1377, s. 593. Ke dvoru Václava I. a Přemysla Otakara II. srovnej V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 859; TÝŽ, *České dějiny I/4*, s. 360. Ke dvoru Václava II. srovnej Dana MALÁ, *Skladba pražského dvora za vlády Václava II.*, *Medievalia Historica Bohemica* 9, 2003, s. 97–163. K lékařům zejména v pozdním středověku Milada ŘÍHOVÁ, *Středověký lékař*, in: *Člověk českého středověku*, František Šmahel – Martin Nodl (edd.), Praha 2002, s. 309–336. Nověji také Ivan Hlaváček, *Poznámky k lékařům v Českém státě do poloviny 14. století*, in: *Curatores pauperum. Zdroja i tradycje kultury charytatywnej Europy środkowej*, Antoni Barciak (ed.), Katowice 2004, s. 146–158.

¹¹ Nětka: CDB III, č. 108, s. 133–134; Eliška: RBM II, č. 2364, s. 1026; RBM IV, Josef Emler (ed.), Praha 1892, č. 1855, s. 738; Hunei: CDB IV, č. 223, s. 389; Diviš: CDB V/2, č. 488, s. 32. O vychovatelích též V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/4*, s. 360.

Obr. č. 1. Kejklíř stojící před králem v iniciále D-ixit bohemikálního rukopisu Liber viaticus Jana ze Středy z poloviny 14. století (KNM XIII A 12, fol. 24r, výřez).

Obr. č. 2. Kejklíři stojící před králem v iniciále E-xultate v rukopisu Liber viaticus Jana ze Středy z poloviny 14. století (KNM XIII A 12, fol. 33v, výřez).

Obr. č. 3. Stylizovaní kejklíři na borduře francouzského rukopisu z počátku 14. století – Pontifikál Renauda z Baru (NK XXIII C 120, fol. 14r, výřez).

Obr. č. 4. Stylizovaní kejklíři na borduře francouzského rukopisu z počátku 14. století – Pontifikál Renauda z Baru (NK XXIII C 120, fol. 19v, výřez).

Obr. č. 5. Stylizované kejkliři na borduře francouzského rukopisu z počátku 14. století – Pontifikál Renauda z Baru (NK XXIII C 120, fol. 23v, výřez).

Obr. č. 6. Porodní bába (*obstetrix*) pomáhá při porodu – Velislavova bible, bohemikální rukopis z první poloviny 14. století (NK XXIII C 124, fol. 41r, výřez).

Obr. č. 7. Pekař (*pistor*) a číšník (*pincerna*) – na iluminaci z první poloviny 14. století – Velislavova bible (NK XXIII C 124, fol. 42r, výřez).

Obr. č. 8. Porodní báby (*obstetrices*) stojící před králem – Velislavova bible (NK XXIII C 124, fol. 53v, výřez).

Obr. č. 9. Ďábel jako porodní bába při narození Antikrista ve Velislavově bibli (NK XXIII C 124, fol. 130v, výřez).

KÖCHE, GAUKLER UND ÄRZTE ... UND IHRE STELLUNG AM HOF DER PŘEMYSLIDEN

Staaten stellen eine Menschengemeinschaft dar, die sowohl die adelige Spitze mit dem Herrscher und dessen Familie, als auch auf dem niedrigsten Niveau seinen „Bedienungsapparat“ umfasst. Einige Hofmitglieder bildeten einen festen und dauerhaften Umgebungsbestandteil des Herrschers, einige gingen lediglich stoßweise durch diese hindurch und ließen da keine dauerhaftere Spur zurück. Aus manchen ursprünglichen Dienstfunktionen am Hof wurden im Laufe der Zeit mehr oder weniger ehrenvolle Posten (Mundschenk, Truchsess), manche ordneten sich formal in die offiziellen Strukturen der Herrscherumgebung nicht einmal ein. Diese Menschen, verschiedene Köche, Schneider, Schuster, Schuhmacher, Bader, Gaukler, Musiker, Ammen oder Ärzte, gehörten nicht zu dem repräsentativen Teil des Hofes. Sie bewegten sich an dessen Rande, meistens zurückgezogen, trotzdem prägten sie auf bestimmte Art und Weise deutlich dessen Charakter. Aufgrund des Charakters ihrer Tätigkeiten konnten sie regelmäßig im persönlichen Verkehr mit dem Herrscher sein, ihm etwas „einflüstern“ und dadurch an seinen alltäglichen Entscheidungen teilnehmen. Trotzdem begegnen wir denen in den Quellen nur selten und kaum erfahren wir von ihnen etwas Näheres und Konkreteres.

Der Hof der Přemysliden, vor allem auf Prag bezogen, stellte keine Ausnahme dar. Seinen Bestandteil bildeten die sog. Jokulatoren, Gaukler. In den böhmischen Quellen sind sie schon im 12. Jahrhundert belegt, sie haben vom Herrscher sogar einen Grundbesitz erhalten. Für den üblichen Gang des Hofes nicht nur zur Zeit der Feste waren die Köche unentbehrlich. Auch dieses Amt konnte Garantie eines weiteren gesellschaftlichen Aufstiegs sein, wie es das Beispiel des Küchenmeisters Hirzo zeigt, des späteren Burggrafen zu Klingenberg. Hirzo erhielt auch den zur Kolonisierung bestimmten Sprengel in Südböhmen, er nahm auch an der Gründung der Königsstädte Pisek und Budweis und des Klosters Goldenkron teil. Es ist nicht vollkommen klar, in welchem Maße alle diese Leute tatsächlich in Kontakt mit dem eigentlichen Kochen und Backen kamen. Meistens handelte es sich wahrscheinlich eher um Aufseher und Schmecker der Koch- und Delikatessenkunst. Sicher können wir das bei dem oben erwähnten Hirzo voraussetzen, der durch das Kochamt an Ehrwürdigkeit gewinnen sollte. Die einzelnen Köche, ihre Helfer und andere Kräfte bleiben für uns in Anonymität. Manchmal konnte es sich um wirkliche Fachmeister handeln, die sogar ausgeliehen wurden.

Zum Hof der letzten Přemysliden hatte zweifelsohne auch der Goldschmied Konrad enge Beziehungen, mit dem die letzten Tage von Wenzel II. im Juni 1305 verbunden sind. Er gehörte wahrscheinlich zur Schicht des reichen Prager Patriziats.

Bereits im Jahre 1185 begegnen wir dem Goldschmied Provod, der in einer Urkunde zusammen mit seinen zwei Söhnen Zeugenschaft ablegte.

Durch spezifische Fesseln waren mit den Přemysliden auch Ärzte verbunden. Wie es scheint, stand der Posten des königlichen Arztes einem gewissen Typ des offiziellen Amtes nahe, das auch mit dem Grundbesitz ausgestattet werden konnte. Die Quellen benachrichtigen uns über gesundheitliche Beschwerden vor allem von zwei Přemysliden, und zwar von Wenzel I., der bei der Jagd um ein Auge gekommen ist, und von Wenzel II., der schon von Kindheit an schwach und krank war.

Aus einigen Erwähnungen kennen wir auch die Amme Wenzels I. und die Bonne Wenzels II.; beide Frauen erhielten für ihre Dienste Dörfer nicht weit von Prag entfernt. Unter den Zeugen der Herrschaftsurkunden begegnen wir auch dem Erzieher von Přemysl Ottokar II.

Alle Personen der erwähnten Gruppen (Gaukler, Schneider, Schuster, Köche, Ärzte, Erzieher, Ammen; hier sind nur einige erwähnt, weiter könnte man auch von anderen Gruppen sprechen wie z. B. von Herolden oder Pagen) gehörten, auch wenn nur marginal, zweifelsohne zum Hofstaat und prägten dessen Kolorit. Sie bildeten zwar nicht dessen repräsentativen oder administrativen Bestandteil, aber sie gehörten zu dessen unentbehrlichen Begleitungskomponenten. Deshalb ist es nicht möglich, diese marginalen Gruppen zu vermeiden, obwohl ihr seltenes Vorkommen in Quellen dem tieferen Blick in diese Problematik entgegensteht. Neue Details und methodische Ausgangspunkte kann die Komparation mit den schlesischen, österreichischen oder gar mitteleuropäischen Verhältnissen bieten.

Übersetzt von Věra Marková

TZV. UŽŠÍ DVŮR JANA LUCEMBURSKÉHO A MARKRABÍHO KARLA

Zdeněk ŽALUD

Přestože je dvorská tematika již několik desetiletí ve středu zájmu medievistického bádání, pro středověké panovnické dvory dosud neexistuje jednotná modelová koncepce.¹ Pokud se historik uchyluje k určité schematizaci, zaslouží si takové zjednodušení také vysvětlení. Pojetí užšího a širšího dvora, pocházející od Konráda z Megenberku, implikuje představu menšího kolektivu, který se stará o blahobyt panovníka ve všední dny, zatímco v průběhu dvorských slavností, kdy se dvůr zalidní a rozvine své nejrůznější formy komunikace, zaopatřuje užší dvůr hosty vším, co náleží k jejich příjemnému pobytu.² Pokud je širší dvůr poněkud amorfní a společenská důležitost panovníkových hostí proměnlivá, lze u užšího dvora předpokládat větší časovou a funkční stabilitu a zároveň i pevnější strukturu. Pro užší dvůr se, kromě Konrádových pojmů *curia minor* či *curia ordinaria*, často užívá též označení *familia*, které významově souvisí nejen s adjektivem *familiaris*, ale i s představou dvorských úřadů (*officia*).³ Dvorští úředníci stojí takřka na hranicích užšího

---

¹ Přestože máme k dispozici řadu definic dvora, jen málo z nich se blíže dotýká struktury dvora, srovnej Reinhardt BUTZ – Lars–Arne DANNENBERG, *Überlegungen zu Theoriebildungen des Hofes*, in: Hof und Theorie. Annäherungen an ein historisches Phänomen, Reinhardt Butz – Jan Hirschbiegel – Dietmar Willoweit (Hg.), Köln am Rhein 2004, s. 1–41. Dělení na dvůr užší (*household*) a širší (*court*) v západoevropském prostoru akceptuje také Malcolm VALE, *The princely court. Medieval Courts and Culture in North–West Europe 1270–1380*, New York 2001, s. 15–33.

² *Die Werke des Konrad von Megenberg, Ökonomik, Teil II, Buch II*, Monumenta Germaniae Historica, Staatschriften des späteren Mittelalters, Sabine Krüger (ed.), Stuttgart 1977, s. 199. K reálné inspiraci Konrádova díla srovnej Gisela DROSSBACH, *Sciencia de regimine domus regie. Das Hof zwischen Ideal und Wirklichkeit in der „Yconomica“ Konrads von Megenberg*, in: Höfe und Hofordnungen 1200–1600, Residenzenforschung 10, Holger Kruse – Werner Paravicini (Hg.), Sigmaringen 1999, s. 23–35.

³ K pojmu *officium* srovnej Ernst SCHUBERT, *Erz– und Erbämter am hoch– und spätmittelalterlichen Königshof*, in: Deutscher Königshof, Hoftag und Reichstag im späteren Mittelalter, Vorträge und Forschungen 48, Peter Moraw (Hg.), Stuttgart 2002, s. 212–213. U dvorského úřadu tedy lze rozeznávat tři vzájemně se prolínající a doplňující složky: složku funkční (*auctoritas*,

dvora, aby zajišťovali a kontrolovali jeho chod, přitom však také určovali, kdo a za jakých podmínek smí přicházet do panovnickovy blízkosti.

Historické bádání se při studiu svědečných řad panovnických listin dotýká především politicky nejvlivnějších hostů, zejména rádců, jejichž dlouhodobé fungování u dvora většinou nebylo nezbytné. Ze zřetele nám tak uniká právě užší dvůr. Na základě pramenů pro český panovnický dvůr většinou nelze zachytit jeho hierarchickou strukturu. Kromě absence dvorských řádů a účtů za to může fakt, že za označením *familiaris* se skrývá celá pestrá škála osob duchovního i laického stavu, od neurozených členů čeledi ke kaplanům nebo osobním lékařům. Je pravděpodobné, že řada norem a modelů fungování užšího dvora nikdy nebyla písemně fixována.⁴ I proto se v tabulkovém přehledu dvořanů krále Jana a markrabího Karla Lucemburského omezují hlavně na dvorské úředníky, či další jedince, jejichž přítomnost u dvora Lucemburkové pokládali za dlouhodobě žádoucí. Stranou ponechávám i dvorské duchovní, neboť bez predikátu často nejsme schopni určit jejich původ, a tím ani jejich sociální postavení u dvora. Ke studiu duchovenstva na Janově dvoře donedávna scházela základní edice papežských listin, a proto jsou jakékoli závěry v této tematice předčasné.⁵

Závažnou otázku představuje hranice mezi užším a širším dvorem a jejich vzájemná interakce. Je nesporné, že vlivy, jimž podléhal panovník, se mohly podepsat i na podobě jeho užšího dvora. Stejně jako středověké kroniky musíme i my věnovat pozornost dvorským slavnostem, zákulisním intrikám, převratům a lokálním vzpourám proti panovníkovi, či jeho zástupcům. Spojením kronikářských postřehů z dvorského dění se svědectvím královských listin a formulí vznikl náčrt Janova širšího dvora Josefa Šusty, jenž se stručně věnoval i formování Karlova markrabě-

---

iurisdiction), požitkovou (*redditus*) a prestižní (*honor*), zvýrazněnou zejména při dvorských slavnostech.

⁴ Pojem *familiaris* na základě formulářových sbírek 2. poloviny 14. století analyzoval Ivan HLAVÁČEK, *K organizaci státního správního systému Václava IV. Dvě studie o jeho itineráři a radě*, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica, Monographia CXXXVII–1991, Praha 1991. K dalšímu srovnej Lenka BOBKOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české IVa (1310–1402)*, Praha–Litomyšl 2003, s. 503, kde se nacházejí i odkazy na další, nyní již takřka nepřehlednou literaturu o dvorech.

⁵ Nyní je tento pramenný materiál pro vládu krále Jana vydán kompletně: *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia, Tomus prodromus – Acta Clementis V., Johannis XXII. et Benedicti XII. 1305–1342*, Zdeňka Hledíková (ed.), Praha 2003; *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia, Tomus I. – Acta Clementis VI., 1342–1352*, Ladislav Klicman – Jan Bedřich Novák (edd.), Praha 1903. Nedostatečně je zpracována Janova panovnická kancelář. O ní psali pouze Ferdinand TADRA, *Kanceláře a písaři v zemích českých za králů z rodu lucemburského Jana, Karla IV. a Václava IV. (1310–1420)*, Praha 1892; Nicolaus van WERVEKE, *Étude sur les chartes Luxembourgeoises du Moyen-âge*, Publications de la section historique de l'Institut Grand-Ducal de Luxembourg 41, 1890, s. 1–265.

cího dvora.⁶ Pro císařský dvůr v 50.–60. letech 14. století jsou nejpřínosnější studie Františka Kavky a Vladimíra Růžka, jejichž závěry však nelze aplikovat na počátky Karlova dvora ve 30. a 40. letech.⁷

Nejprve několik pohledů na užší dvůr Jana Lucemburského. Přes některé odsudky Petra Žitavského, které se týkají příliš malého počtu Janových dvořanů a jejich cizího původu je zřejmé, že u dvora byla zastoupena široká škála dvorských úřadů, a že jejich držitelé pocházeli z velké části z českých zemí.⁸ Janův dvůr nikdy neztratil svoji přitažlivost a zažil velká shromáždění nejen během korunovací, křtin či svateb, ale i během slezského tažení roku 1327 ve Vratislavi a tamtéž i před výpravami na Litvu v letech 1329, 1337 a 1345.⁹ Rytířského krále hostila nejen Praha a Vratislav, ale i Paříž, henegavský Mons nebo Cáchy, kde se na svatbě Ludvíka Bavora král Jan prý objevil „s velikou nádherou“ (*cum magno apparatu*).¹⁰ Zbytky městských účtů z Vratislavi sice naznačují, jak bylo ubytování urozených křižáků ze západu Evropy pro měšťany komplikované a nákladné, nelze ovšem pominout,

⁶ Josef ŠUSTA, *České dějiny II/3. Karel IV. Otec a syn 1333–1346*, Praha 1946, s. 86–102. Dvoru Jana Lucemburského věnoval několik úvah, doplněných přehledem králových rádců bez jejich bližší specifikace, Peter MORAW, *Über den Hof Johanns von Luxemburg und Böhmen*, in: Johann der Blinde, Graf von Luxemburg, König von Böhmen, Michel Pauly (Hg.), Luxemburg 1997, s. 93–120. Tento text kriticky komentuje Ivan HLAVÁČEK, *Dvůr a rezidence českých panovníků doby přemyslovské a raně lucemburské. Stručný přehled vývoje a literatury pro dobu do roku 1346*, in: Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku, Opera historica 7, Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), České Budějovice 1999, s. 58–61. Přední znalec lucemburské doby Jiří Spěváček se Janovu dvoru, zejména tzv. užšímu dvoru, hlouběji nevěnoval; možného vlivu králových rádců si ovšem povšiml ve vynikající studii Jiří SPĚVÁČEK, *Meránské úmluvy z r. 1333 a jejich předpoklady (Cesta Karla IV. k moci)*, ČsČH 16, 1968, s. 153–176.

⁷ František KAVKA, *Život na dvoře Karla IV.*, Praha 1993; Vladimír RŮŽEK, *Česká znaková galerie na hradě Laufu u Norimberka. Příspěvek ke skladbě královského dvora Karla IV.*, Sborník archivních prací 38, 1988, s. 37–311.

⁸ Zdá se, že Petr Žitavský přehání, když k prosinci roku 1331 uvádí Janův odjezd z Prahy do Paříže jen s deseti muži, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, Fontes rerum Bohemicarum IV, Josef Emler (ed.), Praha 1884, s. 312. Kritika králových cizích rádců, Tamtéž, s. 227. Složení tzv. užšího dvora je načrtnuto v tabulkách v závěru studie.

⁹ Ke shromážděním křižáků ve Vratislavi na přelomu let 1328–1329 srovnej *Petri de Duisburg Chronicon terrae Prussiae*, Scriptores rerum Prussicarum I, Theodor Hirsch – Max Töppen – Ernst Strehlke (edd.), Leipzig 1861, s. 215, 615. Kronikář uvádí mj. hrabata z Öttingenu, Neuenahru, Hohenlohe, Württemberku, Schauenberku a Falkensteinu (Münzenbergu), dále pány z Kerpeny, Rotensteinu, Chotěbuzi, fojta z Gery, purkrabího z Donína a šlechtice prý až z Anglie. K účastníkům dalších dvou litevských výprav srovnej J. ŠUSTA, *České dějiny II/3*, s. 239, 247–248, 430, 434.

¹⁰ *Table chronologique des chartes et diplômes relatifs à l'histoire de l'ancien comté de Luxembourg. Règne de Jean, roi de Bohême et comte de Luxembourg, 1310–1346*, François-Xavier Würth-Paquet (ed.), Publications de la section historique de l'Institut Grand-Ducal de Luxembourg 19, 1863, Luxembourg 1864, s. 1–125 (1323–22 Décembre 1333); č. 519, s. 15, citováno z brabantské kroniky Edmunda z Dyonteru.

že podobně náročné úkoly, ať bylo léto nebo zima, řešil i králův užší dvůr. Ze stížností představitelů Starého Města pražského, které zahrnují období 1310–1319, víme, že ubytování dvořanů v měšťanských domech se neobešlo bez vylamování dveří, loupeží a násilností.¹¹ Povinnost pohostinství (*hospitalitas*) těžce doléhala i na kláštery, které se proto domáhaly různých úlev či imunit.¹² Ubytovaní královy družiny se roku 1336 vyhnul opat Ota z rakouského Zwettlu pouze díky tomu, že nabídl zásobit královo vojsko potravinami a Jana podaroval dobrým koněm.¹³ Logistické operace králova užšího dvora v různých končinách Evropy vyžadovaly kromě jisté dávky bezohlednosti i určitou jazykovou výbavu. I proto by nás u Janova užšího dvora neměla překvapit německá, francouzská či italská jména.

Další poznámka se týká důchodů a majetku Janových dvořanů. Jejich platy často zajišťovala města, v nichž dvůr přebýval – víme to o Praze – nebo důchody z nemovitostí, které byly příslušenstvím významnějších dvorských úřadů.¹⁴ Oba tyto zdroje se kombinovaly a byly patrně doplňovány příspěvky královské komory.¹⁵ Zatímco městské peníze byly dvořanům vypláceny patrně bez velkých prodlev, ale nepravidelně a nárazově, důchody z nemovitostí představovaly bezpečnější, avšak většinou vzdálenější zdroj, který bylo možné prodat či směnit. Již z první poloviny 13. století známe moravskou ves, v níž měl důchody zajištěny komorník, podkomoří i stolník.¹⁶ O sto let později se setkáváme s podrobným výčtem hmotných požitků

¹¹ *Regesta diplomatica nec non epistolaria regni Bohemiae et Moraviae III.*, Josef Emler (ed.), Praha 1890, č. 504, s. 207.

¹² Na využívání klášterů v Teplé a Plasech Václavem I. upozornil již Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I/3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253)*, Praha 1928, s. 898, 901. Přemyslovci nechávali v kláštřích přenocovat také své lovčí a psáře, na což nás upozorňují imunitní listiny, Tamtéž, s. 860, poznámka 2. Obtížných hostů se nemohla zbavit ani přemyslovská nekropole na Zbraslavi. Roku 1345 proto král Jan nařídil, aby klášter nebyl obtěžován častými návštěvami, neboť se mniši nemohou věnovat svým povinnostem a oslavě královského pohřebiště, *Listy zbraslavského kláštera*, Ferdinand Tadra (ed.), Praha 1903, č. 100, s. 52–53. V této době byli zbraslavští cisterciáci navíc sužováni hmotnou nouzí, srovnej Klára BENEŠOVSKÁ – Hubert JEČNÝ – Dana STEHLÍKOVÁ – Michal TRYML, *Nové prameny k dějinám klášterního kostela cisterciáků na Zbraslavi*, Umění 34, 1986, s. 385–409.

¹³ *Kalendarium Zwetlense*, MGH Scriptores IX, Georg Heinrich Pertz (ed.), Hannover 1851, s. 690.

¹⁴ Na základě staroměstských účtů, vydaných v RBM III, shromáždil údaje o platech určených Janovým dvořanům z počátků jeho vlády Emil FICKEN, *Johann von Böhmen. Eine Studie zum romantischen Rittertum des 14. Jahrhunderts*, Inaugural-Dissertation, Göttingen 1932, s. 159. K důchodům z nemovitostí Václav Vladivoj Tomek, *Dějepis města Prahy I*, Praha 1892², s. 361–362.

¹⁵ *Zbraslavská kronika* hovoří o (nedostatečných) příspěvcích z kutnohorské urbury a mincovny na chod dvora, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 228.

¹⁶ Na tyto nemovitosti záslužně upozornil Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 764.

nejvyššího číšníka, ale také s doklady prodejů a směn tohoto úředního příslušenství.¹⁷ V dubnu a květnu 1325 král Jan realizuje převod lenního zboží svého *dispensator curie* do svobodného držení, současně potvrzuje prodej pozemků dvorského notáře svému kuchmistroví a nadto schválil prodej důchodů ze vsi Dejvice, který učinil jeho oblíbený trpaslík Gothard ve prospěch králova lékaře Zdeňka. Je pozoruhodné, že takové transakce se týkají nemovitostí převážně v okolí Prahy (Dejvice, Hostivice, Vysočany, Klukovice), ale také v Letkově u Starého Plzně, kde měli své počitky zajištění stolníci a již zmíněný *dispensator curie*.¹⁸ V některých rodinách se takové důchody předávaly z otce na syna pod podmínkou, že i další generace bude vykonávat příslušnou dvorskou službu.¹⁹ Pokud v těchto transakcích figuruje český král, pak jako instituce potvrzující majetkový převod, který patrně někdo předběžně schvaloval, především v králově nepřítomnosti. Nemovitosti v okolí Pražského hradu spravoval pražský purkrabí, královské důchody kontroloval podkomoří a královy zájmy na zemském soudě zastupoval nejvyšší komoří – proto jsem i je zařadil k tzv. užšímu dvoru, i když jejich kompetence se vztahují spíše k zemské správě.²⁰

Prestiž déle trvající dvorské služby někdy nacházela odraz v heraldice nebo ve sfragistice: zde mám na mysli číšníky z Klukovic, kteří se pyšili stříbrnou čtourohrou v černém poli nebo pečetidlo královského krejčího Petra s figurou nůžek.²¹ Důležitou výsadu mnohých dvořanů představovaly livreje: šlo o poskytování služebního oděvu či látky na tento oděv, ale i kožešin, obuvi a peněz na nákup oděvu služebnictvu.²² Podle zlomku účtů na předsádce kodexu XIV G 46 z Národní knihovny, který Josef Truhlář označil za soupis oděvů a kožešin rozdělovaných královskému dvoru za Janova kralování, můžeme praxi livrejů předpokládat i v Praze.²³ Paleograficko–diplomatickou analýzu tohoto zlomku však dosud postrádáme. Je

¹⁷ Ke jmenování Vaňka z Vartemberka nejvyšším číšníkem RBM IV, Josef Emler (ed.), Praha 1892, č. 420, s. 172–173, 17. květen 1338, Praha. Srovnej Ivana RAKOVÁ, *Vývoj pozemkové držby pánů z Vartemberka v letech 1281–1415*, Historická geografie 18, 1979, s. 79.

¹⁸ RBM IV, č. 2150, s. 838; RBM III, č. 1075; s. 415–416; č. 1074, s. 414–415.

¹⁹ To se týká například stolníka královny Elišky Hrozka z Hoholic, RBM III, č. 1813, s. 707.

²⁰ Srovnej tabulky v příloze studie.

²¹ K erbům číšníků z Klukovic mezi znaky dvořanů Karla IV. na hradě Laufu Vladimír RŮŽEK, *Česká znaková galerie na hradě Laufu u Norimberka*, s. 119, č. 55 a s. 209. Pečetidlo krejčího Petra zmínil Vladimír Jan SEDLÁK, *O počátcích erbů pražských cechů*, Praha 1945, s. 15.

²² K livrejům (*livrée, liberatio, librata*) podrobně pro západoevropské dvory M. VALE, *The princely court*, s. 93–135.

²³ Josef TRUHLÁŘ, *Catalogus codicum manu scriptorum latinorum qui in c. r. bibliotheca publica atque universitatis Pragensis asservantur, Pars posterior (II)*, Praha 1906, č. 2638, s. 340.

možné, že livreje bývaly udělovány o Vánocích, v souvislosti s čestnými dary (*honorationes*) pro feudály Janova širšího dvora, známými opět z Prahy.²⁴

Typickým psychologickým rysem užšího dvora bylo vnitřní napětí, vyplývající z konkurenčního boje o požitky a vliv. Tento zápas neprobíhal jen mezi nejvyššími feudály, nýbrž rivalita vládla i na nejnižší úrovni, jak to naznačuje proslulý spor mezi podkoním a žákem.²⁵ Někdy šlo jen o lepší místa u stolu, jindy Janův kuchmistr Gottfried uloupil koně, které odmítal přes opakované naléhání vrátit.²⁶ Napětí si dvořané ventilovali násilným chováním vůči lidem mimo dvůr, s nimiž se setkávali. Již při Janově tažení do Čech na podzim roku 1310 způsobila králova *familia* v bavorském klášteře Speinshart blíže neurčené škody.²⁷ Roku 1319 následovaly stížnosti Pražanů na brutalitu, s níž si dvořané vymáhali nocleh.²⁸ Stížnosti se ve druhé polovině 14. století nevyhnuly ani dvořanům Karla IV. a Václava IV., kteří holdovali kostkám, soubojům a v německých městech po nich zůstávaly škody a dluhy.²⁹ Z italských účtů Jindřicha VII. navíc víme, že se v boji nezřídka uplatňovali také císařovi služebníci, např. bradýř Jan, jenž při zteči vyšplhal na jakýsi hrad.³⁰ Pýcha a bojechtivost ovšem mohly přerůst v pohromu. Johannes Porta de Annoniaco, popisující první Karlovu římskou jízdu, zmiňuje přednostní spor dvou mocných feudálů, při němž pobouřená čeládka okamžitě sahala po zbrani. Smír přinesl až císařův osobní zákrok.³¹

²⁴ Tradice poct v hlavním městě království sahá minimálně do doby krále Rudolfa Habsburského, srovnej RBM III, č. 114, s. 48. Pocty a vánoční dary jsou doloženy ve staroměstských obecních výdajích z let 1311–1323, RBM III, č. 114, s. 48–49; č. 55, s. 23; č. 347, s. 141–142; č. 410, s. 165–166; č. 553, s. 232; č. 640, s. 270–271; č. 834, s. 331.

²⁵ *Staročeské satiry Hradeckého rukopisu a Smilovy školy*, Památky staré literatury české 25, Josef Hrabák (ed.), Praha 1962, s. 115–130.

²⁶ Boj o „čestná“ místa u hodovního stolu mezi mohučským a kolínským arcibiskupem roku 1310 ve Špýru zachytila *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 150–151. Podobné spory ovšem nebyly výjimečné ani později. K loupeži koní srovnej *Codex epistolaris regis Bohemiae. Briefe des Königs Johann von Böhmen, seiner Verwandten und anderer Zeitgenossen*, Theodor Jacobi (ed.), Berlin 1841, č. 42, s. 19.

²⁷ RBM III, č. 141, s. 60.

²⁸ RBM III, č. 504, s. 207.

²⁹ F. KAVKA, *Život na dvoře Karla IV.*, s. 63, 65.

³⁰ *Johannes barbitonsor* je zmíněn v italských účtech Jindřicha VII., které zpracoval Franz PROWE, *Die Finanzverwaltung am Hofe Heinrichs VII. während des Römerzuges*, Inaugural – Dissertation, Berlin 1888, s. 75.

³¹ Šlo o spor mezi *duos magnos Alamannie proceres*, vévodou Štěpánem Bavorským a Čeňkem z Lipé. Johannes Porta tvrdí, že: „...*tota gens imperatoris eiusdem hinc inde dividitur, et sumptis armis cordibus extuantes ferocibus acies ordinant et ad congregiendum in vicem se disponent*“, *Iohannis Porta de Annoniaco liber de coronatione Karoli IV. imperatoris*, *Iohannis Porta de Annoniaco Liber de coronatione Caroli IV. imperatoris*, MGH Scriptorum rerum

Do takto rivalizujícího dvorského jádra se také promítaly zájmy mocnějších feudálů z tzv. širšího dvora. Během první fáze Janova panování (do roku 1318/19) je dobře zřetelná snaha české šlechty o ovládnutí podkomořského úřadu, který kontroloval vazby mezi dvorem a finančními toky kutnohorského stříbra.³² Tato tendence byla nakonec korunována šlechtickým úspěchem, ačkoli se podkomořství nestalo dědičným v jednom šlechtickém rodu. Za úsilím o dědičnost zemských úřadů mezi českou šlechtou stála její snaha zajistit si trvalejší vliv u dvora. Panovník tomu čelil podporou rostoucí dichotomie úřadů čestných a funkčních zejména v případě maršálka a číšníka. Úřady čestné se nakonec uplatňovaly při výjimečných příležitostech – např. roku 1337 Vaněk z Vartemberka fungoval jako číšník při korunovaci královny Beatrix – zatímco reálný výkon funkčních úřadů nejmocnější čeští páni nikdy neovládli. Za povšimnutí stojí i fakt, že král Jan znal dědičnost některých dvorských úřadů z rodného Lucemburska.³³

Počátky užšího dvora královny Karly lze podle dochovaných účtů francouzského královského dvora sledovat již od 20. let 14. století.³⁴ Zprvu skromná domácnost s několika služebníky se rozrostla po Karlově přechodu do Lucemburska, kde se v princově okolí objevují první čeští šlechtici, jmenovitě pan Bernard z Cimburka.³⁵ Do Lombardie odjíždí dvanáctiletý Lucemburk již se zformovaným dvorem, vedeným dvorskými úředníky z rodového hrabství a dolního Porýní. Samotný Karel tehdejší dvořany připomíná ve svém životopise v souvislosti s travičským útokem o velikonoční neděli 1331 v Pavii, kterému se Janův prvorozenec šťastnou souhrou okolností vyhnul.³⁶ Klíčový význam pro Karlovu životní dráhu mělo jednání s čes-

---

Germanicarum in usum scholarum separatim editi XXXV, Richard Salomon (ed.), Hannover–Leipzig 1913, s. 91.

³² To naznačuje Petr Žitavský v souvislosti s Jindřichem z Lipé, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 228. Představa o kreditní funkci podkomořích, kterou sdílel mimo jiné Josef Šusta, je v posledních letech podrobována kritice. Srovnej Libor JAN, *Václav II. a struktury panovnické moci*, Brno 2006, s. 61–62.

³³ Winfried REICHERT, *Landesherrschaft zwischen Reich und Frankreich. Verfassung, Wirtschaft und Territorialpolitik in der Grafschaft Luxemburg von der Mitte des 13. bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts*, Trierer historische Forschungen 24/I–II, Trier 1993, s. 656–658.

³⁴ František ŠMAHEL, *Cesta Karla IV. do Francie 1377–1378*, Praha 2006, s. 25–27.

³⁵ RBM III, č. 1628, s. 636. Na hradě Laroche byl Karel informován o prodeji Pomořanska řádu německých rytířů, kterou ho Janovi rádci Arnold IV. z Felsu, Arnold z Pittingen, Bernard z Cimburka a Jan z Ochain, pán z Gemepe, přiměli potvrdit.

³⁶ Vypráví o tom Karel ve svém vlastním životopisu, *Život císaře Karla IV.*, FRB III, Josef EMLER (ed.), Praha 1882, s. 342. Co se týká krále Jana, měl se před jedy na pozoru už jen kvůli údajné otravě svého otce. Janovi poslové, přítomní 28. března 1331 v Avignonu, patrně uložili známému lékaři papeže Jana XXII. Janovi z Göttingen, aby sepsal recept protijedy, který pak zřejmě doručili králi. K tomu srovnej Karl WENCK, *Johann von Göttingen, Arzt, Bischof und Politiker zur Zeit Kaiser Ludwigs des Bayern*, Archiv für Geschichte der Medizin 17, 1925, Heft

kými velmoži na podzim roku 1333 v Meránu.³⁷ Po přechodu do Čech bylo zřejmé, že Karlův dvůr je třeba doplnit o nové, domácí hodnostáře, kteří přirozeně usilovali o spoluvládu s mladým králevicem. Karel se tomu nemohl bránit, přitom však obratně využíval svůj přemyslovský původ, aby získal co nejširší popularitu. S pomocí „obce šlechtých mužů“, k nimž lze počítat především Petra I. z Rožmberka, Viléma z Landštejna i pány z Lipé, převzal správu země. Tito muži od Karla získali četné správní úřady: podkomořství, funkci krajských popravců, ale i hejtmanství, v němž nejdéle působil finančně schopný Rožmberk. Králevic se rovněž opíral o přemyslovského levobočka Jana Volka a jeho nevlastního bratra Štěpána z Tetína. Vůči větší části českého panstva, které – u vědomí jeho konfliktů s otcem Janem – zřejmě pokládal za nespolehlivé, si Karel udržoval určitý odstup.³⁸ Jeho nejbližší dvořané se rekrutovali z osob do té doby nevýznamných: ze skupiny západočeské drobné šlechty (Bušek st. a ml. z Velhartic, Rous z Litic, Hugo z Dornštejna, později Bohuslav ze Švamberka)³⁹ i z moravských šlechticů (Jenec z Grünberka, Bernard z Cim-

---

4, s. 148–149. Janem z Göttingen se zabývá také Milada ŘÍHOVÁ, *Královští lékaři. Lékaři na dvoře posledních Lucemburků*, Documenta Pragensia 22, 2004, s. 329–330, kde uvádí, že tento lékař napsal *regimen sanitatis* pro mladého Karla IV. Tento svůj omyl opravuje ve studii Milada ŘÍHOVÁ – Martin STEINER, *Gloriosissimo principi: Epistola de cautela a venenis ad Johannem, regem Bohemie*, in: Signum gratiae. In honorem Bohumilae Mouchová, Graecolatina Pragensia 20, Praha 2004, s. 196–200.

³⁷ O nich podrobná studie J. SPĚVÁČKA, *Meránské úmluvy z r. 1333*, s. 153–176. Jeho hodnocení meránských jednání koriguje Ellen WIDDER, *Itinerar und Politik. Studien zur Reiseherrschaft Karls IV. südlich der Alpen*, Beihefte zur Johann Fridrich Böhmer, Regesta Imperii 10, Köln–Weimar–Wien 1993, zde s. 50–52. Zatímco Jiří Spěváček na s. 171 zdůrazňuje, že iniciativa českých velmožů byla „...výrazem síly a rozhodnosti vůle neponechávat české země de facto bez hlavy“ a „...nešlo jim o nic víc, než o symbol královské moci v zemi, poněvadž skutečnou moc měli oni sami ve svých rukou“, Ellen Widderová ukazuje na špatnou finanční situaci italských měst pod lucemburskou nadvládou a akcentuje Karlovu iniciativu vrátit se k dědičnému panství českých králů, od něhož ho italská politika vzdalovala.

³⁸ Podkomořství je doloženo 7. května 1334 v Jihlavě pro Viléma z Landštejna, RBM IV, č. 43, s. 17, a později pro Jindřicha ml. z Lipé, RBM IV, č. 203, s. 79, č. 323, s. 128–129. Petr z Rožmberka a Vilém z Landštejna byli jmenováni popravci na Plzeňsku, *Summa Gerhardi. Ein Formelbuch aus der Zeit des Königs Johann von Böhmen (cca. 1336 – 1345)*, Ferdinand Tadra (ed.), Wien 1882, č. 55, s. 71–72. Vilém z Landštejna se stal efemérním hejtmanem, RBM IV, č. 386, s. 154–156. Snad současně a poté také Petr z Rožmberka, RBM IV, č. 2200, s. 858–859. Srovnej Jaroslav BOUBÍN, *Přehled zástupnických vlád v Čechách ve 13. a první polovině 14. století*, in: Historia docet. Sborník prací k počtě šedesátých narozenin prof. PhDr. Ivana Hlaváčka, CSc., Miloslav Polívka – Michal Svatoš (edd.), Praha 1992, s. 26.

³⁹ Roku 1332 je Bušek z Velhartic jmenován jako Karlův komorník, jeho bratry Půtu a Dluhoměla známe k roku 1334. Snad některý z Buškových bratrů (*Polco* – Bolek?) byl Karlem navržen za sudího plzeňského kraje, *Summa Gerhardi*, č. 55, s. 71–72. K prestižní architektuře a kariéře Bušků z Velhartic ve 2. polovině 14. století Jan KAIGL, *Kostel sv. Mikuláše v Čechovicích*, Zprávy památkové péče 53/3, 1993, s. 89–100. Rous z Litic jako podkomoří vystupuje 23. února 1341,

burka, Jaroslav a Albert ze Šternberka, později též Boček z Kunštátu). Třetí vlivnou skupinu u markraběcího dvora představoval pražský a kutnohorský patriciát, který pro krále Jana od roku 1319, až na výjimky, nepředstavoval politického partnera.⁴⁰ Zámožní měšťané kralevisi vypomáhali půjčkami, mj. na vyplácení zastavených královských hradů, z nichž kupř. Křivoklát, zbavený šlechtického držitele, zůstal v rukou Jeslína Bártova a od roku 1343 Heinlina Eilauera.⁴¹ Z prvních let Karlova markrabského působení je patrná jeho finanční tíseň, kterou Karel nejspíše řešil také úsporným vedením tehdy nevelkého vlastního dvora. Aby získal kontrolu nad převody královského majetku do soukromých rukou a nad dispozicemi s lenními statky, zavedl mladý Lucemburk funkci dvorského sudího, opět zastávanou nezámožnými šlechtici.⁴² Podle Karlova životopisu „odstrčení“ šlechtici jakožto špatní rádci nařkli Karla ze snahy postavit se proti otci. Karel IV. nám tak představuje takřka modelovou situaci hrozící vzpoury mladšího krále, která se však díky Karlově prozíravé ústupnosti nekonala. Není ovšem vyloučeno, že tu jde o výchovně účinnou fikci, která má zakrýt napětí způsobené oběma Lucemburky a Karla před soudem potomstva postavit do příznivějšího světla. Podobnou tendenci, směřující ke kritice Janova jednání v Itálii, odhalila v Karlově životopisu Ellen Widderová; černobílé líčení neутěšených poměrů v Čechách při Karlově příchodu roku 1333 je notoricky známé.⁴³

Rekonstrukce Karlova užšího dvora v letech 1333–1346 je ještě obtížnější než v případě dvora Janova. Na pomoc nám zde přicházejí tyrolské účty, díky nimž víme, že prince Karla na cestách doprovázel i jeho bradýř, trubači nebo žakéř.⁴⁴ V Karlově suitě této doby samozřejmě nalezneme i významnější české šlechtice, které Lucemburk dočasně jmenoval tyrolskými místodržícími – což je případ Štěpána z Tetína – nebo válečnými hejtmany (*capitano della guerra*) v boji s Benáťany

---

RBM IV, č. 873, s. 345. Karlova hofmistra Huga z Dornštejna (predikát podle dnešního hradu Křikava u Blatné) známe až k roku 1345, MVB I, č. 557, s. 337–338; č. 563, s. 340.

⁴⁰ Po vzpouře staroměstských měšťanů roku 1319 se u Janova dvora ve významnějších funkcích objevují pouze Welfovci – dva podkomoří Wolflín a Frenclín Jakubův, později také Frenclínův bratr urbureř Johlín Jakubův, RBM III, č. 746, s. 305; č. 1154, s. 449; č. 1402, s. 549, a *Jacobi*, č. 92, s. 42–43, Wolflín a Frenclín. K Johlínovi srovnej *Summa Gerhardi*, č. 9, s. 36–37; č. 66, s. 83–86. K Welfovcům souhrnně V. V. TOMEK, *Dějepis I*, s. 305–309.

⁴¹ *Summa Gerhardi*, č. 64, s. 77–80; č. 65, s. 80–83; J. ŠUSTA, *České dějiny II/3*, s. 391.

⁴² Prvním dvorským sudím byl Jenec z Grünberka, druhým patrně Dětfich Špaček z Kostomlat. K této instituci srovnej Jiří KEJŘ, *Počátky dvorského soudu*, Rozpravy Československé akademie věd – řada Sociální vědy, ročník 66, sešit 4, Praha 1956, zejména s. 9–13.

⁴³ E. WIDDER, *Itinerar und Politik*, s. 42–43; *Život císaře Karla IV.*, s. 348.

⁴⁴ Ludwig SCHÖNACH, *Archivalische Studien zur Jugendgeschichte Kaiser Karls IV.*, *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 43, 1905, s. 253–292.

a veronskými Scaligery – to se týká Jana z Lipé a Zbyňka Zajíce z Valdeka.⁴⁵ Tito muži však nezískali žádné funkce u užšího dvora, kde navíc byli nadále zastoupeni i šlechtici z Lucemburska či nejbližšího okolí (Karlův komorník Vinnemar z Gymnich, později též Huwart I. z Elter a Reinhart z Schönau).⁴⁶ Během návštěv u Klimenta VI. Karel nezapomínal na papežské milosti pro český patriciát, ať šlo o odpuštění hříchů před smrtí či o provize měšťanských synků na kapitulní prebendy.⁴⁷

Cizinci na markraběcím dvoře tedy nebyli výjimkou. Přibývali k němu kvůli princově stavební činnosti, v souvislosti s Karlovou evropskou diplomacií i díky příchodu Blanky z Valois do Čech.⁴⁸ Odjezd její frankofonní družiny přitom nemusel být projevem xenofobie českých aristokratů, jak je na základě *Zbraslavské kroniky* obvykle interpretován.⁴⁹ Petr Žitavský popsal možná již obvyklý postup částečné výměny užšího dvora (*familia*) budoucí královské manželky příšle z ciziny.⁵⁰ Není vyloučeno, že mohl nastat problém s hmotným zaopatřením těchto hostí, zvláště kdyby snad v Praze současně přebýval královský a markraběcí dvůr. Nejen reprezentativní, ale i ubytovací důvody lze předpokládat u stavební aktivity Lucemburků na Pražském hradě. Stavěli zde střídavě oba dva, ve vzájemné shodě i v konkurenci. Zatímco Karel se zasloužil především o nový palác, král Jan stál se svými syny

⁴⁵ Ke Štěpánovi z Tetína srovnej Marek STARÝ, *Zemský písař Štěpán z Tetína, jeho původ a potomstvo*, Heraldické listy 3–4, 1999, s. 27–37. O působení Jana z Lipé a Zbyňka Zajíce z Valdeka po boku prince Karla píše J. ŠUSTA, *České dějiny II/3*, s. 274–275.

⁴⁶ W. REICHERT, *Landesherrschaft*, II, s. 661, poznámka 37 a 39, s. 818; MVB I, č. 342, s. 201.

⁴⁷ MVB I, č. 241, s. 147; č. 355, s. 206; č. 376, s. 231–232; č. 404–407, s. 244–245; č. 411, s. 246 ad.

⁴⁸ Nejznámějším cizincem–stavitelem, kterého Karel přivedl z Francie, byl Matyáš z Arrasu. Již zmíněný Reinhard z Schönau se významně podílel na finančních transakcích spojených s Karlovým zvolením římským králem roku 1346, k němu Franz IRSIGLER, *Reinhard von Schönau und die Finanzierung der Königswahl Karls IV. im Jahre 1346. Ein Beitrag zur Geschichte der Hochfinanzbeziehungen zwischen Rhein und Maas*, in: Hochfinanz, Wirtschaftsräume, Innovationen. Festschrift für Wolfgang von Stromer, Uwe Bestmann u. a. (Hg.), Trier 1987, s. 357–381. Příchod Blanky z Valois do Čech zaznamenal zbraslavský kronikář k 12. červnu 1334: „*Familia vero fere tota, que de Francia et de Luczelburgensi comicia cum eadem Blanka in Boemiam venerat, lapso uno mense cum expensis duorum milium sexagenarum in die beate Margarete ad terras suas remittitur et familia alia de Boemia per nobiles terre eidem domine applicatur*“, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 320.

⁴⁹ J. ŠUSTA, *České dějiny II/3*, s. 152.

⁵⁰ Zajímavou, nicméně nejednoznačnou možnost srovnání nabízí příjezd Guty Habsburské do Čech, u které *Zbraslavská kronika* výslovně zmiňuje její německou čeleď, která byla v českém prostředí pohostinně přijata, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 27. Zatímco formulář Tobiáše z Bechyně naznačuje, že se během Gutiny cesty do Prahy vážně uvažovalo o odeslání její družiny nazpět, *Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně (1279–1296)*, Historický archiv 22, Jan Bedřich Novák (ed.), Praha 1903, č. 243, s. 184. Za upozornění na tento pramen děkuji Dr. Daně Dvořáčkové.

u založení nového gotického chóru svatovítské katedrály, kterou ovšem již nemohl spatřit.⁵¹ Při společných pobytech vládnoucích Lucemburků sloužily jejich užší dvory oběma panovníkům zároveň, což dokládají obraty v listinách typu *noster et paternus fidelis* nebo *familiaris dilectus*. Neméně obvyklé asi bylo přecházení dvořanů od jednoho dvora ke druhému, jak dokládá titul „trubač českého krále“ u osoby cestující s Karlem Lucemburským do Tyrol.⁵² Každopádně není nutno zdůrazňovat údajně protichůdnou různost povah obou vládců, jak to činil zejména Jiří Spěváček, jestliže se jejich družiny doplňovaly a Karel částečně přebíral i otcovy dvořany a rádce.⁵³

Západočeskou a moravskou skupinu šlechty u Karlova užšího dvora nepochybně rozšířil příliv nových služebníků po Karlově veřejné proklamaci dědicem českého trůnu roku 1341 a dlouhodobém odchodu krále Jana z Čech počátkem roku následujícího.⁵⁴ Změny na užších dvorech však nejsou dostatečně zřetelné. Jsou signalizovány především Karlovými novými důvěrníky na dvoře širším, jmenovitě Hynkem z Náchoda, Půtou z Častolovic, Smilem z Bítova,⁵⁵ ale i posílením vlivu

⁵¹ Založení nového chóru a zajištění jeho financování RBM IV, č. 1029, s. 411–413.

⁵² Těchto obratů užíval také Jan Jindřich – nejspíše v době, kdy v zemi zastupoval nepřítomného otce a bratra – například pro Hynka z Náchoda, *Jacobi*, č. 112, s. 51: „... *paternum et nostrum fidelem dilectum*“, nebo Viléma z Landštejna, Tamtéž, č. 155, s. 65: „... *paterni et fraterni et nostrum fidelem*“. Titul *tubicina regis Boemie* najdeme v L. SCHÖNACH, *Archivalische Studien*, s. 261, u této titulatury ovšem není vyloučen omyl tyrolské kanceláře, která občas nazývala Karla Lucemburského českým králem. Studium tyrolského dvora Jana Jindřicha by snad mohlo objasnit i prolínání dvorů Jana Jindřicha a Karla v době jejich společných pobytů v 30. letech 14. století.

⁵³ Mám na mysli zejména monografii Jiří SPĚVÁČEK, *Karel IV. Život a dílo (1316–1378)*, Praha 1979, či jeho studii *Listinná falza a politická moc markraběte Karla*, ČsČH 17, 1969, s. 301–321, kde autor na s. 317 přehnaně uvádí, že „... *vládní koncepce obou Lucemburků se diametrálně rozcházel a projevovaly svou nesmiřitelnost právě v období velkých rozhodnutí*“.

⁵⁴ Z této doby pocházejí poslední Janovy odměny určené jeho nejbližším českým služebníkům, zejména měšťanského původu, RBM IV, č. 1078, s. 437; č. 1084, s. 438–439. Slepý Lucemburk tehdy také založil kartouzu za Újezdskou branou, jako instituci pečující o památku celé širší lucembursko-přemyslovské rodiny, RBM IV, č. 1077, s. 433–436. Aniversaria se zde měla sloužit za Janovy rodiče, jeho dvě sestry, strýce Walrama a tchána Václava, manželku Elišku, její dvě zesnulé dcery Markétu a Annu; pak je uveden fundátor, dále strýc Balduin, manželka Beatrix, Janovi synové Karel, Jan Jindřich a Václav, jejich manželky (jmenovitě je zmíněna jen Blanka z Valois) a nakonec dcera Bona s jejími třemi syny. O kartouze psala Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Fundace českých králů 14. století*, Sborník historický 28, 1982, s. 7–9. Naposledy Michel MARGUE, *Memoria et fundatio. Religiöse Aspekte des Herrschaftsverständnisses eines Landesherrn in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts*, in: Johann der Blinde, Graf von Luxemburg, König von Böhmen, Michel Pauly (Hg.), Luxemburg 1997, s. 213–214; TÝŽ, „*Regum de stirpe*“ – *Le prince et son image: Donations, fondations et sépultures des Luxembourg dans leurs terres d'origine (première moitié du XIVe siècle)*, in: King John of Luxembourg (1296–1346) and the Art of his Era, Klára Benešová (ed.), Prague 1998, s. 100–116.

⁵⁵ Karlova přízeň vůči těmto mužům je zjevná z různých církevních milostí, které jim a jejich příbuzným mladý Lucemburk vyprosil. Srovnej Antonín PODLAHA, *Series praepositorum, deca-*

Vítkovců a pánů z Lipé mezi českým panstvem. Česká šlechta znenáhla mizí z okolí slepého krále, jenž se stále častěji zdržuje na západním pomezí Svaté říše římské, v Avignonu a ve Francii. Že však povědomí o rytířském králi mezi českými a moravskými aristokraty nezaniklo, ukazuje jejich doprovod do bitvy u Kresčaku: setrvali do posledních chvil s králem Janem, zatímco zvolený římský král Karel vedl do beznadějného útoku především šlechtu z Lucemburska a Porýní.⁵⁶

Závěr

Na závěr nelze než přiznat, že výše uvedený náčrt tzv. užšího dvora prvních Lucemburků na českém trůně je velmi schematický a opírá se o řadu hypotéz, které mohou být časem zpochybněny. Dosud nebyl, zejména v Janově případě, kompletně shromážděn a vytěžen listinný materiál, který slibuje hlavně úplnější zhodnocení králových aktivit na západě říše.⁵⁷ Stranou tedy zůstaly Janovy lenní vazby v říši a vztah těchto leníků ke dvoru, který předpokládáme v českých zemích. Také studium dvorské kultury 1. poloviny 14. století ještě může přinést některé překvapivé výsledky.⁵⁸ Tento příspěvek musí mít skromnější cíl: kromě jakési kostry lucemburských dvorů se pokusil korigovat stereotypy o vládě obou Lucemburků, které do historického vědomí vnesly zejména tradičně přeceňované narativní prameny.⁵⁹

---

norum, archidiaconorum aliorumque praelatorum et canonicorum S. metropolitanae ecclesiae Pragensis a primordiis usque ad praesentia tempora, Praha 1912, č. 272, 273, s. 29. Dále například MVB I, č. 260, s. 158–159; č. 320, s. 193; č. 321, 323, s. 194 ad.

⁵⁶ Především na základě Villaniho kroniky situaci Lucemburků rekonstruoval Alain ATTEN, *Die Luxemburger in der Schlacht von Crécy*, in: Johann der Blinde, Graf von Luxemburg, König von Böhmen, Michel Pauly (Hg.), Luxembourg 1997, s. 567–596. Srovnej Lenka BOBKOVÁ, *Velké dějiny*, s. 201–210.

⁵⁷ Vítaná je především lucemburská iniciativa, slibující kompletní vydání Janových listin ze západoevropských archivů. Prvním plodem tohoto úsilí je *Urkunden- und Quellenbuch zur Geschichte der altluxemburgischen Territorien XI. Die Urkunden Graf Johans des Blinden (1310–1346), Teil 1: Die Urkunden aus Luxemburger Archivbeständen*, Publications du Centre Luxembourgeois de Documentation et d'Etudes Médiévales 11, Aloyse Estgen – Michel Pauly – Jean Schroeder (edd.), Luxembourg 1997.

⁵⁸ Z dosavadních prací je třeba vyzdvihnout studie Kláry BENEŠOVSKÉ, *Les résidences du roi Jean de Bohême: leur fonction de représentation*, in: King John of Luxembourg (1296–1346) and the Art of his Era, Klára Benešová (ed.), Praha 1998, s. 117–131, a Dany STEHLÍKOVÉ, *Objednavatelé uměleckého řemesla v českých zemích za vlády Jana Lucemburského*, Kandidátská disertační práce v oboru teorie a dějin výtvarného umění, Praha 1989.

⁵⁹ Tato studie je součástí řešení výzkumného záměru MSM: 0021620827 „České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes“, jehož nositelem je FF UK v Praze.

PŘÍLOHA

Tzv. užší dvůr Jana Lucemburského (1310–1346)

Funkce, úřad	Jméno	Funkční období	Charakteristika	Pramen, literatura
hofmistr krále	Jindřich z Weilnau	1313	Jindřich II. z Weilnau pocházel z vedlejší linie rodu z Diezu, se statky ve Wiesbadensku a Wetterau, s úzkou vazbou na mohučské arcibiskupství. Byl synovcem Jindřicha z Weilnau, opata fuldského, který s králem Janem přijel roku 1310 do Čech	MGH Constitutiones et acta publica imperatorum et regum 1298–1313 IV/2, č. 1147, s. 1142
	Ota z Mimoně	1315	šlechtic s úzkou vazbou na Jindřicha z Lipé	RBM III, č. 259, s. 106
	Oldřich Pluh	1323	původně nevýznamný jihočeský klient pánů z Hradce, který zbohatl a ve 30. letech získal predikát z Rabštejna	RBM III, č. 915, s. 358
	Dietrich z Hüncheringen	1342–1346	věrný průvodce krále Jana, s nímž byl roku 1340 ve Francii, od června 1341 do února 1342 a srpna 1345 v Praze. Roku 1343 opatroval králi v Čechách peníze	<i>Summa Gerhardi. Ein Formelbuch aus der Zeit des Königs Johann von Böhmen (c. 1336–1345)</i> , Ferdinand Tadra (ed.), Wien 1882, č. 194, s. 232
hofmistr královny	Mikuláš	1318		RBM III, č. 435, s. 177
dispensator curie	Bohuslav z Letkova	1325		RBM IV, č. 2150, s. 838
písař dvora	Jan z Kamenice (<i>Kemnytz</i>)	1325		RBM III, č. 1075, s. 415–416
nejvyšší maršálek	Jindřich st. z Lipé	1310–1329	politicky nejaktivnější a nejlivnější český pán po r. 1306, králův rádce a věřitel	RBM IV, č. 1961, s. 771–772; č. 108, s. 45–46

Funkce, úřad	Jméno	Funkční období	Charakteristika	Pramen, literatura
	Jindřich ml. z Lipé	1330	syn Jindřicha st. z Lipé, manžel královy příbuzné, průvodce	RBM III, č. 1614, s. 632
	Jan z Lipé	1337	syn Jindřicha st. z Lipé, průvodce královny Karla v Tyrolech a Lombardii	RBM IV, č. 2058, s. 804
	Pertold z Lipé	1340– 1347	syn Jindřicha st. z Lipé, vyšehradský probošt	RBM IV, č. 794, s. 312
dvorský maršálek	Herlin	1312		FRB IV, s. 179
	Konrád ze Schleiden	asi 1322– 1337	porýnský šlechtic, který v letech 1322–1342 stabilně doprovázel, podílel se na smlouvách s teritoriálními sousedy Lucemburska, dohlížel na přebírání nových lén hraběcími vazaly a na vyplácení peněžních lén	
	Huwart I. z Elter (Autel)	1338	lucemburský šlechtic, který krále v letech 1338–1346 stabilně doprovázel a byl pově- řován zejm. vyřizováním finančních záležitostí	RBM IV, č. 563, s. 222
stolník (<i>dapifer</i>)	Heřman starší z Miličina	1318	středočeský šlechtic s vazbou na Petra I. z Rožmberka, králův posel, bojoval u Mühldorfu (1322)	RBM III, č. 454, s. 186– 187
stolník (<i>spiserius</i>)	Vojslav z Letkova	před rokem 1326		RBM III, č. 1186, s. 460
	Oldřich z Letkova	1339	syn Vojslava z Letkova	RBM IV, č. 730, s. 283
stolník královny	Hrozek z Hoholic	kolem 1331		RBM III, č. 1813, s. 707
nejvyšší číšník	Beneš II. z Vartemberka	1318	syn číšníka Beneše I. z V., vlivný severočeský šlechtic	RBM III, č. 454, s. 186– 187
	Vaněk z Vartemberka	1337	r. 1337 získal číšnický úřad pro svůj rod dědičně	RBM IV, č. 420, s. 172– 173

TZV. UŽŠÍ DVŮR JANA LUCEMBURSKÉHO A MARKRABÍHO KARLA

Funkce, úřad	Jméno	Funkční období	Charakteristika	Pramen, literatura
dvorský číšník	Oldřich z Kessingu (Kessingen)	1318–1334	rytíř bývalého českého podkomořího Burkarta purkrabího z Magdeburku (1309)	RBM III, č. 477, s. 197; RBM IV, č. 13, s. 5
	Jindřich Šváb (<i>Swevus, Swevi</i>)	1341–1346	přísežný Starého Města pražského, roku 1337 staroměstský purkmistr	RBM IV, č. 1053, s. 426–427
	Ješek a Jan z Klukovic	1342	číšníci krále Jana i královny Karla, se statky poblíž Prahy	RBM IV, č. 1091, s. 441–442
nejvyšší komorník	Petr I. z Rožmberka	1311–1318, 1324–1327, 1334–1347	od r. 1318 politicky aktivní a velmi mocný český šlechtic, králův rádce, průvodce a věřitel, manžel vdovy po Václavu III.	RBM III, č. 76, s. 32–33; č. 1047, s. 404; č. 2043, s. 794; RBM IV, č. 2175, s. 847–848
	Mikuláš II. Opavský (?)	1318	opavský vévoda	FRB IV, s. 250
	Albrecht z Dubé a Liběšic	1319	Ronovec, exponent Jindřicha st. z Lipé	<i>Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae I</i> , Josef Emler (ed.), Praha 1870, s. 13
	Záviš z Újezdce	1327–1333	jihočeský šlechtic, syn Hroznaty z Úzic s vazbami na Petra I. z Rožmberka	RBM III, č. 2043, s. 794
(dvorský) komorník	Jan z Rüttgen (Roussy)	1315	syn hraběte z Ligny, příbuzný lucemburské dynastie	RBM III, č. 254, s. 104
	Walram II. z Chêne	1328–1331	urozený panoš	W. REICHERT, <i>Landesherrschaft</i> , II, s. 797
	Tomáš II. z Noville	kolem 1332	lucemburský šlechtic, králův ručitel, svědek závěti	FRB III, s. 347
komorník královny	Concelin	1315, 1331		RBM III, č. 288, s. 116
mečonoš	Bernard z Cimburka	1318	moravský šlechtic, králův posel a věřitel	RBM III, č. 454, s. 187
pražský purkrabí	Oldřich z Lichtenburka	1313	exponent Jindřicha st. z Lipé	RBM III, č. 135, s. 57–58
	Beneš z Michalovic	1315	exponent Viléma Zajíce z Valdeka	RBM III, č. 285, s. 114–115

Funkce, úřad	Jméno	Funkční období	Charakteristika	Pramen, literatura
	Oldřich ze Žebráku	1318	příbuzný Viléma Zajíce z Valdeka	RBM III, č. 454, s. 186–187
	Hynek Berka z Dubé	1320–1348		RBM III, č. 555, s. 233
vicepurkrabí	Soběhrd <i>de Scabor</i>	1339		RBM IV, č. 2200, s. 858–859
podkomoří	Jindřich st. z Lipé	1310–1311, 1318–1319		RBM III, č. 31, s. 12; FRB IV, s. 247
	Walter z Castelu	1311–1315	jihoněmecký šlechtic, ve službách Albrechta Habsburského	RBM III, č. 34, s. 13–14
	Vilém Zajíc z Valdeka	1315, 1316	konkurent Jindřicha st. z Lipé, opírající se o přízeň Elišky Přemyslovny	RBM III, č. 285, s. 114–115; FRB IV, s. 242
	Vok z Kravař	1316	severomoravský šlechtic	RBM III, č. 331, s. 134
	Fridrich ze Šumberka	1317	severočeský šlechtic, spřízněný s Riesenburky	FRB IV, s. 243
	Oldřich Pluh	1319, 1331, 1336–1339/41	původně nevýznamný jihočeský klient pánů z Hradce, později hofmistr i zemský sudí	RBM III, č. 551, s. 231; FRB IV, s. 312
	Wolflín	1321	pražský měšťan, Welfovec	RBM III, č. 746, s. 305; č. 1154, s. 449
	Frenclín Jakubův	před 1327	Welfovec, králův věřitel, purkrabí na Přimdě, kontakty na Balduina Trevírského	RBM III, č. 1402, s. 549; <i>Jacobi</i> , č. 92, s. 42–43
	Vilém z Landštejna	1334	Vítkovec, spojenec Petra I. z Rožmberka	RBM IV, č. 43, s. 17
	Jindřich ml. z Lipé	1334		RBM IV, č. 203, s. 79; č. 323, s. 128–129
	Rous z Litic	1336/41–1356	západočeský šlechtic, spojený s pány z Rožmberka a Miličina	RBM IV, č. 717, s. 280; č. 992, s. 395
mistr kuchyně	Gottfried	1325 – po 1331	mistr kuchyně krále i královny Beatrix neznámého původu	RBM III, č. 1075, s. 415–416; č. 1801, s. 701
vrchní lovčí – na Moravě	Pertold z Lipé, Jan z Klingenbergka	1341	společný výkon úřadu blízce příbuzných šlechticů	RBM IV, č. 905, s. 363

TZV. UŽŠÍ DVŮR JANA LUCEMBURSKÉHO A MARKRABÍHO KARLA

Funkce, úřad	Jméno	Funkční období	Charakteristika	Pramen, literatura
lovčí	bratři Miroslav a Švach	před 1346	neurození královští služebníci	RBM IV, č. 2229, s. 871–872
sokolník	Tomáš v Sokolči u Poděbrad	kolem 1332	neurozený královský služebník	NK ČR, lat. ruk. sign. V. B. 23 (v předsádce)
dveřníci, fortnýři	Filip řečený Blake	1334	dvořan nečeského původu	W. REICHERT, <i>Landesherrschaft</i> , II, s. 645 pozn. 3, s. 660
	Jan Švarc z Vacerad	1342	?	RBM IV, č. 1084, s. 438–439
	Lauducius	kolem 1342	nejspíše frankofonní dvořan	MVB I, č. 90, s. 51–52
královští lékaři	rytíř Zdeněk	1325	?	RBM III, č. 1074, s. 414–415
	Jan z Göttingen	cca. 1331	autor receptu na protijed	Viz výše pozn. 35
	M. Rudolf Pinchon	1330, 1333	bratr králova diplomata Guillaumea Pinchona	MVB–P, č. 856, s. 471–472; č. 1093, s. 583–584
	Matyáš <i>de Merlate</i>	1335	lékař královny Beatrix	MVB–P, č. 1186, s. 637
	Francesco de Tacomanda	1342	?	MVB I, č. 47, s. 26
	Gerard z Andernachu	1342	?	MVB I, č. 122, s. 70
	Oldřich <i>Behlin de Augusta</i>	KOLEM 1346	?	MVB I, č. 634, s. 377
	M. Walther	kolem 1346	později lékař Karla IV. a profesor lékařské fakulty pražské univerzity	J. SPĚVÁČEK, <i>Karel IV.</i> , s. 376
dvorní lékárník	M. Bandin z Arezza	1320, 1325	Ital usazený v Praze	RBM III, Č. 614, S. 260; Č. 1070, S. 413–414
královský krejčí	Jindřich Kvek	1335, 1341	pražský měšťan	RBM IV, č. 127, s. 49–50; č. 944, s. 378
	Petr	?	známý pouze díky zachovanému pečeti	V. J. SEDLÁK, <i>O počátcích erbů pražských cechů</i> , s. 15
trubač českého krále	?		?	L. SCHÖNACH, <i>Archivalische Studien</i> , s. 261
trpaslík	Gothard	kolem 1325	?	RBM III, č. 1074, s. 415

Tzv. uží dvůr královice Karla (1333–1346)

Funkce, úřad	Jméno	Funkční období	Charakteristika	Pramen, literatura
komorník	Bušek st. a ml. z Velhartic	1336– 1338, 1338–1340	šlechtici z Pošumaví, v Schönachem vydaných účtech označen také jako mistr komory – s. 258; zde se mohlo jednat o jeho stejno- jmenného syna, který po otcově smrti roku 1338 úspěšně sloužil jako komor- ník u Karlova dvora	L. SCHÖNACH, <i>Archivalische Studien</i> , s. 258, 264, 266–267, 270–271; MVB I, č. 148, s. 83
	Poppo	1338–1341	z účtů není jasné, zda šlo o komorníka Karla Lucem- burského nebo Jana Jindřicha	L. SCHÖNACH, <i>Archivalische Studien</i> , s. 267, 279, 284
	Joklín	1341	z účtů není jasné, zda šlo o komorníka Karla Lucem- burského nebo Jana Jindřicha	L. SCHÖNACH, <i>Archivalische Studien</i> , s. 285
	Mikuláš	1337	?	L. SCHÖNACH, <i>Archivalische Studien</i> , s. 263
	Wynnemar z Gymnichu	1344	šlechtic z dolního Porýní	MVB I, č. 342, s. 201
hofmistr	Jan z Bergu	1331	syn hraběte Adolfa VI. z Bergu (z dolního Porýní); rod příbuzný s lucemburskou dynastií	FRB III, s. 342
	Hugo z Dornštejna	1345	držitel hradu Křikava u Blatné	MVB I, č. 557, s. 338
maršálek	Habart	1337–1338	?	L. SCHÖNACH, <i>Archivalische Studien</i> , s. 261, 269
	Jan Weiz	1339	?	L. SCHÖNACH, <i>Archivalische Studien</i> , s. 275
	?	cca 1335	snad totožný s některým z výše jmenovaných maršálků	FRB IV, S. 329
dvorský sudí	Jenec z Grünberka	1334–1345	držitel hradu Grünberka, později zvaného Stražisko (Stražiště) u Konic, východně od Boskovic	J. KEJŘ, <i>Počátky dvorského soudu</i> (passim)

TZV. UŽŠÍ DVŮR JANA LUCEMBURSKÉHO A MARKRABÍHO KARLA

Funkce, úřad	Jméno	Funkční období	Charakteristika	Pramen, literatura
stolník	Simon z Kailu	1331	šlechtic původem z oblasti Eifelu	FRB III, s. 342
číšník	Ješek a Jan z Klukovic	1337, 1342	číšníci krále Jana i královny Karla, se statky poblíž Prahy	RBM IV, č. 1091, s. 441–442; L. SCHÖNACH, <i>Archivalische Studien</i> , s. 261, 268, 279
	Jindřich	1338	?	L. SCHÖNACH, <i>Archivalische Studien</i> , s. 267
dveřník	Mikuláš	1339		L. SCHÖNACH, <i>Archivalische Studien</i> , s. 274
bradýř	Jindřich Austrunk		?	L. SCHÖNACH, <i>Archivalische Studien</i> , s. 259
žakěř	?	1337	?	L. SCHÖNACH, <i>Archivalische Studien</i> , s. 261

THE CURIA MINOR OF THE KING JOHN THE BLIND AND MORAVIAN MARGRAVE CHARLES OF LUXEMBURG

This paper tries to reconstruct personal structure of the household (*curia minor* or *curia cottidiana* according to *Yconomia* of Conrad of Megenberg) of the first Bohemian Luxemburgs. There is a lack of household accounts and other sources for the study of the court society of the Bohemian Luxemburgs in the 14th century, and that is why it is possible to detect only the household officers, without detailed piece of information about their stay and function in the ruler's entourage. The evolution of the versatile and mobile kind of the government of John the Blind (1310–1346) was characterized by conflicts with the Bohemian nobility and its aversion to king's foreign courtiers. Nevertheless the Bohemian barons were not able to gain control of John's *curia minor*. It was composed of a mixture of noble as well as low-born ministers from the Middle Europe, County of Luxemburg, Rhineland, Wetterau or France. Closest servants held their offices together with pertinent income as a fief that could be sold or exchanged with the consent of the ruler. Household offices gradually became hereditary possession of some families, many of them gained ceremonious character. In the surroundings of the prince the domestic servants fought for rents and rewards, even stole and sword-played, and the strain within court society was sometimes unbraced by aggression against people not belonging to the court. On the contrary, chivalrous king John could attract many of West-European feudalists by his broadminded generosity, in the face of the growing indebtedness. Despite the king's enormous mobility the structure of John's household was representative enough and comparable with other contemporary households, as it is shown in the adjunct tables of the household staff.

Charles' household was formed at the French court and in Luxemburg so that in Lombardy, the young prince already managed a structured household that suffered an attack of the poisoner at Easter in 1331. We can reconstruct the newly composed household from well-kept accounts of the Tirol counts (1336–1339). Charles was surrounded by his chamberlains, butler, taster, doorman, barber and other, mainly unspecified ministers. Low-nobles from West-Bohemia (Bušek z Velhartic, Hugo z Dornštejna) and Moravia (Jenec z Grünberka) penetrated into Charles' court, while powerful Bohemian and Moravian barons adhered themselves to the blind king, perhaps even turning him against his first-born son. After 1341 the Bohemian nobility left the court of the king John, who departed for Luxemburg, and joined the designated Bohemian king Charles. We cannot evaluate the influence of that fact on the Charles' household without sufficient kind of archival sources. Also the study of the Charles' royal court and household is henceforth based mainly on name witnesses of the royal acts.

„OBČASNÉ“ A „DOČASNÉ“ REZIDENCE JANA LUCEMBURSKÉHO V LUCEMBURSKU, FRANCII A ITÁLII

Klára BENEŠOVSKÁ

Vracím se ve svém příspěvku k vlastnímu staršímu bádání, zaměřenému na pobyty Jana Lucemburského a mladého Karla ve Francii a Itálii. Některé výsledky byly předneseny a publikovány ve francouzštině a italštině.¹ Pro návrat k tématu mne přiměla drobná poznámka o Janově pařížském sídle, zvaném *Hôtel de Bohême*, v nádherné knize Františka Šmahela, *Cesta Karla IV. do Francie*.² Rekonstruovat – byť jen v obrysech – některé z Janových příbytků – paláců, domů, dvorů a hradů, v nichž během svého života kratší či delší čas pobýval, není snadné. Je vůbec možné je zvát rezidencemi?³ Stále rychlejší spád událostí, modelujících Janův rytmus života po smrti jeho otce, císaře Jindřicha VII. v roce 1313, nepřál systematickému budování královského dvora v Praze ve smyslu jediné a hlavní rezidence, z níž by se postupně vyvinulo i centrum dvorského umění, a kde by se mohla dlouhodobě rozvíjet také stavební činnost. Král Jan cestoval neustále, jeho kancelář cestovala s ním. Pokud vyjdeme z jeho itineráře, zjistíme, že nejvíce času strávil a nejvíce listin podepsal v Praze, po ní následují Lucemburk, Brno, Paříž, Arlon, Trevír. Počet pěti až deseti pobytů, spojených s vydáváním listin, vykazují místa Vratislav, Liège,

---

¹ Klára BENEŠOVSKÁ, *Les résidences du roi Jean de Bohême – leur fonction de représentation*, in: King John of Luxemburg (1296–1346) and the Art of his Era, International Conference, Prague September 16–20, 1996, Klára Benešová (ed.), Praha 1998, s. 117–131; TÁŽ, *L'impresa italiana di Giovanni di Lussemburgo: testimonianze d'arte*, in: Medioevo Europeo: Giovanni e Carlo di Lussemburgo in Toscana (1331–1369), Atti del Convegno Internazionale di Studi Montecarlo, 14 luglio 2002, Lucca, Istituto Storico Lucchese, Quaderni Lucchesi di Studi sul Medioevo e sul Rinascimento 3, 2002, N. 1–2, s. 209–225.

² František ŠMAHEL, *Cesta Karla IV. do Francie*, Praha 2006, s. 29, poznámka 26.

³ Ivan HLAVÁČEK, *Dvůr a rezidence českých panovníků doby přemyslovské a raně lucemburské. Stručný přehled vývoje a literatury pro dobu do roku 1346*, in: Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku, Opera historica 7, Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), České Budějovice 1999, s. 29–69.

Frankfurt, Řezno, Norimberk, Znojmo, Parma. Nejmenujeme desítky dalších, které jsou psány v záhlaví jeho listin.⁴ Stejně, jako král Jan dokázal pružně reagovat na změny politických situací a přizpůsobit je svému strategickému cíli, dokázal se zorientovat také v novém prostředí a využít toho, co mu nabízelo, plnou měrou. Málokde budoval nová obydlí. Bylo-li třeba, adaptoval ta, která získal nebo bydlel v palácích a domech, které mu patriciát, šlechta či církve nabídli. Některé Janovy „rezidence“ známe jen z pramenů či z popisů, dochovaných v literárních dílech, většinu neznáme vůbec.

Tento příspěvek může proto jen skutečně nepatrně přiblížit prostředí, ve kterém Jan na určitých zastávkách své nepřetržité jízdy napříč Evropou po určitou dobu pobýval, a kde byla jím obývaná architektura i součástí jeho reprezentace. Přesto, že jen velmi těžko rekonstruujeme stopy jeho aktivit coby stavebníka, donátora či iniciátora stavebního dění, musíme si uvědomit, že leccos z toho, k čemu položil základy, přineslo své ovoce až mnohem později, za života jeho dětí a vnuků. Ve skutečnosti to byl on, kdo určil napříště pevné místo členů lucemburské dynastie v nejprestižnějším dvorském prostředí konce 14. a počátku 15. století, kde se rodilo pozdně gotické umění. Ze dvorů jeho dětí a vnuků jmenujme alespoň ty nejvýznamnější: císařský dvůr Karla IV. a dvory Karlových synů, krále Václava IV. a císaře Zikmunda, pařížský dvůr Bonny Lucemburské a Jana Dobrého a dvory jejich dětí – krále Karla V. Moudrého, vévodů Ludvíka z Anjou, Jana z Berry, Filipa Smělého či bruselský dvůr vévody Václava I. Lucemburského s umělci z Burgund, Brabant, Limbourga, Flander a Henegau.

Bohužel téměř nic nezůstalo z Janova rodného hradu v hlavním městě jeho hrabství, v Lucemburku. Rozkládal se na mírně klesajícím ostrohu nad údolím říčky Alzette (dnes Rocher du Bock), stranou hlavního městského tržišního centra. O jeho podobě něco málo vypovídá kresba z 16. století (obr. č. 1).⁵ Dodnes se dochovaly jen stopy základových zdí části dispozice. Dvě Janovy listiny, z let 1321 a 1322, dokládají jeho péči o rodné sídlo, když zde nechal zřídit druhý oltář v hradní kapli, úřad kaplana a stanovil důchody této kaple.⁶ Pokračoval tím v rodové tradici, neboť

⁴ Nicolaus van WERWEKE, *Itinéraire de Jean l'Aveugle, roi de Bohême et comte de Luxembourg*, Publications de la section historique de l'Institut Grand-Ducal de Luxembourg 52, 1903, s. 6–9, 25–52.

⁵ *Stadtplan Jakobs von Deventer k r. 1560*, Faksimile Institut national de Géographie Bruxelles a *Stadtplan des italienischen Festungsbauingenieurs Giovanni Maria Olgiati 1553*, Archivio di Stato Torino; Michel PAULY, *Die Topographische Entwicklung der Stadt Luxemburg, von den Anfängen bis zum Beginn des 16. Jhs*, in: *Vivre au Moyen Âge: Luxembourg, Metz, Trèves*, Luxembourg 1998, s. 24–25.

⁶ *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae III*, Josef Emler (ed.), Praha 1890, č. 733, s. 298, a č. 880, s. 347; Winfried REICHERT, *Landesherrschaft zwischen Reich und Frankreich. Verfassung, Wirtschaft und Territorialpolitik in der Grafschaft Luxemburg von*

podle svědectví *Gesta Treverorum* jeho otec jako hrabě lucemburský, před volbou za krále římského, nechal nádherně vyzdobit svoji kapli a opatřit ji liturgickým náčiním.⁷

Ještě před sňatkem s Eliškou Přemyslovnou ve Špýru, v roce 1310, byla Janovi jeho otcem, římským králem Jindřichem VII., předána vláda v lucemburském hrabství. Od té chvíle Jan disponoval také nejvýznamnějšími hrady a statky v zemi, jako byly Thionville na řece Mosele při cestě do Metz, château Thiery, markrabství Arlon, hrabství Laroche a další sídla.⁸ K tomu přistoupily v roce 1314 panství Jamais a hrad Durbuy, postavený na ostrově uprostřed řeky Ourthe, v širokém údolí na úpatí Arden, u hranic s krajem lutyšským (Lutych–Liège). Tento hrad byl podle svědectví jeho sekretáře a společníka Guillaumea de Machaut Janovým nejoblíbenějším sídlem.⁹ Machaut zachoval také jeho ideální popis v básni *Le Jugement du Roi de Behaigne*.¹⁰ Umísťuje v ní děj soudu lásky, kterému Jan předsedá, do údolí řeky Ourthy, do krajiny kolem i přímo do hradu. Hrad byl umístěn do malebného údolí na skálu obtékanou řekou. Kolem sídla byly podle popisu sady a zahrady plné ptactva, jehož zpěv, smísený s hukotem řeky, Machaut uměl náležitě ocenit. Hrad označuje za krásný a půvabný a přesto vybavený tak, aby nepodlehł žádnému obléhání; totiž s vlastní studnou na nádvoří a únikovými chodbami a vzdálený dostřelu obléhacích strojů i šípů. Obytné stavení na skále označuje bez bližšího popisu za nejkrásnější na světě a bez jediné závady. Podrobně si všímá jen nádherné kašny na dvoře, vytesané dlátem z mramoru jemného bílého i tmavého. Básníkův popis není pochopitelně realistický, ale není také možné jej zavrhnout jako naprostou fikci, to vyvrací výstižná charakteristika místa, odpovídající skutečnosti i konfrontace s archeologickým průzkumem.¹¹

Na rozdíl od Janových městských rezidencí šlo o sídlo budované především pro jeho vlastní potěchu a odpočinek a zařízené jistě s odpovídající nádherou. Machaut ostatně v jiné básni králi věnované, v *Le confort d'ami*, potvrzuje, že na cestách Jan neměl koberce ani záclony a často ani čím přikrýt lože, zato ve svém domě

der Mitte des 13. bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts, Trierer historische Forschungen 24/I, Trier 1993, s. 82, 181, 384; Jiří SPĚVÁČEK, *Jan Lucemburský a jeho doba*, Praha 1994, s. 296, 344.

⁷ *Gesta Trevirorum integra lectionis varietate et animadversionibus illustrata II*, Johann Hugo Wyttenbach – Michael Franz Josef Müller (edd.), Trier 1838, s. 179–271, zvláště s. 193.

⁸ Marie–Elisabeth DUNAN, *Les châteaux–forts du comté de Luxembourg et les progrès dans leur défense sous Jean l'Aveugle 1309–1346*, Publications de la section historique de l'Institut Grand–Ducal de Luxembourg 70, 1950; RBM III, č. 20, s. 86, poznámka 3, a č. 214, s. 87.

⁹ *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, t. I, Ernest Hoepffner (ed.), Paris 1908, v. 1379–1424. Janův pobyt zde je doložen například v roce 1344, RBM IV, Josef Emler (ed.), Praha 1892, č. 1422, s. 577.

¹⁰ *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, t. I, v. 1379–1424.

¹¹ Illuminace in: *Oeuvre de Guillaume de Machaut*, BN, Ms fr. 1586, f. 16r.

naopak požíval veškerého pohodlí tak, že se nikdo lépe neměl.¹² Konečně potvrzením, že popis Guillaumea de Machaut vychází z reality, je archeologicky doložená situace středověkého Durbuy (obr. č. 2).

Hrad byl patrně založen na ruinách římského kastelu. Pasivní obrana spočívala v jeho skvělé izolaci – byl postaven na skále obtékané řekou. Po důkladné rekonstrukci v letech 1880–1882 nezůstalo ze středověkých struktur téměř nic. Před nimi bylo možné vidět hranolovou věž – patrně donjon, včleněný do pravidelného paláce, postaveného kolem roku 1700, dále okrouhlou věž, substrukci kaple a věž, která ji podepírala od druhé čtvrtiny 14. století. Nic se nedochovalo ani z hradební zdi, jež měla šíři až 220 cm a obsahovala věže na nárožích a dvě hlavní brány. Přibližná rekonstrukce půdorysu ukazuje hrad na návrší s mottou, s horním nádvořím a dolním nádvořím okrouhlým. Dolní nádvoří se stalo základem podhradí (bourg castrale), které se zformovalo u úpatí skály a splňovalo funkci téměř výlučně vojenskou.¹³ Při budování opevnění městečka Durbuy v roce 1325 obdržel Jan od papeže Jana XXII. povolení, aby zbořil kapli stojící v cestě novým hradbám a zřídil ji znovu na jiném místě.¹⁴

Pro nás je v Machautově popisu Durbuy zajímavá navíc i zmínka o krásně tesané kašně z bílého a černého mramoru.¹⁵ Tato kombinace mramorů, která byla ve velké oblibě v pařížském dvorském prostředí od konce 13. století, byla typická i pro náhrobky členů lucemburské dynastie, především mramorový náhrobek Janova strýce Balduina (†1354), arcibiskupa trevírského, z něhož se dochovala spodní část v západním chóru dómu v Trevíru a také náhrobek Janova syna Václava I. (†1383), vévody Lucemburského, v cisterciáckém opatství Troisfontaines.¹⁶ Ten je ovšem

¹² *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, t. III, Ernest Hoepffner (ed.), Paris 1921, s. 103–109, v. 2923–3086: /“*Mais il s’asoit en sa maison/Si que mieus ne s’aisa mais hom.*“/; Václav ČERNÝ, *Staročeská milostná lyrika*, Praha 1948, s. 196–198.

¹³ Michel PAULY, *Durbuy et Marche, deux villes luxembourgeoises au sort peu semblable*, in: *A l’Abri des Châteaux-forts*. (cat. exp.), Weris 1995, s. 35–44; Alain Dom-Bar, *Atlas du Patrimoine architectural des centres anciens protégés. Durbuy*, Ministère de la Communauté française et Ministère de la région Wallonne, Bruxelles 1978, s. 1–16.

¹⁴ „*Johannes, rex Bohemiae illustris, quod capella de Delbui, sine cura, tue diocesis, adeo est propinqua et adherens fortellicio castri et domus regie de Delbui, quod ipsi fortellicio prejudicat et impedimentum etiam sumministrat*“, W. REICHERT, *Landesherrschaft*, s. 591.

¹⁵ Popis *Fontaine amoureuse*, ozdobené reliéfy, zobrazujícími scény z Trojské války, uvedený ve stejnojmenné skladbě Guillaumea de Machaut, byl asi inspirován nějakou skutečnou fontánou, podobnou té v Durbuy, GUILLAUME de MACHAUT, *Le livre de la Fontaine amoureuse*, Jacqueline Cerquiglini–Toulet (ed.), Paris 1993, s. 115–125. Na počátku skladby básník vzpomíná na pobyt po boku krále Jana.

¹⁶ Franz J. RONIG, *Kunst unter Balduin von Luxemburg*, in: *Balduin von Luxemburg 1285–1354. Festschrift aus Anlass des 700. Geburtsjahres*, Franz–Josef Heyen (Hg.), Mainz 1985, s. 511; Wolfgang SCHMID – Michael Viktor SCHWARZ, *Jenseits–Fürsorge und Hausmacht–*

znám pouze z popisu: na velkém sarkofágu z černého mramoru, zdobeném kolem malovanými erby, spočívala figura z alabastru, nad její hlavou byl jemně vypracovaný baldachýn a bronzová destička s epitafem.¹⁷ Podobně mohl být v černé a bílé kombinaci mramoru (a alabastru) vytesán rovněž náhrobek krále Jana, umístěný až do 16. století v benediktinském opatství Altmünster v Lucembursku před hlavním oltářem klášterního kostela.¹⁸ I v tomto případě jeho podobu známe jen z popisu Jakuba Meyera před jeho zničením roku 1542: „*Corpus Joannis Lucemburgensis regis Boemie Lucemburgum delatum ac magnifice sepultum: ubi et facies quinquaginta nobilium, qui cum eo occuberunt, celatae in marmore visitur*“.¹⁹

To, co nejvíce podněcuje představivost českého historika umění, jsou Janovy rezidence ve Francii. Od roku 1323, kdy se jeho sestra Marie stala ženou francouzského krále Karla IV. Sličného, až do Janovy smrti v roce 1346 mu nabízely úzké svazky s královskou rodinou a od roku 1328 jeho pozice prvního mezi rádci krále Filipa VI., skvělé možnosti stát se majitelem nejhonosnějších paláců a nechat si je upravit a zařídit nejrenomovanějšími umělci. V únoru 1328 dostal od Filipa VI. darem *Maison de Nesle* – královskou rezidenci mezi městskými branami Saint-Honoré a Montmartre, situovanou na pravém břehu Seiny v blízkosti Louvru²⁰ na místě současné Obchodní burzy (Bourse du Commerce).²¹ (Obr. č. 4a)

Od chvíle, kdy ji král získal, až do konce 15. století, se nazývala *Hôtel de Bohême* (obr. č. 3). S jeho dcerou Bonnou, ženou příštího krále Jana Dobrého, se tato rezidence vrátila zpět do královské rodiny, která si ji pro její výhodnou pozici

Politik. Erzbischof Balduins Grabmal in Trierer Dom, in: Grabmäler der Luxemburger. Image und Memoria eines Kaiserhauses, Michael Viktor Schwarz (Hg.), Luxemburg 1997, s. 97–122.

¹⁷ Michel MARGUE, „*Regum de stripe*” – *Le prince et son image: Donations, foundations et sépultures des Luxembourg dans leurs terres d’origins (première moitié du XIVe siècle)*, in: King John of Luxemburg (1296–1346) and the Art of his Era, International Conference, Prague September 16–20, 1996, Klára Benešová (ed.), Praha 1998, s. 100–116.

¹⁸ Michel MARGUE, *Fecit Carolus ducere patrem suum in patriam suam. Die Überlieferung zu Bestattung und Grab Johanns des Blinden*, in: Grabmäler der Luxemburger. Image und Memoria eines Kaiserhauses, Michael Viktor Schwarz (Hg.), Luxemburg 1997, s. 79–122.

¹⁹ Jacob MEYER, *Annales sive historiae rerum Belgicarum I*, Frankfurt am Main 1537, citováno podle Michel MARGUE, *Fecit Carolus*, s. 92–93; Georges SCHMITT, *La sculpture roman et la sculpture gothique*, in: *L’Art au Luxembourg I*, Luxembourg 1966, s. 428–434.

²⁰ „...une maison qui est dite Nesle, séant à Paris entre la porte Saint-Honoré et la porte de Montmartre”, Paris, Archives Nationales, layette Bohême, J 432, N.1; Jean LEBEUF, *Histoire de la ville et de toute la diocèse de Paris*, Paris 1890, s. 37; *Un itinéraire européen. Jean l’Aveugle, comte de Luxembourg et roi de Bohême 1296–1346*, Michel Margue (ed.), Bruxelles 1996, s. 69.

²¹ F. ŠMAHEL, *Cesta Karla IV.*, s. 29, a poznámka 26 se vrací k časté záměně s *Hôtel de Nesle* na levém břehu Seiny. Ten ale stál naproti Louvru na levém břehu Seiny, u hradeb Filipa Augusta. Na konci 14. století se stal hlavní pařížskou rezidencí vévody Jana z Berry, k tomu *Paris 1400. Les arts sous Charles VI.* (Katalog stejnojmenné výstavy), Paris 2004, s. 100.

u hradeb Filipa Augusta ponechala. Podle ní se i branka, otevřená v hradbách, aby usnadnila spojení „Českého paláce“ s Louvrem za hradbami, zvala „Česká brána“ (*Porte de Bohême*).²² Tento dar Filipa VI. Valois ilustruje výmluvně pozici českého krále u jeho dvora. Podle plánů ze 16. století je na místě rezidence čitelné seskupení staveb na parcele vymezené ulicemi Coquillière, d'Orléans (Nesle), Saint-Honoré a de Grenelle, hlavní vstup pak byl z ulice d'Orléans. Stavby jen schematicky zakreslené obklopovaly vnitřní prostor, proťatý starou hradební zdí Filipa Augusta s jednou dochovanou věží. Roku 1389 přikoupil Ludvík Orleánský domy vně hradby a tak podstatně rozšířil areál starého *Hôtel de Bohême* (obr. č. 4).

Nemáme k dispozici podrobný popis rezidence z Janovy doby, ale až z konce 14. století.²³ Pro dobu krále Jana jsou tam uváděny zahrady, množství sálů, pokojů, garderob, kabinetů. V roce 1393 vévoda Ludvík Orleánský, syn Karla V., objednal její rozšíření a rekonstrukci, kterou svěřil proslulému architektovi Raymondovi du Temple, vrchnímu staviteli krále Karla V. Ovšem již roku 1392 zde uspořádal svatební slavnosti pánovi z Bethencourt. Podle svědectví komorních účtů tam byl při této příležitosti ubytován celý královský dvůr. Popis z této doby zachycuje tudíž stav ještě před velkou rekonstrukcí z roku 1393. V sklepních a přízemních prostorech kolem dvora se nacházel tzv. „*service de l'hôtel*“, tj. prostory, kde mohlo být skladováno ve velkém množství víno a veškeré potraviny, a kde se také připravovalo jídlo. Krom toho zde byly i dílny, kde se vyráběly tapiserie, šilo prádlo apod.

Zdejší obydlí vévody Orleánského a jeho ženy Valentiny Visconti mohlo být podle Sauvala srovnáváno s těmi královskými v Louvru, v *Palais de la Cité* či v *Hôtel Saint-Pol*. Valentina obývala patro první, její manžel bydlel nad ní v druhém patře (stejná situace byla i ve jmenovaných královských palácích a ve Vincennes), okna obou hleděla do zahrady a do dvora.²⁴ Každý z příbytků obsahoval velký sál, přijímací pokoj, velký pokoj, garderobu, kabinety a kapli. Sály osvětlovala prostorná okna (4,20m x 1,30m). U pokojů vévodkyně byla větší kaple, zatímco menší, situovaná nad ní, ukončovala sled pokojů vévody. Obě byly vybaveny nádherně zdobenými portály se sloupky v ostění, obě ukončovala na východě apsida a na klenbách byly vymalovány hvězdy a jejich znaky. Uprostřed zahrady se nacházel bazén se zurčící fontánou. Celková dispozice této vévodské rezidence z konce 14. století s ústřední zahradou, do níž byla orientována široká okna, hierarchické uspořádání příbytků i situace obou kaplí odrážejí mnohem starší tradici organizace vnitřních prostor velkých knížecích příbytků. Celý tento popis Janova *Hôtel de Bohême* po

²² Henri Sauval, *Histoire et recherches des Antiquités de la ville de Paris*, t. II, Paris 1724, s. 214–215.

²³ H. Sauval, *Histoire et recherches*, s. 14–15.

²⁴ Mary WHITLEY, *Royal and Ducal Palaces in France in the Fourteenth and Fifteenth Centuries. Interior, ceremony and function*, in: *Architecture et vie sociale. Actes du colloque tenu à Tours du 6 au 10 juin 1988*, Paris 1994, s. 47–63.

přestavbě, objednané samozřejmě dle vzoru skvělých rezidencí Karla V. jedním z jeho synů, uvádím podrobně právě pro možnost konfrontace s královskými paláci Lucemburků v českých zemích.

Když se roku 1492 stal Ludvík II. Orléanský králem francouzským, daroval *Hôtel „kajícnicím“ (filles repenties)*, které jej adaptovaly na konvent a kapli. Tyto stavby uchovávaly ještě zbytky původního *Hôtel de Bohême*. Zmizely nenávratně v roce 1572, kdy musely ustoupit nádhernému hotelu Soissons (*Hôtel de la reine*), stavěnému pro Kateřinu Medicejskou.²⁵ Také z něj po demolici v roce 1749 zbývá dnes jen sloup s observatoří Ruggieri vedle Obchodní burzy v sousedství kostela sv. Eustacha (obr. č. 4a).

Roku 1332 se Jan zúčastnil procesu s Robertem d'Artois, obviněným ze zfalšování dokumentů. Rukopis *Procès de Robert d'Artois*, chovaný v Bibliothèque Nationale de Paris (ms. fr. 18437) ilustruje „doslovně“ Janovo postavení u dvora: celostránková ilustrace na počátku textu představuje soudní přelíčení za přítomnosti krále Filipa VI. a jeho pairů, mezi nimiž figuruje Jan spolu s králem navarským na prvním místě.²⁶ Zasedání se odehrávalo v Louvru, Jan se snažil vyprosit pro Roberta odpuštění, marně. Robert byl odsouzen k vyhnanství a král Jan se záhy stal majitelem jeho nádherného hradu Mehun-sur-Yèvre.²⁷ Janův pobyt tam je doložen např. v říjnu roku 1338 a v květnu 1346,²⁸ od roku 1340 zde žila jeho žena Beatrix de Bourbon, po Janově smrti hrad ale přešel na Janovu dceru Bonnu a posléze na jejího manžela, Jana Dobrého.²⁹ Ten jej daroval mladšímu synovi Janovi, vévodovi z Berry, který

²⁵ Claude RIBÉRA-PERVILLÉ, *Les hôtels parisiens de Louis Ier d'Orléans (1372–1407)*, Bulletin de la Société de l'Histoire de Paris et de l'Ile de France, 107e Année, 1980–1981, s. 23–70; Adolphe BERTY – Henri LEGRAND, *Histoire générale de Paris. Topographie historique du Vieux Paris V, Région occidentale de l'université*, Paris 1886–1897; Pierre BONASSIEUX, *Notes sur trois hôtels de Paris, appartenants à Charles le Valois, frère de Philippe le Bel*, Bulletin de la Société historique de Paris et de l'Ile de France, t. VII, 1880, s. 48–50; *Plan archéologique de Paris restitué par Adolphe Berty*, Paříž, Bibliothèque Nationale, Ge CC 1(6); *Système de l'architecture urbaine, le quartier des Halles à Paris*, André Chastel – Françoise Boudon – Hélène Couzy – Françoise Hamon (edd.), Paris 1977.

²⁶ Reprodukováno in: *Un itinéraire européen*, s. 76, a F. ŠMAHEL, *Cesta Karla IV.*, s. 36, poznámka 44.

²⁷ RBM IV, č. 111, s. 40; W. REICHERT, *Landesherrschaft*, s. 225: „Dezember 1334 verlieh Philipp „voulans descharge nostre dit tresor“ dem Luxemburger nunmehr die Burggrafschaft Mehun-sur-Yevre sowie die Orte Faillouel und Condren mit einem Jahresertrag von gleichfalls 4.000 lb Turn., die Johann und seine leibliche nachfahren als Grafen von Luxemburg zu Lehnen tragen sollten“; J. SPĚVÁČEK, *Jan Lucemburský*, s. 538.

²⁸ RBM IV, s. 238–41, č. 623; N. van WERWEKE, *Itinéraire de Jean l'Aveugle*, s. 67.

²⁹ *Un itinéraire européen*, s. 68.

z něj vytvořil skvostný příbytek pro slavnosti a radosti, podle slov Jeana Froissarta „*le plus beau demeure du monde*“.³⁰

Já bych ale nyní ráda obrátila pozornost nejen na samu architekturu, ve smyslu stavby, t.j. jejího řádu, její konstrukce a jejího slohu, ale také – a především – na architekturu jako součást žitého a živého, „pohyblivého“ prostoru. Píšeme-li o středověké architektuře, zkoumáme-li ji, či se pokoušíme ji rekonstruovat, musíme se ji pokusit vidět zasazenou do reálného prostředí v jejích původních funkcích. Nejen jako útočiště před nepřízní počasí či před nepřitelem, nejen jako příbytek člověka či příbytek Boží, ale současně a především jako součást velkolepého proměňujícího se barevného divadla středověkých ulic, náměstí či krajiny – jako kulisu pro permanentní divadlo středověkého světa. Může se to zdát nadnesené nám, kteří ulice a náměstí vnímáme většinou jen jako komunikace pro rychlý přesun dopravních prostředků, kde hluk a smog často nedovolují postát, zvednout zrak a pozorovat dění kolem, domy nad sebou a okolo sebe. Středověký člověk však žil především na veřejném prostranství, součástí veřejného prostoru byla i přízemí kupeckých domů, dílny, interiéry kostelů. A vymezovaly je jasně fasády staveb, které byly také plně ve své funkci optické kulisy vnímány a akceptovány.

V souvislosti těchto velkých podívaných v kulisách městské architektury je velice důležitá italská etapa Janova života, od ledna 1331 do jara 1333, dokumentovaná italskými kronikami té doby.³¹ Král Jan využil skvělým způsobem příznivé politické situace, poznamenané těžkým rozkolem mezi papežem a císařem Ludvíkem Bavorským a narůstajícími spory mezi ghibeliny a guelfy v Itálii. Po svatbě svého syna Jana Jindřicha v Tyrolích na konci roku 1330 přijal nabídku Bergama a dalších lombardských měst a stal se v krátké době (a také ovšem jen na krátkou dobu) pánem Brescie, Bergama, Bobbia, Coma, Novary, Pavie, Vercelli, Cremony, Borga San Donnina, Bologni, Mantovy, Modeny, Luccy, Parmy, Piacenzy, Reggia, Verony. Víc než titul císařova vikáře mu pomohla u ghibelinů památka jeho otce, vítaného Dantem

³⁰ Zde pracoval pro vévodu z Berry malíř, miniaturista a sochař André Beauneveu, spolu s Jeanem de Cambrai autor dvanácti soch apoštolů v hradní kapli po vzoru pařížské Sainte-Chapelle, působili zde i Claus Sluter a Jehan de Beaumetz. Obraz hradu z té doby na iluminaci „Pokušení Krista“, *Les Très Riches Heures du duc de Berry*, Chantilly, Musée Condé, Ms. 65, f. 161v.

³¹ Ludwig PÖPPELMANN, *Johann von Böhmen in Italien 1330–1333. Ein Beitrag zur Geschichte des 14. Jahrhunderts*, Archiv für österreichische Geschichte 35, Wien 1866; Carla DUMONTEL, *L'impresa italiana di Giovanni di Lussemburgo Re di Bohemia*, Torino 1952; Ivan HLAVÁČEK, *Das Königreich Böhmen, die Luxemburger und Italien*, in: *Kommunikation und Mobilität im Mittelalter. Begegnungen zwischen dem Süden und der Mitte Europas (11.–14. Jh.)*, Siegfried de Rachewiltz – Josef Riedmann (edd.), Sigmaringen 1995, s. 305–317.

Alighierim v roce 1310 jako „*Rex pacificus, omnique iustitia plenus*“.³² Jako nositel míru se prezentoval, a byl zpočátku vnímán i Jan.

Jeho italské tažení bylo provázeno mnoha triumfálními vjezdy, slavnostními shromážděními před průčelími katedrál a biskupských paláců, ale také nutností pojistit si okamžitě na nejisté půdě obranné pozice. V Bergamu stabilita a kontinuita nového režimu, nastoleného Janem a právně zajištěném statutu a jeho dekrety (*decreta regalia*),³³ našla vyjádření ve stavbě nových pevností. Jan je ovšem nechával stavět pro sebe, zatímco bergamští byli naopak povinni zbourat ty své. Jan inicioval konstrukci nové pevnosti přímo ve městě a stavby, které by mohly být jako pevnosti použity (kaple na hoře San Vigilio či kampanila katedrály), zůstaly pod dozorem jeho lidí. Na pahorku sv. Eufémie vyrostla *la Rocca* (obr. č. 5, 5a), mající jasný symbolický a ideologický význam – ztělesnila novou moc „signorie“ a konec komunálního režimu.³⁴ Podobně v Bresci vyrostla tzv. *Rocca sul colle Cidneo*.³⁵ V Modeně se ubytoval v městském paláci, avšak akt odevzdání města novému „pánovi“ po Janově slavnostním vjezdu v roce 1331 se odbyval před průčelím katedrály, která sloužila jako kulisa pro tuto triumfální scénu.³⁶ V Parmě se odbyvala slavnostní shromáždění za účasti celého města naproti katedrále před biskupským palácem, kde Jan i mladý Karel sídlili se svým dvorem.³⁷

Jinou situaci představovala Lucca. Lucemburkové tam využili výstavné pevnosti, vybudované v roce 1322 v centru města Castruciem Castracanim (Gonfaloniere

³² Dante ALIGHIERI, *Epistole politiche*, Stefano Jacomuzzi (ed.), Torino 1974, s. 851; Vlasta DVOŘÁKOVÁ, *Dante and the House of Luxembourg*, Philologica Pragensia 1, 1969, s. 100–106.

³³ Claudia Storti STORCHI, *Gli Statuti di Lucca e di Bergamo all'epoca di Giovanni e Carlo di Boemia*, in: Medioevo Europeo: Giovanni e Carlo di Lussemburgo in Toscana (1331–1369), Atti del Convegno Internazionale di Studi Montecarlo, 14 luglio 2002, Lucca, Istituto Storico Lucchese, Quaderni Lucchesi di Studi sul Medioevo e sul Rinascimento 3, 2002, N. 1–2, s. 149–174.

³⁴ Maria Luisa SCALVINI – Gian Piero CALZA – Paola FINARDI, *Bergamo*, Bari 1987, s. 40–41.

³⁵ Giovanni Treccani degli ALFIERI, *Storia di Brescia*, Brescia 1963, s. 697; *Jacobi Malvecii Chronicon Brixianum*, Rerum Italicarum Scriptores XIV/2, Ludovico Antonio Muratori (ed.), Milano 1729, dist. IX, c. 72.

³⁶ Angelo NAMIAS, *Storia di Modena*, Modena 1894, s. 234–236.

³⁷ *Chronicon Parmense ab anno 1308 ad annum 1338*, Rerum Italicarum Scriptores IX/9, Giuliano Bonazzi (ed.), Città di Castello 1904, s. 212; Ireneo AFFÓ, *Storia della città di Parma IV*, Parma 1795, (riedizione A. Forni 1980), s. 56–70; Roberto GRECI, *Notizie relative alle relazioni intercorse tra Parma e il casato di Lussemburgo*, in: *Le rêve italien de la maison de Luxembourg au XIVE et XVE siècle*, Luxembourg 1997, s. 181–184; K. BENEŠOVSKÁ, *L'impresa italiana di Giovanni di Lussemburgo*, s. 209–226.

del Sacro impero romano, †1328), takzvanou Augustu.³⁸ Pevnost zabírala pětinu plochy města, byla obehnána silnými zdmi s dvaceti devíti věžemi a se čtyřmi branami a ukryla i celé vojsko. Palác ve formě čtverhranného donjonu – pevnost v pevnosti – představoval moc pána nad městem (obr. č. 6). Augusta byla střežena 1331–1332 vojáky Janovými, roku 1369 zde bydlel Karel IV., pak jeho vikář, až v roce 1370 ji starší města (*anziani*) jako symbol cizí moci museli nechat na nátlak lidu zbořit. Zde, uvnitř Augusty, „*in sala inferiori palatii...quod regale nuncupatur*“ se odbývala proslulá přísaha věrnosti (*Giuramento di fedeltà degli anziani*) králi Janovi a jeho synovi dne 26. května 1331.³⁹

Podoba věžovitého královského paláce uprostřed Augusty a zmínky o její vnitřní dispozici se zahradou a s velkými sály uspořádanými nad sebou, kde se konaly i veřejné schůze, evokuje v určitých aspektech tzv. Janovu pražskou rezidenci na Staroměstském náměstí – Dům U kamenného zvonu (čp. 605/I).⁴⁰

Ta sestávala z vnitřního uzavřeného dvora, obklopeného obytnými křídly a z paláce–věže, připojeného k jihozápadnímu nároží pravidelné dispozice (obr. č. 7). Nebyla od okolního městského prostředí oddělena pevnou zdí jako Augusta v Luce, fasáda pražského paláce byla součástí městského prostoru. Ale podobně jako tam i zde dominoval celé dispozici nárožní věžový palác (*palazzo–torre*) s reprezentačními sály, zabírajícími vždy celé patro. Podobně jako Augusta po smrti Castruccio Castracaniho, také pražský palác měl své místo v městské jurisdikci: před jeho západní fasádou se konaly královské soudy, holdovací sněmy a další veřejnoprávní akty.⁴¹ A zřejmě i v pražské rezidenci byl prostor, sloužící pro shromáždění městské

³⁸ Reference k Augustě, pevnosti římských císařů Fridricha I. a Fridricha II., jsou evidentní, Carl Arnold WILLEMSSEN, *Die Bauten Kaiser Friedrichs II. in Südtalien*, in: *Die Zeit der Staufer III*, Stuttgart 1977, s. 143–155.

³⁹ Antonio ROMITI, *Il palazzo signorile ed il palazzo comunale a Lucca nel XIV secolo: problemi strutturali e funzionali*, in: *Il Palazzo Pubblico a Lucca*, Isa Belli Barsalli (ed.), Lucca 1980, s. 37–47.

⁴⁰ Josef MAYER, *Dům U kamenného zvonu na Staroměstském náměstí*, *Časopis přátel starozitností* 102, 1994, s. 65–97; *Umělecké památky města Prahy. Staré město*, Josefov, Pavel Vlček a kol. (ed.), Praha 1996, s. 405–410; K. BENEŠOVSKÁ, *Les résidences du roi Jean de Bohême*, s. 117–131; TÁŽ, *Podoby královského majestátu v Českých zemích kolem roku 1300*, in: *Ars longa*. Sborník k nedožitým sedmdesátinám Josefa Krásky, Beket Bukovinská – Lubomír Konečný (edd.) Praha 2003, s. 27–42. Naposledy k dějinám celé parcely s domem č. 605/I Jakub VÍTOVSKÝ, *Zeměpanská kurie s panovnickým trůnem, Eberlinovou mincovnou a palácem Přemyslovců a Jana Lucemburského na Starém Městě pražském*, *Průzkumy památek* 13, 1/2006, s. 110–144.

⁴¹ Tradice královských soudů na tomto místě trvala ještě v 1. polovině 15. století, Josef TEIGE, *Základy starého místopisu pražského II (1437–1620)*, Praha 1915, s. 22. Mohla jí předcházet i starší tradice z 13. století, kdy se scházeli městští radní před vznikem radnice v roce 1338 v domech členů rady či v kostele sv. Mikuláše na Staroměstském náměstí a velké soudy se konaly přímo na náměstí, Václav VOJTÍŠEK, *Radnice staroměstská v Praze*, Praha 1923, s. 30.

radý, dokud neexistovala vlastní budova radnice: v přízemí jižního křídla pražské rezidence se nachází podélný prostor, sklenutý dvěma poli žebrové křížové klenby a vyzdobený nástěnnými malbami. Na východní stěně zde byla zobrazena postava Bolestného Krista s nástroji umučení, vlevo od něj postava Žehnajícího Krista, tedy ikonografické motivy, doprovázející často od 14. století radní síně, kde byly vynášeny soudy. Věžový palác, vypínající se nad okolní zástavbu, zde i tam vyjadřoval nadřazené postavení svého stavebníka. Typologicky pražská rezidence vycházela z domácí tradice vysokých obytných věží zaujímajících místo na nárožích pozdněrománských a raněgotických parcel.

Srovnáme-li pražskou rezidenci s pařížskými rezidencemi členů královské rodiny, kam patřil i Janův *Hôtel de Bohême*, musíme konstatovat podstatnou odlišnost: na rozdíl od pražské rezidence, zapojené do městského veřejného života jako její součást, pařížské rezidence se „otáčely zády“ k veřejnému městskému prostoru, odděleny od městského ruchu vysokými zdmi. Byly orientovány do středu dispozice, kde byla nádvoří s fontánami či umně pěstované zahrady, do kterých se otevírala okna komnat a galerie.⁴² Porovnáme-li popis *Hôtel de Bohême* na konci 14. století od H. Sauvala s torzálně dochovaným vnitřním vybavením pražské rezidence z počátku 14. století, musíme přes neskonale skromnější měřítko pražské parcely a mnohem chudší hospodářské zázemí konstatovat některé podobnosti: i v Praze byly *apartementy* uspořádány v patrech nad sebou, jen nemáme přesný doklad, že obydlí pána zaujalo patro nad ženskými komnatami. Spíše se zdá, že tomu bylo naopak, že druhé patro se stopami dřevěných srubových komnat v bočním křídle, vyhrazených ženám a dětem, náleželo královně. Velká okna komnat 1. a 2. patra (jižního a západního křídla) se rovněž otevírala do vnitřního dvora či zahrady, ale stejně tak do náměstí, kde byla součástí geometricky přesně komponované kompozice se sochařskou výzdobou. Také v Praze patřila k vybavení *apartementu* soukromá kaple, zachovaná v 1. patře jižního křídla, i když neměla sloupy v ostění portálu, zato bohatý listový i figurální dekor na hlavicích, konsolách a svornících. Komunikaci mezi jednotlivými podlažími rezidence zajišťovalo vřetenové schodiště v koutě mezi věží a k němu připojeným nižším křídlem, ale je možné, že další schodiště byla mezi přízemím dvora a nádvořními fasádami rezidence. Podstatný rozdíl je především v hlavní fasádě, která se u pražské rezidence otevírala do hlavního městského prostoru (obr. č. 8), byla jeho součástí a sloužila patrně i jako monumentální kulisa pro veřejnou královskou inauguraci či královské soudy. Celá její plocha byla vyhrazena pro královskou reprezentaci v míře výraznější, než tomu bylo např. u rezi-

⁴² Městským rezidencím královské rodiny v Paříži byla věnována v posledních letech pozornost v rámci výstav soustředěných na vládu Karla V. Valois a jeho synů, in: *Paris 1400. Les arts sous Charles VI.*, s. 87–101; *Paris et Charles V*, Frédéric Pleybert (ed.), Paris 2001, s. 66–175.

dencí pařížských.⁴³ I když máme sochařskou výzdobu dochovanou jen torzálně, lze se domnívat, že kamenné sochy trůnícího krále s královnou, provázené po stranách nezbytnými pěšími rytíři, doplňoval v přízemí reliéf jezdecké podoby krále⁴⁴ (stejně jako jezdecké královské pečeti byly reversem k majestátnímu vyobrazení trůnícího panovníka), a v druhém patře zřejmě stojící sochy světců – čtyř zemských patronů.⁴⁵ Její program byl spojen s přemyslovskou tradicí panovnické reprezentace, vyjádřené dlouhou řadou jezdeckých a majestátních pečetí, a zřejmě rovněž památníky sochařskými či malovanými.

Závěr

Pokud bychom se tedy měli pokusit na závěr o určité srovnání výše zmíněných Janových „občasných“ a „dočasných“ rezidencí v jeho rodném Lucembursku, ve Francii a Itálii, s pravděpodobnou „dočasnou“ rezidencí uprostřed pražského města, můžeme shrnout následující: jeho příbytky v cizině máme podchycené v pramenech, víme, že je obýval a často i jak dlouho jich využíval. V případě pražského městského paláce nemáme dosud potvrzeno písemnými prameny, že jej v prvních letech své vlády na českém trůnu opravdu užíval a že mu patřil. Usuzujeme na to pouze z jeho podoby, sochařského programu a nepřímých zmínek o pobytu jeho samotného i jeho manželky Elišky Přemyslovny na Starém (Větším) Městě pražském.⁴⁶

Tato rezidence se asi těžko mohla vyrovnat Janovu pařížskému *Hôtel de Bohême* nebo zděděnému sídlu Mehun-sur-Yèvre, pokud jde o luxusní vybavení či rozlehlost prostor, měla však neopakovatelné postavení mezi všemi jeho následnými příbytky: vyjadřovala téměř doslovně svým umístěním v centru pražského města, a svým vizuálním propojením s jeho hlavním veřejným prostorem, legitimní moc nového krále jakožto nepřemožitelného rytíře a spravedlivého soudce, a byla aktuálním manifestem jeho vlády v Českém království.

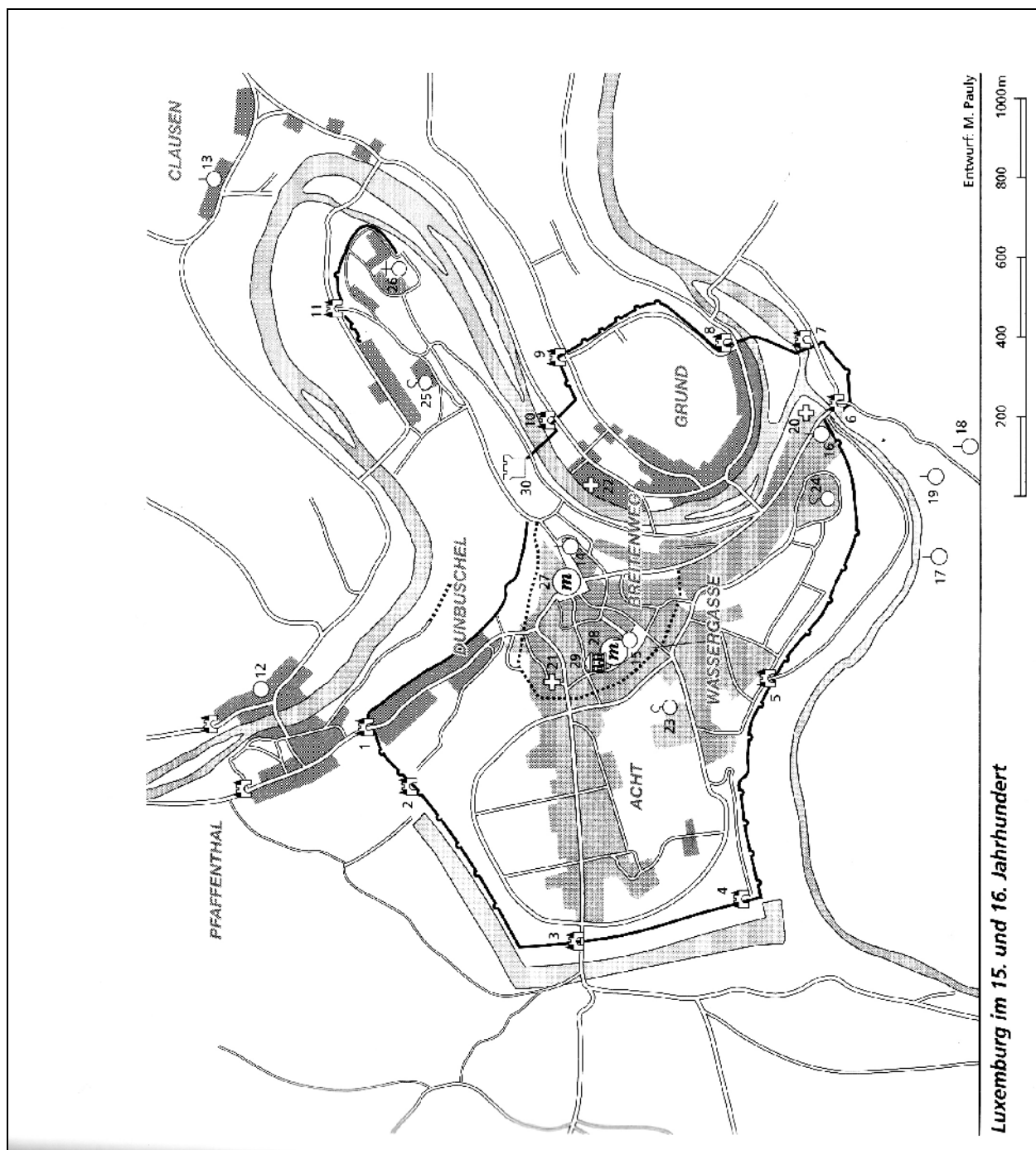
---

⁴³ K tomu například Uwe BENNERT, *Les décors de residences*, in: Paris et Charles V. Arts et architecture. (Sous la direction de Frédéric Pleybert), Paris 2001, s. 138–150.

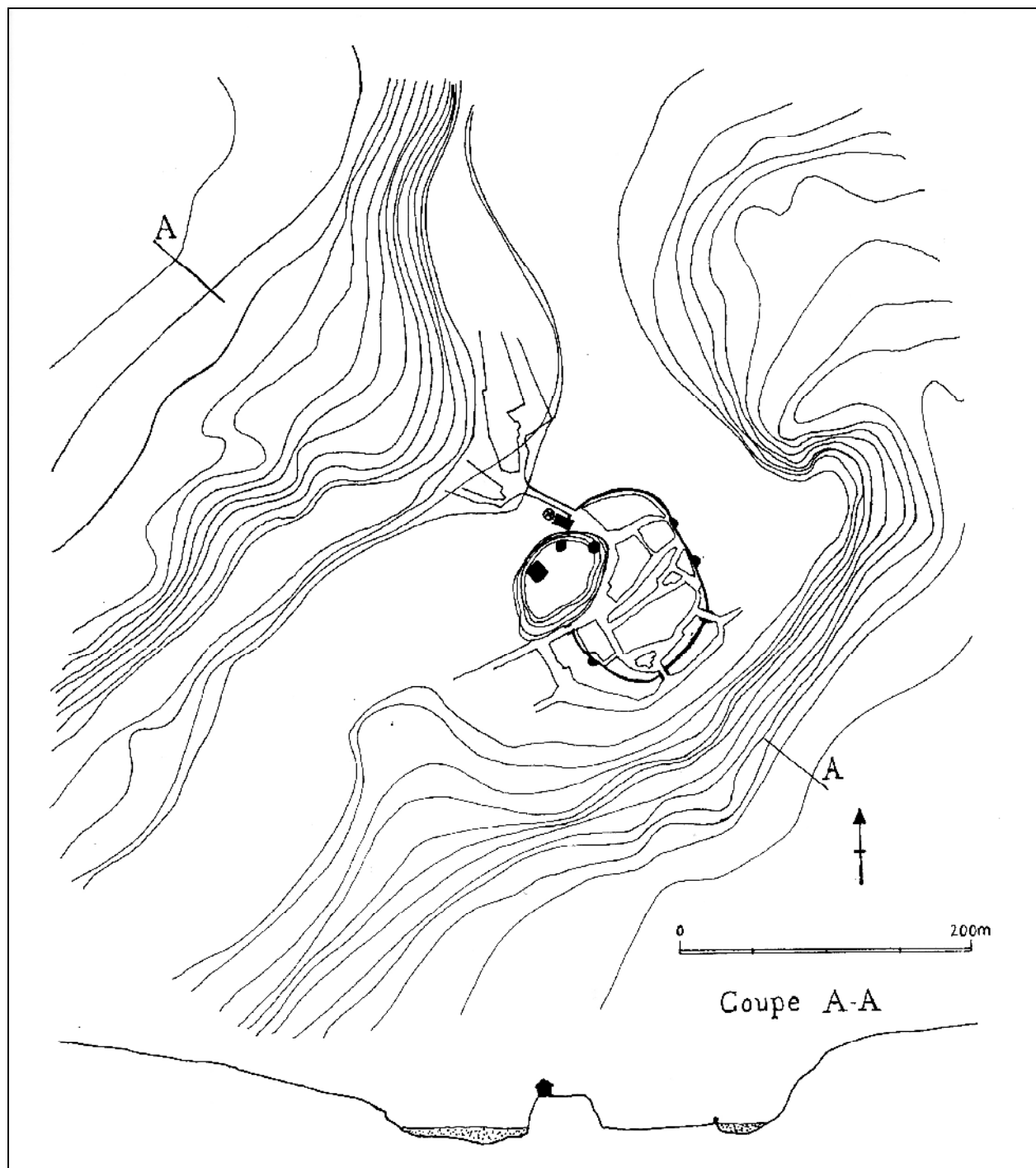
⁴⁴ Svědčil by o tom nálezný fragment koňské kýty, odpovídající rozměry možnému umístění v tympanonu vstupního portálu, k tomu Josef MAYER – Jiří BLAŽEJ, *Cesta za podobou soch z průčelí domu U Kamenného zvonu*, Zprávy památkové péče 62, 2002, s. 73–116.

⁴⁵ Nenalezeny fragmenty; usuzujeme tak z ikonografického programu a z hierarchického vertikálního uspořádání nad sochami krále a královny, podobně jako tomu bylo později u fasády staroměstské mostecké věže.

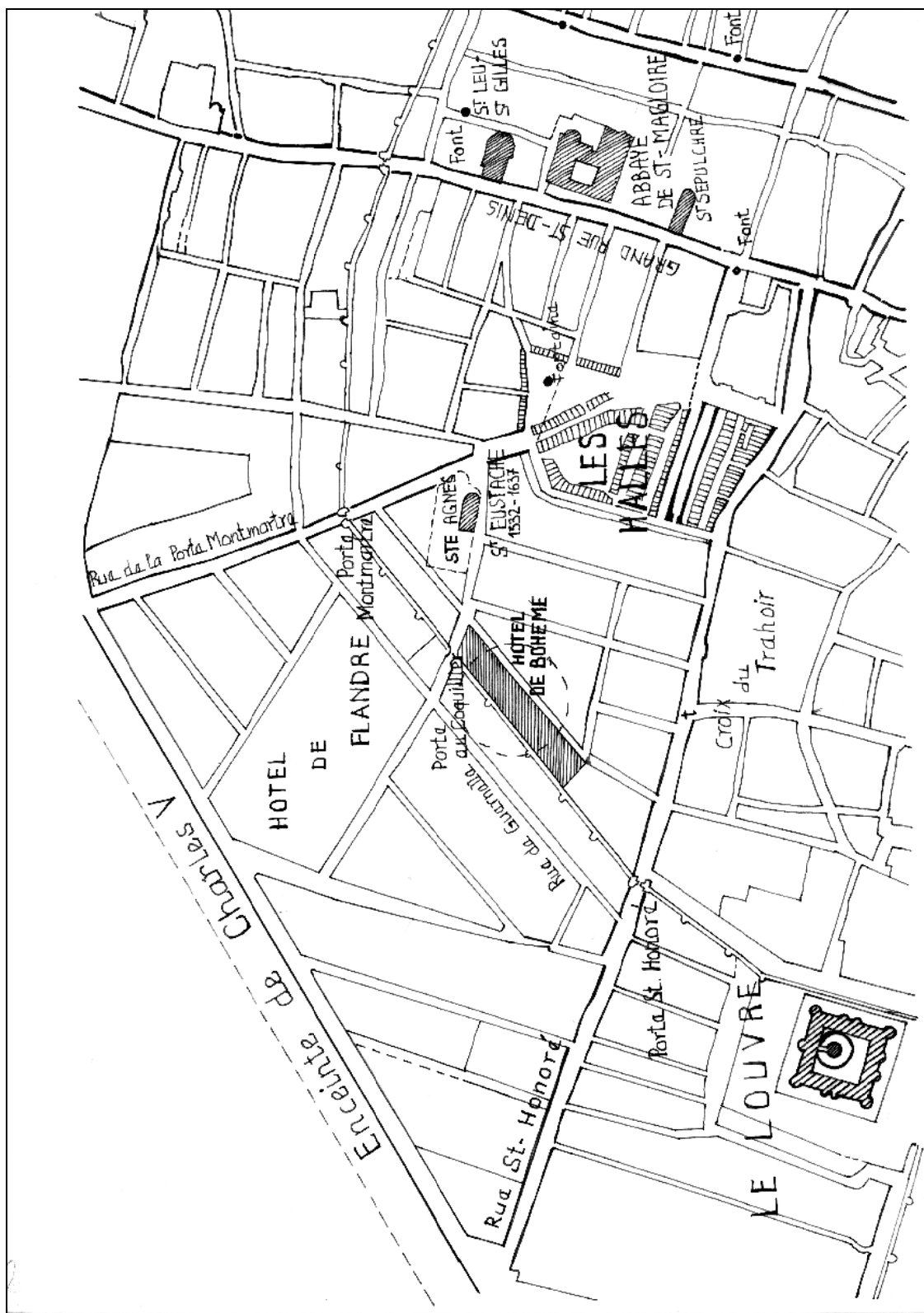
⁴⁶ K tomu podrobněji Klára Benešovská, srovnej poznámka 40.

Obr. č. 1. Lucemburk město a hrad v 15. a 16. století. Kresba Michel Pauly z knihy „Vivre au Moyen Age“, Luxembourg 1998). 1–11: městské brány v hradbách, 27 staré tržiště, 28 nové tržiště, 29 radnice(?), 30 hrad.

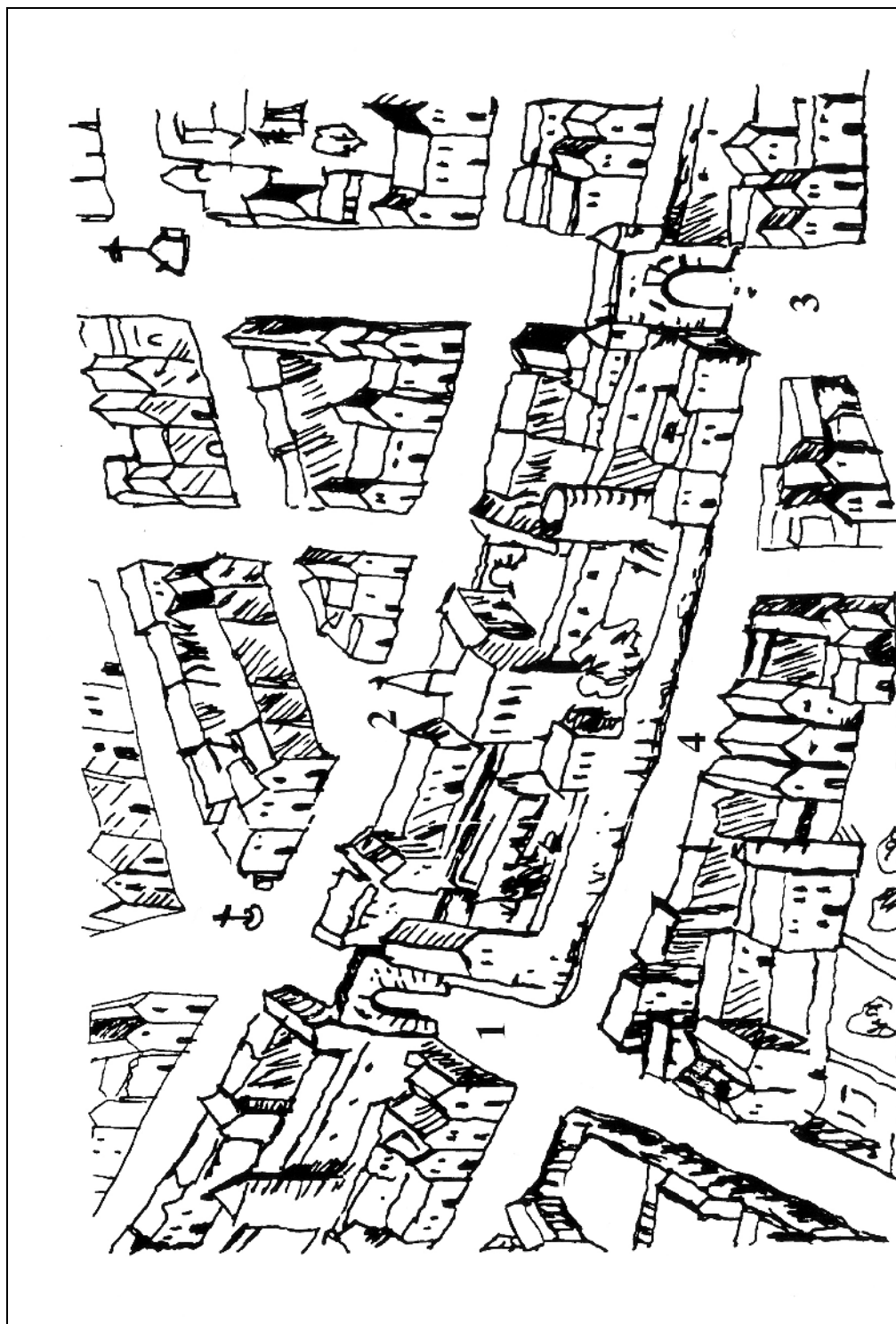

Obr. č. 2. Hrad Durbuy, půdorys podle archeologických nálezů. (Překresba K. Benešovská podle knihy *A l'Abri des Chateaux-forts*, Weris 1995).

Obr. č. 3. Paříž, půdorys čtvrti Les Halles s vyznačenou pozicí *Hôtel de Bohême* na konci 14. století. Výsek z archeologického plánu Paříže z knihy *Paris et Charles V*, 2001, s. 7, překresba K. Benešová.

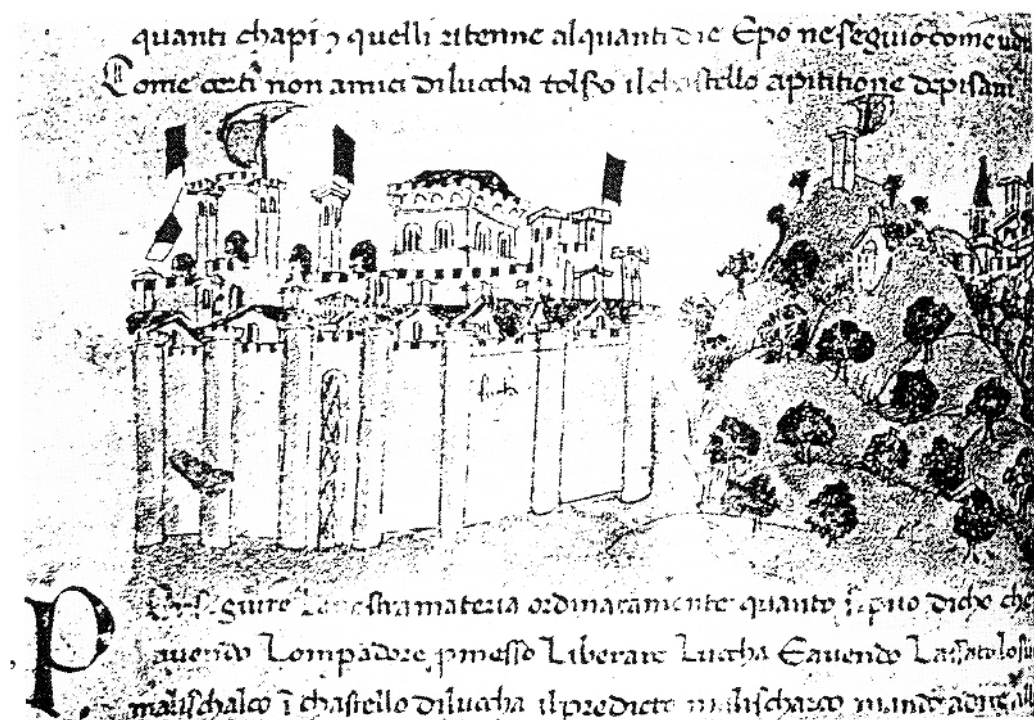
Obr. č. 4. Paříž, areál bývalého *Hôtel de Bohême*. (Překresba podle Braunova plánu (1572) K. Benešovská) 1 – brána „au Coquiller“ (zv. též Česká), 2 – rue d’Orléans, 3 – brána St. Honoré, 4 – rue de Guernelle.

Obr. č. 4a. Paříž, čtvrť Les Halles, Bourse du Commerce a sloup/observatoř Ruggieri z někdejší rezidence Marie Medici na místě bývalého *Hôtel de Bohême* Jana Lucemburského. Foto K. Benešovská.

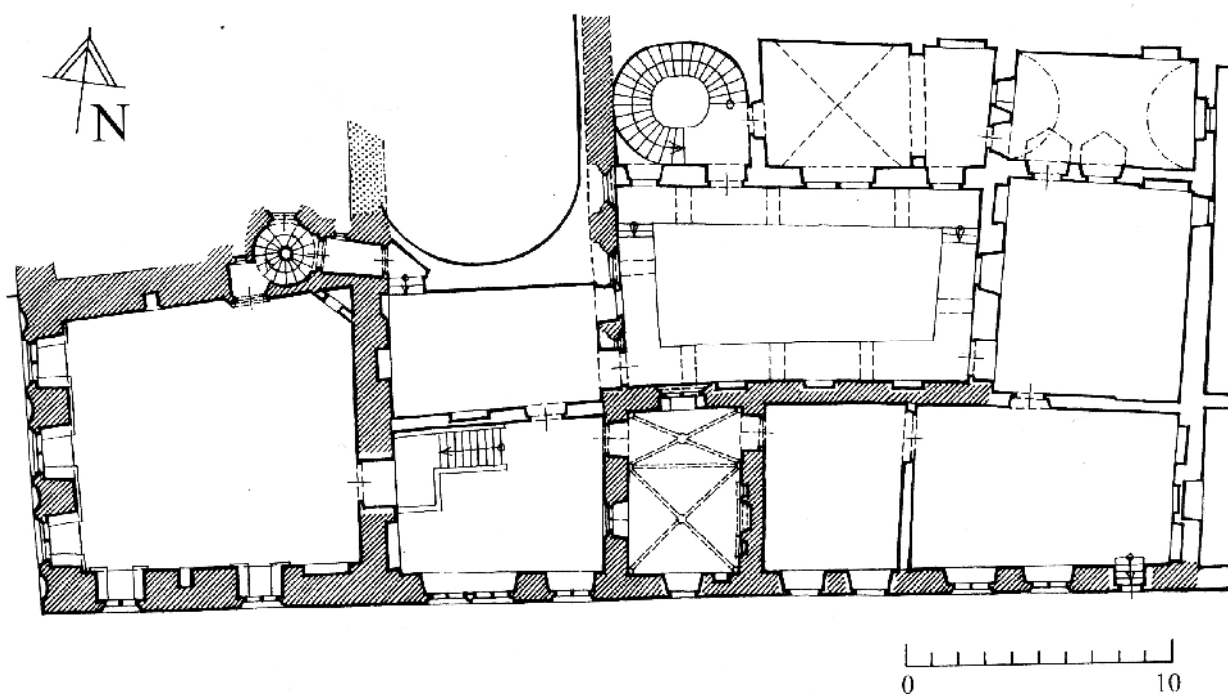
Obr. č. 5a. Bergamo, pevnost La Rocca dnes. Foto K. Benešovská.

Obr. č. 5. Bergamo v 15. století, pevnost „la Rocca“ vyznačena na pravém okraji města (Mantova, Biblioteca comunale, La Vita di San Benedetto, ms. 239 (B.IV.13), f. 15r., 1460–1470.

Obr. č. 6. Pevnost „Augusta“ Castruccia Castracaniho v centru Lukky, zbořena 1379. Croniche Sercambi, II, fol. CLXXXVII, cm.15, Archivio di Stato di Lucca.

Obr. č. 7. Praha, půdorys 1. patra městského paláce, zv. Dům U kamenného zvonu, čp. 605/I na Staroměstském náměstí.

Obr. č. 8. Praha, západní–hlavní fasáda městského paláce, zv. Dům U kamenného zvonu. Foto K. Benešovská.

GELEGENHEITSRESIDENZEN DES JOHANN VON LUXEMBURG IN LUXEMBURG, FRANKREICH UND ITALIEN

Bei so mancher der Behausungen, Paläste, Häuser, Höfe und Burgen, die Johann im Lauf seines Lebens für kürzere oder längere Zeit bewohnt hat, ist eine auch nur in Umrissen versuchte Rekonstruktion gar nicht leicht. Verdienen sie überhaupt die Bezeichnung Residenz? König Johann befand sich unausgesetzt auf Reisen und seine Kanzlei reiste mit ihm. Genau so flexibel, wie er auf Änderungen der politischen Lage zu reagieren und sie seinem strategischen Ziel zu unterwerfen wusste, vermochte er sich auch in einer neuen Umgebung zu orientieren und alles, was sich anbot, in vollem Umfang zu nutzen. Nur an ganz wenigen Orten hat er eine neue Behausung erbaut. Im Bedarfsfall hat er jene adaptiert, die er in seinen Besitz bringen konnte oder einfach in Palästen und Häusern gewohnt, die ihm Patriziat, Adel oder Kirche anboten. Einige von Johanns „Residenzen“ sind nur aus schriftlichen Quellen oder Beschreibungen bekannt, die in literarischen Werken erhalten blieben, größtenteils kennen wir sie heute gar nicht mehr.

Dieser Beitrag versucht, anhand einiger ausgewählter Beispiele das Ambiente näher zu bringen, in dem sich Johann an bestimmten Haltepunkten auf seinen rastlosen Zügen durch Europa für einige Zeit aufhielt und wo die von ihm bewohnten Bauten auch zum Bestandteil seiner Repräsentation geworden sind. Zu erwähnen wären seine Stammburg in Luxemburg, die Burg Durbuy in der gleichnamigen Grafschaft, die Pariser Residenz *Hôtel de Bohême*, eine Schenkung von Philipp VI. Valois aus dem Jahr 1328, die Burg Mehun-sur-Yèvre, Stadtpaläste und Festungen, die Johann auf seinem Italienzug in den Jahren 1331–1333 bewohnte (Rocca in Bergamo, Rocca sul colle Cidneo in Brescia, Augusta in Lucca). Abschließend vergleicht die Autorin diese schriftlich belegten, jedoch nicht erhaltenen zeitweiligen Residenzen Johanns mit dem Prager Stadtpalast, dessen wesentlichster Bestandteil das heutige Haus zur Steinernen Glocke (Nr. 605/I) war. Dieser wird von den Quellen nicht als Johanns Sitz ausgewiesen, doch das Bildhauerprogramm seiner Fassade sowie seine Innenausstattung sprechen dafür, dass er sich in den ersten Jahren seiner Herrschaft hier aufgehalten hat. Die Fassade des turmartigen Eckpalasts war zudem anders als Johanns spätere Sitze im Ausland Bestandteil des wichtigsten öffentlichen Platzes der Stadt und somit Deklaration seiner Macht über Stadt und Königreich.

Übersetzung von Jürgen Ostmeier

CURIA IMPERIALIS.

K MOŽNOSTI UBYTOVÁNÍ DVORA ČESKÝCH KRÁLŮ VE VRATISLAVI A K FUNKCÍM JEJICH SÍDEL (1335–1526)*

Mlada HOLÁ

Úspěšná teritoriální politika prvních Lucemburků na českém trůně s sebou přinesla mimo jiné i zisk území mimo vlastní České království, která podléhala panovníkům bezprostředně.¹ Především Jan Lucemburský a Karel IV. z různých důvodů pobývali v tamních sídlech,² z nichž některá byla současně správními centry oblasti,³ kde sídlil jeho zástupce (hejtman či fojt) pověřený výkonem vlády. Na účelu cesty

---

* Příspěvek je součástí řešení výzkumného záměru MSM 0021620827 „České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes“, jehož nositelem je Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, a grantového projektu GA ČR 404/08/0031 „Integrační a desintegrační tendence v České koruně na sklonku středověku. Král a stavovská společnost v Lužicích a Dolním Slezsku 1437–1526“.

¹ Srovnej zejména Lenka BOBKOVÁ, *Územní politika prvních Lucemburků na českém trůně*, Ústí nad Labem 1993 a TÁŽ, *Velké dějiny země Koruny české IVa (1310–1402)*, Praha–Litomyšl 2003.

² K definicím zeměpanských rezidencí Hans PATZE, *Die Bildung der landesherrlichen Residenz im Reich während des 14. Jahrhunderts*, in: *Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert. Entwicklungen und Funktionen*, Wilhelm Rausch (Hg.), Linz 1972, s. 1–54; Hans PATZE – Gerhard STREICH, *Die landesherrlichen Residenzen*, *Blätter für deutsche Landesgeschichte* 118, 1982, s. 209; Klaus NEITMANN, *Was ist eine Residenz? Methodische Überlegungen zur Erforschung der spätmittelalterlichen Residenzbildung*, in: *Vorträge und Forschungen zur Residenzenfrage, Residenzforschung 1*, Peter Johanek (Hg.), Sigmaringen 1990, s. 11–49.

³ K otázce existence a podoby rezidencí a správních center České koruny naposledy s odkazy na starší bádání Lenka BOBKOVÁ, *Rezidenční a správní centra v zemích Koruny české za vlády Lucemburků*, in: *Rezidence a správní sídla v zemích České koruny ve 14.–17. století. Korunní země v dějinách českého státu III. Sborník příspěvků z mezinárodního kolokvia konaného ve dnech 29.–31. března 2006 v Clam–Gallasově paláci v Praze*, Lenka Bobková – Jana Konvičná (edd.), Praha 2007, s. 23–48. V tomto sborníku nalezneme i další příspěvky věnované podobě a významu konkrétních správních center České koruny. Pro Slezsko jsou významná i příslušná hesla Norberta CONRADSE a Andrese RÜTHERA, in: *Höfe und Residenzen im spätmittelalterlichen Reich. Ein dynastisch–topographisches Handbuch 2, Residenzenforschung 15/I/2 (Residenzen)*, Werner Paravicini (Hg.), Ostfildern 2003, pro Vratislav zejména s. 76–82. Další literatura bude citována na příslušných místech.

i délce pobytu závisel charakter těchto návštěv, z nichž některé byly spíše technickými zastávkami. Nalezneme ovšem i doklady dlouhodobých setrvání českých králů v tzv. vedlejších zemích České koruny, kdy u jejich dvora pobývali urození hosté, přijížděla sem různá poselstva a konaly se zde nejrůznější dvorské slavnosti.⁴

Jedním z nově získaných území bylo Vratislavské knížectví, jež přešlo do bezprostřední držby českých králů po smrti tamějšího vládce Jindřicha VI. Vratislavského na sklonku roku 1335 na základě dědické smlouvy, kterou s ním uzavřel Jan Lucemburský o osm let dříve. Dosavadní bádání se sice opakovaně věnovalo otázkám podoby sídel ve Slezsku, převážně šlo ovšem o knížecí rezidence.⁵ Akcentováno přitom bylo architektonické hledisko, což platí i pro studie zabývající se vratislavskými sídly.⁶

Nás však bude více než umělecko–historický rozbor zajímat, zda dochované prameny umožňují přiblížit vztah českých panovníků k oběma původně knížecím rezidencím, které se ve Vratislavi nacházely.⁷ Sledovat budeme období až do nástupu habsburských panovníků na český trůn a pokusíme se zodpovědět některé z těchto otázek: Jaký byl vztah českých králů k bývalému knížecímu hradu na tzv.

⁴ Srovnej s odkazy na další literaturu Lenka BOBKOVÁ, *Cestování, součást politické praxe. Cesty Karla IV. po korunních zemích*, in: *Cesty a cestování v životě společnosti*, Lenka Bobková – Michaela Neudertová (edd.), Ústí nad Labem 1997, s. 63–70, a příspěvek téže autorky v tomto sborníku.

⁵ Přehled vývoje některých knížecích rezidencí podal Hugo WECZERKA, *Die Residenzen der schlesischen Piasten*, in: *Fürstliche Residenzen im spätmittelalterlichen Europa, Vorträge und Forschungen 36*, Hans Patze – Werner Paravicini (Hg.), Sigmaringen 1991, s. 311–348; Andreas RÜTHER, *Höfe- und Residenzenforschung*, in: *Historische Schlesienforschung. Methoden, Themen und Perspektiven zwischen traditioneller Landesgeschichtsschreibung und moderner Kulturwissenschaft*, Joachim Bahlcke (Hg.), Köln–Weimar–Wien 2005, s. 417–430. Údaje o nich obsahují i práce věnované slezským hradům obecně. Srovnej zejména Bohdan GUERQUIN, *Zamki śląskie*, Warszawa 1957; Małgorzata CHOROWSKA, *Zamek jako rezydencja książęca na Dolnym Śląsku w XIII wieku na tle zachodnioeuropejskim*, in: *Zamki i przestrzeń społeczna w Europie Środkowej i Wschodniej*, Marcei Antoniewicz (ed.), Warszawa 2002, s. 182–208; TÁŽ, *Rezydencje średniowieczne na Śląsku. Zamki, pałace, wieże mieszkalne*, Wrocław 2003.

⁶ Srovnej poznámka 9 a 14.

⁷ Budoucí výzkum by pak měl přiblížit roli dalších správních center spjatých se správou Vratislavského knížectví – Středy (něm. Neumarkt, pol. Środa Śl.) a Namyslova (něm. Namslau, pol. Namysłów). Druhé z nich sice právně součástí knížectví nebylo, ale jeho správu prováděl povětšinou vratislavský hejtman. V porovnání se slezskou metropolí však pro ně máme daleko méně dochovaných pramenů. Podobně je tomu i pro některá další území, jež vratislavští hejtmané krátkodobě spravovali. I zde ovšem narážíme na malé množství pramenů, či na nemožnost specifikovat, čeho přesně se například stavební úpravy týkaly. Srovnej například *Codex diplomaticus Silesiae III. Henricus Pauper – Rechnungen der Stadt Breslau von 1299–1358, nebst zwei Rationen von 1386 und 1397, dem Liber Imperatoris vom Jahre 1377 und den ältesten Breslauer Statuten*, Colmar Grünhagen (ed.), Breslau 1860, s. 112.

Dómském ostrově? Máme pro levobřežní sídlo, které se nacházelo na severním okraji Vratislavi u městských hradeb, doloženy pobyty panovnického dvora? Věnovali čeští králové pozornost jeho stavu a iniciovali jeho úpravy? Konaly se zde za pobyty panovnického dvora nějaké slavnosti a ceremoniály? Jakou funkci plnilo ve správě knížectví? Dokládají prameny, jak opakovaně dovedil Romuald Kaczmarek na základě rozboru zde pravděpodobně umístěné sochařské výzdoby,⁸ že by sloužil k ubytování českých vládců ve slezské metropoli již ve 14. století dům na centrálním náměstí (tzv. stará radnice)? Máme v souvislosti s pobyty českých králů ve Vratislavi doloženy zprávy o způsobu ubytování jejich doprovodu?

Hrad na tzv. Dómském ostrově

Opevněný dvorec, jehož stavební počátky spadají do období románského stylu, ležel na pravém břehu Odry, v západní části tzv. Dómského ostrova (obr. č. 1).⁹ Většina plochy ostrova ovšem náležela církevním institucím, zejména vratislavskému biskupovi a kapitule. Hranici knížecích pozemků představovala přibližně pomyslná linie: kostel sv. Petra a Pavla, pozdější kapitula sv. Kříže a ulice Świetokrzyska. Pravobřežní vratislavský hrad zůstal dlouholetým sídlem zdejších knížat. Změna nastala až v důsledku událostí druhé poloviny 13. století. Roku 1257 nejprve navrátil Jindřich III. (†1266) vratislavské kapitule pozemky, které jí byly zabaveny v souvislosti s posílením hradního opevnění po vpádu Mongolů na začátku čtyřicátých let 13. století v západní části ostrova.¹⁰ Utvrzení církevních pravomocí zde přinesl závěr vlády Jindřicha IV. (†1290), který po smíření s biskupem Tomášem II.

⁸ Romuald KACZMAREK, *Rzeźba architektoniczna XIV wieku we Wrocławiu*, Wrocław 1999, s. 222n.; TÝŽ, *Znaki czeskiego panowania w średniowiecznym Wrocławiu*, in: Wrocław w Czechach. Czesi we Wrocławiu, Literatura – język – kultura, Zofia Tarajło Lipowska – Jarosław Malicki (edd.), Wrocław 2003, s. 214; TÝŽ, *Prawdopodobny dom królów czeskich na rynku we Wrocławiu*, in: Rezydence a správní sídla v zemích České koruny ve 14.–17. století. Korunní země v dějinách českého státu III. Sborník příspěvků z mezinárodního kolokvia konaného ve dnech 29.–31. března 2006 v Clam–Gallasově paláci v Praze, Lenka Bobková – Jana Konvičná (edd.), Praha 2007, s. 255–272.

⁹ K němu zejména Edmund MAŁACHOWICZ, *Wrocławski zamek książęcy i kolegiata św. Krzyża na Ostrowie*, Wrocław 1994; Günther GRUNDMANN, *Burgen, Schlösser und Gutshäuser in Schlesien I. Die mittelalterlichen Burgruinen, Burgen und Wohntürme*; Dieter Großmann – Hanna Nogossek (edd.), Frankfurt am Main 1982, s. 30–38. K zástavbě na tzv. Dómském ostrově Edmund MAŁACHOWICZ, *Wrocław na wyspach. Rozwój urbanistyczny i architektoniczny*, Wrocław 1981; TÝŽ, *Ostrów Tumski i wyspy we Wrocławiu*, Warszawa 1988.

¹⁰ Srovnej zejména Alfred SABISCH, *Die Urkunde vom 25. Oktober 1257 (Schles. Reg. 985), und ihre Bedeutung für die Topographie der Breslauer Dominsel bis zum Jahre 1810*, Archiv für schlesische Kirchengeschichte 24, 1966, s. 67–99.

(†1292)¹¹ roku 1288 fundoval kapitulní kostel sv. Kříže, jenž měl vzniknout při hradních zdech (*infra muros castris nostri*).¹² Navíc o dva roky později stanovil ve svém testamentu, který vydal v těžké nemoci krátce před smrtí, že přímo v hradním areálu má vzniknout rozsáhlý klášter cisterciáček.¹³

Vůle Jindřicha IV. sice nebyla naplněna, ale zřejmě ve spojitosti s uvedenými událostmi ze sklonku jeho vlády došlo k přesídlení jeho nástupců na druhý břeh řeky Odry. Vratislavská knížata totiž vlastnila ve slezské metropoli rozsáhlá prostranství na severním okraji města při hradbách. Východní část této knížecí domény umožnila v průběhu 13. století vznik několika fundací. Vybudován zde byl františkánský klášter založený Jindřichem II. Pobožným (†1241) ve třicátých letech 13. století¹⁴ a zejména fundace vdovy po něm, Anny (†1265), dcery českého krále Přemysla Otakara I., v padesátých letech téhož věku – klášter křižovníků s červenou hvězdou¹⁵ a klarisek, kde následně žily i mnohé dcery slezských knížat a rytířů, jenž se stal místem odpočinku posledních vratislavských vládců.¹⁶ V této části města je

¹¹ Ke sporům Jindřicha IV. Vratislavského a biskupa Tomáše II. srovnej zejména Wilhelm SCHULTE, *Das Ende des Kirchenstreites zwischen dem Breslauer Bischof Thomas II. und dem Herzog Heinrich IV.*, Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 39, 1905, 199–225; Tadeusz SILNICKI, *Dzieje i ustrój kościoła katolickiego na Śląsku do końca w XIV*, Warszawa 1953, s. 175–192; Werner MARSHALL, *Geschichte des Bistums Breslau*, Stuttgart 1980, s. 28–31; Kazimierz DOLA, *Dzieje Kościoła na Śląsku I. Średniowiecze*, Opole 1996, s. 64–66 a Marek L. WÓJCIK, *Dolny Śląsk w latach 1138–1326*, in: Dolny Śląsk. Monografia historyczna, Wojciech Wrzesiński (ed.), Wrocław 2006, s. 98n.

¹² K podobě kostela Johannes FRANKE, *Das Kreuzstift zu Breslau*, Archiv für schlesische Kirchengeschichte 45, 1987, s. 59–86; Andrzej GRZYBKOWSKI, *Die Kreuzkirche in Breslau: Stiftung und Funktion*, Zeitschrift für Kunstgeschichte 51, 1988, s. 461–478; E. MAŁACHOWICZ, *Wrocławski zamek*, s. 153–184.

¹³ *Codex diplomaticus Silesiae VII/3, Regesten zur schlesischen Geschichte. Bis zum Jahre 1300*, Colmar Grünhagen (ed.), Breslau 1860, č. 2140, s. 137–139; *Urkunden zur Geschichte des Bisthums Breslau im Mittelalter*, Gustav Adolf Stenzel (ed.), Breslau 1845, č. 251, s. 252–255; *Schlesisches Urkundenbuch V (1282–1290)*, Winfried Irgang (ed.), Köln–Weimar–Wien 1993, č. 451, s. 344–346. Srovnej E. MAŁACHOWICZ, *Wrocławski zamek*, s. 15, 89.

¹⁴ S odkazy na literaturu a prameny Edmund MAŁACHOWICZ, *Książęce rezydencje, fundacje i mauzolea w lewobrzeżnym Wrocławiu*, Wrocław 1994, s. 89–117.

¹⁵ Johann HEYNE, *Dokumentierte Geschichte des Bistums und Hochstifts Breslau I. Denkwürdigkeiten aus der Kirchen- und Diözesen-Geschichte Schlesiens von der Einführung des Christentums in Schlesien bis zur böhmischen Oberherrschaft über dieses Land (966–1355)*, Breslau 1860, s. 848–850; Václav BĚLOHLÁVEK – Josef HRADEC, *Dějiny českých křižovníků s červenou hvězdou I/2 – konvent vratislavský*, Praha 1930; E. MAŁACHOWICZ, *Książęce rezydencje*, s. 21–23, 119–137.

¹⁶ *Archiwum Państwowe we Wrocławiu*, sign. 63, č. 5; *Schlesisches Urkundenbuch III (1251–1266)*, Winfried Irgang (ed.), Köln 1984, č. 228, s. 220; J. HEYNE, *Dokumentierte Geschichte des Bistums I*, s. 861–874; E. MAŁACHOWICZ, *Książęce rezydencje*, s. 30–87.

doložen v první polovině 13. století rovněž knížecí dvorec (*curia*). Sídliila zde až do své smrti roku 1265 uvedená vdova po Jindřichovi II. Anna. V souladu s ustanovením kněžny a jejích synů z roku 1253 získaly po Annině skonu její dvorec špitál sv. Alžběty křižovníků s červenou hvězdou a klarisky.¹⁷

Přesné časové vymezení přenesení knížecího sídla není ale vzhledem k torzovitosti dochovaných pramenů možné, nelze ale vyloučit, že se tak stalo krátce po smrti fundátora svatokřížské kapituly (i když zřejmě jen krátkodobě). Již v jedné listině Jindřicha V. Vratislavského (†1296) z počátku devadesátých let 13. století se totiž objevuje označení knížecího sídla jako dvůr (*in curia nostra*).¹⁸ Na možné přenesení sídla za jeho vlády by ukazovalo i to, že zatímco Jindřich IV. si přál být pohřben v kostele sv. Kříže na tzv. Dómském ostrově, jeho nástupce stanovil za místo svého posledního odpočinku klášter klarisek.¹⁹ S přesídlením knížat do dvora přiléhajícího k městským hradbám každopádně souvisely četné rezignace synů Jindřicha V. Vratislavského v prvním desetiletí 14. století ve prospěch církevních institucí. Kníže Boleslav III. (†1352) ve shodě se svými bratry Jindřichem VI. (†1335) a Vladislavem († po 1352) přenechal 8. ledna 1310 vratislavské kapitule prostranství při jihozápadním okraji tzv. Dómského ostrova, tedy při kostele sv. Petra a Pavla a dále v okruhu „starého hradu“ kolem hory, kde byly kdysi hradní příkopy, až ke kustodii sv. Kříže na severu.²⁰ Následujícího roku knížata darovala klášteru vratislavských klarisek, fundaci jejich matky, území ležící na ostrově na Odře mezi „starým hradem“ a klášterem sv. Vincence.²¹ První rezignaci na část území uvnitř hradního areálu máme doloženu až k roku 1315, kdy kníže Jindřich VI. Vratislavský věnoval svému dvořanovi práva k vymezenému prostoru „*in castro suo Wratislaviensi*“ u kostela sv. Kříže, jenž byl tehdy teprve stavěn. V případě, že by ale vládce přenesl své sídlo opět na tzv. Dómský ostrov, měl mu obdarovaný pozemek navrátit.²²

O následných funkcích staršího z vratislavských sídel máme dochovány pouze velice skoupé informace. Nadále je v pramenech pravidelně označováno jako starý hrad (*castrum antiquum*).²³ V průběhu 14. století bylo adaptováno na příbytky členů

¹⁷ S odkazy na prameny a literaturu E. MAŁACHOWICZ, *Książęce rezydencje*, s. 21–23.

¹⁸ *Schlesisches Urkundenbuch VI (1291–1300)*, Winfried Irgang (ed.), Köln–Weimar–Wien 1998, č. 29, s. 24n.

¹⁹ Srovnej poznámka 13.

²⁰ CDS XVI, *Regesten zur Schlesischen Geschichte 1301–1315*, Colmar Grünhagen – Konrad Wutke (edd.), Breslau 1892, č. 3097, s. 157: „...*in circuitu ejusdem antiqui castrum circa montem, ubi quondam fossata fuerunt dicti castrum inter ipsum castrum et fluvium Odram*“, k tomu i A. SABISCH, *Die Urkunde vom 25. Oktober 1257*, s. 89.

²¹ CDS XVI, č. 3223, s. 201.

²² Tamtéž, č. 3465, s. 379n. Srovnej také A. SABISCH, *Die Urkunde vom 25. Oktober 1257*, s. 89.

²³ Například roku 1355, *Regesty dokumentów kolegiaty św. Krzyża we Wrocławiu*, Studia Teologiczno–Historyczne Śląska Opolskiego 2, Wincenty Urban (ed.), 1970, č. 9, s. 353.

vratislavských kapitul – jak biskupské, tak svatokřížské. Bližší časové vymezení však není možné. Roku 1319 se sice v souvislosti s vratislavskou biskupskou kapitulou objevují příbytky kanovníků a duchovních „*in castro*“ – tímto výrazem byl však pravděpodobně myšlen tzv. Dómský ostrov jako celek, protože v tomto smyslu bylo toto spojení od druhé poloviny 13. století užíváno.²⁴

Listinu, kterou by zeměpán přenechal církvi majetková práva k vratislavskému pravobřežnímu hradu, dochovánu pro 14. století nemáme. Odkaz na privilegium Jindřicha VI., jímž předal hrad kapitule sv. Kříže, obsahuje pouze konfirmace Albrechta II. Habsburského z roku 1439.²⁵ Ale vzhledem k předchozímu vývoji se zdá pravděpodobné, že se mohlo jednat o falzum, které mělo podpořit nároky církve. V této souvislosti zůstala nepovšimnuta listina Jana Lucemburského, v níž se naposledy výslovně objevuje majetkový vztah panovníka k pravobřežnímu hradu, i když se nevyskytuje v souvislosti s jeho užíváním jako královského příbytku, za nějž již sloužilo sídlo na druhé straně řeky Odry (viz níže). Český král 9. srpna 1345 konfirmoval právní ujednání dvou vratislavských měšťanů s tím, že se v přítomnosti knížete Jana Stinavského událo „*in horto castris nostri*“.²⁶ Přesto, že pro levobřežní sídlo bylo v převažující míře používáno označení dvůr, nemusela by se tato lokalizace nutně týkat hradu na tzv. Dómském ostrově, ale právě existence zahrady ukazuje, že šlo o toto sídlo. Ostatně právě při svém pobytu ve Vratislavi v srpnu 1345 král přenechal rektori či kaplanovi kostelíčka sv. Martina, jenž ležel v areálu vratislavského hradu, zahradu vpravo od vchodu do kaple, aby zde mohl být zřízen příbytek pro zdejšího rektora či kaplana.²⁷ I vzhledem k předchozím sporům Jana Lucemburského s vratislavským biskupem se nezdá pravděpodobné, že by již dříve král kanovníkům ponechal či přenechal k užívání uvedený hrad. Nasvědčuje tomu i to, že hrad jako

²⁴ CDS XVIII, *Regesten zur Schlesischen Geschichte 1316–1326*, Colmar Grünhagen – Konrad Wutke (edd.), Breslau 1898, č. 3966, s. 136. V listinách se vyskytuje i specifikace objektů či funkcí použitím tohoto výrazu: k roku 1293 „...*ad scolas sancti Iohannis in castro Wratislaviensi*“, SU VI, č. 122, s. 102n.; 1297: „...*canonicus sancti Egidii castris Wratislaviensis*“, SU VI, č. 325, s. 258n., či 1300: „...*ecclesia beati Petri apostoli in castro Wratislaviensi*“, SU VI, č. 451, s. 352. Srovnej i formulace v listině z roku 1369: „...*in castro sive summo Wratislaviensi in domo habitationis nostre*“, *Katalog dokumentów przechowywanych w Archiwach Państwowych Dolnego Śląska V*, Roman Stelmach (ed.), Wrocław 1991, č. 174, s. 41.

²⁵ *Regesta Imperii XII. Albrecht II. 1438–1439*, Günther Hödl (ed.), Wien 1975, č. 644; *Codex Germaniae diplomaticus II*, Johann Christian Lünig (ed.), Frankfurt 1733, s. 354n.: „...*castrum muratum prope eandem ecclesiam [sv. Kříže, pozn. aut.] cum arcis, dominibus per prefatum Henricum VI. libere datum et litteram desuper concessam ... confirmamus*“; Samuel Benjamin KLOSE, *Von Breslau. Dokumentierte Geschichte und Beschreibung in Briefen II–I*, Breslau 1781, s. 436n.

²⁶ APW, fond Księstwo Wrocławskie, sign. 828, fol. 2v; *Regesta diplomatica nec non epistolaria regni Bohemiae et Moraviae IV*, Josef Emler (ed.), Praha 1882, č. 1584, s. 634.

²⁷ A. SABISCH, *Die Urkunde vom 25. Oktober 1257*, s. 19; zde i o následujícím sporu s kanovníky od sv. Kříže, kteří drželi sousední pozemek.

příbytek pro vratislavské kanovníky je pramenně doložen až na počátku šedesátých let 14. století,²⁸ v listopadu 1376 zde pak byl ubytován papežský nuncius pro hnězdenskou provincii Tomáš de Amanatis.²⁹

Ve spojitosti s otázkou vlastnických práv zeměpána k pravobřežnímu hradu je třeba analyzovat listinu krále Václava IV. z 7. května 1382, jíž přislubuje ochranu neobsazenému vratislavskému biskupství při zachování jím uvedených podmínek. Mimo jiné šlo o požadavek, že bude v části „hradu“ či při kostelu sv. Kříže zbudován na náklady kapituly královský příbytek, celý Dómský ostrov bude opevněn a bude podobně jako další majetky náležející vratislavskému biskupství a kapitule v případě potřeby kdykoli otevřen českým panovníkům.³⁰ Zároveň ovšem potvrdil, že je výhradně v církevním vlastnictví. Požadoval ovšem uvedené zřízení královského příbytku v části hradu či při kostele sv. Kříže (jenž se nalézal mimo hradní areál), a to na náklady uvedeného kapitulního kostela a vratislavského biskupství. Objekt by však náležel pod církevní jurisdikci a správu kanovníků sv. Kříže a členové obou vratislavských kapitul by zde mohli bydlet.³¹ Nikde nejsou zmíněna ani předchozí vlastnická práva panovníka k hradu.

²⁸ APW, fond Dokumenty miasta Wrocławia, č. 373: „Actum et datum in antiquo castro Wratislaviensi in domo habitacionis nostre“.

²⁹ A. SABISCH, *Die Urkunde vom 25. Oktober 1257*, s. 92, poznámka 99; Wilhelm SCHULTE, *Die politische Tendenz der Cronica principum Poloniae*, Breslau 1906, s. 113, 227: „... in castro antiquo Wratislaviensi iuxta ecclesiam sanctae Crucis“.

³⁰ UGBB, č. 298, s. 343: „...de construenda pro nobis, heredibus et successoribus nostris Boemie regibus in parte castris seu montis ecclesie s. Crucis ibidem habitacione regali, turribus, muris et aliis edificiis consumanda sub episcopatus et ecclesie Wratislaviensis ac proventuum episcopalis mense sumptibus et impensis, ad que perficienda et realiter peragenda pecuniarum impense permaxime requirentur ac etiam, ut tam Summum, muris et castro habitacione regali munitum, quam omnia et singula castra, civitates et opida nobis, heredibus et successoribus nostris ... debent aperta“. Srovnej také *Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter II*, Colmar Grünhagen – Hermann Markgraf (edd.), Leipzig 1883, č. 33, s. 230n.; Johann HEYNE, *Dokumentierte Geschichte des Bisthums und Hochstiftes Breslau II. Denkwürdigkeiten aus der Geschichte der katholischen Kirche Schlesiens von der Mitte des 14. bis zum Anfang des 15. Jahrhunderts im Entwicklungsgang der kirchengeschichtlichen Tatsachen urkundlich dargestellt*, Breslau 1864, s. 75; Colmar GRÜNHAGEN, *König Wenzel und der Pfaffenkrieg zu Breslau*, Archiv für Österreichische Geschichte 37, 1867, s. 252n., 266; W. SCHULTE, *Die politische Tendenz der Cronica principum Poloniae*, s. 243–245; A. SABISCH, *Die Urkunde vom 25. Oktober 1257*, s. 93n.; Mateusz GOLIŃSKI, *Wrocław od połowy XIII do początków XVI wieku*, in: *Historia Wrocławia I. Od pradziejów do końca czasów habsburskich*, Cesary Buško i inni (edd.), Wrocław 2001, s. 160.

³¹ UGBB, č. 298, s. 344: „Cuius quidem habitacionis nostre que in fundo et proprietate ecclesie sancte crucis Wratislaviensis predictae de impensis ecclesie et episcopatus Wratislaviensis liberaliter construatur, custodia, gubernacio et commissio per nos, heredes et successores nostros Bohemie reges in perpetuum solum canonicis domicilium et personalem residenciam in ibidem trahentibus maioris vel sancte crucis Wratislaviensium ecclesiarum, aut propriis familiari-

Administrátoři vratislavského biskupství a členové kapituly konfirmovali ještě v témže měsíci tento i další závazky, jako např. uznání patronátních práv českých králů, povinnost holdu za kraj Grodków atd.³² Požadavek na výstavbu královského sídla na tzv. Dómském ostrově lze spojovat s panovníkovou předchozí negativní zkušeností, k níž došlo v době prvního Václavova pobytu ve Vratislavi za jeho samostatné vlády roku 1381. Tehdy totiž vyvrcholil konflikt mezi městem a vratislavskou kapitulou, nazývaný podle bezprostřední příčiny sporu tzv. pivní válka (případně popska).³³ Místo toho, aby církevní představitelé, jak se náleželo, slavně přivítali přichozího vládce, nebyl odvolán trvajícím zákazem bohoslužeb v době pobytu českého a římského krále, což mělo vést panovníka k tomu, že nezabránil zabavení majetků několika církevních institucí vratislavskými měšťany. Mimo jiné tak měly být vypleněny i příbytky kanovníků a biskupa.³⁴

Po uvedeném uznání královských požadavků následovaly kroky ze strany panovníka k zajištění výstavby hradu.³⁵ Stavební úpravy však nikdy nebyly realizovány.³⁶ Můžeme shrnout, že nejpozději za vlády Václava IV. získal kapitulní kostel sv. Kříže confirmaci majetkových práv i k prostorům uvnitř hradního areálu. Jednalo se o potvrzení stávajícího stavu, kdy byl objekt adaptován pro potřeby kanovníků a duchovních.³⁷ Areál byl upravován i v následujících stoletích, přesto je ještě

---

bus regis Bohemie pro tempore existentis committi poterit atque debet ad manus regias sine lesione, preiudicio et offensa libertatis ac iurium ecclesie, prelatorum, canonicorum ac cleri ac signanter prelatorum, canonicorum et capituli dicte ecclesie sancte crucis perpetuis temporibus gubernanda“.

³² *Silesiacarum rerum scriptores aliquot adhuc inediti, accedunt Codicis Silesiae Diplomatici Specimen, et Diplomatarium Bohemo-Silesiacum, quibus ut historia ab origine gentis usque ad imperium Augustissimi ac invictissimi Caroli VI. [...] inseruntur dissertationes duae quarum prior Historiae Silesiacae Diplomaticae Specimen, altera Historiam Genealogicam Ducum Silesiae sistit [...] I*, Friedrich Wilhelm Sommersberg (ed.), Lipsiae 1729, s. 791–793; LBUS II, č. 34, s. 231–234: „...volens eciam et statuens ibidem in antiquo Castro seu parte montis ecclesie sancte Crucis pro se heredibus et successoribus suis Boemie regibus castrum seu habitationem regalem construi erigi et firmari prout super his sunt certe regales littere“; Srovnej také C. GRÜNHAGEN, *König Wenzel*, s. 267; A. SABISCH, *Die Urkunde vom 25. Oktober 1257*, s. 93n.

³³ Vedle v předchozí poznámce citované práce Grünhagenovy srovnej J. HEYNE, *Dokumentierte Geschichte des Bistums I*, s. 854n.; Ivan HLAVÁČEK, *Vratislav jako místo pobytu Karla IV. a Václava IV. (K interpretaci pozdněstředověkých panovníckých itinerářů)*, in: *Źródłoznawstwo i studia historyczne*, Kazimierz Bobowski (ed.), Wrocław 1989, s. 173n.

³⁴ Podrobně C. GRÜNHAGEN, *König Wenzel*, s. 247n.

³⁵ Tamtéž, s. 267.

³⁶ Ovšem ještě téhož roku nový vratislavský biskup Václav Lehnický a kapitula odpustili Václavovi IV. dluhy jeho předchůdců ve výši 4000 hřiven a uznali všechny závazky vůči českým králům, Tamtéž, s. 255, 267n.

³⁷ Srovnej E. MAŁACHOWICZ, *Wrocławski zamek*, s. 149–151.

na nejstarších plánech města Vratislavi z let 1562 a 1591 znatelný původní půdorys areálu, zejména věnec hradního opevnění (obr. č. 1 a 2).

Tzv. císařský dvůr ve Vratislavi a pobyty českých panovníků

Jak již bylo uvedeno, buď za vlády Jindřicha V. Vratislavského, nebo nejspíše za panování jeho synů, došlo k přenesení knížecího sídla z tzv. Dómského ostrova na druhý břeh – a to do prostoru při městských hradbách, ještě severozápadněji, než se nacházel zmíněný Annin dvůr a knížecí fundace.³⁸ Na počátku 14. století jsou doloženy stavební práce v okolí – roku 1304 město Vratislav platilo za zbudování brány při knížecím příbytku, což potvrzuje, že se jednalo o sídlo při městských hradbách.³⁹ Přesídlení je pramenně doloženo k roku 1311, kdy knížata darovala za věrné služby lazebníkovi Dětrichovi lázně „*retro curiam nostram Wratislaviae sitam*“.⁴⁰ Právě lokalizace v další listině, již uvedený Dětrich postoupil vratislavskému klášteru klarisek roční příjem z lázní „*prope portam cerdonum*“ dokládá, že se jednalo o levobřežní knížecí sídlo u městských hradeb.⁴¹

Uvedené sídlo je po roce 1335, kdy se Vratislavské knížectví stalo majetkem českých králů, označováno zpravidla jako královský, po roce 1355 císařský dvůr (*curia regia/imperialis*). Opakovaně se s ním setkáme jako s příbytkem českých vládců a části jejich doprovodu při častých pobytech panovníků ve městě ve 14. století.⁴² Potvrzují to nečetné údaje listin obsahující informace, kde přesně se jednání

³⁸ Dosavadní bádání o mladším vratislavském hradu shrnul Rafał EYSYMONT, *Plac Uniwersytecki – niektóre aspekty rozplanowania zabudowy w okresie średniowiecza, renesancu i baroku*, in: *Architektura Wrocławia 2*, Jerzy Rozpędowski (ed.), Wrocław 1997, s. 87–105. Srovnej zejména Hermann LUCHS, *Über die ehemalige kaiserliche Burg in Breslau, Programm der höheren Töchterschule St. Maria Magdalena*, Breslau 1863; Ludwig BURGEMEISTER, *Die ehemalige kaiserliche Burg zu Breslau*, ZVGS 36, 1902, s. 271–317; Kurt BIMLER, *Die ehemalige Kaiserburg in Breslau (Schlesische Burgen und Renaissanceschlösser)*, Breslau 1933; E. MAŁACHOWICZ, *Książęce rezydencje*.

³⁹ CDS III, s. 15: „*Item valva versus Oderam constat cum propugnaculo ducis 39 marc.*“.
Předpokládány jsou v souvislosti s přenesením sídla stavební práce na vlastním dvorci, H. LUCHS, *Über die ehemalige kaiserliche Burg*, s. 4; L. BURGEMEISTER, *Die ehemalige kaiserliche Burg*, s. 273; K. BIMLER, *Die ehemalige Kaiserburg*, s. 3.

⁴⁰ CDS XVI, č. 3228, s. 204.

⁴¹ J. HEYNE, *Dokumentierte Geschichte des Bisthums 1*, s. 862.

⁴² Srovnej zejména I. HLAVÁČEK, *Vratislav jako místo pobytu*, s. 165–174; L. BOBKOVÁ, *Cestování, součást politické praxe*, s. 63–70; Mlada HOLÁ, *Pobyty Karla IV. a jeho dvora ve Vratislavi v letech 1348–1372*, in: *Dvory a rezidence ve středověku, Mediaevalia Historica Bohemica, Supplementum 1*, Dana Dvořáčková–Malá (ed.), Praha 2006, s. 163–189; TÁŽ, *Pobyty Jana Lucemburského a jeho syna Karla ve Vratislavi v letech 1327–1345*, in: *Pierwsze polsko–czeskie forum młodych mediewistów. Materiały z konferencji naukowej Gniezno 27–29 września 2005 roku*, Józef Dobosz – Jakub Kujawiński – Marzena Matla–Kozłowska (edd.), Poznań 2007, s. 217–231.

vedené ve Vratislavi odehrálo. Např. ve smlouvě uzavřené mezi Janem Lucemburským a Janem Stinavským († kol. 1361) 27. března 1337 přichází výslovně „*Wratislaue in domo regali*“.⁴³ V srpnu 1345 pak bylo potvrzení práv vratislavské církve lokalizováno jako „*Wratislaue in curia nostra*“.⁴⁴ Tyto dva případy zároveň reprezentují dobové kolísání výrazů, jimiž byl označován obytný prostor kolem zeměpána. Slovo „dům“ (*domus/Haus*) mohlo být totiž použito právě i pro obydlí králů (či jeho část) a v tomto smyslu bylo užíváno v latině až do 14. století. Označení hradu či zámku pojmem „Haus“ není v německých pramenech neobvyklé až do 15. století⁴⁵ a v tomto významu se s ním ještě setkáme.⁴⁶

Pro období první poloviny 15. století jsou písemné zprávy o císařském sídle ve spojitosti s pobyty českých králů a jejich dvora ve Vratislavi kusé. Souvisí to i s tím, že panovníci se v pohusitské době do slezské metropole vydávali spíše výjimečně – přiváděly je sem pravidelně holdovací cesty⁴⁷ a případná vojenská střetnutí či jednání s polským králem. Doloženo je zde ubytování Václava IV. při jednom z jeho pobytů ve Vratislavi na začátku listopadu 1408. Tehdy vratislavská městská rada vyčlenila část peněz za obstarání lůžek a dalšího zařízení.⁴⁸ Zřejmě zde byl rovněž ubytován od ledna do dubna 1420 král Zikmund Lucemburský spolu se svojí chotí Barbarou a snad se zde konala i část jednání říšského sněmu.⁴⁹ Se vši pravdě-

⁴³ LBUS I, č. 23, s. 145–147; RBM IV, č. 405, s. 163n.

⁴⁴ UGBB, č. 275, s. 302; RBM IV, č. 1593, s. 637. Politická jednání se ovšem mohla ve Vratislavi odehrávat i na tamní radnici. Srovnej například APW, fond Dokumenty miasta Wrocławia, č. 535; *Breslauer Urkundenbuch*, Gustav Korn (ed.), Breslau 1870, č. 165, s. 147, či v některém z místních kostelů nebo klášterů.

⁴⁵ Například *Geschichtsquellen der Hussitenkriege*, Scriptorum rerum Silesiacarum VI, Colmar Grünhagen (ed.), Breslau 1871, č. 210, s. 143–147, kde kolísá pojem užívaný pro sídlo v Otmuchowie mezi Schloss/Haus.

⁴⁶ Problematice (sídelně)prostorových pojmů v narativních pramenech českého středověku se v současné době věnuje Václav Žák, jenž na toto téma přednesl 26. září 2007 referát na druhém polsko–českém fóru mladých medievístů ve Hnězdně, a jemuž srdečně děkuji za poskytnutí textu příspěvku před otištěním.

⁴⁷ Erich FINK, *Geschichte der landesherrlichen Besuche in Breslau*, in: Mittheilungen aus dem Stadtarchiv und der Stadtbibliothek zu Breslau III, Breslau 1897, s. 1–54; TÝŽ, *Breslau als böhmische Huldigungsstadt*, s. 322–344; Mlada HOLÁ, „*Fuit honorifice susceptus*.“ Holdovací cesty českých panovníků do Vratislavi v pozdním středověku, in: Rezidence a správní sídla v zemích České koruny ve 14.–17. století. Korunní země v dějinách českého státu III. Sborník příspěvků z mezinárodního kolokvia konaného ve dnech 29.–31. března 2006 v Clam–Gallasově paláci v Praze, Lenka Bobková – Jana Konvičná (edd.), Praha 2007, s. 273–299.

⁴⁸ E. FINK, *Geschichte der landesherrlichen Besuche*, s. 24; L. BURGEMEISTER, *Die ehemalige kaiserliche Burg*, s. 283.

⁴⁹ H. LUCHS, *Über die ehemalige kaiserliche Burg*, s. 7; L. BURGEMEISTER, *Die ehemalige kaiserliche Burg*, s. 284.

podobností se k němu vztahoval příkaz téhož panovníka z roku 1421, podle nějž měli vratislavští radní dohlédnout na to, aby byl jeho příbytek ve Vratislavi připraven k ubytování polského krále,⁵⁰ a stejně tak Zikmundova výsada udělená Boleslavovi Opolskému roku 1435, podle které mohl být jmenovaný kníže povolán k právu jen „zu Breslaw vor uns und anderen fursten aus der Slezie auf dem kheisers hoffe“.⁵¹

Pro několikaměsíční pobyt krále Albrechta II. Habsburského ve Vratislavi od listopadu 1438 do března 1439 známe údaje o odvolání dosavadních členů městské rady na císařském dvoře⁵² a o platbě za oltářné v královském paláci (*in pallacio regis pro arra*),⁵³ což oproti předpokladům většiny dosavadního bádání, že užíval dům u Zlatého kalichu (Zum Goldenen Becher; čp. 26) na jižní straně vratislavského náměstí,⁵⁴ ukazuje na ubytování v sídle při severních městských hradbách.⁵⁵ Rovněž španělský vyslanec ve své zprávě zmiňoval jakýsi palác (*in suo palacio*).⁵⁶

O tom, kde byl ubytován při své holdovací cestě král Ladislav Pohrobek, informace dochovány nemáme, tzv. císařský dvůr se však objevuje v písemné reakci zástupců Vratislavi, Středy a Namyslova na příchod Zdeňka ze Šternberka a Prokopa z Rabštejna, kterým měli holdovat na místě uvedeného panovníka v květnu 1454. Vedle toho, že zdůraznili, že věrnostní přísahu nikdy od časů Jana Lucemburského až do vlády Albrechta II. Habsburského neskládali jinde, než ve slezské

⁵⁰ *Geschichtsquellen der Hussitenkriege*, č. 23: „...dovon begeren wir von euch mit ganzem ernste, das ir in unserm hawse zu Breslaw turen, fenster, slymen, gleser, ofen und andere notdurft in dem hawse, in den kamern uberall bessern und suberlich ausrichten wollet, das ist uns von euch sunderlich wol zu danck“. Srovnej Franz Palacký, *Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges vom Jahre 1419 an, I (von den Jahren 1419–1428)*, Prag 1873, č. 159, s. 173.

⁵¹ LBUS II, č. 32, s. 329.

⁵² *Coronatio Adalberti regis Romanorum Ungarie et Boemie*, SRS XII, Franz Wachter (ed.), Breslau 1883, s. 26; *Koronování Albrechta II., krále římského, uherského a českého (1438–1439)*, in: *Fontes rerum Bohemicarum VII*, Josef Emler (ed.), s. 44; E. FINK, *Geschichte der landesherrlichen Besuche*, s. 33; Hubert ERMISCH, *Schlesiens Verhältnis zu Polen und zu König Albrecht II. (1435–1439)*, ZVGS 12, 1874, s. 267; Wilhelm WOSTRY, *König Albrecht II. (1437–1439)*, Bd. II, Prag 1907, s. 80n.

⁵³ Lambert SCHULTE, *Vermischte Mitteilungen 4. Zu Fink, Geschichte der landesherrlichen Besuche in Breslau*, Breslau 1897, ZVGS 46, 1912, s. 242.

⁵⁴ S. B. KLOSE, *Von Breslau II–I*, s. 436; E. FINK, *Geschichte der landesherrlichen Besuche*, s. 34n.; TÝŽ, *Breslau als böhmische Huldigungsstadt*, s. 333; H. ERMISCH, *Schlesiens Verhältnis zu Polen*, s. 265; Ewald WALTER, *Zum Kaiserchor des Breslauer Domes*, *Archiv für schlesische Kirchengeschichte* 25, 1967, s. 132; Joseph GOTTSCHALK, *Der Bericht des Spaniers Pero Tafur über den langen Aufenthalt des Königs Albrecht II. in Breslau 1438/39*, *Schlesien* 20, 1975, s. 79; Gerhard SCHEUERMANN, *Das Breslau-Lexikon A–L*, Dülmen 1994, s. 531.

⁵⁵ K tomu M. HOLÁ, „*Fuit honorifice susceptus.*“, s. 287n.

⁵⁶ Srovnej Andanças e viajes de Pero Tafur na http://descargas.cervantesvirtual.com/servlet/SirveObras/00368385478881762975635/019984_2.pdf, s. 363, 366. V německém překladu J. GOTTSCHALK, *Der Bericht des Spaniers Pero Tafur*, s. 81, 83.

metropoli přímo do rukou českého panovníka, který jim následně potvrdil všechna privilegia, připomněli rovněž, že dle tradice mají ve Vratislavi zeměpánovi vykonat lenní slib i slezská knížata, a to na „*uff unsers gnedigisten herrn koniges hofe do sy allewege von alder awssatzung geholdt haben*“.⁵⁷

Roku 1469 zde byl ubytován král Matyáš Korvín⁵⁸ a konala se zde část slavnostních aktů, jež se odehrály za jeho pobytu ve Vratislavi – patrně zde vykonal lenní přísahu panovníkovi olešnický kníže Konrád IX. řečený Černý (†1471),⁵⁹ a jistě zde holdovala část lužických vazalů a poselstev měst.⁶⁰ Ti nás rovněž informují o audienci, k níž zde došlo např. v přítomnosti papežských legátů,⁶¹ a o konání jednání, jichž se vedle slezských knížat účastnil i braniborský markrabí Fridrich II. (†1471).⁶² Ten ostatně spolu se svou manželkou vykonal věrnostní přísahu Matyáši Korvínovi za území, jež v Dolní Lužici držel jako české léno, a to na velkém ná-

⁵⁷ *Politische Correspondenz Breslaus im Zeitalter Georgs von Podiebrad*, SRS VIII, Hermann Markgraf (ed.), Breslau 1873, č. 2, s. 1–4. K významovému rozlišení holdů vykonaných městskou obcí v městě a zmocněnci Peter ESCHENLOER, *Geschichte der Stadt Breslau I–II*, Gunhild Roth (ed.), Münster–New York–München–Berlin 2003, zde I, s. 176. Ke sporu o vykonání přísahy Colmar GRÜNHAGEN, *Geschichte Schlesiens I. Bis zum Eintritt der habsburgischen Herrschaft 1527*, Gotha 1884, s. 284; Richard KOEBNER, *Der Widerstand Breslaus gegen Georg von Podiebrad*, Breslau 1916, s. 31n.

⁵⁸ *Sigismundi Rosiczii chronica et numerus episcoporum Wratislaviensium itemque gesta diversa transactis temporibus facta in Silesia et alibi. Ab anno C. 1051 usque 1470*, SRS XII, Franz Wachter (ed.), s. 84, zde výslovně, že Matyáš Korvín v den svého příjezdu „...*intravit curiam imperialem*“. K jeho pobytu ve městě s odkazy na další literaturu Vojtěch ČERNÝ, *Zklamání naděje. Pobyt Matyáše Korvína ve Vratislavi roku 1469*, in: *Evropa a Čechy na konci středověku. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi, Eva Doležalová – Robert Novotný – Pavel Soukup (edd.)*, Praha 2004, s. 187–194; M. HOLÁ, „*Fuit honorifice susceptus*.“.

⁵⁹ Peter ESCHENLOER, *Historia Wratislaviensis et que post mortem regis Ladislai sub electo Georgio de Podiebrat Bohemorum rege illi acciderant prospera et adversa*, SRS VII, Hermann Markgraf (ed.), Breslau 1872, s. 205n.: „...*in stuba regis*“. Předpokládá to i E. FINK, *Geschichte der landesherrlichen Besuche*, s. 44.

⁶⁰ *Urkundliche Beiträge zur Geschichte Böhmens und seiner Nachbarländer im Zeitalter Georg von Podiebrad 1450–1471*, *Fontes rerum Austriacarum* XX, 2. Abt. Diplomataria et acta, František Palacký (ed.), Wien 1860, č. 489, s. 592. Zhořelečtí ve svém listu uvedli, že 7. června „...*mane in curia Caesarea fecimus homagium genuflexe. Et ante nos vasalli de districtu Gorkensi et Lubanensi*“.

⁶¹ *Urkundliche Beiträge*, č. 489, s. 590. Ve své zprávě uvedli, že již v den svého příjezdu do Vratislavi „...*accedimus D. regem in curia caesarea, ubi in praesentia legatorum, D. archiepiscopi de Strigon. Wardien. Laventinensis et caesareorum legatorum, D. ducis Friderici, fecimus oblationes nostras*“.

⁶² *Urkundliche Beiträge*, č. 489, s. 591n.

dvoří tzv. císařského dvora.⁶³ Areál užíval Matyáš Korvín i při svých pobytech ve městě v sedmdesátých letech 15. století.⁶⁴

Tradice ubytování českých králů při holdovacích cestách v tzv. císařském dvoře byla prokazatelně porušena za krále Vladislava Jagellonského, pro nějž konšelé vyčlenili tři prostorné patricijské domy na západní straně hlavního náměstí.⁶⁵ Při výběru ubytování v měšťanských domech snad mohla hrát roli skutečnost, že pro vratislavskou radu v nich bylo snažší zajistit odpovídající pohodlí a snad i za nižších nákladů. Tato zvyklost se nicméně nadále uplatnila při příjezdech nových českých králů u příležitosti holdovacích cest v 16. a na v prvních desetiletích následujícího století. Slavnostní sál na tzv. císařském dvoře nadále sloužil jako místo holdu slezských knížat a stavů. Při jiných příležitostech, nebo pokud šlo o holdovací cestu vykonanou za života panujícího krále (1563), užívali vládci nadále své sídlo ve slezské metropoli (např. roku 1538 a 1546).

Stavební úpravy tzv. císařského dvora a jeho místo ve správě knížectví

Údržba a stavební úpravy královského dvora byly hrazeny z panovnických důchodů z knížectví, především z jejich hlavního zdroje: slezské metropole. Potvrzuje to i kronika Petra Eschenloera, dle které měli z části královských příjmů z Vratislavi obdržet stanovené částky přisedící vratislavského dvorského a zemského soudu a ze stejného zdroje měla být hrazena i pravidelná údržba tzv. královského dvora.⁶⁶ Poprvé nalezneme vyčíslení nákladů „*ad edificia curie ipsius domini*“ [českého krále, pozn. aut.] ve vratislavských městských účtech z roku 1347. Výše částky nebyla uvedena, zahrnuta byla do celkového vyčíslení nákladů na cestu na pohřeb Jana Lucemburského a za pohoštění různých osob, které celkem činily přes 168 hřiven.⁶⁷ Samuel Beniamin Klose našel vyúčtování z roku 1359, kdy bylo vydáno na stavební úpravy sídla 1203 hřiven a Karel IV. radě poskytl dalších 200 hřiven. O dva

⁶³ Tamtéž, č. 492, s. 591n.

⁶⁴ Například *Die böhmische Chronik des Benedict Johnsdorf, soweit ihr selbständiger Werth zukommt (1470–90)*, SRS XII, Franz Wachter (ed.), s. 113: „...deputatis ex utraque parte consiliariis et mediatoribus varios tractatus habuerunt hic in Wratislavia et curia domini regis“. K událostem roku 1474 E. FINK, *Geschichte der landesherrlichen Besuche*, s. 47n.; *Urkundliche Nachträge zur österreichisch–deutschen Geschichte im Zeitalter Kaiser Friedrich III.*, Fontes rerum Austriacarum XLII, 2. Abt., Diplomataria et acta, Adolf Bachmann (ed.), Wien 1879, č. 275, s. 291; Peter ESCHENLOER, *Geschichte der Stadt Breslau II*, s. 979.

⁶⁵ K cestě Vladislava Jagellonského naposledy M. Holá, „*Fuit honorifice susceptus.*“, s. 286, 294.

⁶⁶ P. ESCHENLOER, *Geschichte der Stadt Breslau II*, s. 775: „...doun sal die stat ierlich den königlichen hoff zu Breslow bawen und halden, das er nicht zefalle ... Vnd do is vor konig Mathiam iczunder brocht war, behagte is seinen koniglichen gnaden wol, vnd befal dem rate, also den hoff zu Breslow domit zuhalden und gebewde das er nicht einfallen dörffte, vnd also heldet is die stat vnd ist alde gewonheit“.

⁶⁷ CDS III, s. 73.

roky později bylo v městských účtech zaneseno, že veškeré příjmy byly dány „*ad edificia curie imperialis*“.⁶⁸ Dokládá to, že na konci padesátých let 14. století byla pravděpodobně zahájena rozsáhlá přestavba komplexu.⁶⁹

Skutečnost, že Karel IV. měl přímý zájem na podobě svého vratislavského sídla, dokládají příkazy, které udělil vratislavským radním. Panovník 10. září 1372 z Prahy konšely napomenul, že nemají otálet s pokračováním stavby jeho sídla a ať obstarají potřebné vápno.⁷⁰ O tři roky později je opětovně vyrozuměl, aby upřednostnili nutné stavební úpravy na „*gebewde vnsirs hawses zu Breslau*“, které mají hradit z jeho příjmů.⁷¹ Práce pokračovaly zřejmě i v následujících letech, vyúčtování z roku 1377 obsahuje podrobný přehled výdajů za práce provedené na tzv. císařském dvoře. Výše částky (necelých 17,5 hřivny) by ale nasvědčovala spíše běžným provozním úpravám.⁷² Značná část připadla na nákup dřeva, z čehož snad lze usuzovat na opravu střechy⁷³ či na stavbu dřevěného ambitu, menší částky byly určeny pro zedníky, za cihly, cement apod. Nicméně jelikož účty jednoznačně uvádějí, že jde o náklady „*super edificiis castris sive curie imperialis Wratislaviensis*“, je jasné, že se jednalo o úpravy tzv. císařského dvora. Není tak možné potvrdit, že, jak předpokládá Romuald Kaczmarek, šlo v sedmdesátých letech 14. století o náklady na stavební práce na údajném královském domě na náměstí.⁷⁴

Město navíc ze svých zdrojů platilo úpravy sídla před příjezdem panovníka. Petr Eschenloer i dochované městské účty nám dokládají, že např. roku 1469 město vydalo na úpravy a vybavení tzv. císařského dvora přes 400 hřiven. Máme tak doloženy např. náklady na stavební úpravy, opravy oken, platby malíři, krejčím apod. Zdá se, že se jednalo zejména o výzdobu a vybavení vnitřních prostor.⁷⁵

Hrad byl přestavován i během vlády dalších českých králů. Částečná přestavba objektu proběhla ve druhé polovině 16. století, např. tzv. císařská a jihozá-

⁶⁸ Samuel Beniamin KLOSE, *Von Breslau. Dokumentirte Geschichte und Beschreibung in Briefen II–2*, Breslau 1781, s. 409n.

⁶⁹ L. BURGEMEISTER, *Die ehemalige kaiserliche Burg*, s. 277.

⁷⁰ BU, č. 276, s. 231.

⁷¹ BU, č. 297, s. 244; *Regesta Imperii VIII*, Die Regesten des Kaiserreichs unter Kaiser Karl IV., Alfons Huber (ed.), Innsbruck 1877, č. 5373, s. 446, k roku 1374.

⁷² CDS III, s. 109n.

⁷³ L. BURGEMEISTER, *Die ehemalige kaiserliche Burg*, s. 279.

⁷⁴ Srovnej zejména R. KACZMAREK, *Prawdopodobny dom królów czeskich na rynku we Wrocławiu*, s. 266n.

⁷⁵ APW, fond Akta miasta Wrocławia, sign. 1150, Liber rationum civitatis, stará sign. K 33, fol. 29v–30r; H. LUCHS, *Über die ehemalige kaiserliche Burg*, s. 11n.; E. FINK, *Geschichte der landesherrlichen Besuche*, s. 41.

padní věž byly nově upraveny a na druhou z nich byly umístěny hodiny.⁷⁶ Po darování objektu jezuitům 26. září 1659 císařem Leopoldem I. vznikly nové stavební plány, díky nimž máme dochován i podrobný nákres půdorysu stavby zachycující její podobu v této době. Roku 1689 došlo ke stržení jihovýchodní části tzv. císařského dvora a následovala do roku 1698 výstavba jezuitského kostela (dnes sv. Matyáše).⁷⁷ Poté došlo ke zbourání středového paláce s přílehlou věží. Většina hradního komplexu byla stržena na začátku 18. století a na jeho místech byla vybudována v letech 1728–1731 a 1734–1737 barokní budova univerzity. Zbylé části hradu byly odstraňovány ještě v letech 1851, 1858 a 1895–1897 – naposledy byla stržena zbylá část severního křídla (obr. č. 7).⁷⁸

Protože veduty zachycovaly pohled na slezskou metropoli především od jihu, je dvůr nalézající se na severu města poprvé zachycen až na Weihnerově plánu Vratislavi z roku 1562 (obr. č. 3). Označen je zde jako „*Des Keisers Hoff*“ a jeho vzhled odpovídá podrobnému nákrese půdorysu stavby z roku 1659 (obr. č. 4). Ten se shoduje i s mladšími zobrazeními objektu na perspektivním plánu Vratislavi Jiřího Hayera z roku 1591, kde jsou ovšem věže válcové a je lépe znatelná tzv. hradní kaple (obr. č. 1). Objevuje se zde rovněž označení objektu jako „*Kayserliche Burg*“. Podobně je areál zobrazen i na Merianově plánu z poloviny 17. století. Vzhledem k uvedeným úpravám, které jsou patrné na známých vyobrazeních počínaje 16. stoletím, není možné blíže postihnout stavební fáze výstavby. Předání objektu jezuitům a jeho následné zbourání zapříčinilo zničení ikonografické výzdoby, kterou můžeme vzhledem k četným analogiím předpokládat.⁷⁹ Zmíněné plány poskytující pohled na město

⁷⁶ K úpravě tzv. císařského dvora za Ferdinanda I. Kurt BIMLER, *Architektura Wratislaviensis von S. B. Klose*, Quellen zur schlesischen Kunstgeschichte I, Kurt Bimler (ed.), Breslau 1936, s. 12 (k roku 1537); G. GRUNDMANN, *Burgen, Schlösser und Gutshäuser in Schlesien I*, s. 39n. Stavební úpravy za Ferdinanda I. uvádí i Jacob SCHICKFUSS, *New Vermehrete Schlesische Chronica vnnnd Landes Beschreibung ... biß an das 1619 Jahr vermehret vnnnd gebessert I*, Leipzig 1625 (použit exemplář NK sign. B V 41), III. kniha, s. 52. Zde je otištěno i ustanovení o tom, že slezská komora má být „...*auff unserm keyserlichen hoff*“ ve Vratislavi, kde mělo fungovat i vězení pro osoby zajaté na příkaz hejtmána, a kde se měly konat stavovské sněmy a přísahy věrnosti (IV. kniha, s. 246–248).

⁷⁷ K. BIMLER, *Die ehemalige Kaiserburg*, s. 4; G. GRUNDMANN, *Burgen, Schlösser und Gutshäuser I*, s. 39.

⁷⁸ K. BIMLER, *Die ehemalige Kaiserburg*, s. 6.

⁷⁹ Podobný osud zřejmě potkal například i sochařskou výzdobu na městských hradbách (vyobrazení panovníků či symbolů českých králů na branách máme doloženu například pro Horní Lužici). Z mladších zpráv však víme, že například na Mikulášské bráně, nově budované v první polovině 16. století, byl vyobrazen český lev a nalézal se zde i oslavný nápis o Vladislavovi Jagellonském, Karl Adolf MENZEL, *Topographische Chronik von Breslau*, Breslau 1805, s. 51, 201. Podobně se měl na mostě na tzv. Dómský ostrov nalézat „...*das Khönigliche Wappen*“ (doloženo

Vratislav však zachycují podobu areálu jako pětibokého komplexu, do nějž se vcházelo od jihu. Do nádvoří vybíhalo palácové křídlo, jež na severu navazovalo na věž vystavěnou patrně Karlem IV.⁸⁰ V prvním patře tohoto palácového křídla se měl nacházet sál o rozměrech 10 x 16 m s přiléhající kaplí.⁸¹ Na jižní straně prostranství před sídlem již začínaly měšťanské domy.

Věnujme nyní pozornost otázce, jakou roli hrál tzv. císařský dvůr ve správě knížectví. Po celou námi sledovanou dobu máme doklady o tom, že se zde konala pravidelná zasedání zdejšího dvorského soudu. Dokládají to listiny obsahující formulaci „*in curia regali*“ (1338,⁸² 1340),⁸³ „*in curia regis*“ (1344,⁸⁴ 1345),⁸⁵ „*in curia regia*“ (1348)⁸⁶ nebo v německy psaných dokumentech „*auf dem kuniglichen Hofe zu Breslaw*“ (1356).⁸⁷ Stejně tak je doloženo ve druhé polovině šedesátých let 14. století jednání „*in castro civitatis Wratislaviensis in iudicio curie*“,⁸⁸ či „*in das neste hofding gen Breslaw ... auf Burg von Breslaw*“.⁸⁹ Ještě pro šedesátá léta 15. století známe četné doklady toho, že zde zasedal dvorský soud. Označení objektu při tom opět kolísá – objevuje se varianta královský⁹⁰ i císařský dvůr.⁹¹

Na tzv. královském (či císařském dvoře) po většinu z námi sledované doby sídlil úřadující hejtman i jeho kancelář.⁹² Jednání „*in curia regia*“ se vyskytuje

---

k roku 1577); APW, fond Akta miasta Wrocławia, sign. 589 (stará sign. E 25,2): Andreas REUSS, *Supplementa*, in: *Collectanea Francisci Fabri*, fol. 305r–306r.

⁸⁰ K. BIMLER, *Die ehemalige Kaiserburg*, s. 4.

⁸¹ Srovnej Ewald WALTER, *Die Hofkapelle der ehemaligen kaiserlichen Burg in Breslau*, *Jahrbuch der schlesischen Friedrich–Wilhelms–Universität zu Breslau* 24, 1983, s. 182.

⁸² APW, fond Księstwo Wrocławskie, sign. 827, fol. 44^v.

⁸³ Tamtéž, fol. 56(–1)^v.

⁸⁴ Tamtéž, fol. 77(–1)^r.

⁸⁵ Tamtéž, fol. 77(–1)^r.

⁸⁶ Tamtéž, fol. 51^{r–v}.

⁸⁷ *Deutsche Texte aus schlesischen Kanzleien des 14. und 15. Jahrhunderts*, Vom Mittelalter zur Reformation IX, Helene Bindewald (ed.), Berlin 1935, č. 49, s. 68; č. 50, s. 69n.

⁸⁸ APW, fond Akta miasta Wrocławia, sign. 636 (stará sign. G 4; Laurentius Nudus), fol. 103^v–104^r.

⁸⁹ RI VIII, č. 6263, s. 626; APW, fond Akta miasta Wrocławia, sign. 636 (stará sign. G 4; Laurentius Nudus), fol. 111^{r–v}.

⁹⁰ Například *Politische Correspondenz Breslaus im Zeitalter Georgs von Podiebrad*, č. 36b, s. 39: „...*in curia regis in Wratislavia*“. K tomu i P. ESCHENLOER, *Geschichte der Stadt Breslau I*, s. 348; II, s. 775.

⁹¹ P. ESCHENLOER, *Historia Wratislaviensis*, s. 122: „...*iudicia in curia Cesaris sedeant*“.

⁹² Podobně například o tom, že na zdejších hradech sídlil hejtman a jeho kancelář nepochybuje v případě Hlohova a Svídnice Winfried IRGANG, *Geschichte Glogaus im Hoch- und Spät-*

v listinách vratislavských hejtmanů z 5. října 1345,⁹³ 17. července 1346⁹⁴ a 7. května 1348.⁹⁵ V padesátých letech 14. století se pak objevuje v účtech města plat nového místohejtmana Peška z Gebez a peníze vydané „*de rebus in curia per eum derelictis*“.⁹⁶ Podobně Petr Eschenloer poznamenal, že roku 1469 Matyášem Korvínem dosazený hejtman se po odjezdu krále usadil „*uffs königis hoffē*“.⁹⁷

Změnu přinesl vývoj správy Vratislavského knížectví v 15. století. Vratislavští konšelé totiž podobně jako krátce za Karla IV. získali od Zikmunda Lucemburského roku 1424 vratislavský hejtmanský úřad (ovšem již zbavený z něj dosud plynoucích příjmů), který drželi s krátkými přestávkami (1439, 1455–1458, 1469–1470) po více než dvě století (do roku 1635). Vzhledem k této skutečnosti můžeme předpokládat, že tzv. císařský dvůr přestal sloužit pro pravidelná jednání před zdejším královým zástupcem, jež se nadále konala zřejmě na radnici. Zde se ostatně často odehrával i slezský sněm a jednání stavů.⁹⁸ Doklady o zasedání hejtmanů na tzv. císařském dvoře nemáme totiž pro mladší období dochovány. Přenesení jednání na radnici nasvědčuje i to, že se hradní areál stal v padesátých letech 16. století centrem slezské finanční správy a sídlem jejího představitele. Pokud by další výzkum vzešenou hypotézu potvrdil, bylo by nutné nově zhodnotit i vnitřní a vnější ikonografickou výzdobu vratislavské radnice, kde máme zejména právě pro období od poslední třetiny 15. století opakovaně doloženy symboly české vlády.⁹⁹

Možnosti ubytování dvořanů a hostů ve Vratislavi

Spolu s panovníkem přijížděl do slezské metropole i jeho dvůr. Jeho velikost i charakter záležely na délce setrvání českého krále a na charakteru výpravy. Přijížděla sem i různá poselstva¹⁰⁰ a urození hosté, a to jak z řad duchovních,¹⁰¹ tak

---

mittelalter, in: Schlesien im Mittelalter, Norbert Kersken – Jürgen Warmbrunn (edd.), Marburg 2007, s. 107n.; TÝŽ, *Das mittelalterliche Schweidnitz*, in: Tamtéž, s. 98.

⁹³ APW, fond Księstwo Wrocławskie, sign. 828, fol. 6^v.

⁹⁴ Tamtéž, fol. 12^{r-v}.

⁹⁵ Tamtéž, fol. 51^v.

⁹⁶ CDS III, s. 88.

⁹⁷ P. ESCHENLOER, *Geschichte der Stadt Breslau II*, s. 774.

⁹⁸ Srovnej alespoň P. ESCHENLOER, *Historia Wratislaviensis*, dle rejstříku.

⁹⁹ Arnold Bartetzky, *Die Beziehungen zwischen Stadt und Krone im Spiegel des Rathausdekorationen des Spätmittelalters und der frühen Neuzeit (Prag, Breslau, Krakau, Posen)*, in: Krakau, Prag und Wien. Metropolen im frühmodernen Staat, Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa 10, Marina Dimitrieva – Karen Lamprecht (Hg.), Stuttgart 2000, s. 45–58.

¹⁰⁰ Ve Vratislavi se často konala jednání s polským králem či jeho zmocněnci, dění ve slezské metropoli pak často sledovali i poslové z Horní a Dolní Lužice. Zejména pokud byl český panovník zároveň i římským králem či císařem, pobývali u jeho dvora i poslové ze vzdálenějších

i velmožů (zejména slezská knížata, ale i vládci z Branibor či Saska, čeští a moravští šlechtici).¹⁰² O složení královského dvora nám pro 14. století, kdy Lucemburkové do slezské metropole jezdili často, vypoví mnohé svědečné řady královských listin, spíše výjimečně jsme informováni o darech věnovaných vratislavskou městskou radou nejvýznamnějším z hostů. Pro následující věk, kdy se čeští králové do Vratislavi vydávali spíše výjimečně, zejména u příležitosti holdovacích cest, nalezneme vedle účetního materiálu i zprávy o dvorském životě ve kronikách a korespondenci. Podrobnosti díky nim ostatně známe i o církevních a světských slavnostech, které se tehdy ve slezské metropoli odehrávaly (v závislosti mj. i na roční době), ať už se jednalo o slavnostní mše, procesí, taneční veselí či velkolepé turnaje, které se konaly na vratislavském náměstí.¹⁰³ Někdy byly ve Vratislavi slaveny i výjimečné události, jako např. roku 1474 zasnoubení Matyáše Korvína.¹⁰⁴

Do Vratislavi v době panovníkových pobytů – ale i u jiných příležitostí (v pohusitské době např. na slezské sněmy)¹⁰⁵ – přijížděla velmi často slezská knížata. Pro některá z nich máme doloženu skutečnost, že si ve Vratislavi kupovala domy, a to již od 14. století. V ulici Szewska,¹⁰⁶ blok od královského sídla, měl do roku 1363 dvůr Ludvík I. Lehnicko–Břežský. Kníže si již napřesrok koupil od vratislav-

---

krajů – do slezské metropole dospěl za Albrechtova setrvání ve městě například i Alfons z Cartageny, biskup z Burgosu, zmocněnec Jana II. Kastilského a zároveň i basilejského koncilu, dále poselstvo řádu německých rytířů i vyslanci z Burgundska, Milána, Benátek, Florencie, Aragonu a papeže Evžena IV.; *Andanças e viajes de Pero Tafur*, s. 363; J. GOTTSCHALK, *Der Bericht des Spaniers Pero Tafur*, s. 81.

¹⁰¹ Například v průběhu dlouhého setrvání panovníckého dvora ve Vratislavi v zimních měsících 1358/1359 je listinně doložena přítomnost mnoha významných osob, z duchovních do slezské metropole přijeli například pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic, olomoucký biskup Jan Očko z Vlašimi, Albert ze Šternberka, biskup ve Zvěřině (Schwerin), Dětrich z Portic, biskup v Mindenu, Maurus, biskup z Korbavije, Jindřich, biskup v Lebus, kancléř Jan ze Středy, biskup v Litomyšli. Srovnej M. HOLÁ, *Pobyty Karla IV. a jeho dvora ve Vratislavi*, s. 170. Za pobytu Albrechta II. do Vratislavi v lednu 1439 a za Ladislava Pohrobka v prosinci 1454 přijel do slezské metropole hnězdenský arcibiskup, u dvora Matyáše Korvína pobýval v květnu 1469 papežský legát Vavřinec Rovarella. S odkazy na literaturu a prameny M. HOLÁ, „*Fuit honorifice susceptus.*“, s. 292n.

¹⁰² Srovnej zejména TÁŽ, *Pobyty Jana Lucemburského a jeho syna Karla ve Vratislavi*; TÁŽ, *Pobyty Karla IV. a jeho dvora ve Vratislavi*.

¹⁰³ M. HOLÁ, „*Fuit honorifice susceptus.*“, s. 293n.

¹⁰⁴ *Annales Glogovienses bis z. J. 1493. Nebst urkundlichen Beilagen*, SRS X, Hermann Markgraf (ed.), Breslau 1877, č. 43, s. 101.

¹⁰⁵ K centrálnímu postavení Vratislavi například Antoni BARCIAK, *Wrocław jako centrum administracyjne w dobie Luksemburgów*, in: *Rezidence a správní sídla v zemích České koruny ve 14.–17. století. Korunní země v dějinách českého státu III. Sborník příspěvků z mezinárodního kolokvia konaného ve dnech 29.–31. března 2006 v Clam–Gallasově paláci v Praze*, Lenka Bobková – Jana Konvičná (edd.), Praha 2007, s. 245–254.

¹⁰⁶ Dnes čp. 49.

ského měšťana Hanke Dominika rohový dům na zkrřížení ulic sv. Víta a sv. Vojtěcha.¹⁰⁷ K roku 1370 je pak doložen vratislavský dům Konráda IV. Olešnického.¹⁰⁸ Ve městě měla dvůr i knížata opolská.¹⁰⁹ Podobně vlastnily domy ve Vratislavi mnohé církevní instituce a osoby.¹¹⁰ Významné duchovní, kteří do slezské metropole přijeli s panovnickým dvorem či za ním, mohl hostit vratislavský biskup či některý z tamních klášterů.¹¹¹ Ovšem jak vypadaly ubytovací možnosti dalších hostů českého krále a jeho dvořanů?

Pro 14. století nám bohužel prameny neprozrazují žádné podrobnosti. O něco lépe jsme na tom pro následující věk, a to v souvislosti s pobyty Matyáše Korvína ve městě. Vratislavský písař Petr Eschenloer u příležitosti jeho cesty do Vratislavi sepsal nejen podrobný návod, jakým způsobem má být přivítán příchozí zeměpán, ale rovněž ve své kronice zaznamenal radu, že si radní mají velice hledět hostů, kteří s panovníkem zavítají do Vratislavi. Uvedl odkaz na údajnou nespokojenost Albrechta II. Habsburského se zajištěním příbytku pro jeho dvořany, kteří byli ubytováni v malých bočních uličkách, protože jim radní nechtěli poskytnout k užívání své domy na náměstí. Protože to údajně bylo příčinou toho, že panovník po městské radě vymohl 20000 zlatých, měli konšelé na příště dbát na to, aby dvořané byli hostěni v jejich domech, především na náměstí, a aby je „*in allen eren halden als den könig selbis*“.¹¹² V souvislosti s ubytováním doprovodu Ladislava Pohrobka si

¹⁰⁷ *Urkunden der Stadt Brieg*, CDS IX, Colmar Grünhagen (ed.), Breslau 1870, č. 246, s. 36. Dům vlastnila knížata této větve až do roku 1451; Mateusz GOLINSKI, *Socjotopografia późnośredniowiecznego Wrocławia. Przestrzeń – podatnicy – rzemiosło*, Wrocław 1997, s. 104; Alwin SCHULTZ, *Topographie Breslaus im 14. und 15. Jahrhundert*, ZVGS 10, 1869, s. 261–267; Wojciech BRZEZOWSKI, *Ulica św. Wojciecha i jej architektura*, in: *Architektura Wrocławia 2*, Jerzy Rozpędowski (ed.), Wrocław 1997, s. 121–150.

¹⁰⁸ Uveden je v notářském instrumentu z toho roku. Srovnej Stanislav PETR, *Neznámé rukopisné bohémikum v knihovně Litevské akademie věd ve Vilně*, in: *Per saecula ad tempora nostra*. Sborník k 60. narozeninám prof. Jaroslava Pánka, Jiří Mikulec – Miloslav Polívka a kol. (edd.), Praha 2007, s. 168.

¹⁰⁹ Knížata měla vlastnit severní polovinu bloku mezi ulicemi Kuźnicza, Rycerskou (Univerzitetní), Szewska. Dům knížete Konráda na Novém Trhu je zmiňován roku 1372 a 1381, A. SCHULTZ, *Topographie Breslaus*, s. 261. Po smrti Jana II. Opolského (†1532) jej měl zdědit lehnický vládce, *Registrum st. Wenceslai. Urkunden vorzüglich zur Geschichte Oberschlesiens nach einem Copialbuch Herzog Johannis von Oppeln und Ratibor in Auszügen mitgetheilt*, CDS VI, Wilhelm Wattenbach – Colmar Grünhagen (edd.), Breslau 1865, č. 498, s. 166.

¹¹⁰ Například na dnešní adrese Plac Biskupa Nankera 8 vlastnily dům cisterciačky z Třebnice; M. GOLINSKI, *Socjotopografia późnośredniowiecznego Wrocławia*, s. 111–125. Srovnej také *Atlas architektury Wrocławia 1*, Jan Harasimowicz (ed.), Wrocław 1997, s. 9.

¹¹¹ Například roku 1438 bydlel legát basilejského koncilu Alfons z Burgosu Na Pisku, Rudolf URBÁNEK, *České dějiny III/1. Věk poděbradský I*, Praha 1915, s. 913.

¹¹² P. ESCHENLOER, *Geschichte der Stadt Breslau II*, s. 763. Srovnej E. FINK, *Geschichte der landesherrlichen Besuche*, s. 33.

ovšem předtím vratislavský kronikář neopomenul povzdechnout, že Vratislavští museli poskytnout příbytek „kacírům“.¹¹³

Na to, že ubytování významných hostů v patricijských domech bylo běžné, ukazuje např. i vyúčtování městské rady, kde jsou zachyceny dary (zejména víno a pivo), které obdrželi účastníci jednání v dubnu 1468, kdy se ve Vratislavi sešli zmocněnci Jiřího z Poděbrad a jeho podporovatelé či jejich zástupci z Českého království a Lužic. Celkem je uvedeno 25 domů a jejich majitelů, ve kterých uvedení bydleli a kam jim byly dary poslány. Konšelé pak po odjezdu hostů zaplatili všechny vzniklé náklady, což měla být dle slov kronikáře Petra Eschenloera „značná suma“.¹¹⁴ Podobně vratislavská městská rada darovala různé pozornosti (opět především víno) významným dvořanům a hostům, kteří do slezské metropole přijeli u příležitosti hodovací cesty Matyáše Korvína. Celkem bylo obdarováno takřka padesát osob, nepočítaje v to různá poselstva.¹¹⁵ Informace o konkrétním místě ubytování však chybí. Petr Eschenloer si ale poznamenal, že po odjezdu Matyáše Korvína byly zjištěny mnohé škody způsobené jeho doprovodem (především na lůžkovinách, nábytku ale i „dřevu“).¹¹⁶ Početný doprovod, který panovníka doprovázel, nezahrnoval ovšem jen významné dvořany a hosty, ale i řadové vojáky. Ti byli většinou ubytováni za městem, a to nejen z prostorových důvodů, ale i proto, aby byly omezeny případné škody a mohlo být zajištěno bezpečí a pořádek ve městě. Roku 1474 jsme např. zpraveni o tom, že vojsko bylo ubytováno mimo městské hradby, někde na prostranství za tzv. Dómským ostrovem.¹¹⁷

Závěr

Starší hrad na tzv. Dómském ostrově byl knížecí rezidencí prokazatelně až do sklonku osmdesátých let 13. století. Opatření Jindřicha IV. však zřejmě zapříčinila přesídlení jeho nástupců na druhý břeh řeky Odry a objekt měl být adaptován na příbytky vratislavských kanovníků. Listina Jana Lucemburského z poloviny čtyřicátých let 14. století však dokládá, že majetkově–právní vztah k hradu trval, i když panovníci objekt neužívali. Teprve Václav IV. potvrdil, že hrad je výhradně v cír-

¹¹³ P. ESCHENLOER, *Geschichte der Stadt Breslau I*, s. 175.

¹¹⁴ P. ESCHENLOER, *Historia Wratislaviensis*, s. 174n. O tom, že účastníci jednání takovou pohostinnost vnímali, svědčí například list olomouckého biskupa Tase z Boskovic, který jako vyslanec Jiřího z Poděbrad o pobytu ve Vratislavi roku 1466 ve svém dopise poznamenal: „...Páni Wratislawští mne ctíli rivolú, wlaským, a welmi dobrými lososy“, in: Akta mezi králem Jiřím a jednotau panskau w Čechách, Archiv český 4, František Palacký (ed.), Praha 1846, č. 15, s. 121–123.

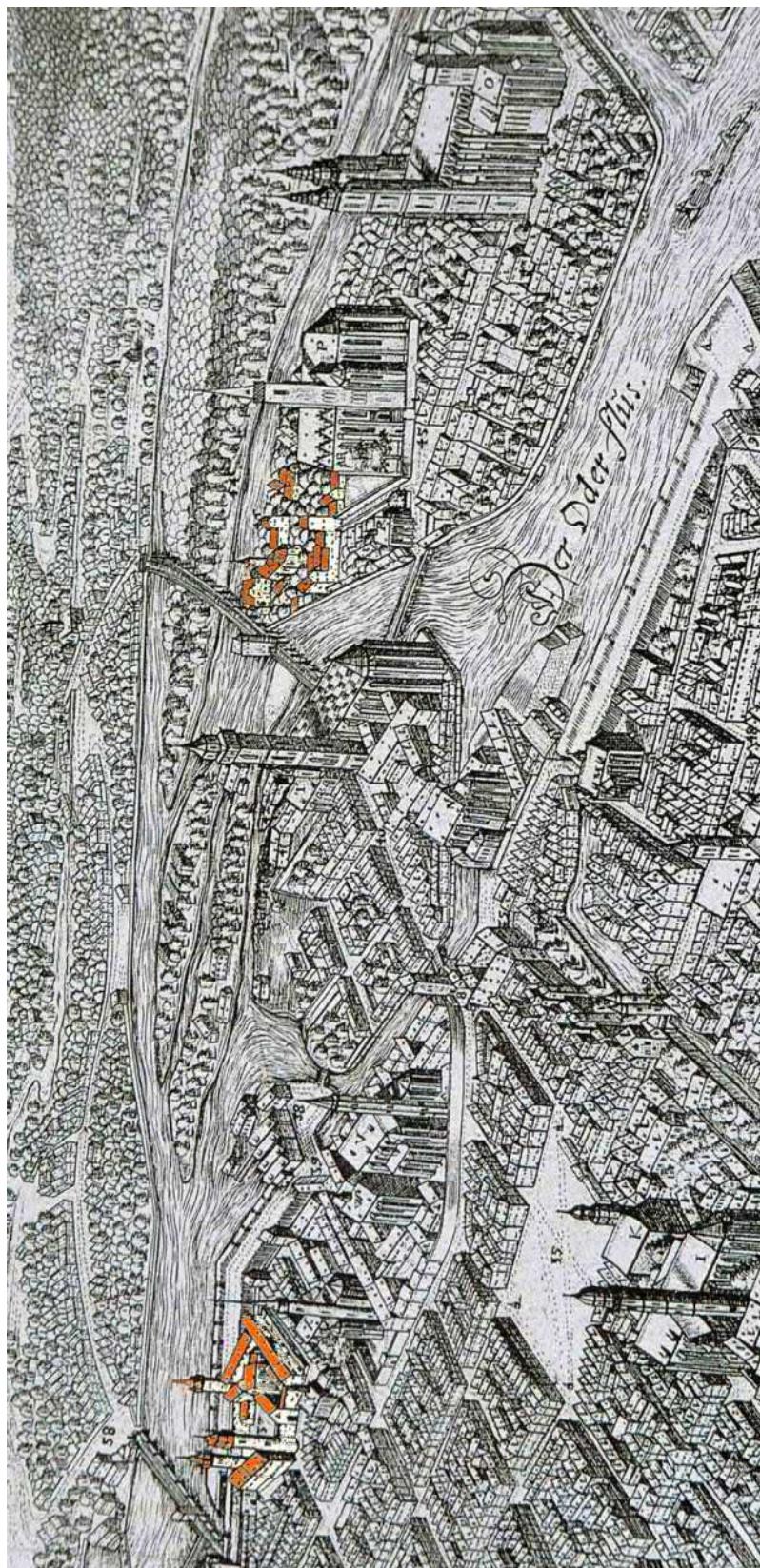
¹¹⁵ P. ESCHENLOER, *Historia Wratislaviensis*, s. 207–210.

¹¹⁶ P. ESCHENLOER, *Historia Wratislaviensis*, s. 208; E. FINK, *Geschichte der landesherrlichen Besuche*, s. 45n.

¹¹⁷ *Die böhmische Chronik des Benedict Johnsdorf*, s. 113.

kevním vlastnictví, ale požadoval zde zbudování královského příbytku (jež by mohli kanovníci užívat), což však nebylo realizováno. Roku 1439 pak bylo kapitule sv. Kříže výslovně potvrzeno, že jí hradní areál náleží. Správní funkce tak plnilo v námi sledovaném období původně knížecí sídlo ležící na severním okraji města při hradbách. Zasedal zde vratislavský dvorský soud a většinou i zemský hejtman a jeho kancelář. Ovšem dlouholeté zastávání tohoto úřadu vratislavskou městskou radou (s přestávkami 1424–1635) odůvodňuje předpoklad, že mohlo dojít k přenesení jednání na radnici.

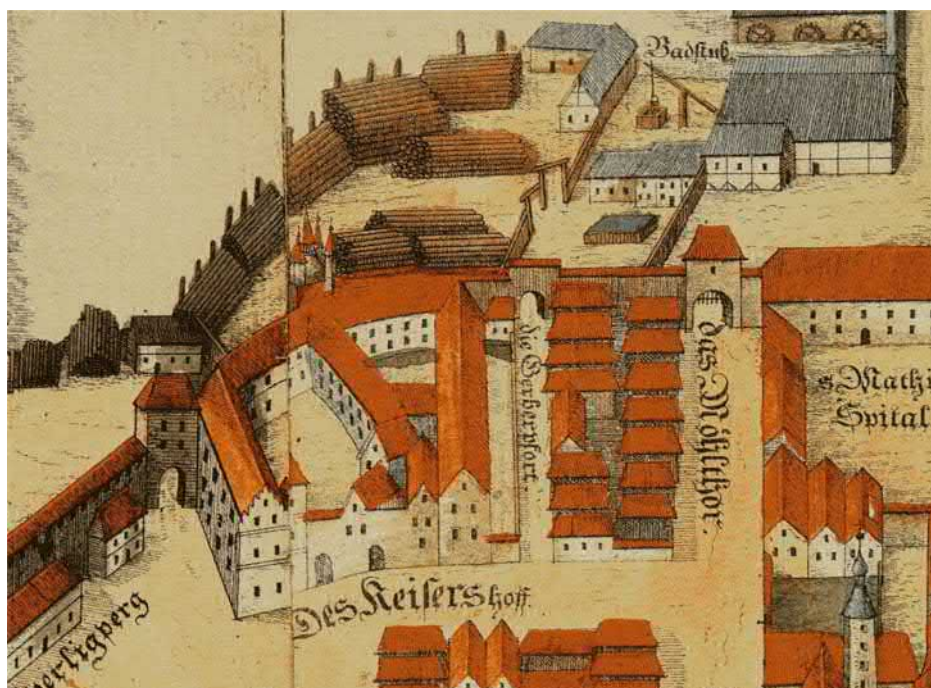
S tzv. císařským dvorem se opakovaně setkáme jako s příbytkem českých vládců a části jejich doprovodu při častých pobytech panovníků ve městě od 14. století. Prameny dokládají, že poprvé za cesty Vladislava Jagellonského roku 1511 sloužily k ubytování krále a části jeho dvora nově patricijské domy na západní straně hlavního náměstí a tím začala tradice zachovávaná při dalších holdovacích cestách. Při jiných příležitostech, nebo pokud šlo o holdovací cestu vykonanou za života panujícího krále (1563), užívali čeští vládci nadále své sídlo ve slezské metropoli. Zdejší slavnostní sál rovněž sloužil jako místo holdu slezských knížat a stavů. Údržbu a stavební úpravy tzv. císařského dvora měli na starosti konšelé a byly hrazeny z panovnických důchodů z knížectví. Vysoké náklady na přestavbu objektu máme doloženy zejména pro vládu Karla IV., ale pozornost mu věnovali i další vládci. Existenci údajného královského domu na náměstí analyzované prameny neprokázaly. Vzhledem k úpravám i osudu tzv. císařského dvora (či hradu), který byl postupně stržen, není možné blíže postihnout stavební fáze výstavby. Nicméně dochované ikonografické prameny dokládají, že dispoziční uspořádání tzv. císařského dvora ve Vratislavi zcela splňovalo nároky kladené na reprezentaci – prozrazuje to mimo jiné existence uvedeného rozměrného sálu, který často sloužil např. k přijetí holdů, i sousedící kaple.

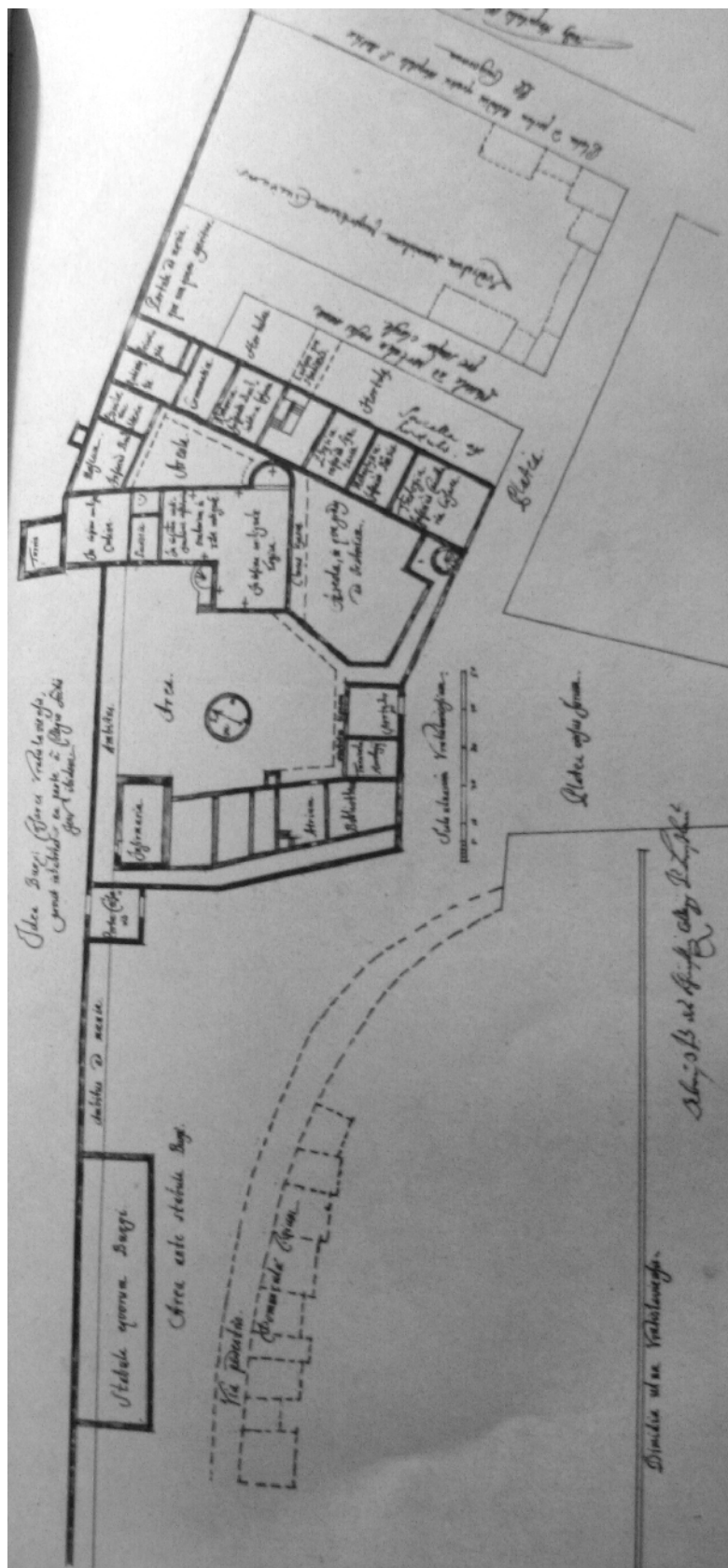
Obr. č. 1. Plán Vratislavi od Jiřího Hayera z roku 1591, vlevo tzv. císařský dvůr, vpravo hrad na tzv. Dómském ostrově (výřez).

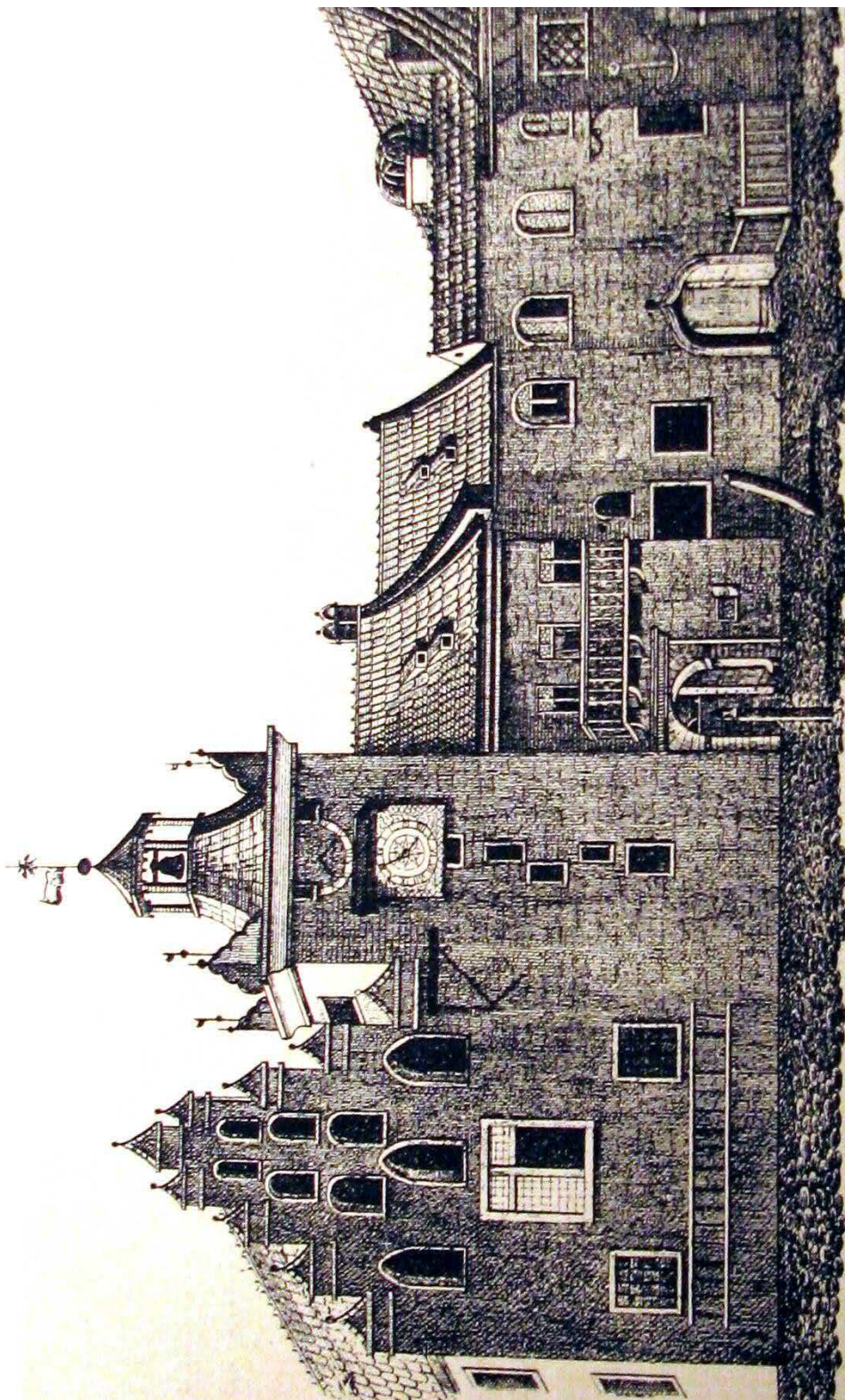
Obr. č. 2. Zbytky hradního opevnění na tzv. Dómském ostrově na Weihnerově plánu Vratislavi z roku 1562 (výřez).

Obr. č. 3. Tzv. císařský dvůr na Weihnerově plánu Vratislavi z roku 1562 (výřez).

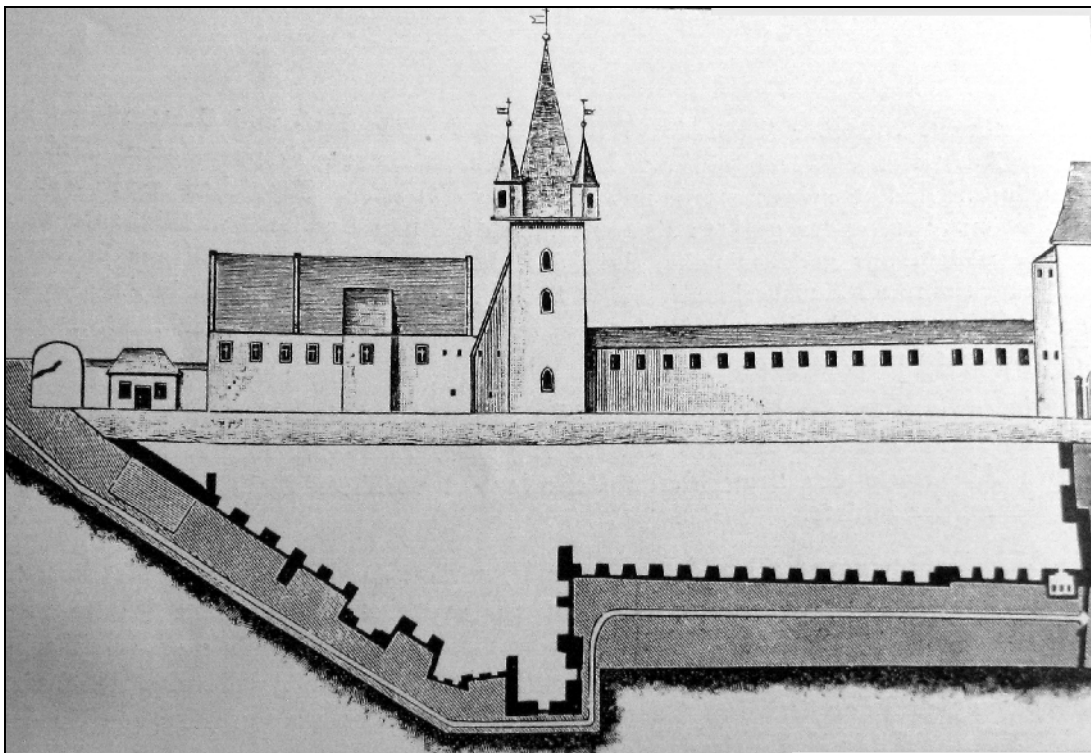

Obr. č. 4. Půdorys tzv. císařského dvora (1659).

Obr. č. 5. Tzv. císařský dvůr od jihu (1668).

Obr. č. 6. Pohled na tzv. císařský dvůr od řeky Odry na nákresu z roku 1727.

Obr. č. 7. Severní křídlo tzv. císařského dvora před jeho stržením roku 1895.

CURIA IMPERIALIS.

ZU UNTERBRINGUNGSMÖGLICHKEITEN DES HOFES

DER BÖHMISCHEN KÖNIGE IN BRESLAU UND ZU FUNKTIONEN IHRER SITZE (1335–1526)

Die ältere Burg auf der sog. Dominsel in Breslau war nachweislich bis zum Ende der 80er Jahre des 13. Jahrhunderts eine fürstliche Residenz. Die Verfügungen Heinrichs IV. von Breslau führten jedoch offensichtlich zur Übersiedlung seiner Nachfolger an das andere Ufer der Oder, und das Objekt sollte zu Wohnstätten der Breslauer Kanoniker adaptiert werden. Die Urkunde Johanns von Luxemburg aus der Mitte der 40er Jahre des 14. Jh. belegt jedoch, dass das rechtliche Besitzverhältnis der böhmischen Könige zum Objekt weiterhin bestehen blieb, auch wenn die Herrscher es nicht nutzten. Erst Wenzel IV. bestätigte, dass sich die Burg ausschließlich im kirchlichen Besitz befindet, forderte jedoch die Errichtung eines königlichen Wohnsitzes (den die Kanoniker hätten nutzen können), was aber nicht realisiert wurde. 1439 wurde dann dem Kapitel zum Hl. Kreuz durch Albrecht II. von Habsburg ausdrücklich bestätigt, dass die Burg dem Kapitel gehört.

In dem von uns untersuchten Zeitraum erfüllte der am Nordrand der Stadt, an der Stadtmauer gelegene ursprünglich fürstliche Sitz die Verwaltungsfunktionen. Während des Großteils dieser Zeit hat hier das Breslauer Hofgericht seine Sitzungen abgehalten und der Landeshauptmann und seine Kanzlei ihre Geschäfte getätigt. Allerdings rechtfertigt die lange Bekleidung dieses Amtes durch den Breslauer Stadtrat (zwischen 1424 und 1635, mit Unterbrechungen) die Annahme, dass die Verhandlungen ins Rathaus übertragen worden sind.

Den sog. Kaiserhof trifft man als Wohnsitz der böhmischen Herrscher und eines Teiles ihrer Begleitung bei ihren häufigen Aufenthalten seit dem 14. Jahrhundert in der Stadt wiederholt an. Die Quellen belegen, dass die Patrizierhäuser an der Westseite des Hauptplatzes 1511 während der Reise des Wladislaw Jagiello zum ersten Mal als Unterkunft des Königs und seines Hofes dienten und dass dadurch eine Tradition begann, die auch bei weiteren Huldigungsreisen beibehalten wurde. Bei anderen Gelegenheiten oder falls es sich um eine zu Lebenszeiten des regierenden Königs unternommene Huldigungsreise (so 1563) handelte, benutzten die böhmischen Herrscher in der schlesischen Metropole ihren Sitz weiterhin. Der hiesige Festsaal diente auch als Huldigungsort der schlesischen Fürsten und Stände.

Die Instandhaltung des sog. Kaiserhofes sowie die ihn betreffenden Baumaßnahmen wurden von den Ratsherren vorgenommen und aus den dem Herrscher aus dem Fürstentum zufließenden Einkünften bezahlt. Hohe Unkosten für den Umbau des Objekts sind besonders für die Regierungszeit Karls IV. belegt, aber auch

weitere Herrscher haben dem Objekt ihre Aufmerksamkeit geschenkt. Die Existenz eines angeblichen königlichen Hauses am Hauptplatz wurde durch die analysierten Quellen nicht nachgewiesen. Wegen Umbauten und dem Schicksal des sog. Kaiserhofes (bzw. der Burg), der nach und nach abgerissen wurde, kann man die Etappen seiner Bauentwicklung nicht näher erfassen. Die erhaltenen ikonographischen Quellen belegen jedoch, dass die Anordnungsdisposition des sog. Kaiserhofes zu Breslau die auf die Repräsentation gestellten Anforderungen völlig erfüllte – dies verrät unter anderem die Existenz des darin erwähnten geräumigen Saales und der sich in seiner Nachbarschaft befindlichen Kapelle.

ZHOŘELECKÝ DVŮR A REZIDENCE VÉVODY JANA*

Lenka BOBKOVÁ

V širokém spektru různých pohledů na složení dvora stojí za pozornost nejen dvůr manželek panovníků, ale také děti, respektive synů, kteří byli mnohdy ještě před dosažením plnoletosti obdařeni titulem a s ním spojenou vládou nad nějakou zemí či panstvím.¹ V českém prostředí poskytují příklad dětské osudy synů Karla IV. Karel se v jejich výchově osobně angažoval, ať již sepsáním návodů na správnou vládu,² nebo péčí o výběr jejich vychovatelů. Do přípravy svých dětí na životní úkoly vladařů promítl nepochybně své zkušenosti z mládí, své znalosti, úctu ke vzdělání, zbožnost i zájem o právní otázky, přičemž se ve způsobu výchovy svých synů výrazněji neodchyloval od dobových trendů, alespoň soudě podle srovnání s poměry na anglickém dvoře sklonku 14. století.³ Na syny Karel IV. čekal dlouho, a snad právě proto se jim snažil usnadnit vstup do politického života mimo jiné i časným udělením či vytvořením titulů spojených s konkrétním politicko–správně uzavřeným územím.⁴ Pomi-

---

* Studie byla zpracována v rámci Výzkumného záměru MSM 0021620827 „České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes“, jehož nositelem je Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.

¹ Ke dvorům existuje již velmi rozsáhlá literatura, která bude nepochybně v tomto sborníku v různých souvislostech připomínána. Omezím se proto na upozornění na poslední souhrny problematiky a výsledků jejího řešení zvláště v rovině pojmoslovní: Reinhard BUTZ – Lars–Arne DANNENBERG, *Überlegung zu Theoriebildungen des Hofes*, in: Hof und Theorie. Annäherungen an ein historisches Phänomen, Reinhard Butz – Jan Hirschbiegel – Dietmar Willoweit (Hg.), Köln–Weimar–Wien 2004, s. 1–42; *Höfe und Residenzen im spätmittelalterlichen Reich. Bilder und Begriffe*, Residenzenforschung 15/II/1 (Begriffe), Werner Paravicini – Jan Hirschbiegel – Jörg Wettlaufer (Hg.), Ostfildern 2005. Přehled bádání o dvorech Werner RÖSENER, *Der mittelalterliche Fürstenhof. Vorbild, Hofmodelle und Herrschaftspraxis*, Mittelalterliche Fürstenhöfe und ihre Erinnerungskulturen, Formen der Erinnerung 27, Carola Fey – Steffen Krieb – Werner Rösener (Hg.), Göttingen 2007, s. 21–42.

² *Vlastní životopis, Morality*, naposledy vydány v překladu *Karel IV., Literární dílo*, Praha 2000.

³ Arnd REITEMEIER, *Adels– und Prinzenziehung im England des 14. und 15. Jahrhunderts*, in: *Erziehung und Bildung bei Hofe*, Residenzenforschung 13, Werner Paravicini – Jörg Wettlaufer (Hg.), Stuttgart 2002, s. 55–69.

⁴ Jörg Konrad HOENSCH, *Kaiser Sigismund*, München 1996, s. 37, hovoří o netrpělivosti v Karlových nárocích na syny, jimž věnoval v posledních letech života velkou pozornost, a které by rád viděl dospělými, dříve než se jimi skutečně stali.

neme-li mimořádné postavení nejstaršího Václava, není bez zajímavosti ani výchova Zikmunda a Jana, kteří byli také záhy předurčeni k vysokým hodnostem.

Zikmund se narodil v únoru roku 1368, Jan přišel na svět o dva roky později. Nebyli tedy příliš věkově vzdáleni, a dá se předpokládat, že v nejuťlejším dětství byli vychováváni v podstatě společně. Naopak starší Václav (*1361) již překročil věkovou hranici sedmi let a vstoupil tak do období chlapectví, pro něž se předpokládal poměrně náročný výchovně–vzdělávací program. Navíc měl od dětství jisté – převážně zatím ceremoniální – povinnosti vyplývající z jeho korunovace českým králem uskutečněné v roce 1363.⁵

Malí princové ve stínu i lesku dvora Karla IV.

První léta života trávily děti z výše postavených rodin v péči kojných a chův, které patřily k nezbytné součásti dvora panovnic–matek. Těmto pro nás většinou bezejmenným ženám byli bezpochyby svěřeni také Zikmund a Jan.⁶ Jak často a při jakých příležitostech se objevovali na veřejnosti, nelze detailně sledovat, jisté však je, že byli přítomni v říjnu roku 1373 slavnostnímu aktu, jímž císař v Praze udělil všem svým synům v léno nedávno koupené braniborské markrabství.⁷ Všichni tři se od této chvíle titulovali jako braniborští markrabí a braniborská orlice se promítla i do jejich pečeti. Současně Karel dělal vše proto, aby toto nové lucemburské území vnitřně stabilizoval. Mimo jiné také budoval nové rezidenční sídlo v Tangermünde.

Z jara roku 1374 se Karel IV. vydal na delší cestu do Braniborska, jíž se zúčastnil také jeho nejstarší syn Václav IV. Není však prokazatelné, zda ho od počátku pobytu na různých místech markrabství provázely i jeho mladší děti, Zikmund a Jan, jejichž přítomnost v Braniborsku je doložena na počátku května.⁸ Děti samo-

---

⁵ Laetitia BOEHM, *Erziehung– und Bildungswesen*, Lexikon des Mittelalters III, München 1986, sl. 2196–2200; Neithard BULST, *Studium und Karriere im königlichen Dienst in Frankreich im 15. Jahrhundert*, in: *Schulen und Studium im sozialen Wandel des hohen und späten Mittelalters*, Vorträge und Forschungen 30, Johannes Fried (Hg.), Sigmaringen 1986, s. 375–406; *Gelehrte im Reich. Zur Social– und Wirkungsgeschichte akademischer Eliten des 14. bis 16. Jahrhunderts*, Rainer Christoph Schwinges (Hg.), Berlin 1996. Přehled, zhodnocení ceny vzdělání Martin KINTZINGER, *Wissen wird Macht. Bildung im Mittelalter*, Stuttgart 2003, s. 176–188 o významu vzdělání pro panovníky a šlechtice.

⁶ K Zikmundovu dětství Jörg Konrad HOENSCH, *Kaiser Sigismund*, München 1996, s. 32–47. K Janu Zhořeleckému dosud jediná monografie Richard GELBE, *Herzog Johann von Görlitz*, in: *Neues Lausitzisches Magazin* 59, 1882, s. 1–201.

⁷ *Kronika Beneše Krabice z Weitmile*, Fontes rerum Bohemicarum IV, Josef Emler (ed.), Praha 1884, s. 419; Jörg Konrad HOENSCH, *Itinerar König und Kaiser Sigismunds von Luxemburg 1368–1437*, Studien zu den Luxemburgern und ihrer Zeit 6, Warendorf 1995. Markrabství braniborské Karel IV. koupil od Oty Braniborského v srpnu roku 1373.

⁸ Jistě byli 17. května v Prenzlau, kde uzavřeli mírový spolek s Bogislavem Pomořanským, s biskupem z Kamminu a meklenburským vévodou, *Codex diplomaticus Brandenburgensis, Sammlung*

zřejmě necestovaly samy, ale v doprovodu více osob, jež v postatě tvořily jejich malý dvůr, plnící funkce vyplývající z postavení a věku obou princů. Spolu s císařem pak jeho synové projeli několika braniborskými městy a zastavili se také v dolnolužickém Gubenu, kde král Václav za sebe proklamoval, že braniborská marka má vždy náležet „zu dem Kunigreiche zu Beheim und den Landen, die dazu gehoren“.⁹ V Prenzlau císař a jeho synové uzavřeli důležitý landfrýd mezi Braniborskem a jeho ambiciózními sousedy, Meklenburskem, Pomořanskem a pány z Werle.¹⁰ V pravdě nevšední událostí pak bylo císařovo slavnostní vyhlášení příslušnosti Braniborska k České koruně před shromážděným velkým císařským dvorem 29. června roku 1374 v Tangermünde. Marku tímto aktem svěřoval svým synům, kteří vydané obsáhlé listiny také zpečetili!¹¹ Zároveň je stvrdil celý zástup svědků, k nimž se přiřadili i biskupové Ditrich Braniborský a Petr Lebušský.¹² Oba tyto mužové byli v Braniborsku Karlovou oporou, podobně jako magdeburský arcibiskup Petr Jelito, a jistě měli podobným způsobem podporovat mladá markrabata.

O přímém pověření péčí o prince Zikmunda a Jana lze mluvit v případě Petra z Opolí, jenž byl v letech 1366–1375 lebušským biskupem a současně stál po boku braniborského hejtmana jako kancléř.¹³ Jeho jisté vychovatelské poslání ve vztahu k malým Lucemburkům je možné písemně doložit k roku 1374, kdy mu Karel svěřil dohled nad svými mladšími syny, které zanechal v Tangermünde v době, kdy sám cestoval po Braniborsku.¹⁴ Jak dlouho Zikmund a Jan setrvali v marce, nelze určit,

---

der Urkunden, Chroniken und sonstigen Geschichtsquellen für die Geschichte der Mark Brandenburg und ihrer Regenten, Adolph Friedrich Johann Riedel (ed.), Berlin 1835–1869, zde Bd. II/3, č. 1555, s. 31; *Mecklenburgisches Urkundenbuch XVIII*, Schwerin 1897, č. 10560, s. 414–422.

⁹ RCDB II/3, č. 1561, s. 39–42.

¹⁰ 17. května 1374, RCDB II/21, č. 15, s. 457–463.

¹¹ RCDB II/3, č. 1562, s. 42–47. Originál Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, VII HA, Ur. Nr. 35 (též 36, 37).

¹² *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448 I*, Erwin Gatz (Hg.), Berlin 2001, s. 76, s. 342–343.

¹³ Tamtéž, s. 342–343; Heinz TEICHMANN, *Von Lebus nach Fürstenwalde. Kurze Geschichte des mittelalterlichen Bistum Lebus 1124–1555/98*, Leipzig 1991, s. 40–43.

¹⁴ *Die Regesten des Kaiserreichs unter Kaiser Karl IV. 1346–1378, Regesta Imperii VIII*, Johann Friedrich Böhrer (ed.), Alfons Huber (Bearb.), Innsbruck 1877, č. 5368, s. 445–446 k datu 20. července 1374, že Karel v městě Mittenwalde (již tam 15. července, ale 8. července ještě v Tangermünde), zatímco jeho mladší synové zůstali v Tangermünde: „Nunc est /i.e. imperator/ in Mittenwalde dispositurus de quibusdam fortaliciis conservandis pro defensione marchie supradicte. Reliquit etiam pueros suos Sigismundum pariter et Johannem in Tangermunde, ubi castrum sollempnibus structuris instaurat pro mansione congrua eorundem, eis deputans dominum Lubuscensem episcopum in provisorem in eius absentia et totius marchiae cancellarium generalem“, RDCB II/3, č. 1568, s. 50–51, cituje též J. K. HOENSCH, *Itinerar König und Kaiser Sigismunds*, s. 123.

ale smyslem jejich pobytu mohla být i císařova snaha dát synům příležitost k seznámení se zvyklostmi země, jejímiž nominálními držiteli byli. Do blízkosti princů můžeme hypoteticky zařadit i některé význačné šlechtice, kteří byli úzce spjati s Karlovou politikou. Patřil k nim zajisté Albrecht z Lindow–Ruppin,¹⁵ Petr Gast, stejně jako svědci na listině z 29. června 1374, dolnolužičtí páni Jan z Cottbus, který byl hejtmanem braniborského markrabství, Reinhard ze Strele a bratři Jan a Oldřich z Bibrštejna, kteří vlastnili dolnolužické panství Sorau (dnes Žary) a zároveň také severočeský Frýdlant.

Zprávy o tom, kdy se Zikmund a Jan vrátili do Čech, se nezachovaly. Až v květnu 1376 jsou oba jmenováni opět v souvislosti s lucemburskou severoříšskou politikou. Doložení jsou 1. května 1376 ve Weidenu jako svědkové smlouvy, kterou uzavřeli Karel IV. a Václav IV. s Albrechtem Meklenburským. Týkala se odstoupení některých zástav v Braniborsku a souvisela s projednáváním Janova sňatku s Eufemií, vnučkou Albrechta II. Meklenbursko–Schwerinského.¹⁶ V souvislosti s volbou Václava IV. římským králem a u příležitosti jeho korunovace, je v roli braniborského kurfiřta písemně doložen pouze Zikmund. O přítomnosti prince Jana však není důvod pochybovat. Životní cesty obou bratří se definitivně rozdělily již v následujícím roce 1377, kdy císař začal realizovat své představy o uplatnění svých synů v rámci rozsáhlých lucemburských držav, formulované v Karlových testamentárních ustanoveních. Janovi bylo sedm let a přestoupil tudíž z období dětství (*infantia*) do času chlapectví (*pueritia*), a tím též do další fáze výchovy a vzdělávání požadovaného u synků panovníků i vyšších šlechticů. Přibylo výuky čtení, psaní, latiny a cizích jazyků, ale i hudby, tance, jízdy na koni, zacházení se zbraní atd. Důraz se kladl také na samostatnost dítěte. A byl i čas na případný odchod z těsného svazku s otcovským dvorem a na vytvoření vlastního dvora, který by se svými mechanismy a provozem podílel nejen na správě svěřené země, ale i na výchově mladého vladaře. Přírozeným způsobem, každodenními úkoly a praxí činnost takového dvora vedla adepty panovnické slávy k poznávání principů vlády, diplomacie, stejně jako ceremonálních a kurtoazních pravidel. Tímto naznačeným systémem postupoval

¹⁵ Od něho Karel získal 1373 město Möckern a panství Lindau, které s nimi následně vyměnil za Rhinow a Glin s hradem Bötzw (Oranienburg). V roce 1377 Lindau a Möckern přešlo ale jako léno markrabatům braniborským, tj. Karlovým synům, srovnej Johannes SCHULTZE, *Die Mark unter Herrschaft der Wittelsbacher und Luxemburger (1319–1415)*, in: *Die Mark Brandenburg 2*, Berlin 1961, s. 157, 171.

¹⁶ RCDB I/21, s. 463. K proponované svatbě s Eufemií Meklenburskou nedošlo pro odpor papeže, který odmítl snoubencům udělit dispens. Jan se oženil o deset let později s Kateřinou Švédskou, dcerou Albrechta III. Meklenbursko–Švédského, Dieter VELDTRUP, *Zwischen Eherecht und Familienpolitik. Studien zu den Dynastischen Heiratsprojekten Karls IV.*, Studia Luxemburgensia – Studien zu den Luxemburgern und ihrer Zeit 2, Warendorf 1988, s. 433, který opravil tvrzení starší literatury, jež uváděla manželku Jana Zhořeleckého jako Richardis.

i Karel IV. ve výchově svých mladších synů. Kromě vlastního dvora jim určil i samostatné rezidence, v nichž měli alespoň občas pobývat. Pro Zikmunda zřejmě připravoval hrad v Tangermünde, pro Jana začal budovat sídlo ve Zhořelci. Ve svých závětech Karel totiž nejmladšímu synovi udělil zcela nově vytvořený titul vévody zhořeleckého, do jehož moci měla spadat východní část Horní i Dolní Lužice a z Braniborska tzv. Nová marka neboli Marka za Odrou (*marchia transoderana*).

Složení dvora Jana Zhořeleckého

Když se sedmiletý Jan vydal do Zhořelce, musel již být jeho první dvůr víceméně ustaven. S postupným dospíváním vévody se pak rozšiřovala jeho činnost a částečně též obměňovalo jeho složení. O životě Janova dvora, slavnostech, návštěvách i proměnách přinášejí neobyčejně cenné údaje účty města Zhořelce. Díky nim je možné provést i přibližnou rekonstrukci personálního složení dvora.¹⁷ Z originálu zhořeleckých účtů čerpal také poslední Janův životopisec Richard Gelbe¹⁸ a samozřejmě jejich editor Richard Jecht,¹⁹ stejně jako mnozí další badatelé až do současnosti.²⁰ Přesto se nedá říci, že by byly údaje zhořeleckých účtů plně vytěženy a zhodnoceny.

V prvních letech Janova osamostatnění v rezidenčním sídle na něho měli nepochybně největší vliv jeho vychovatelé a učitelé. Jménem známe pouze ty muže, kteří spíše na princovo celkové vzdělávání dohlíželi a řídili ho. Ve Zhořelci vystupuje jako vévodův vychovatel (*mageczogen* neboli *zuchmeyster*) jinak blíže zatím neznámý Albrecht z Griffstete, který se podle údajů zhořeleckých účtů v této úloze poprvé objevuje v roce 1379. Ve stejné funkci je vzpomínáný muž ještě roku 1386, kdy už šlo asi víceméně pouze o titul, neboť Jan byl tehdy šestnáctiletý, a tudíž již považovaný za dospělého.²¹ Lze předpokládat, že Albrecht měl vyšší vzdělání a náležel mezi kleriky. Z významných duchovních byl Janovi neobyčejně blízký Jan z Kittlitz, pražský kanovník a farář ve Zhořelci, od roku 1383 biskup v Lebusu a od

¹⁷ *Codex diplomaticus Lusatiae superioris III, Die ältesten Görlitzer Ratsrechnungen bis 1419*, Richard Jecht (ed.), Görlitz 1905–1910.

¹⁸ Srovnej poznámka 6.

¹⁹ Kromě mnohých studií též v díle Richard JECHT, *Geschichte der Stadt Görlitz*, Görlitz 1926.

²⁰ Stručné hodnocení významu vlády Jana Zhořeleckého především pro město Zhořelec Siegfried HOCHÉ, *Herzogtum Görlitz (1377–1396)*, in: *Rezidence a správní sídla v zemích České koruny ve 14.–17. století. Korunní země v dějinách českého státu III. Sborník příspěvků z mezinárodního kolokvia konaného ve dnech 29.–31. března 2006 v Clam–Gallasově paláci v Praze*, Lenka Bobková – Jana Konvičná (edd.), Praha 2007, s. 403–414.

²¹ CDLS III, s. 48 (nečíslováno), 1379 je označen jen jako *Albrecht*. K roku 1386 celým jménem, Tamtéž, s. 107. Celé jméno se objevuje též v listině Beneše z Dubé datované v Praze 27. listopadu 1384, kde je uveden jako *Olbricht von Greifstet, Herzog Johans von Gorlitz Mayczoge* (listina se týká sporu mezi farářem Johannem a mětskou radou), *Ratsarchiv Görlitz*, Urkunden Nr. 125/88; R. GELBE, *Johann von Görlitz*, s. 8, vysvětluje, že *mageczogen* znamená *Kindererzieher* neboli *zuchtmeister*.

roku 1392 v Míšni.²² Z dalších církevních osob působících na Janově dvoře – kromě kancléře Olbrama ze Škvorce – je jednou výslovně uváděn vévodův kaplan Matyas, který se v lednu 1395 zúčastnil sněmu Šestiměstí v Löbau.²³ Kaplanů a zpovědníků měl Jan nepochybně více, ale zmínky o nich chybí.

Předním vévodovým rádcem ve věcech vládní praxe se stal zemský fojt v Horní Lužici, Beneš z Dubé,²⁴ jehož Karel IV. navíc pověřil funkcí Janova hofmistra. Pan Beneš z titulu svého postavení mohl velmi dobře obstarávat styk vévodství jak s Budyšínem, tak s Prahou, kde se často zdržoval na dvoře Václava IV. Propojením svých úřadů zachovával jistou soudržnost celé Horní Lužice a garantoval její podřízenost České koruně. V tomto duchu patrně také vedl svého svěřence. Dobře míněná dvojrole se však Benešovi z Dubé poněkud vymkla z rukou. Patrně s větší vervou se staral o záležitosti Jana Zhořeleckého, aniž by zcela zvládl své fojtské povinnosti ve zbývající části Horní Lužice, již spravoval jménem Václava IV. V Budyšíně se nechal zastupovat podfojtem, s čímž byla tato část země nespokojena. Na základě opakovaných stížností Budyšínských Václav IV. nakonec Beneše roku 1387 odvolal z obou funkcí. Dobré vztahy mezi pánem z Dubé a vévodou Janem se tím ale nepřerušily.²⁵ V zápisech zhořeleckých účtů je Beneš mnohokrát připomínán jako častý příjemce různých pozorností i financí.

K vlivným osobám na Janově dvoře náležel také Anselm z Ronova, který vystupuje jako zemský fojt v Dolní Lužici, jejíž část také Jan Zhořelecký spravoval. Prokazatelně od roku 1380 působil jako maršálek Jana Zhořeleckého, jehož doprovázel na mnohých cestách. V roce 1391 pak byl jmenován zemským fojtem ve Zhořelci.²⁶ Po Anselmovi z Ronova se vévodovým maršálkem stal bratr zmíněného Jana z Kittlitz, Otto z Kittlitz, který v letech 1389–1394 zastával současně úřad zemského fojta Dolní Lužice a později se stal též zemským fojtem v Horní Lužici (1406–1410). V kanceláři průkazně pracoval také nejméně jeden notář, Konrád Gruneberg.²⁷ V Janových diplomatických službách vystupuje také opat kláštera

²² Ke dvoru R. GELBE, *Johann von Görlitz*, s. 42–44; R. JECHT, *Geschichte der Stadt Görlitz*, s. 89.

²³ CDLS III, s. 243.

²⁴ Pocházel z rodu Benešoviců, blíže k jeho činnosti v Horní Lužici Richard JECHT, *Benesch von der Dubá, Landvogt der Oberlausitz 1369–1389*, NLM 86, 1910, s. 103–143.

²⁵ R. JECHT, *Geschichte der Stadt Görlitz*, s. 93.

²⁶ Anselm byl 1389 Václavem IV. jmenován zemským fojtem v Žitavě. Poněkud nejasný je titul Anselmova bratra Předbora z Ronova, který je označován jako maršálek vévodkyně, ale to již v roce 1382, kdy byl Jan ještě svobodný, znova pak v květnu 1392, CDLS III, s. 90, poznámka 6, editor Richard Jecht se kloní k názoru, že se nejednalo o maršálka zhořelecké vévodkyně, ale svídnické vévodkyně Anežky († 2. února 1392), s níž dvůr udržoval styky.

²⁷ R. JECHT, *Geschichte der Stadt Görlitz*. V účtech poprvé v listopadu 1388, naposledy v červenci 1395, CDLS III, s. 118, 252.

Neuzelle Ditrich (Theodoricus I.) Winnigen (opatem 1380–cca 1395), který působil především jako vévodův vyslanec při jednání s řádem německých rytířů v Prusku, podobně jako slezský šlechtic Hermann Schaff Gotsche.²⁸

Ne zcela jasná je úloha Hynka z Czedelicz, zvaného z Meyenwalde, který se v účtech vyskytuje několikrát, ale z údajů nevyplývá jeho funkce. Vyplácen mu byl jakýsi víceméně pravidelný honorář, a to v květnu 1377 (jedna a půl kopy), v srpnu (tři a půl solidu), v září (půl kopy), a v červnu roku 1378 (150 hřiven).²⁹ Je otázkou, zda ho lze ztotožnit s kancléřem *myner frouwen* uváděným ale jen jako *Hineken*, a to v březnu a prosinci 1377, tj. v době, kdy byla ve Zhořelci i Janova matka.³⁰ Pokud jde opravdu o jednoho a téhož muže, pak by musel opustit císařovnin doprovod a zůstat ve Zhořelci, snad s pověřením vytvořit vévodskou kancelář. V jejím čele je od roku 1386 uváděn jako kancléř kanovník svatovítské katedrály Olbram (Wolfram) ze Škvorce,³¹ synovec Jana z Jenštejna, který byl v letech Janova uvedení do Zhořelce míšeňským biskupem (1375–1379) a následně se stal pražským arcibiskupem. Olbramovo jmenování do čela vévodské kanceláře bylo tudíž prozíravé a ukázalo se také jako neobyčejně šťastná volba. Olbram se v Janových záležitostech velmi angažoval jak ve Zhořelecku, tak v Dolní Lužici, v Nové marce i v Lucembursku. Po rezignaci Jana Jenštejna na úřad arcibiskupa vévoda v souznění s králem Václavem IV. podporoval Olbramovo zvolení pražským arcibiskupem (31. ledna 1396).³²

Vzácněji jsou uvedeny další dvorské úřady. Funkci kráječe, jež se uplatnila zvláště při ceremoniích, zřejmě zastával Hans z Penzigu na Muskau, v účtech zmiňovaný sice mnohokrát, ale vždy pouze jménem, bez označení úřadu.³³ Neméně často vystupuje i jeho bratr Čáslav, který v letech 1389–1396 zastával úřad zemského

²⁸ R. JECHT, *Geschichte der Stadt Görlitz*, s. 93, kde také upozorňuje na chybné označení opata *von Leinningen*, což má R. GELBE, *Johann von Görlitz*, s. 104. Niklas Voitländer z Gersdorffu v roce 1394 zastupoval vévodu při jednání v Norimberku, Tamtéž, s. 44.

²⁹ CDLS III, s. 23: „...hern Henekin pro expensis“; s. 26: „...herrn Heyneken von Meyenwalde pro honore et expensis“; č. 27: „...hern Heynekin von Meyenwald zu erunge“; s. 36: „...Hern Heynekin von Meyenwald“, bez specializace.

³⁰ CDLS III, s. 20.

³¹ Uveden je jako relátor na listině Jana Zhořeleckého vydané v Praze 19. února 1385 týkající se práva šenkovat dovezené víno v radničním sklepě, *Ratsarchiv Görlitz*, Urkunden Nr. 126/89. Též vícekrát v městských účtech, například k roku 1386, 1390, CDLS III, s. 107, 162. Svatovítským kanovníkem byl Olbram od roku 1382, roku 1389 se stal proboštem kolegiální kapituly sv. Apolináře v Praze.

³² Jiří SPĚVÁČEK, *Václav IV.*, Praha 1986, s. 257–258.

³³ Jeho funkce je uvedena pouze v listině Jana Zhořeleckého vydané v Arlonu 6. května 1386, v níž postupuje svému kráječi (*furschneider*) Hansi z Penzigu a jeho bratřím svého mana, jménem Laurentz, ve vsi Rothwasser se všemi požitky, *Ratsarchiv Görlitz*, Urkunden Nr. 129/92, ale jde o opis z roku 1498. Editoval R. GELBE, *Johann von Görlitz*, č. 20, s. 163–164.

fojta v Budyšínsku. Obsazen byl též úřad šenka, jímž byl Günther z Haugwitz,³⁴ a k roku 1389 je zmiňován jakýsi Rymko jako *magister coquine*.³⁵

Ovšem u dvora se pohybovala řada dalších šlechticů z obou Lužic, s nimiž zhořelecký dvůr komunikoval také prostřednictvím posílů. Ti často mířili do Prahy, do Zaháně či Lehnice a nejednou též ke dvoru svídnické vévodkyně Anežky, která doživotně držela dědictví po svém zemřelém manželu Bolkovi II., jež po Anežčině smrti mělo připadnout českému králi. Mezi dvořany (*gesinde*), jejichž počet a složení se měnilo, lze počítat Jindřicha z Köckeritz na Wehlen, Bernharda ze Zedlitz, Kašpara z Kamence, některé příslušníky rodu Gersdorfů, maršálka vévodkyně Přebora z Ronova (1392) a další.³⁶ V prvních letech Janova působení ve Zhořelci se na jeho dvoře objevuje vícekrát Půta z Častolovic, který byl tehdy fojtem v Dolní Lužici a Nové marce.³⁷ Velmi často mezi příjemci finančních prostředků figuruje vratislavský hejtman Těma VIII. z Koldic (1339–1383).³⁸ Do Zhořelce přijížděla rovněž knížata ze Slezska a celá řada dalších osob.

Složení dvora Jana Zhořeleckého i jeho činnost odpovídají lucemburské politické koncepci České koruny. Patřili k němu mužové, jejichž prioritou byly pevné osobní vazby k vévodovi založené na středověkém pojetí věrnosti rytíře panovníkovi. Zanedbatelná však není ani skutečnost, že Janovi dvořané pocházeli nejen z obou Lužic, ale i z Čech a ze Slezska, což mělo svůj význam pro integraci v rámci zemí České koruny. Zastoupení osob z Dolní Lužice navíc bylo nezbytné vzhledem k Janově vládě nad východní částí této země. Richard Gelbe právě tuto pestrost dvorské společnosti Janovi vyčetl a svou kritiku zdůvodnil tvrzením, že „cizinci“ údajně nemohou dostatečně dbát o blaho země, které se v Gelbeho pojetí omezuje především na prospěch města Zhořelce.³⁹ Z obdobných národních a proměstských pozic historiografie 19. století byla posuzována i vláda markraběte Jošta v Braniborsku.⁴⁰ Teprve dnes se názor na Janovo působení ve Zhořelecku pozvolna mění,⁴¹ nicméně na podrobnější studii tento pozapomenutý Lucemburk teprve čeká.

³⁴ CDLS III, s. 119, 186, 205, 240, 145, 252, 256. K nim též R. GELBE, *Johann von Görlitz*, s. 44.

³⁵ CDLS III, s. 144.

³⁶ R. JECHT, *Geschichte der Stadt Görlitz*, s. 93.

³⁷ Například CDLS III, s. 35.

³⁸ Kurt TRUÖL, *Die Herren von Colditz und ihre Herrschaft*, in: *Mitteilungen des Geschichts- und Altertumsvereins zu Leisnig* 15, 1927, s. 1–124.

³⁹ R. GELBE, *Johann von Görlitz*, s. 44 uvádí, že z vládců v Lužici před i po Janovi, nikdo „...die Landesämter fast durchgängig mit fremden, teils böhmischen, teils schlesischen Herren besetzten, unter deren Regiment natürlich Land nicht gedeihen konnte, da sie als Fremde wenig Interesse für das Wohl desselben hatten“.

⁴⁰ Lenka BOBKOVÁ, *Jošt Moravský markrabětem braniborským*, in: *Ad vitam et honorem*. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám, Tomáš Borovský

Zhořelecký dvůr zanikl smrtí vévody Jana, jenž skonal zcela nečekaně a náhle 1. března 1396 při své první a zároveň i poslední návštěvě kláštera Neuzelle. Strávil zde pouze jedinou noc, ráno již nebyl mezi živými. Janova náhlá smrt nebyla nikdy blíže objasněna. Vévodovy ostatky byly převezeny do Prahy a uloženy v katedrále sv. Víta. Zhořelecko opět státoprávně vplynulo do Horní Lužice a spolu s ní pod bezprostřední svrchovanost českého krále Václava IV. Městu Zhořelci zbyla vypjatá hrdost a úsilí o vedení víceméně samostatné politiky s přímou vazbou na krále, tj. bez zprostředkující úlohy zemského fojta sídlícího v Budyšině.

Rezidenční sídlo vévody a jeho dvora.

K vybudování rezidence ve Zhořelci posloužil již stojící královský dům, který se nacházel poblíž františkánského kláštera a městské brány zvané Frauentor. Podobu dvora Jana Zhořeleckého lze částečně zrekonstruovat na základě zachovaných písemných pramenů. Také v tomto ohledu hrají účty města Zhořelce jedinečnou roli. Přinášejí některé podrobnosti k ustavení a fungování Janova dvora, na jehož provoz město přispívalo finančně i naturálně, nejčastěji dodávkami piva, vína a zvěřiny. A protože město dbalo na pečlivé zaznamenání svých výdajů, objevuje se v nich i řada jmen osob, které byly při různých příležitostech obdarovány, buď odměnou za nějakou činnost či splnění úkol u vévodského dvora, nebo jako jeho vzácní hosté.

První výdaje spojené s nově ustaveným vévodstvím město vynaložilo již v lednu 1377, kdy se vyslaná deputace v čele s purkmistrem odebrala složit vévodovi hold do Prahy. Jeli na voze, který město stál 27 grošů, cestovní výdaje na 44 kop. Za vyhotovení listiny, již nový pán Zhořelci potvrdil všechna dosavadní privilegia, zaplatili až neuvěřitelných 16 kop, za pergamen 4 kopy grošů. Přitom se nejedná o nijak rozsáhlou německy psanou listinu, kterou Jan vystavil jako „*Johans von Bohaim, von gotes gnaden Marggraff zu Brandenburg und Heczog zu Gorlicz*“ a zpečetil ji vlastní sekretní pečetí z červeného vosku s vyobrazením čtvrceného štítu, v němž se střídá český lev s braniborskou orlicí a opisem „**Joh[ann]es dei gr[at]ia marchio brandenburgen[sis] et dux gorlicen[sis]*“.⁴² Stejné pečetní znamení Jan užíval i v následujících letech. Do Prahy s sebou Zhořelečtí zřejmě roku 1377 přivezli i nějaké dárky pro císařovnu v ceně jedné kopy a tří grošů.⁴³

– Libor Jan – Martin Wihoda (edd.), Brno 2003, s. 313–327, zde s. 322–323. K Joštovi podrobně Václav ŠTĚPÁN, *Moravský markrabě Jost (1354–1411)*, Brno 2002.

⁴¹ Již uvedený Siegfried HOCHÉ, *Herzogtum Görlitz (1377–1396)*, srovnej poznámka 20.

⁴² CDLS III, s. 19. Listina je vydána 27. ledna, uložena ve dvou vyhotoveních v Ratsarchiv Görlitz, Urkunden 97, 98 /69.

⁴³ CDLS III, s. 19. Hold byl proveden v neděli 25. ledna 1377. K cestě do Prahy R. JECHT, *Geschichte der Stadt Görlitz*, s. 91.

V březnu roku 1377 cestoval Karel s manželkou a synem Janem do Braniborska a při této příležitosti se zastavili ve Zhořelci, odkud pak pokračovali do Budyšina a Gubenu. Město Zhořelec je tehdy obdarovalo chlebem, vínem a pivem a vzhledem k postní době také rybami. Císařovna dostala navíc ještě deset kop grošů.⁴⁴ V souvislosti se vzácnou návštěvou město opatřilo také ubrusy, utěrky a plátno určené zřejmě pro královský dům. Vévoda Jan obdržel „*zu erunge*“ blíže nespecifikovanou pozornost v ceně 20 kop, a naprázdno nevyšli ani členové doprovodu: Janův vychovatel (*zochmeyster*) obdržel dvě a půl kopy, jeho komoří jednu kopy,⁴⁵ strážní u brány „*mins hern und miner frouwen*“ dvě kopy, pro potřeby „*in di kamyr und in den keler*“ byly vydány dvě kopy, kuchaři, spížírníkovi a podkomořímu se dostalo po dvou suknech v celkové ceně dvou kop a 12 grošů. Za doprovod pána a paní do Budyšina se vyplatilo čtyři a půl solidů.

Jestli Jan odjel spolu s rodiči do Braniborska, nebo je následoval o něco později, není zcela jasné. Ale ať již se zdržoval kdekoliv, zcela nepochybně se vrátil do Zhořelce nejpozději koncem října 1377, a zůstal zde až do konce března následujícího roku. Vévodův pobyt ve městě se promítl i do zhořeleckých účtů, v nichž figurují i někteří členové formujícího se Janova dvora. O svátku Všech svatých (1. listopadu) roku 1377 Zhořelec utratil deset a půl kopy grošů za víno, pivo, ryby a zvěřinu pro svého vévodu,⁴⁶ v polovině listopadu vyplatil vévodovu hofmistrovovi 5 kop 13 grošů na roucho, na počátku prosince vydal „*den hofleuthen zu trankgeld*“ a za zakoupené dřevo celkem 11 grošů.⁴⁷ Podobně o Vánocích poslali Zhořelečtí na vévodův stůl jako dar (*pro honore*) víno a pivo spolu se zvěřinou. Stejnou pozorností (v hodnotě 8 hřiven) uctili i císařovnu, která za synem přijela v polovině prosince a strávila s ním vánoční svátky.⁴⁸ Tou dobou byl císař Karel IV. a král Václav IV. na cestě do Francie, zatímco Zikmund zřejmě dlel jako vládnoucí markrabě v Tangermünde.⁴⁹

⁴⁴ CDLS III, s. 20, editor R. JECHT upozorňuje na patrný omyl v Regestech Imperii, v nichž Alfons Huber uvádí dvě listiny z 12. a 14. března 1377 vydané údajně Karlem v Norimberku. Karel těžko mohl být v Norimberku, když byl 5. března ve Zhořelci, odkud jel do Budyšina a Gubenu a 20. března již byl v Berlíně.

⁴⁵ Škrtnut je údaj o zaplacení 3 kop 20 grošů panu „...*Hineken, myner frouwen kanzeler pro panno*“. R. JECHT in: CDLS III, s. 20, poznamenává, že se jedná patrně o již vzpomínaného Hynka z Czedelicz, zvaného z Meyenwald.

⁴⁶ CDLS III, s. 30; na s. 41 je otištěn sumář výdajů jednotlivých měšťanů, v němž se konstatuje, že jednotliví měšťané byli nuceni na šosu a daních odevzdat vévodovi Janovi za účetní období roku 1377 celkem 280 hřiven, a kromě toho zaplatili „...*Petir Richet 11fert. Pro uno stamine* (tj. za sukno) *domino nostro duce, item pro 4 staminibus 9mr. minus 12gr*“.

⁴⁷ Tamtéž, s. 31. Jméno hofmistra není zaznamenáno.

⁴⁸ Tamtéž, s. 32. Ještě před 14. prosincem je znovu připomínán kancléř *Hineken*, jemuž byly poskytnuty 3 kopy 20 grošů a platy dveřníků, číšníků a spížírníků v celkové výši 2 kop 6 grošů.

⁴⁹ Johannes SCHULTZE, *Die Mark Brandenburg* 2, s. 174.

Položky zaznamenané v účtech v prvních měsících roku 1378 odrážejí nejen dodávku piva ke dvoru,⁵⁰ ale svědčí i o kontaktech se šlechtici ze sousedních korunních zemí: objevují se zde platby panu [Janovi] z Michalovic, výdaje za pivo pro pány z Donína a pro dolnolužické pány ze Strele a Dahme.⁵¹ K 28. březnu účty zachycují odjezd pana vévody na hrad Vartu (u Velkého Března),⁵² který patřil zemskému fojtovi Benešovi z Dubé, jenž zřejmě Jana Zhořeleckého doprovázel a poskytl mu na svém sídle pohostinství před posledním úsekem cesty do Prahy. V následujících měsících posílali Zhořeletci své dávky a pozornosti do Prahy.⁵³ V hlavním městě království Jan setrval až do konce roku 1378. Nepochybně se zúčastnil smutečních obřadů za Karla IV. († 29. listopadu 1378), během nichž byla v průvodu poprvé nesena také samostatná korouhev se znakem Zhořelecka (dělený štít, ve spodní polovině stříbrný, v horní stříbrný lev v červeném poli), kterou pro tuto příležitost nechalo město zhotovit na svůj náklad a poslalo do Prahy jako dar.⁵⁴

V lednu 1379 byl ale vévoda Jan již zpátky ve Zhořelci⁵⁵ a zůstal zde v podstatě až do roku 1382. Ve svém rezidenčním městě slavil masopusty,⁵⁶ Velikonoce, svatodušní svátky i Vánoce. V polovině července 1379 Jana navštívila jeho matka, císařovna–vdova Alžběta, jež se dál ubírala do Berlína; svou návštěvu opakovala v září následujícího roku. Na Vánoce roku 1379 ale patrně zůstal devítiletý Jan pouze v kruhu svého dvora.⁵⁷ Pro pobavení vévody tehdy město zaplatilo vystoupení herců či kejklířů (*joculatoribus*).⁵⁸

⁵⁰ „*Ad coream*“, CDLS III, s. 33.

⁵¹ CDLS III, s. 34. Z Donínů připadá v úvahu Jindřich V., Vilém a Čeněk. Hermann KNOTHE, *Geschichte des Oberlausitzer Adels und seiner Güter*, Leipzig 1879, s. 156–157.

⁵² CDLS III, s. 34.

⁵³ CDLS III, s. 36. V červnu bylo vévodovi a císaři zasláno 508 kop 2 groše. Zajímavý je údaj ze srpna 1378 o zaslání půl kopy grošů Janovi, fyzikovi císaře, Tamtéž, s. 37.

⁵⁴ R. JECHT, *Geschichte der Stadt Görlitz*, s. 86. V účtech jen zmínka, že byl poslán do Prahy městský písař, že Zhořeletci smutečně vyzdobili bránu a na pohřební slavnost pořídili „...*eyn goldin tuch*“ za 11 kop, za voskovice vydali 6 kop 18 grošů, knechtům, litkupcům a nosičům svíce 27 grošů.

⁵⁵ CDLS III, s. 45, záznam k 16. lednu 1379 o dodání vína, piva a zvěřiny vévodovi.

⁵⁶ Ke slavení masopustu v liturgickém kontextu Dietz–Rüdiger MOSER, *Fastnacht und Fronleichnam als Gegenfeste. Festgestaltung und Festbrauch im liturgischen Kontext*, in: *Feste und Feiern im Mittelalter*, Detlef Altenburg – Jörg Jarnut – Hans–Hugo Steinhoff (Hg.), Sigmaringen 1991, s. 359–376.

⁵⁷ R. GELBE, *Johann von Görlitz*, s. 33.

⁵⁸ CDLS III, s. 56 – 24. prosince 1379 vévodovi za víno, pivo a zvěřinu 10 kop, hejtmanovi 6 kop, služebníkovi Lichtenbergovi a *joculatoribus*.

Jan ve čtvrtek 12. ledna 1380 uspořádal ve městě turnaj, na nějž přispělo město přítomným Polákům, Míšňanům, „*steten unde gesten*“ 4 kopami 12 groši.⁵⁹ Uspořádání turnaje je třeba chápat ve dvou rovinách. Jako prezentaci a reprezentaci vévody vůči vlastní zemi i jejím sousedům, a také jako logickou součást výchovy, a to nejen ve smyslu zlepšení fyzické zdatnosti, ale i ceremoniální a kurtoazní přípravy na dráhu politika. Svědčí o tom i opakování turnajů či méně okázalých rytířských her – o masopustu 1381 (*lanciludium*) a před 6. únorem 1389 (*hastiludium*).⁶⁰ Posledně jmenované hry byly hojně navštíveny osobami, které buď patřily k širšímu okruhu Janových rádců nebo ke dvoru Václava IV. Přijeli Jan z Kittlitz, někdejší zhořelecký farář a nyní biskup v Lebusu, jeho bratr Otto z Kittlitz, vévoda z Grünbergu, přední králův diplomat těšínský vévoda Přemysl, Časlav z Penzigu, významní dolnolužičtí páni Jan z Cottbusu, Hans z Hakenbornu, Jan z Kökritz na Wehlen, ze Slezska se dostavil pán z Rechenbergu a Gottsche Schaff, z Čech dorazili páni z Bergova, Michalovic, Švamberka, Landštejna, Bernard z Czedelicz (Zedlitz), Půta z Častolovic, Berka z Dubé, Vilém z Donína a další.⁶¹

K mimořádným událostem patřila i oslava vévodova svátku v kruhu dvora na sv. Jana Křtitele (24. června), která je v účtech připomínána k roku 1380 a patří k ojedinělým informacím svého druhu.⁶²

Scénář slavností pořádaných v rezidenčním městě se v podstatě opakoval. Příležitostmi k hostinám byly kromě uvedených svátků i významné návštěvy. Z rodinných setkání je velmi zajímavý rok 1381, kdy se ve Zhořelci objevili postupně tři lucemburští sourozenci. V květnu přijela patnáctiletá Anna, pro niž uspořádal vévoda Jan slavnost, kterou pisatel účtů chápal jako „svatební“, byť ke sňatku došlo až v lednu následujícího roku. Záznam se vztahuje k neděli 26. května 1381, kdy snad již mohla dorazit zpráva o uzavření svatební smlouvy mezi princeznou Annou a anglickým králem Richardem II., zpečetěná 2. května 1381 v Londýně. K pobavení dvorské společnosti město opět zaplatilo herce.⁶³ Sourozenci pak jeli – snad společně, byť v účtech se mluví jen o vévodovi – v ústrety Václavovi IV. do Budyšína, odkud pak král – bez bratra – zajel do Sprembergu a Luckau. Následně se Václav IV. vypravil do Zhořelce, kde byl přivítán 12. června. Město ho poctilo francouzskými víny za šest kop grošů, dále pivem, masem a chlebem a 12 kop grošů zaplatilo osobám, které se na úspěšném průběhu slavnosti nějak podílely, konkrétně „*joculatori-*

⁵⁹ CDLS III, s. 57; R. GELBE, *Johann von Görlitz*, s. 32. K turnajům srovnej blíže Jana FANTYSOVÁ–MATĚJKOVÁ v tomto sborníku.

⁶⁰ CDLS III, s. 77, 119, 128, 138; R. GELBE, *Johann von Görlitz*, s. 32, 37.

⁶¹ R. JECHT, *Geschichte der Stadt Görlitz*, s. 92. Výdaje spojené s hosty jsou souhrnně CDLS III, s. 128–129.

⁶² CDLS III, s. 62, „*Domino nostro ducze ad corcam*“, tehdy město poslalo pivo, víno a maso.

⁶³ CDLS III, s. 79–80; R. JECHT, *Geschichte der Stadt Görlitz*, s. 92.

bus, torwertern, cursoribus, cocis et aliis diversis“.⁶⁴ Z dalších položek vyplývá, že přijel také magdeburský arcibiskup Ludvík Míšeňský († 17. února 1382), biskup Konrád III. z Lübecku a blíže neurčený Berka z Dubé. Václav IV. se do Zhořelce vypravil v rámci svých vladařských povinností, aby zde ukončil léta se táhnoucí spor mezi Žitavou a Zhořelcem ve věci užívání cest.⁶⁵ Zhořelečtí se snažili naklonit si krále již jednáním v Praze a nakonec docílili opětovného zákazu komunikace, která mířila z Žitavy přes Senftenberg a Frýdlant přímo do Lubáně, a míjela tudíž Zhořelec. Václav IV. se ale dlouho nezdržel, protože spěchal do Vratislavi v souvislosti s obsazením vratislavského biskupství.⁶⁶ O čem Václav rokoval se svým jedenáctiletým bratrem, se můžeme jen dohadovat, ale jistě se dotkli i rodinných záležitostí, včetně otázky Janova budoucího sňatku. Po tom, co padl původní plán na svatbu s Eufemií Meklenburskou, uvažovalo se o dceři Giangaleazza Viscontiho, Valentíně.⁶⁷ Snad také hovořili o braniborské Nové marce, resp. o možnosti jejího odstoupení Zikmundovi.⁶⁸ Ukazoval by na to Zikmundův příjezd do Zhořelce. Dorazil 25. srpna 1381 v doprovodu předních osobností Uherského království – palatina Vladislava Opolského a jednoho z uherských biskupů.⁶⁹ Při této příležitosti účty evidují výdaje za pivo a francouzské a rakouské víno.

V následujících letech vévoda Jan častěji pobýval v Praze u dvora Václava IV., který v něm zřejmě hledal oporu ve své nelehké úloze dědice Karla IV. Počátkem roku 1386 Jan krátce zavítal do Braniborska a 27. ledna již byl se svým dvorem ve Zhořelci, kde uspořádal – za vydatného finančního příspěví města – hostinu zřejmě oživenou hereckými výstupy.⁷⁰ V prvním týdnu února ale již odjel zase do Prahy, aby se spolu s Václavem IV. vypravil na pomoc Zikmundovi do Uher. V Bratislavě se král rozhodl učinit bratra svým místodržícím v Lucembursku (jmenován 15. dubna 1386). Do vzdáleného vévodství, uvolněného smrtí strýce Václava Lucemburského († 8. prosince 1383), se Jan Zhořelecký také vypravil, doprovázen

⁶⁴ CDLS III, s. 80–81. Blíže k jednání R. GELBE, *Johann von Görlitz*, s. 72–75.

⁶⁵ Dne 13. června 1381 přikazoval Václav IV. ze Zhořelce Žitavě, aby ukončila spor se Zhořelcem – *Ratsarchiv Görlitz*, Urkunden Nr. 114/79. Spory se však nevyřešily a vypukly znovu již 1382. Obě města vedla též dlouhé spory kvůli dovozu a prodeji borytu.

⁶⁶ J. SPĚVÁČEK, *Václav IV.*, s. 141, píše též o návštěvě biskupa z Lebus, Václava Lehnického, v souvislosti s jeho kandidaturou na vratislavský biskupský stolec.

⁶⁷ Plán zřejmě vznikl v souvislosti s předpokládanou Václavovou římskou jízdou, z obojího však sešlo. Valentina se v roce 1389 provdala do Francie za vévodu Ludvíka Orleánského, R. GELBE, *Johann von Görlitz*, s. 25, 15.

⁶⁸ R. GELBE, *Johann von Görlitz*, s. 15. Patrně došlo k dohodě, ale v roce 1384 již byla Nová marka opět v Janových rukou a Zikmundovi definitivně připadla až po Janově smrti.

⁶⁹ CDLS III, s. 84. Se Zikmundem udržoval Zhořelec písemný kontakt i v následujících letech, CDLS III, s. 107, 113 (k roku 1386).

⁷⁰ CDLS III, s. 106–107.

předními členy svého dvora – hofmistrem Benešem z Dubé, kancléřem Olbramem ze Škvorce a Anselmem z Ronova a Janem z Penzingu.⁷¹ Dlouho se ale v Lucembursku nezdrželi. Již koncem září 1386 byli zpátky v Praze a 1. listopadu se Jan spolu s matkou ubíral do Zhořelce. Tentokrát šlo pouze o krátkou zastávku.

Delší dobu Jan ve Zhořelci setrval až po své pražské svatbě (10. února 1388) s Kateřinou, dceru meklenburského vévody Albrechta III., který byl v letech 1364–1389 švédským králem.⁷² Ve svém rezidenčním městě Jan strávil několik týdnů v době od konce listopadu 1388 do února 1389. Pro toto období se zachoval soupis položek, které Zhořelec mezi 27. listopadem 1388 až 13. únorem 1398 zaznamenal jako výdaje určené pro kuchyni, sklep a dvůr vévody Jana.⁷³ Jde o velmi širokou škálu zakoupených potravin (ryby, různé maso, kuřata, zajíci, chléb, *bitschrotten*, mouka, krupice, mléko, olej, máslo), zeleniny (cibule, česnek, petržel), koření (šafrán) a pochutin (ovoce, med, fíky, rozinky), ale také o zaplacení lázně či za osvětlení. Několikrát se opakují výdaje za maso pro sokoly. Ze zmínky o dodání piva pro dvořany bydlící u Heyna Bema je zřejmé, že ubytování v měšťanských domech nebylo vzácností. Jan ale v uvedeném období nepobýval stále ve Zhořelci. Již 6. prosince byl v centru své části Dolní Lužice v Gubenu, odkud odcestoval do braniborské Nové marky. Do Zhořelce se vrátil až v prvním týdnu února 1389.⁷⁴

Jestli rezidenční město navštívila také Janova manželka, není z účtů patrné, ale je to více než pravděpodobné. Mohla by se zde setkat s blíže neurčeným vévodou meklenburským, který se ve Zhořelci zastavil na konci listopadu 1388.⁷⁵ Účast vévodkyně by bylo možné předpokládat také na vzpomínaném turnaji uspořádaném ve Zhořelci v prvním týdnu února 1398, což by odpovídalo dobovým zvyklostem i velkému počtu shromážděných hostů. Právě při této příležitosti by mohla dostat od města jezdecké sedlo, k němuž od Zhořeleckých žádala v květnu 1389 ještě koně.⁷⁶

⁷¹ V Arlonu (6. května 1386) vydal již vzpomínanou listinu ve prospěch Hanse z Penzingu, který je jeho *furscheider* a jeho bratry. V Lucemburku (10. června 1386) řešil lucemburské záležitosti, otiskl R. GELBE, *Herzog Johann*, č. 20, s. 163; č. 21, s. 164.

⁷² D. VELDTRUP, *Zwischen Eherecht*, s. 433an. Kateřina přežila Jana Zhořeleckého o pouhé čtyři roky, zemřela po 15. března 1400 a byla pohřbena u sv. Víta.

⁷³ CDLS III, s. 119–126.

⁷⁴ R. GELBE, *Herzog Johann von Görlitz*, s. 101–102. Jan ve Zhořelci 2. února 1389 udělil radě a obci Zhořelce k ročnímu úroku ještě 160 kop grošů ročního úroku „...in dem Lande zu Görlitz“, *Ratsarchiv Görlitz*, Urkunden Nr. 135/97.

⁷⁵ CDLS III, s. 118. V týdenním účtu k 28. 11. je uvedeno: „...honor ducis de Mecklinburg cum vino et cerevisia 18 gr“, editor se domnívá, že by se mohlo jednat o Kateřinina otce Albrechta III., ale v tom případě bychom u něho očekávali královský titul (švédským králem byl až do 24. února 1389). O přítomnosti vévodkyně ve Zhořelci je přesvědčen R. GELBE, *Herzog Johann von Görlitz*, s. 26.

⁷⁶ CDLS III, s. 133.

Na druhé straně je ale zarážející, že o její přítomnosti na turnaji není v jinak pečlivých účtech zmínka. V následujících letech pak již Janova manželka evidentně trvale žila v Praze a na Hořovicích, kde někdy v říjnu roku 1390 přivedla na svět dceru Elišku, která se nakonec stala, jako jediná z potomků krále Jana, držitelkou lucemburského vévodství.⁷⁷ Někdy mezi 12. a 26. listopadem Zhořelečtí obdarovali vévodkyni, která byla v šestinedělí, pivem, s nímž posel cestoval nejprve do Prahy, a pak do Hořovic.⁷⁸ Tento údaj je zajímavý již proto, že není známo přesné datum Eliščina narození.

V letech 1389–1390 si Janovy povinnosti vynutily četné cesty do různých míst v Čechách, Dolní Lužici, v Braniborsku a vévoda již v podstatě nikdy delší dobu ve Zhořelci nepobýval. Vnitřní problémy Zhořelecka, jako byly útoky proti Židům ve městě, boj s Markvartem z Vartemberka a zvláště ostré střety mezi městskou radou a řemeslníky ohledně složení městské rady, řešil z větší části na dálku. Třenice uvnitř Zhořelce neustaly ani přes opakovaná jednání vedená v Praze a Jan se proto v doprovodu císařovny–vdovy vypravil v létě 1390 znovu do své rezidence.⁷⁹ Řemeslníci si ale vstup do městské rady nevyvzdorovali, správa Zhořelce i jeho politické aktivity zůstaly nadále v rukou patriciátu.⁸⁰ Snad z vděku za přimluvu císařovny, či jen jako projev úcty vůči vdově po Karlu IV. jí představitelé města poslali do Hradce Králové jako dárek sukno.⁸¹ Nakonec Zhořelec docílil i povolení k vyhnání Židů. Jan Zhořelecký v této záležitosti dlouho tlaku města odolával a vyhověl mu až v září roku 1395. Zajímavé je, že příslušné listiny vydal v Roudnici nad Labem, kde byl zřejmě hostem arcibiskupa Jana z Jenštejna.⁸² Jako relátor je na nich uveden Olbram ze Škvorce, o jehož budoucí kariéře se již tehdy mohlo hovořit, neboť na místo pražského arcibiskupa byl nominován o pouhé čtyři měsíce později 31. ledna 1396.

Letmo se Jan Zhořelecký ve svém sídle zastavil v březnu 1391 cestou do nového poutního místa Wilsnack. Z Braniborska se spěšně vrátil, když obdržel zprávu o onemocnění Václava IV. U jeho dvora pak trávil valnou část následujících let,

⁷⁷ D. VELDTRUP, *Zwischen Eherecht*, s. 433an. K Elišce Zhořelecké naposledy Božena KOPIČKOVÁ, *V soumraku Lucemburků*, Dějiny a současnost 6, 1994, s. 9–14. Dary za ní posílali Zhořelečtí do Čech.

⁷⁸ CDLS III, s. 173, záznam k 26. listopadu 1390; R. GELBE, *Johann von Görlitz*, s. 27.

⁷⁹ Dostala opět pivo, víno a ryby, CDLS III, s. 163.

⁸⁰ R. GELBE, *Johann von Görlitz*, s. 59–60.

⁸¹ CDLS III, s. 173. Když poslali vévodovi v květnu 1392 pivo do Prahy, poznamenali, že je u něho matka, CDLS III, s. 207.

⁸² Jde o dvě listiny datované 21. září 1395. V jedné Jan Zhořelecký povoluje Zhořelci vyhnat Židy, *Ratsarchiv Görlitz*, Urkunden Nr. 159/117, v druhé zmocňuje město, aby stávající synagogu přeměnilo na kapli a vysvětilo ji k uctění Božího těla, sv. Kryštofa a sv. Barbory, *Ratsarchiv Görlitz*, Urkunden Nr. 160/118, editoval R. GELBE, *Herzog Johann von Görlitz*, s. 191–192, č. 52.

i když se několikrát objevil i ve Zhořelci – např. v roce 1392 (březen – duben, červenec, září). Ze zářijové návštěvy se vracel zřejmě přes Roudnici, snad aby přispěl k urovnání sporů arcibiskupa Jana z Jenštejna s králem Václavem. Patrně se zde nějaký čas zdržel, protože za ním odjeli jeho *hofgesinde* ve voze taženém čtyřspřežím.⁸³ Nicméně v říjnu vévoda Jan stihl ještě navštívit Zikmunda v Uhrách, kam se odebral znova v březnu 1393. Opakovaně zajel do Nové marky a Dolní Lužice (1393, 1394), dvakrát se také zastavil na Stolpenu u svého dávného rádce a přítele míšeňského biskupa Jana z Kittlitz.⁸⁴ V Praze se ještě více sblížil s bratrem Václavem IV., jemuž velmi aktivně pomáhal roku 1394 dostat se ze zajetí.⁸⁵ Stálo ho to však velké finanční oběti, což se promítlo i do jeho požadavků vůči Zhořelci. Z letného pohledu na politickou angažovat vévody Jana je patrné, že v něm vyrůstal obratný politik a rovnocenný spoluhráč svých bratrů. Ve Zhořelci se ale nezachovala žádná památka, jejíž vznik bychom mohli jednoznačně připsat Janovu mecenášství. Nicméně přítomnost vévody a jeho dvora se přece jen odrazila na vzhledu města, jak nedávno dokázal Marius Winzeler.⁸⁶ Lze snad jen připomenout, že s Janovým příjezdem může mít souvislost pořízení nového zvonu, který byl podle účetních záznamů ulit na prostranství před kostelem na počátku června roku 1377. Není však blíže specifikováno, před kterou ze zhořeleckých svatyní se dílo uskutečnilo. Nejpravděpodobněji šlo o farní chrám sv. Petra a Pavla, vyloučen však není ani kostel při klášteře františkánů stojící v těsné blízkosti vévodského domu.⁸⁷ Na výstavbě vévodského paláce se město zřejmě nepodílelo, ale mělo zajistit jeho bezpečnost, což vyplývá z listiny Beneše z Dubé, kterou vydal jako zhořelecký fojt v roce 1384. Vévodovým jménem Zhořeleckým dovolil opravit hradby, a to až k *das neue haus*.⁸⁸ Město v této době intenzivně budovalo radnici,⁸⁹ jejíž součástí byl zvláštní sál, příznačně zvaný *Tanzsaal*. Určen byl nepochybně ke slavnostním příležitostem a jeho výstavba tudíž mohla

⁸³ CDLS III, s. 213. Záznam je ze 7. září a též poznamenává, že formán byl na cestě čtyři dny.

⁸⁴ Přehled podává R. GELBE, *Johann von Görlitz*, s. 39–41.

⁸⁵ J. SPĚVÁČEK, *Václav IV.*, s. 237–239.

⁸⁶ Marius WINZELER, *Görlitz als Residenzenstadt des Herzogs Johann von Luxemburg (1377–1396) – eine Spurensuche*, in: *Rezidence a správní sídla v zemích České koruny ve 14.–17. století. Korunní země v dějinách českého státu III. Sborník příspěvků z mezinárodního kolokvia konaného ve dnech 29.–31. března 2006 v Clam–Gallasově paláci v Praze*, Lenka Bobková – Jana Konvičná (edd.), Praha 2007, s. 415–433.

⁸⁷ CDLS III, s. 25, záznam se vztahuje k datu 5. června 1377; Tomáš CHVÁTAL, *Pokus o sondu do činnosti zvonařské dílny v období gotiky (Rozbor radničních účtů města Zhořelce z roku 1377)*, Ústecký sborník historický 2001. Gotické umění a jeho historické souvislosti I, Jaromír Homolka – Michaela Hrubá – Petr Hrubý – Michaela Ottová (edd.), Ústí nad Labem 2001, s. 249–250.

⁸⁸ Listina je vydána 1. dubna 1384 v Praze, *Ratsarchiv Görlitz*, Urkunden Nr. 123/86.

⁸⁹ Například v prosinci 1377 městská rada zaplatila 8 grošů za „...eyn glasfenster uf daz rothus“, CDLS III, s. 31.

přímo souviset s rezidenčními úkoly města.⁹⁰ V době vlády Jana Zhořeleckého začala též zásadní přestavba další výrazné městské dominanty, gotického kostela sv. Petra a Pavla, u něhož snad Jan Zhořelecký zamýšlel založit kolegiátní kapitolu.⁹¹ Otcem myšlenky mohl být Janův vychovatel a někdejší zhořelecký farář Jan z Kittlitz a inspirovat se mohli kolegiátou v Budyšíně, fungující již od 13. století, stejně jako obdobnými zakladatelskými počiny slezských knížat.⁹² Největší stavební rozmach Zhořelce, včetně dokončení farního kostela, spadá ale až do 15. století a byl plně v režii města a jeho bohatých patricijů i řemeslníků.

Závěr

Přes naznačená pozitiva Janovy osoby a slibné začátky jeho politické dráhy na něho zhořelecké kroniky nevzpomínají v dobrém. Vévoda je vyličen jako marnotratník, který vedl nevázaný život a ohrožoval čest měšťanek a jejich dcer. Pohoršení manželé a otcové prý proto Jana donutili odjet z města. Uražený vévoda údajně dal průchod své zlosti poněkud obscénním způsobem, když se k němu na hranicích Zhořelcka obrátil obnaženou zadní částí těla. Záznam této anekdotické scény, snižující Janovu vážnost a vznešenost, pochází ale až z 2. poloviny 15. století, a má zřejmě jiné než historické kořeny. Stvořena byla patrně v souladu s odporem Horní Lužice k husitskému hnutí a s dosud živou kritikou „kacířského“ českého krále Jiřího z Poděbrad, od něhož se Zhořelec velmi pragmaticky odklonil hned po volbě Matyáše Korvína českým králem.⁹³ Hodilo se tudíž nalézt i starší historiku snižující vážnost z Čech pocházejícího vévody, navíc bratra „nehodného“ krále Václava, o němž kolovaly četné dehonestující příhody. Skutečný příběh lucemburského prince Jana a jeho zhořeleckého dvora upadl téměř v zapomenutí.

⁹⁰ Sál byl dřevěný, jak vyplývá i z účtu ke dni 26. listopadu 1390, CDLS III, s. 173.

⁹¹ Stefan BÜRGER – Marius WINZELER, *Die Stadtkirche St. Peter und Paul in Görlitz*, Dössel 2006, s. 30.

⁹² Jejich přehled Józef MANDZIUK, *Historia kościoła katolickiego na Śląsku, średniowiecze*, t. I, cz. 2, 1302–1417, Warszawa 2004, s. 176–185.

⁹³ Zaznamenal městský písař Johann Frauenburg, *Das Tegebuch des Görlitzischen Stadtschreibers Johannes Frawenburg 1470–1480 nach der Abschrift und mit Anmerkungen des Bartholomäus Scultetus*, Moritz Oskar Sauppe (ed.), NLM 65, 1885, s. 153–189, zde s. 157–158. Do své kroniky zařadil též Johannes HASS, *Görlitzer Rathsannalen*, Scriptorum rerum Lusaticarum, N. F. 4, Ernst Emil Struve (ed.), Görlitz 1879, s. 148. Naposledy historiku připomenul Siegfried HOCHÉ, *Herzogtum Görlitz*, s. 412.

HOF UND RESIDENZ DES HERZOGS JOHANN IN GÖRLITZ

Karl IV. bereitete seine Söhne auf ihre zukünftige Herrscherrolle von Kindheit an vor und widmete ihrer Erziehung und Bildung große Aufmerksamkeit. Sehr bald verlieh er ihnen auch hohe Würden. Der älteste Sohn Wenzel (*1361) wurde schon 1363 zum König von Böhmen gekrönt, die jüngeren Söhne Sigismund (*1368) und Johann (*1370) wurden seit 1374 als Markgrafen von Brandenburg titulierte. Als Johann 1377 sein siebtes Lebensjahr vollendete, d.h. als er vom Lebensabschnitt *infantia* zum sog. *pueritia* überging, erteilte ihm sein Vater das Herzogtum Görlitz als Lehen der Böhmisches Krone, das er für diesen seinen Sohn neu schuf. Johann sollte über das Gebiet von Görlitz, über die östliche Hälfte der Niederlausitz sowie in der Brandenburger Neuen Mark regieren. Zur Residenzstadt des Herzogs wurde Görlitz. Johann begab sich schon 1377 dorthin, feierte dort Weihnachten, wurde dort von seiner Mutter (Kaiserin Elisabeth) besucht und hielt sich bis zum März des nächsten Jahres in der Stadt auf. Schon damals musste auch Johanns Hof existieren, d.h. ein Kreis von Personen, die den Herzog umgaben, die in seinem Namen die Verwaltung des Landes ausübten und am Anfang auch für seine Erziehung sorgten. Dank den von 1376 erhaltenen Görlitzer Ratsrechnungen (hrsg. von R. Jecht, *Codex diplomaticus Lusatiae superioris*, Bd. 3) ist es möglich, auch etwas Näheres vom Funktionieren des Görlitzer Hofes und von den wiederholten Aufenthalten des Herzogs in der Residenzstadt festzustellen.

Auf Herzog Johann hatten v.a. Johann von Kittlitz (Domherr in Prag, Pfarrer in Görlitz, seit 1383 Bischof in Lebus und seit 1392 Bischof von Meißen) und der Hofmeister Benesch von Duba starken Einfluß. Der letztgenannte Adelige bekleidete 1369–1387 auch das Amt des Landvogtes der Oberlausitz. Als Erzieher (*mageczogen, zuchmeyster*) Johanns von Görlitz wirkte Albrecht von Griffstete. Als andere Würdeträger von Johanns Hofes wurden der Landvogt in der Niederlausitz Anselm von Ronow als *Marschall* (1380–86), Hans von Penzing auf Muskau als *Vorschneider*, Günther von Haugwitz als *Schenk* und der Koch Rymko als *magister coquine* angeführt. Als Hofleute (*Gesinde*) wurden z.B. Heinrich von Köckeritz auf Wehlen und Bernhard von Zedlitz erwähnt. An der Spitze der Kanzlei des Herzogs stand der Kanzler Wolfram von Škvorec, der spätere Erzbischof von Prag, als Notar wurde Conrad Gruneberg angegeben. In der Zeit von Johanns Aufenthalten in Görlitz wurde ein buntes Hofleben geführt. Der Hof war nicht nur der Ort des Regierungsausübens sondern auch der Ort von Repräsentation und Festen (Turniere, Festmähler mit Auftritten von Schauspielern). Der Görlitzer Hof erlosch mit dem Tod des Herzogs Johann († 1. März 1396).

RÁJ MILCŮ? NIŽŠÍ ŠLECHTA NA DVOŘE VÁCLAVA IV.

Robert NOVOTNÝ

„Podívejme se na tohoto mladíka znamenitě nadaného a bohužel prokážeme, že veliká zkáza a počátek útrap vzešel celému království i jemu pro ničemnou společnost. Neboť tomuto mladičkému králi přidružili někteří šlechticové zemští své mladší syny, kteří v ničemném styku sváděli poddajnou mysl mladého krále k mnohým nedovoleným věcem. Neboť bujný věk mladičkého krále počal s bujnými duchy bujněti, píti víno až do opilství, trávití beze spánku noci při pitkách, věnovati se hodům a oddávati se špatným mravům a zvráceným zvykům...“¹

Ačkoli citovaná charakteristika vystihuje soudobý a zčásti i dnešní pohled na českého krále Václava IV., nebyla adresovaná jemu, nýbrž vznikla několik desítek let před jeho narozením. Pochází z pera Petra Žitavského a oním svedeným králem byl Lucemburkův jmenovec, poslední přemyslovský panovník na českém trůně Václav III. Ani náhled zbraslavského opata ovšem nebyl zcela původní, nýbrž našel inspiraci v biblickém příběhu o Roboamovi. Starozákonní král se měl radit se starci, kteří byli ve službách jeho otce Šalamouna, dokud ještě žil. Poté *„však nedbal rady starců, kterou mu dávali, a radil se s mladíky, kteří s ním vyrostli a teď byli v jeho službách“* (1 Kr 12,6–8). Protiklad moudrého krále Šalamouna a jeho špatně vládnoucího syna Roboama získával v Žitavského podání svůj symbolický význam při srovnání Václava II. a Václava III.

Hlubší aktualizace se starozákonnímu příběhu o Roboamovi dostalo za vlády Václava IV. Obraz panování jeho otce Karla IV., jenž v neutěšené době získával postupně mytické rysy zlatého věku, vybízel k užití motivu moudrého krále–otce a nehodného krále–syna.² Kronikáři poté přisuzovali svým hrdinům charakteristiky, jež vycházely z biblických předloh a se skutečností mohly, nicméně také nemusely

¹ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, Fontes rerum Bohemicarum IV, Josef Emler (ed.), Praha 1884, s. 107. Citováno podle překladu *Zbraslavská kronika. Chronicon Aulae regiae*, František Heřmanský – Rudolf Mertlík (edd.), Praha 1976², s. 148.

² Tato tendence se projevuje zejména v díle Ludolfa Zaháňského. Franz MACHILEK, *Ludolf von Sagan und seine Stellung in der Auseinandersetzung um Konziliarismus und Hussitismus*, München 1967, s. 137–146; Petr ČORNEJ, *Tajemství českých kronik. Cesty ke kořenům husitské tradice*, Praha–Litomyšl 2003², s. 80–83.

mít mnoho společného. Negativní vliv králových rádců na panování Václava IV. se tak záhy stal jedním ze základních motivů popisu vlády lucemburského krále. K tomuto pojetí, živenému církevními kruhy a vlivnou částí vyšší šlechty, nevznikl žádný protějšek, neboť oficiální dvorská historiografie neexistovala.

Václav ostatně ani necítil potřebu vlastní kroky obhajovat či vytvářet do budoucnosti svůj pozitivní obraz. Zafixovala se tak poměrně ucelená představa, jež převládla nejen v době Václava či bezprostředně následující, ale i v moderní historiografii. Možná též proto, že byla přijatelná pro všechny. Zatímco strana k Václavovi smířlivější mohla negativa jeho vlády přisuzovat právě špatnému vlivu rádců (zcela v intencích rozšířeného topos o dobrém vládcovi a zlých rádcích), pro Lucemburkovy odpůrce výběr špatných rádců jen zapadal do celkového obrazu neschopného panovníka: jednou z nejdůležitějších kompetencí vládce bylo umění obklopit se vhodnými osobami.

Obraz vlády Václava IV. tak získal v českém dějepisectví poměrně stabilní podobu. Zpočátku si král vedl dobře, mimo jiné díky tomu, že na jeho dvoře zůstala celá řada zkušených hodnostářů z doby panování jeho otce. Ti však Václava postupně opouštěli, ať již přirozenou biologickou cestou či z důvodu nespokojenosti se způsobem jeho vlády. Uprázdňovaná místa zaplňovali lidé nižšího původu, jejichž politické zkušenosti a schopnosti byly nepřímou úměrou jejich touze po majetkovém i sociálním vzestupu. Ti krále odváděli od vladařských povinností, které se ze strany Václava začaly omezovat na sice energické, ovšem pouze občasné a nekoncepční zásahy do domácí i zahraniční politiky.

Podobně ustálený obraz Václavovy vlády podává dějepisectví orientované na říšské dějiny. Zakladatelská monografie Theodora Lindnera nastínila kontury, ze kterých čerpají německé práce dodnes.³ Veskrze negativní obraz Václavova dvora stvrdila disertace jeho žáka Rudolfa Helmkeho o králových oblíbených⁴ a byť jisté korekce přinesly studie Helmuta Weigela,⁵ nové interpretační možnosti naznačila až biografická črta o Bořivojovi ze Svinař z pera Petera Hilsche, mimo jiné reflexí termínů s morálně odsuzujícím podtextem a snahou zacházet s nimi obezřetně.⁶ Mezi

---

³ Theodor LINDNER, *Geschichte des Deutschen Reiches unter König Wenzel I–II*, Braunschweig 1875–1880.

⁴ Rudolf HELMKE, *König Wenzel und seine böhmischen Günstlinge im Reiche*, Halle–Wittenberg 1913.

⁵ Helmut WEIGEL, *Männer um König Wenzel. Das Problem der Reichspolitik 1379–1384*, Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 5, 1942, s. 112–177; TÝŽ, *König Wenzels persönliche Politik. Reich und Hausmacht 1384–1389*, DA 7, 1944, s. 133–199.

⁶ Peter HILSCH, *Bořivoj von Swinař als Landvogt im Elsaß. Zur königlichen Politik Wenzels gegenüber Straßburg und der elsässischen Landvogtei*, Zeitschrift für württembergische Landesgeschichte 40, 1981, s. 436–451.

takovéto pojmy patří *Günstling*, jehož užití v souvislosti s Václavovým dvorem podnětně rozebral Peter Moraw.⁷

Pozoruhodný pokus o očištění Václavovy osobnosti podnikla Petra Roschek, která sledovala vznik negativního obrazu římského a českého krále.⁸ Důsledná excerpce říšských pramenů ukázala, že se vznikající legenda poměrně záhy rozšířila a žila vlastním životem, přičemž některé motivy jako srovnání s Neronem přecházely rychle z jednoho líčení do druhého. Nicméně snaha autorky vykreslit Václava jako nevinnou obět této černé legendy poněkud zastírá skutečnost, že král svou činností – nebo spíše nečinností – ke vzniku pověsti sám nepřímo přispíval. Můžeme sice chápat panovníkovu rezignaci na římskou jízdu či delegování pravomocí v říšských záležitostech jako modernizační prvek, jímž Václav předběhl svoji dobu, spíše však tento výklad zůstane z nouze ctností.⁹

Intenzivní výzkum na poli dvorské problematiky, probíhající v posledních desetiletích, přinesl celou řadu poznatků, díky kterým lze nahlédnout na Václavův dvůr z širšího srovnávacího zřetele. Máme k dispozici celou řadu studií sledujících jednotlivé dvory včetně sociální struktury, v jejichž kontextu je možné posoudit zdůrazňovanou abnormalitu Václavova vládního aparátu. Kupředu postoupil rovněž výzkum role nejbližších rádců jednotlivých panovníků, díky čemuž lze zkoumat jejich úlohu bez zbytečné stigmatizace, kterou byly tyto osoby stíženy díky nekritickému přijímání svědectví nepřátelské publicistiky. Inspirativní se na tomto poli jeví součinnost s raně novověkým bádáním, které nejvlivnější osobnosti vnímá jako přirozenou součást dvorského vládního mechanismu a jejich působení hodnotí bez předsudků a emocí.¹⁰ Podnětné srovnání se rovněž nabízí při sledování kariérního vzestupu, vytváření negativního obrazu a konečně častého pádu panovníkových oblíbenců, neboť principy zde byly podobné nezávisle na epochách, které konvenčně nazýváme středověkem či raným novověkem. Snahou o důslednější propojení obou sledovaných

⁷ Peter MORAW, *König Wenzels (1378–1419) Hof, eine Günstlingswirtschaft?*, in: *Der Fall des Günstlings. Hofparteien in Europa vom 13. bis zum 17. Jahrhundert*, Residenzenforschung 17, Jan Hirschbiegel – Werner Paravicini (Hg.), Ostfildern 2004, s. 163–175.

⁸ Petra ROSCHEK, *König Wenzel IV. – Opfer einer schwarzen Legende und ihrer Strahlkraft*, in: *Regionen Europas – Europa der Regionen. Festschrift für Kurt-Ulrich Jäschke zum 65. Geburtstag*, Peter Thorau – Sabine Pentz – Rüdiger Fuchs (Hg.), Köln 2003, s. 207–229.

⁹ Tamtéž, s. 226–227. Petra Roschek zde ovšem navazuje na úvahy Petera MORAWA, *Landesgeschichte und Reichsgeschichte im 14. Jahrhundert*, *Jahrbuch für westdeutsche Landesgeschichte* 3, 1977, s. 189–190.

¹⁰ *Der zweite Mann im Staat. Oberste Amtsträger und Favoriten im Umkreis der Reichsfürsten in der frühen Neuzeit*, *Zeitschrift für historische Forschung*, Beiheft 32, Michael Kaiser – Andreas Pečar (Hg.), Berlin 2003; *The World of the Favourite*, John Huxtable Elliott – Laurence W. B. Brockliss (edd.), New Haven–London 1999. V případě této práce ale nelze přitakat tvrzení, že postava favorita je charakteristická až pro období po 1550.

období vyniká zejména sborník *Der Fall des Günstlings*, který je dosud nejdůkladnějším zpracováním problematiky oblíbenců na panovnických dvorech.¹¹

Výsledky pokročilého zahraničního studia jsou jedním z předpokladů nového zhodnocení role nižší šlechty na dvoře Václava IV., tím druhým je pochopitelně vydávání pramenného materiálu a domácí výzkum na tomto poli. Ediční zpřístupnění materiálu v dvou klíčových řadách, *Regesta imperii* a *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV*, je bohužel stále ještě v počátcích, což systematický výzkum ztěžuje, či spíše činí zatím nemožným. Nicméně dlouholeté výzkumy Ivana Hlaváčka osvětlily různé stránky problematiky natolik důkladně, že Václavův mocensko–správní aparát patří ve srovnání s ostatními dvory pozdněstředověkých římských panovníků mezi nejlépe probádané.¹² Ve zpracování seznamů relátorů a radů, které jsou pro zde sledované téma nejzajímavější, šlo o průkopnickou práci tohoto druhu.¹³ Byť se metodická východiska výzkumu jednotlivých dvorů podstatně odlišují, v otázce sociální struktury nabízejí užitečné srovnání, jež se pokusím nastínit v druhé části studie. V části první bude pozornost zaměřena na analýzu pojmu milec a jeho vnímání v domácím dějepisectví.

* * *

Fungování mocenských struktur a činnost nižší šlechty na Václavově dvoře jsou v české historiografii nedílně spojeny s pojmem milec. Jde o termín rozšířený i v dalších jazycích (něm. *Günstling*, fr. *mignon*, angl. s méně pejorativním nádechem *favorite*), nicméně ukazuje se stále zřetelněji, že jako analytická kategorie pro popis dvora velkou vypovídací hodnotu nemá. Pokud je vztah milce a panovníka charakterizován pojmem přízeň (to je čitelné např. v etymologii německého *Günstling*, odvozeného od *Gunst* – přízeň),¹⁴ potom jsou všichni dvořané v obecném smyslu milci – nepřízeň panovníka od dvora vylučovala.¹⁵ Další problém tohoto pojmu spočívá

---

¹¹ Viz sborník citovaný v poznámce 7.

¹² Soupis jeho prací k problematice Václavova dvora: Ivan HLAVÁČEK, *K organizaci státního správního systému Václava IV. Dvě studie o jeho itineráři a radě*, Praha 1991, s. 125–127. Nověji též in: *Der Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte. 1951–2001. Die Mitglieder und ihr Werk. Eine bio–bibliographische Dokumentation*, Jürgen Petersohn (Hg.), Stuttgart 2001, s. 185–197.

¹³ Tak Peter MORAW, *Beamtenum und Rat König Ruprechts*, *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins* 116, 1968, s. 79.

¹⁴ K pojmu přízně srovnej zejména Jan HIRSCHBIEGEL, *Zur theoretischen Konstruktion der Figur des Günstlings*, in: *Der Fall des Günstlings. Hofparteien in Europa vom 13. bis zum 17. Jahrhundert*, *Residenzenforschung* 17, Jan Hirschbiegel – Werner Paravicini (Hg.), Ostfildern 2004, s. 23–39.

¹⁵ P. MORAW, *König Wenzels (1378–1419) Hof*, s. 165.

ve skutečnosti, že ho užívají vždy kritikové milců a má proto pejorativní odstín. Oprávněnost sociálního či majetkového vzestupu je tak zpochybňována s poukazem, že byl dosažen jen díky přízni krále. Přízeň je samozřejmě důležitá, nicméně těžko může sloužit jako klíč k rozdělování dvořanů na milce a ostatní. Každý, kdo na dvůr vstupuje, si od tohoto kroku a od blízkosti ke králi slibuje nějaký užitek, a každý se své postavení snaží také co nejlépe zhodnotit. Úplně stejné chování může historik nazývat buď bezohledným arivismem, pokud jde o milce, anebo šikovnou hospodářskou politikou, pokud má jméno dotyčného v historickém povědomí dobrý zvuk. Problematickou je na pojmu milec konečně i skutečnost, že nemá charakterizovat jen určité osoby či okruh osob, ale supluje výkladový rámec, v němž je interpretace problematické role krále nahrazena schématem špatných rádců.

Je zajímavé, že staročeské lexikum patrně označení milec neznalo. Odhlédneme-li od pojmu *milík* ve smyslu milenec či milovník,¹⁶ jediná relevantní zmínka v kartotéce Staročeského slovníku uvádí *milcův kámen*; z této jednotliviny ovšem nelze vyvozovat další závěry. Je pravděpodobné, že termín milec jako označení králova důvěrníka uvedl do literatury poprvé František Palacký, jenž jím přeložil latinské *gratiani regis*.¹⁷ Patrně se opíral o slova Jana Náze při druhém slyšení Jana Husa v Kostnici, která zaznamenal Petr z Mladoňovic.¹⁸ Palacký ve svém výkladu připojil i poněkud nadsazenou poznámku, že královi milci byli „*považováni až i za zvláštní stav čili třídu obyvatelstva Českého*“. Je otázkou, nakolik byl zakladatel moderní české historiografie ovlivněn ovzduším romantismu, jež mu velelo dramati- zovat děj; vytvoření všemocné kamarily kolem nešťastné osobnosti požadavkům žánru rozhodně odpovídalo. Stejně tak nejasné zůstává, nakolik se v Palackého vý- kladu odrazil dobový nacionálně–politický program. Paralela mezi vyšší šlechtou 19. století coby nositele českého státního práva a vyšší šlechtou konce 14. století, hájící starobylé výsady proti panovníkovi a jeho věrným, se nabízí.¹⁹ Ať již se však do Palackého konceptu promítlo dobové ovzduší jakkoliv, jím nastíněné pojetí úlohy milců na dvoře Václava se stalo v následných výkladech naprosto převažujícím.

Nedílnou součástí těchto pojednání je charakteristika, že se král obklopoval lidmi nižšího původu typu Zikmunda Hulera, Jíry z Roztok či Jana Čůcha ze Zásady (v personálním výčtu těchto postav dochází v jednotlivých pracích k drobným obmě-

¹⁶ Jan GEBAUER, *Slovník staročeský II (K–N)*, Praha 1970², s. 360.

¹⁷ František PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě II*, Praha 1875, s. 376, 394 a 409.

¹⁸ „*Et sciatis, reverendi patres, quod dominus rex Boemie nunquam favebat eis nec favet, sed illi sui gratiani faciunt totum*“, FRB VIII, Václav Novotný (ed.), Praha 1932, s. 80. Dalším latinským označením pro královy oblíbence mohl být pojem *amator*, k tomu *Bericht über die Erste Gefangennehmung König Wenzels 1394*, in: *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae XII*, Vincenz Brandl (ed.), Brünn 1890, č. 228, s. 220.

¹⁹ Jako hlavní uvádí tyto důvody P. MORAW, *König Wenzels (1378–1419) Hof*, s. 169–170.

nám). Z několika postav, které mají nejhorší pověst, byl vytvořen jakýsi *typus*, jenž ji automaticky přenáší i na další dvořany z řad nižší šlechty. Tento přístup pohled na Václavův dvůr poněkud zkresluje. Proč nikde není napsáno, že se král obklopoval lidmi nižšího původu typu Bořivoje ze Svinař, Jana z Mühlheimu či Petra Zmrzlíka ze Svojšína? Odpověď je jednoduchá: Neboť nemají, alespoň v českém prostředí, špatnou pověst a nezapadají tak do konceptu, jehož základní kontury ostatně byly nastíněny již v závěru 14. století.

Právě jednoznačnost pramenných svědectví, která se navzájem shodují a doplňují, vytváří zdánlivě věrohodný obraz Václavova nejbližšího okolí. Přes toto souznění je však třeba brát v potaz, že – ostatně jako naprostá většina dokladů o oblíbencích – pochází z nepřátelského tábora. Zdrojů je přitom několik. Na jedné straně část zemské nobility, která při formování dvorských mocenských struktur přišla zkrátka a královi oblíbenci pro ni logicky představují konkurenci. A protože se v chápání vyšší šlechty stavovská kvalita rovnala kvalitě politické, poukaz na osoby nízkého původu získal povahu argumentu jejich nedostatečné kvalifikace při výkonu vládních úkolů, což mohla, ale zároveň nemusela být pravda. Podobné výtky ovšem nalezneme u celé řady středověkých panovníků – římského krále Jindřicha IV., burgundského vévody Filipa Dobrého, francouzského krále Ludvíka XI., z domácího prostředí pak u knížete Soběslava II. Ačkoli byl výběr osob nižšího původu někdy projevem vlastní slabosti, jako např. u anglického krále Eduarda II., často se za tímto postojem skrývá snaha o rozšíření panovnické moci, tedy o větší nezávislost na dosavadní politické elitě.

V kritice osob pohybujících se v nejbližším králově okolí byly s panskou opozicí zajedno i církevní kruhy. K napjatým vztahům přispěl zejména konflikt mezi Václavem a arcibiskupem Janem z Jenštejna, který ve svém žalobním spise *Acta in curia Romana* zmiňuje rovněž prohřešky králových oblíbenců, ať již Zikmunda Hulera či Jana Čůcha ze Zásady.²⁰ To však nebyl jediný zdroj, z něhož plynula nevraživost církve vůči Václavovu okolí. V okruhu nejbližších králových důvěrníků se zformovala skupina příznivců rodícího se reformního hnutí, kterému dokázala svým mocenským vlivem vytvořit zázemí. Právě vůči těmto rádcům se obraceli katoličtí duchovní, neboť v nich – patrně právem – spatřovali důležité prostředníky při šíření husitských myšlenek.²¹

Obraz vytvořený ve středověku a převzatý kritickým dějepiscectvím je již natolik zažitý, že historikové hledají stopy vztahu mezi Václavem a jeho oblíbenci i v pramenech, které o něm žádné svědectví nevydávají. V tomto duchu interpretoval

²⁰ Jan ZÍTEK, *Ke sporu Jana z Jenštejna s Václavem IV.*, Časopis katolického duchovenstva 50, 1909, s. 215, 326.

²¹ Miloslav POLÍVKA, *Šlechta a reformátoři (Ke vzájemným vztahům české šlechty a ideologů husitství před rokem 1419)*, Mediaevalia Historica Bohemica 1, 1991, s. 231–255.

Alfred Thomas staročeské rytířské romány *Tandariáš a Floribella* či *Tristram a Izolda*, jejichž hrdinové se v příběhu těší prominentnímu postavení na úkor postav králů. Tento nepoměr má být zrcadlem české společnosti poslední čtvrtiny 14. století, „kdy královská moc zaznamenávala určitý ústup a na vzestupu byl naopak vliv nižší šlechty a patriciátu“.²² Ve skutečnosti nejde o odraz dění doby Václavovy, ale o dodržení principů výstavby děje rytířských románů. Bezchybné a nedotknutelné postavě krále schází konfliktní potenciál, a tudíž je pro narativ nezajímavá. Panovníkova pasivita v textu nereflexuje jeho skutečnou pasivitu, nýbrž se podřizuje pravidlům literárního žánru. Král je představitelem jiného typu moci, který není pro výstavbu děje vhodný; nositelem akce mohou být jen postavy z nižších společenských pater.²³

Ačkoli představa o Václavově nejbližším okolí vychází z evidentně jednostranných výpovědí, absence svědectví opačných nedává historikům na vybranou a nutí je ve větší či menší míře přijímat hlasy kritiků. To je zřejmé zejména v případě úlohy králových blízkých ve sporu s arcibiskupem. Byť si jsou badatelé vědomi tendenčnosti Jenštejnova žalobního spisu, většinu sporných bodů nelze ověřit a přijmout tak jím vyprávěný příběh jako celek představuje nejsnadnější řešení. Důvěryhodnost podobných nařčení je přitom nutné přijímat s nejvyšší obezřetností, jak ukazují paralely z dalších panovnických dvorů.²⁴ Pokud však kritické hlasy mluví o vládě oblíbenců (ve smyslu jejich vlastního prospěchu), ve skutečnosti mohlo jít o vládu skrze oblíbence a ve prospěch panovníka.²⁵

Jako poměrně ustálený se jeví katalog výtek, jež směřovaly vůči královým oblíbencům. Obecně lze říci, že jejich charakter je podobný bez ohledu na zemi či období vzniku, a není bez zajímavosti, že např. opozice vůči Jiřímu z Poděbrad vytvářela svůj program na základě dokumentů pocházejících z odboje proti Václavovi. V zásadě lze výtky rozdělit do čtyř hlavních skupin. Na prvním místě stojí špatné rady králi, jež následuje zneužívání svěřených úřadů; třetí skupinou je svévolný výklad práva a konečně čtvrtou finanční obohacování.²⁶ Všechny zmíněné prohřešky

²² Alfred THOMAS, *Čechy královny Anny. Česká literatura a společnost v letech 1310–1420*, Brno 2005, s. 184.

²³ Opírám se zde o interpretaci Otakara SLANAŘE, *Možnosti a hranice mimetické interpretace na příkladu postav ve středověké rytířské epice*, Česká literatura (v tisku).

²⁴ Arnd REITEMEIER, *Günstlinge und ihre Wahrnehmung am englischen Hof des 14. Jahrhunderts*, in: *Der Fall des Günstlings. Hofparteien in Europa vom 13. bis zum 17. Jahrhundert*, Residenzenforschung 17, Jan Hirschbiegel – Werner Paravicini (Hg.), Ostfildern 2004, s. 203.

²⁵ Werner PARAVICINI, *Der Fall des Günstlings. Hofparteien in Europa vom 13. bis zum 17. Jahrhundert*, in: *Der Fall des Günstlings. Hofparteien in Europa vom 13. bis zum 17. Jahrhundert*, Residenzenforschung 17, Jan Hirschbiegel – Werner Paravicini (Hg.), Ostfildern 2004, s. 18.

²⁶ A. REITEMEIER, *Günstlinge*, s. 197–203.

nalezneme u oblíbenců Václava IV., nejjasněji vyjádřené asi autorem alegorické skladby *Nová rada*, ale pochopitelně i v celé řadě dalších svědectví.

Terčem všeobecné kritiky byl zejména dlouholetý podkomoří Zikmund Huler, původně pražský patricij zakoupený na venkově. Právě jeho postava může ukázat dvojznačnost morálních odsudků, kterými je dodnes zahrnován. Bezohledné kořistnictví, jež je mu vytýkáno, ve skutečnosti nemuselo být ničím více než důslednou snahou o vymáhání panovnického regálu, čímž si pochopitelně zjednával všeobecnou nenávist. Hlasy, že se sám Huler při této činnosti obohacoval, jsou nepochybně pravdivé, ovšem situaci nelze nahlížet dnešními měřítky. Zatímco v současné době je u státních úředníků fixní vyplácená odměna – alespoň teoreticky – jediným zdrojem příjmu, fungování středověkých úřadů se zakládalo na jiných principech. Jejich držitelé často nebyli honorováni a svoji odměnu si strhávali z prostředků získaných pro komorní pokladnu. Že od výkonu závisel jejich zisk je stejně tak zřejmé, jako že rostoucí bohatství vzbuzovalo závist. Posuzován by však Huler měl být nejen podle mínění jeho nepřátel, ale především na základě kritické analýzy fungování jemu svěřeného úřadu; jak zjistil Rostislav Nový, „*nejpokročilejší míru administrativní organizovanosti vykazoval v předhusitském období úřad podkomořský, a to od doby, kdy byl řízen Zikmundem Hulerem (1387–1405)*“.²⁷

Zikmund Huler byl nakonec jedinou osobností Václavova dvora, již potkal osud pro kariérní postup a pád „milce“ charakteristický, tzn. proces a odsouzení. Většinou je chápán jako spravedlivý trest za všechny spáchané prohřešky. Nicméně již současníci si byli vědomi problematičnosti Hulerova odsouzení a jako hlavní důvod uvádějí spíše intriky než skutečnou vinu mocného podkomořího.²⁸ Avšak i kdyby byl odsouzen právem a nikoli jako „*oběť politické a justiční vraždy*“,²⁹ kryl svými činy panovníka a není nepravděpodobné, že král ve snaze uchovat si svoji pověst Hulera jednoduše obětoval. Tímto krokem si ostatně uvolnil ruce pro vyjednávání s panskou opozicí, v jejíchž kruzích osobnost podkomořího vzbuzovala nenávist.

Rysy podobné Hulerově osudu vykazuje rovněž kariéra Bořivoje ze Svinař. I on byl důsledným zastáncem a spolutvůrcem Václavovy politiky a podobně jako Huler nebyl na teritoriu, kde vykonával králem delegovanou pravomoc, příliš oblíben. Stejně jako Huler důsledně vymáhal panovnická prerogativa, především ve finanční oblasti, přičemž nemálo z obdržených prostředků sloužilo k jeho osobnímu obohacení. Nicméně obraz jeho působení je v domácí historiografii vykreslen mnohem

²⁷ Rostislav NOVÝ, *Komorní důchod za krále Václava IV.*, in: *Historia docet. Sborník prací k počtě šedesátých narozenin prof. PhDr. Ivana Hlaváčka, CSc., Miloslav Polívka – Michal Svatoš (edd.)*, Praha 1992, s. 336.

²⁸ Srovnej svědectví Jana z Posilge, in: *Scriptores rerum Prussicarum III*, Theodor Hirsch (ed.), Leipzig 1866, s. 280.

²⁹ Tak František Michálek BARTOŠ, *České dějiny II/6. Čechy v době Husově 1378–1415*, Praha 1947, s. 213.

příznivěji, neboť Bořivoj je chápán jako zastánce českých zájmů v říšské politice. Do vnitropolitických záležitostí patrně příliš nepromlouval, což ho ušetřilo útoků jak soudobých kritiků Václava, tak i pozdějšího domácího dějepisce.³⁰

Ošidnost paušálních tvrzení hodnotících nepříznivě roli nižší šlechty na dvoře Václava IV. se ukazuje na příkladu vyšehradské manské soustavy.³¹ Zde působící dvořané, jejichž statut se zakládal na přízni krále a jeho obdarování, mohou být vnímání v podobném světle jako jiní královi oblíbenci. Podle všeho by právě s panovníkem jejich pozice stála i padala. S Václavovou smrtí ovšem dochází k opačnému procesu, než jaký by se dal předpokládat. Stačí zmínit jména jako Jan Žižka z Trocnova, Mikuláš z Husi, Jan Roháč z Dubé, Jan Řitka z Bezdědic, Jan ze Smiřic či Bernart z Valečova, kteří byli královskými služebníky příslušejícími k Vyšehradu a především až po panovníkově skonu prokázali své politické schopnosti.³² A byť k jejich pozdější kariéře přispěla blízkost k centru a vybudovaná síť kontaktů, je zřejmé, že Václav ve svých službách dokázal soustředit politickou elitu nižší šlechty a nikoli jen bezohledné arivisty.

* * *

Pokud byla problematika nižší šlechty na dvoře Václava IV. v první části studie sledována z pohledu „kvalitativního“, cenná zjištění může přinést i přístup „kvantitativní“. Důraz na několik jedinců, jejichž jména jsou neustále opakována, vytváří zkreslený dojem, že za těmito uměle vytvořenými *typy* se skrývají desítky dalších mocných příslušníků nižší nobility – a naopak, že vyšší šlechta byla z mocenských struktur vyřazena. Bližší pohled na sociální strukturu Václavova dvora ovšem ukazuje, že zde pozice nižší šlechty zdaleka nebyla tak dominantní, ba ani většinová. Největší podíl náležel šlechtě vyšší, což může vypadat jako paradox, když právě z řad panstva vycházela nejostřejší kritika vůči sociálnímu zázemí panovníka. Vysvětlení tkví ve složení vyšší šlechty, která se přes svoji zdánlivou jednotu dále vnitřně členila. Toto dělení získávalo viditelné projevy zejména v dobách domácí války, jako v případě bojů po nástupu Jana Lucemburského. Ačkoli se rozložení sil

³⁰ K postavě Bořivoje ze Svinař nověji Ivan HLAVÁČEK, *Bořivoj von Svinaře*, *Fränkische Lebensbilder* 6, Würzburg 1975, s. 77–91; P. HILSCH, *Bořivoj von Svinaře*; Vladimír RŮŽEK, *Družina Bořivoje ze Svinař ve službách Václava IV.*, *Minulostí západočeského kraje* 25, 1989, s. 57–90. Autor poslední studie dokázal, že přes nižší sociální statut Bořivoj udržoval vysoký reprezentační standard.

³¹ K poslání vyšehradské manské soustavy Miloslav POLÍVKA, *A Contribution to the Problem of Property Differentiation of the Lesser Nobility in the Pre-Hussite Period in Bohemia*, *Hospodářské dějiny* 2, 1978, s. 338, 348.

³² Roli vyšehradské manské soustavy jako působiště řady pozdějších husitských osobností zdůraznil Petr ČORNEJ, *Velké dějiny země Koruny české V*, Praha–Litomyšl 2000, s. 138.

v podobných konfliktech může zdát nahodilou konstelací, seskupování vycházelo z dlouhodobých mocensko–příbuzenských vazeb. Výzkum této problematiky je teprve v počátcích, nicméně první pozoruhodný výsledek nabízí příklad Zelenohorské jednoty. Rodové vazby jejích signatářů vykazují dlouhodobou kontinuitu a naznačují, že dělení vyšší šlechty mohlo mít hlubší kořeny, než jaké nám na první pohled odhaluje aktuální rozložení mocenských sil.³³ S tímto vědomím je třeba vnímat i účast vyšší šlechty na Václavově dvoře, která nebyla marginální ani svým počtem, ani významem.

Při analýze sociálního složení Václavova vládního aparátu je možné vycházet ze spolehlivého seznamu relátorů a radů, kteří byli skutečnými vykonavateli politické moci.³⁴ Pro potřeby srovnání bude prospěšné vzít na jedné straně celou tuto skupinu s vědomím, že mezi jednotlivými osobami existovaly propastné rozdíly co do počtu relací i reálného postavení. Takto je na Václavově dvoře doloženo celkem 160 relátorů a radů. U sedmi se mi nepodařilo sociální původ zjistit, 46 se řadí k duchovenstvu. Pro naše téma je zajímavých zbývajících 108. Sedm bylo měšťanského původu, mezi nižší šlechtu lze začlenit 32 osob. U dalších čtyř osob nelze spolehlivě určit, zda patřily mezi nižší či vyšší šlechtu; vedle čtyř členů panovnické dynastie patří zbylých 61 osob k vyšší šlechtě (do tohoto čísla zahrnuji i říšskou vyšší šlechtu).

Vedle celkového přehledu je užitečné vymezit si i užší skupinu, abychom zredukovali nebezpečí větších zkreslení, která by vznikla započtením osob vyskytujících se náhodně či pouze v jednotlivinách. Kritériem zde bude relátorská činnost doložená alespoň po dva roky.³⁵ Z celkem 56 takto vybraných osob patřilo osm k duchovenstvu a čtyři k městskému stavu. Mezi šlechtice lze zařadit 41 osob, přičemž 15 náleželo k nižší šlechtě a 26 k nobilitě vyšší. Zbylé tři osoby byly členy panovnické dynastie. Proporcčně tedy i užší okruh mocensky významných postav v králově okolí vykazuje sociální strukturu jako skupina širší. A byť mluva čísel může mocenské rozvržení na Václavově dvoře postihnout jen v určitých aspektech, přes možná zkreslení zaujme značný podíl vyšší šlechty oproti nobilitě nižší, a to jak při celkovém součtu, tak i při užším výběru. Užitečná jsou tato čísla ale především ve srovnání s ostatními panovnickými dvory. Nepůjde o žádnou komparaci se statistickými ambicemi, neboť takovému postupu brání rozdílné metodologické zakotvení

³³ Ivana ČERNÁ, *Příbuzenské vztahy členů Zelenohorské jednoty*, nepublikovaná diplomová práce, Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedf UK, Praha 2006.

³⁴ Vycházím ze soupisů, jež sestavil Ivan HLAVÁČEK, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen des böhmischen und römischen Königs Wenzel (IV.) 1376–1419*, Schriften der MGH 23, Stuttgart 1970, s. 456–482. Doplnky přinesl TÝŽ, *K organizaci*, s. 121–122. Ivan Hlaváček navázal na seznam F. M. BARTOŠE, *Čechy v době Husově*, s. 460–474.

³⁵ Uvedené kritérium bylo zvoleno z toho důvodu, že celkové počty relací nejsou k dispozici – pouze rozvržení v jednotlivých letech. Srovnej tabelární zpracování I. HLAVÁČKA, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen*, s. 473–476.

jednotlivých studií i způsob publikování výsledků. Navíc by ne vždy šlo o srovnávání srovnatelného, neboť jednotlivé dvory měly různou přitažlivost pro příslušníky nobility. Zároveň teritoria, jež spravovaly, byla odlišná svou sociální strukturou, což se logicky promítalo i do sociálního složení dvora. Nicméně již jen položení jednotlivých výsledků vedle sebe může leccos naznačit.

Pro dvory římských panovníků lze vyjít z výzkumu Petra Morawa, jehož propografie sice dosud nebyla zveřejněna, nicméně alespoň dílčí výsledky jsou v četných studiích k dispozici. Jako první se nabízí srovnání s dvorem Václava otce. Moraw pro Karlův dvůr doložil celkem 182 radů, z nichž 88 označil jako rady světské, přičemž vyloučil osoby měšťanského původu. Ačkoli neuvádí již další čísla, podíl vyšší šlechty, a to zejména nobility české, je podle něj velmi malý.³⁶ Dá se tedy předpokládat, že pokud je v období Václavovy vlády vyšší šlechta ve výkonných strukturách dvora zastoupena vůči svým méně urozeným druhům zhruba v poměru 2:1, na dvoře Karla IV. byl podíl nižší nobility mnohem výraznější. Podobný obrázek se nabízí u dvora Václava protikrále Ruprechta Falckého. Zde je srovnávání poněkud ošidnější, neboť do hry vstupuje rozdílná sociální základna jeho dědičných zemí a další proměnné, nicméně pro ilustraci je srovnání poměrů na jeho dvoře užitečné. Z 97 doložených radů patřilo 31 k duchovenstvu, ze zbylých 76 světských náležely přibližně dvě třetiny k šlechtě nižší a jedna třetina k šlechtě vyšší.³⁷ Je zajímavé se podívat i na dvůr jeho následovníka ve falcké kurfiřtské hodnosti. V radě Ludvíka III., vládnoucího v letech 1410–1436, je doloženo 36 příslušníků vyšší a 118 nižší šlechty.³⁸ Zde se zřetelně ukazuje, že přitažlivost dvora po ztrátě královské hodnosti poněkud poklesla, což se projevilo zvýšením podílu nižší šlechty.

Pro úplnost lze uvést složení rad Václavových vrstevníků. Bavorští vévodové z mnichovské větve (Jan II., Arnošt a Vilém III.), ze které pocházela Václava druhá manželka Žofie, měli v laické složce rady (od roku 1392–1438) celkem 22 měšťanů, 9 příslušníků vyšší šlechty a 79 osob ze šlechty nižší.³⁹ V rakouských zemích,

³⁶ Petr MORAW, *Räte und Kanzlei*, in: Kaiser Karl IV. Staatsmann und Mäzen, Ferdinand Seibt (Hg.), München 1978, s. 287–288.

³⁷ P. MORAW, *Beamtenum und Rat*, s. 87–109. Přitažlivost Ruprechtova dvora pro šlechtu sledoval Jochen SANDER, *Der Adel am Hof König Ruprechts (1400–1410)*, Jahrbuch für westdeutsche Landesgeschichte 11, 1985, s. 97–120.

³⁸ Christoph von BRANDENSTEIN, *Urkundenwesen und Kanzlei, Rat und Regierungssystem des Pfälzer Kurfürsten Ludwig III. (1410–1436)*, Göttingen 1983, s. 213–343.

³⁹ Klaus von ANDRIAN-WERBURG, *Urkundenwesen, Kanzlei, Rat und Regierungssystem der Herzoge Johann II., Ernst und Wilhelm III. von Bayern–München (1392–1438)*, Kallmünz 1971, s. 116–151. Jen pro úplnost lze doplnit údaje vztahující se k následujícímu vévodovi Albrechtu III. V jeho radě působili čtyři měšťané, pět příslušníků vyšší šlechty a 57 zástupců šlechty nižší. Gerda Maria LUCHA, *Kanzleischriftgut, Kanzlei, Rat und Regierungssystem unter Herzog Albrecht III. von Bayern–München 1438–1460*, Frankfurt am Main u. a. 1993, s. 263–301.

které jsou sociální strukturou podobné českému prostředí, byla provedena analýza pro období 1365–1406 (Albrecht III. a Albrecht IV. z albertinské větve, Leopold III. a Vilém z leopoldinské větve Habsburků). Byť nejsou k dispozici číselné údaje, dle autora dochází ke zlomu kolem 1400, kdy nižší šlechta začíná v radě vytlačovat šlechtu vyšší.⁴⁰

Je samozřejmé, že kvantitativní analýzu by bylo vhodné doplnit i rozbohem kvalitativním, a že by tím v rozložení sil mezi jednotlivými sociálními složkami došlo k určitým korekcím. Výsledný obraz by se však asi dramaticky nezměnil, a proto lze tvrdit, že podíl nižší šlechty na dvoře Václava byl ve vztahu k ostatním dvorům, ať již římských králů či dalších panovníků, výrazně menší; naopak zastoupení nobility vyšší se jeví velmi výrazné. Je nutné se ale zastavit ještě u jednoho často zdůrazňovaného tvrzení. Nižší šlechta je v předhusitských Čechách vnímána jako politicky nevyzrálá, a tato nevyzrálost se projevuje právě tím, že se na královský dvůr dostávají její příslušníci jen sami za sebe a ve své funkci následně selhávají. Podobná představa vychází z chápání vývoje jako procesu upevňování určitého korporativního vědomí a sebevědomí jednotlivých sociálních složek, přičemž právě nižší šlechta má být ukázkovým příkladem (s přelomovou fází v husitském období). Toto vnímání, jež je možné s určitými výhradami aplikovat na její podíl v zemských úřadech, je automaticky přenášeno i na dvorské prostředí, které ovšem fungovalo jinak. A sociální složení dvora vůbec nekopírovalo podíl té které society v celozemském dění. Co se týče dvora římských králů, prošel několika výraznými změnami v sociálním složení, a to třeba i za vlády jediného panovníka. Pokles podílu urozených v radě Fridricha III. dosáhl v závěru jeho života takových rozměrů, že z 12 nejdůležitějších osob náležela pouze jedna ke šlechtě vyšší, tři k nižší a zbylých osm byli měšťané. Za vlády Maxmiliána se tento poměr opět zvrátil ve prospěch nobility.⁴¹ Pokud se zaměříme na české panovníky, tak již srovnání Karla s Václavem ukázalo, že vývoj šel jaksí obráceně, než by se dalo očekávat. V královské radě Jiřího z Poděbrad hrálo hlavní roli sedm osob, které byly relátory naprosté většiny panovnických listin: dva měšťané, čtyři nižší šlechtici a pouze jeden příslušník panského stavu.⁴² Za Vladislava se tento poměr rychle mění. Ze seznamu 30 nejdůležitějších královských radů a relátorů v období do 1490, jak jej sestavil Josef Macek, patří rovná třetina k nižší šlechtě, dvě třetiny k panstvu – a měšťané zde nejsou za-

⁴⁰ Christian LACKNER, *Hof und Herrschaft. Rat, Kanzlei und Regierung der österreichischen Herzoge (1365–1406)*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 41, Wien–München 2002, s. 135.

⁴¹ Heinz NOFLATSCHER, *Räte und Herrscher. Politische Eliten an den Habsburgerhöfen der österreichischen Länder 1480–1530*, Mainz 1999, s. 166–192.

⁴² Hynek PREISLER, *Královská rada Jiřího z Poděbrad*, nepublikovaná diplomová práce, Ústav českých dějin FF UK, Praha 2006, s. 47nn.

stoupení vůbec.⁴³ Nepochybně se do složení obou dvorů promítly i konfesijní motivy. Sázet tedy na jakýsi obecný vývojový trend v zastoupení jednotlivých sociálních složek není u dvora možné. Ostatně je symptomatické, že přes složení Jiříkovy královské rady dnes nikdo nehovoří o milcích, ačkoli panstvo na průnik stavovskými nekvalifikovaných osob do vládního aparátu upozorňovalo se stejnou, ne-li větší razancí než za Václava IV.

Závěr

Dvůr Václava IV. se podílem nižší šlechty nijak nevymykal soudobým panovníckým dvorům, právě naopak, její zastoupení zde bylo podprůměrné. Ani kompetentnost jejich příslušníků vcelku vzato nelze hodnotit apriori odmítavě, neboť dosavadní povšechné hodnocení se zrodilo zobecněním špatné pověsti několika jejich příslušníků a přenesením tohoto negativního obrazu na celou sociální vrstvu. Za výtkami směřovanými tímto směrem lze spíše než odraz reálné situace spatřovat politický program vlivné části panstva, která nebyla spokojena se svým mocenským postavením. Právě tato opozice ovšem ukazuje, v čem dvůr Václava IV. selhal – v jedné ze základních funkcí, jež má dvůr plnit, totiž v integraci mocenských elit.⁴⁴ I Karel se obklopil ve svém výkonném aparátu lidmi, kteří neměli dostatečnou stavovskou kvalifikaci, dokázal však českému panstvu nabídnout jiné uplatnění. Jeho příslušníci se pohybovali v rámci širšího dvora na významných akcích či festivitech, představitele zemských struktur Karel zahrnul do programu panovnícké reprezentace, jak o tom svědčí např. znaková galerie na hradě Lauf, aniž by jim přitom přepustil iniciativu ve vlastním výkonném aparátu. Nic z toho nedokázal Václav IV. nabídnout a ani se o to nesnažil. Je logické, že vztah mezi královskou mocí a vlivnou částí panstva, jenž se za Karla IV. pohyboval na hraně možného, později sklouzl do opozičního postoje. Skutečná role nižší šlechty na Václavově dvoře však nebyla totožná s tím, co o ní ve svém programu vyšší šlechta prohlašovala a co se později stalo obecným přesvědčením při hodnocení Václavovy vlády.*

⁴³ Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích I–II*, Praha 2001², s. 330–331, příloha 4.

⁴⁴ Werner PARAVICINI, *Die ritterlich-höfische Kultur im Mittelalter*, Enzyklopädie Deutscher Geschichte 32, München 1999², s. 66–67; Sven RABELER, *Vertrauen und Gunst. Klientelismus am spätmittelalterlichen Hof*, in: *Der Fall des Günstlings. Hofparteien in Europa vom 13. bis zum 17. Jahrhundert*, Residenzenforschung 17, Jan Hirschbiegel – Werner Paravicini (Hg.), Ostfildern 2004, s. 60.

* Studie vznikla v rámci projektu Centra základního výzkumu „Křesťanství a česká společnost ve středověku“ (projekt MŠMT č. LC 521).

DER NIEDERE ADEL AM HOF WENZELS IV.

Bei der Beurteilung der herrschaftlichen und höfischen Strukturen des Königs Wenzel IV. wird mit Nachdruck eine höhere Beteiligung von niederen Adligen betont, wobei diese als politisch unreif und mitverantwortlich für die Fehlschläge des Königs eingeschätzt werden. In der Fachliteratur taucht für diese Schicht die Bezeichnung „mílec“ (Günstling) auf, wobei hervorgehoben wird, dass sie ihre Stellung aufgrund der Nähe zum König und nicht aufgrund ihrer persönlichen Eigenschaften erhielten. Die vorgelegte Studie versucht, sich einerseits mit der Entstehung dieses historiographischen Bildes und andererseits mit der wirklichen Stellung des niederen Adels am Hof Wenzels IV. auseinanderzusetzen.

Der erste Teil ist dem Begriff „mílec“ gewidmet. Er wurde nicht in den zeitgenössischen schriftlichen Quellen verwendet, kommt erst in der modernen Historiographie vor. Die Anwendung dieses Terminus ist bis auf den Gründungsvater der tschechischen kritischen Historiographie František Palacký zurückzuführen, der die Günstlinge sogar als besonderen Sozialstand ausgeklammert hat. Obwohl meistens nur von ein paar Einzelpersonen gesprochen wird, wurde aus diesen negativ wahrgenommenen Gestalten eine Art Typus gebildet, mit dessen Hilfe die Tätigkeit des ganzen niederen Adels beschrieben wird. Diese Verallgemeinerung, die in der gegenwärtigen Historiographie fest verankert ist, leidet jedoch an Unzulänglichkeit und spiegelt die tatsächlichen Verhältnisse am Hof Wenzels kaum wider. Die moderne Historiographie übernimmt damit ein Deutungsschema, das schon während der Ära Wenzels entstanden ist, gebildet vor allem von den Vertretern des hohen von Macht beseitigten Adels und der dem König feindlich gesinnten kirchlichen Kreise. Ein näherer Blick auf die niederadeligen Personen des königlichen Hofes zeigt, dass der König imstande war, die Elite dieses Standes um seine Person zu versammeln.

Der zweite Teil ist dem Vergleich der sozialen Struktur des Hofes von Wenzel mit den Höfen anderer Herrscher gewidmet, und das sowohl römischer oder böhmischer, als auch anderer Territorialherren, deren Herrschaftsgebiete Ähnlichkeiten in der sozialen Struktur mit den böhmischen Ländern aufweisen. Dieser Vergleich hat gezeigt, dass die Annahme einer als abnormal bezeichneten Beteiligung des niederen Adels am Hof Wenzels zurückgewiesen werden soll. Die Beteiligung des höheren Adels war gegenüber dem niederen zweimal so hoch, was im Vergleich mit anderen Höfen als außergewöhnlich hohe Zahl zu bezeichnen ist.

Die Gründe für die Entstehung der Vorstellung der grundsätzlichen Bedeutung des niederen Adels am Hof Wenzels sind woanders als in der realen Beteiligung zu suchen. Auch im Umkreis anderer Herrscher, und das gilt ebenfalls für Karl IV., sind niedrigere Sozialschichten zu finden, diese Herrscher sind aber mit dem Integrationsproblem der Angehörigen der Landeselite in dem erweiterten Hof zurechtgekommen,

ohne jedoch dieser Schicht die Initiative im eigenen exekutiven Apparat zu überlassen. Dieser Aspekt wurde von Wenzel und seinem Hof missachtet und das Verhältnis zwischen der königlichen Macht und dem einflussreichen Teil des höheren Adels, das sich im ganzen Spätmittelalter hindurch an der Grenze des Möglichen bewegte, rutschte in die Opposition beider Mächte. Ziel der Kritik waren – in den Augen der höheren Adligen ständisch und hiermit auch politisch nicht ausreichend qualifizierte – Angehörige des niederen Adels, die im Folgenden als Symbol der schlechten Regierung von Wenzel schlechthin galten. Dieses Stigma blieb auch in der modernen Historiographie bestehen.

ÚVAHA O STAVU BĀDÁNÍ KE DVORU ZIKMUNDA LUCEMBURSKÉHO A PŘEDSTAVENÍ PROSOPOGRAFICKÉHO VÝZKUMU ZIKMUNDOVÝCH DVOŘANŮ Z ČESKÝCH ZEMÍ

Petr ELBEL

Komplexní zpracování organizačně–správních, mocensko–politických, sociálních a kulturních dějin dvora římského, uherského a českého krále Zikmunda Lucemburského představuje velký úkol medievistického bádání.¹ Zatímco panovnické dvory

---

¹ Příspěvek je přepracovanou a rozšířenou verzí diskusního příspěvku, který jsem pronesl na kolokviu *Dvory a rezidence ve středověku I*, 18. března 2005. Příspěvek věnovaný výzkumu Zikmundovy strany na Moravě a Zikmundovým dvořanům z moravského markrabství, jenž zazněl na kolokviu *Dvory a rezidence ve středověku II*, 18.–19. října 2007, je v písemné podobě příliš rozsáhlý, a proto musí být otištěn na jiném místě. Oba příspěvky vznikly v rámci projektu P17519 *Sigismund (†1437), Kaiser im Reich, in Ungarn und in Böhmen*, financovaného rakouským *Fonds zur Förderung der wissenschaftlichen Forschung* a řešeného pod vedením Dr. Karla Hruzy na Österreichische Akademie der Wissenschaften Wien, Institut für Mittelalterforschung, Arbeitsgruppe *Regesta Imperii*. – V rámci projektu bylo zahájeno postupné přepracování Zikmundova svazku edice *Regesta Imperii XI. Die Urkunden Kaiser Sigmunds (1410–1437) I–II*, Wilhelm Altmann (ed.), Innsbruck 1896–1900. V první fázi bude doplněna *on–line* verze tohoto svazku, a to jednak o registry Zikmundových uherských listin, jež Wilhelm Altmann do své edice nepojal, jednak o registry Zikmundových listin v českých a moravských archivech. – Pokud jde o uherské listiny, jsou překládány stávající maďarské registry pro období 1410–1423, vydané v edici *Zsigmondkori oklevéltár II.2–X*, Elemér Mályusz – Ivan Borsa – Norbert C. Tóth (edd.), Budapest 1958–2007, a sice ve výběru omezeném na listiny, na jejichž vydání se panovník osobně podílel nebo byl o něm alespoň informován. Vyloučeny jsou tedy přepočtené listiny jednotlivých soudních institucí, vydávajících listiny jménem panovníka a pod speciálním typem královské pečeti, zcela nezávisle na osobě a místě pobytu vládce. – Pokud jde o český materiál, již nyní je evidováno přes 400 Zikmundových listin nepodchycených Wilhelmem Altmannem, z čehož téměř polovinu představují deperdita. Tyto listiny byly z větší části vydány v pozdějších českých edicích, zčásti se však jedná o inedita. I kdyby nebyl počet 400 listin dále rozšířen, což lze ještě očekávat, jedná se přibližně o třetinu z celkové matérie Zikmundových listin v českých archivech (Wilhelm Altmann shromáždil v českých archivech cca. 820 kusů). Zatímco uherský materiál bude publikován pouze *on–line*, regesta z českých archivů budou vydána také tiskem v prvních čtyřech sešitech *Regesta Imperii XI, Neubearbeitung*. – Vedle ediční činnosti jsou v rámci projektu zpracovávány studie o Zikmundově dvoře, především opět o jeho uherské a české složce. Bližší informace o projektu a kontakty na pracovníky lze nalézt na internetových stránkách Institutu für Mittelalterforschung ve Vídni, na adrese <http://www>.

Zikmundových bezprostředních předchůdců a nástupců na římském trůnu se v novější době staly předmětem souhrnných prací, které sice bude možno dále prohlubovat a korigovat, jež však patrně nedoznají zásadní revize,² v případě Zikmundova dvora nelze v dohledné době očekávat, že bychom se dočkali byť jen náznaku syntézy.³

---

oeaw.ac.at/ gema/ri_details_sigi.html. Je mou milou povinností poděkovat na tomto místě své kolegyni na témže projektu, Mgr. Mártě Kondor, za provedení četných rešerší v maďarské odborné literatuře.

² Řečené platí beze zbytku o panovnických dvorech Ruprechta Falckého, pro něž jsou k dispozici detailní časopisecké studie Petera MORAWA, *Beamtentum und Rat König Ruprechts*, *Zeitschrift für Geschichte des Oberrheins* 116, 1968, s. 59–126, a TÝŽ, *Kanzlei und Kanzleipersonal König Ruprechts*, *Archiv für Diplomatik* 15, 1969, s. 428–531, a především o dvoře Friedricha III., který v nedávné době podrobil důkladné analýze Paul–Joachim HEINIG, *Kaiser Friedrich III. (1440–1493). Hof, Regierung und Politik I*, Köln–Weimar–Wien 1997. Pokud jde o dvory Karla IV. a Václava IV., není již stav bádání tak uspokojivý, přesto však výrazně lepší, než je tomu v Zikmundově případě. Roztříštěnou literaturu ke dvoru Karla IV. vytěžil v podnětné knížce František KAVKA, *Am Hofe Karls IV.*, Leipzig 1989, jež ovšem není vybavena poznámkovým aparátem a bohužel obsahuje některé závažnější omyly a nepřesnosti. Stručnější, ale velmi solidní bilanci stavu poznání Karlova dvora nověji poskytl Peter MORAW, *Über den Hof Kaiser Karls IV.*, in: *Deutscher Königshof, Hoftag und Reichstag im späteren Mittelalter, Vorträge und Forschungen* 48, Peter Moraw (Hg.), Stuttgart 2002, s. 77–103. Pro dvůr Václava IV., jenž představuje takřka badatelskou doménu Ivana Hlaváčka, dosud rovněž postrádáme souhrnné zpracování. Výjimku představuje specifická součást dvora – královská kancelář, srovnej Ivan HLAVÁČEK, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen des böhmischen und römischen Königs Wenzel (IV.) 1376–1419. Ein Beitrag zur spätmittelalterlichen Diplomatie*, *Schriften der Monumenta Germaniae Historica* 23, Stuttgart 1971, jakož i dvorská rada, srovnej Tamtéž, s. 445–482. Srovnej TÝŽ, *K organizaci státního správního systému Václava IV. Dvě studie o jeho itineráři a radě*, Praha 1991. Určité shrnutí problematiky Václavova dvora nejnověji podal TÝŽ, *Hof und Hofführung Wenzels IV. (1376–1419)*, in: *Deutscher Königshof, Hoftag und Reichstag im späteren Mittelalter, Vorträge und Forschungen* 48, Peter Moraw (Hg.), Stuttgart 2002, s. 105–136. Z kulturně historického úhlu pohledu pak TÝŽ, *Der Hof Wenzels IV. als führendes Kulturzentrum Mitteleuropas*, in: *Die Wenzelsbibel. Vollständige Faksimileausgabe der Codices Vindobonenses 2759–2764 der österreichischen Nationalbibliothek Wien. Kommentar*, Graz 1998, s. 9–36. Výjimku představuje dvůr Albrechta Habsburského, vládnoucího v říši jen necelé dva roky, jenž byl dosud studován ještě méně než dvůr Zikmundův. V tomto případě však nejde, vzhledem ke krátkému trvání Albrechtovy vlády, o tak zásadní mezeru v poznání dvora středověkých římských králů.

³ Nedostatečná míra poznání Zikmundova dvora se odráží v hesle, jež zpracoval Martin Kintzinger pro publikaci *Höfe und Residenzen im spätmittelalterlichen Reich. Ein dynastisch-topographisches Handbuch. Dynastien und Höfe*, *Residenzenforschung* 15/1, Werner Paravicini – Jörg Wettlaufer (Hg.), Ostfildern 2003, heslo *Sigismund*, s. 329–336. Toto heslo je zpracováno dost jednostranně, autor čerpá téměř výhradně z vlastního výzkumu Zikmundovy familiarity, o jehož výsledcích budu níže zevrubněji referovat (poznámka 8) a přehlíží uherské struktury Zikmundova dvora. Podobně nedostatečná je také stručná stať Enikő CSUKOVITS, *Der Herrscherhof und die neue Elite*, in: *Sigismundus Rex et Imperator. Kunst und Kultur Sigismunds von Luxemburg 1387–*

Důvod neutěšeného stavu poznání Zikmundova dvora je patrně nutno hledat ve skutečnosti, že Zikmund vládl ve třech královstvích, v nichž pochopitelně existovaly různé tradice a zvyklosti, rozdílná politická situace, a především samostatné elity s odlišnými (často i protichůdnými) zájmy. Této skutečnosti se musely přizpůsobit také struktury Zikmundova dvora, které se podstatně lišily v jeho uherské a říšské části, přičemž v rámci říšské části tvořila zvláštní podskupinu česká složka dvora. Studium jednotlivých částí Zikmundova dvora postupovalo dosud téměř výlučně odděleně, a to navzdory několika mezinárodním konferencím věnovaným v poslední době Zikmundovi.

Když Zikmund roku 1411 definitivně získal trůn římského krále, měl patrně jen nejasnou představu, jak by měl efektivně vládnout ve vzniklém soustátí. Lucemburkové měli sice již dlouhou zkušenost s dvojvládím v říši a v České koruně, jednalo se ovšem o vládu v říši a v rodové doméně, jež byla součástí říše, a tedy o situaci, se kterou se *mutatis mutandis* setkáváme na dvoře každého římského krále v pozdním středověku. Zatímco Karel IV. vládu v říši a v Čechách dokázal skloubit a na jeho dvoře byla vyváženě zastoupena česká i říšská složka, Václav IV. nedokázal integrovat říšské elity do svých dvorských struktur, což bylo jednou z příčin jeho sesazení roku 1400.⁴ Jeho osudy mohly na Zikmunda působit jako negativní příklad.

Situace vytvořená po roce 1411 však byla podstatně složitější než dosavadní zkušenosti Lucemburků. Uherské království a říše byly dvěma „rovnoprávními“ státními celky, jež byly spojeny pouze osobou panovníka v „personální unii“.⁵ Oba celky si přitom uchovaly zcela suverénní postavení a jejich elity důsledně hlídaly, aby jim ve vzniklém „soustátí“ nepřipadlo druhořadé postavení. Tato specifická situace musela významně určovat podobu Zikmundova dvora, kde pochopitelně existovaly striktně oddělené řady dvorských úřadů, samostatné uherské kanceláře a

---

1437. Ausstellungskatalog, Imre Takács u. a. (Hg.), Mainz 2006, s. 284–286, psaná pro změnu výhradně z uherského pohledu.

⁴ Srovnej I. HLAVÁČEK, *K organizaci státního správního systému*, s. 111–112.

⁵ Konstrukci „personální unie“ na Zikmundovu vládu v Uhrách a říši aplikoval Loránd SZILAGYI, *Die Personalunion des Deutschen Reiches mit Ungarn in den Jahren 1410 bis 1439*, *Ungarische Jahrbücher* 16, 1936, s. 145–189, jenž se zabýval mechanismy fungování vzniklého soustátí, jeho politickým systémem, administrativou a dvorem. Slabinou studie je z dnešního pohledu přílišné lpění na právně teoretických a státovědných konstrukcích, jež byly vytvořeny novověkou právní vědou, a jejichž přenesení do středověku se v současné medievistice ukazuje jako poměrně zavádějící. Szilagyimu však rozhodně nelze upřít, že na základě analýzy pramenů přispěl k řešení některých dílčích otázek poměru říšské a uherských kanceláří, uherské královské rady (tj. rady baronů) a dvorské rady atd. Jeho závěry nicméně vyžadují důkladnou revizi, o níž se v současné době pokouší Márta Kondor ve své disertační práci zpracovávané na univerzitě v Pécsi.

kancelář říšská,⁶ ale také samostatná uherská královská rada (rada baronů) a dvorská rada v říši. O charakteru obou korporací, jež byly spíše okruhy osob než jasně definovanými institucemi, o jejich vzájemném ovlivňování a prolínání zejména v každodenním „vládním“ provozu však dosud chybí jakákoliv speciální literatura.

Podobně zůstává otázkou, jak byly na Zikmundově dvoře členěny a označovány další kategorie dvořanů. Existovali vedle sebe uherští *milites* (*iuvenes* a *parvuli*) *aule regie*, resp. *familiares aule regie*⁷ a říšská *familia regis* se svými kategoriemi⁸

⁶ Pokud bádání o Zikmundově dvoře je teprve v počátcích, tak k jeho kancelářím existuje již rozsáhlá disertační práce Ericha FORSTREITERA, *Die deutsche Reichskanzlei und deren Nebenzkanzleien Kaiser Sigmunds von Luxemburg*, Phil. Dissertation, Wien 1924, strojopis uložený v Universitätsbibliothek Wien a v Österreichische Nationalbibliothek. Publikována byla jen dílčí studie, TÝŽ, *Simon Amman von Asparn. Ein Niederösterreicher als Notar in der deutschen Reichskanzlei Kaiser Sigmunds von Luxemburg*, Festschrift zum 70. Geburtstag Oswald Redlichs, Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich, Neue Folge 21, 1928, Heft 3–4, s. 112–139. Bohužel, Forstreiterova disertace jako celek vyžaduje důkladnou revizi. Její slabou stránkou je zejména nepochopení vztahu mezi říšskou a uherskými kanceláři (Forstreiter hovoří pouze o jedné uherské kanceláři a tu považuje za „Nebenzkanzlei“ kanceláře říšské!) a celkově nedostatečná znalost uherských i českých poměrů. Pro říšské prostředí Forstreiterovy závěry částečně revidoval Franz–Rainer ERKENS, *Über Kanzlei und Kanzler König Sigismunds. Zum Kontinuitätsproblem in der deutschen Reichskanzlei unter dem letzten Luxemburger*, Archiv für Diplomatik 33, 1987, s. 429–458. Pro uherské kanceláře je nutno odkázat na maďarskou literaturu. Srovnej zejména Imre SZENTPÉTERY, *Magyar oklevéltan: a magyarországi középkori okleveles gyakorlat ismertetése*, A magyar történettudomány kézikönyve 2/3, Budapest 1930; Bernát Lajos KUMOROVICZ, *A királyi kápolnaispán oklevéladó működése. A királyi kancellária fejlődése a XIV. és XV. század fordulóján*, Regnum 5, 1942–1943, s. 455–497.

⁷ Podle Stanisława Andrzeje SROKY, *Polacy na Węgrzech za panowania Zygmunta Luksemburskiego 1387–1437*, Kraków 2001, s. 49–59, a E. CSUKOVITS, *Der Herrscherhof*, tvořily uherský dvůr především dva okruhy osob: 1) *barones regni*, kteří drželi významné dvorské úřady a byli spolu s nejmůžnějším preláty členy královské rady, a 2) *milites* (*iuvenes* a *parvuli*) *aule regie*, což byla skupina šlechticů, která stála ve službách panovníka, i když zpravidla neměla přístup k dvorským úřadům. Úkolem rytířů královského dvora bylo zdržovat se trvale v přítomnosti krále: někteří přímo tvořili královskou gardu, jiní byli pověřeni správou královských hradů anebo byli služebníky předních dvorských hodnostářů (z řad baronů). Z poněkud zjednodušujícího výkladu Stanisława Andrzeje Sroky a Enikő Csukovits zcela vypadli *familiares aule regie*, jež se rovněž objevují v uherských pramenech, a kteří měli podobné postavení jako *milites aule regie*, patrně s výjimkou oněch vojenských funkcí. Diferencovaněji k rytířům a familiářům uherského dvora srovnej Ágnesz KURCZ, *Lovagi kultúra Magyarországon a 13.–14. században*, Budapest 1994.

⁸ K Zikmundově říšské familiaritě srovnej Martin KINTZINGER, *Westbindungen im spätmittelalterlichen Europa. Auswärtige Politik zwischen dem Reich, Frankreich, Burgund und England in der Regierungszeit Kaiser Sigmunds*, Stuttgart 2000, kde je familiaritě věnována obsáhlá kapitola *Familia regis und Gesandtschaft im Reich zur Zeit Sigmunds*, s. 165–197 a prosopografická příloha, s. 417–470. Nedostatkem Kintzingerova výkladu není ani tak skutečnost, že se víceméně omezuje na říšskou familiaritu (čerpá především z Altmannovy edice a přímo z říšských kancelářských register), ale že toto omezení nikde nekonstatuje a patrně si je ani ne-

jako dva zřetelně oddělené okruhy osob, jež měly u dvora poněkud odlišné postavení dané odlišnými tradicemi v Uhrách a říši? Nebo se jednalo v zásadě o jeden a tentýž okruh osob pocházejících z obou království (eventuelně také z Polska a dalších zemí) a lišila se pouze titulatura těchto osob podle praxe uherských resp. říšské kanceláře? Tyto zásadní otázky prozatím nemohou být jednoznačně zodpovězeny, neboť dosavadní bádání se po poměru uherské a říšské složky Zikmundova dvora téměř vůbec netázalo a – jak již bylo řečeno – studovalo Zikmundův dvůr odděleně, z uherského resp. říšského úhlu pohledu.

Roku 1420 se vývoj Zikmundova dvora dále zkomplikoval, když na hlavě posledního Lucemburka přibyla třetí koruna. Na druhou stranu však nelze rok 1420 jako mezník ve vývoji Zikmundova dvora přeceňovat: osoby z Čech byly do Zikmundova dvora v hojné míře integrovány již v předchozích letech, po roce 1420 tento proces sice zesílil, ale k výraznému rozšíření české složky dvora došlo až roku 1436. Teprve po roce 1436 lze tedy bez výhrad konstatovat, že Zikmundův dvůr měl tři víceméně rovnocenné složky – říšskou, uherskou a českou.

Poznání Zikmundova dvora jako celku je tedy prozatím v nedohlednu. Pominu-li poměrně rozsáhlou literaturu k problematice kulturního prostředí a uměleckého mecenátu na dvoře, jejíž zhodnocení by vyžadovalo samostatný příspěvek z pohledu dějin umění resp. literatury,⁹ soustředilo se dosavadní bádání do následujících okruhů:

---

uvědomuje. Do Kintzingerova výkladu tak proniklo i několik uherských *familiars* či *milites aule regie*, jež se náhodou objevili v pramenech říšské provenience, jejich zařazení je ovšem spíše zavádějící. Překvapivě malý počet těchto osob totiž svedl autora (na jiném místě) ke zcela mylnému konstatování, že v Zikmundově familiaritě bylo zastoupeno jen velmi málo Uhrů, srovnej *Höfe und Residenzen*, s. 335. Kintzinger zřejmě příliš nepracoval s edicí *Zsigmondkori oklevéltár*, v seznamu pramenů cituje pouze první dva díly dovedené do roku 1410, srovnej M. KINTZINGER, *Westbindungen*, s. 382, byť roku 1997 vyšel již díl pátý dovedený k roku 1416. Srovnej hesla *királyi familiáris*, *udvari familiáris* a *udvari miles* v rejstříku jednotlivých svazků této edice.

⁹ Na tomto místě nutno zmínit alespoň cenné katalogy dvou velkých výstav umění Zikmundovy doby, jež se konaly v Budapešti roku 1987 a v Budapešti a Lucemburku roku 2006, srovnej *Művészeti Zsigmond király koráiban 1387–1437. Tanulmányok–Katalogus I–II*, Ernő Márosi – György Székely – Emese Nagy (edd.), Budapest 1987; *Sigismundus rex et imperator. Kunst und Kultur Sigismunds von Luxemburg 1387–1437*. Ausstellungskatalog, Imre Takács u. a. (Hg.), Mainz 2006. Pokud jde o literární kulturu na Zikmundově dvoře, existuje především početná literatura k osobnosti a dílu Oswalda z Wolkensteinu a Pietra Paola Vergeria, srovnej Anton SCHWOB, *Oswald von Wolkenstein*, Bozen 1979; TÝŽ, *Probleme des mittelalterlichen Fürstendienstes und literarische Fiktion. Oswald von Wolkenstein als Diener und Rat König Sigmunds*, *Südostdeutsches Archiv* 22–23, 1979–1980, s. 5–25; TÝŽ, *Der Dichter und der König. Zum Verhältnis zwischen Oswald von Wolkenstein und Sigmund von Luxemburg*, in: *Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387–1437. Beiträge zur Herrschaft Kaiser Sigismunds und der europäischen Geschichte um 1400*, Josef Macek – Ernő Marosi – Ferdinand Seibt (Hg.), Warendorf 1994, s. 201–219; Wilhelm BAUM, *Kaiser Sigismund und Oskar von Wolkenstein*, *Jahrbuch der Oswald von Wolkenstein–Gesellschaft* 4, 1986–1987, s. 201–228; Florio BÁNFI,

- 1) právněhistorické a diplomatické studie k jednotlivým dvorským úřadům a institucím, akcentující administrativní funkce dvora (v říši především studie o vývoji říšské komory a komorního soudu, dvorského soudu, úřadu hofmistra, dvorského maršálka a specifické součásti dvora – říšské kanceláře, ale také o proměnách instituce dvorských sjezdů;¹⁰ v Uhrách zatím zejména studie o vývoji dvorských soudů¹¹),
- 2) biografie předních dvořanů a studie o šlechtických rodech, tradičně spojených se dvorem,¹²

Pier Paolo Vergerio in Ungheria, Archivio di Scienze, Lettere ed Arti della Società Italo–Ungherese Mattia Corvino 1–2, 1939–1940, s. 1–30; Zsuzsanna KISÉRY, *Vergerio und Sigismund von Luxemburg*, in: Sigismundus rex et imperator. Kunst und Kultur Sigismunds von Luxemburg 1387–1437. Ausstellungskatalog, Imre Takács u. a. (Hg.), Mainz 2006, s. 292–294.

¹⁰ Ze základních prací pro říšský dvorský soud a komorní soud srovnej Karl LECHNER, *Reichshofgericht und königliches Kammergericht im 15. Jahrhundert*, in: Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 7, 1907, s. 44–186 a nově Friedrich BATTENBERG, *Gerichtsschreiberamt und Kanzlei am Reichshofgericht 1235–1451*, Quellen und Forschungen zur höchsten Gerichtsbarkeit im alten Reich 2, Köln–Wien 1974; TÝŽ, *Die königlichen Hofrichter vom 13. bis 15. Jahrhundert. Eine Untersuchung zur sozialen und funktionalen Einbindung der Hofgerichtsbarkeit in den Königshof*, in: Deutscher Königshof, Hoftag und Reichstag im späteren Mittelalter, Vorträge und Forschungen 48, Peter Moraw (Hg.), Stuttgart 2002, s. 239–290. K úřadu hofmistra Gerhard SEELIGER, *Das deutsche Hofmeisteramt im späteren Mittelalter*, Innsbruck 1885, k úřadu dvorských palatinů Jürgen ARNDT, *Zur Entwicklung des kaiserlichen Hofpfalzgrafenamtes*, in: Hofpfalzgrafen–Register 1, Neustadt a. d. Aisch 1964, s. V–XXIV. Ke kanceláři srovnej práce citované výše v poznámce 6. Ke dvorským sjezdům nejnověji Gabriele ANNAS, *Hoftag – Gemeiner Tag – Reichstag. Studien zur strukturellen Entwicklung deutscher Reichsversammlungen des späten Mittelalters (1349–1471) I–II*, Göttingen 2004. Solidní shrnutí vývoje pozdně středověkého královského dvora z pohledu dějin správy podal Peter MORAW, *Organisation und Funktion von Verwaltung im ausgehenden Mittelalter (ca. 1350–1500)*, in: Deutsche Verwaltungsgeschichte 1. Vom Spätmittelalter bis zum Ende des Reiches, Kurt G. A. Jeserich u. a. (Hg.), Stuttgart 1983, s. 21–65 a Peter MORAW, *Königliche Herrschaft und Verwaltung im spätmittelalterlichen Reich (ca. 1350–1450)*, in: Das spätmittelalterliche Königtum im europäischen Vergleich, Vorträge und Forschungen 32, Reinhard Schneider (Hg.), Sigmaringen 1987, s. 185–200. K politickému systému v říši za Zikmundovy vlády srovnej Sabine WEFERS, *Das politische System Kaiser Sigmunds*, Stuttgart 1989.

¹¹ Přehledné shrnutí ve standardní práci Timón ÁKOS, *Ungarische Verfassungs– und Rechtsgeschichte mit Bezug auf die Rechtsentwicklung der westlichen Staaten*, Berlin 1909. Novější literatura k tématu vychází téměř výhradně v maďarském jazyce, nejnověji srovnej Márta KONDOR, *A királyi kúria bíróságaitól a kancelláriáig. A központi kormányzat és adminisztráció Zsigmond–kori történetéhez*, Századok 142, 2008, s. 403–436

¹² Uvádím pouze novější práce k významnějším osobám: Dieter KARASEK, *Konrad von Weinsberg. Studien zur Reichspolitik im Zeitalter Sigismunds*, Phil. Dissertation, Erlangen 1967; Franz IRSIGLER, *Konrad von Weinsberg (etwa 1370–1448). Adeliger – Diplomat – Kaufmann*, Württembergisch Franken 66, 1982, s. 59–80; Paul–Joachim HEINIG, *War Kaspar Schlick ein Fälscher?*, in: Fälschungen im Mittelalter. Internationaler Kongreß der MGH 1986, Hannover 1986, s. 247–281,

- 3) dílčí prosopografické výzkumy, věnované jednotlivým okruhům a skupinám osob, vymezeným buďto svým postavením u dvora (uherští baroni, říšská familiarita)¹³ nebo teritoriálním původem (Italové a Poláci),¹⁴
- 4) studie o roli rytířské kultury na Zikmundově dvoře, zejména o funkcích a vývoji Zikmundem založeného dvorského rytířského řádu – tzv. Dračího řádu.¹⁵

---

tam shrnuta starší literatura o Šlikovi; Bernhard JÄHNIG, *Johann von Wallenrode O. T. Erzbischof von Riga, königlicher Rat, Deutschordensdiplomat und Bischof von Lüttich im Zeitalter des Schismas und des Konstanzer Konzils (von 1370–1419)*, Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 24, Bonn–Godesberg 1970; Elsanne GILOMEN–SCHENKEL, *Henmann Offenburg (1379–1459). Ein Basler Diplomat im Dienste der Stadt, des Konzils und des Reichs*, Basel 1975; Carmen HEYER, *Hans I. von Lupfen*, Singen 1991; Friedrich Bernward FAHLBUSCH, *Hartung von Clux. Ritter König Heinrichs V. – Rat Kaiser Sigmunds*, in: *Studia Luxemburgensia. Festschrift Heinz Stoob zum 70. Geburtstag*, Friedrich Bernward Fahlbusch – Peter Johannek (Hg.), Warendorf 1989, s. 353–403. Pro uherské prostředí srovnej alespoň Pál ENGEL, *Ozorai Pipo emlékezete*, in: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok, Enikő Csukovits (ed.), Budapest 2003, s. 247–301; Ádám VAJK, *Kanizsai János*, in: *Esztergomi érsek 1001–2003*, Margit Beke (ed.), Budapest 2003, s. 196–200; Tamás FEDELES, *Uski János (1377 körül–1428) pécsi prépost, Zsigmond király diplomatája*, in: Pécs–Baranyai arcképcsarnok, István Lengvári – Imre Ódor (edd.), Pécs 2003 (CD–ROM); Daniela DVOŘÁKOVÁ, *Rytier a jeho král. Stibor zo Stiboric a Žigmund Luxemburský. Sonda do života stredovekého uhorského šľachtica s osobitým zreteľom na územie Slovenska*, Budmerice 2003; TÁŽ, *Šľachtici z Ludanic a kráľ Žigmund Luxemburský*, *Historický časopis* 48, 2000, s. 35–44; Stanisław Andrzej SROKA, *Książę Władysław Opolczyk na Węgrzech*, Kraków 1996.

¹³ Pál ENGEL, *Zsigmond bárói: Rövid életrajzok*, in: *Művészet Zsigmond király korában I*, Budapest 1987, s. 405–458, prosopografie 23 uherských baronů a 4 významných magnátských rodů za Zikmundovy vlády; M. KINTZINGER, *Westbindungen*, s. 165–197 a 417–470. K Zikmundovu uherskému doprovodu na jeho římské korunovační jízdě srovnej Enikő CSUKOVITS, *Zsigmond király római kísérete*, in: *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére*, Enikő Csukovics (ed.), Budapest 1998, s. 11–35.

¹⁴ Gisela BEINHOFF, *Die Italiener am Hof Kaiser Sigismunds (1410–1437)*, Europäische Hochschulschriften: Reihe 3, Geschichte und ihre Hilfswissenschaften 620, Frankfurt am Main u. a. 1995; Daniela DVOŘÁKOVÁ, *Polacy na dworze Węgierskim za panowania Zygmunta Luksemburskiego. Ścibor ze Ściborzyc i jego krewni*, in: *Genealogia. Rola związków rodzinnych i rodowych w życiu publicznym w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym*, Andrzej Radziwiński – Jan Wroniszewski (edd.), Toruń 1996, s. 171–180; TÁŽ, *Poliaci na dvore Žigmunda Luxemburského*, *Historické Štúdie* 40, 1999, S. 5–33; S. A. SROKA, *Polacy na Węgrzech*.

¹⁵ Na tomto místě je opět nutno odkázat na řadu interdisciplinárně pojatých studií historiků umění a literatury (srovnej poznámka 9). Historikové dosud nejvíce pozornosti věnovali integritivní funkci dvorské kultury, přičemž obzvláštnímu zájmu se těšil Zikmundův Dračí řád, z novější literatury srovnej zejména Igor GRAUS, *Dračí rád Žigmunda Luxemburského a jeho symbolika*, *Slovenská archivistika* 31, 1996, s. 86–106; Pál LÖVEI, *Hoforden im Mittelalter unter besonderer Berücksichtigung des Drachenordens*, in: *Sigismundus rex et imperator. Kunst und Kultur Sigismunds von Luxemburg 1387–1437. Ausstellungskatalog*, Imre Takács u. a. (Hg.), Mainz 2006, s. 251–263 a katalogové heslo *Der Drachenorden*, Tamtéž, s. 337–356. Pokud jde o rituály a festi-

Z prací věnovaných strukturám a personálnímu složení Zikmundova dvora bych se chtěl krátce zastavit alespoň u jedné – u monografie Gisely Beinhoffové, věnované Italům na Zikmundově dvoře. Tato práce – domnívám se – ukázala, jak by mohlo postupovat prosopografické studium Zikmundova dvora, jež je dosud teprve v počátcích. Výzkum Gisely Beinhoffové, narozdíl např. od Kintzingerova studia Zikmundovy familiarity, je velmi široce koncipován. Gisela Beinhoffová neshromažďovala pouze osoby, které byly se Zikmundovým dvorem spojeny formální vazbou (členstvím v radě, prostřednictvím institutu familiarity apod.), ale také všechny osoby z Itálie, které byly Zikmundem privilegovány nebo obdarovány (zpravidla odměnou za jejich blíže nespecifikované služby), a které u jeho dvora kratší či delší dobu pobývaly (např. též v diplomatických poselstvech italských republik a signorií). Takto široké pojetí se v případě italského elementu osvědčilo, protože jednak z řady aspektů osvětlilo Zikmundovu komplikovanou italskou politiku a diplomacii, ale také výrazně přispělo k poznání kulturního prostředí jeho dvora, na který s italskými dvořany, specializovanými rádci či vyslanci pronikala raná italská renesance a humanismus. Práci Gisely Beinhoffové bohužel chybí určité zobecnění, v němž by se autorka na základě svého dílčího výzkumu pokusila o nastínění struktur Zikmundova dvora. Na omluvu Beinhoffové je však nutno připustit, že k syntetickému poznání struktur Zikmundova dvora bude možno dospět až po detailní prosopografické analýze dvořanů z Uher, německých oblastí říše a ze zemí Koruny české, neboť tyto tři okruhy osob nepochybně tvořily jádro dvora posledního Lucemburka.

* * *

Na následujících stranách bude představen projekt prosopografického studia členů Zikmundova dvora z českých zemí, jenž je dílčí součástí projektu *Sigismund (†1437), Kaiser im Reich, in Ungarn und in Böhmen Regest Imperii*.¹⁶ Nejprve několik poznámek ke stavu poznání této problematiky v české historiografii.

Jak známo, osobnost a vláda Zikmunda Lucemburského nepatřila dlouhou dobu k příliš frekventovaným tématům české historiografie. Jako nepřítel husitů, radikálními husitskými kazateli označovaný za apokalyptickou šelmu, byl Zikmund studován pouze v souvislosti s dějinami české reformace a husitské revoluce, a to téměř výlučně v negativním kontextu. Proto není divu, že zájem o Zikmundovy dvořany a politické partnery z českých zemí projevovali nejprve historikové z řad

---

vity na Zikmundově dvoře, jedná se o dosud nedostatečně studovanou problematiku. Nejnověji jí ovšem byl věnován tematický blok konference *Kaiser Sigismund (1410–1437): Herrschaftspraxis, Urkunden und Rituale*, uspořádané Historickým ústavem Masarykovy univerzity a Institutem für Mittelalterforschung der ÖAW ve dnech 6.–7. prosince 2007 v Brně, (konferenční sborník vyjde roku 2009 ve Vídni v rámci řady Regesta Imperii – Beihefte).

¹⁶ Srovnej poznámka 1.

českých Němců (četné studie o Kašparu Šlikovi, biografická studie o biskupu Janovi Železném), a že z českých historiků jako první obrátil pozornost k Zikmundově straně teprve František Kavka ve své disertační práci obhájené roku 1948.¹⁷

Období po roce 1948 ovšem studiu Zikmundovy osoby a jeho strany opět nepřálo a situace se začala měnit teprve v 80. letech, kdy vznikla řada studií o politice Zikmunda Lucemburského v českých zemích s důrazem na roli katolických měst a na proces sekularizace v husitské revoluci.¹⁸ Teprve v této době – v souvislosti se změnami interpretace husitské revoluce a jejího polipanského vyústění – čeští historikové objevili přínos Zikmundovy osobnosti pro ukončení husitských válek a dosažení kompromisu kompaktát, jež spolu se Zikmundovými volebními kapitulacemi v Čechách na dlouhou dobu ukotvila řadu náboženských a politických výdobytků husitské revoluce.

Změny v hodnocení Zikmundovy osobnosti českými historiky zrcadlila již monumentální *Husitská revoluce* z pera Františka Šmahela.¹⁹ Další posun byl pak patrný v knize Františka Kavky *Poslední Lucemburk na českém trůnu* z roku 1998, kde František Kavka mimo jiné poprvé publikoval řadu výsledků své před padesáti lety napsané disertační práce.²⁰ Snad právě vydání práce Františka Kavky podnítilo vlnu zájmu o Zikmundovu stranu v českých zemích, jejímž výsledkem byla mimo jiné biografie Oldřicha II. z Rožmberka,²¹ vévody Přemka Opavského,²² monografie

¹⁷ František KAVKA, *Strana Zikmundova v husitské revoluci*, disertační práce, Praha 1948.

¹⁸ Srovnej zejména Josef HEJNIC – Miloslav POLÍVKA, *Plzeň v husitské revoluci*, Praha 1987; Miloslav POLÍVKA, *König Sigismund und die katholischen königlichen Städte in Böhmen während der hussitischen Revolution (1419–1437)*, in: Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387–1437. Beiträge zur Herrschaft Kaiser Sigismunds und der europäischen Geschichte um 1400, Josef Macek – Ernő Marosi – Ferdinand Seibt (Hg.), Warendorf 1994, s. 157–163; František KUBŮ, *Sigismund von Luxemburg und der Stadtstaat Eger*, in: Tamtéž, s. 165–170. K sekularizaci srovnej Jaroslav ČECHURA, *Rozsah a dynamika sekularizace církevních statků v západních Čechách na počátku husitské revoluce (v l. 1419–1420)*, Právně-historické studie 29, 1989, s. 43–69; TÝŽ, *Sekularizace církevních statků v západních Čechách v letech 1421–1454*, Časopis Národního muzea, řada A, 165, 1996, s. 1–16; TÝŽ, *Die Säkularisation der kirchlichen Güter im hussitischen Böhmen und Sigismund von Luxemburg*, in: Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387–1437. Beiträge zur Herrschaft Kaiser Sigismunds und der europäischen Geschichte um 1400, Josef Macek – Ernő Marosi – Ferdinand Seibt (Hg.), Warendorf 1994, s. 121–131.

¹⁹ František ŠMAHEL, *Husitská revoluce I–IV*, Praha 1993.

²⁰ František KAVKA, *Poslední Lucemburk na českém trůně. Králem uprostřed revoluce*, Praha 1998.

²¹ Anna KUBÍKOVÁ, *Oldřich II. z Rožmberka*, České Budějovice 2004.

²² Martin ČAPSKÝ, *Vévoda Přemek Opavský (1366–1433). Ve službách posledních Lucemburků*, Knižnice Matice moravské 17, Brno–Opava 2005. Vztah Přemka Opavského k Zikmundovu dvoru Martin Čapský osvětlil již dříve v samostatné studii: TÝŽ, *Cesta vévody Přemka Opavského mezi familianty budínského dvora. Příspěvek k vytváření uherské strany v předvečer husitské*

o tzv. „opočenské straně“ v husitské revoluci,²³ ale také několik studií o biskupu Janovi Železném.²⁴

Prezentované prosopografické studium Zikmundových dvořanů z českých zemí má tedy již na čem stavět. Předmět studia se především zčásti překrývá s citovanou disertační prací Františka Kavky – to však platí v menší míře, než by se bylo zdálo. František Kavka studoval pouze rozsah, vojenskou sílu a politické cíle Zikmundovy strany mezi českou šlechtou v rozmezí let 1420–1434. Otázky po chronologii a míře začlenění jednotlivých osob do Zikmundových dvorských struktur, o vztahu mezi formální příslušností jednotlivců k dvorskému státu a jejich významem v Zikmundově české politice – takové otázky nebyly ještě ve 40. letech minulého století kladeny. Vzhledem k zaměření výzkumu Františka Kavky je také opodstatněné chronologické omezení na období 1420–1434. Pro výzkum Zikmundova dvora se tím ztrácí možnost sledovat kontinuitu Zikmundovy strany v období od přelomu 14. století do roku 1420, ale také konstituování Zikmundova českého dvora po roce 1436, jenž se překrýval se Zikmundovou stranou z doby husitské revoluce jen zčásti, neboť zde byla již významně zastoupena utrakvistická šlechta. Jiným nedostatkem práce Františka Kavky je její omezení na vlastní České království, bez zahrnutí vedlejších zemí Koruny české.

Při studiu osob z českých zemí ve strukturách Zikmundova dvora jsem se rozhodl v obecné rovině inspirovat citovanou studií Gisely Beinhoffové a pro svůj výzkum zvolil poměrně široká kritéria. Samozřejmě nebylo možno převzít strukturu práce Gisely Beinhoffové beze zbytku, protože poměry v Itálii a v českých zemích se pochopitelně v řadě ohledů diametrálně lišily. Pramenný výzkum tedy sleduje následující kritéria:

- 1) evidence osob z českých zemí, jež od panovníka obdržely *litterae familiaritatis* (*Dienstbrief*) či *litterae consiliariatus* nebo byly jmenovány do jednotlivých dvorských úřadů,

---

revoluce, in: Evropa a Čechy na konci středověku. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi, Eva Doležalová – Robert Novotný – Pavel Soukup (edd.), Praha 2004, s. 171–186.

²³ Martin ŠANDERA, *Zikmundovi věrní na českém severovýchodě. Opočenská strana v husitské revoluci*, České Budějovice 2005.

²⁴ Zátímco Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Litomyšlský biskup Jan IV. Železný a jeho vizitace*, Studie o rukopisech 21, 1982, s. 115–139, zaměřila svou pozornost na litomyšlské období Jana Železného, a to především na aspekty duchovní správy litomyšlské diecéze, nejnovější biografická studie mapuje celou životní dráhu tohoto preláta, srovnej Thomas KRZENCK, *Prelát táhne do války. Jan Železný*, in: Osobnosti moravských dějin 1, Libor Jan – Zdeněk Drahoš – Demeter Malaťák – Pavel Pumpr (edd.), Brno 2006, s. 129–153. Má studie o vztahu Jana Železného k Zikmundovi a jeho dvoru je prozatím v tisku, srovnej Petr ELBEL, *Olomoucký biskup Jan Železný a Zikmund Lucemburský. Příspěvek k poznání Zikmundovy spojenecké sítě v českých zemích a jeho dvorských struktur*, in: Historická dílna II. Sborník příspěvků přednesených v roce 2007, Jiří Stočes (ed.), Plzeň 2008, (v tisku).

- 2) evidence osob, ve spojitosti s nimiž jsou doloženy příslušné dvořanské tituly, aniž je dochován příslušný jmenovací dekret,
- 3) evidence osob, jež dlouhodobě vykonávaly pro panovníka různé dvorské služby (např. různá poselství a diplomatické mise) nebo se podílely na vyřizování každodenní správní agendy, zejména na relátorské činnosti,
- 4) evidence osob, jež navštěvovaly Zikmundův dvůr, pokud král pobýval mimo české země, případně ve svých rezidencích hostily panovníka a jeho dvůr během cest po korunních zemích,
- 5) evidence osob, jež vykonávaly pro panovníka vojenské služby (žoldněřský boj v Zikmundově vojsku nebo v posádkách Zikmundových hradů, zastávání hodnosti hejtmanů těchto hradů),
- 6) evidence osob, jež obdržely od Zikmunda listiny, vypovídající o jejich službách panovníkovi, jež ovšem nejsou v listině konkretizovány (jedná se zejména o dlužní úpisy, zástavní listiny, donační a lenní listiny, ale také o erbovní listiny a jiná privilegia),
- 7) evidence osob, u nichž sice přímé doklady kontaktů s panovníkem (body 1–6) chybí, jež ovšem prokazatelně patřily k Zikmundově straně (např. víme, že bojovaly proti husitům a byly v úzkém kontaktu se známými Zikmundovými dvořany a straníky).

Soubor jmen, získaný touto cestou, dokumentuje široký okruh osob od formálních dvořanů přes osoby, jež patřily k Zikmundově straně a měly blízko ke dvorským kruhům, nicméně formálními členy dvora se nikdy nestaly, až po osoby, jež sice také patřily k Zikmundově resp. ke katolické straně, avšak užší kontakty s panovníkem neměly. Při výzkumu je samozřejmě nutno zohledňovat proměny postojů jednotlivých osob v průběhu doby a časté, někdy i opakované změny stran, z nichž některé v pramenech nelze vůbec postihnout.

Závěr

Ukázalo se, že navzdory řadě dílčích bigrafických, prosopografických a zejména kulturně–historických studií Zikmundův dvůr zůstává velkým badatelským úkolem středoevropské medievistiky. Základní otázku představuje zejména objasnění vztahu Zikmundových uherských a říšských (a později také českých) dvorských struktur. Jedinou cestou k zodpovězení této otázky je přitom koordinace maďarského, slovenského a chorvatského bádání o Zikmundově dvoře s bádáním německým a rakouským, ale také českým a polským.

K prohloubení poznání Zikmundova dvora má přispět rovněž prezentovaný prosopografický výzkum české složky Zikmundova dvora, jenž se pokusí mj. nalézt místo českých dvořanů mezi uherskými a říšskými dvorskými strukturami Zikmunda Lucemburského. Tento výzkum by měl přinést výsledky ve třech oblastech:

- 1) poznáním české části Zikmundova dvora přispět k poznání dvora posledního Lucemburka jako celku,
- 2) v případě Čech prohloubit a v případě Moravy a dalších korunních zemí rozšířit dosavadní poznání Zikmundovy spojenecké sítě či strany za husitské revoluce,
- 3) a současně s tím dále prohloubit poznání Zikmundovy české politiky (především o její korunní dimenzi).

ÜBERLEGUNGEN ZUM FORSCHUNGSSTAND ÜBER DEN HOF SIGISMUNDS VON LUXEMBURG UND VORSTELLUNG DER PROSOPOGRAPHISCHEN FORSCHUNG DER HÖFLINGE SIGISMUNDS AUS DEN BÖHMISCHEN LÄNDERN

Im ersten Teil des Beitrags versucht der Autor den aktuellen Forschungsstand über den Hof Sigismunds von Luxemburg vorzustellen. Er weist darauf hin, dass die Forschung trotz zahlreicher bibliographischer Titel bisher nur wenig vorangekommen ist, wobei sich diese besonders auf die kulturgeschichtlichen (besonders auf die kunst- und literaturgeschichtlichen) Aspekte und auf die biographischen Studien zu den wichtigsten Höflingen konzentriert hat. Die prosopographischen Forschungen zu einzelnen Personengruppen, welche beispielsweise Gisela Beinhoff, Daniela Dvořáková oder Stanislav Sroka bearbeitet haben, sowie die diplomatisch-verwaltungsgeschichtlichen Analysen zu einzelnen Institutionen und „Ämtern“ am Hofe liefern bis jetzt eher Einzelergebnisse.

Den wichtigsten Grund für die geringen Fortschritte der Forschungen über den Hof Sigismunds stellt die Tatsache dar, dass es sich seit 1410/11 um den Hof eines Herrschers von zwei, später sogar von drei Königreichen handelte. Die Verflechtung der höfischen Strukturen, Institutionen und Personengruppen im Reich und im Königreich Ungarn (später auch in Böhmen), die aus unterschiedlichen Wurzeln erwachsen bzw. verschiedene Interessen repräsentierten, kompliziert die Hofforschung, ebenso wie das praktische Problem der mangelnden Sprachkenntnisse der meisten Forscher. Aus diesen Gründen ist es beispielsweise dazu gekommen, dass die wichtige Analyse der Familiarität Sigismunds von Martin Kintzinger sich fast ausschließlich auf die Familiare aus dem Reich konzentriert und die ungarische königliche Ritterschaft und Familiarität nicht behandelt, wobei Kintzinger aber behauptet, dass die Ungarn an der Familiarität Sigismunds nur geringen Anteil gehabt hätten.

Der einzige Weg zur wissenschaftlichen Bewältigung des Hofes Sigismunds führt also über die intensive internationale Zusammenarbeit der deutschsprachigen, ungarischen und tschechischen Forscher, die nun besonders durch das Sigismundprojekt der Regesta Imperii vorangetrieben wird. Innerhalb dieses Projektes werden die Urkunden Sigismunds aus ungarischen, böhmischen, mährischen, schlesischen und Lausitzer Archiven neu regestiert, wodurch die schlechte Zugänglichkeit dieser Quellen für die deutschsprachigen Forscher beseitigt werden sollte; daneben werden aber auch Forschungen über den Hof und die Regierung Sigismunds durchgeführt.

Ein Bestandteil dieser Forschungen ist auch das prosopographische Studium der Personen aus Böhmen und Mähren am Hofe Sigismunds, die durch den Autor

dieses Beitrags betrieben wird. Diese Forschung soll einerseits die Kenntnisse über den Hof Sigismunds um den böhmischen Blickwinkel ergänzen, andererseits das Bild der Regierung Sigismunds und seiner Anhängerschaft in Böhmen und Mähren, das durch František Kavka gebildet wurde, vertiefen. Während František Kavka sich in seiner Dissertation über die Partei Sigismunds in der hussitischen Revolution bloß auf den Wechsel in der Gruppe des königstreuen Adels in den Kriegsjahren 1420–1434 konzentrierte, soll das vorgestellte Forschungsprojekt auch die Eingliederung des böhmischen Bürgertums und der Geistlichkeit in die höfischen Strukturen berücksichtigen und den Wandel des böhmischen Anteils des Hofes Sigismunds in der gesamten Periode 1387–1437 verfolgen.

KRÁLŮV DVŮR A KRÁLOVSKÝ DVŮR V PRAZE 1436–1490

(POZNÁMKA K TÉMATU DVORA

A DVORSKÉ KULTURY V POHUSITSKÉM KRÁLOVSTVÍ)

Václav LEDVINKA

Diskusní příspěvek

Podoba panovnického dvora, dvorské společnosti, dvorské kultury a rezidenčního stylu českých králů byla formována kulturou, slohem a životním stylem společenských elit dané doby, byla však ovlivňována také aktuální politickou situací a mocenskopolitickým postavením panovníka; řídila se obecnými dobovými vzory a vzorci vystupování a reprezentace vládce–monarchy, byla však vždy výrazně poznamenána osobními vlastnostmi, dispozicemi, povahovými rysy a subjektivními představami konkrétní panovnické osobnosti. Z dosavadního bádání jsou již známé – a z jednání tohoto kolokvia jsou rovněž dostatečně patrné – výrazné změny, k nimž došlo ve skladbě a funkci dvora, v podobě dvorské kultury a v rezidenčním stylu za vlády jednotlivých českých panovníků z lucemburské dynastie – Jana, Karla I. (IV.) a Václava IV. Méně příznivý je stav poznání, pokud jde o předcházející období, o rezidenční styl, dvůr, dvorskou společnost a dvorskou kulturu přemyslovských králů ve 13. století. A jen velmi málo je zatím známo o podobě, funkci a kultuře dvora či dvorského prostředí českých panovníků v pozdním husitském a pohusitském období. Jde přitom o historiografický problém dosti zásadní, neboť není pochyb o tom, že společenský převrat takového rozsahu a dosahu, jakým byla husitská revoluce a z ní vzešlá česká reformace, nemohl neovlivnit zcela zásadně také postavení českého krále včetně jeho reprezentace, dvora a kultury dvorského prostředí.¹

---

¹ K celkové poznávací situaci lze poznamenat, že soustavnější pozornosti se u nás v uplynulých dvaceti letech těšila dvorská a rezidenční problematika raného novověku. Výsledky výzkumu tohoto období nejpráhledněji shrnují publikace vzešlé z badatelského okruhu Jihočeské univerzity, například *Dvory velmožů s erbem růže*, Václav Bůžek – Josef Hrdlička a kol. (edd.), Praha 1997 a zejména sborník *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku*, Opera histo-

Zatím tato problematika nebyla vlastně meritorně zkoumána a stojí stranou pozornosti, nepočítáme-li neinterpretované faktografické údaje a zcela okrajové zmínky v monografiích a přehledech o husitské epoše, popř. o poděbradském a jagellonském období. Výjimkou potvrzující pravidlo jsou pouze dílčí pasáže o panovníckém dvoře, dvorských hodnostech a hodnostářích ve dvou či třech novějších monografiích věnovaných společnosti a panovníckým osobnostem 15. století.² O malé míře zájmu o toto období ostatně svědčí i jeho nevelké zastoupení v programu našeho kolokvia. Je proto samozřejmě velmi žádoucí, aby se právě rezidenční a dvorská problematika této doby stala předmětem zevrubnějšího výzkumu.

Jedná se vlastně o tři navazující etapy: První z nich zahrnuje léta 1436–1457 a dvorské a rezidenční prostředí panovníckého dvora za krátkých českých vládních epizod krále Zikmunda Lucemburského (1436–1437), Albrechta Habsburského (1438–1439) a s odstupem Ladislava Pohrobka (1453–1457). Tito panovníci vzešli ještě z dvorského a kulturního prostředí doznívající poklasické gotiky, navazujícího na tradici a lesk královského a císařského majestátu doby Karla IV. Názornou představu o charakteru a úrovni tohoto dvorského prostředí poskytla loňská výstava našich maďarských kolegů o králi a císaři Zikmundovi.³ Je otázkou, v jaké míře tuto

---

rica 7, Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), České Budějovice 1999. Dvorské problematice středověké byla vedle již klasické práce František KAVKA, *Život na dvoře Karla IV.*, Praha 1993, věnována například důkladná a široce pojatá studie: Tomáš BALETKA, *Dvůr, rezidence a kancelář moravského markrabího Jošta (1375–1411)*, Sborník archivních prací 46, 1996, č. 2, s. 259–536. Obrat k soustavnějšímu studiu dvorů a rezidencí v období středověku přineslo kolokvium Historického ústavu AV ČR o tomto tématu uspořádané v březnu 2005 a následný sborník *Dvory a rezidence ve středověku*, Mediaevalia Historica Bohemica, Supplementum 1, Dana Dvořáčková–Malá (ed.), Praha 2006. K situaci v širším evropském badatelském kontextu srovnej bibliografické přehledy göttingenské Residenzen–Kommission: *Dynastie – Hof – Residenz. Fürstliche Höfe und Residenzen im spätmittelalterlichen Reich. Allgemeine Auswahlbibliographie zu einem Projekt der Residenzen–Kommission der Akademie der Wissenschaften in Göttingen*, Jan Hirschbiegel (Hg.), Kiel 2000; *Auswahlbibliographie von Neuerscheinungen zu Residenz und Hof 2001–2005*, Zusammengestellt von Mitteilungen der Residenzen–Kommission der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Jan Hirschbiegel – Silke Meier (edd.), Sonderheft 8, 2006. O novějším českém bádání informoval nedávno v rámci těchto přehledů Ivan HLAVÁČEK, *Residenzen und Verwaltungszentren in den Ländern der Böhmisches Krone im 14. bis 17. Jahrhundert*, Mitteilungen der Residenzen–Kommission der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen 16, 2006, č. 1, s. 67–69. Až po dokončení tohoto příspěvku vyšel sborník, *Rezidence a správní sídla v zemích České koruny ve 14.–17. století. Korunní země v dějinách českého státu III. Sborník příspěvků z mezinárodního kolokvia konaného ve dnech 29.–31. března 2006 v Clam–Gallasově paláci v Praze*, Lenka Bobková – Jana Konvičná (edd.), Praha 2007.

² Mám na mysli jmenovitě poslední publikované vědecké i popularizační práce Františka Kavky a Josefa Macka, jež cituji níže.

³ *Sigismundus rex et imperator. Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg 1387–1437*, Ausstellungskatalog, Mainz 2006, zejména studie Ernö MAROSIHO, *Reformatio*

svou dvorskou a rezidenční kulturu dokázal císař Zikmund a další jmenovaní panovníci vnést do husitských Čech a do svých pražských (či kutnohorských a dalších) rezidencí a nakolik tuto vládní, rezidenční, reprezentační a dvorskou tradici byla schopna akceptovat husitská Praha a tehdejší české kališnické prostředí, kde kontinuita dvorské a panovnické reprezentace byla zcela přerušena revolucí.

Král Zikmund, jeho choť Barbora a nejužší dvorský kruh za pobytu v Praze od 23. srpna 1436 do 11. listopadu 1437 sídlili v Králově dvoře na Starém Městě a v protilehlém domě na rohu Celetné ulice a Ovocného trhu, pozdějším Dvoře králové a posléze sídle pražské mincovny. Oba objekty, sloužící do roku 1419 rezidenčním potřebám krále Václava IV., byly zřejmě v takovém stavu, že byly schopny poskytnout nezbytné pohodlí a jistý luxus císaři, jeho dvoru a osobnímu služebnictvu. Z důvodů osobní bezpečnosti uprostřed mravně ortodoxního kališnického města zde bydlely také nevěstky, které tvořily nedílnou součást dámské části Zikmundova dvora. Většina dvořanů byla naopak dvorským maršálkem Arnoštem z Vlašimi ubytována porůznu v blízkých měšťanských domech. Jako dvorní kostel sloužil nedaleký minoritský chrám sv. Jakuba, který se stal také působištěm legáta basilejského koncilu Filiberta, biskupa z Coutances. Jsou k dispozici jednotlivé údaje o dvorské reprezentaci: o církevních i světských dvorských slavnostech, o pontifikálních mších a nešporách, o hostinách a divadelních představeních v Králově dvoře, o holdech knížat a rytířských turnajích na Staroměstském náměstí (jeden z nich se údajně odehrál též na Karlově mostě – jenž však podle dobových zpráv byl od července 1432 těžce pobořen povodní).

Hned na začátku Zikmundova pražského pobytu bylo doplněno obsazení hlavních zemských a dvorských úřadů i královské rady a v lednu 1437 došlo též k obnovení činnosti zemského soudu. Rekonstrukce personálního obsazení všech zmíněných výkonných a poradních orgánů je možná (navzdory zničení zemských desk i dalších dokumentů při požáru Hradu roku 1541 a zkáze významné části písemných pramenů městské provenience při požáru Staroměstské radnice 8. května 1945). Lze vyjít nejen z torzovitě dochovaných úředních pramenů, ale též z dobových korespondencí, z faktografických údajů publikovaných Václavem Vladivojem Tomkem a z další starší literatury. František Kavka, jenž přehledně shrnul větší část výše uvedených údajů o Zikmundově pražském pobytu, došel k závěru, že v období pražského pobytu císaře Zikmunda získali v zemských úřadech mírnou převahu

---

Sigismundi – Künstlerische und politische Repräsentation am Hof Sigismunds von Luxemburg, s. 24–37, Szilárda PAPPÁ, *Die neue Residenz Sigismunds in Pressburg*, s. 239–245; Sándora TÓTHA, *Die Gebäude des Budaer Königspalastes zur Zeit Sigismunds von Luxemburg*, s. 200–218, a Enikő CZUKOWITS, *Der Herrscherhof und die neue Elite*, s. 284–286.

konzervativní kališníci z řad české šlechty.⁴ Mezi přisedíci zemského soudu to platilo pouze pro zemany, kdežto v kurii panstva byl poměr opačný.⁵ Kališníci v Zikmundově okolí však byli vystaveni značnému restauračnímu a restitučnímu tlaku ze strany delegátů koncilu i ze strany císařových dvořanů – příslušníků katolické české, říšské, uherské a slezské šlechty. Důsledkem jejich defenzivní pozice bylo mimo jiné obětování voleného kališnického arcibiskupa Jana Rokycany, jenž se musel v červnu 1437 spasit útekem z Prahy, stejně jako přípuštění exemplární potupné veřejné popravy poraženého Jana Roháče z Dubé (9. září 1437), které bylo nicméně kališnickou většinou v zemi vnímáno jako urážka českého panského stavu.⁶ Významnou oporou kališnického křídla se poněkud nečekaně stala královna Barbora, která korunovací za českou královnu (11. února 1437) posílila svůj politický vliv a převzetím věnných měst i dalšího majetku získala ekonomickou samostatnost. Začala s některými českými šlechtici konspirovat proti nástupnictví Zikmundovy dcery Alžběty a zetě Albrechta Habsburského.

Líčení konspiračních zápletek kolem královny však nepatří do tématu tohoto příspěvku. Naopak sem spadá dvorská problematika za epizodní pražské vlády Albrechta Habsburského (1438–1439) a poté po dlouhém interregnu též za panování a pražského pobytu jeho syna Ladislava Pohrobka (1453–1457). Zde je však poznávací situace ve srovnání s dobou Zikmundovu o poznání horší. Lze říci, že tato etapa české rezidenční a dvorské kultury zůstává neprobádaná, nepočítáme-li tříšť údajů, rozptýlených v příslušných svazcích velkých přehledů Václava Vladivoje Tomka a Rudolfa Urbánka, a některé dílčí poznatky Josefa Macka.⁷

Proto k celkové charakteristice období 1436–1457 nelze na tomto místě říci zatím v podstatě nic nového.⁸ Pouze to, že pražský dvůr a rezidence krále Zikmunda, krále Albrechta (epizodně) a krále Ladislava se řídily a žily formami, zvyklostmi a

⁴ František KAVKA, *Poslední Lucemburk na českém trůně. Králem uprostřed revoluce*, Praha 1998, s. 209–213, 223–225, 230–231.

⁵ F. KAVKA, *Poslední Lucemburk*, s. 230. Obdobně hodnotí situaci Petr ČORNEJ, *Velké dějiny země Koruny české V, 1402–1437*, Praha–Litomyšl 2000, s. 645.

⁶ Petr ČORNEJ – Bohdan ZILYNSKYJ, *Jan Roháč z Dubé a Praha. Konec Jana Roháče – pověst a skutečnost*, Pražský sborník historický 20, 1987, s. 35–61; P. ČORNEJ, *Velké dějiny V*, s. 652.

⁷ Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy V–X*, Praha 1879–1894; Rudolf URBÁNEK, *České dějiny III/1–4. Věk poděbradský*, Praha 1915–1962; Josef MACEK, *Jiří z Poděbrad, Odkazy pokrokových osobností naší minulosti 20*, Praha 1967.

⁸ V době napsání tohoto příspěvku nebyl ještě vydán šestý svazek Velkých dějin země Koruny české, který přináší aktuální, i když pouze stručný přehled dnešního stavu poznání sledovaného období. Problematiky dvorské společnosti si všímá omezeně, toliko pokud jde o proměny korunovačního obřadu a o obsazení zemských a dvorských úřadů, srovnej Petr ČORNEJ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české VI, 1437–1526*, Praha–Litomyšl 2007, s. 50–52, 115–116, aj.

ceremoniály středoevropské rezidenční a dvorské kultury epochy dožívající vrcholné gotiky, které byly obvyklé na panovnickém dvoře posledního Lucemburka v Uher-
ském království a na dvoře habsburských vládců v sousedním Rakousku. Nakolik
však se tyto zvyklosti a ceremoniály podařilo uplatnit a naplnit v kališnické Praze
a jak a čím se pražský královský dvůr odlišoval od dvorů a rezidencí monarchů sou-
sedních zemí, není možno za současného stavu poznání zatím přesněji stanovit.

Druhou etapu problému nastoleného v tomto diskusním příspěvku představují
léta 1458–1471, tedy doba královské vlády Jiřího z Poděbrad. Zde je zásadní otáz-
kou, jak se dokázal panovnický majestát a jeho lesk prosadit a reprezentovat v nové
situaci, v pouze nepřímé návaznosti na předchozí domácí královskou tradici, i když
s jejím nepochybným vlivem, a nadto zcela bez vnějších dynastických vazeb, popří-
padě jen s českými poměry velmi omezeným importem dvorské kultury ze sousedních
monarchií. Tento diskusní příspěvek bohužel nemůže na základě výše uvedených
východisek ani ve zkratce naznačit, jakou míru panovnické a dvorské reprezentace
umožňovaly králi Jiřímu české porevoluční poměry, nakolik lze hovořit o „demokra-
tizaci“, poklesu či „změšťanštění“ dvorského prostředí, a jak se naopak za panování
„husitského krále“ prosazovaly snahy o důstojnou reprezentaci panovníka a o opětné
zvýšení lesku královského majestátu.

Přes existenci starších přehledů i několika novějších dílčích příspěvků chybějí
dosud podrobnější informace o tom, jak vlastně konkrétně vypadal, měnil se a fungo-
val dvůr krále Jiřího z Poděbrad, kdo jej tvořil a co se tam dělo, jak se formovala a
vyhlížela jeho dvorská kultura, jaké byly možnosti a formy panovnické reprezentace
ve srovnání s předrevoluční epochou Karla a Václava IV., popř. s porevoluční
pražskou vládní epizodou císaře a krále Zikmunda.⁹ Nemluvě opět o absenci jaké-
koli komparace a poznatků o tom, jak se české a pražské poměry v této době lišily
od soudobého dvorského prostředí v sousedních monarchiích a jejich rezidenčních
městech, zejména v Uhrách (Budíně), v habsburském Rakousku (Vídni) či v jagellon-
ském Polsku (Krakově). Neexistují zatím takřka žádné odpovědi na tyto konkrétní
otázky, spíše se stále tradují vágní hypotézy např. o přetrvávající destrukci kultury
a umění v poděbradské době, o nevládnosti upjatého českého kališnického prostředí
vůči dvorským jemnostem a radovánkám, o kulturní izolaci husitských Čech atd.
Na druhé straně se ovšem uvádějí nejednou protichůdné zlomkovité údaje o repre-

⁹ Pouze do roku 1464 je k dispozici přepodrobná, a proto místy málo přehledná faktografie
Rudolfa Urbánka, srovnej poznámka 7. Po tomto datu je nutno se vracet k faktografii Františka
Palackého a Václava Vladivoje Tomka, František PALACKÝ, *Dějiny národu českého V*, Praha
1860; Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy VI–X*, Praha 1879–1894, v kombinaci s pře-
hledy: Frederick G. HEYMANN, *George of Bohemia. King of Heretics*, Princetown–New Jersey
1965; Otakar ODLOŽILÍK, *The Husite King. Bohemia in European Affairs 1441–1471*, New
Brunswick–New Jersey 1965; Josef MACEK, *Jiří z Poděbrad*, Praha 1967, či Jaroslav BOUBÍN,
Česká „národní“ monarchie, Praha 1992, ad.

zentačních stavbách krále Jiřího inspirovaných karlovsou tradicí (vyšší Malostranská mostecká věž, průčelí Týnského chrámu, též obnova Králova dvora či Staroměstské radnice), o vynikajících domácích i zahraničních diplomatech a humanistech na Jiřího dvoře (mám na mysli Prokopa a Jana z Rabštejna, Ctibora Tovačovského z Cimburka, Antonia Mariniho, Martina Maira, Řehoře z Heimburku, ... a také královského syna Hynka z Poděbrad s jeho překlady povídek z Boccacciova *Dekameronu*, *Májovým snem* a *Verši o milovníku*). Známe jména řady významných i méně významných dvořanů a rádců, máme lepší či horší informace o velkorysých hospodářských i politických projektech panovníka a jeho rádců a také o ceremoniálech, velkolepých hostinách, turnajích a hrách při jeho jednáních se vznešenými zahraničními hosty.¹⁰ Pozornost zaslouží též údaje o emancipované roli královny Johany (†1475), která sídlila ve Dvoře králové přes ulici proti Královo dvoru a ve svém věnném městě Mělnice, vydávala listiny ve vlastní kanceláři, měla vlastní dvůr, hofmistra, kancléře a podkomořího. Vedla vlastní politická jednání s protivníky svého manžela, neváhala se v kritické chvíli sama postavit do čela zemské hotovosti a zastavit vpád uherského vojska (1470) a po Jiřího smrti se stala významnou oporou nového krále Vladislava II. (1471–1516). Těšila se obecnému respektu a byla schopna např. několikahodinovým politickým projevem zahájit a výrazně ovlivnit důležitý společný sněm kališnické a katolické strany v Benešově v květnu 1473.¹¹ Zdá se být na čase obrátit k těmto faktům a k výše naznačeným problémům soustavnější objektivní a kritickou badatelskou pozorností, aby z mozaiky nesourodých a neuspořádaných informací vznikl reálný obraz dvora, rezidenční a dvorské kultury husitského krále a jeho (katolické) choti.

¹⁰ P. ČORNEJ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny VI*, s. 152–240, 393–402, 622–628; J. MACEK, *Jiří z Poděbrad*, s. 170–210. Z novějších dílčích příspěvků námátkou upozorňuji například na stati: František ŠMAHEL, *Praha minulosti a současnosti očima Pavla Židka*, in: V komnatách paláců – v ulicích měst. Sborník příspěvků věnovaných Václavu Ledvinkovi k 60. narozeninám, Kateřina Jišová a kol. (edd.), Praha 2007, s. 79–86; Petr HLAVÁČEK, *Praha jako centrum Evropy a křesťanstva? M. Pavel Židek (†1471) a jeho představy o obnově rezidenční funkce hlavního města Českého království*, in: Rezidence a správní sídla v zemích České koruny ve 14.–17. století. Korunní země v dějinách českého státu III, Sborník příspěvků z mezinárodního kolokvia konaného ve dnech 29.–31. března 2006 v Clam–Gallasově paláci v Praze, Lenka Bobková – Jana Konvičná (edd.), Praha 2007, s. 113–125; Petr ČORNEJ, *Pohaslý lesk panovnického majestátu v porevolučních Čechách*, in: Lesk královského majestátu ve středověku. Pocta prof. PhDr. Františku Kavkovi, CSc. k nedožitým 85. narozeninám, Lenka Bobková – Mlada Holá (edd.), Praha–Litomyšl 2005, s. 99–122; Milena BARTLOVÁ, *Vlastní cestou. Výtvarné umění ve službách vladařské reprezentace Jiřího z Poděbrad a českých stavů v době jagellonské*, in: Tamtéž, s. 243–257.

¹¹ P. ČORNEJ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny VI*, s. 265, 419; Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526) I, Hospodářská základna a královská moc*, Praha 1992, s. 244–245; František BENEŠ, *Johana z Rožmitálu a královna Johana*, Vlastivědný sborník Podbrdská 7, 1973, s. 155–255.

Na poněkud pevnější půdě se ocitáme teprve ve třetí etapě výše uvedené periodizace vývoje pohusitského českého královského dvora a jeho dvorské kultury, to jest v pražském období vlády krále Vladislava II. Jagellonského, vymezeném lety 1471–1490 (1516). Záslouhou Františka Šmahela, Josefa Macka a Josefa Petráně (a také několika drobnějších prací dalších autorů) máme k dispozici základní údaje o struktuře a personálním složení královského dvora, o jeho hodnostářích a o proměně složení dvora i obsazení nejvyšších zemských úřadů po uzavření olomouckého míru (1479).¹² Víme také, že zde až do roku 1502 chyběl fraucimor – dvorní dámská společnost, neboť král Vladislav byl sice třikrát ženatý, podvakerát však pouze formálně a „na dálku“. Víme naopak i tentokrát velmi málo o vnitřním fungování dvora, o jeho každodennosti, hmotné kultuře, ceremonálu. V tomto ohledu se lze zatím opřít pouze o náhodné zprávy – např. o dvorských zábavách v průběhu několika-denního masopustu v Králově dvoře roku 1477,¹³ nebo o reprezentačním setkání Vladislava a Matyáše v Olomouci 1478 – zde se nabízí mimořádně zajímavé srovnání dvorské kultury českého krále Vladislava a uherského Matyáše.¹⁴

Doplnění a kontextové zasazení vyžadují poznatky Josefa Macka o skličující finanční situaci a hmotné nouzi Vladislavova dvora v 80. letech 15. století, stejně jako izolované údaje „z jiného soudku“ o dvorském a diplomatickém působení významných českých šlechtických osobností, o jejich podílu na financování královské politiky a reprezentace, a také např. o jejich aktivní účasti na získání uherské koruny pro Vladislava II. v roce 1490 (Vilém z Pernštejna se o její zisk zasloužil finanční půjčkou 24 000 zl. uherských na vybavení potřebného vojska, Jindřich IV. z Hradce působivým diplomatickým vystoupením v roli mluvčího českých stavů na uherském volebním sněmu v květnu až červenci 1490). Totéž platí o pozdějším působení čes-

¹² František ŠMAHEL, *Královské slavnosti ve středověkých Čechách*, in: Mezi středověkem a renesancí, Praha 2002, s. 107–132; TÝŽ, *Prag in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhundert*, in: Metropolen im Wandel. Zentralität in Ostmitteleuropa an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit, Berlin 1995, s. 185–211; TÝŽ, *Pražské povstání 1483*, PSH 19, 1986, s. 35–102; Josef PETRÁŇ, *Skladba pohusitské aristokracie v Čechách*, in: Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu, Josef Petráň (ed.), Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 1, 1976, s. 49–80; TÝŽ, *Stavovské království a jeho kultura v Čechách 1471–1526*, in: Pozdně gotické umění v Čechách 1471–1526, Praha 1978, s. 13–72; Anna SKÝBOVÁ, *Česká šlechta a jednání o povolání kompaktát r. 1525*, in: Proměny feudální třídy v Čechách, AUC – Philosophica et Historica 1, Josef Petráň (ed.), 1976, s. 81–112; Josef MACEK, *Tři ženy krále Vladislava*, Praha 1991. Právě Josef Macek, *Jagellonský věk I*, s. 236–238 konstatuje, že Vladislavův dvůr přímo navazoval na „skrovný“ dvůr krále Jiřího, popisuje panovníkovu tísnivou finanční situaci a upozorňuje mimo jiné na roli a význam dvorních šašků či „bláznů“. Přináší rovněž seznamy členů královského dvora v Praze, členů královské rady a nejčastějších přisedících komorního soudu, Tamtéž, s. 322–332.

¹³ Čeněk ZÍBRT, *Veselé chvíle v životě lidu českého*, Praha 2006², s. 136.

¹⁴ J. MACEK, *Tři ženy krále Vladislava*, s. 75–78.

kých šlechticů (a také nešlechtických úředníků – jako byl např. diplomat biskup Jan Filipec) na královském dvoře v Budíně. Velmi často, dlouhodobě nebo dokonce trvale zde z úřední povinnosti pobývala řada komorníků, sekretářů i dalších dvořanů a hodnostářů v čele s českým kancléřem a nejvyšším písařem. Právě oni udržovali více či méně pravidelný styk mezi budínským dvorem a těmi, kdo v zastoupení krále vládli v Čechách.¹⁵

Nelze zde hovořit o dalších desideratech, a také není možno – vzhledem k nedostatku času a omezenému rozsahu příspěvku – věnovat větší prostor rezidenční bipolaritě Pražský hrad – Králův dvůr (na Starém Městě). Zatímco příčiny definitivního přesídlení krále Vladislava II. z městské rezidence na Hrad v roce 1485 jsou dostatečně známy a v literatuře rozebrány, o tom, jaký význam lze přičítat této změně ve vztahu ke kontinuitě či naopak následným proměnám dvorské kultury a rezidenčního stylu královského dvora, ale rovněž ve vztahu k sebe-representaci české stavovské obce, je nutno teprve začít bádát a zahájit odbornou diskusi. Omezují se na tomto místě na připomenutí, že Králův dvůr na Starém Městě pražském byl sídlem českých panovníků a jejich královského dvora celé jedno století, od roku 1383 do roku 1485 (s césurou husitského bezvládí 1419–1436). Epocha jeho rezidenční slávy skončila rozhodnutím krále Vladislava přenést své sídlo na Pražský hrad. Jestliže se zřetelně rýsují tři rozdílná období Vladislavova pražského vládnutí – /1/ období politicko–válečné, doba zápasu o udržení královské moci (1471–1479), /2/ doba konečného zformování nové sociálně politické struktury nábožensky smíšeného stavovského království (1479–1485), /3/ období viditelné, zdůrazněné reprezentace královského majestátu a současně faktické vlády stavovské šlechtické elity (1485–1490/1516) – pak první dvě období jsou spjata s městskou panovnickou rezidencí v Králově dvoře, třetí je spojena s nakrátko obnovenou rezidenční rolí Pražského hradu.

Právě období let 1485–1490 s přesahem do uherského Vladislavova období je z hlediska tématu naší konference zajímavé řadou protikladů, vyžadujících další badatelské objasnění. Z nich uvádím jediný: král a jeho užší dvůr (60–70 osob) živoří na Pražském hradě za 40–45 kgč týdně přidělovaných z kutnohorské urbury, zatímco významní dvořané a šlechtičtí hodnostáři bohatnou a půjčují svému králi desetitisícové sumy. Současně členové širšího královského dvora kameníci Hanuš Spiesz a Benedikt Ried budují nové velkolepé královské rezidence s monogramem dvojitého W na Pražském hradě, Křivoklátě, v Kutné Hoře. Toto období viditelně zdůrazněné reprezentace královského majestátu projevující se ve dvorské kultuře, v architektuře rezidencí a v obnoveném rozkvětu výtvarných umění, obecné vzdělanosti i literární kultury je zároveň obdobím faktického úpadku královské moci a dobou, kdy se prosazuje oligarchická vláda stavovské šlechtické špičky. Jaké pro

¹⁵ J. MACEK, *Jagellonský věk I*, s. 238, 250–257; TÝŽ, *Tři ženy krále Vladislava*, s. 100–110.

to existuje vysvětlení? Zatím žádné dostatečně přesvědčivé a konkrétní. V kontextu našeho tématu se naopak místo něho nabízejí jen další otázky. Z nich již byla v literatuře nadhozena např. otázka, nakolik dvorskou a rezidenční reprezentaci za dané situace osobně inicioval (inspiroval) a ovlivňoval panovník a nakolik byla reprezentací fakticky vládnoucí české stavovské elity, jež ji také financovala ze zemských zdrojů, které byly plně pod její kontrolou. V této souvislosti si zaslouží pozornost mimo jiné např. dílčí problém správy Pražského hradu po obnovení jeho rezidenční funkce v roce 1485, a následně po přesídlení krále Vladislava II. do uherského Budína v roce 1490. Stal se Hrad obnoveným ohniskem reprezentace panovnické nebo státní (zemské)? Šlo do roku 1490 o reprezentaci společnou a po roce 1490 již pouze zemskou (stavovskou)? Existující sekvence hodnotí nejvyššího purkrabí pražského, menšího purkrabí Pražského hradu a hejtmana Pražského hradu a posun významu i náplně těchto funkcí v průběhu jagellonského období svědčí o nejednoduchosti vztahů mezi panovníkem a stavovskou reprezentací, o prolínání i křížení zájmů těchto rozhodujících politických subjektů. Faktorem, který určil další vývoj, se nakonec stala skutečnost, že král Vladislav pobyl na Pražském hradě po roce 1490 již pouze třikrát a strávil zde celkem sotva 19 měsíců. Jeho syn král Ludvík za deset let své vlády (1516–1526) pobyl v Praze pouhých 14 měsíců.¹⁶ Ve vztahu k Čechám zůstal „cizincem ve vlastním království“, jak nedávno doložil Václav Bůžek.¹⁷ Pozvolna budovaný nový pozdně gotický a raně renesanční královský palác na Pražském hradě se v důsledku toho nestal stálou či hlavní rezidencí českého panovníka a jeho dvora, nýbrž sídlem těch, kdo po roce 1490 v zemi skutečně vládli – českých stavů a jimi ovládaných zemských úřadů.¹⁸

¹⁶ J. MACEK, *Jagellonský věk I*, s. 230–241. K problematice správy a výstavby Pražského hradu srovnej Jaromír ČELAKOVSKÝ, *Hrad pražský a majetková práva k němu do roku 1526*, Sborník příspěvků k dějinám král. hl. města Prahy, I, 1907, s. 60–82; J. PETRÁŇ, *Stavovské království*, s. 18–19, 22–25, 54–55.

¹⁷ Václav BŮŽEK, *Cizinci ve vlastním království. Pobyt Ludvíka Jagellonského a Marie Habsburské v Čechách na přelomu let 1522–1523*, in: *V komnatách paláců – v ulicích měst*, Sborník příspěvků věnovaných Václavu Ledvinkovi k 60. narozeninám, Kateřina Jišová a kol. (edd.), Praha 2007, s. 233–243. Vedle zde uvedených důvodů dalším faktorem odcizení byla hmotná nouze a finanční tíseň, která se proti době Vladislavově ještě zvýšila o další nesplacené královské dluhy. Poznamenala již v dětství Ludvíkovu pražskou korunovaci (11. března 1509), při níž chyběly velké slavnosti, na Hrad a do katedrály byli vpuštěni pouze pozvaní hosté „...a také nebyla taková hojnost všeho, jaká bývala dříve za jiných králů /.../ stolů bylo jen něco málo“, a dokonce oproti dávnému obyčeji „...ted' ani peníze nerozhazovali [rozuměj: mezi lid]“, *Ze starých letopisů českých*, Jaroslav Porák – Jaroslav Kašpar (edd.), Praha 1980, s. 313.

¹⁸ Opuštěný Králův dvůr na Starém Městě pražském byl roku 1515 zastaven a v polovině 16. století přešel, rozdělený na dvě části, do dědičné držby Ladislava z Lobkovic a Jana z Plané a Žebráka. Roku 1634 obě části vykoupil arcibiskup kardinál Harrach a založil zde arcibiskupský

Na závěr je možno shrnout, že problematika zkoumání královských rezidencí, panovnického dvora a dvorské kultury pohusitského Českého království je především problémem hledání prvků kontinuity a diskontinuity s předchozím vývojem a problémem stanovení míry výjimečnosti (odlišnosti) české reality, či naopak její shodnosti (typičnosti) ve srovnání se situací v okolních středoevropských monarchiích. Nezbyvá, nežli znovu opakovat přání či výzvu, aby právě k tomuto aspektu daného období a jeho rezidenčně dvorské a kulturně reprezentační problematiky byla pokud možno v brzké době obrácena co nejsoustavnější badatelská pozornost.

---

seminář, srovnej *Umělecké památky Prahy I, Staré Město, Josefov*, Pavel Vlček a kol. (edd.), Praha 1996, s. 537.

DER HOF DES KÖNIGS UND DER KÖNIGSHOF IN PRAG 1436–1490

(ANMERKUNG ZUM THEMA DES HOFES UND DER HOFKULTUR
IM NACHHUSSITISCHEN KÖNIGREICH)

Diskussionsbeitrag

Bislang ist nur wenig über Form, Funktion und Kultur des Hofes oder der höfischen Umgebung der böhmischen Könige in der späten hussitischen oder nachhussitischen Zeit bekannt. Es handelt sich dabei um ein historiographisch ganz grundsätzliches Problem, denn es besteht kein Zweifel, dass ein gesellschaftlicher Umsturz von solchem Umfang und solcher Bedeutung, wie ihn die hussitische Revolution und die daraus hervorgehende böhmische Revolution darstellte, grundsätzlich auch die Stellung des böhmischen Königs einschließlich seiner Repräsentation, seines Hofes und die Kultur der höfischen Umgebung beeinflusste.

Der Wiederaufbau der staatlichen Struktur und der Königsmacht nach der hussitischen Revolution verlief in drei Etappen: die erste umfasst die Jahre 1436–1457 und Gegenstand der Forschung ist die höfische und Residenz Umgebung des Herrscherhofes in den kurzen böhmischen Regierungsepisoden König Sigismunds von Luxemburg, Albrechts von Habsburg und mit einem Zeitabstand Ladislaus' Posthumus. Diese Herrscher erwachsen noch aus der höfischen und kulturellen Umgebung der ausklingenden nachklassischen Gotik, die an den Glanz der Königlichen und Kaiserlichen Majestät der Zeit Karl des IV. anknüpft. Es entsteht die Frage, in welchem Maß sie diese ihre höfische und Residenzkultur in das hussitische Böhmen und ihre Prager Residenzen hineintrugen, und wie die herrschende, residente und höfische Tradition das hussitische Prag und die damalige moralisch und religiös rigorose tschechische Kalixtinerumgebung akzeptierte.

Die zweite Etappe stellen die Herrscherjahre des von den Ständen gewählten hussitischen Königs Georg von Podiebrad (1458–1471) dar. Hier ergibt sich das Problem, wie sich die Herrschermajestät und ihr Glanz in der neuen Situation durchsetzen und repräsentieren konnte, in nur indirekter Anknüpfung an die vorherige königliche Tradition und ohne evidente Außenbeziehungen zum nächsten Ausland. Damit hängt die Frage zusammen, inwieweit man über Niedergang, „Demokratisierung“ oder „Verbürgerlichung“ der Prager höfischen Umgebung sprechen kann. Es wird die Absenz eines gesamthistoriographischen Blickes auf dieses Problem sowie auch das Fehlen von Vergleichen und Kenntnissen darüber festgestellt, wie sich die Prager Residenz und der Hof des Königs Georg von der zeitgenössischen höfischen Umgebung in benachbarten Königreichen, vor allem in Ungarn (Buda),

im habsburgischen Österreich (Wien) oder im jagellonischen Polen (Krakau) unterscheiden.

Die dritte Etappe besteht in den Regierungszeiten der Könige Wladislaus II. und Ludwig aus der Dynastie der Jagiellonen (1571–1526). Der Beitrag stellt auf der Basis zugänglicher faktografischer Ausgangspunkte die Frage, welche Freiheit die böhmischen Verhältnisse der Repräsentation des Herrschers und des Hofes ermöglichten und wie sich Bemühungen um eine angemessene Repräsentation des Herrschers und um eine Erhöhung des Glanzes der Majestät in dem Augenblick durchsetzen konnten, in dem die politische Hegemonie des Adels voll zum Tragen kam. Er erinnert an die Rolle der bipolaren Residenzen Prager Burg – Königshof (in der Altstadt) zu dieser Zeit und die Bedeutung der endgültigen Umsiedlung des Königs Wladislaus II. aus der städtischen Residenz auf die Burg im Jahre 1484. Der Fall der Prager Residenz in eine periphere Rolle ab der Zeit, als König Wladislaus II. die ungarische Krone erlangte und im Jahre 1490 nach Buda übersiedelte, bedeutete auch seine Verwandlung in ein richtiges Zentrum der böhmischen Ständemonarchie. Der neue königliche Palast auf der Prager Burg verwandelte sich in den Sitz der Ständevertretungen der Länder.

Am Ende wird festgestellt, dass das Problem in der Erforschung der königlichen Residenz, des Hofes und der höfischen Kultur des nachhussitischen böhmischen Königreiches vor allem im Suchen kontinuierlicher und diskontinuierlicher Elemente bezüglich der vorherigen Entwicklung und im Feststellen des Ausmaßes der Außergewöhnlichkeit (Unterschiedlichkeit) der böhmischen Realität oder im Gegenteil ihrer Übereinstimmung (Charakteristik) im Vergleich zu der Situation in den umgebenden mitteleuropäischen Monarchien besteht. Diesem Problem sollte sich nach Meinung des Autors die Forschung systematisch zuwenden.

DVORSKÁ SPOLEČNOST HLOHOVSKÉHO A OPAVSKÉHO VÉVODY ZIKMUNDA JAGELLONSKÉHO

Petr KOZÁK

Konec jara roku 1502 zastihl obec Velkého Hlohova uprostřed horečnatých příprav. Jakpak by ne. Hlavní město vévodství vyplňujícího severozápadní cíp Slezska se připravovalo na příjezd svého zeměpána. Jindy snad poměrně banální záležitost dostávala v hlohovském mikrokosmu příděch senzace. Uplynulo již téměř patnáct let od doby, kdy do bran města vkročil jeho vévoda. Šlo o Jana II., posledního místního vládce z piastovské dynastie, jehož odchod roku 1488 se nesl ve znamení očekávání ozbrojené konfrontace s králem Matyášem Korvínem. Následovalo období nestability orámované rychlým střídáním zeměpánů i celých dynastií. Jedním z nových vládců byl i roku 1499 nastoupivší Zikmund. Mladší bratr jagellonských panovníků však neobdržel pouze Hlohovsko, ale roku 1501 i na pomezí Moravy a Slezska situované Opavsko. Osudy obou zemí byly přitom téměř shodné. I zde došlo po vynuceném odchodu Přemyslovců k několikanásobnému střídání vlád. V obou případech také nově nastupující zeměpáni svou vůli prosazovali pouze zprostředkovaně. Místodržitelská správa postrádající přirozenou autoritu staré dynastie pak poskytla vhodnou půdu kvasným procesům uvnitř zemských obcí, jejichž výsledkem bylo ustálení inovované konstelace sil na vnitřním mocenském kolbišti. Na Hlohovsku, stejně jako na moravsko–slezském pomezí se tak Zikmund ujímal vlády v době ukotvování již plně rozvinutého stavovského systému doprovázeného sebejistým přístupem místních elit.¹

---

¹ Základní přehled vývoje včetně komentovaných odkazů na dosavadní odbornou produkci jsem podal ve studii: Petr KOZÁK, „Dědictví“ Zikmunda Jagellonského. *Emancipační zápas stavů Opavského a Hlohovského vévodství se zeměpanskou mocí na sklonku středověku*, in: Slezsko – země Koruny české. Historie a kultura 1300–1740, (v tisku). Dále srovnej konkrétní analytické práce: TÝŽ, *Konfliktní soužití. Zeměpanská moc, šlechta a obec Velkého Hlohova na sklonku středověku*, in: Rituál smíření. Konflikt a jeho řešení ve středověku, (v tisku); TÝŽ, *Mocenská uskupení ve stavovské společnosti. Vzestup a pád opavského zemského komorníka Jindřicha Hukovského z Ochab (†1530)*, Slezský sborník 105, 2007, s. 1–19; TÝŽ, *Zápas o personální po-*

Stručné nastínění osudů a vnitřní situace obou zemí bylo nezbytným krokem. Vyplývá z něj totiž okruh otázek, které budou tvořit kostru následujících úvah. Sám Zikmund se rozhodl přesídlit do nově nabytých držav teprve po ztroskotání svých polských ambicí spojených s neúspěšnou kandidaturou na krakovský trůn po smrti Jana Albrechta z roku 1501.² Při volbě rezidence si tehdy mohl vybrat ze dvou sídelních center, přičemž se jeho zájem rychle stočil k dolnoslezskému Hlohovu. Úvaha to byla vcelku jednoduchá. Jedno z největších slezských měst³ bylo totiž nejen centrem poměrně rozsáhlého knížectví, ale tamní hrad především mnohem více odpovídal náročnějším požadavkům kladeným na reprezentaci jagellonského prince, než tomu bylo v případě přibližně stejně velké Opavy.⁴ Vévoda Zikmund ostatně v tomto směru nepostrádal potřebnou dávku invence a do nového sídla si sebou přivezl stavební plány italského architekta Francesca delle Lore, kterého před odjezdem z Krakova přijal ke svému dvoru.⁵ Bohužel, z plánů na zásadní přestavbu stávajícího rezidenčního objektu nakonec sešlo pro nedostatek financí.⁶

Původ z královské krve s sebou nesl centrální problém následujících úvah. Zikmund byl na přání otce, polsko-litevského vládce Kazimíra IV., již od útlého mládí obklopen malým dvorem. Z něj vzešly i základy svity, před níž se 5. června roku 1502 otevřely hlohovské brány.⁷ Do nové rezidence přibyl již léta fungující organismus, který musel v novém a výsledkem nedávného vývoje pevně semknutém prostředí nutně představovat cizorodý prvek. Z této skutečnosti tak logicky vyplývá základní otázka. Kdo napříště tvořil Zikmundovu dvorskou společnost, respektive zda a jak se na jejím životě mohly podílet elity obou jeho nedávno získaných zemí?

---

litiku v úřadě zemského hejtmana mezi stavy knížectví opavského a českými králi z rodu Jagellonců (1510–1528), Časopis Slezského zemského muzea B 54, 2005, s. 193–210.

² K vládě Jana Albrechta Fryderyk PAPÉE, *Jan Olbracht*, Kraków 1999. Zikmundovy snahy prosadit se po zesnulém bratru na polský trůn představili Stanisław NOWOGRODZKI, *Rządy Zygmunta Jagiellończyka na Śląsku i w Łużycach (1499–1506)*, Kraków 1937, s. 25–27, a Adolf PAWIŃSKI, *Młode lata Zygmunta Starego*, Warszawa 1893, s. 89–134.

³ Počet obyvatel Hlohova se pro 15. století odhaduje na 9000–11000 osob. Srovnej Marian KUTZNER, *Głogów*, in: *Studia nad początkami i rozplanowaniem miast*, t. II, Zielona Góra 1970, s. 182–183; *Głogów. Zarys monografii miasta*, Monografie Regionalne Dolnego Śląska, Krystyn Matwijowski (ed.), Wrocław–Głogów 1994, s. 115; Janusz CHUTKOWSKI, *Dzieje Głogowa*, t. I., Legnica 1991, s. 122.

⁴ Opavský zámek byl sídlem poměrně skromným. K jeho vzniku a vývoji srovnej Pavel KOUŘIL – Dalibor PRIX – Martin WIHODA, *Městské hrady v českém Slezsku*, *Archaeologia historica* 22, 1997, s. 254–255. Opava měla na konci 16. století mít něco mezi 8000–10000 obyvateli. K tomu srovnej *Opava*, Karel Miller – Rudolf Žáček (edd.), Praha 2006, s. 138.

⁵ Spekuluje tak A. PAWIŃSKI, *Młode lata*, s. 117.

⁶ Jerzy DYMTRYSZYN, *Zamek w Głogowie*, in: *Zamek w Głogowie, 30 lat głogowskiego Muzeum*, Głogów 1997, s. 16–17.

⁷ K tomu itinerář, který sestavil A. PAWIŃSKI, *Młode lata*, s. 222.

Pro dobu jeho života je totiž možno v obecné rovině rozlišit celkem čtyři dvory. První představovala skupina obklopující jej v dětském a jinošském věku. Druhým dvorským tělesem bylo zázemí Zikmunda jako dospělého prince–knížete bez vlastní vydělené oblasti panování, které spolu s ním roku 1498 přesídlilo do uherského Budína. Třetí skupinu je potřeba odlišit pro dobu jeho hlohovské a opavské vlády a konečně čtvrtým dvorem byla svita obklopující ho po nástupu na polský a litevský trůn v roce 1506. Mezi všemi existovala přirozená personální kontinuita. Navzájem je však vzdalovala a odlišovala celá řada faktorů. Předně se jednalo o početní, geografický i sociální rozměr těchto dvorů daný Zikmundovým momentálním postavením uvnitř jagellonské dynastie. To bylo záhy silně poznamenáno nečekaným biologickým vývojem. Reálnými se tak stávaly původně mizivé šance jednoho z nejmladších Jagellonců na získání některého z rodových trůnů. Zajímavým předělem však beze sporu bylo i samotné slezsko–opavské intermezzo, které dále rozšířilo zeměpisný horizont osob, jež Zikmundův dvůr (spolu)vytvářely. Některé z nich se ostatně později uplatnily i na krakovském dvoře a služba u mladšího Jagellonce se pro ně stala odrazovým můstkem kariér. Opakujme proto již vyslovenou otázku, která zaměřuje tuto studii na „druhý“ a „třetí“ Zikmundův dvůr. Jaké proměny tedy prodělala dvorská společnost obklopující jagellonského prince na cestě mezi Krakovem, Budínem, Hlohovem a Opavou?

V případě Zikmundova dvora se badatelé nabízejí využití vynikajícího a v českých poměrech neobvyklého pramene. Jde o precizní a pro dobu 1500–1507 v celku dochované dvorské účty vydané Adolfem Pawińskim a Adorjánem Divékym.⁸ Materiál nezachycuje pouze tzv. dvůr v „užším“ smyslu, ale poskytuje možnost nahlédnout do života a složení jeho „širší“ varianty. Účty odkrývají bohatý svět celé řady služebníků nejrůznějšího původu, sociálního postavení a profesního zařazení. Urozeného původu byli vedle vlastních dvořanů jistě i šlechtičtí mladíci v roli pážat, stejně jako zástup komorníků. Duchovní spása vévody ležela na srdci kaplanům, tělesná pak lékařům. V řádném chodu kanceláře byl zaangažován bakalář, peníze protékaly skrze prsty šafářů. O náležitý vzhled knížecí svity se staraly pradleny, odstraňovat nedostatky v oděni měli v popisu práce švec a krejčí, pravidelně vystupují i knížecí kožišník a kovář. Speciálně jmenovaný lučištník se snad staral o přísun zvěřiny, zbraně a zbroj vyšší dvorské společnosti zvládl opravit či vylepšit platněř Martin. Dřeva dohlížel na vozy a pohyboval se tak v košaté společnosti podkoních a vozků, stejně jako Schymek starající se o dostatek obroku. Schidor dbal o hygienu pánova oblíbeného psa Bělíčka. Při jídle či za dlouhých večerů Zikmunda obveseloval šašek či loutnista Czurilko, k dispozici byli bradýř, lazebník. Zvláštní péči milovníka dobrého jídla se těšil zástup kuchařů a kuchtíků. Před očima badatele tak

⁸ A. PAWIŃSKI, *Młode lata*, s. 219–272; *Zsigmond lengyel herceg Budai számadásai (1500–1502, 1505)*, Magyar történelmi tár XXVI, Adorján Divéky (ed.), Budapest 1914.

defiluje pestrá společnost doplňovaná nejrůznějšími hosty, vyslanci, diplomaty, přáteli, heroldy, prosebníky, baviči, účastníky slavností a večerních posezení u vína, piva, karet nebo kostek. O pánovo pohodlí a o logistické zázemí cestujícího dvora se starala celá řada řemeslníků a služebníků. Kdykoli se dvůr pohnul z místa, ohlašovali příjezd jeho pána trubači a bubeníci, stejně jako předjezdci a osoby pověřené dojednáváním noclehu. Slyšet je o bezpočtu rychlých posílů a kurýrů, s jejichž pomocí udržoval vévoda Zikmund spojení s polským, litevským a budínským dvorem, stejně jako s klíčovými hráči na politické scéně Slezska i celku českých a uherských korunních zemí.

Účty tak odrážejí jak vévodovy politické a mocenské ambice, tak i jeho povahu, záliby a rozmazy. Při snaze poznat míru proměn dvořanské vrstvy pohybující se v Zikmundově okolí a postihnout participační možnosti osob pocházejících z hlohovského a opavského prostředí se však přece jen musíme zaměřit na tzv. „užší“ dvůr. Vedle otázky spojené s „možností“ se totiž nabízí i dotaz na „touhu“ účastnit se dvorského života. Mimo diskusi je přitom fakt, že užší dvůr tvořil jednu z klíčových mocenských struktur ovlivňujících chod obou teritoriálních celků. Jak se však ukazuje, k postižení okruhu osob pohybujících se v okolí Zikmunda jako hlohovského a opavského zeměpána samotné dvorské účty přece jen nestačí. Ke slovu se tak dostávají i další prameny a užití nachází metodický přístup tzv. „*otoczenie*“, tj. podchycení volněji chápané přítomnosti určitých osob v okolí knížete.⁹

Stabilní jádro dvorského okruhu obklopujícího Zikmunda Jagellonského tvořili lidé vzeší z prostředí krakovského dvora. Tato skutečnost byla určena prostým faktem příslušnosti knížete k dynastii vládců polských a litevských zemí a místem jeho vlastního dospívání. Polský král a litevský velkokníže Kazimír IV. se svým synům snažil zajistit tu nejlepší výchovu a obklopit je vrstevníky z vlivných rodů. Bezprostředním dohledem nad dospíváním princů byl proto pověřen jeden z nej přednějších dvořanů krále Kazimíra, Stanisław Szydłowiecki, pocházející z mocného šlechtického klanu Odrowążů.¹⁰

Aristokrat obdržel i odpovídající titul hofmistra královských synů (*natorum regis magister curiae*). Každodenní styk s jagellonským dorostem znamenal pro Stanisława vynikající příležitost k upevnění aktuálních mocenských pozic vlastního rodu a zejména možnost zajistit pro svůj klan místo na slunci i za vlády příštích panovníků. Mladé prince tak obklopil především vrstevníky z řad vlastních synů.

⁹ Metodu precizoval Tomasz JUREK, *Rotacja elity dworskiej na Śląsku w XII–XIV w.*, in: *Genealogia, Władza i społeczeństwo w Polsce średniowiecznej*, Andrzej Radziwiński – Jan Wroniszewski (edd.), Toruń 1999, s. 7–27. Jeho metodická východiska využila ke studiu dvorské společnosti opavských Přemyslovců Iwona PIETRZYK, *Otoczenie Przemyślidów opawskich do początku XV wieku*, in: *Polacy w Czechach, Czesi w Polsce, X–XVIII wiek*, Henryk Gmiterek – Wojciech Iwańczak (edd.), Lublin 2004, s. 41–50.

¹⁰ K výchově princů Henryk ŁOWMIAŃSKI, *Polityka Jagiellonów*, Poznań 2006, s. 326–327.

Spolu s Janem Albrechtem rostli Jakób a později i Piotr a Mikołaj Szydłowiecťi. Stejným způsobem se tehdy stal druhem mladého Zikmunda jejich bratr Krzysztof.¹¹ Právě on byl tím, koho lze i do budoucna označit za nejpřednějšího z dvořanů knížete Zikmunda. Když se roku 1493 v Poznani jednalo o formě princova hmotného zabezpečení, zachytily prameny poprvé i část králevicova osobního „užšího“ dvora. Krzysztof byl označen za správce knížecí pokladny a Piotr Chlewicki vystoupil v úřadu číšníka.¹² V Zikmundových službách v té době pobýval i Hieronym Radziejowski, kterého jeho pán roku 1495 vyslal na Litvu k bratrovi a tehdejšímu velkoknížeti Alexandrovi.¹³

Zikmundova snaha získat pro sebe vlastní oblast panování narážela na nesouhlas jeho bratrů Alexandra a Jana Albrechta i na odpor stavovských reprezentací jimi ovládaných zemí. Problematickou se však jevila i možnost zaopatřit bezprizorního prince důstojnou rentou odpovídající nárokům na reprezentaci a životní standard člena jagellonské dynastie. Výsledkem rodinných porad byl návrh nejstaršího ze sourozenců, českého a uherského krále Vladislava, aby Zikmund přesídlil k němu do Budína. Mladší Jagellonec s vděčností přijal a již počátkem října 1498 se před jeho svitou otevřely brány uherského hlavního města. Leckdy fantastické plány na bratrovo usazení v některé z Vladislavových zemí vzaly ale rychlý konec. Průchozím se stal teprve kompromis, podle kterého se základem Zikmundova zajištění stalo roku 1499 slezské Hlohovsko, následované o dvě léta později udělením Opavska.¹⁴

Nejzřetelněji a nejohraničitelněji vystupuje v pramenech Zikmundův dvůr v momentu, kdy se vydával na cesty. Knihy účtů v tomto okamžiku nezachycují pouze singulární výdaje, ale sumarizují a hierarchizují jednotlivé části dvorského organismu. Vévoda rozděloval peníze za služby podle sociálního rangu, zařazení a funkce u dvora, vyměřoval sumy určené k vydržování jízdního doprovodu elitní skupiny dvořanů a přispíval na ošacení celé škále služebního personálu. Smíme tedy předpokládat, že se pravděpodobně setkáváme s většinou „širšího“ dvora a s téměř kompletním výčtem dvora „užšího“. Bylo tomu tak i na počátku října roku 1500, kdy se Zikmund vydal za bratrem Vladislavem do Bács ležícího jižně od uherské metropole, aby v jeho

¹¹ Politiku Stanisława Szydłowieckého představili například F. PAPÉE, *Jan Olbracht*, s. 12, a Zygmunt WOJCIECHOWSKI, *Zygmunt Stary (1506–1548)*, Warszawa 1979, s. 80–81. Mezi nejpřednější dvořany z konce vlády krále Kazimíra jej zařadil i Wojciech FAŁKOWSKI, *Elita władzy w Polsce za panowania Kazimierza Jagiellończyka (1447–1492)*, Studium aspektów politycznych, Warszawa 1992, s. 162 a 184.

¹² F. PAPÉE, *Jan Olbracht*, s. 57.

¹³ Rodinné porady Jagellonců a Radziejowského misi zachytil A. PAWIŃSKI, *Młode lata*, s. 12–21.

¹⁴ K odjezdu do Budína a procesu předání Hlohovska a Opavska do Zikmundových rukou S. NOWOGRODZKI, *Rządy Zygmunta*, s. 8–23; A. PAWIŃSKI, *Młode lata*, s. 2–28.

společnosti strávil několik příjemných chvil vyplněných nejen rokováním, ale i relaxací a lovem.¹⁵

Sám vévoda svůj dvůr pečlivě rozčlenil. Na špici stála vybraná skupina vlastních dvořanů (označeni tehdy jako *equestres*), z nichž každý disponoval určitým počtem koní. Následovali komorníci (*cubicularii*), řemeslníci různých profesí (*artifices*), podkoní (*agazones*), vozkové (*aurige*), skupina předjezdů oznamujících s předstihem příchod pána (*foritharze*)¹⁶ a dvorských sluhů (*officiati*). Společnost doplňoval dvorní kaplan a blázen humorně přezdívaný „doktor“.¹⁷ Za členy „užšího“ dvora je nutno považovat osoby zařazené do prvních dvou kategorií. Nepochybně je tak ostatně chápal i samotný Zikmund, když nechal vyplatit 1 zlatý za plátno „...*ad mensalia cubiculariorum et curiensium*“.¹⁸ Nebylo by samozřejmě společensky únosné a popíralo zjevný boží řád, kdyby měli skuteční dvořané jíst s čeládkou. Jejich nepoměrně bohatší stoly se jistě nalézaly v pánově hodovní síni. Zároveň ovšem musel být mezi oběma vrstvami vyšší dvorské společnosti zachován všem zjevný hierarchický odstup, který v dostatečné míře ilustruje samotný účetní záznam.

Prvním mezi dvořany byl Krzysztof Szydłowiecki. Následovali ho Mikołaj Oczyeski, Bernart Pothoczki a Rafał Leszczyński, Chroberski, již zmiňovaný Piotr Chlewyczki, který se honosil úřadem kuchmistra,¹⁹ a Mikołaj Psonka. Ve skupině komorníků se vyskytovali Konyvseczki, Swyerski, Ozarowski, Czurilko, Lypnyczki, Nicolaus Kysszyel, Myrzewski, Schumborgk a Zelycz. Musíme k nim ovšem přičíst ještě i Karwatha uvedeného později mimo hlavní zápis, knížecího kaplana Mikuláše a snad i Czurila staršího, který svému pánu zpříjemňoval dlouhou chvíli hrou na loutnu.²⁰ Během cesty se pak Zikmundův dvůr rozrostl ještě i o páže, jemuž bylo podle krajiny původu přiřčeno jméno Walaszek.²¹ Jeho přítomnost ostatně spolu s dalšími údaji účetních knih naznačuje, že při přípravě cesty do Bács byla pomínuta právě kategorie šlechtického dorostu, jehož zástupci se jinak v knížecí blízkosti běžně pohybovali.²² Pojmem *laicellus* byli výslovně označeni Wlgang, Cristow

¹⁵ Do Budína se vrátil až 29. listopadu. Itinerář zpracoval A. PAWIŃSKI, *Młode lata*, s. 221.

¹⁶ Tak definuje význam slova Samuel Bogumił LINDE, *Słownik języka polskiego I. A–F*, Lwów 1854, s. 669.

¹⁷ Bláznovu přezdívkou dokládá A. PAWIŃSKI, *Młode lata*, s. 54–56.

¹⁸ *Zsigmond lengyel herceg*, s. 106.

¹⁹ „...*per magistrum coquine Chlewyczki*“, in: *Zsigmond lengyel herceg*, s. 106–107.

²⁰ Karwath a Mikuláš, Tamtéž, s. 60 a 70. K Czurilovi srovnej A. PAWIŃSKI, *Młode lata*, s. 53–54.

²¹ Srovnej *Zsigmond lengyel herceg*, s. 76. Chlapec byl poté nazýván Valášek (vyplaceno „*laicello Walaschyn*“), srovnej Tamtéž, s. 86.

²² Celý dvůr před cestou do Bács zachycen v účtech, Tamtéž, s. 60–65.

a Gyermek.²³ Jak se zdá, nebyl to však konečný počet, neboť některé osoby uvedené bez jakékoli bližší „specializace“ vystupují jako pážata při jiných příležitostech.

Jaký byl tedy původ dvořanů, kteří spolu se svým pánem dorazili v polovině podzimu 1498 do uherské metropole? Jména povětšinou nenechávají na pochybách, že se jednalo o lidi pocházející z polsko-litevského prostoru. Jisti si můžeme být především u elitní kategorie chápané samotným Zikmundem jako skupina nejbližších dvořanů. Krzysztof Szydłowiecki mu stál intimně nejbliže a je možno ho považovat za vévodova přítele. Vládce ho postupně obdařil titulem hofmistra, maršálka a kancléře.²⁴ Nebylo divu, že Krzysztof po Zikmundově nástupu v Polsku prodělal závratnou kariéru a stal se tak vůbec nejúspěšnějším z dvořanů mladého Jagellonce.²⁵ Z řad tradiční polské dvorské aristokracie vzešel i Rafał Leszczyński, jenž pro svého pána plnil funkci sekretáře.²⁶ Jeho stejnojmenný otec si vysloužil ostruhy ve službách císaři Fridrichovi III., později kumuloval zemské úřady v Polsku a působil jako maršálek králů Kazimíra IV. a jeho syna Jana Albrechta.²⁷ Piotra Chlewiczského lze jakožto Zikmundova číšníka rovněž s úspěchem zařadit mezi osoby pohybující se na polském královském dvoře, z jehož prostředí vyrostli i Chroberski a Psonka.²⁸

Obdobná situace panuje i u kategorie komorníků, kde pochyby vzbuzují pouze jména Schumborgk a Zelycz. U posledně jmenovaného máme jistě co do činění s příslušníkem ve Slezsku široce rozvětveného rodu Zedlitzů. Účty bohužel nikdy nezachycují křestní jméno a jakékoli pokusy o jeho bližší identifikaci tak postrádají

²³ Tamtéž, s. 61.

²⁴ V úřadu hofmistra zachycen poprvé roku 1502, *Archivum Państwowe we Wrocławiu, Kolegiata w Głogowie* (Rep. 76), sign. 411; *Die Glogauer Landesprivilegien des Andreas Gryphius von 1653*, *Rechtshistorische Reihe* 147, Dirk Lentfer (ed.), Frankfurt am Main–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien 1996, č. 17, s. 194–202. Naposledy pak roku 1508, *Die Inventare der nichtstaatlichen Archive Schlesiens I.*, Die Kreise Grünberg und Freystadt, *Codex diplomaticus Silesiae* XXIV, Konrad Wutke (ed.), Breslau 1908, č. 67, s. 81. Maršálkem byl nazván dvakrát roku 1505, *Die Inventare der nichtstaatlichen Archive Schlesiens II.*, Kreis und Stadt Glogau, CDS XXVIII, Konrad Wutke (ed.), Breslau 1915, č. 14, s. 265; Ferdinand MINSBERG, *Geschichte der Stadt und Festung Gross-Glogau*, Bd. II, Mit Urkunden und Dokumenten, Glogau 1853, č. 1a, s. 153–155; Resp. CDS XXIV, č. 61, s. 80–81; CDS XXVIII, s. 231–232, č. 3. Za kancléře byl označen pouze jednou v květnu 1505, CDS XXVIII, č. 1, s. 231.

²⁵ K jeho osobě Jerzy KIESZKOWSKI, *Kanclerz Krzysztof Szydłowiecki. Z dziejów kultury i sztuki Zyguntowskich czasów*, Poznań 1912.

²⁶ Pramenně v úřadu zachycen v letech 1499, *Gryphius*, č. 12, s. 188–189, a 1506 in: *Die Inventare der nichtstaatlichen Archive Schlesiens, Kreis Sprottau*, CDS XXXI, Erich Graber (ed.), Breslau 1925, č. 157, s. 41.

²⁷ Marek PLEWCZYŃSKI, *W służbie polskiego króla. Z zagadnień struktury narodowościowej Armii Koronnej w latach 1500–1574*, Siedlce 1995, s. 117 a 266, poznámka č. 1. K nejbližšímu okolí krále Kazimíra jej zařazuje W. FAŁKOWSKI, *Elita władzy w Polsce*, s. 163 a 171.

²⁸ Uvádí A. PAWIŃSKI, *Młode lata*, s. 214.

smysl. Podobně je na tom badatel i v případě Schumborgka. Je možné, že se jednalo o zástupce rodu ze Šumbarku usedlého na Těšínsku a provázaného rodinnými vazbami se šlechtou z opavsko–krnovského prostoru. Přibližně v téže době ale pobývali v Uhrách Jiřík a Petr Gladyšové ze Šumbarku.²⁹ V této souvislosti je záhodno dodat, že páže Wlgang měl být Čechem³⁰ a Gyermek byl ještě na počátku června 1500 označen za komorníka polského krále.³¹ Letmo načrtnuté souvislosti tak již hovoří o pozvolném prorůstání z Polska přišedšího dvorského organismu s hostitelským prostředím. Jak Zelycz, tak i Schumborgk mohli být pro potřeby mladšího Jagellonce uvolněni ze služeb jeho staršího bratra Vladislava. V Zelyczově případě navíc mohlo jít i o šlechtice pocházejícího z Lehnicka či Břežska. Zedlitzové se často pohybovali v blízkosti tamních knížat a sám Zikmund udržoval blízké přátelské styky s vévodou Fridrichem II.³² Jakkoli jde o nesouměřitelné věci, přesto vzpomeňme na okolnosti, za kterých se do jeho služeb dostal Walaszek. Cestu přes budínský dvůr či okolí některého z tam dlících českých předáků lze předpokládat i u Wlganga a dohady naznačující poměrně značnou mobilitu osob z nižší dvořanské vrstvy je možno podložit i případem pážete Gyermeka.

Uvedme však ještě jeden a tentokrát nadmíru výmluvný příklad. Na mysli mám Albechta Sobka, jehož můžeme označit za dvořana stojícího Zikmundovi obzvláště blízko. Novopečený hlohovský vévoda ostatně v jeho případě neváhal již roku 1499 užít sousloví *Hofgesinn vnd Lieb getrew*.³³ Sobek patřil nepochybně ke skupině protřelých diplomatů, jimž se Zikmund nebál svěřovat choulostivé úkoly. Do Polska putovali zpravidla Szydłowiecki či Leszczyński, zatímco Sobek platil za experta na slezskou problematiku. Na podzim 1499 se podílel na vedení delegace, jejímž úkolem bylo dojednat podmínky Zikmundova nástupu na Hlohovsku a rozptýlit obavy předáků tamní zemské obce. Totéž pak opakoval i v létě 1501 na obtížných rokovaních v Opavě, kde nakonec zůstal jako zemský hejtman.³⁴ Sobek si svého

²⁹ Josef PILNÁČEK, *Rody starého Slezska IV.*, Brno 1996, s. 1227–1228.

³⁰ *Zsigmond lengyel herczeg*, s. 79.

³¹ Tamtéž, s. 41.

³² Manželkou Fridricha II. Lehnického byla navíc Zikmundova sestra Alžběta Jagellonská, kterou si Piastovec vzal roku 1515, k tomu Kazimierz JASIŃSKI, *Rodowód Piastów śląskich. Piastowie wrocławscy, legnicko–brzescy, świdniccy, ziebiccy, glogowscy, żagańscy, oleśniccy, opolscy, cieszyńscy i oświęcimscy*, Kraków 2007, s. 208. Fridrich posílal Zikmundovi na obveselení svého blázna, či zpěváky a píště a nechyběl ani na Jagelloncem pořádaných hodokvasech. K tomu srovnej *Zsigmond lengyel herczeg*, s. 86, 88, 89, 168. Lehnický vévoda též Zikmunda hostil ve své rezidenci a neváhal ani přivěsit pečeť na listinu vystavenou pro jeho hlohovské poddané, CDS XXVIII, č. 16, s. 235.

³³ *Gryphius*, č. 12, s. 188–189.

³⁴ Už v prosinci 1501 byl Sobek pramenně zachycen v úřadě, *Pozůstatky knih zemského práva knížetství opavského II., Desky zemské, Část 1. (1431–1536)*, Jan Kapras (ed.), Praha 1908, č. 84,

pána uměl předcházet. Daroval mu ušlechtilého bělouše a roku 1504, kdy Zikmund zavítal na delší čas do Opavy, kryl výdaje celého dvora.³⁵ Sám se stal adresátem vévodovy přízně vyjádřené darováním statků na Hlohovsku i Opavsku a své postavení u dvora významně posílil sňatkem s Annou, sestrou Krzysztofa Szydłowieckého.³⁶

Albrecht Sobek patřil spolu s bratrem Balthasarem k těm šlechticům, kteří v letech 1488–1489 zůstali během vojenského střetu s králem Matyášem Korvínem věrni Konrádovi X. Olešnickému.³⁷ Je pravděpodobné, že se oba sourozenci po porážce svého pána utekli k pražskému dvoru Korvínova rivala Vladislava Jagellonského. Restitucí se ostatně dočkali až po smrti uherského vládce. Pro naše úvahy nad nábořovými možnostmi Zikmundova dvora v době jeho budínského „exilu“ je ovšem důležitější, že to nade vši pochybnost byl právě dvůr krále Vladislava, odkud se mezi společnost obklopující mladšího Jagellonce dostal Albrecht Sobek. Jiná cesta v praxi ani nebyla možná. Slezký šlechtic byl pro Zikmunda důležitý zejména svou znalostí vod, do kterých kníže hodlal vstoupit. Že nepocházel z Hlohovska, přitom nemuselo být nejpodstatnější. Co se osob narozených v tamním či opavském prostředí týče, pohybovalo se jich totiž v Budíně pramálo.

Na počátku července 1501 se vévoda dozvěděl o nečekaném úmrtí svého bratra a polského krále Jana Albrechta.³⁸ Osiřel tak jeden z jagellonských trůnů a princitím svitla naděje na jeho získání. Zikmund nehodlal nechat nic náhodě. Na sever putovalo nejedno poselstvo a k volebnímu sněmu v Piotrkowě byli vysláni Krzysztof Szydłowiecki a Mikołaj Oczyeski.³⁹ Šance ovšem nebyly příliš veliké. Zvítězila realistická politika polských stavů zaměřená na obnovení personální unie s Litvou

---

s. 143–144. K Sobkově angažovanosti při postupování Hlohovska a Opavska S. NOWOGRODZKI, *Rządy Zygmunta*, s. 13–14, 19–20. Již dne 29. června 1501 vyinkasoval Rafał Leszczyński z příkazu vévody Zikmunda 80 zl. Určených: „...*ad constituendum capitaneum in Opawa*“, in: *Zsigmond lengyel herceg*, s. 116. Sobkovo hlohovské hejtmanství tradované v literatuře je omyl. Už roku 1499 byl hejtmanem Mikulasch Peschick, *Gryphius*, s. 317. Srovnej CDS XXVIII, č. 818, s. 143, a CDS XXXI, č. 148, s. 40.

³⁵ Z knih účtů S. NOWOGRODZKI, *Rządy Zygmunta*, s. 29, poznámka č. 1 a s. 51, poznámka č. 1.

³⁶ Tamtéž, s. 50. Zároveň je zřejmé, že se snažil k Zikmundovi zajíždět, jak jen mu to opavský úřad dovolil. Například počátkem května 1505 s ním dlel v Lehnici, CDS XXVIII, č. 16, s. 235.

³⁷ Ten jim z vděčnosti dal po Korvínově smrti panství Wąsosz (Herrnstadt), *Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter I*, Colmar Grünhagen – Hermann Markgraf (edd.), Leipzig 1881, č. 3; s. 269–273; č. 7, s. 276–277; č. 16, s. 289.

³⁸ Zprávy o události mu zprostředkovali Jan Polak Karnkowski a Andrzej Szamotulski, A. PAWIŃSKI, *Młode lata*, s. 89–93. Celé 4 zl. tak Zikmund přikázal vyplatit kurýrovi jménem Szwab, jenž byl „*familiaris*“ Jana Polaka, *Zsigmond lengyel herceg*, s. 117.

³⁹ Tamtéž, s. 129 a 130.

a králem se stal velkokníže Alexandr.⁴⁰ Zikmund se přesto pokusil zajistit si alespoň důstojnější zaopatření ze strany sourozence. Komplikovaná jednání se však po předchozích zkušenostech rozhodl vést osobně. I tentokrát se přirozeně vydal na cestu obklopen dvořany a potřebným pomocným personálem. Je přitom pravděpodobné, že již v Budíně padlo rozhodnutí o konečném přesídlení do Hlohova. Dá se proto předpokládat, že do Krakova dorazilo náležitě reprezentativní dvorské těleso ve své úplnosti. Máme tak k dispozici dva ucelené soupisy zachycující přemísťování dvora. První odráží stav z poloviny srpna roku 1501, kdy se Zikmund vypravoval z Budína do Tolny, aby s bratrem Vladislavem probral polskou situaci.⁴¹ Druhý představuje úhrn osob, jež opustily počátkem prosince budínské brány a vydaly se směrem na Krakov vstříc nejisté budoucnosti.⁴²

Pokud porovnáme složení „užšího“ dvora s dobou výpravy do Bács, nenajdeme mnoho rozdílů. Zikmund stále setrval v Budíně pod ochrannými křídly svého bratra a mezi všemi zmiňovanými soupisy neuplynul významný časový úsek. Přesto lze zaznamenat posuny signalizující příští vývoj. Precizace účetních záznamů odráží postupný růst celé společnosti. Došlo k vydělení dalších skupin, na které byl členěn „širší“ dvůr. Přece jen však pozvolna doznávala proměn i vrstva vlastních dvořanů, nazývaných nadále důsledně *curienses*.⁴³ V případě pana Zalewského, jenž vyrazil do Tolny v doprovodu nám již známých jmen, to ovšem ještě neplatí. Urozenec stál ve vévodových službách dávno před tím a jeho absence při cestě do Bács šla na vrub tehdejší diplomatické misi na Litvu.⁴⁴ Se zcela odlišnou situací se ovšem setkáváme u Mikołaje Szydlowieckého. Člen vlivného rodu měl napříště trvale spoluutvářet jádro Zikmundových dvořanů a zdá se být pravděpodobné, že je jeho příchod nutno dát do přímých souvislostí s biologickým vývojem uvnitř jagellonské dynastie a se Zikmundovými královskými ambicemi. Snad právě v jeho doprovodu dorazil i mladičkový Martin Szydlowiecki zažívající první setkání s velkým světem.⁴⁵ Rod Szydlowieckých tvořil jakousi pomyslnou svorku mezi dvory jagellonských sourozenců, která mohla v případě potřeby sloužit jako diskrétní komunikační kanál. Na přelomu března a dubna roku 1500 tak do Budína zavítal Piotr Szydlowiecki. Jeho setkání s králem Vladislavem se dá předpokládat. Přítomnosti vlivného

⁴⁰ Okolnosti a motivace volby podrobně H. ŁOWMIAŃSKI, *Polityka Jagiellonów*, s. 374–382.

⁴¹ *Zsigmond lengyel herceg*, s. 125–133.

⁴² Tamtéž, s. 140–162.

⁴³ Pojem nahradil starší označení „*equestres*“. Nové označení se však promítlo především do poznámky, že dané sumy připadly jednotlivým dvořanům stejně jako „...*aliis curiensibus...ut in ipsius registro stat*“, Tamtéž, s. 125.

⁴⁴ Tamtéž, s. 60. Navíc mu byly proplaceny starší pohledávky v celkové výši 100 zl. Například už v únoru 1500 vyjel z příkazu svého pána do Polska, Tamtéž, s. 19.

⁴⁵ Tamtéž, s. 148.

šlechtice a snad i přítele z mládí si však neobyčejně cenil i vévoda Zikmund, který milého hosta opakovaně poctil pozváním k jídlu a pití.⁴⁶

Znatelně výraznějších proměn doznala skupina komorníků. Některá jména nenávratně zmizela. Nově se však objevily osoby jménem Czolo, Thalthenbark a Zamboczki. Výslovně za pážete byl nyní navíc označen Mygdal. Jak jsem ale poznamenal dříve, obzvláště u pážat stojíme před nemalým badatelským oříškem, neboť termín *laicellus* nežíval písař důsledně a mnohá jména se tak ztrácejí ve změní funkčně blíže nespecifikovaného dvorského personálu. Zamboczki byl nejspíše urozcencem s polskými kořeny, jenž mohl přicestovat v doprovodu některého z klanu Szydłowieckých. Svůdnou se však jeví zejména možnost ztotožnění záhadného Thalthenbarka s postavou Christoha Talckenberga, dvořana krále Vladislava, jenž byl roku 1490 pověřen výkonem úřadu zemského hejtmana na Hlohovsku.⁴⁷ V případě Czola existuje eventualita spojení jeho osoby s rodem Čelů držícím statky na Těšínsku.⁴⁸ Nemuselo by nutně jít o přehnaně umělé vývody. Čelové z Čechovic byli rodovými vazbami napojeni na hornoslezský a zejména opavský prostor, Talckenberga by kvalifikovala osobní zkušenost s Hlohovskem. V obou případech by se tak mohlo jednat o další otisk snah vévody Zikmunda přitáhnout k sobě jedince znalé poměrů v zemích, které mu byly svěřeny k vládě. Nepochybně bylo nutno získat potřebné informace a vybudovat jakýsi „štáb“, jenž by zeměpánu pomohl zorientovat se v neznámém prostředí. Možnost výběru byla ovšem zúžena setrváváním dvora v Budíně, což nutně vedlo k přednostnímu hledání v okruhu osob pohybujících se z různých důvodů u tamního královského dvora.

V Krakově se Zikmund pokoušel přimět bratra Alexandra k souhlasu s nárokovanou rentou a k postoupení místodržitelství v tzv. Královských Prusech.⁴⁹ Během jednání se však nevyjasňovaly pouze vztahy mezi oběma sourozenci, ale došlo i na utužení starších vazeb a kontaktů směrem k polské aristokracii. Alespoň to tedy

⁴⁶ Tamtéž, s. 26–27 a 138.

⁴⁷ *Von den Geschichten Herzogs Hannss, wie sichs in dem 1488 Jahr ergangen hat*, Scriptorum rerum Silesiacarum IV, Gustav Adolf Stenzel (ed.), Breslau 1850, s. 18. Listinně je doložen například v listopadu 1490, AP Wr., Księstwo Głogowskie – dokumenty (Rep. 4b), sign. 5.

⁴⁸ Základní genealogické informace uvádí Josef PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, Brno 1996, s. 104, a TÝŽ, *Rody starého Slezska II*, Brno 1994, s. 515–517. Například „Joannes Sczolo“ se roku 1518 zúčastnil svatby krále Zikmunda s Bonou Sforzou, *Acta Tomiciana, Epistole, legationes, responsa, actiones, res geste. Serenissimi principis Sigismundi primi, Regis Polonie et magni ducis Lithuaniae. Per Stanislaum Gorski, can. Cracovien. et Plocensem, 1516–1518*, t. IV, (editor neuveden), Posnaniae 1855, č. 347, s. 296–327. Do Krakova ovšem dorazil jako člen doprovodu knížete Kazimíra II. Těšínského, jehož byl dlouholetým kancléřem, srovnej *Listinář Těšínska, Codex diplomaticus Ducatus Tessinensis 1496–1526*, Erich Němec (ed.), Český Těšín 1960, č. 360, s. 20 a průběžně.

⁴⁹ Podrobně A. PAWIŃSKI, *Młode lata*, s. 105–117, jenž v příloze na s. 276–281 přetiskl smlouvu uzavřenou mezi Zikmundem a Alexandrem.

naznačují prameny, jež má badatel k dispozici. Knihy účtů totiž přináší další kompletní obraz dvora, který v polovině května roku 1502 opustil brány polského hlavního města a vydal se konečně po letech budínského váhání na cestu do hlohovské rezidence.⁵⁰ Na předchozích řádcích jsem se zaměřoval na vnitřní dynamiku dvorské společnosti a pokusil se poodhalit náborové mechanismy při jeho pozvolném rozrůstání se. Teprve krakovský pobyt a neúspěšné úsilí o usednutí na trůn polských králů však lze označit za jeden z výraznějších zlomů ve vývoji Zikmundova dvora. Zvláště je to vidět již na klíčové elitní vrstvě označované termínem *curienses*. Původní skupinka se mohutně rozrostla, když se v ní nově objevili doktor církevního práva a duchovní Paweł Szydłowiecki, Jan Pustota, Piotr Lasocki, Jan Łabędź (Labancz), Hans Rechenberg, Sednicki, Stadnicki, Piotr Myszkowski a Brodecki.

Je na místě otázka, proč tomu tak bylo. Odpověď jsem vlastně již naznačil. Předně se Zikmundovi bratrovou smrtí otevřely jistější vyhlídky do budoucna, neboť ani Vladislav, ani Alexandr neměli prozatím legitimní dědice a kardinál Fridrich je jako duchovní přirozeně ani mít nemohl. Svou roli sehrála i samotná Zikmundova kandidatura na polský královský stolec. Je jisté, že se mladší člen dynastie těšil podpoře alespoň některých vlivných rodů a na sněmu měl své sympatizanty a volitele. Právě z jejich okruhu snad vzešla část nově příchozích dvořanů. Významným faktorem mohl být i skon Jana Albrechta následovaný rozpadem jeho vlastního dvora. Zesnulý král zdědil nemalou část dvořanů ještě po svém otci, zatímco jeho bratr a litevský velkokníže Alexandr kolem sebe nutně soustředil teprve vznikající skupinu osob. Po jeho nástupu na polský trůn s ním proto do Krakova dorazil i vlastní dvůr, který byl schopen absorbovat pouze výběrově část společnosti obklopující kdysi Jana Albrechta. Bývalí dvořané tak hledali uplatnění jinde a dvůr hlohovského a opavského vévody, jenž byl současně nejbližším příbuzným vládců polských, litevských, českých a uherských teritorií, jim mohl připadat jako vhodná alternativa.

Pro doklady není třeba chodit daleko. Vzpomeňme jen příchod Mikołaje Szydłowieckého. Původně dvořan Jana Albrechta⁵¹ se začlenil do řad Zikmundovy budínské společnosti teprve po smrti původního pána. Ilustrativním je i případ Piotra Myszkowského, který patřil spolu se Stanisławem Szydłowieckým k nejlivnějším dvořanům z posledních let vlády starého krále Kazimíra, a jenž poté též plynule vstoupil do služeb jeho syna Jana Albrechta.⁵² Rychle rostoucí atraktivitu Zikmundova dvora ovšem dokládají i četné kontakty navazované směrem k polskému prostoru. Po roce 1502 tak do Hlohova jako host zajížděl kancléř kardinála Fridricha Jagellonského Piotr Tomicki, jenž později rovněž prodělal závratnou kariéru právě v Zikmun-

⁵⁰ Soupis dvora z knih účtů přetištěn, Tamtéž, s. 270–272.

⁵¹ F. PAPÉE, *Jan Olbracht*, s. 12.

⁵² W. FAŁKOWSKI, *Elita władzy w Polsce*, s. 168, 171–172 a 184.

dových službách.⁵³ Roku 1506 navíc hlohovského a opavského vévodu při jeho spanilé jízdě za opětovně uprázdněnými trůny v Polsku a na Litvě vítal Tomického příbuzný Mikołaj.⁵⁴ Už od roku 1501 udržoval Zikmund těsné styky s předním dvořanem velkoknížete Alexandra a mocným litevským magnátem tatarského původu Michałem Glińskim.⁵⁵ Přitažlivost hlohovského mocenského centra stoupala úměrně s propuknutím choroby krále Alexandra, kdy si v tamní rezidenci podávaly ruce špičky polské a litevské aristokracie.⁵⁶ Z Krakova si ovšem Zikmund do nového sídla přivedl i zdatné ekonomické poradce. Už dříve setrval ve stycích s Janem Bonarem, hlavou předního krakovského bankovního domu, který patřil k oblíbeným poskytovatelům úvěru věčně hladové pokladně polských panovníků.⁵⁷ Ve vedení hlohovské mincovny se návazně vystřídali Janovi bratři Jakób a později Fryderyk, kterého doprovázel Janovan Eustachy de Parentibus.⁵⁸

Letmý pohled na osoby zahrnuté při výjezdu z Krakova pod pojem *curienses* odhaluje, že se opět jednalo o šlechtice příšedší z polsko-litevského prostoru. Tedy až na jednu výjimku, kterou byl Hans Rechenberg. Ten pocházel přímo z Hlohovska a představoval tím pro vévodu Zikmunda neocenitelný styčný bod s novým prostředím. Rechenbergové byli dlouhodobě nejbohatším rodem v zemi, který tradičně pošilhával spíše po kariéře ve službách českých králů, než po účasti na dění uvnitř příliš úzce vyměřeného politického kolbiště vlastní domoviny. Odpovídající ambice měla i Hansova rodina. Jeho bratři stanuli v táboře posledního hlohovského vévody z dynastie Piastovců, Jana II. a svého vládce byli ochotni vojensky podpořit i proti nárokům krále Matyáše Korvína. Nebylo tak divu, že byl mladý Hans vyslán k rivalizujícímu panovnickému dvoru do Prahy. Dospívající rytíř vyrůstal v kruhu lidí pohybujících se v blízkosti vládců z jagellonské dynastie a spolu s bratrem Heinrichem byl připravován na obvyklou kariéru ve vojenských službách. Schopný Rechen-

⁵³ H. ŁOWMIAŃSKI, *Polityka Jagiellonów*, s. 353–355.

⁵⁴ S. NOWOGRODZKI, *Rządy Zygmunta*, s. 156.

⁵⁵ Tamtéž, s. 155. Po svém nástupu na polský a litevský trůn ale Zikmund Glińského odsunul ode dvora, což bylo příčinou rebelie tohoto magnáta, H. ŁOWMIAŃSKI, *Polityka Jagiellonów*, s. 364–365.

⁵⁶ Komplexně S. NOWOGRODZKI, *Rządy Zygmunta*, s. 153–156. Srovnej i A. PAWIŃSKI, *Młode lata*, s. 179, jenž uvádí případ, kdy se roku 1506, ještě před Zikmundovým zvolením polským králem, mezi jeho dvořany objevil kníže Grodzieński.

⁵⁷ K tomu F. PAPÉE, *Jan Olbracht*, s. 195. Kontakty mezi Bonarem a Zikmundem zachycují dvorské účty. Například k roku 1501, kdy s ním jednal komoří Karuatt, *Zsigmond lengyel herceg*, s. 135. Bonar též Zikmundovi posílal dary a v Krakově mu roku 1502 poskytl půjčku ve výši 8000 zl., A. PAWIŃSKI, *Młode lata*, s. 50–51 a 105–117. Jan Bonar patřil k předním poskytovatelům úvěru i v době Zikmundova kralování v Polsku, srovnej M. PLEWCZYŃSKI, *W służbie polskiego króla*, s. 162.

⁵⁸ Srovnej S. NOWOGRODZKI, *Rządy Zygmunta*, s. 39–41.

berg si dokázal vybojovat pozornost krále Vladislava a brzy i jeho bratra a polského panovníka Jana Albrechta. Ke dvoru hlohovského a opavského vládce ho tedy nepochybně zavedla dřívější služba u jeho bratrů. V Budíně přitom podle zachovaných účtů k Zikmundově společnosti nepatřil a je pravděpodobné, že se tehdy v hlavním městě Uher ani nezdržoval. Okolnosti jeho přijetí mezi Zikmundovy dvořany napovídají, že nového pána vyhledal teprve v Krakově. Lze tedy dovozovat, že i on byl jedním z bývalých Albrechtových lidí, pro které už u dvora nového polského krále Alexandra nebylo místo.⁵⁹ I on tedy zřejmě uvítal možnost vstoupit do služeb dalšího z Jagellonců, jenž se navíc shodou příznivých okolností ujímal vlády v jeho vlastní domovině. Stejně jako další dvořané pomohl nebývale zvýšit lesk a prestiž Zikmundova dvora. Především v něm však jeho nový pán našel dlouho marně hledaného znalce hlohovských poměrů, nadto znalce bohatého a mocného, jenž v zemi požíval tolik potřebné autority.⁶⁰ Svou schopností efektivně pomoci zorientovat se v hlohovském prostředí byl Hans jistě schopen nahradit staršího Thalthenbarka, pokud se tedy přidržíme hypotézy, podle níž se jednalo o bývalého hejtmana Christoha Talckenberga. Dostáváme se tak konečně ke skupině komorníků, jež spolu s vrstvou *curienses* tvořila „užší“ Zikmundův dvůr.

Kvantitativní nárůst počtu členů dvorské společnosti si ovšem vynutil podstatně hlubší zásahy do původně málo komplikované organizace společenství. Komorníci byli nyní dále hierarchizováni do dvou částí. První tvořili *cubicularii in equis*, kteří si sebou mohli vzít dva doprovodné jezdce. Vedle už známých Swiderského, Miklasze (snad Kysszyela), Zedlicze a Czuryłka se zde setkáváme i s novými jmény pánů Wielogłowského a Zupky. Na nižším stupni společenského žebříčku se pohybovali *cubicularii sine equis*, mezi něž Zikmund počítal Ożarowského, Karvata, Czoła, Borka, mladého pána Martina Szydłowieckého, Wawrzynce, Taltembarka a Myrzewského. Vedle utilitárních kategorií lidí náležejících do oblasti „širšího“ dvora se ovšem vynořily další dvě skupiny osob, které nepochybně spoluvytvářely vévodovo nej-

⁵⁹ Jan Muszyński uvádí v díle *Kożuchów. Zarys dziejów*, Tomasz Andrzejewski (ed.), Kożuchów 2003, s. 59, že Hans byl ve službách Jana Albrechta, Alexandra i Zikmunda. Je pravděpodobné, že zaměnil Alexandra s Vladislavem. Hansovu službu u krále Vladislava zmiňoval roku 1507 sám vévoda Zikmund, srovnej CDS XXVIII, č. 858, s. 147. Své tvrzení opakoval i o rok později, AP Wr., s. Księstwo Głogowskie – akta (Rep. 24), sign. 106, s. 8–15; Regesty CDS XXIV, č. I.III.1a, s. 108; LBUS I, č. 117, s. 253–254.

⁶⁰ Informace k osobě Hanse Rechenberga, in: Wolfrad Freiherr von RECHENBERG, *Die Familie Rechenberg in Schlesien bis zum 16. Jahrhundert*, Rechenberger Hefte 8, 2003, s. 15–22; Tomasz ANDRZEJEWSKI – Krzysztof MOTYL, *Siedziby rycerskie w księstwie głogowskim. Zamki i dwory Rechenbergów i Schönaichów*, Nowa Sól 2002, s. 8–10, a pak dále u konkrétních objektů; Wojciech STRZYŻEWSKI, *Jan Rechenberg (ok. 1480–1537). Szlachcic, wojskowy w służbie Jagiellonów, prekursor luteranizmu w księstwie głogowskim*, in: Ludzie Środkowego Nadodrza. Wybrane szkice biograficzne (XII–XX wiek), Kazimierz Bartkiewicz (ed.), Zielona Góra 1998, s. 165–167.

bližší okolí a patřily k jádru dvorské společnosti. Předně písař poprvé uznal za vhodné důsledně vydělit z masy indiferentního služebnictva pážata. Ve speciální kolonce *laicelli* byli nyní výslovně uvedeni pánové Wirzbieta, Mazurek mladší, Migdał, Giermek, Walaszek, Staroscic, Lipnicki, Nieszkowski, Krupski a Jankowski. Celkem po právu se lze domnívat, že se jednalo o šlechtický dorost. Jednotlivá pážata byla pověřována různými úkoly včetně kurýrních. Nebylo to nic neobvyklého, poselstva vedli i komorníci, diplomaticky náročnější akce pak přední dvořané, jak to ostatně na mnoha místech dokládají samotné účty. Jednalo se též o skupinu už delší čas stabilizovanou. Osoby uvedených jmen v účetních knihách běžně vystupují, pouze u nich chybí termín *laicellus*, s jehož užíváním písař poměrně šetřil.

Až do teď jsme se pohybovali na známé půdě. Roku 1502 se ovšem premiérově vynořuje zcela nová dvorská kategorie tzv. býků (*bykowie*). Nezvyklým označením, s jehož interpretací si nevěděl rady ani editor zápisu a znalec polských dějin Adolf Pawiński,⁶¹ se honosili pánové Balicki, Chocimowski, Wolfgang, Mazurek starší, Miedzyrzecki a Krzycki. Význam této „hodnosti“ zůstává nejasný. Až na Krzyckého, jehož lze bez neshnází identifikovat s Andrzejem, sestřencem Piotra Tomického, poetou a později vlivným polským dvořanem blízkým Krzysztofovi Szydłowieckému,⁶² nešlo o osoby nové. Naopak. Prakticky se všemi se od samého počátku setkáváme na stránkách účetních knih. Zikmund se rovněž nerozpákoval pověřovat „býky“ poměrně delikátními misemi. Choczymowski byl kupříkladu roku 1502 opakovaně vyslán do Prus, aby tam vyjednával podmínky nastoupení svého pána do místodržitelství úřadu.⁶³ V březnu roku 1500 pak vyplatil z příkazu vévody půl zlatého mnichovi od Svatého Pavla Myedzyrzeczki.⁶⁴ Delegované předávání hotovosti skrze členy „užšího“ dvora bylo přitom běžnou praxí, kterou také není možno spojit výlučně s „býky“. V případě Wolfganga je situace též jasná, neboť se nepochybně jednalo o vícekrát zmíněné a nyní věkem starší páže. Pokud bychom vyšli z jisté míry „uličnické“ expresivity, kterou je snad při troše dobré vůle možno za označením „býci“ vidět, mohli bychom spekulovat, že se jednalo převážně o mladé muže, vyplňující sociální a zároveň věkový prostor mezi komorníky a pážaty. To však již *de facto* překračujeme povolenou mez a začínáme se pohybovat za hranicí akceptovatelných hypotéz.

Přesto si nelze nevšimnout, že to byla právě skupina „býků“, kterou je možno označit za dynamickou část dvorského organismu. Zřetelně to vyplývá z obrazu

⁶¹ Srovnej výmluvný otazník in: A. PAWIŃSKI, *Młode lata*, s. 76–77.

⁶² Mocenské kliky za Zikmundova polského panování H. ŁOWMIAŃSKI, *Polityka Jagiellonów*, s. 346–362.

⁶³ Uvádí to A. PAWIŃSKI, *Młode lata*, s. 105–117, během svého rozboru snah vévody Zikmunda při jednáních s bratrem Alexandrem o míře a způsobu zabezpečení.

⁶⁴ *Zsigmond lengyel herceg*, s. 25.

Zikmundovy společnosti následujících měsíců. Vévoda v rezidenčním Hlohově dlouho nepobyl a koncem srpna roku 1502 se vydal na okružní jízdu po Slezsku. Navštívil mimo jiné Vratislav, Břeh a Nisu, na několik dní se ubytoval ve své Opavě a pokračoval směrem na Krakov. Z hlavního města polského království pak zamířil přes Moravu do Uher, aby v září dorazil do Budína. Ve společnosti svého bratra setrval až do listopadu, Vánoce strávil v Opavě a zpět do svého rezidenčního města Hlohova přibyl teprve počátkem května 1503.⁶⁵ Svou cestu Zikmund pojal jako vysoce reprezentativní podnik, během něhož se setkával s mnohými slezskými knížaty, navštěvoval prestižní poutní místa, jako byla polská Czestochowa, či s kuletem sv. Hedviky spojený klášter v Trzebnici, navazoval, utužoval a rozvíjel kontakty a vazby směrem ke dvorům i vlivným politickým klikám či jednotlivcům z teritorií svých sourozenců a nepochybně též osobně obhlížel stav získaných držav.

Promyšlená demonstrace moci nově přicházejícího zeměpána musela být připravována a režírována nadmíru pečlivě. Lesk knížecího dvora měl předně oslovit politické národy obou Zikmundových vévodství a přitáhnout rozhodující síly z jejich středu do zeměpánovy blízkosti. Mnohem silněji než dovnitř bylo ale potřeba zaujmout navenek. Na jedné straně tak měl početný dvůr ohromovat slezské prostředí zvyklé na malé a provinční poměry sociálního okolí tamních zeměpánů, na druhé straně měl v Krakově i v Budíně manifestovat náležitě vysoké sebevědomí člena jagellonské dynastie, jenž se nechtěl spokojit s rolí chudého příbuzného živořícího kdesi na periferii vyšší politiky. Zikmundův kredit skutečně nebývale stoupal a do Budína s ním přicestoval rozměrný dvůr. Na čele průvodu stáli *curienses* ve složení bratři Krzysztof, Mikołaj a dr. Paweł Szydłowiec, Sednyczki, Leonard Nyemyencz, Chroberski, Jan Pustota, Swolski, Dumski, Mikołaj Psonka, Mikołaj Oczyeski, Jan Labancz, Stadniczki, Sczasny, Piotr Miskowski, Stankier, Hans Rechenberg, Swiderski, Bernart Pothoczki, Rafał Leszczyński, Piotr Chlewycki, Zalewski, Vinverd a Kuna. Následovali Czedlycz, Czurilko, Miklas, Zupka, Myrzewski, Wyelogłowski a Gyerstorff, komorníci vybavení jízdními družinami. Prostí *cubicularii* přicestovali ve složení Martin Szydłowiecki, Ozarowski, Czolo, Lypnyczki, Wawrzyniec a Karwatt. K „býkům“ byli počítáni Mazurek starší, Smolik, Choczymowski, Balyczki, Andrzej Krzycki, Rechenberg, Kokorzynski, Lypnyczki, Nyeskowski a Krupski. Pestrou společností „užšího“ dvora pak uzavírala pážata Wyrzbyata, Mygdal, Myedzyrzeczki, Gyermek, Mazurek mladší, Jankowski, Kosłowski, Skothnyczki a na konec Maczyey Karwatt.⁶⁶

Jen jízdní doprovod dvořanů v užším smyslu a vyšší vrstvy komorníků tím čítal celých 114 koní, ke kterým by bylo nutno přičíst zvířata, na nichž jeli ostatní členové Zikmundovy elitní společnosti, v tom především druhá skupina komorníků

⁶⁵ K tomu itinerář, jenž sestavil A. PAWIŃSKI, *Młode lata*, s. 222–224.

⁶⁶ Pro podrobný soupis dvora srovnej *Zsigmond lengyel herczeg*, s. 180–186.

a „býci“. Pokud si přimyslíme rozsáhlé zázemí zalidněné pestrou směsicí služebného personálu nejrozličnějšího profesního zaměření, karavanu vozů s proviantem a různými věcmi luxusní i denní potřeby pána, jeho dvořanů i prostých sloužících, dostaneme impozantní obraz mohutné suity, jež musela ve svém okolí zanechat hluboký vizuální dojem a vykresat tak Zikmundovi kýžený symbolický kapitál. Ty tam tak byly doby skromného budínského „exilu“. Nyní neměl nikdo zůstat na pochybách, že přijíždí vládce a pán, kterého stojí za to si předcházet. Šlo o důrazný signál, že to mladší Jagellonec po letech poměrné pasivity myslí se svým vstupem do světa vysoké politiky skutečně vážně. Že se muselo sahat hlouběji do kapsy, nebylo v tomto okamžiku příliš významné. Získaný politický a společenský kredit již neměl být ztracen a lze spekulovat, že jedním z plodů spanilé jízdy z let 1502 až 1503 bylo i rozhodnutí krále Vladislava jmenovat bratra do úřadů vrchního slezského hejtmana a místodržícího (fojta) Horní i Dolní Lužice, jež bylo krok po kroku realizováno v průběhu roku 1504.⁶⁷

Složení „užšího“ dvora, jenž se koncem listopadu připravoval na zpáteční cestu z Budína směrem na Opavu, Krakov a přes slezsko–polské příhraniční oblasti do Hlohova ovšem vyzývá k hlubšímu zamyšlení nejen ze zřetele na velikost, ale opět i z hlediska svého složení. Zikmund již nějaký čas strávil v prostorách své hlohovské rezidence a nevynechal ani příležitost pobýt uvnitř opavských hradeb. Dalo by se tedy předpokládat, že se v jeho okolí objevily alespoň některé osobnosti z řad zemských obcí jeho knížectví. Na základě dvorských účtů můžeme soudit, že se tak skutečně stalo. Kdo tedy podlehl vábení a byl zároveň dostatečně významnou a reprezentativní osobností, aby jej Zikmund zařadil mezi elitní dvořanskou vrstvu?

Nápořádou, ačkoli značně ošidnou, mohou být německá nebo nezvyklá jména. Osoby jako Dumský či Swiderský, které se nově objevily ve výčtu *curienses*, je možno opatrně považovat za šlechtice polského původu. To však zcela jistě neplatí u osoby označené jako Swolski, kterou lze bez nesnází ztotožnit se členem rodu Zvolských ze Zvole usazených z části i na Opavsku. Statky ve vévodství získal Jan ze Zvole, jenž byl ovšem v době Zikmundova panování po smrti.⁶⁸ Když však roku 1518 tehdy již polský král připravoval bujaré veselí při příležitosti svého druhého sňatku s Bonou Sforzou, nechyběl mezi vybranými hosty vedle vycházející hvězdy opavské stavovské politiky Hynka Bruntálského z Vrbna ani jeho druh „Bernhard Swolski“, tedy Bernard Zvolský ze Zvole, držitel panství Hlučín a jeden z profilujících vůdců opavské zemské obce.⁶⁹ Vévoda Zikmund přitom již roku 1512 neváhal

⁶⁷ Leckdy (zejména pro odpor lužických stavů) nesnadnou cestu k převzetí úřadů a jejich následný výkon podrobně analyzoval S. NOWOGRODZKI, *Rzeczy Zygmunta*, s. 55–89 a 131–144.

⁶⁸ Zemřel roku 1485. Srovnej Moravský zemský archiv Brno, Nová sbírka [G2], sign. 696, sl. 7g, f. 2 a sl. 10g.

⁶⁹ Účast na svatbě in: AT IV., č. 347, s. 296–327. K postavení a aktivitám Bernarda ze Zvole v prvních desetiletích 16. století srovnej P. KOZÁK, *Mocenská uskupení*.

přizvat ke svatební tabuli Hanse Rechenberga.⁷⁰ Přes nezbytnou opatrnost je nasnadě, že můžeme postavit rovnítko mezi „*Swolského*“ a Bernarda ze Zvole. V takovém případě by i počátky kariéry této později výrazné osobnosti opavské stavovské politiky ukazovaly na služby mladšímu členu jagellonské dynastie.

O poznání větší rozpaky budí jméno Leonard Nyemyencz, jehož teoretická spojitost s opavským prostředím zůstává více než hypotetická. Přece jen však považuji za vhodné zmínit fakt, že přibližně v téže době působil v nedalekých Hlubčicích johanita Hanuš Niemitz z Niemitz, jenž se později stal dokonce komturem.⁷¹ Nejistotu vzbuzuje informační vakuum a logická otázka po sociálním i geografickém původu Hanuše Niemitze se nebezpečně kříží s fenoménem značné mobility, typické pro duchovenské instituce.

Obdobně se musíme ptát i v případě Stankiera, Vinverda a Kuny, kteří byli též zařazeni do kategorie *curienses*. Jejich německy znějící jména snad mohou sugerovat hlohovský, potažmo obecněji slezský původ. To je však vše, co se k nim dá říci. Stálicí byl naproti tomu Hans Rechenberg, jehož hodnota v Zikmundových očích stoupala každým dnem. Hlohovský aristokrat byl stále častěji jedním z lidí, kterým vévoda důvěřoval natolik, aby jim svěřil nejrůznější diplomatické mise. Dřívější Rechenbergovo působení u dvora králů Vladislava a Jana Albrechta ho kvalifikovalo k jednání v Budíně i Krakově. Nebylo proto s podivem, že to byl právě on, kdo roku 1505 přivezl svému pánovi do Opavy 6600 zlatých, jež mu k uhrazení starších dluhů poslal král Alexandr.⁷² Podle všeho navíc Hans vévodovi představil jednoho z příbuzných, snad syna některého z bratrů jak by tomu nasvědčovalo zařazení tohoto „*Rachembarka*“ do skupiny „býků“.⁷³ Byla to ostatně právě tato specifická kategorie, která prodělala nejdynamičtější rozvoj. Opavany či jiné Hlohovany bychom v ní však hledali marně a stejný povzdech platí i pro komorníky. Jedinou výjimkou tak byl až Gyerstorff vedený v účtech jako *cubicularius in equis*. Jeho předkové se pohybovali v okolí hlohovských vévodů a jeden z nich, Wilhelm z Gerys-

⁷⁰ Za ženu si tehdy bral Barboru Zápolskou. Seznam hostí in: AT II. (1512–1513), Posnaniae 1852, s. 10–11, č. 14.

⁷¹ Roku 1507 zemřel komtur Andreas Schundloss, jehož byl již několik let Hanuš Niemitz (Niemanecz) zástupcem. Po roce 1519 již jako komtur vedl těžké spory se zástavním držitelem města Hlubčice Janem Planknarem z Kynšperka. Srovnej Ferdinand TROSKA, *Geschichte der Stadt Leobschütz*, Leobschütz 1892, s. 47–48, 50–52, a Katarzyna MALER, *Dzieje Głubczyc do 1742 roku*, Opole 2003, s. 102–103. Podrobný přehled hlubčicko–hrobnických komturů ve své studii podal Dalibor PRIX, *Středověký městský kostel Panny Marie v Hlubčicích*, Průzkumy památek 10, 2003, s. 3–61, zde zvláště s. 11–12, poznámka č. 55.

⁷² Srovnej *Zsigmond lengyel herceg*, s. 163, 216, 220–221; A. PAWIŃSKI, *Młode lata*, s. 345 a S. NOWOGRODZKI, *Rządy Zygmunta*, s. 92.

⁷³ Rodinné poměry Hansových bratrů W. RECHENBERG, *Die Familie Rechenberg*, s. 15.

dorfu se v první půli 15. století stal nejprve hejtmanem sulechowského a poté frajštatského vikpildu.⁷⁴

Adolf Pawiński, jenž jako první podrobně prostudoval knihy účtů, načrtl smutný obraz, podle něhož byl život Zikmundovy dvorské společnosti po přesídlení do „malého, tichého a zapadlého“ Hlohova zásadně poznamenán pádem do stále prudší spirály dluhů. V Budíně byl mezi příjmy a výdaji udržován vyrovnaný stav. To však nyní přestávalo platit. Zikmund se tak podle polského historika nuceně uskromnil, jeho dvůr ztrácel dřívější lesk a celý život se stával prostším.⁷⁵ Pawińského teze jsou nicméně spíše než prameny poznamenány vytrvalou snahou ukázat pozdějšího polského vládce jako hrdinu, jenž si před dosednutím na otcovský trůn prožil období ústrků, jako dobrého hospodáře a rozvážného muže zápasícího s nepřízní osudu, uvězněného v rozporu s dějinným předurčením v cele bezvýznamných zemiček. Základním myšlenkovým konstruktem a jakýmsi věšákem všech dalších vývodů byl fakt Zikmundova ryzího charakteru. Skutečnost ovšem byla jiná. Předně je jisté, že objektivně doložitelné finanční obtíže⁷⁶ vyplývaly právě z velkorysého životního stylu a náročných politických aktivit. Zikmund neustále cestoval po Slezsku, Polsku, Uhrách i českých zemích. Vydržoval rozsáhlou síť agentů a posílů a zejména nemalý dvůr odpovídající nejvyšším nárokům na reprezentaci a odrážející postavení a ambice svého pána. Rychle rostoucí těleso si vynutilo i zřízení specializované funkce šafářů (*dispensatores*), kteří se napříště starali o zásobování a finanční zdroje.⁷⁷ Pokud tedy vyjdeme z knih účtů, zjistíme, že ukazují pravý opak toho, co by chtěl Pawiński.

Když se Zikmund počátkem června roku 1505 odebral za bratrem do Budína, aby pomohl urovnávat spory mezi ním a uherskými magnáty a zároveň loboval za zájmy vatislavských kupců ve vztahu k Polsku, mělo ho podle propočtů Stanisława Nowogrodzského doprovázet ne méně než 600 jezdců.⁷⁸ Myšlen byl samozřejmě celý dvůr, a to v „širším“ smyslu, přičemž po boku hlohovského a opavského vévody putoval i kníže Fridrich II. Lehnický, který jistě též nejel sám. Přesto však tento

⁷⁴ V Sulechowě zachycen pro léta 1418–1420, CDS XXIV, č. 2, s. 200–201; č. 1, s. 2, jako hejtman frajštatského vikpildu pak vystupoval mezi roky 1416 a 1430, CDS XXIV, č. 1, s. 18–19; č. 9a, s. 4. Roku 1418 byl jmenován Christoph Gersdorf jako jeden ze dvou zástupců šlechty sulechowského vikpildu při uzavírání landfrýdu proti zemským škůdcům mezi vévody Jindřichem IX., Jindřichem X. a šlechtou i městy všech distriktů, Ferdinand MINSBERG, *Geschichte der Stadt und Festung Gross-Glogau I, Mit Urkunden und Dokumenten*, Glogau 1853, č. 56, s. 412–415.

⁷⁵ A. PAWIŃSKI, *Młode lata*, s. 159–168.

⁷⁶ Z knih účtů sestavil pro léta 1500–1507 podrobný obraz všech příjmů, Tamtéž, s. 237–242.

⁷⁷ Poprvé se v účetních pramenech objevili již za okružní cesty z let 1502–1503, srovnej *Zsigmond lengyel herczeg*, s. 184.

⁷⁸ S. NOWOGRODZKI, *Rzady Zygmunta*, s. 93.

stav výrazně kontrastoval s 300 lidmi, před nimiž se roku 1502 otevřely hlohovské městské brány.⁷⁹ I tentokrát vedla zvolená trasa přes Opavu a v průvodu nechyběli zástupci obou Zikmundových zemí.⁸⁰ Opavského původu byl nepochybně Oderski, jehož musíme ztotožnit buď přímo s tehdy již stárnoucím Jeronýmem Oderským z Liděřova nebo s některým z jeho synovců, Petrem či Jaroslavem.⁸¹ V knížecí blízkosti setrval rovněž záhadný Leonard Nyemyencz. Z Hlohovska pak mimo oblíbeného Hanse Rechenberga pocházeli Petr a Balczer Gyerstorffové. Přítomnost Czedylycze naznačovala užší vazby tohoto rodu k osobě zeměpána, neboť původní nositel téhož jména zesnul během výpravy z roku 1502. Zikmund tehdy neváhal vynaložit potřebné výdaje „*pro sepultura Czedylycz*“.⁸² Nového dvořana můžeme identifikovat s postavou Heinze Czeditze z Haynau (Chojnów).⁸³ Jeho predikát zároveň dokládá, že se skutečně jednalo o šlechtice držícího statky v Lehnickém vévodství. Lužického původu byl Hans Köckritz (Kyekrzyecz), o kterém ještě bude řeč v pasážích věnovaných zeměpanským úředníkům a zástup dvořanů z polsko-litevského prostoru rozhojnil (byť nejspíš dočasně) i vlivný magnát Michał Gliński.⁸⁴

Dvorské účty představují nesmírně cenný a interpretačně stěží zcela vyčerpátný pramen. Přece jen je ale zřejmé, že zachycují jen zlomek osob pocházejících z Hlohovska a Opavska, jež k Zikmundovi hledaly a nacházely cestu. V účtech se tak objevují jména, která formálně počítal ke svému „užšímu“ dvoru sám Zikmund. Právě tyto urozence pověřoval nejrůznějšími úkoly, jež je nejednou vzdalovaly rodovým zemím a jejich problémům. Být dvořanem tak pro šlechtice typu Hanse Rechenberga či Gyerstorffů skutečně znamenalo náročnou práci na plný úvazek. Vedle nich ovšem koexistovalo široké spektrum osob buď již delší čas praktikujících lokální stavovsky zemskou politiku, nebo teprve hledajících dveře vlastní kariéry, k nimž mohl vévoda držet klíč. V každém případě se tyto jedinci pokoušeli pohybovat v Zikmundově blízkosti zejména v době jeho přebývání v rezidenčním Hlohově,

⁷⁹ Na základě knih účtů počet odhadl, Tamtéž, s. 59, poznámka č. 1.

⁸⁰ *Zsigmond lengyel herczeg*, s. 192–211.

⁸¹ Jeroným vystupoval v pramenech jako držitel panství Odry v letech 1470–1515. Souběžně s ním a pak po něm se v letech 1505–1515 objevovali Jaroslav a Petr, srovnej Anton ROLLEDER, *Geschichte der Stadt und des Gerichtsbezirkes Odrau*, Steyr 1903, s. 66 a 74.

⁸² *Zsigmond lengyel herczeg*, s. 174 a 175.

⁸³ Dne 4. května 1505 svědčil na listině vydané vévodou Zikmundem v Lehnici. Vedle knížete Fridricha II. tehdy spolu s ním vystoupili Zikmundovi přední dvořané hofmistr Krzysztof Szydłowiecki, opavský zemský hejtman Albrecht Sobek a lužický místodržící Hans Köckritz, CDS XXVIII, č. 16, s. 235.

⁸⁴ Lze předpokládat, že šlo o nárazové pobývání tohoto velmože a předního dvořana krále Alexandra u Zikmundova dvora. V účtech navíc vystupuje pouze jako „*Glynski*“ a je tak nakonec možné, že se jednalo o některého jeho příbuzného. Přední dvořany krále Alexandra, v tom i Glińského zmiňuje H. ŁOWMIAŃSKI, *Polityka Jagiellonów*, s. 332–334.

potażmo Opavě. Ačkoli je tak jejich pán nezahrnul vysloveně ke svému dvoru, je nepochybné, že jeho dvorskou společnost doplňovali a spoluvytvářeli, aktivně i pasivně participovali na její exkluzivitě a pomáhali překonávat nepříjemný pocit cizorodosti.

Pro poznání okruhu lidí zdržujících se pravděpodobně častěji v Zikmundově blízkosti se jako první nabízí vrstva úředníků, jejíž zástupci již z povahy svých funkcí museli přijít se zeměpánem intenzivněji do styku. S životem dvora těsně spjaté úřady maršálka, hofmistra, sekretáře, komořího (zmiňovaného vedle četných komorníků) a konec konců i kancléře, na jejichž obsazování měl vévoda bezprostřední vliv, byly ovšem až na výjimku představovanou Rafałem Leszczyńským plně v rukou klanu Szydłowieckých. Jak již bylo řečeno dříve, zastával po celou dobu funkci hofmistra Krzysztof, jenž se objevil i na pozicích maršálka a kancléře. Mikołaje nazval Zikmund „*vnser Kemmer*“⁸⁵ a vzdělaný duchovní Paweł se ujal vedení knížecí kanceláře.⁸⁶ Vévodu k nim pojilo pouto společně strávených let a snad i přátelství. Místní živel se tak logicky uplatnil především v zemských správních funkcích reprezentovaných na Hlohovsku zejména vikpildními hejtmanstvími.⁸⁷ Zde však již narážíme na problém, neboť Zikmund tento aparát zdědil po svých předchůdcích. Základním krédem jeho panování bylo přitom úzkostlivě respektovat *status quo*, a pokud možno nezasahovat do zaběhnutého mocenského systému. O personální obměnu se tak zřejmě ani nepokusil a zemí posvěcené postavení stávajících úředníků vzal prostě na vědomí.

Poněkud větší jistotu, co do příslušnosti k hlohovské dvorské společnosti, však můžeme mít v případě Georga a Hanse Nosticů, kteří obsadili posty hejtmanů vikpildy Šprotava a Svobodín až během Zikmundovy vlády. Bohužel, právě v jejich případě je dopad těchto skutečností značně problematizován. Sourozenci Stenzel, Hans, Georg a Anton byli jedni z těch, kdo roku 1488 v době střetu vévody Jana II. a krále Matyáše Korvína přeběhli na stranu uherského vládce.⁸⁸ Jejich pružnost došla odměny zástavou panství Otyň (Deutsch Wartenberg), posvěcenou záhy králem Vladislavem. Po Zikmundově nástupu na Hlohovsku byli ovšem tlačeni k navrácení zástavy mezi knížecí komorní statky. Skutečně došlo k uzavření dohody, jejíž sankční formule bývalým držitelům garantovala, že jim v případě nevrácení příslušné sumy

⁸⁵ Zachycen roku 1505 jako svědek na listině, kterou vévoda potvrzoval rozsáhlé reformy hlohovského manského soudu, které si vynutila šlechta, *Gryphius*, č. 19, s. 202–210.

⁸⁶ Doložen v rozmezí let 1502 in: *Gryphius*, č. 17, s. 194–202, a 1504 in: AP Wr., Zbiór rękopisów archiwalnych (Rep. 135), sign. 75, č. 22; AP Wr., Klasztor Klarysek w Głogowie (Rep. 79), sign. 34; CDS XXVIII, č. 840, s. 145.

⁸⁷ Správním systémem vévodství se zabýval Marian Józef PTAK, *Zgromadzenia i urzędy stanowe księstwa głogowskiego od początku XIV w. do 1742 r.*, Wrocław 1991.

⁸⁸ Ke konfliktu Barbara TECHMAŃSKA, *Niespokojny książę Jan II Żagański*, Kraków 2001, s. 61–67.

budou postoupena města Šprotava a Svobodín.⁸⁹ Nebylo tedy náhodné, že Georg Nostic zasedl ještě roku 1501 do úřadu hejtmána vikpildy Šprotava.⁹⁰ Insolventní Jagellonci navíc nebyli schopni dostát svým závazkům, přiměli však Nostice ke kompromisu, jehož výsledkem bylo roku 1506 zastavení Svobodína včetně hejtmánství Hansovi.⁹¹ Zároveň vévoda přepsal ves Niodoradz (Nittritz) na Stenzela a Georga Nostice.⁹²

Pokud u Nosticů přetrvávají pochybnosti, neplatí to již v případě postavy Ernsta Tschammera, hejtmána vikpildu Hora,⁹³ jehož příslušnost k dvorskému okruhu je nade vše pochybnost. Jednalo se o dlouhodobě nejvlivnější osobnost v zemi. Tschammer patřil ke klíčovým dvořanům již za vlády posledního hlohovského Piastovce Jana II. a jeho hvězdná hodina udeřila za panování Zikmundova bratra Jana Albrechta. Pod jeho vedením se šlechtě podařilo porazit měšťanskou stranu v zápasu o převahu v mocenském systému vévodství. Díky obratně vedené politice si přitom dokázal zachovat tvář i ve vztahu k pokořeným rivalům a stal se všeobecně respektovaným prvním mužem v rámci celé zemské obce.⁹⁴ Šlo o osobnost, kterou si zeměpanská vláda musela chtít nechtít předcházet, a jejíž reputace bylo zároveň výhodné využívat. Nesmíme se proto divit, že to byl právě Ernst Tschammer, koho vévoda pravidelně pověřoval účastí v rozhodčích komisích,⁹⁵ a kdo roku 1505 dokonce stanul v čele celé zemské správy jako zástupce hejtmána Mikulasche Peschicka.⁹⁶

Tím se dostáváme k specifickému místodržitelenskému úřadu, který byl citlivou oblastí, jejímuž personálnímu obsazení byl každý zeměpán nucen věnovat zvýšenou pozornost. Zikmundova pozice byla v tomto ohledu usnadněna skutečností, že jak na Hlohovsku, tak i na Opavsku spočíval výběr vhodných kandidátů zcela na

⁸⁹ Listina krále Vladislava in: *Registra krále Vladislava II. z let 1498–1502*, Archiv český 18, Josef Teige (ed.), Praha 1900, č. 406, s. 241–242; Regesty in: *Wýpisy z českých register královských r. 1498 do 1502*, AČ 6, František Palacký (ed.), Praha 1872, s. 587 (omylem uvedena částka 600 zl.); LBUS I., č. 112, s. 251–252. Korvínova zástava zmíněna zpětně v CDS XXIV, č. 11, s. 202. Průběh jednání resumoval S. NOWOGRODZKI, *Rzady Zygmunta*, s. 15–16.

⁹⁰ Poprvé zachycen 14. prosince 1501, AP Wr., Zbiór rękopisów archiwalnych (Rep. 135), sign. 113, č. 160.

⁹¹ CDS XXIV, č. 11, s. 202.

⁹² Tamtéž, s. 117.

⁹³ V úřadě byl od roku 1488, srovnej *Gryphius*, s. 320. K jeho osobě Friedrich Wilhelm von RACZEK, *Geschichte der freiherrlichen Familie von Tschammer*, Breslau 1868, s. 23–46.

⁹⁴ K Tschammerovým aktivitám P. KOZÁK, *Konfliktní soužití*.

⁹⁵ K jeho účasti v komisích srovnej AP Wr., Kolegiata w Głogowie (Rep. 76), sign. 411; AP Wr., Zbiór rękopisów archiwalnych (Rep. 135), sign. 75, č. 22; *Gryphius*, s. č. 17, 194–202 a č. 48, s. 272–273; CDS XXVIII, č. 840, s. 145.

⁹⁶ *Gryphius*, č. 47, s. 272.

libovůli vládce. Nic tak formálně nebránilo tomu, aby do vrcholových pozic jmenoval sobě blízké a náležitě oddané osoby. V praxi bylo ovšem jmenování zemského hejtmana věcí politické dohody a rozumného kompromisu. Zikmund přitom projevil značnou míru obezřetnosti a nepověřil správou svých zemí nikoho z polské svity. Do čela nově nabytého Hlohovska tak dosadil již zmiňovaného Mikulasche Peschicka z Bielau,⁹⁷ jenž zřejmě do země přišel za doby panování Jana Albrechta.⁹⁸ Je pravděpodobné, že se jednalo o osobu pro stavy dostatečně čitelnou, zároveň ale nepřiliš výraznou a průbojnou, jež nebyla s to ohrozit zájmy panovníka. Peschickovi se nejspíše nepodařilo proniknout mezi Zikmundovy dvořany. V knihách účtů vystupuje vždy důsledně anonymně jako „*hlohovský hejtman*“,⁹⁹ což výrazně kontrastuje s jeho opavskou obdobou Albrechtem Sobkem. Ten, jak již víme, patřil k užšímu dvorskému okruhu nepochybně. Písař vedoucí účetní agendu jej také nazýval „*panem Sobkem*“ či „*opavským hejtmanem Sobkem*“.¹⁰⁰ Zikmundova počáteční nedůvěra vůči Peschickovi je navíc zřetelně cítit i ze skutečnosti, že Sobek setrval v Hlohově i v době po jeho dosazení do úřadu a hrál tak úlohu vévodova agenta dbajícího o pánovy zájmy.¹⁰¹

Analogický postup zvolil hlohovský a opavský Jagellonec i v případě svého jmenování do funkce fojta obojí Lužice, kde jeho dosazení narazilo na otevřený odpor. Skutečný výkon úřadu tak byl delegován zástupcům lokálních elit Hansi Köckritzovi, respektive zanedlouho jeho bratru Kasparovi, v Dolní a Albrechtovi ze Schreibersdorfu v Horní Lužici.¹⁰² Minimálně v Hansově případě je pak zcela nepochybné, že se jednalo o Zikmundova dvořana. Köckritz vystupoval v letech 1505–1506 jako písař na Zikmundových listinách, honosil se hrdým titulem knížecího rady a svého pána doprovázel nejen na cestách, ale později i do Polska. Počátkem

⁹⁷ V polské literatuře je jeho jméno tradičně uváděno ve formě Mikołaj Piesek z Białej, S. NOWOGRODZKI, *Rządy Zygmunta*, s. 30.

⁹⁸ Srovnej jeho svědectví, CDS XXIV, č. 54, s. 79.

⁹⁹ Srovnej zápisy editované v A. PAWIŃSKI, *Młode lata*, s. 238–241.

¹⁰⁰ Srovnej zápisy editované, Tamtéž, s. 238–240.

¹⁰¹ „*In negotiis domini principis*“ vycestoval Sobek do Hlohova v květnu 1500, v lednu 1501 či v červnu 1501, *Zsigmond lengyel herczeg*, s. 36, 85, 114–115. Srovnej též A. PAWIŃSKI, *Młode lata*, s. 80–81, autorův výklad je však zmatečný.

¹⁰² Detailně zpracoval S. NOWOGRODZKI, *Rządy Zygmunta*, s. 133–139, který se však domníval na s. 33–34, že se jednalo o „*slezské*“ šlechtice. Sám ale na s. 135 v poznámce č. 1 uvádí, že se Kaspar psal „...*auf Friedland und Lobros*“ (tj. Lieberose), což ho nezpochybnitelně ukotvuje v lužickém prostředí. Srovnej k tomu i Rudolf LEHMANN, *Geschichte der Niederlausitz*, Berlin 1963, s. 92–93.

března roku 1507 jej tehdy již král Zikmund vyslal jako svého zástupce na slezský sněm do Vratislavi, kde Hans jeho jménem složil úřad vrchního hejtmána.¹⁰³

Je otázka, zda se u Zikmundova dvora pohybovali i lidé pocházející z poněkud vzdáleného Opavska. Jelikož se ani jeden zástupce vévodství situovaného na moravsko–slezském pomezí nikdy neobjevil v žádné písemnosti vydané mimo Opavu, nebude negativní odpověď na tuto otázku patrně daleko od pravdy. Jagellonec pobýval v Opavě poměrně často, v letech 1502–1505 tam zavítal celkem osmkrát.¹⁰⁴ Přestože se většinou ve svém druhém vévodství zdržel jen krátce, je nepochybné, že se tou dobou kolem něj pohybovaly, a dočasně tak byly do jeho rady kooptovány, místní politické špičky na čele se zemskými úředníky a vrcholnými představiteli města.¹⁰⁵ Zemským komorníkem byl Jindřich Donát z Velké Polomi,¹⁰⁶ na místě zemského sudího se za Zikmundových časů vystřídali Petr Stoš z Kounic na Štítině,¹⁰⁷ Jiřík z Tvorkova na Raduni¹⁰⁸ a Jindřich Hukovský z Ochab.¹⁰⁹ Úřad písaře zastávali Jan Renička z Čermnik¹¹⁰ a Jiřík z Lanšovic na Chlebičově.¹¹¹

Již víme, že Zikmund ke svému dvoru alespoň po určitý čas daný průjezdem opavskou zemí počítal příslušníky rodů Zvolských ze Zvole a Oderských z Lidéřova. Účetní knihy ovšem napovídají, že nemalé ambice projevil i zemský komorník Jindřich Donát, jenž byl opavskou obdobou Ernsta Tschammera. Vévoda si jeho věrnost pojistil rozhojněním svobod jeho opavského sídla¹¹² a Donát se záhy spolu

¹⁰³ Ke Köckritzově přítomnosti na sněmu (*Johannes Kockeritz, orathor K. M^{tis} Polonie Sigismundi*), stejně jako ke kariéře jeho rodiny v Polsku srovnej S. NOWOGRODZKI, *Rzady Zygmunta*, s. 34 a 88.

¹⁰⁴ Srovnej itinerář, který sestavil A. PAWIŃSKI, *Młode lata*, s. 219–232.

¹⁰⁵ Ke špici dominantního mocenského uskupení patřil vedle komorníka a vůdce šlechty Jindřicha Donáta vlivný měšťan Augustin Dreymandel, jak to vyplývá z listu uloženého v Zemském archivu Opava, Josef Zukal 1872–1929, inv. č. 181.

¹⁰⁶ V úřadě doložen v letech 1484, *Pozůstatky knih zemského práva knížetství opavského I, Knihy přední. Část I. (1413–1484)*, Jan Kapras (ed.), Praha 1906, č. 51, s. 123 až 1509, Zemský archiv v Opavě, Slezský stavovský archiv v Opavě 1318–1850, inv. č. 461. Nepochybně však zastával úřad až do smrti kolem roku 1510. Roku 1511 jej nahradil Jindřich Hukovský z Ochab, jenž složil přísahu k úřadu 11. června, in: ZAO, Slezský stavovský archiv v Opavě 1318–1850, inv. č. 776, s. 57.

¹⁰⁷ V úřadě doložen v letech 1494, ZDOp II, č. 38, s. 126 až 1503, ZDOp II, s. 148.

¹⁰⁸ V úřadě doložen v letech 1503, ZDOp II, s. 148–149 až 1506, ZDOp II, s. 152.

¹⁰⁹ V úřadě doložen v letech 1507, ZAO, Hejtmanský úřad knížectví opavsko–krnovského v Opavě 1507–1784, inv. č. 41, č. kart. 1, sl. 8, f. 3 až 1509, ZDOp II, s. 156. Jistě však úřad zastával až do Donátovy smrti.

¹¹⁰ V úřadě zachycen v letech 1484, ZDOp II, č. 153, s. 106–107 až 1501, ZDOp II, s. 143–144, č. 84.

¹¹¹ V úřadě zachycen v letech 1502, ZDOp II, s. 146 až 1525, ZDOp II, s. 205.

¹¹² ZAO, František Tiller 1833–1856, inv. č. 6, f. 176r–177v.

se zástupci města Opavy zařadil i mezi zeměpánovy věřitele,¹¹³ čímž stanul po boku hlohovského hejtmána Peschika, tamních měšťanů, Mikołaje Ocieského a především Krzysztofa Szydłowieckého.¹¹⁴ Přesto lze říci, že mimo Zvolského a Oderského zůstávali v opavském prostředí jedinými dvořany v plném významu toho slova vlastně jen cizinci zemský hejtman Albrecht Sobek a knížecí vyjednaváč a „*hoffdiener*“ Václav Olšanský z Olšan.¹¹⁵

V případě dvorské společnosti Zikmunda Jagellonského z velké části selhává klasická metoda rozboru svědečných řad, kterou jsem proto ponechal až na samý závěr. Pro Opavsko tento povzdech platí absolutně. K dispozici totiž není žádná. Korpus listin spojený s Hlohovskem však přece jen některé opatrné závěry vyslovit dovoluje. Zásadním problémem je zde především epizodický charakter Zikmundovy vlády, která byla *de facto* ukončena roku 1506 po jeho elekcí na krakovský trůn. Od té doby již nelze o hlohovském dvoře hovořit, jakkoli novopečený polský vladař zemi předal zpět do rukou českého krále Vladislava až roku 1508.¹¹⁶ Problémem je i „hlohovský“ dvůr před přesídlením do nové rezidence z Budína. K dispozici tak stojí skromný soubor čítající pouze o něco více než třicet listin vydaných z moci zeměpána. Tím ovšem interpretační problémy nekončí. Ne všechny listiny totiž obsahují svědečné řady, a především byla většina dochovaných písemností vydána ve dvouletí 1505 a 1506. Všechny tyto skutečnosti významným způsobem limitují využitelnost listin jako pramenů k poznání Zikmundova dvora a odsuzují metodický přístup založený na analýze svědečných řad do role pomocného nástroje druhého řádu. Přece jen však považují za účelné zastavit se alespoň formou kvantifikace u častěji vystupujících jednotlivců, jejichž jména mohou vhodně ilustrovat či doplnit údaje z dvorských účtů. V krátkém období vymezeném léty 1499/1502–1506 tak sice vystoupili v roli svědků zeměpanských listin více než třikrát pouze Krzysztof a Paweł Szydłowiecťi, Rafał Leszczyński, hejtman Mikulasch Peschick, zhotovitel řady písemností Hans Köckritz, vlivný Hans Rechenberg a stavovský vůdce Ernst

¹¹³ V letech 1504–1505 půjčil vévodovi 400 zl. a město Opava 80 zl., A. PAWIŃSKI, *Młode lata*, s. 240.

¹¹⁴ Jejich půjčky, Tamtéž, s. 239–240.

¹¹⁵ Olšanský sehrával roli vyjednavče roku 1507 v době vzpoury opavských stavů proti Zikmundově rozhodnutí zastavit zemi rytíři Mikuláši Trčkovi z Lípy, ZAO, Josef Zukal 1872–1929, inv. č. 181. Zikmund svého dvořana odměnil drobnými majetky na Opavsku, Státní okresní archiv Opava, Archiv města Opavy 1247–1945 (1947), inv. č. 218, f. 80v–81v, č. 62; f. 104v, č. 80; f. 126r–127r; f. 127r–131r a SOKA Opava, Archiv města Opavy 1247–1945 (1947), inv. č. 219, f. 57v–58r, č. 50. Události analyzoval Franz KÜRSCHNER, *Einlösung des Herzogthums Troppau durch Wladislaw II., König von Böhmen und Ungarn, 1507–1511*, Wien 1867. Novou interpretaci právního rámce Zikmundovy opavské vlády nabídl Petr KOZÁK, *Zástavní pán nebo „freyer Fürst“? Několik poznámek k opavské vládě Zikmunda Jagellonského*, Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis, (v tisku).

¹¹⁶ LBUS I, s. 255, č. 118; *Gryphius*, s. 210–211, č. 19.

Tschammer. Oba posledně jmenovaní přitom jako jediní zástupci lokálních elit. S trojí účastí na právním pořízení je však následovali Balzer Braun a Georg Unwirde. Mezi dalšími svědky se pak objevují např. jména Balzera Löbella, Melchera Kreckewitze a především člena užšího „štábu“ budoucího hejtmána Jakuba ze Salzy, Ernsta Niebelschütze, která naznačují, kde a kdy tito později vlivní mužové nabývali prvních zkušeností na politickém kolbišti.¹¹⁷

Závěr

Dvůr hlohovského a opavského vévody Zikmunda Jagellonského představoval už jen s ohledem na svou genezi v novém prostředí do jisté míry paralelní mocenskou strukturu. Její neobvyklost spočívala především ve faktu, že byla zaměřena v první řadě na působení uvnitř jagellonské dynastie, resp. na přípravu možného převzetí vlády v polsko-litevském prostoru. Znatelně méně plnil Zikmundův dvůr roli efektivního ovládacího mechanismu postupně mu svěřovaných zemí, jejichž vnitropolitický život a mocenské poměry podléhaly stále zřetelněji dominantnímu vlivu rozvíjející se stavovské společnosti. Označení dvora jako „do jisté míry“ paralelní struktury je však přesto na místě a týká se zejména exkluzivní skupiny nejvlivnějších cizinců. Postavení pána dvora, jenž stál v nejužším příbuzenském poměru s vladaři okolních rozsáhlých soustátí, bylo přitom ve slezských poměrech výjimečné a zvýraznilo vnitřní dynamiku dvorského organismu. Jsme tak svědky postupného prorůstání původně cizí dvorské společnosti s novým prostředím. Na počátku stálo cílené hledání vévody, jenž k sobě potřeboval přitáhnout osoby znalé místních poměrů. V druhém sledu sehrál roli náborové pobídky lesk rostoucího dvora, majestát a prestiž jeho pána. Přírozeným výsledkem bylo vtažení alespoň části špiček hlohovské zemské obce do života proměňující se dvorské společnosti, jehož skutečný rozsah lze sice vzhledem k torzovitosti pramenů spíše jen tušit, příklad další kariéry bohatě odměňovaného Hanse Rechenberga, jenž měl velet jagellonským vojskům v Uhrách, Prusku, Polsku a na Litvě, však zároveň varuje před jeho při-

---

¹¹⁷ Svědectví vyjmenovaných osob in: AP Wr., Księstwo Głogowskie – dokumenty (Rep. 4b), sign. 32hh, 32ii; AP Wr., Kolegiata w Głogowie (Rep. 76), sign. 411, 420, 423; AP Wr., Klasztor Magdalenek w Szprotawie (Rep. 120), sign. 183; *Archiwum Państwowe w Zielonej Górze z siedzibą w Starym Kisielinie, Kolekcja dokumentów miejskich, podworskich i cechowych*, sign. 178D; *Gryphius*, č. 17, s. 194–202; č. 19, s. 202–210; LBUS I, č. 115, s. 252–253; CDS XXIV, č. 6, s. 24; č. 4, s. 54; č. 63 a č. 65, s. 81; č. 10, s. 107; č. I.1.11, s. 108; č. 8 a č. 9, s. 145; č. 12, s. 202; F. MINSBERG, *Geschichte der Stadt II.*, s. 153–155; CDS XXVIII, č. 818, s. 143; č. 1, s. 231; č. 3, s. 231–232; č. 16, s. 235; Gustav ZERNDT, *Geschichte von Stadt und Kreis Schwiebus I., Stadt und Kreis Schwiebus unter wechselnder Herrschaft bis zum Jahre 1526*, Schwiebus 1909, s. 168–169; CDS XXXI, č. 157, s. 41; č. 3, s. 127.

lišným podceněním.¹¹⁸ Rechenbergova přítomnost v Krakově totiž nebyla osamocená, což dokládají nejen aktivity Hanse Köckritze, ale i Arnosta Unruheho a Siegmunda Nostice.¹¹⁹ Ve prospěch teze o plynulém prolnutí původního Zikmundova dvora s hlohovskými elitami pak přesvědčivě hovoří i fakt, že ještě roku 1519 si v Krakově bratři a současně jedni z nejvlivnějších polských dvořanů Krzysztof a Mikołaj Szydłowiecťi při dělení společného majetku nevybrali za věrné ručitele nikoho jiného než právě Hanse Rechenberga a Heinricha z Donína.¹²⁰

Jisté ovšem je, že lze, snad až na opatrné sondování komorníka Jindřicha Donáta a více méně časově omezenou účast na dvorské jízdě u Zvolského a Oderského, označit Zikmundův dvůr z let 1502–1506 za „hlohovský“. Zástupci jeho druhého vévodství, odlehlého Opavska, se v něm neprosadili a s ohledem na volbu rezidence vlastně ani prosadit nemohli. Zikmundova vláda i dvorská společnost pro ně zůstala vzdálenou epizodou a vzpomínka na ni na moravsko–slezském pomezí rychle upadla v zapomnění.

---

¹¹⁸ Velmi rychlý růst majetků a práv Hanse Rechenberga a s ním i jeho rodu resumoval W. RECHENBERG, *Die Familie Rechenberg*, s. 16–22.

¹¹⁹ Srovnej CDS XXIV, č. 68, s. 81–82.

¹²⁰ CDS XXIV, č. 75, s. 83.

DIE HOFGESELLSCHAFT SIGISMUND DES JAGIELLONEN, HERZOG VON GLOGAU UND TROPPAU

Beim Erforschen der Hofgesellschaft des Herzogs Sigismund stehen Rechnungsbücher zur Verfügung. Im Rahmen der Länder der Böhmisches Krone geht es um eine einzigartige Quelle, mit welcher man die Umwandlungen des Fürstenhofes detailliert betrachten kann. Die Hauptfrage dieses Beitrags betrifft dann den Verankerungsprozess des Hofes in der fremden (erst ungarischen, später Glogauer) Umwelt.

Sigismund, der jüngere Bruder des Königs Wladislaus von Böhmen und Ungarn, kam im Jahre 1498 nach Ofen. Natürlich wurde er als ein polnischer Prinz von verschiedenen Adelspersonen polnischer und litauischer Herkunft (der spätere polnische Kanzler Krzysztof Szydłowiecki, seine Brüder, Rafał Leszczyński usw.) begleitet. Im Jahre 1499 bekam er aus den Händen Königs Wladislaus das schlesische Herzogtum (Gross) Glogau, zwei Jahre später erhielt er dazu noch das Herzogtum Troppau. Im Laufe der Zeit wurde die Hofgesellschaft Sigismunds grösser. Zum Prinzen kamen immer Adelige aus Polen oder Litauen, was durch die biologische Entwicklung in der Jagiellonendynastie verursacht wurde. Zugleich aber suchten auch Personen aus den Landesgemeinden seiner Herzogtümer den Zutritt zum Hof. Dieser Trend wurde stärker nach dem Jahre 1502, weil Sigismund in diesem Jahr dauerhaft von Ofen nach Glogau umzog.

Der Hof wurde in verschiedene hierarchisch geprägte Gruppen geteilt. Die Höflinge (*curienses*), die Kammerdiener (*cubicularii in equis, cubicularii sine equis*), die Edelknaben (*laicelli*) und die so genannten „Stiere“ (*bykowie*) stellten den Kern der Gesellschaft dar. Die Hofämter wurden traditionell durch Personen aus dem polnisch-litauischen Umkreis besetzt. Adel aus den Landesgemeinden realisierte sich hauptsächlich in den ständischen Institutionen. Komplizierter wurde es natürlich für die Repräsentanten der Troppauer Eliten, weil sich Sigismund Glogau als ständige Residenz auswählte. Der landesherrliche Hof bot aber dem Adel eine attraktive Karrieremöglichkeit. Ausser dem Troppauer nutzten dieses Angebot (aber nur teilweise) Oderski von Liderau und Zwolsky von Zwole aus. Wirkliche Höflinge war es notwendig, aber (ausser der polnisch-litauischen Gruppe) nur in Glogau zu suchen. Zu den wichtigsten Personen aus der Umgebung des Herzogs gehörten Hans Rechenberg und Hans Köckritz. Zu den weiteren Höflingen kann man aber auch die Mitglieder der Geschlechter von Giersdorf, von Nostitz, oder von Unruh zählen.

REZIDENČNÍ DVORY ČESKÉ ŠLECHTY V POZDNÍM STŘEDOVĚKU

Robert ŠIMŮNEK

Jak ukazují doposud vydané svazky prestižní řady *Residenzenforschung*, těžiště výzkumu spočívá – zcela logicky – v problematice zeměpanských rezidencí pozdního středověku a raného novověku. Dosavadní dvě desítky svazků současně naznačily širší spektra problémů, které lze chápat jako součást *Residenzenforschung* a v tomto kontextu je také zkoumat. Při pohledu na široký tematický záběr je zřejmé, že pro šlechtické prostředí pozdního středověku je možné na analogicky založený výzkum pomýšlet jen ve formě více či méně zjednodušené. Hlavní důvod je nasnadě – torzovitost pramenné základny, a v řadě případů úplná absence relevantních pramenů, ba celých jejich skupin. Ke studiu rezidenční problematiky i v případě šlechty se povolna přistupuje teprve v poslední době. Dokladem může být aktuálně připravovaný svazek díla *Höfe und Residenzen im spätmittelalterlichen Reich*, v němž se objeví i hesla věnovaná předním českým a moravským šlechtickým rodům.¹ Rezidence jednotlivých šlechtických rodů a jejich územněsprávní a reprezentativní kontext (předmětem zájmu jsou tudíž nejen rezidenční hrady, ale i rezidenční města), typologie šlechtických rezidencí a ovšem problematika rezidenčního dvora, jsou jen některé ze základních problémových okruhů, jejichž zmapování a studium pro období raného novověku je u nás na pokročilém stupni,² zatímco pro pozdní středověk se teprve povolna dostává do zorného úhlu historiků.³

¹ *Höfe und Residenzen im spätmittelalterlichen Reich. Grafen und Herren*, *Residenzenforschung* 15/III, heslář a další informace <http://resikom.adw-goettingen.gwdg.de/projekt.php#Grafen>.

² Vedle řady studií vydávaných ve sborníku *Opera Historica* lze upozornit například na sborník *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.–18. století)*, Michaela Kokojanová (ed.), Prostějov 1997, a dále práce Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA – Pavel KRÁL – Zdeněk VYBÍRAL, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha 2002; Petr MAŤA, *Svět české aristokracie 1500–1700*, Praha 2004. Výrazný akcent na období raného novověku je charakteristický i pro monografii Petra VORLA, *Rezidenční vrchnostenská města v Čechách a na Moravě v 15.–17. století*, Pardubice 2001.

³ Příkladem mohou být doposud vydané svazky řady *Šlechtické rody Čech, Moravy a Slezska*, a řada časopiseckých studií věnovaných dílčím aspektům z širokého tematického spektra dané problematiky.

Šlechtický rezidenční dvůr pozdního středověku lze sledovat ve třech základních rovinách: za první personální, za druhé dějové (tedy společenské a reprezentativní – „ceremoniální“), a za třetí prostorové. Pohled personální vztahuje se ke dvoru ve smyslu osob zde přítomných a k funkčním strukturám a hierarchiím jimi vytvářeným. Náplň roviny společenské a reprezentativní je do značné míry zřejmá – dvůr jako ohnisko společenského a kulturního života a současně jako výraz stavovsky adekvátního životního stylu rezidenta a jeho rodu. Hledisko prostorové zaměřuje pozornost na vlastní jeviště dvorského života, topografii hradních areálů a typů prostor (reprezentativní a soukromé, prostory pro hosty, pro úřednictvo a personál, a dále hospodářský areál), ale i na rezidenční města. V následujícím si povšimneme všech tří rovin, bližší pozornost bude však věnována pouze rovině první (tj. personální).

Šlechtický rezidenční dvůr⁴

Jako celek je šlechtický rezidenční dvůr (máme tu na mysli dvory příslušníků panského stavu, a dále pak dvory zámožných příslušníků rytířského stavu, kteří si mohli dovolit držet s pány krok – vyrovnat se jim vnějšími formami reprezentace pro ně beztoho bylo otázkou prestižní) pozdního středověku téma do značné míry neprozkoumané a dlužno dodat: jen částečně prozkoumatelné. Pramenná základna, která se ke studiu personální skladby rezidenčních dvorů v pozdním středověku nabízí, je sice pestrá, její výpověď je však torzovitá a zhusta i časově náročná rešerše přináší výsledky neadekvátně skrovné. S tím je pochopitelně třeba se při rekonstrukci personální skladby dvora, jakož i jeho fungování, smířit. Mnohé nám zůstává dnes, a i do budoucna zůstane, utajeno.

Pojem *dvůr* zde chápeme v širokém významu skupiny osob zdržujících se stále nebo velmi často na šlechtickém rezidenčním hradě;⁵ v pramenném materiálu 15. století se pojem *dvůr* jako označení osazenstva šlechtické rezidence objevuje poměrně běžně, vždy se však jedná jen o obecné zmínky, které nedovolují postihnout případné významové nuance této kategorie. Podobně je tomu i v případě pojmu *dvořan*, event. *dvořenín* – zde je zřejmé, že měl sémanticky širší pole, než tomu bylo v pozdější době, a byl označením osoby příslušející ke dvoru, a to včetně služebníků a členů hradní posádky,⁶ tedy osob neurozených, které by v 16. století a později již

⁴ Opakovaně jsem při studiu využil materiálů z kartoték *Staročeského slovníku* (Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.). Za vstřícnost v té souvislosti děkuji srdečně Dr. Miladě Homolkové.

⁵ Trojí základní rovinu chápání pojmu *dvůr* na příkladu dvora pražských (arci)biskupů rozlišuje Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *(Arci)biskupský dvůr v Praze do doby husitské*, Documenta Pragensia 9, 1991, sv. 2, s. 341–360, jednou ze tří základních rovin je dvůr ve smyslu sboru hodnostářů, úředníků a služebníků, Tamtéž, s. 342–344.

⁶ Tomuto pojetí odpovídá například zmínka o registrech s evidencí mezd – Krumlov, 1457: „...kniehy veliké, kdež se dvořanóm služba píše“, *Rožmberské dluhopisy z let 1457–1481*, Josef

jako *dvořané* označeny nebyly. Od poloviny 15. století můžeme sice sledovat náběhy k pozdějšímu významovému zúžení pojmu *dvořan* (jako *dvořané* jsou označováni šlechtici působící na panovníkově dvoře, *dvořan* se objevuje jakožto označení aristokrata doprovodu na sněmy a na diplomatických cestách), ale paralelně existují doklady pojmu *dvořan* ve smyslu zbrojnoš či žoldněř (příklady jsou k dispozici již z předhusitské doby – např. litomyšlský biskup posílal roku 1413 „*své dvořany švagru našemu na Humpolec, aby jemu jediné hrad zachovali*“). Jindy se *dvořan* objevuje evidentně jako synonymum ke služebník, případně služebník se zbraní, a pojmenování je odvozeno od jeho služby ke dvoru – jako např. v listině Jindřicha st. Minstrberského (1495) figuruje formulace „*jakož jiným služebníkům našim u našeho dvoru*“, přičemž se jednalo o osoby vzápětí označované jako *dvořané* a *zemané*. Vývoj směřující k zužování sémantického pole pojmu *dvořan* byl pozvolný – spíše iluzorní je proto striktně odlišený obraz rytíře a dvořana ve slezském rukopise *Liber super ludum scacorum* někdy z 20. či 30. let 15. století.⁷

Okruhy pramenů

Dvorské řády – klíčové prameny k poznání struktury a fungování rezidenčních dvorů – z prostředí české středověké šlechty postrádáme; prakticky nejsou nejen dochovány, ale ani bezpečně doloženy, a nejsme tedy schopni s jistotou říci, zda

Pelikán (ed.), Praha 1953, č. 7, s. 4, či instrukce Jana z Rožmberka krumlovskému úředníkovi (cca 1470): „...*at' již službu dvořanóm jdá*“, *Archiv český* 21, Josef Kalousek (ed.), Praha 1903, č. 166, s. 360. Analogicky v případě služebníků k Třeboni doklad z roku 1471, AČ 8, Josef Kalousek (ed.), Praha 1888, č. 448, s. 39.

⁷ Označení šlechtice „*dvořenín náš*“ se v panovníckých listinách 15. století objevuje tak běžně, že od jednotlivých dokladů lze upustit. Rovněž význam *dvořan* = žoldněř ilustruje množství dokladů – cit. z roku 1413, AČ 2, František Palacký (ed.), Praha 1842, č. 3, s. 520–521. Z dalších například: „...*díel našich dvořan, Uhróv i Čechóv, tam před Syon poslali jsme* [král Zikmund]“, *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka 1418–1462*, sv. 1, (1418–1437), Blažena Rynešová (ed.), Praha 1929, č. 330, s. 222, či překlad formulace „...*cum militibus gentilibus Herodis*“ jako „...*s dvořany Herodesovými*“. Formulace v kšaftu Jana z Kravař (1433): „*Item svým dvořenóm dlužen sem koně, pancíře a peníze*“, naznačuje, že ani zde *dvořané* neměli k válečnému řemeslu daleko, AČ 15, Josef Kalousek (ed.), Praha 1896, č. 82, s. 183. Když roku 1467 vyžadoval Jan z Rožmberka pro své jízdné služebníky zajištění na Soběslavi, psal tamějšímu úředníkovi, aby jim byla vydávána strava: „...*nebt' naši dvořené a na naši stravě budú*“, AČ 7, Josef Kalousek (ed.), Praha 1887, č. 139, s. 283. Listina Jindřicha Minstrberského (1495), AČ 9, Josef Kalousek (ed.), Praha 1889, č. 30, s. 365. Roku 1473 kvituje Hynek Minstrberský z Kunštátu a na Poděbradech svého maršálka Jana z Běškovic z peněz, které tento vydával: „...*našim dvořanóm i jiným služebníkům našim*“, AČ 9, č. 101, s. 336; „...*služebníci a dvořané*“ se připomínají i v případě drobného šlechtice Jana Předbora z Radešína (1447), u něhož rozhodně nelze předpokládat košatý rezidenční dvůr, LOR 3, Blažena Rynešová (ed.), Praha 1937, s. 225, list v poznámce 1. Reprodukce vyobrazení osob z *Liber super ludum scacorum* Alicja KARŁOWSKA-KAMZOWA, *Malarstwo śląskie 1250–1450*, Wrocław 1979, obrazová příloha 81, zde 81 c, d.

vůbec ve své době nějaké analogie dvorských řádů, jak je známe z německého prostředí (i tam ovšem zpravidla z prostředí dvorů zeměpanských),⁸ u nás existovaly. Jakkoli lze paušálně odkazovat na všudypřítomná deperdita, přikláněl bych se spíše k představě, že v prostředí našich šlechtických rezidenčních dvorů texty uvedeného typu ani nevznikaly a svou roli tu – ještě více než v oblasti administrativy (i zde se totiž setkáváme s dvoukolejností ústní tradice a svědectví pamětníků na straně jedné a písemného pořízení na straně druhé) – hrály písmem nefixované zvyklosti, stereotypy a tradice, jejichž komponenty si osoby působící při dvorech automaticky osvojily. K unikátním jednotlivinám patří **instrukce** Viléma z Pernštejna týkající se úředníků a personálu na Hluboké (1499), a to z hlediska personálního složení, terminologie, ale i mechanismů zajištění běžného provozu na hradě.⁹ **Materiál účetní povahy** – z našeho hlediska rovněž zásadní výpovědní hodnoty – je bezpečně doložen, avšak zcela nedostatečně dochován; což je ztráta v daném směru nenahraditelná, neboť tyto prameny evidovaly výplaty mezd a event. naturálií dvorskému personálu a podchycovaly jej v úplnosti jeho skladby.¹⁰

K tomu je nutné připočíst, že **prameny narativní, literární a didaktické povahy** (spisy souborně klasifikovatelné jako „rada otce synovi“) tu přinášejí profit jen velmi limitovaný; určité poznatky lze získat z **cestopisů**, vycházíme-li ze základního předpokladu, že cestovatel srovnává poměry, s nimiž se v cizině setkává, se svou vlastní domácí zkušeností. Těžiště naší pramenné základny zcela nesporně představuje **korespondence**, v níž se sice zcela nesoustavně, ale zato opakovaně mihnou zmínky z různých úhlů ilustrující dvorské prostředí a jeho život; připomenout lze pochopitelně **svědečné řady** listin vydávaných dvorskými kanceláři, jakkoli i zde narážíme na určité limity – osoby uvedené v koroborační formulí (vedle úředníků a kancelářského personálu to často bývali purkrabí okolních správních center či další šlechtici z okolí) nesporně byly v daný den na dvoře přítomny, o délce a účelu jejich pobytu, jakož ani o jejich vazbách ke dvoru to však téměř nic nevy-

⁸ Z poslední doby například Andreas RANFT, *Adel, Hof und Residenz im späten Mittelalter*, Archiv für Kulturgeschichte 89, 2007, s. 61–89 s bibliografií základních titulů i k otázkám dvorských řádů.

⁹ AČ 17, Josef Kalousek (ed.), Praha 1899, č. 1090, s. 553–557. Vilém z Pernštejna držel Hlubokou v zástavě a hrad neměl rezidenční funkci – s tím souvisí, že některé specifické skupiny služebníků (například komorníci) v instrukci nejsou vůbec zmiňovány.

¹⁰ Například v případě krumlovského dvora je výslovně doložena (nedochovaná) *cedule* (1477), v níž byli evidováni příslušníci hradní posádky, dvorský a hospodářský personál, Robert ŠIMŮNEK, *Smlouva o výkon úřadu/služby jako typ pramene a možnosti jeho badatelského využití (S edicí pramenů z let 1477–1485)*, Husitský Tábor 14, 2003, s. 185–209, zde s. 206. Dokonce i drobný šlechtic běžně míval svou čeleď pro potřeby výplat pečlivě evidovanu – například roku 1500 Jan ze Sekeřic na Zdechovicích odkazuje manželce své pohledávky: „...aby z toho čeleď zaplatila, kteříž sou toho roku na mzdě určený“, Národní archiv Praha, DZV 2, fol. G 24r – 27r.

povídá. Nahodilé, v některých případech však velmi cenné faktografické jednotliviny obsahují i další typy pramenů – šlechtické **testamenty** (kde poměrně často figurují i odkazy úředníkům a služebníkům), anebo **nekrologia** kostelů či klášterů, v nichž zvláště neurození služebníci bývají uváděni jen křestním jménem a identifikováni právě svou příslušností ke šlechtickému rezidenčnímu dvoru. Analogicky i v případě register z oblasti trestního práva, známých pod ne docela šťastným označením „po-pravčí knihy“.

Dobový kontext

V souvislosti s výzkumem šlechtických rezidenčních dvorů se pochopitelně nabízí otázka po možných **inspiračních zdrojích a vzorech**. Konstatování, že k prvořadým vzorům pro českou šlechtu náležel dvůr českých králů, zřejmě není třeba zvláště obhajovat, je to ostatně dobře zřejmo již ve 13. století. Rada šlechticů měla s prostředím panovnického dvora, jeho personálním složením a běžným chodem, jakož i průběhem slavnostních chvil na dvoře osobní zkušenosti, ať již nárazové či dlouhodobé.

Analogicky to platí v případě dvorů zahraničních. Je známo, že mnozí šlechtici v mládí kratší či delší dobu pobývali na zahraničních dvorech šlechtických (např. některého ze spřízněných rodů) i panovnických (několik českých šlechticů je doloženo na dvoře císaře Friedricha III., ale i na dvoře bavorských vévodů).¹¹ Zkušenosti a kontakty v té době navázané mohli šlechtici napříště zužitkovat, event. i dále rozšiřovat např. při diplomatických poselstvích, ať ve službách panovníka nebo stavů – při takových příležitostech se jim nejspíše otevíraly dveře i do interiérů běžnému návštěvníku nepřístupných. Nejznámější je v tomto směru bezesporu diplomatická mise vedená Lvem z Rožmitálu (1465–1467),¹² ale v daném případě jde skutečně o onu pověstnou špičku ledovce, neboť příležitostí seznámit se s prostředím zahraničních panovnických dvorů měli čeští šlechtici průběžně celou řadu. Zahraniční

¹¹ Vnímavost a zaujetí české šlechty pro rozličné stránky dvorského života reflektuje Petr Chelčický, když varuje matky před posíláním synů „...*k dvoróm, aby se tam učili dvorným a marným věcem*“, navíc na dvorech je „...*mnoho dvornosti, hesovanie a vymyšlovanie*“. Vliv dvorského prostředí je zřejmý i v Rokycanově formulaci, když vybízí rodiče, aby jejich syn nosil „...*oděv poctivý*“, a aby měl „...*střevice bez špicov a jiné všecko bez dvornosti*“, Milada NEDVĚDOVÁ & kol. [Josef MACEK], *Dvorný a zdvořilý*, Naše řeč 62, 1979, s. 190–199, zde s. 195, 197. K problematice šlechtické výchovy a vzdělání především v prostředí panovnických dvorů a otázkám „vědomostního minima“ (v kontextu „tradice a inovace“, jakož i konkurence a symbiózy světského a duchovního) veřejně činného šlechtice v pozdním středověku jsou věnovány příspěvky ve sborníku *Erziehung und Bildung bei Hofe*, Residenzenforschung 13, Werner Paravicini – Jörg Wettlaufer (Hg.), Stuttgart 2002.

¹² Inspirativní je v tomto směru práce Jutty Marie HUESMANN, *Über einige Aspekte des Aufenthaltes Leos von Rožmitál am Hof Philipps des Guten von Burgund (1466)*, Středočeský sborník historický 25, 1999, s. 49–61.

cesty české šlechty ve středověku, fenomén dosud velmi málo prostudovaný, byly jevem zcela běžným, ať již se jednalo o cesty diplomatické, „křížové“ (především ovšem jejich evropská – „pruská“ varianta), poutní, a později i studijní. Ostatně pohled na sňatkovou politiku předních českých panských rodů naznačuje, jak těsné byly jejich kontakty se zahraničím, ať již s prostředím německým a rakouským nebo slezským a dále polským; ostatně konnubium mezi českým šlechticem a příslušnicí hraběcího nebo knížecího rodu nebylo rovněž ničím ojedinělým.¹³

Jakkoli je nepochybné, že zahraniční kontakty sloužily jako nevyčerpatelný inspirační zdroj, počínaje stavební podobou rezidencí, přes výzdobu a vybavení interiérů, až po personální složení rezidenčního dvora a ceremoniály provázející rozličné běžné i sváteční okamžiky dvorského života, konkrétní dopady a projevy všudy přítomného a pro středověk tolik charakteristického „momentu napodobení“ jsme schopni postihnout jen s určitou mírou hypotetičnosti a v řadě ohledů bezpochyby vůbec. (Z konkrétní připomeňme např. opakovaně vyslovený předpoklad o souvislosti vnitřní výzdoby Blatné se západoevropskou cestou jejího tehdejšího držitele, Lva z Rožmitálu.)

Metodika a terminologie

Dvůr – chápáno ve smyslu osob na dvoře přítomných – můžeme pracovní rozčlenit na dvě základní skupiny (označení „pracovně“ je zde namísto – středověk v daném směru nikterak striktně nerozlišoval): úředníci a dvořané, tedy složka administrativní a reprezentativní, na straně jedné, a služební personál a hospodářská čeleď, zajišťující chod dvora po stránce technické, na straně druhé. Jedni i druhí byli pro chod dvora nepostradatelní, jedni i druhí sídlili přímo v obvodu rezidence či alespoň v její bezprostřední blízkosti, tj. ve vlastním domě v rezidenčním městě, přesto se však jednalo o dva do značné míry odděleně žijící světy. Toto pracovní rozdělení personální skladby rezidenčních dvorů vede k vytvoření dvou, opět jen pracovních (tj. dobovou terminologií nepodložených) kategorií, totiž složky „úřednické a reprezentativní“ a „služebné“. Z hlediska vrchnosti mohli být ovšem všichni, počínaje purkrabím a písařem a konče hlásným, vozatajem či pacholkem od volů pokládání za „čeleď“.¹⁴

V prostředí našich šlechtických dvorů ve středověku nemá své opodstatnění aplikace kategorií *curia ordinaria* a *curia plena* (u nás se zpravidla užívá pojmů **užší a širší dvůr**), jimiž operuje historiografie zabývající se zeměpanskými rezi-

¹³ K tomu včetně některých konkrétních příkladů Robert ŠIMŮNEK, *Comes aneb (Dis)kontinuita v pojetí pozdního středověku*, in: *Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky*, uspořádali Eva Doležalová a Robert Šimůnek ve spolupráci s Danou Dvořáčkovou–Malou a Alešem Pořízkou, Praha 2007, s. 404–422, zde s. 409–410.

¹⁴ Pod tímto označením se personál na hradě Hluboká napříč celou hierarchií objevuje v instrukci Viléma z Pernštejna z roku 1499 v oddíle: „*Tato čeleď jest na zámku*“, AČ 17, č. 1090, s. 554.

dencemi.¹⁵ Pokud k řádnému, běžnému dvoru (*curia ordinaria*) počítáme osazenstvo na dvoře stabilně přítomné, potom by širší, „úplný“ dvůr (*curia plena*) – v jakémsi svém maximálním možném rozsahu – navíc tvořili ještě úředníci lokální správy, kteří se ojediněle do centra skutečně sjížděli,¹⁶ event. leníci; zvláštní skupinu, náležející ovšem spíše k běžnému dvoru, tvoří poradní orgány (rady), v případě české šlechty však výslovně doložené pouze v případě Rožmberků, jakkoli určité analogie předpokládáme i u některých dalších rodů. Problematičnost zavádění kategorií širšího a užšího dvora v případě šlechtických rezidencí každopádně zřetelně vystupuje do popředí v případě rodů, kde rezidence neměly tak stabilní ráz, jako tomu bylo v případě Rožmberků či pánů z Hradce. Jako příklad lze uvést pány ze Šternberka, Kravaře, Kunštátu, Lobkovic či Švamberky s řadou paralelně fungujících rezidencí, na nichž musely paralelně existovat i rezidenční dvory – jakkoli v podobě jistě redukováné a pochopitelně poplatné finančním možnostem příslušníků jednotlivých větví rodu. Za dnešního stavu poznání přikláním se proto k chápání dvora jako jediného, jakkoli vnitřně výrazně diferencovaného skupiny osob, pro něž byla charakteristická trvalá přítomnost na rezidenci (pochopitelně s tím, že zvláště vyšší úředníci, členové kanceláře a event. rady se mohli v souvislosti s výkonem svého úřadu i dlouhodobě vzdalovat na služební, resp. diplomatické cesty).

V této souvislosti je vhodné připomenout rovněž otázku **identifikace příslušnosti ke dvoru**, nebo širěji: příslušnosti k určité vrchnosti vyjádřené užíváním jejího erbu. Přímých dokladů není mnoho, přece ale jasně naznačují, že erb vrchnosti na oděvu, případně barevné sladění oděvu vrchnosti a dvořanů byl jev prestižní, a současně dobře známý a aplikovaný i v českém prostředí již ve 13. století (např. k roku 1279 je doloženo, že pražský biskup Tobiáš z Bechyně opatřil pro osazenstvo svého dvora nové oděvy, jež nechal opatřit svým rodovým erbem). Přejímání vrchnostenského erbu můžeme jako výraz příslušnosti k určité sociální skupině (nikoli jako výraz příbuzenství) chápat v těch případech, kdy erb panského rodu je shodný s erby drobných šlechtických rodů z téže oblasti (ukázkově v případě početné skupiny rodů z jižních a jihozápadních Čech téhož erbu jako Bavorové ze Strakonice);

¹⁵ Z nejnovejší doby k těmto kategoriím A. RANFT, *Adel*, s. 76–78. K mechanickému vymezení (např. u Aloyse Winterlinga) užší dvůr = osoby při dvoře stále či téměř stále přítomné a širší dvůr = osoby při dvoře příležitostně přítomné sdílím výhrady Tomáše BALETKY, *Olomoucké biskupství a proměny jeho správního organismu mezi středověkem a novověkem*, in: *Rezidence a správní sídla v zemích České koruny ve 14.–17. století*, Lenka Bobková – Jana Konvičná (edd.), Praha 2007, s. 161–170, zde s. 164–165.

¹⁶ Podobnou praxi máme prokázánu v případě rožmberské administrativy. Srovnej Robert ŠIMŮNEK, *Správní systém šlechtického dominia v pozdně středověkých Čechách. Rožmberská doména 1418–1472*, Praha 2005, s. 341–342. Na rezidenčním dvoře se objevovali zhruba jednou do roka (event. v některých případech pololetně) písaři, kteří v kanceláři předkládali vyúčtování, zatímco purkrabí bývali někdy jednotlivě zvaní do vrchnostenské rezidence k osobní rozmluvě, avšak ani jedno ani druhé nemá přímou vazbu k rezidenčnímu dvoru.

v 15. století se ve šlechtických rezidenčních městech objevují na domech erby místní vrchnosti (opět analogický mechanismus – erby tu neindikují, že dům byl v majetku vrchnosti, ale že jej vlastnil někdo, kdo měl důvod a současně směl svůj poměr vůči nositeli erbu, tedy vrchnosti a jejímu dvoru takto identifikovat). Unikátní případ představuje povolení Hanuše z Kolovrat, aby iluminátor Martin Jakubův z Velimi, který pro Hanuše zdobil graduál, měl právo nosit Kolovratův (detailně popsany) erb na oděvu i jej umístit na dveřích nebo stěnách svého příbytku (1470).¹⁷

I. Personální hledisko

„Úřednická a reprezentativní složka“ rezidenčního dvora

Zahrnuje osoby angažované ve správních strukturách šlechtického dominia (počítaje v to i kancelář a v případě rodů, kde se vytvořila, rovněž radu), a dále jednotlivce a skupiny osob, které nenáležely ani k úřednické ani ke služebné složce personálního stavu rezidenčního dvora – na prvním místě kaplana (jehož uplatnění i v rámci administrativy či diplomacie bylo spíše pravidlem než výjimkou), reprezentativní dvorské úřady (které jsou v pozdním středověku ovšem citelně na ústupu), ale např. i lékaře, a dále pak fraucimor.

V čele **úřednictva** na rezidenčních dvorech, tak jako i na jiných správních centrech, stál **purkrabí**, v případě rozvětvených administrativ rozsáhlých šlechtických dominií event. i místopurkrabí, a vedle toho i hejtman. Jakkoli kompetence těchto osob nelze striktně odlišit, neboť v závislosti na čase a místě docházelo jak k posunům tak k překrývání, přece prameny dovolují postihnout spektrum funkcí úřednických špiček aristokratických rezidencí (které současně byly sídly centrální správy) poměrně detailně a v úplnosti. Dvojí funkce pak připadla **kanceláři** – prvořadá byla její úloha v oblasti administrativní (jak ve smyslu vyhotovování listinných pořízení tak i v oblasti centrální účetní aj. evidence), přičemž vedle toho kancelář mohla být a často byla i ohniskem intelektuálním. Početní stavy byly dány objemem písemné agendy, kterou bylo třeba průběžně vyřizovat. V případě kanceláří předních

---

¹⁷ *Fontes rerum Bohemicarum II*, Josef Emler (ed.), Praha 1874, s. 338; Wojciech IWAŃCZAK, *Po stopách rytířských příběhů*, Praha 2001, s. 166, uvádí příklady ze 13. století, kdy oděv dvořanů barevně odpovídal panovníckému znaku, a o dvě století později Šašek z Bírškova, účastník Rožmitálova diplomatického poselstva (1465–1467), v souvislosti s masopustem v Bruggách připomíná, že dvořané nosí tutéž barvu oděvu jako jejich pán (*Ve službách Jiříka krále. Deníky panoše Jaroslava a Václava Šaška z Bírškova*, Rudolf Urbánek (ed.), Praha 1940, s. 56), přičemž ani hlava české výpravy nezůstávala pozadu – norimberský měšťan Tetzl poznamenal, že v oděvu svých služebníků i personální skladbě cestovního dvora Lev z Rožmitálu zachovává knížecí mrav (Tamtéž, s. 34). Rody erbu střely přehledně August SEDLÁČEK, *Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty 3*, Vladimír Růžek (ed.), Praha 2002, s. 270–286. Povolení Hanuše z Kolovrat Antonín PODLAHA, *Materialie k dějinám umění z archivu metrop. kapitoly Pražské*, Památky archeologické 33, 1923, s. 164–165, zde s. 165, č. 4.

šlechtických rodů stál v čele kancléř, představený písařů a zprostředkující článek mezi kanceláři a vrchností. Ve 13. a 14. století bývaly téměř pravidlem těsné personální vazby mezi kanceláři a dvorským kaplanem – na předních aristokratických dvorech zastávali kaplani nezdávka současně funkci kancléřů; tento trend mizí až v 15. století s postupující laicizací kancelářského personálu.¹⁸ Na menších rezidenčních dvorech postačoval jediný písař – i on mohl být současně kaplanem.¹⁹

Dvorský kaplan je na šlechtických rezidencích doložen již ve 14. století, někdy v listinách vydávaných vrchností přímo s označením „*capellanus meus*“ – v čemž lze spatřovat moment napodobení instituce panovnických osobních kaplanů. Mít svého kaplana bylo totiž věcí prestižní – vlastní kaplany měli panovníci, měli je biskupové a arcibiskupové, a bylo tedy nezbytné, aby je měli i šlechtici. Duchovní označený jako *kaplan* určitého šlechtice nemusel nezbytně být příslušníkem jeho rezidenčního dvora – významový rozptyl formulace „*kaplan muoj*“ tu kolísal od označení dvorského kaplana sídlícího při dvoře a vykonávajícího zde i další povinnosti, přes kaplana – faráře, který držel svou prebendu a na dvoře vykonával liturgické aj. povinnosti vedle ostatních svých činností, až po kněze dosazeného na kaplanství, které šlechtic zřídil a duchovního tedy označoval jako svého kaplana. V širším významu slova mohl být jako kaplan označen jakýkoli duchovní ve vztahu ke svému patronátnímu pánovi – když farář ze Suchdola n. L. psal (cca 1430) Oldřichovi z Rožmberka, tituluje se jako „*kaplan váš*“, jako o „*svého kaplana*“ se měl Jan z Rožmberka zasadit o kněze Jana původem ze Soběslavi (1467), Mikuláš z Lobkovic považoval faráře v Zahájí za svého „*caplana*“ (cca 1428), roku 1486 k sobě Jindřich z Hradce povolal na poradu faráře ze svých patronátních far v Jindřichově Hradci a Slavonicích, „*kaplanův svých milých*“. Svědectví Mikeše z Dubé, faráře v Kmetiněvsi (cca 1413/1414), že „*jest byl kaplanem u Vaňka z Dubé na Chudém Hrádku bez tří XXX let*“, dokumentuje případy, kdy hradní kaplan (byla-li na Chudém Hrádku vůbec řádná kaple) byl živ z příjmů své farní prebendy.²⁰

¹⁸ O pracovní náplni a kompetencích špiček administrativ šlechtických dominií R. ŠIMŮNEK, *Správní systém*, zvláště s. 142–148, 161–173.

¹⁹ Výslovně doloženo je to například v kšaftu Smila ze Šternberka na Hoštejně (1398) – dvorský kaplan byl současně Smilovým písařem a jako takový podle diktátu sepisoval jeho poslední vůli, Václav ŠTĚPÁN, *Závět' Smila ze Šternberka na Hoštejně jako pramen k poznání bojových družin na severní Moravě*, *Vlastivědný věstník moravský* 47, 1995, s. 146–155.

²⁰ Doklad z roku cca 1430, AČ 14, Josef Kalousek (ed.), Praha 1895, č. 1478, s. 3–4; z roku 1467, AČ 7, č. 186, s. 306; z roku cca 1428, LOR 1, č. 154, s. 105–106; z roku 1486, AČ 10, Josef Kalousek (ed.), Praha 1890, č. 138, s. 361–363; z roku cca 1413/1414, AČ 37/2, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1941, s. 1406–1407.

Kaplan, zvláště když na rezidenčním dvoře sídlil,²¹ zpravidla ve svých rukou kumuloval několik funkcí – jeho úloha v rámci kanceláře byla již zmíněna, stejně tak mohli duchovní nacházet uplatnění i v dalších oblastech, např. jako lékaři, a především pak jako **vychovatelé**. Při šlechtických dvorech jsou vychovatelé ojediněle doloženi již ve 14. století, až do 16. století se však dokumentace o nich omezuje na zcela nahodilé a nesoustavné doklady jmen.²²

Se vzděláním šlechty se začínalo stejně jako dnes, zhruba mezi šestým a sedmým rokem života dítěte. Vilém z Pernštejna ústy malého Ludvíka z Pernštýna nabádá rodiče, aby až se bude dítěti blížit sedmý rok, „*ať jsem poddán člověku rozumnému*“, který chlapce naučí číst a psát, a „*k jazyku českému, k kterému sem přirozen, latině a německy ať sem naučen*“.²³ Sepětí funkce dvorského kaplana a vychovatele je výslovně doloženo např. v případě Mikuláše ze Sedlčan (†1461), rožmberského kaplana na Krumlově, který byl současně vychovatelem Jošta z Rožmberka (†1467), pozdějšího vratislavského biskupa, analogických případů ovšem bylo jistě více.²⁴ Drobnou, ale ilustrativní sondu do systému výchovy mladých šlechticů nabízí svědectví o knězi Mikulášovi, působícím jako „*hrobník a zakříšťan kostela hradu Pražského*“, jenž „*jest učil Jindřicha a Jana, syny Vaňkovy z Dubé, na hradě Pražském. Potom vzat byl s dětmi na Chudý Hrádek, a tu je učil skuoro puol léta*“ (cca 1413/1414).²⁵ Svěbytný fenomén svého druhu představuje vedle monumentální knihovny rovněž humanistická škola vybudovaná Bohuslavem Hasištejnským z Lob-

²¹ To byl zřejmě případ rožmberského kaplana Jana – roku 1420 v Praze rozmlouval s Křišťánem z Prachatic, který pak v listu Oldřichovi z Rožmberka poznamenal: „*A ostatkuť TM^t kněz Jan, tvój kaplan, zpraví*“, LOR 1, č. 44, s. 29–31.

²² Z nejstarších dokladů lze připomenout, že koncem 30. let 14. století se připomíná † Petr, vychovatel Jana z Kravař, za něhož jeho bratr Hašek z Vladěnína založil záduší, srovnej Tomáš BALETKA, *Páni z Kravař. Z Moravy až na konec světa*, Praha 2004, s. 68, anebo Menšík, vychovatel Viléma ze Strakonice v 1. polovině 14. století, srovnej Simona KOTLÁROVÁ, *Bavorové erbu střely*, České Budějovice 2004, s. 71.

²³ *Ludvíka z Pernštýna naučení rodičům, jak od nich zvedenu býti sobě žádá*, Antonín Jaroslav Vrtátka (ed.), *Časopis musea království Českého* 38, 1864, s. 63–81, 178–186, zde s. 73.

²⁴ Roku 1461 uděloval Jošt z Rožmberka odpustky všem, kdo se v krumlovském farním kostele pomodlí před obrazem Panny Marie zavěšeným nad hrobem jeho vychovatele (*informatoris nostri*) Mikuláše ze Sedlčan, *Urkundenbuch der Stadt Krummau in Böhmen I. (1253–1419), II. (1420–1480)*, Valentin Schmidt – Alois Picha (edd.), Praha 1908–1910, zde II, č. 529, s. 124–125. Spojení funkce dvorského kaplana a preceptora mladých šlechticů (*schuelmaister*) bylo v té době běžným zvykem, výslovně například na dvoře pánů z Puchheimu, Herbert KNITTLER, *Grundherrschaftliche Etats um die Mitte des 15. Jahrhunderts. Das Beispiel der Dominien der Familie Puchheim zu Horn-Göllersdorf*, *Unsere Heimat. Zeitschrift des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich* 63, 1992, s. 5–22, zde s. 14, poznámka 39.

²⁵ AČ 37/2, s. 1407.

kovic (1461–1510) na jeho rezidenčním Hasištejně především pro příslušníky rodu Lobkoviců.²⁶

Přítomnost **lékařů**²⁷ na pozdně středověkých českých šlechtických dvorech je sice doložena opakovaně, z letmých pramenných zmínek ovšem nevyplývá, zda lékař patřil ke stabilnímu osazenstvu dvora (jak je bohatě doloženo především v případech zeměpanských rezidencí) nebo býval v případě potřeby povolán (v rezidenčních městech alespoň jeden lékař vždy rozhodně byl). Prokazatelně je současně doloženo „půjčování“ lékařů – zřejmě specialistů, kteří mohli, ale také nemuseli mít formální lékařské vzdělání, neboť jak právem konstatuje Tomáš Štítný, „*mnohý lékař lépe léčí z obyčeje poznaje... než některý velmi učený lékař, jenž nemá obyčeje léčiti*“.²⁸ V prostředí české šlechty lze stabilní dvorské lékaře a lékárníky předpokládat jen u předních aristokratických dvorů, jmenovitě doložit pak především v rožmberském prostředí.²⁹

Elitní skupina osob náležela k radě, v níž mohli zasedat jak úředníci (především purkrabí a kancelářský personál), tak i kaplan, lékař ad. osoby při dvoře dlouhodobě působící bez specifikované funkce nebo úřadu. **Rada** ve smyslu poradního orgánu („*concilium zbor vel rada*“, „*concilium rady sebrání*“) se ve staré češtině objevuje běžně, stejně jako rady – poradní sbory při panovnickém dvoře (svou radu

²⁶ Jan MARTÍNEK, *Humanistická škola na Hasištejně*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae 21, 1981, sv. 2, s. 23–67; Piotr WĘCOWSKI, *Działalność publiczna możnowładztwa malopolskiego w późnym średniowieczu. Itineraria kasztelanów i wojewodów krakowskich w czasach panowania Władysława Jagiełły (1386–1434)*, Warszawa 1998, zvláště s. 118–124, analyzuje komponenty vzdělání a výchovy špiček malopolské šlechty v desetiletích okolo přelomu 14. a 15. století (především vzdělání v rodině, kdy se mladý šlechtic seznámil mj. i s tradicemi a zvyklostmi. Druhým okruhem vzdělání a přípravy na život byla dvorská služba, spojená s osvojením si náležitých mravů příslušejících dvořanovi a ověřením vlastních schopností v podobě plnění rozličných úkolů, například diplomatické povahy). Pro období raného novověku má zásadní význam studie Martina HOLÉHO, *Výchova a vzdělání české a moravské šlechty v 16. a v první třetině 17. století*, Folia Historica Bohemica 21, 2005, s. 111–210, o výchově v prostředí dvora, nejprve v prostředí fraucimoru a od sedmi let preceptory (v případě chlapců), zvláště s. 119–133.

²⁷ Základní jsou dodnes práce Gustava GELLNERA, *Jan Černý a jiní lékaři čeští do konce doby jagellovské*, Věstník Královské české společnosti nauk, 1934, č. III, s. 1–176, a Josefa MACKA, *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526), III. Města*, Praha 1998, s. 149–168, zde s. 157, i některé pramenné zmínky o lékařích v panských službách, případně vyslaných od panovnického na šlechtické dvory.

²⁸ Tomáš ze ŠTÍTNÉHO, *Sborník Vyšehradský I*, František Ryšánek (ed.), Praha 1960, s. 353. Patrně specialistu – svého lékaře, mistra Pavla – posílal Oldřichovi z Rožmberka roku 1449 olomoucký biskup Pavel z Miličina, LOR 4, Blažena Rynešová – Josef Pelikán (edd.), Praha 1954, č. 48, s. 43.

²⁹ Lékař a lékárník zároveň byl například Jan Anguin, jemuž Jan z Rožmberka roku 1466 vystavoval pochvalné vysvědčení, Ferdinand TADRA, *Formulář kanceláře Rožmberské. Rukopis c. k. veřejné a universitní knihovny Pražské*, VKČSN, 1890, s. 243–274, zde č. 20, s. 260.

měl dle Dalimila již Přemysl Oráč a ve smyslu poradního sboru – složeného pochopitelně ze šlechticů – se rada opakovaně objevuje např. v Alexandreidě).³⁰ V pohusitské době se rada českých šlechticů v panovnických listinách objevuje s titulem „*rada náš*“ – indikuje to jejich členství v královské radě (podle znění Vladislavského zřízení zemského mělo na komorním soudu zasedat minimálně 12 radů).³¹ Tak jak byla v zeměpanském prostředí rada – poradní sbor v pozdním středověku běžná,³² ve šlechtickém prostředí je rada výslovně doložena v jediném případě, na krumlovském dvoře pánů z Rožmberka (patrně i zde můžeme pomýšlet na napodobení dvora královského).³³ Je celkem logické, že i při dalších předních šlechtických dvorech (pánů z Hradce, Pernštejnů, Kravařů, Kunštátů, Šternberků ad.) podobné sbory, tvořené opět převahou úředníky a event. duchovními, více či méně formalizovaným způsobem musely fungovat, aniž však byly výslovně označovány jako *rady*; politicky angažovaní šlechtici by se bez poradců a diplomatických poslů, kteří byli

³⁰ „*V tu dobu Přemysl s svú radú připraví, což slušieše k hradu*“, *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila I–II*, Jiří Daňhelka – Karel Hádek – Bohuslav Havránek – Naděžda Kvítková (edd.), Praha 1988, zde I, s. 200. Aristoteles radí Alexandrovi: „...*své šlechtice jměj v své radě*“, Reinhold TRAUTMANN, *Die alttschechische Alexandreis. Mit Einleitung und Glossar*, Heidelberg 1916, s. 3 aj. Konstituování královské rady ve smyslu zvláštní skupiny osob výrazně zaznamenáváme u nás někdy k přelomu 13. a 14. století, Dana DVOŘÁČKOVÁ, *Familiares regis. Duchovenstvo na dvoře krále Václava II.*, in: *Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky*, uspořádali Eva Doležalová a Robert Šimůnek ve spolupráci s Danou Dvořáčkovou–Malou a Alešem Pořízkou, Praha 2007, s. 165–176. Prosopograficky založené výzkumy ke královské radě Jana Lucemburského srovnej v poslední době například Zdeněk ŽALUD, *Čeští šlechtici u dvora Jana Lucemburského*, Husitský Tábor 15, 2006, s. 177–207, zde s. 192–204.

³¹ Jako radové jsou uváděni například roku 1455 Zajímač z Kunštátu, AČ 6, Josef Kalousek (ed.), Praha 1872, č. 50, s. 502. Roku 1462 Jan z Rožmberka, AČ 5, Josef Kalousek (ed.), Praha 1862, č. 31, s. 289 aj. Ve Vladislavském zřízení zemském (1500), v čl. „*Soud komorní*“ se uvádí: „*A král JMĚ má při tom soudu najmén 12 osob rad svých mieti*“, Tamtéž, s. 172.

³² Bohemikální vazbu má například jmenování radů („...*rady a věrné naše Jana z Hiršperku rytíře a Jana z Czugnrayth*“), jakožto zástupců braniborského markraběte Friedricha při majetkoprávní transakci týkající se panství Litice roku 1496, AČ 16, Josef Kalousek (ed.), Praha 1897, č. 624, s. 479–480.

³³ Ojedinělé doklady jsou k dispozici již z předhusitské doby: vedle ne zcela průkazné zmínky z roku 1388 je k dispozici doklad z roku 1407, kdy král Václav vyzýval Jindřicha z Rožmberka, aby se dostavil na jednání a pokud by osobně nemohl: „...*tehdy žádámy, aby svú raddu s plnú svú mocí k nám poslal*“, AČ 3, František Palacký (ed.), Praha 1844, č. 3, s. 287. Zatímco nejstarší zmínky o rožmberské radě se objevují v panovnických listinách, event. v listu Křišťana z Prachatic, LOR 1, č. 44, s. 29–31. V pořízeních samotných Rožmberků se pak zmínky objevují od 30. let 15. století, k tomu R. ŠIMŮNEK, *Správní systém*, s. 152–155, 311. Z pozdější doby lze připomenout například list Budějovických Jindřichovi z Rožmberka (1472): „*Jakož poslové od nás vyslaní... k vám před raddú mluvili sú vaši*“, AČ 8, č. 592, s. 103.

schopni na jednáních svou vrchnost zastoupit, jednoduše neobešli.³⁴ Každopádně personálně se tyto rady kryly alespoň z větší části s osobami při dvoře nebo v rezidenčním městě beztoho přítomnými (můžeme-li zobecnit poznatky o radě rožmberské), a nepředstavovaly tedy sbory s výraznějším zastoupením „externistů“, jejichž poměr ke dvoru by bylo třeba speciálně definovat.

Na pomezí mezi „úřednickou“ a „služebnou“ složku osazenstva rezidenčního dvora spadají již zmínění nositelé **starých dvorských úřadů** (maršálek, komorník, číšník, jídlonoš), doložení na šlechtických dvorech 13. století jako přímé napodobení personální struktury dvorů panovnických.³⁵ Vývojový trend je v tomto směru – při vědomí torzovitosti našich pramenů – celkem jednoznačný, totiž úpadek významu těchto úřadů v průběhu 14. století a posléze jejich zánik. Již od 14. století a definitivně pak v 15. století nositelé dříve prestižních dvorských úřadů z horizontu našich pramenů mizí, což nelze vykládat jinak než ve smyslu zániku těchto úřadů. Zmínky o maršálkovi, truksasovi, šenkovi, ale i hofmistrovi na šlechtických rezidenčních dvorech 15. století představují naprosté výjimky.

Titul – úřad **maršálka** se u nás objevuje v několika rovinách: maršálek dvora králova a královnina,³⁶ přičemž prestižnost tohoto úřadu dokládá i jeho výskyt na knížecích dvorech (v rámci korunních zemí lze připomenout především knížata Minstrberská dále pak např. knížata Opolská atd.).³⁷ V pohusitské době se nadto

³⁴ Tak jako panovníci vyzývali české pány, aby k nim vyslali své posly, event. rady, analogicky také Oldřich z Rožmberka obesílal (1450) míšeňského vévodu, aby na sjezd v Plzni vyslal některého ze svých radů, LOR 4, č. 201, s. 156.

³⁵ Dvorské úřady se ve 13. století nepochybně prolínají s kategoriemi *miles*, *serviens*, *familiaris*, *cliens* atd., tedy termíny, jejichž obsahovou náplň nelze jednoznačně vymezit už proto, že se nepochybně případ od případu měnila. Srovnej Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských 1158–1253. Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 360–361.

³⁶ Řadu dokladů srovnej hesla „maršálek“ a „maršálkové“, *Codex iuris municipalis regni Bohemiae II*, Jaromír Čelakovský (ed.), Praha 1895, s. 1237. Z dalších například 1415, Mikuláš z Tuhance je označován jako „...maršálek králové“, AČ 3, č. 165, s. 487.

³⁷ O Poděbradech je k dispozici detailní monografie Ondřej FELCMAN – Radek FUKALA a kol., *Poděbradové. Rod českomoravských pánů, kladských hrabat a slezských knížat*, Praha 2008. Maršálek na jejich dvorech je doložen jako jediný ze starých dvorských úřadů, k tomu Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526), II. Šlechta*, Praha 1994, s. 17. Z jednotlivých dokladů lze uvést například, že roku 1473 kvituje Hynek Minstrberský z Kunštátu a na Poděbradech svého *maršálka* Jana z Běškovic z peněz rozdělených služebníkům, AČ 9, č. 101, s. 336. Roku 1477 je uváděn Jan Horušanský z Roztok, „...maršálek dvoru kniežete“ Jindřicha st. Minstrberského, AČ 8, č. 11, s. 379–380, a roku 1491 Jan Fulštejn ze Slavkova, „...maršálek dvoru našeho [Jindřicha st. Minstrberského]“, AČ 16, č. 470, s. 380–381. V případě knížat Opolských je k dispozici například zmínka z roku 1474: „...kněz Mikuláš [Opolský] poslal maršálka svého“, AČ 4, František Palacký (ed.), Praha 1846, č. 38, s. 284.

úřad maršálka objevuje i v prostředí obce Starého Města pražského.³⁸ Na šlechtických dvorech je úřad v 15. století doložen jen zcela ojediněle, např. roku 1433 se v kšaftu Jana z Kravař připomíná jeho maršálek Jan „z Pizdratic“.³⁹ V případě **jídlonoše a číšníka** je situace ještě evidentnější. Ve *Staročeském slovníku* figuruje k těmto slovům jen několik málo dokladů. Konkrétně jeden *jiedlonoš* a jeden *jiedlonošcě* (oba z překladů biblických textů), stejně ojediněle se objeví slovo *stolník* (a to pouze ve významu stolovník). Podobně i pojem *čiešník* a *šenk* se vyskytuje rovněž jen v biblických překladech, ve smyslu funkce – titulu v pozdním středověku není doložen. Málo jsou doloženy i pojmy *podčešie* a *podstolé*.⁴⁰

Specifický případ představují úřady **komorníků**, které se v pozdním středověku objevují jako označení dvou obsahově odlišných funkcí. Vedle komorníka náležejícího ke skupině služebného dvorského personálu jsou jako komorníci (odvozeno od slova *komora* ve smyslu pokladny) označováni úředníci finanční správy.⁴¹

Nedílnou součástí šlechtického rezidenčního dvora tvořil v pozdním středověku – budiž dovoleno užívat ahistorického termínu – **fracimor**.⁴² Zatímco na královském

³⁸ Poměrně dlouho jej tehdy zastával Jan z Radíče (†1487), vladyka původem ze Sedlčanska, již od mládí ovšem sídlící v Praze, k němu Robert ŠIMŮNEK, *Mikrosvět společenských vazeb drobné šlechty v pozdním středověku. Vladykové z Radíče okolo poloviny 15. století*, Střeodočeský sborník historický 34, 2008, (v tisku).

³⁹ V části s odkazy *služebníkům* figuruje odkaz určený Janovi na prvním místě: „Janovi, maršálkovi svému, Mošov Veliký i Malý dávám ku pravému dědicství, a k tomu padesát kop aby jemu dáno bylo“, AČ 15, č. 82, s. 181–184, což je odkaz svou výší pozoruhodný, mezi odkazy úředníkům a služebníkům nejvyšší (například purkrabí Kravařových hradů dostali pouze po 30 kgč.). Jan byl nadto ustanoven jedním z vykonavatelů kšaftu. Byl to nepochybně onen *Jan maršálek*, který spolu s Benešem z Tvorkova a několika dalšími drobnými šlechtici vystupují roku 1432 jako Kravařovi „...služebníci a dvořeně“, *Pozůstatky knih zemského práva knížectví Opavského II/1*, Jan Kapras (ed.), Praha 1908, s. 25.

⁴⁰ *Klaret a jeho družina I. Slovníky veršované*, Václav Flajšhans (ed.), Praha 1926, s. 143, zatímco *podčešie* tu je jako překlad latinského *pincerna*, *podstolé* figuruje jako překlad zvláštního pojmu *cironoma*. Průhled do hierarchie u vladařského dvora nabízí výčet: „...ni král, ni cesař, ..., ni panny jich, ni komorníci jich, ni hofmistři jich, ni maršálci, ni šenkové, ni kraječi, ni kuchmistři“, Hynek HRUBÝ – František ŠIMEK, *Tkadleček*, Praha 1923, s. 49.

⁴¹ Velmi širokému chápání významu pojmu komorník nasvědčuje formulace „...*eunuchi sluzebnici vulgaris dicit vrzedniki vel secundum alios komorniczi*“, Knihovna Národního muzea, rkp. III B 10, fol 67r. Komorník ve smyslu sluha ve staročestíně srovnej ve *Vévodovi Arnoštovi*, in: Sborník hraběte Baworowského, Jan Loriš (ed.), Praha 1903, s. 146–300, zde s. 226, 293, aj. Ve smyslu důvěryhodné osoby například s. 272: „Arnošt komorníky jmějieše dva, ji[m]žto dobře věrieše“, věrného komorníka téměř ve smyslu tajemníka – *komorník tajemný* na s. 255. O komornících – úřednících finanční správy R. ŠIMŮNEK, *Správní systém*, s. 163–164, 187–189.

⁴² Ahistoričnost termínu tkví v tom, že středověká čeština slovo *fracimor* neznala (v kartotéce *Staročeského slovníku* se nevyskytuje). U nás se objevuje teprve v 16. století, k *fracimoru*

dvoře je fraucimor bezpečně doložen ve 13. století, na šlechtických dvorech (vzor panovnického dvora jistě i v tomto směru sehrál svou roli)⁴³ je tomu tak až od 15. století. Jakkoli přímé doklady fraucimoru, tedy skupiny dívek a žen, které dělaly společnost paní domu, nejsou v případě šlechtických dvorů v pozdním středověku příliš početné, naznačují celkem jasně, že fraucimor byl nedílnou součástí nejen aristokratických dvorů, ale i rezidenčních sídel jen průměrně zámožných šlechticů. Z konkrétních příkladů lze připomenout např. doklad fraucimoru na vdovském sídle paní Elišky z Kravař, matky Oldřicha z Rožmberka (1443),⁴⁴ či při švamberském dvoře na hradě Švamberku (1443) a fraucimor je doložen ale i na hořovické rezidenci pana Litvína z Klinštejna (1506).⁴⁵ Skupinu svých blízkých *panen* měla i Perchta z Rožmberka na mikulovském dvoře – specifické okolnosti v podobě Perchtina nešťastného manželství učinily z členek jejího fraucimoru doslova její přítelkyně a důvěrnice.⁴⁶ Pro tyto i další případy je charakteristické, že se prakticky výhradně hovoří o *pannách* přítomných na rezidenčním sídle.

Ke specifickým služebníkům při panských dvorech náležel **almužník**. Jakkoli u nás je doložen pouze v případě dvora rožmberského (v Krumlově je zmiňován „*elemosinarius dominorum de Rosenberg*“), lze jej event. předpokládat i v případě dvorů dalších předních šlechtických rodů. Almužník byl ztělesněním panské velkorysosti a milosrdenství, tedy vlastností, které ve středověku patřily k dobrému tónu,

---

se vztahuje svazek *Das Frauenzimmer. Die Frau bei Hofe in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, Residenzenforschung 11, Jan Hirschbiegel – Werner Paravicini (Hg.), Stuttgart 2000.

⁴³ Na dvoře českých králů byl v 15. století fraucimor pochopitelně zcela běžný. Pavel Žídek například po královně požaduje: „...*aby panny v počet u sebe měla, ot svého dvoru poctivě vdávala*“, Pavel ŽÍDEK, *Spravovna*, Zdeněk Václav Tobolka (ed.), Praha 1908, s. 39, a jindy doporučuje: „...*s čeledí a s pannami poveseliti se jest dobré*“, P. ŽÍDEK, *Spravovna*, s. 58. Ostatně „*panny*“ byly v té době zcela automaticky chápány jako královnin doprovod: „*A tak [královna] s svými pannami a s komonstvem jide proti němu [Alexandrovi]*“, Národní knihovna Praha, rkp. XVII B 6, fol. 278r.

⁴⁴ Oldřich z Rožmberka sděloval Janovi z Lobkovic, že jeden z úředníků „...*jede se pannami matky naší milé, dobré paměti*“, LOR 2, č. 301, s. 263. Není jasné, proč je Eliška z Kravař uváděna jako „...*dobré paměti*“, neboť zemřela až roku 1444.

⁴⁵ Zmínka o rozsahu škod při požáru na hradě Švamberku (1443): „...*a žená má ta škodu největší vzala na klénotech, a panny její, a té škody jejich více jest nežli za pět set kop grošův*“, AČ 3, č. 6, s. 370. Litvín z Klinštejna a na Hořovicích v dodatku ke svému kšaftu (1506) na fraucimor pamatoval odkazem částky peněz svědčící „...*panně každé*“, NA Praha, DZV 6, fol. A 11v – 12v, 14v.

⁴⁶ Vztah přátelství a důvěry mezi Perchtou a jejími *pannami* je mnohokrát zřejmý z Perchtiny korespondence s bratry, například Jindřicha ve chvíli zoufalství žádá (1450), aby vyplnil její odkazy zádušního charakteru a také odkazy, které by učinila „...*svým pannám a své čeledi, kteráž se mnú věrně pracují u mých nemocech*“, AČ 11, č. 23, s. 251. Velmi pěkně o Perchtě a jejích společnicích píše Anna Skýbová, Anna SKÝBOVÁ – Jaroslav PORÁK, *Listy Bílé paní Rožmberské*, Praha 1985, s. 20–36.

pomineme-li pro tuto chvíli, že byly především prostředkem spásy duše. Analogicky nalezneme úřady almužníka i v zahraničí, a to i v případě církevních rezidencí (např. při dvoře kolínských arcibiskupů).⁴⁷

Postavám **šašků** – **bláznů** a vůbec lidí fyzicky či psychicky poznamenaných jakožto osob přítomných při dvoře a naplňujících touhu středověkého člověka po podobných *curiositates* byla v poválečné literatuře opakovaně věnována pozornost.⁴⁸ Šašek bývá v pozdním středověku nedílnou součástí personální skladby rezidenčních dvorů, panovnických stejně jako duchovenských a šlechtických u nás i v okolních střeoevropských zemích.⁴⁹ Z českého prostředí je jistě nejznámější legendární postava šaška Palečka, přítomnost šašků je však porůznu doložena i na dvorech šlechtických a lze předpokládat, že i v tomto směru se uplatnil moment napodobení módního trendu na dvorech panovnických (v prostředí české šlechty byl jistě dobře znám např. Zikmundův šašek aragonského původu jménem Borra, který padl do zajetí při panickém útěku královského vojska z Kutné Hory směrem k Habrům roku 1423). Postavy *bláznů*, lidí, kteří mohou být upřímní a beztestně říkat „pravdu“ (již v 15. století bylo okřídlené rčení, že „*blázen a dietě najspieš pravdu povie*“), nedílně patřily k dvorskému prostředí – Židek přímo doporučuje: „*račte věděti, že blázen přirozený jest veliké utěšenie lidem rozumným*“.⁵⁰ „*Blázen mužik*“ měl tvořit společnost inter-

⁴⁷ Rožmberský almužník, *Dvě nekrologia Krumlovská*, Josef Emler (ed.), VKČSN, 1887, s. 198–227, zde s. 220. Almužník na dvoře kolínských arcibiskupů Wilhelm JANSSEN, *Beobachtungen zur Struktur und Finanzierung des kurkölnischen Hofes im späten 14. und frühen 15. Jahrhundert*, Rheinische Vierteljahrsblätter 69, 2005, s. 104–132, zde s. 114–115.

⁴⁸ U nás průkopnická je v daném směru studie Rudolfa URBÁNKA, *Jan Paleček, šašek krále Jiřího, a jeho předchůdci v zemích českých*, in: Příspěvky k dějinám starší české literatury, Praha 1958, s. 7–89. Dále především Werner MEZGER, *Hofnarren im Mittelalter. Vom tieferen Sinn eines seltsamen Amtes*, Konstanz 1981. Se zaměřením na prostředí polského královského dvora v pozdním středověku Małgorzata WILSKA, *Blazen na dworze Jagiellonów*, Warszawa 1998; TÁŽ, *Curiositas jako element kultury dworskiej w XV w.*, in: Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej, Warszawa 1991, s. 695–701. Nepočtenou speciální literaturu k problematice šašků – bláznů eviduje Werner PARAVICINI, *Gab es eine einheitliche Adelskultur Europas im späten Mittelalter?*, in: Europa im späten Mittelalter. Politik–Gesellschaft–Kultur, Rainer Christoph Schwinges – Christian Hesse – Peter Moraw (Hg.), München 2006, s. 401–434, zde s. 407, poznámka 22. Základní informaci (včetně bibliografie) poslouží heslo „*Narr*“ <http://de.wikipedia.org/wiki/Narr>.

⁴⁹ *Blázny* automaticky mezi vyšňořené služebnictvo biskupských dvorů počítá Bechyňka: „*Petrovyť klíče od nebe majíc na praporcích a panenské pentlíky, žen houfy na šperlošních vozích, pacholata krumpaná, blázny merhované, deky taffatové*“, KNM, rkp. III H 8, fol. 37v.

⁵⁰ Rčení AČ 4, č. 34, s. 144–146. Významově analogické: „...*blázen, což na myslí má, vše ... propovie*“. Stereotyp povídatvého blázna se odráží i ve formulaci: „*Proto blázen neumie mluvití neb neumie mlčeti. Neb jeden mudřec otázán jest, proč toliko mlčí, zdali proto, že jest blázen, odpovéděl: Blázen nemuož mlčeti*“, Národní knihovna Praha, rkp. XVII E 14, fol. 2r; P. ŽÍDEK, *Spravovna*, s. 79.

novanému Menhartovi z Hradce (1448), přičemž samozřejmost, s níž v téže době Jan z Ořechového poháněl Dobeše z Napajedel (1448), „že mi jest blázna mého kázal ulúdití“ (a nemínil jej propustit), naznačuje, že *blázni* byli v té době zcela běžní i v rezidencích drobné šlechty.⁵¹ Šaškové – *blázni* se častěji objevují na kamnových kachlích, kde jsou vyobrazeni spolu s rytíři, ale i v rámci výzdoby luxusní stolní keramiky.⁵² Z toho lze ovšem celkem logicky soudit, že se jednalo o postavy z dobové reality dobře známé.

„Služebná složka“ rezidenčního dvora

Do „služebné“ složky dvorského personálu, početně tvořící většinu osazenstva dvora, můžeme zahrnout všechny ty osoby, které svou každodenní prací přispívaly k bezproblémovému chodu rezidence – počínaje vojenským zabezpečením hradu (hradní posádka), jeho zajištěním potravinami a vším dalším potřebným zbožím, přes kuchyni, komorníky a služebnictvo, kojné a pradleny až po osazenstvo hospodářského dvora (nezbytné součásti každé rezidence),⁵³ a dále pak správce koníren a podkoní, psáře či sokolníky. Služebná složka dvorského personálu je v pramenech dokumentována pochopitelně ještě hůře a mezerovitěji než složka úřednická; lze dokonce říci, že doklady o jednotlivých služebnících mají ve své drtivé většině charakter jen zcela nahodilých zmínek, útržkovitých a přirozeně nesoustavných.

Úloha šlechtických testamentů při studiu rezidenčních dvorů byla již letmo připomenuta – úředníci a služebníci figurují jakožto příjemci drobných či velkorysejších odkazů ve šlechtických kšaftech relativně často. Daleko větší hodnotu než odkazy vyšším úředníkům (purkrabím, písařům ap.), kteří jsou ve své většině doloženi i jinými prameny, mají odkazy služebnému personálu, osobám, které nebýt zmíněny v kšafu, neměli bychom o nich často žádnou povědomost. I v těchto případech

⁵¹ Blázen Menharta z Hradce, AČ 4, č. 27, s. 16. Blázen Jana z Ořechové, *Libri citationum et sententiarum seu Knihy pŕuhonné a nálezové*, t. 3, Vincenc Brandl (ed.), Brno 1878–1880, č. 1291, s. 671. V pŕuhonu z roku 1464, který podal Jan z Bludova: „...že když sem ztratil blázna, tu jsem jej u něho optal, tu jsem s ním sám oň mluvil, aby mi jej vrátil... a on mi jeho vrátiti nechtěl“, je nápadná shoda jména pohnaného – v tomto případě Dobeše z Žeravic a z Napajedel, *Libri citationum*, t. 4, Vincenc Brandl (ed.), Brno 1881–1882, č. 240, s. 305.

⁵² Kachle s motivem rytíře na koni a při něm stojícího šaška lze zachytit i v prostředí prostých venkovských tvrzí, například v Krchlebech na Pardubicku, k tomu anonymní zpráva in: *Památky archeologické* 20, 1902–1903, s. 154–155. Z nálezů poslední doby lze tu zmínit keramický koflík (patrně s postavou Bruncvíka) a zdobenou poklicí (víko) s postavou šaška s bláznovou holí. Výrobek z doby okolo roku 1500, či o něco málo později, byl nalezen při průzkumu jímky a cisterny domu čp. 13 na náměstí v Táboře, Rudolf KRAJÍČ, *Dŕm rodiny Vaverkových na táborském náměstí (Pŕispěvek k dějinám řemesla a obchodu na sklonku středověku)*, HT 15, 2006, s. 249–316, zde s. 255–256, 299–301, obr. 23–29, vyobrazení šašků na pozdněgotických kachlích s. 303, obr. 36–39.

⁵³ K němu se mohl v případě významných rezidencí přidružovat i vlastní pivovar a různě rozsáhlé a různě specializované řemeslnické zázemí, například kováři atd.

ovšem narážíme na určité problémy. Identifikovatelným způsobem bývají totiž v kšaftech uváděni především zmínění úředníci a vedle nich kaplani, a dále v některých případech osobní služebníci a komorníci; naproti tomu osoby z řad ostatního služebného personálu tu vystupují pod paušálním označením *služebníci*, často to bývají jen výčty jmen, jejichž nositele nejsme schopni nijak identifikovat, natož pak ozřejmit jejich vztah k vrchnosti a jejímu dvoru. Jako raný příklad lze uvést kšaft Kojaty z Mostu (1227), kde figurují odkazy více než dvacetí málo známým či zcela neznámým osobám, z nichž jen dvě jsou alespoň částečně identifikovány (*Hermannus serviens* a *Blasius cliens*), zatímco v případě všech ostatních se lze o jejich poměru vůči Kojatovi (služebném či event. jinak závislém) jen domýšlet. Z pozdního středověku jmenujme jeden analogický příklad za všechny – kšaft Jindřicha Svojanovského z Boskovic z roku 1509. Pro náš účel málo přínosná jsou pak pochopitelně i relativně častá testamentární ustanovení, aby z pozůstalosti byly vyrovnány případné nedoplatky služebníkům a *čeledi*; v některých případech je takové ustanovení doprovázeno i paušálním darem – každému čeledínovi náleží nad rámec jeho pohledávek ještě 1 kgč. (kšaft Litvína z Klinštejna a na Hořovicích z roku 1506).⁵⁴ Porůznu se pak i v dalších pramenech objevují „bezejmenní“ služebníci, u nichž je zřejmá jejich vazba na šlechtickou rezidenci, ovšem o jejich postavení (kromě toho, že náleželi ke služebné složce hradního personálu) a pracovní náplni nevíme nic. Bývají to osoby označované jako *servus*, *servitor*, *domicella*,⁵⁵ či pouze *de castro*, ať již je to v nekrologiích, ale např. i svědeckých výpovědích.

Každý hrad byl opatřen **hradní posádkou** – skupinou osob, které dbaly o bezpečnost, střežily jej a v případě potřeby byly schopny jej bránit. V pramenech jsou hojně doloženi členové hradních posádek označovaní jako pověžní (*turreanus*), hlásní či podbranní (*custos porte*), a dále pak ovšem střelci (*sagittarius*). V případě některých hradů je doložena povinnost ochrany i pro osoby na hradě nesídlící – jedná se tu o kategorii *služebníků z domu*, u nás v 15. století doloženou nepříliš často, funkčně však zjevně analogickou německému služebnému vztahu *Diener–von–Haus–aus*.

Jak plyne z logiky věci, již ve 13. století lze na šlechtických rezidencích očekávat **kuchyňský personál**, nejstarší ojedinělé zmínky v pramenech pocházejí ze 14. století. Především zmínek o kuchařích (v latinských pramenech *cocus*) s postu-

⁵⁴ Kšaft Kojatův, Jaromír KINCL, *Dva testamenty šlechtice Kojaty*, Acta Universitatis Carolinae. Iuridica 1978, č. 3, s. 301–320. Kšaft Jindřicha Svojanovského Robert ŠIMŮNEK, *Čtyři kšafy a devatenáct věřitelů. Několik šlechtických příběhů z pozdně středověkého Turnovska*, in: Cestou dějin. K počtě prof. Svatavy Rakové, sv. 2, Eva Semotanová (ed.), Praha 2007, s. 381–407, zde s. 396–397, č. 3. Kšaft Litvína z Klinštejna NA Praha, DZV 6, fol. A 11v – 12v, 14v.

⁵⁵ Doklad u Klareta „*panna = domicella*“, *Klaret a jeho družina*, s. 143 naznačuje ve skutečnosti zřejmě striktně neexistující dělicí čáru mezi příslušnicí fraucimoru a komornou, event. služkou; podobně i *virgo = dievka*, *puella = děvečka*, Tamtéž, s. 143.

pem doby přibývá, vždy se však jedná o lakonické zmínky (mj. i v klášterních nekrologiích), které nedovolují blíže rekonstruovat dělbou práce a event. služební hierarchii v rámci hradní kuchyně. Jen v případě předních panských dvorů, např. rožmberského, se již od 14. století objevuje představený kuchyňského personálu, v pramenech označovaný jako *procurator coquine* (např. 1357).⁵⁶ V pozdním středověku jsou kuchaři, ale již i kuchařky doloženi i v relativně skromném prostředí rezidencí drobné šlechty (tvrze, ale i městské domy), ojedinělé doklady přicházejí opět i v kšaftech.⁵⁷

Kde byl kuchař, býval zpravidla i *klíčník*,⁵⁸ v latinsky psaných pramenech ve vztahu ke šlechtickému prostředí označovaný jako *celarius*, ale i *celerarius*, méně často *claviger* – pojem sklepník či sklep mistr středověká čeština neznala (českou paralelou byl ovšem rovněž *vrátný*, jakkoli funkčně zdá se tu být blíže *custos porte*). Zmínka o Václavovi z Mnichova, který byl *vrátným* na Dobříši (1490) a dříve *klíčníkem* na Všeradících⁵⁹ nasvědčuje jednak tomu, že mezi *vrátným* a *klíčníkem* nebyl skutečně velký rozdíl, a současně ukazuje, že i na drobných venkovských sídlech byl i takovýto poměrně speciální úřad obsazován (*vrátný* tu evokuje spíše správce sídla nebo někoho, komu patřil klíč od vrat či brány).⁶⁰ Jakkoli v *Rožmberské právní knize* se objevuje funkce *domovníka* („*daj pyrve věděti domovníku nebo starostě jeho v jeho dvořie v hradě*“⁶¹), v rámci skladby personálu šlechtických rezidencí se s touto funkcí nesetkáváme, zato však je *domovník* v pozdním středověku doložen jako správce šlechtických domů ve městech.⁶²

Co však reálně mohlo *klíčníka* na drobné venkovské tvrzi celý den zaměstnávat, je neskutně uhadnout (nejpravděpodobnějším vysvětlením jeví se tu kumulace funkcí).⁶³ V případě panských rezidencí typu Českého Krumlova si naproti tomu *klíčníka* – správce klíčů od spižiren a vinných sklepů (doložen je dokonce specializ-

⁵⁶ *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae VI*, Bedřich Mendl – Milena Linhartová (edd.), Praha 1954–1963, č. 688, s. 390.

⁵⁷ Například roku 1520 odkazuje Petr z Hoštice své kuchařce Dorotě ložní prádlo, SOkA Kutná Hora, AM Kutná Hora, kniha č. 403, fol. E 18r.

⁵⁸ Pojem *klíčník* – *klíčník* se ve staré češtině objevuje často ve spojení se sv. Petrem jakožto nebeským klíčníkem a také v kláštřích bývala funkce klíčníka zcela běžná.

⁵⁹ AČ 9, č. 702, s. 518–519.

⁶⁰ Například na Hluboké je roku 1499 doložen: „*Vilém, ten na zámku bud' a hrad opatř a zamykaj*“, AČ 17, č. 1090, s. 554.

⁶¹ AČ 1, František Palacký (ed.), Praha 1840, s. 459, odstavec 62.

⁶² R. ŠIMŮNEK, *Správní systém*, s. 181.

⁶³ Podobně je *klíčník* doložen i na hradě v Soběslavi, který ani nesloužil jako vrchnostenská rezidence, sídlili zde pouze úředníci: příznačně se *klíčník* mihne v listu (1453), v němž úředník hájí svůj šetrný postup vůči potravinovým zásobám, AČ 14, č. 1613, s. 62–63. Hlubocký purkrabí učinil *klíčníkem* někdejšího vězně, kterého neoprávněně propustil, AČ 10, č. 979, s. 22, z roku 1479.

zovaný sklep mistr – *celerarius vini, claviger vini*)⁶⁴ představit dovedeme; do jeho kompetence nepochybně náležela evidence potravin a nápojů, které odtud vydával do kuchyně.⁶⁵ Úzké sepětí klíčnicka s kuchyní naznačuje i Rokycanova zmínka o blamáži, kterou by personál svému pánu (jistě nejen králi) mohl způsobit: „*Když by který král udělal hody a nazval hostí mnoho a potom když by šli oni s hoduov, a kuchaři a klíčníci trhali lidmi, dajte nám za službu. Jakú by to hanbu učinili tomu králi neb pánu*“.⁶⁶

Další skupinu v rámci služebného personálu na šlechtických rezidenčních dvorech tvořila suita **komorníků**. Ojedinelé doklady naznačují, že komorníků býval při některých dvorech značný počet, což návazně vyvolává otázky po okruzích jejich působnosti – předpokládáme tu především všestrannou péči o privátní prostory rezidence (ložnice, patrně i denní obytné prostory a pracovna),⁶⁷ ale snad i „veřejné“ reprezentativní prostory, dále pak o garderóbu. Jedná se o pouhé dedukce a hypotézy, žádné konkrétní pramenné zmínky o pracovní náplni komorníků nejsou k dispozici. Vedle toho ovšem smíme předpokládat, že samotný počet komorníků, pečujících o všestranné pohodlí své vrchnosti, byl výrazem určitého společenského statutu a spokojit se jen s několika málo komorníky by znamenalo rezignovat na společensky adekvátní reprezentaci. Příkladem může být fakt, že Oldřich z Rožmberka, když v 50. letech 15. století dočasně přesídlil na Dívčí Kámen, vyžadoval, aby na hradě měl 13 komorníků; je pravděpodobné, že komorníci mohli být pověřováni i funkcí

⁶⁴ R. ŠIMŮNEK, *Správní systém*, s. 159. To zcela koresponduje s tím, že když Perchta z Rožmberka svému otci doporučovala pacholka (1450), navrhovala mu: „*Ráčil-li by ho mieti klíčnickem k vínu anebo k pivu anebo sám k svému pokoji anebo ke všemu, k čemuž by ráčil, že tě věrný a rychtovný pacholek ke všem věcem*“, který několik let sloužil u pánů z Puchheimu, AČ 11, č. 25, s. 253–256.

⁶⁵ Panující pravidlo osobní odpovědnosti: „*Pakliž to zlodějství bude najdeno pod zamčítú rukú, mají toho klíčnicka za zloděje držeti*“, František RYŠÁNEK, *Slovník k Žilinské knize*, Bratislava 1954, s. 240, sice logicky vedlo klíčnicka mít se před kuchyňským personálem na pozoru, ale neméně logicky tu mohlo dojít k dohodě v obapolném zájmu: „*Kuchař, aby někdy nic neujel a klíčnicku nedal a klíčnick zase také aby mu některého džbánu vína kradmo nedal, aby se doma s ženou svou napil*“, Jaroslav KOLÁR, *Frantova práva a jiné kratochvíle*, Praha 1977, s. 17.

⁶⁶ Národní knihovna Praha, rkp. XVII D 21, fol. 376v. Ostatně například na Hluboké (1499) zastával obě funkce jediný člověk: „*...kuchmistr, ten jest i klíčnickem*“, AČ 17, č. 1090, s. 554.

⁶⁷ Vazbu komorníka na ložnici, ale i širěji na soukromé obytné prostory shodně naznačují dobová lexika, v nichž se *komorník* objevuje jako paralela latinsky *cubicularius*. Slovníková formulace „*...neb jest léhal v králově pokoji s jinýma dvěma komorníkoma = cum cubiculariis*“ naznačuje, že v některých případech komorníci spávali přímo v ložnici svého pána. Jednalo se spíše o výjimky, protože například na počátku 50. let 15. století je na Krumlově doložen pokoj obývaný komorníky „*...camera, in qua nunc camerarii mei [Oldřicha z Rožmberka] iacent*“. Z Krumlova známé doklady o místnostech pro úřednictvo a služebníky eviduje R. ŠIMŮNEK, *Správní systém*, s. 339.

poslů a doprovodu vrchnosti na jejích cestách.⁶⁸ Opakovaně se v pramenech objevují zmínky o komornících internovaných osob – poučná je v daném směru především formulace Oldřicha z Hradce, který se zajímal (1448), zda jeho otce Menharta uvězněného na Poděbradech „*rytieřsky a panský-li jeho chovají, jestli který komorník při něm a blázen mužík*“; podobně i internovaný Bohuslav ze Švamberka měl u sebe svého komorníka (1478).⁶⁹ Osobní komorník a event. šašek bývali výrazem sociálního statutu.

Urbář panství Pardubice a Kunětická Hora z konce 15. století (po 1494) zachycuje zvláštní případ náznaku jakési služebné držby komorníků pánů z Pernštejna. Pode vsí Lány je uvedeno: „*V tej vsi jest tvrziště a to slove Komornicstvo, k tomu jsú dědiny i lúk[a]*“.⁷⁰ Samo pomístní jméno je dosti výmluvné, přičemž úplnou jistotu dodává pokračování záznamu, že některé louky drží „*Janek komorník*“. Zápis je pozoruhodný i z dalšího hlediska – i v případě komorníků dokumentuje kumulaci funkcí, neboť se eviduje, kolik by měl Janek správně z luk platit, „*ale pán JM^l to mu ráčil dáti do své vuole za práci jeho, ježto jest pohončím. A když pohončím nebude, tehda platiti má*“.⁷⁰ Tím spíše se pak komorník jakožto služebník, kterého lze pověřit širokým spektrem úkolů, objevuje i v prostředí nižší šlechty – naznačuje to např. stížnost paní Buzky z Makova, že jí na zvíkovském panství vzali „*vuoz, tři vozníky a komorníka mého*“ (1471).⁷¹

Jestliže v případě skupiny *panen*, sídlících na šlechtických rezidencích a zajišťujících společnost paní domu se můžeme jen domýšlet, že šlo o ženské protějšky komorníků, tedy komorné (funkční analogie mezi komorníky a ženami při dvoře naznačuje formulace: „*ni král, ni ciesař, ni ciesařová, ni královna, ni panny jich, ni komorníci jich*“),⁷² v případě **kojných** je jejich prvořadé poslání zcela jasné. Českou

⁶⁸ LOR 4, č. 609, s. 417–419. Analogicky i jiný případ: když Oldřichova dcera Anežka cestovala o něco později z Třeboně na Dívčí Kámen (1464), měl pro ni být poslán vůz a dva komorníci na koních, August SEDLÁČEK, *Aněžka z Rozemberka. Obrázek z XV. století*, in: Sborník historický vydaný na oslavu desítiletého trvání „Klubu historického“ v Praze, Praha 1883, s. 110–118, zde č. 7, s. 116. Ilustrativní je i Husova kritika kněží, kteří „...*chovají čeled' nepotřebnú úřadu kněžskému, jako střelcív, komorníkov a mnoho panošů*“, Jan HUS, *Knihy o svatokupectví*, Václav Novotný (ed.), Praha 1907, s. 97.

⁶⁹ Doklad z roku 1448 AČ 4, č. 27, s. 16. Roku 1478 psal Kozel z Kladrub, označovaný jako „*komorník páne*“, z Budína ve finančních záležitostech úředníkům zvíkovského panství, AČ 15, č. 61, s. 26.

⁷⁰ AČ 17, s. 450.

⁷¹ AČ 8, č. 434, s. 32–33. Doložení jsou i další komorníci ve službách drobné šlechty – například roku 1457 vydával svědectví Janek z Veltrus, *komorník* paní Elišky Vojkovské, AČ 37/1, s. 365.

⁷² H. HRUBÝ – F. ŠIMEK, *Tkadleček*, s. 49. Analogicky „...[vladařova žena] *zapomanuvši všie své bohaté pýchy, ... i jide a za ní komorníčky a komornície*“, Emil SMETÁNKA, *Staročeské Životy svatých Otcův*, Praha 1909, s. 346.

paralelou lat. *nutrix* byla *dojka* a *chovačka* (jakkoli toto slovo zní spíše jako chůva, již *chovačka* nepochybně také byla, dokladový materiál shodně naznačuje, že i *chovačka* především kojila) a dále *pěstůna*, ojediněle i *starosta*; slovo kojná stará čeština neznala. Pramenné zmínky o těchto ženách ve vazbě na šlechtické prostředí jsou velmi sporé – např. v nekrologiu krumlovských minoritů je zmiňována *nutrix* ve službách pánů z Rožmberka. Jak však nasvědčuje apel vznášený na rodiče ústy kojence Ludvíka z Pernštejna, byly kojné v prostředí šlechtických rodů naprosto běžné, a bylo pro dobro dítěte, pokud o ně všestranně pečovaly hned dvě.⁷³

Prameny téměř nedoložené skupiny dvorského personálu dále představují **pradleny** aj. služky (předpokládáme, že v těchto pozicích působily především ženy), pečující o čistotu jak jednotlivých místností, tak i průběžně zajišťující praní prádla. Zatímco jejich přítomnost na každé rezidenci je vzdor mlčení pramenů z logiky věci nepochybná, nelze totéž říci o **krejčím** – ten zřejmě náležel ke stabilnímu personálu jen na přednějších šlechtických dvorech, přičemž jeho služeb si příležitostně žádali i šlechtici z okolí. Nutnost náležitě reprezentace by zdánlivě vyžadovala, aby krejčí býval obeznámen s aktuálními módními trendy, což ne vždy tak bývalo;⁷⁴ je ovšem otázka – z našich pramenů prakticky nepostižitelná – jaký díl představoval a jakou druhovou skladbu měl dovoz oděvů ze zahraničí, a co si páni nechávali šít doma, případně u svých dvorských krejčích. V krajním případě bychom mohli předpokládat, že dvorští krejčí byli zjednáváni v prvé řadě na drobné opravy a úpravy oděvů, což by samo o sobě při dvoře o několika desítkách osob s sebou neslo značné množství každodenní práce (čemuž by nasvědčovala rovněž přítomnost krejčích na hradech – správních centrech, které neplnily rezidenční funkci, ale kvůli svému strategickému významu byly osazeny početnou posádkou).⁷⁵

V **hospodářské části hradního areálu** bývaly umístěny konírny, psince a především hospodářské budovy v užším slova smyslu (tj. prostory pro chov hospodářských zvířat). Existence stájí – v případě předních aristokratických dvorů pro jistě početný stav koní – je opět zřejmá spíše z logiky věci než na základě přímých pramenných zmínek. Pokud z ojedinělých dokladů vybereme ten, který zmiňuje *marštaléře*, pečujícího o 13 koní na dočasně rezidenčním Dívčím Kameni (1457),⁷⁶ je zřejmé, jaké musely být běžné počty koní při panských rezidencích, jakož i fakt, že péči o koně musel být pověřen minimálně jeden, ale spíše více specializovaných

⁷³ Ludvíka z Pernštýna naučení, s. 71–72.

⁷⁴ V literatuře se již několikrát objevila zmínka o krejčím, který „...novým krojem šatuov neumí dělati“, AČ 9, č. 793, s. 160–161. O dobových módních trendech, v nichž české prostředí poněkud zaostávalo, J. MACEK, *Jagellonský věk II*, s. 157–163.

⁷⁵ Tak je krejčí doložen například roku 1452 na Helfenburku, Hynek GROSS, *Z archivu krumlovského. Inventář hradu Helfenburku r. 1452*, Časopis Společnosti přátel starožitností českých 12, 1904, s. 159–160, zde s. 160.

⁷⁶ LOR 4, č. 609, s. 417–419.

služebníků. Konečně za třetí je zmínka o *marštaléri* na Dívčím Kameni zřetelným dokladem určité degradace někdejší prestižní dvorské funkce směrem k podkonímu. Jakkoli se podkoní může zdát jako podřadná funkce, a její držitelé se opájeli vyhlídkami na lepší budoucnost v podobě služebního postupu, nestála ve funkční hierarchii úplně nejniže.⁷⁷

Podobně jako v případě podkoních je situace svízelná i u ostatního personálu hospodářského dvora. Jisto je, že uspokojení potřeb hradní kuchyně, třebaže maso bývalo vyhrazeno jen vrchnosti a vyvoleným mezi *dvořany*, muselo vyžadovat značně vysoké průběžné stavy zvěře (zvláště pro maso, mléko, vejce). Čeled' hospodářských dvorů se v pramenech objevuje relativně často, ovšem jen jako anonymní masa čeledínů, pacholků a děveček; jen výjimečně se v této souvislosti objeví zmínka o konkrétním jednotlivci či specializovaném personálu.⁷⁸

Specifickou skupinu osob – řekli bychom možná poněkud moderně: „profesní okruh“ – při šlechtických rezidenčních dvorech tvořili **lovčí** a další lidé, technicky zajišťující jednu z čelných panských společenských kratochvílí, totiž lov (vedle toho jim přirozeně průběžně připadala úloha zásobovat panskou kuchyni ptactvem a zvěřinou, případně dle aktuální potřeby vykonávali i další práce v oblasti lesní správy). Vedle lovčích jsou na šlechtických dvorech doloženi psáři a sokolníci. Kotce pro psy a voliéry pro lovecké ptáky (sokoly, ale i jestřáby) bývaly umístěny v rámci hospodářského zázemí rezidenčního hradu. Ostatně psince nejen v areálu hospodářských dvorů panských rezidencí, ale i ve stísněných poměrech skrovných tvrzí pěkně dokumentují v literatuře již mnohokrát citované nářky Oswalda von Wolkenstein (1377–1445) a Ulricha von Hutten (1488–1523) nad zápachem zvířecích exkrementů a zvukovou kulisou v podobě štěkání a vytí.⁷⁹

Chod dvora by byl nemyslitelný rovněž bez **poslů**, oné takřka bezejmenné skupiny osob, jejichž význam byl ve skutečnosti naprosto klíčový a nenahraditelný.

⁷⁷ Josef HRABÁK, *Staročeské satiry Hradeckého rukopisu a Smilovy školy*, Praha 1962, s. 125.

⁷⁸ V krumlovském hospodářském dvoře je doložen „*stabularius*“, Valentin SCHMIDT – Alois PICHA, *Ein Gojauer Pfarrinventar aus dem Ende des 15. Jahrhunderts*, Mitteilungen des Vereins für die Geschichte der Deutschen in Böhmen 44, 1906, s. 180–209, zde s. 187 a srovnej s. 205, poznámka 10, tedy osoba pečující o hospodářská zvířata, ve vztahu k čeledi velmi pravděpodobně v nadřazeném postavení. V instrukci Viléma z Pernštejna pro Hlubokou z roku 1499 jsou uváděny rozličné kategorie čeledi v hospodářském dvoře – šafářka, pasáci, mlatci aj., AČ 17, č. 1090, s. 554–555. Šafář, starosta, holomek a pacholek jsou doloženi již u Klareta, *Klaret a jeho družina*, s. 142.

⁷⁹ Přes všechnu literární stylizaci, s níž musíme v textech obou mužů počítat, se jedná o svědectví cenná, minimálně s ohledem na jejich ojedinělost, Manfred LEMMER, *Leben in mittelalterlichen Burgen – Ideal und Wirklichkeit*, in: Beiträge zur Burgenforschung. Hermann Wäscher zum 100. Geburtstag, Irene Roch (Hg.), Halle (Saale) 1989, s. 83–97, zde s. 87, 93–94; Joachim ZEUNE, *Burgen – Symbole der Macht. Ein neues Bild der mittelalterlichen Burg*, Regensburg 1997², s. 171.

Přepravu zboží nepochybně zajišťovaly *ad hoc* najímané síly, případně sami obchodníci, v některých případech jsou ovšem doloženi přímo panští **povozníci** (*vector dominorum* je doložen např. na krumlovském dvoře pánů z Rožmberka, *vozataj* náležel k čeledi na Hluboké, atd.).⁸⁰

Početní stavy „dvořanů“, tedy osob při dvoře, můžeme jen odhadovat na základě nepřímých údajů (napomáhajících ke stanovení minimálních počtů) konfrontovaných se zahraničními analogiemi. Úhrnný počet *dvořanů* se na našich předních aristokratických dvorech pohyboval okolo 100 osob – oním minimálním počtem tu může být zmínka ve smlouvě o výkon purkrabského úřadu na Krumlově, dle jejíhož znění purkrabí „*má býti sám lxxviii, kteréžto osoby na ceduli napsaný má*“ (1477).⁸¹ Nevíme, jaké byly počty a složení osob, které do tohoto čísla nebyly zahrnuty. V každém případě purkrabí + 77 dalších osob je počet minimální, a odhad úhrnného počtu okolo 100 osob nejeví se v tomto světle nadsazený. Zcela nesporná je i další skutečnost, totiž značná finanční náročnost dvorského provozu, platy, strava ad. zajištění všech *dvořanů* – snad právě tato skutečnost mohla být příčinou snah po zefektivnění chodu dvora. Ať už se tak mělo dít kumulací více funkcí v rukou méně vytížených *dvořanů*, anebo jednoduše snižováním jejich početních stavů, event. eliminací čestných, ale z hlediska provozu dvora nerentabilních funkcí.⁸²

Vedle stabilního osazenstva dvora, průběžně přítomného, byla řada osob, které bývaly s dvorem v těsném, ale nárazovém kontaktu – obchodníci, na domácích i zahraničních trzích zajišťující potraviny, víno, látky a další zboží pro potřeby dvora a dovážející je do rezidence, vedle ovšem zboží speciálně objednaného, např. zbroje či šatů. Dále pak do této skupiny spadají *ad hoc* sjednávání „externisté“ – umělci (především malíři, hudebníci) a řemeslníci, zvláště z oblasti stavebních řemesel; základem pracovního poměru bývala v takových případech smlouva o dílo.⁸³ Tito lidé nepatřili ke dvoru, mohli však být angažováni opakovaně a jejich vztahy s dvorským prostředím mohly tedy nabývat dlouhodobého charakteru.

⁸⁰ J. EMLER, *Dvě nekrologia*, s. 210; AČ 17, č. 1090, s. 554. O poslech R. ŠIMŮNEK, *Správní systém*, s. 159–161 (se srovnávací literaturou).

⁸¹ R. ŠIMŮNEK, *Smlouva*, s. 206.

⁸² Již od 14. století jsou k dispozici prameny pro detailní rekonstrukci personálního složení rezidenčního dvora kolínských arcibiskupů, jehož početní stav se pohyboval okolo 100 osob. Nejstarší dochovaný návrh na redukci jeho početního stavu s ohledem na finanční náročnost chodu dvora je k dispozici z doby okolo roku 1440, W. JANSSEN, *Beobachtungen*, zvláště s. 109–119, edice návrhu na redukci stavů s. 128–131. Uvedený počet cca 100 osob při šlechtickém rezidenčním dvoře potvrzuje i 66 doložených osob (z toho 36 v hospodářském dvoře) na Hluboké (dle instrukce Viléma z Pernštejna z roku 1499), která v té době neměla rezidenční funkci.

⁸³ R. ŠIMŮNEK, *Smlouva*, s. 372–373, 381–382.

Cestovní dvůr

Z řad dvořanů, od úředníků přes kaplana a členy rady až po komorníky a další služebníky, býval sestavován cestovní dvůr. Jeho složení muselo být kompromisem mezi reprezentativní a z praktického hlediska nezbytnou složkou personálu na straně jedné a možnostmi financování na straně druhé. O cestovních dvorech české šlechty v pozdním středověku víme velmi málo, tolik je však zřejmé, že uvést v soulad roztržité pramenné zmínky v rámci jednoho logického celku je nemožné. Ukazuje se, že cestovní dvůr nebyl záležitostí konstantní, ale zjevně sestavovanou *ad hoc* dle aktuální potřeby.⁸⁴

Onou zlatou střední cestou je model zhruba dvacetičlenného doprovodu předních šlechticů, doložený v průběhu středověku několikrát.⁸⁵ Stejně tak je ale nutné pracovat s případy, které se tomuto rámci vymykají – přední český velmož (byl jím Jan z Rožmberka) cestoval z Vídně do Čech jen v doprovodu krumlovského faráře a několika málo svých *dvořanů*, a když jej zhoršující se zdravotní stav donutil po cestě sepsat kšaft, objevila se jejich jména ve svědečné řadě (1472).⁸⁶

Uvážíme-li technickou stránku věci – pohled na itineráře řady českých šlechticů naznačuje jejich značnou mobilitu – konstatujeme, že cestovat v mnohačlenném doprovodu a současně tedy financovat veškeré cestovní výdaje, především ubytování a stravu pro členy doprovodu a zaopatření jejich koní, by pro rozpočet i předních českých pánů byla neúnosná zátěž; ostatně je dobře známo, že řada nižších šlechticů si právě z důvodů finančních nemohla dovolit ani účast na sněmovních jednáních.⁸⁷ Paušální představy o zástupech drobných šlechticů tvořících doprovod pánů na sněmy i jinam – jak se s tím v literatuře podnes setkáváme – je třeba ne-li zcela

⁸⁴ Nepochybně tu nelze aplikovat tezi o jakémisi „jádro dvora“, formulovanou pro (cestovní) dvory zeměpanské: „*Der Kernhof umfasse demnach einen festen Personenkreis, der sich ungeachtet des wechselnden Aufenthaltsortes permanent in der Nähe des Fürsten aufhielt*“, Reinhardt BUTZ – Lars-Arne DANNENBERG, *Überlegungen zu Theoriebildungen des Hofes*, in: Hof und Theorie. Annäherungen an ein historisches Phänomen, Reinhardt Butz – Jan Hirschbiegel – Dietmar Willoweit (Hg.), Köln 2004, s. 1–41, cit. s. 15. V případě šlechtických cestovních dvorů jsme s politováním nuceni konstatovat, že řada postřehů a nadhozených otázek, potencionálně i pro toto prostředí inspirativních, které na základě výzkumů především cestovních dvorů českých králů z rodu Lucemburků formuloval Ivan HLAVÁČEK, *Dvůr na cestách. Několik úvah a podnětů*, in: *Rezidence a správní sídla v zemích České koruny ve 14.–17. století*, Lenka Bobková – Jana Konvičná (edd.), Praha 2007, s. 91–111 (s cenným výběrovým přehledem v posledních desetiletích editovaných či analyzovaných cestovních účtů), je vinou pramenné nouze odsouzena k nezodpovězení.

⁸⁵ Z. ŽALUD, *Čeští šlechtici*, s. 180, poznámka 7.

⁸⁶ Státní oblastní archiv v Třeboni, CR – z Rožmberka 27/8.

⁸⁷ I beztoho představovaly administrativní aparáty šlechtických dominií a rezidenční dvory velmi značné zatížení vrchnostenských pokladen, pohybující se v rozmezí zhruba 25–40% příjmů šlechtického dominia, R. ŠIMŮNEK, *Správní systém*, s. 385–387.

odmítnout, tedy přijímat notně rezervovaně. Vedle již zmíněné finanční náročnosti třeba podtrhnout, že nic podobného není prameny výslovně doloženo.

II. Dějové hledisko

Rezidenční dvůr byl jedním z klíčových „jevišť“ šlechtické reprezentace. Problematika **společenského života**, slavnostních i smutečních ceremoniálů v prostředí české šlechty v pozdním středověku je téma do značné míry neznámé a bez obezřetného akceptování zahraničních analogií patrně nepostižitelné. Přitom se jednalo o jeden ze základních prvků šlechtické reprezentace, totiž demonstrace příbuzenských a společenských vazeb a současně stavovsky adekvátního životního stylu. Vzájemné návštěvy, patrně i u nás spojené s výměnou darů, svatby, turnaje, lovy a jejich nezbytný doprovod v podobě hostin, ale i hudební a literární produkce – to vše byly příležitosti, jimž byl rezidenční dvůr, město a v případě lovu i jeho okolí jevištěm.

Je až s podivem, jak málo našly společenské události na šlechtických rezidenčních dvorech ohlas v dobových pramenech, především korespondenci, ale i dalších pramenech; zásadní problém ovšem představuje zcela chybějící účetní materiál. K nejvýznamějším ceremoniálům ve šlechtickém prostředí nesporně patřily svatby a pohřby, stejně jako tomu bylo v 16. století i později. Narozdíl od období raného novověku nejsou pro 15. století, o starší době nemluvě, prakticky žádné prameny dokumentující průběh zasnubních a svatebních oslav na rezidenčních hradech a rituály se vstupem do manželství spojené; analogicky v případě narození dítěte. Jestliže v případě sňatků lze v pramenech zachytit alespoň zmínky o svatbách a svatebních hostech, jakkoli neumožňující soustavnější vyhodnocení, potom v případě pohřbů je situace ještě svízelnější. Tak jak se v dobové korespondenci objevují zmínky o nemocech, pisatele i další osoby tížící, úmrtí a pohřby se tu jakoby vytrácejí. Občasná zmínka o úmrtí a projevy soustrasti – to je vše, co se dá nalézt. O pohřbech, ať již máme toto téma na mysli z hlediska zemřelého (volba místa pohřbu, funerální aj. média jeho *paměti*)⁸⁸ nebo z hlediska pozůstalých (personální skladba smutečních hostí, vlastní organizace pohřbu a návazných ceremoniálů), prameny téměř mlčí. Čím si to vysvětlit není za dnešního stavu znalostí jasné.

Poněkud lépe jsou dokumentovány ve šlechtickém prostředí **turnaje**, obdoba (nebo napodobení?) jedné z klíčových festivit doprovázejících společenský život při panovnických dvorech. Relativně nízký počet přímých dokladů není v tomto případě překážkou předpokladu, že turnaje představovaly celkem běžnou součást slavnostních příležitostí u dvora. *Rytířství* (jakkoli stále zřetelněji se přesouvající z reality do oblasti imitovaných dobrodružství prožívaných při turnajích či nákladných slavnostech) provázelo středověkého šlechtice doslova již od dětství. Dokládají to

---

⁸⁸ Dokonce i v testamentech se uvedené okruhy otázek objevují jen zcela výjimečně.

hliněné postavičky rytířů – velmi věrné, včetně štítu, helmu a kopí, jež po celý středověk (prokazatelně od 13. století) náležely do skupiny dětských hraček. Turnajem se v českém prostředí – ne však speciálně šlechtickém – před více než stoletím zabýval Martin Kolář a v 70. letech 20. století Josef Macek;⁸⁹ jeho obraz turnaje odpovídá disproporčnímu zastoupení zmínek o turnaji v našich pramenech a vytváří poněkud lichý obraz, jako by turnaj byl v pozdním středověku záležitostí odbývanou především ve vazbě na zeměpanské dvory. Samozřejmost, s jakou vyzýval Václav z Michalovic Oldřicha z Rožmberka na souboj („*at' se mnú kole*“), dává naproti tomu tušit, že turnaj představoval zcela běžnou šlechtickou kratochvíli. Z dalších ilustrativních jednotlivin lze připomenout následující: živý zájem o turnaj (a především jeho reprezentativní a prestižní složky) projevoval Kašpar Šlik (†1449), jenž sám sbíral seznamy účastníků turnajů a dokonce objednal turnajovou knihu (*Turnierbuch*). Rozšíření turnaje v prostředí české šlechty dokládají i její znalosti dobových formalit, např. vyvěšování praporců na znamení výzvy k turnaji, jak je zřejmé z Šaškova deníku z mise Lva z Rožmitálu (1465–1467). A konečně třetí jednotlivina, nejen ilustrující, jak běžný turnaj v českém šlechtickém prostředí byl, ale i nahodilost pramenných zmínek o jednotlivých kláních – roku 1482 pořádal Burian z Gutštejna rytířský turnaj v Tachově; náhodná zmínka o této události děje se v souvislosti s tím, že páni si vypůjčovali od Albrechta Braniborského k turnaji koně a klobouk nového tvaru.⁹⁰

Problematictější jsou ovšem již úvahy nad možným symbolickým pozadím turnajů, potažmo nad znalostmi a aplikací rozsáhlého souboru formálních, ba ritualizovaných procedur s turnaji spjatých, jak byly v písemné podobě fixovány v herold-

⁸⁹ Kolářovu stať o turnaji zařadil August Sedláček na závěr jejich společného díla, Martin KOLÁŘ – August SEDLÁČEK, *Českomoravská heraldika I. Část všeobecná*, Praha 1902, s. 372–377. Tuto práci překvapivě neznal Josef MACEK, *Das Turnier im mittelalterlichen Böhmen*, in: *Das ritterliche Turnier im Mittelalter. Beiträge zu einer vergleichenden Formen- und Verhaltensgeschichte des Rittertums*, Josef Fleckenstein (Hg.), Göttingen 1985, s. 371–389. V českém překladu in: Josef MACEK, *Česká středověká šlechta*, Praha 1997, s. 114–133.

⁹⁰ Michalovic, AČ 14, č. 1528, s. 27. Další pramenné zmínky o turnajích, lovu atd. ve vztahu k Michalovicovi a Rožmberkovi eviduje Miroslav SVOBODA, „*Ját' chci s tebu hnánie učiniti s ostrým*“. *Sonda do života jihočeského šlechtice před polovinou 15. století*, Jihočeský sborník historický 68, 1999, s. 25–34. O Šlikovi Andreas RANFT, *Adlige Wappen– Turnier– Haus– und Familienbücher. Zur Notationspraxis von Wappen– und Namenlisten*, in: *Adelige Welt und familiäre Beziehung. Aspekte der „privaten Welt“ des Adels in böhmischen, polnischen und deutschen Beispielen vom 14. bis zum 16. Jahrhundert*, Heinz–Dieter Heimann (Hg.), Potsdam 2000, s. 115–139, zde s. 127. Vyvěšování praporců v cestopise Václava Šaška z Bířkova, *Ve službách Jiříka krále*, R. Urbánek (ed.), s. 31–184, zde například s. 36. Turnaj v Tachově 1482, J. MACEK, *Jagellonský věk II*, s. 191.

ských příručkách.⁹¹ Ani skutečnost, že heroldi a jejich role byla v českém šlechtickém prostředí dobře známa, tu není mnoho platna. Podobně chabé jsou naše znalosti o těch elitářských tendencích uvnitř šlechtické obce, jichž by turnaje event. mohly být jednou z výrazových forem (ze sousedního německého prostředí tu stačí připomenout turnajové řády – *Turnierordnungen* se stále zpřisňovanými pravidly pro účast na turnajích, což současně ovšem tvořilo jeden z důležitých prvků konstituování šlechtické kolektivní identity tzv. *Turnieradel*).

V posledních letech byla opakovaně věnována pozornost tématu **lovu** a jeho úlohy v životě středověké šlechty. Pramenných zmínek o šlechtických lovech je v dochované korespondenci k dispozici poměrně velké množství, částečně byly tyto roztráštěné jednotliviny sumarizovány, způsobem ovšem spíše popisným. Skutečností zůstává, že k rekonstrukci společenského kontextu panských lovů chybějí v českém prostředí relevantní prameny a lze jen předpokládat, že základní mechanismy v daném směru u nás fungovaly analogicky jako v ostatních středoevropských státech.⁹²

Nelze předpokládat, že by v prostředí pozdně středověkých šlechtických dvorů nezněla **hudba** alespoň při slavnostních příležitostech a společenských událostech – vzácní hosté bývali hudbou (troubením) uvítáni patrně již při vjezdu do rezidenčního města, specifická hudba (lesního rohu?) doprovázela např. odjezd z rezidenčního města na lov, stejně tak snad zněla nepochybně i na svatbách a na pohřbech.⁹³ Šlech-

⁹¹ K této problematice z poslední doby Gert MELVILLE, *Agonale Spiele in kontingenten Welten. Vorbemerkungen zu einer Theorie des mittelalterlichen Hofes als symbolischer Ordnung*, in: Hof und Theorie. Annäherungen an ein historisches Phänomen, Reinhardt Butz – Jan Hirschbiegel – Dietmar Willoweit (Hg.), Köln 2004, s. 179–202, zde s. 186–194.

⁹² Průřez spektrem dané problematiky nabízí sborník *Jagd und höfische Kultur im Mittelalter*, Werner Rösener (Hg.), Göttingen 1997. Práce k tématu lovu, ale i dějin lesa ap. průběžně vycházejí i nadále. Z poslední doby lze zmínit například Martina GIESE, *Graue Theorie und grünes Weidwerk? Die mittelalterliche Jagd zwischen Buchwissen und Praxis*, Archiv für Kulturgeschichte 89, 2007, s. 19–59.

⁹³ Hudební produkce byla běžná již ve 14. století i v městském prostředí, natož pak při šlechtických dvorech, například Jindřich KELLER, *Pištělníci a trubaři. Pojednání o výrobě dechových hudebních nástrojů v Čechách před rokem 1800*, Sborník Národního muzea – A 29, 1975, s. 161–244 (v úvodu mnoho materiálu pro období středověku – doklady dechových nástrojů ve slovnících, kšaftech, v pramenech ikonografické povahy ap.). Jako jeden ilustrativní příklad lze připomenout onoho venkovského duchovního, který se podnapilý vrátil z města a soudě, že nemáme-li flétnistu, bijme na kostelní zvony, jeden ze zvonů dokonce poničil, srovnej Stanisław BYLINA, *Człowiek i zaświaty. Wizje kar pośmiertnych w Polsce sredniowiecznej*, Warszawa 1992, s. 106. Hudební produkci jako běžnou součástí života naznačuje všeobecná obliba tance v pozdním středověku J. MACEK, *Jagellonský věk, III. Města, zvláště s. 278–279*, jakož i skutečnost, že česká hudební kultura byla v pozdním 15. století plně integrována do dobového kontextu. K tomu Lenka MRÁČKOVÁ, *Kodex Speciálník a Evropa. Příspěvek ke studiu kulturního života v Čechách na konci 15. století*, in: Evropa a Čechy na konci středověku. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi, Eva Doležalová – Robert Novotný – Pavel Soukup (edd.), Praha 2004, s. 125–131.

tici spjatí s královským dvorem, stejně jako ti, kteří se s rozličnými formami dvorské hudební produkce setkali např. na svých zahraničních cestách, jistě neopomněli příležitost, aby lesk dodávaný dvorskému prostředí hudbou alespoň ve skromnějším rámci přenesli i do prostředí vlastních rezidenčních dvorů; zda a jakým způsobem se event. mohli šlechtici snažit o adaptaci slavnostního aktu typu *adventus regis*⁹⁴ v prostředí svých rezidenčních měst, jak to známe opět ze 16. století, není zřejmé. Nic bližšího totiž naše prameny pro pozdní středověk postihnout nedovolují.

Dobové doklady – jakkoli přímou vazbu ke šlechtickému prostředí má jen málo z nich – svědčí naprosto jednoznačně, že hudba z logiky věci nezbytná minimálně k tanci byla úzantním doprovodem při svatbách, hostinách,⁹⁵ procesích, ale i popravách, stejně tak běžně jsou doloženi trubači jako doprovod úředníků i vzácných hostí. Trubači, pázata a další doprovod byli výrazem prokazované pocty, ale současně i výrazem prestiže toho, kdo je pro tento úkol angažoval. Bechyňka v tomto směru kárá špičky duchovenstva („*Vy kardinálové, arcibiskupové na zámcích, biskupové na svých dvořích, majíc služebníky kadeřavé, šarlatné, samy též v šarlatě na krásných koních s trubači v houfích...*“),⁹⁶ a současně tak naznačuje, jaká byla v daném směru praxe. Reprezentativní charakter honosně oděných hudebníků a kejklířů dokládá ostatně i Pavel Židek: „*Rúcho nesú štukované, co na kajklěre slušie, na hudce, trubače a pišče*“. Přirozeně v té souvislosti nepřekvapuje, že autor *Nové rady* ústy Slavíka králi radí: „*Pišče, hudce ty měj také*“, neobešly se bez nich ani koncily.⁹⁷

⁹⁴ Srovnej Tomáš BOROVSÝ, *Adventus regis v životě středověkého města*, in: Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky, uspořádali Eva Doležalová a Robert Šimůnek ve spolupráci s Danou Dvořáčkovou–Malou a Alešem Pořízkou, Praha 2007, s. 338–348 (s informací o cílech výzkumného projektu na dané téma).

⁹⁵ Například: „...*potom když krmě nosili z kuchyně, tu zjednal bubenika a pišče, ...* [v daném kontextu v ironickém smyslu]“, Hynek z PODEBRAD, *Boccacciiovské rozprávky*, Antonín Grund (ed.), Praha 1950, s. 121.

⁹⁶ Svatby: dobře známá je příhoda z Heřmanic u Litomyšle, jak tanečníky i s pištcem vzala velká voda, *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila II*, s. 535. Například i ve Snáři Vavřince z Březové figuruje: „*Pakli tu [při svatbě] bude mieti pišče a hudce, uslyší pověsti k svému zamúcení*“, Moravská zemská knihovna v Brně, rkp. Mk 14, fol. 83v, případně u Bechyňky: „*An nevěstu s trubači a bubny, s pištci, s vajsáním nesou, máme ji, her máme, křičíc*“, KNM, rkp. IV H 45, fol. 195r. Procesí: „...*kněží procesí činí s pištci i s trubači*“, *Akty Jednoty bratrské I*, Jaroslav Bidlo (ed.), Brno 1915, s. 637; „...*chodiece s světy... a s hudci oslavovali tělo božie*“, Vědecká knihovna v Olomouci, rkp. I 164, fol. 158r. Popravy: „...*a jinde hrozně vedú na smrt pro ustrašení lidí s praporci, s meči vytrženými, s trubači*“, P. ŽÍDEK, *Spravovna*, s. 24. Úředníci: „...*a menší úředníci mají pės jíti neb na koních, dva neb tři trubače majíce při vozu*“, *Knih Tovačovská*, Vincenc Brandl (ed.), Brno 1868, s. 88. Průvod s trubači jako výraz pocty: „...[biskupové a preláti] *provodili nás [královy posly] s trubači až do hospody naše*“, LOR 3, č. 259, 185–189, z roku 1447; Bechyňkova kritika, KNM, rkp. III H 8, fol. 37v.

⁹⁷ P. ŽÍDEK, *Spravovna*, s. 78; SMIL FLAŠKA Z PARDUBIC, *Nová Rada*, Jan Gebauer (ed.), Praha 1876, s. 144; „*Trubačův, hudcův, pištců, kejklířův 516* [bylo na koncilu kostnickém]

Vzdor absenci dokladů týkajících se úlohy hudby v prostředí šlechtických rezidenčních dvorů je nesporné, že ani zde nechyběla; přímé zmínky jsou k dispozici především o trubačích – zatímco na jedné straně si šlechtici trubače půjčovali (např. roku 1479 posílal Hynek ze Švamberka trubače ze svého rezidenčního hradu Boru Beneši Libštejnskému z Kolovrat), jindy jsou trubači doloženi i na hradech nemajících rezidenční funkci (např. na Zvíkově se roku 1476 připomíná „*koník vraný, na kterémž trubač jezdí*“); trubači měli svou úlohu i v rámci vojenských podniků, konkrétně se to připomíná např. v souvislosti s obléháním tvrze Čakova, kde obléhatelé měli obránce překvapit a vytrhnout proti tvrzi přesně ve chvíli, „*kdyžby trubači naši zatrúbili*“ (1469/1470).⁹⁸

Spíše než existenci stálých hudebních těles, u nás doložených při šlechtických dvorech opět až v 16. století (bezpochyby nejznámější je v tomto směru rožmberská kapela), tu smíme předpokládat, že pro jednotlivé příležitosti byli *ad hoc* sjednáváni hudebníci (po technické stránce si takový mechanismus můžeme představovat analogicky jako ve všech ostatních případech najímání osob na smlouvu o dílo). Není přirozeně vyloučeno, že i v rámci osazenstva rezidenčního dvora se nacházely osoby hudebně zdatné, jejichž služeb bylo lze při hudebních produkcích využít (např. trubači z řad příslušníků hradní posádky, lovcích ap.), personální vazby mohly existovat i na okruhy osob (zpravidla mistra a žáků místní školy) zajišťujících především liturgickou hudbu v místním farním kostele.⁹⁹

Jestliže o hudební produkci při dvorech se můžeme mnohé s velkou pravděpodobností domnívat, v případě **produkce literární**, resp. prezentace literárních děl v dvorském prostředí je situace ještě problematictější. Jakkoli slibně vyhlíží dokumentace dvorské kultury a šlechtického mecenátu na poli literární tvorby na přelomu 13.–14. století (např. klerik Friedrich na dvoře Oldřicha II. z Hradce tehdy upravil Alexandreidu Ulricha von Etzenbach a v závěru skladby oslavil ctnosti svého chlebdárce; na objednávku vzniká v téže době i Freibergova skladba o „rytířské cestě“ Jana z Michalovic, přičemž mecenášem téhož Freiberga byl i Raimund z Lichten-

---

= *fistulatores, tubicine, ioculatores CCCCXVI*“, FRB V, Josef Emler (ed.) Praha 1893, s. 331. Rokycana příznačně kritizuje kněží: „*Sacerdotes prius male utebantur eleemosyna, servabant curiales, hudce, trubače, psy, chrty*“, KNM Praha, rkp. I F 14, fol. 366.

⁹⁸ Doklad z roku 1479, AČ 6, č. 72, s. 185; z roku 1476, AČ 15, č. 27, s. 13–14; z roku 1469/1470, AČ 7, č. 343, s. 385–386.

⁹⁹ Małgorzata WILSKA, *Miejsce muzyki w kulturze dworskiej*, in: *Obraz, słowo, gest i muzyka w kulturze średniowiecznej Europy*, Poznań 1992, s. 11–17, jistě právem pokládá vliv dvorské hudby za jeden z komponentů přerodu rytíře v dvořana (o hudbě na polském královském dvoře v 15. století, Tamtéž, s. 13–16). Pro stav dochování pramenné základny charakteristická je i absence zpráv o hudebních produkcích při šlechtických dvorech. Připomíná tu pouze postupné rozšíření trubačů při šlechtických dvorech od poloviny 15. století, Tamtéž, s. 16.

burka),¹⁰⁰ z pozdějších desetiletí srovnatelné případy nejsou dokumentovány (šlechtické objednávky rukopisů, zvláště liturgických, ale např. i právních tu necháváme stranou). O šlechtických rezidenčních dvorech jakožto ohniscích vzdělanosti a kulturního mecenátu můžeme s jistotou hovořit v době pohusitské – souvisí to patrně s obecným trendem dvoukolejnosti v oblasti rodového dějepisectví. Vedle rodových klášterů, od počátků nositelů historické paměti svých fundatorů a dobrodinců je to právě dvorské prostředí, které se stává druhým ohniskem. Péče o rodové archivy, zájem šlechty o vlastní minulost, ať již reálnou či *ad hoc* konstruovanou a fabulovanou, jsou tu zřejmé indicie.¹⁰¹

S jistotou víme, že v té době na dvorech předních českých pánů působili vzdělanci, objednavatelé nebo minimálně vlastníci rukopisů, v některých případech i s literárními ambicemi. Připomeňme vzdělaného rožmberského kaplana a vychovatele synů Oldřicha II. z Rožmberka Mikuláše ze Sedlčan (†1461), jehož několik rukopisů se dodnes dochovalo, a ovšem pak především postavu dlouholetého rožmberského kancléře Václava z Rovného (†1531). Martin z Tišnova, úředník pánů Tovačovských z Cimburka, nechal sestavit oslavnou skladbu na své chleboďárce (1464) a jiný úředník, pardubický městský písař Burian řečený Bakalář, oslavil zakladatelské úsilí Viléma z Pernštejna v rezidenčních Pardubicích vlastními silami (kolem 1515).¹⁰² Dvorskému prostředí se v té době nevyhnuli ani řemeslní literáti – snad nejznámějším příkladem je Jakob Canter z Groningen a jeho skladba *Rosa rosensis* (kolem 1500).¹⁰³ Ostatně vzniká v době, kdy šlechtický mecenát na poli literatury a návazně i knihtisku je očividně na vzestupu (stačí tu připomenout vzrůstající počet dedikací). Právě v rukou humanistických literátů se dedikace stávaly běžným a podle všeho i relativně účinným nástrojem získání hmotné podpory; hlubší zájem o literaturu a literární tvorbu byl však ve šlechtickém prostředí zřejmě stále záležitostí méně častou – vedle již výše zmíněného Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic tu lze připomenout indicie tradičně kladného přístupu k psanému slovu v prostředí rodu Kun-

¹⁰⁰ František FÜRBAACH, *Literatura na dvoře pánů z Hradce v 1. polovině 14. století*, in: Jindřichův Hradec 1293/1993, Jindřichův Hradec 1993, s. 95–103, ukazuje mimo jiné, že na dvoře pánů z Hradce byla v uvedené době k dispozici německá i česká (a snad i latinská) verze Alexandreidy, jednoho z předních děl rytířské kultury. O Freibergovi a české šlechtě Robert ŠIMŮNEK, *Paměť a tradice v prostředí české šlechty v pozdním středověku. Formy a média*, Mediaevalia Historica Bohemica 10, 2005, s. 199–246, zde s. 201.

¹⁰¹ R. ŠIMŮNEK, *Paměť*, zvláště s. 209–219.

¹⁰² O rukopisech náležejících Mikulášovi ze Sedlčan připravuje drobnou studii Milada Homolková. Dále srovnej Josef TRUHLÁŘ, *Latinský panegyricus Martina z Tišnova o pánech Tovačovských z Cimburka*, VKČSN, 1895, č. XI; Vladimír HRUBÝ – Petr VOREL, „Burianova báseň“ a pozdně gotické Pardubice, in: Pocta Josefu Petráňovi, Zdeněk Beneš – Eduard Maur – Jaroslav Pánek (edd.), Praha 1991, s. 161–190.

¹⁰³ Josef TRUHLÁŘ, *Humanismus a humanisté v Čechách za krále Vladislava II.*, Praha 1894, s. 73–75.

šťátů, resp. Poděbradů, v pozdním středověku svým způsobem vrcholícího v překladatelské i vlastní literární tvorbě Hynka (Jindřicha ml.) z Poděbrad (1452–1492).¹⁰⁴

Vzdor nesporné kurtoazní notě, která z Poděbradova díla vysvítá, zůstává otázkou, jak dalece lze *rytířství*, onen konglomerát definovaný především souborem ctností a způsobem života, kdy urozený původ nebyl prioritní, pokládat za konstitutivní prvek kultury šlechtického dvora.¹⁰⁵ Vznešené ideály, vojenská služba (i za hranicemi země!), služba dámě či dychtivé vyhledávání nových dobrodružství a dalekých cest za válečnickými ostruhami – to byly kategorie, jimiž český šlechtic zůstával téměř nedotčen, a pokud k němu přece dolehly, pak v míře velmi redukované a vybledlé, spíše jako teorie, než skutečná pobídka k uplatnění rytířského způsobu života v reálu.¹⁰⁶ Paralelně s postupujícím obecným úpadkem významu kodexu rytířských ctností se do popředí derou formální projevy *šlechtictví* a důraz na ně kladený. Tituly, okázalost v podobě erbů a nobilitačních listin, honosného oděvu a výstavného sídla, urození předkové a slavná minulost rodu – to byly kategorie, jež jednotlivcovo sebevědomí vynášely k výšinám a reprezentovaly navenek.¹⁰⁷

Velkou neznámou zůstává **sakrální složka dvorského života** – bohoslužby v hradní kapli (zvláště z hlediska skladby přítomných), ale i ostatní liturgické úkony hradního kaplana. Již ze 14. století jsou doloženy případy privilegií na uchovávání svátosti v hradních kaplích, potažmo tedy doklady početnosti dvora.¹⁰⁸ (Privilegia přenosného oltáře pro druhořadé hrádky bez rezidenční funkce vzbuzují otázky, na něž prameny nedávají odpověď – posádce byla snad mše u nich sloužena přímo na

¹⁰⁴ O. FELCMAN – R. FUKALA a kol., *Poděbradové*, zvláště s. 99–106 a 477–503 (zde v kontextu rodové literární tradice).

¹⁰⁵ Rytířské ideály a charakteristiky podle středověkých pramenů naučné povahy probírá Maurice KEEN, *Das Rittertum*, Düsseldorf 2002, s. 7–32. Pro české prostředí je základní práce W. IWANČZAKA, *Po stopách rytířských příběhů*, inspirativní je v daném kontextu zvláště kap. „Rytíř u dvora“, s. 138–179, kde i o turnaji, lovu atd.

¹⁰⁶ Málo na tom mění skutečnost, že teoretickou znalost rytířského kodexu čeští šlechtici opakovaně na svých cestách osvědčili. Prokazatelně například účastníci diplomatické mise Lva z Rožmitálu (1465–1467), příkladem může být výměna zdvořilostí mezi Lvem a burgundským vévodou Karlem Smělým, kdy Lev odmítá i vévodovy dary s odůvodněním, že přijel osvědčit rytířskou zdatnost a nikoli přijímat dary. K tomu v cestopise Václava Šaška z Bířkova, *Ve službách*, s. 45, 52. Albrecht Kostka z Postupic zase o pár let dříve (1464) před francouzským králem prohlašoval, že by prý „...raději rytierské běhy chtěl vésti, nežli před tak mocným a nejkřesťanštějším králem mluvit“, k tomu v deníku panoše Jaroslava, Tamtéž, s. 13.

¹⁰⁷ R. ŠIMŮNEK, *Comes*, zvláště s. 411–417, s evidencí starší literatury.

¹⁰⁸ Například na Krumlově roku 1346, *Urkundenbuch der Stadt Krummau in Böhmen I*, č. 78, s. 14–15.

hradě?¹⁰⁹) Více než v jiných případech se v sakrální rovině uplatnila role rezidenčního města, kde vrchnost byla v prostorách farních i jiných (např. špitálních) kostelů zpřítomněna, především votivními obrazy a erby. Ve městech probíhala procesí o Božím Těle i o jiných svátcích. Zda a jakým způsobem se na nich podílela a prezentovala vrchnost, případně osoby ode dvora, lze z dochovaných pramenů soudit jen ojediněle. Honosná procesí každopádně přispívala k lesku rezidenčního města (zvláště v případě krumlovských božítelových procesí se – jistě právem – předpokládá *imitatio Pragae*) a tím i jeho vrchnosti. Sakrální složka šlechtické reprezentace, jakož i otázka jejího publika, vyžádá si do budoucna bližší pozornost.¹¹⁰

Ptáme-li se po **mimoslužebních rovinách vztahu vrchnosti k osazenstvu rezidenčního dvora**, narážíme na těžko proniknutelné mlčení pramenů. Jen občasné jsme schopni zachytit určité náznaky vztahů běžných mezi osobami společensky nerovnými, navzájem stojícími ve služebním poměru. Typickou vizualizací v tomto směru jsou dary obnošených šatů a případně snad i dalších předmětů, doložené nejen ve šlechtickém prostředí, ale i v horních vrstvách měšťanských.¹¹¹ Zásadní význam mají v daném směru pozůstalostní inventáře – právě zde, daleko častěji než v kšaftech, byly totiž evidovány jednotlivé drobné předměty (oděvy na jednom z předních míst) z testátorovy pozůstalosti, současně se specifikací, jakým způsobem bylo s příslušným předmětem naloženo, tj. kdo jej získal.¹¹²

Výměna darů, případně testamentární odkazy jakožto jeden z okruhů non-verbální symbolické komunikace mezi pánem a jeho služebníkem vyžaduje si bližší

¹⁰⁹ Příkladem může být privilegium přenosného oltáře pro hrádek Landštejn u Ledenic z husitské doby, Herbert PEXA, *Die Geschichte der Witigenonenburg Ledenice*, Jihočeský sborník historický 43, 1974, s. 37–53, zde s. 49–50.

¹¹⁰ Upozornit jest tu na studii Martina ČAPSKÉHO, *Zeměpán, země a sakrální legitimizace zeměpanské moci na pozdně středověkém Opavsku*, in: Korunní země v dějinách českého státu II. Společné a rozdílné. Česká koruna v životě a vědomí jejích obyvatel ve 14.–16. století, Lenka Bobková – Jana Konvičná (edd.), Praha 2005, s. 37–56, kde jako paralela k předpokládané rožmberské účasti na božítelových procesích krumlovských se nabízí autorova nová interpretace kontextu založení kaple sv. Kříže v Opavě – Kateřinkách Přemkem Opavským zřejmě roku 1390 (s. 51–54).

¹¹¹ Například v rezenských kšaftech jsou zastoupeny odkazy služebníkům v podobě obnošených šatů či méně hodnotných postelí, Lothar KOLMER, *Spätmittelalterliche Testamente. Forschungsergebnisse und Forschungsziele. Regensburger Testamente im Vergleich*, Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte 52, 1989, s. 475–500, zde s. 486. Analogicky na základě kostnických kšaftů Paul BAUR, *Testament und Bürgerschaft. Alltagsleben und Sachkultur im spätmittelalterlichen Konstanz*, Sigmaringen 1989, s. 202–205.

¹¹² Snad nejucelenějším pramenem tohoto typu u nás z pozdního 15. století je pozůstalostní inventář vyhotovený po smrti Jana II. z Rožmberka (†1472), Milena HAJNÁ, *Pozůstalostní inventář Jana II. z Rožmberka. Příspěvek ke studiu každodennosti českého aristokrata v pozdním středověku*, JSH 71, 2002, s. 155–184, většinu příjemců ovšem nejsme schopni blíže identifikovat, mimo jiné i kvůli značně porušenému způsobu psaní osobních jmen.

pozornost: pramenné doklady nejsou sice příliš četné, ale určité trendy přece naznačují. Evidentně se tu dotýkáme kategorie služebnickovy cti, jehož věrnost pánovi je současně známkou vrchnostenské prestiže a nemůže tedy zůstat bez odměny – odtud i onen rozšířený a zdánlivě bezobsažný obrat o donaci či nějaké výsadě učiněné v ocenění věrných služeb (tedy s retrospektivním zřetelem) i jako závazek do budoucna (perspektiva), dobře známý z listin panovnických i šlechtických. Především v prostředí nižší šlechty, kde vrchnost osobně všechny své úředníky a služebníky znala, mohla si k některým z nich vytvořit svého druhu **patriarchální vztah**. Tak např. Jan ze Sekeřic na Zdechovicích ve svém kšaftu (1500) svěruje svou služebnici Dorku do péče své manželky Alžběty, a v případě, že se Dorka bude s její vůlí vdávat, má jí Alžběta dát „*poctivú výpravu*“ a 10 kgm.¹¹³ Podobných příkladů by bylo lze nalézt více. Jedním z nich je na jiném místě připomínaný Smil ze Šternberka a na Hoštejně (†1398).¹¹⁴

III. Prostorové hledisko

Když Josef Macek před lety předložil výsledky sémantické analýzy slov *hrad* a *zámek*, jednalo se v závěrech o koncepci logickou (protože v zásadě odpovídající našemu dnešnímu pojetí) a poměrně přímočarou – posun od pojmu hrad k označení zámek je principiálně indikátorem stavebních úprav na příslušném sídle, které zvyšovaly standard bydlení, tak jak se to v pozdním středověku žádalo. Revize sémantických analýz Josefa Macka ukázala, že alespoň zčásti byl jeho koncept dosazováním do výsledku (čemuž byl uzpůsoben i výběr pramenných citací). Ve skutečnosti bylo užívání slov *hrad* a *zámek* do značné míry libovolné, pro jeden a tentýž objekt se oba pojmy paralelně střídaly, nadto *zámek* (minimálně ve vztahu k architektuře) měl širší sémantické pole než dnes.¹¹⁵

¹¹³ NA Praha, DZV 2, fol. G 24r – 27r.

¹¹⁴ J. MACEK, *Jagellonský věk II*, s. 139–141, přináší příklady panské zvládnutosti vůči služebníkům a jen jako výjimku zmiňuje matriarchální přístup jedné šlechtičny. Celkový obraz však na základě pouhého výčtu násilných excesů je ovšem zploštěný a nevěrohodný.

¹¹⁵ Josef MACEK, *Hrad a zámek (Studie historicko-sémantická)*, Český časopis historický 89, 1991, s. 677–690. Na problematičnost závěrů Josefa Macka v daném směru jsem upozornil ve zprávě o knize Josef MACEK, *Česká středověká šlechta*, Martin Nodl (ed.), Praha 1997, kde byla uvedená stať přetištěna, in: ČČH 96, 1998, s. 189–190, a důkladnou argumentací pak věc podložil Robert NOVOTNÝ, *K Mackově pojetí hradu a zámku*, MHB 7, 2000, s. 191–199. V téže době z pohledu německé kastelologie G. Ulrich GROßMANN, *Die Verwandlung der Burg zum Schloss*, in: Von der Burg zum Schloss. Landesherrlicher und Adeliger Profanbau in Thüringen im 15. und 16. Jahrhundert, Heiko Laß (Hg.), Bucha bei Jena 2001, s. 29–40. Autorovi sice uniklo, že terminologická dvoukolejnost Burg – Schloss není „*ein typisch deutsches Problem*“ (s. 29–30), se směrem jeho úvah a jejich závěry lze nicméně naprosto souhlasit.

K postižení stavebních proměn rezidenčních hradů v pozdním středověku je proto třeba hledat jiné cesty. Zůstávají pochopitelně stále tytéž dvě hlavní – dokumentace písemnými prameny a stavebněhistorický rozbor staveb samých. Zde se ovšem – alespoň v lépe dokumentovaných případech – nabízí širší škála možností poznání, vedle architektury, její dispozice a stavebních článků to jsou nástěnné malby, erby a erbovní tabule, event. letopočty a pamětní nápisy (memoriální média tohoto typu jsou ovšem pro pozdní středověk dochována spíše ojediněle), což zpětně skýtá možnosti propojení s výpovědí písemných pramenů (zvláště korespondence). Důležitý je i dobový kontext. Poučný vhled do šlechtické mentality představují slova Jana z Pernštejna (†1548), kdy ve věci rodového hradu Pernštejna měl své syny nabádat, aby hrad nejen neprodávali, „*nýbrž ať se na Pernštejně vždy staví. Nebude-li se jmiti co na něm stavěti, nechť se něco boří a zase staví*“¹¹⁶. Ale také naopak: mohutné, pohledově dominantní věže středověkých hradů, z hlediska militárního dávno nefunkční, bývaly jako symboly starobylosti sídla a kontinuální posloupnosti jeho držitelů v rámci hradních a později zámeckých komplexů ponechávány, v některých případech v podobě záměrně neunifikované (např. omítkou) s okolní zástavbou.¹¹⁶

V případech, kdy rezidenční hrad/zámek byl situován ve **městě**, je nutno oba komponenty – prostředí šlechtické reprezentace sledovat spojitě. Klasickým příkladem může být Český Krumlov, rezidenční město pánů z Rožmberka, ale nepochybně i Jindřichův Hradec pánů z Hradce, ad. Jiná rezidenční města se těšila lesku jen krátkou dobu. Za všechny připomeňme např. Nové Město nad Metují za Jana Černického z Kácova (který město při své rezidenci roku 1501 doslova založil), zatímco v dalších případech můžeme sledovat jen nepřilíš úspěšné pokusy o pozvednutí stávajícího sídliště navazujícího na rezidenční hrad. Ukázkovým způsobem lze tyto snahy sledovat např. v případě Švihova a Rabí za Půty Švihovského z Rýzmburka (†1504). Byla to právě vrchnost, jejíž přímluvou král vydával městským obcím tržní aj. privilegia, a kdo v součinnosti s městskými obcemi inicioval stavební úpravy kostelů, radnic ad. veřejných budov.¹¹⁷ V případě rezidenčních měst předních pan-

¹¹⁶ R. ŠIMŮNEK, *Paměť*, zvláště s. 225–233; Petr VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, Praha 1999, s. 176; Petr FIDLER, *Pomník, památník, památka*, in: *Paměť urozenosti*, Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), Praha 2007, s. 15–22, mapuje roviny memoriální a symbolické funkce architektury v 16. a 17. století – všechny komponenty jsou postižitelné již v pozdním středověku. Na konkrétních příkladech především žerotínských sídel, jejichž středověké části bývaly při pozdějších stavebních úpravách záměrně zachovávány, demonstroval tytéž momenty Tomáš KNOZ, *Šlechtická paměť v uměleckém ztvárnění moravských renesančních zámků*, in: *Tamtéž*, s. 23–36.

¹¹⁷ Výjimečný případ, kdy stavební dispozice města byla dílem vrchnostenské koncepce, představují Pardubice na počátku 16. století, kdy po ničujícím požáru bylo možné aplikovat nové půdorysné a stavební řešení města. K dějinám Pardubic a stavebním pracím ve městě i na zámku v té době souborně František ŠEBEK & kol., *Dějiny Pardubic I*, Pardubice 1990, s. 85–138.

ských rodů to byly v nemalé míře i osoby ode dvora, mající v rezidenčním městě své domy, které iniciovaly stavební práce ve městech (přestavby měšťanských domů).

Z pramenů velmi problematicky postižitelná je otázka **vnitřní „topografie“ rezidenčních sídel**, tj. rekonstrukce interiérů rezidenčního hradu, jejich funkčního využití a vzájemných prostorových vztahů; neméně problematické jsou i pokusy o interpretaci pramenných zmínek o jednotlivých prostorách v rámci dochovaných staveb. Jedním z klíčových jevišť dvorského života byly prostorné místnosti, v pramenech označované jako *velké jizby*, vedle nich pak prostory typu zelených světnic, a ovšem i hradní kaple. Všechny tyto prokazatelně reprezentativní prostory, luxusně vyzdobené a jistě i vybavené hradní interiéry vedou logicky k úvahám o jejich využití. Samotný luxus a tím spíše pak symbolika vnitřní výzdoby (např. malířská výzdoba na stěnách, erby na kamnových kachlích atd.) zjevně nebyl samoúčel sloužící individuálnímu potěšení hradního pána, ale měl demonstrovat (prvořadě hostům na hradě přítomným) jeho mocenské postavení, legitimovat jeho rod a tím i jeho samého, hlásat jeho příbuzenské i společenské vazby a případně politické či konfesní přesvědčení. Příklad unikátně dochovaných reprezentativních prostor s malířskou výzdobou z doby kolem roku 1490 představuje kaple, *velká jizba / „rytířský sál“* a zelená světnice na zámku v Žirovnici.¹¹⁸

Jestliže i zmíněné reprezentativní prostory, zvláště ony *velké jizby*, dnes často na dochovaných panských sídlech identifikujeme jen s větší či menší mírou hypotetičnosti, v případě dalších prostor hradu je situace ještě svízelnější. Zanikly buď zcela (příkladem mohou být rozličné hrázděné konstrukce, „pavlačové komůrky“, v nichž bydlel služební personál), anebo nejsme schopni je ve stávajících stavebních konstrukcích identifikovat.¹¹⁹ Výjimku představují hradní kaple, prostory, které vzhledem k jejich architektonické specifičnosti lze i po staletích určit zpravidla s velkou mírou pravděpodobnosti. Reprezentativní charakter hradních kaplí podtrhují nejen zmínky písemných pramenů o jednáních, která přímo v kaplích nebo v jejich sakristiích byla vedena (není náhodou, že právě zde bývaly na některých hradech deponovány archivy), ale i pozůstatky malířské výzdoby stěn kaplí.¹²⁰

¹¹⁸ Nejnověji (s evidencí uměnovědné literatury) Robert ŠIMŮNEK, *Aufstieg im spätmittelalterlichen Böhmen. Das Beispiel der Familie von Vrchoviště (1480–1520)*, in: *Legitimiert durch Repräsentation? Kulturelle Integrationsstrategien von Außenseitern und Aufsteigern in Mitteleuropa vom 14. bis 18. Jahrhundert*, Jiří Fajt – Uwe Trespe (Hg.), Ostfildern 2009, (v tisku).

¹¹⁹ I v případech, kdy o vnitřním uspořádání hradu máme více pramenných zmínek, je jejich identifikace problematičtější – jedním z příkladů může být již zmiňovaný krumlovský hrad. Většinu pramenných podkladů pro rekonstrukci topografie krumlovského hradu v 15. století eviduje Anna KUBÍKOVÁ, *Středověký českokrumlovský hrad ve světle archivních pramenů*, *Průzkumy památek* 6, 1999, č. 2, s. 106–110.

¹²⁰ Pro domácí prostředí souborně především Pavel BOLINA – Tomáš DURDÍK, *Kaple vrcholně středověkých hradů*, *Castellologica Bohemica* 2, 1991, s. 9–22; Dobroslav LÍBAL,

Zatímco luxus a symbolika výzdoby interiérů byla určena jen vyvoleným, tj. hostům rezidenčního sídla, jeho **vnější stavební podoba** ohlašovala stavebníkovo sebevědomí a jeho sociální statut všem. A podobně jako u výzdoby vnitřních prostor i zde se operovalo symbolickými výrazovými prostředky – vedle již zmíněných paralelně se uplatňujících momentů průběžných stavebních úprav na straně jedné a vhodně koncipované petrifikace starších stavebních struktur na straně druhé může být příkladem rovněž demonstrativní úloha fortifikační architektury z militárního hlediska nefunkční, rozličné nástavby, věžičky, cimbuří, ale i prosklená okna či arkýře. V tomto ohledu se setkáváme v pozdním středověku s inovacemi, které středověk a jeho výrazové prostředky nepopíraly (tím by byla popřena kontinuita), ale „civilizovaly“ jej.¹²¹

Závěr

Rezidenční dvůr sám o sobě – jeho početnost a personální skladba – byl odrazem sebevědomí a výrazem rezidentovy reprezentace.¹²² V této souvislosti po-

Rezidenční kaple vrcholného a pozdního středověku v Čechách, in: Dvorské kaple vrcholného a pozdního středověku a jejich umělecká výzdoba, Jiří Fajt (ed.), Praha 2003, s. 409–412, autor se až na jedinou výjimku ovšem soustřeďuje na zeměpanské hrady 13. století. Konkrétní příklady ukazují, že studium malířské výzdoby hradních kaplí může osvětlit nejednu nečekanou souvislost. Například nedávno bylo poukázáno na možný vztah mezi známou Puchnerovou archou a malířskou výzdobou kaple na hradě Zbirohu, což nezůstává bez dopadu i na dataci výzdoby zbirožské hradní kaple a ovšem interpretaci kontextu, Jitka VLČKOVÁ, *Oltářní archa velmistra řádu křižovníků s červenou hvězdou Mikuláše Puchnera*, in: Doba jagellonská v zemích České koruny (1471–1526). Konference k založení Ústavu dějin křesťanského umění KTF UK v Praze (2.–4. října 2003), Viktor Kubík (ed.), Praha–České Budějovice 2005, s. 315–328, zde s. 321–322.

¹²¹ Tato problematika se stala předmětem studia opakovaně, v relativně nedávné době inspirativní studii v tomto směru předložil Stephan HOPPE, *Wie wird die Burg zum Schloss? Architektonische Innovation um 1470*, in: Von der Burg zum Schloss. Landesherrlicher und Adeliger Profanbau in Thüringen im 15. und 16. Jahrhundert, Heiko Laß (Hg.), Bucha bei Jena 2001, s. 95–116. Z českého prostředí navázal Vítězslav PRCHAL, *Znamení moci. Opevňování sídel a měst pánů z Pernštejna na přelomu 15. a 16. století (K vojensko–reprezentačním funkcím fortifikační architektury)*, *Historie a vojenství* 53, 2004, s. 34–44; TÝŽ, *Mezi vojenskou funkcí a symbolem. Militární atributy sídel nobility raného novověku*, in: *Miscellanea ze Semináře starších dějin*, Radmila Pavlíčková – Martin Elbel (edd.), Olomouc 2005, s. 121–147. V uherském prostředí se problematikou inovativních komponentů stavební podoby šlechtických rezidencí v pozdním středověku zabývá István Feld, například István FELD, *Adelsburgen und Residenzen in Ungarn am Ende des Mittelalters*, in: „Quasi liber et pictura“. Studies in honour of András Kubinyi on his seventieth birthday, Budapest 2004, s. 151–158, s bibliografií.

¹²² Z ukázkových případů lze připomenout například rezidenční dvůr olomouckého biskupa Stanislava Thurza (1496–1540), respektive jeho personální složení, což Ivo Hlobil pokládá za jasný výraz Thurzových mocenských aspirací, které ovšem vyvrcholily až o desetiletí později, ve druhé

někud překvapuje absence (v pramenech, ale patrně i ve skutečnosti) prestižních dvorských úřadů typu maršálka ad. na předních aristokratických dvorech. Zřejmě více než personální složení dvora odráželo ambice hradního pána jeho fungování, kulturní dění (hudba, zpěv, recitace, činohra, potulní kejklíři, šašci ap.; činnost literátů při dvoře – poezie, historiografie aj. na objednávku vznikající písemnictví), církevní obřady a světské ceremoniály, turnaje a dvorské zábavy, hostiny a slavnosti. Samostatná média reprezentace pak přirozeně představuje architektonická podoba hradu a jeho vnitřní vybavení a výzdoba.¹²³ Tyto základní charakteristiky jsou platné pro dvory panovnické i šlechtické (bez ohledu na to, že frekvence slavností, jejich pompéznost, a snad i kvalita umělců byla v tomto prostředí nutně nižší – v závislosti od skromnějších finančních možností šlechty ve srovnání s králem).

Poučná je sémantická analýza pojmu *dvorný* – v průběhu 15. století má stále zřetelněji negativní podtext jako označení něčeho prázdného, jalového, nevhodného, neslušného, ale i podivného ve smyslu (nenáležitě) vyumělkovaného. Nepochybně alespoň zčásti má pravdu Josef Macek, když v této souvislosti odkazuje k vlivu utrakvistického (reformačního) myšlení, neméně však adj. *dvorný*, event. adv. *dvorně* zaujme jako doklad (nepříliš lichotivé) reflexe dvorského života v tehdejší populaci (minimálně její vzdělanější části). Je v té souvislosti příznačné, že adj. *zdvořilý*, tedy rovněž odvozené od slova *dvůr*, avšak s kladným významem, objevuje se až od poloviny 16. století.¹²⁴

Vzdor tomu, že mnohé o šlechtických rezidenčních dvorech víme nebo se můžeme více či méně oprávněně domýšlet, mají možnosti našeho poznání své neúprosné **limity**. V otázce personálního složení a ještě více běžného i svátečního života na šlechtických rezidenčních dvorech je třeba se smířit s tím, že mnohé nám beznadějně uniká. Na závěr připomeňme dvě ilustrativní jednotliviny, týkající se personální skladby dvorů a cenné především komplexností své výpovědi. V instrukci Viléma z Perštejna pro personál na Hluboké z konce 15. století (hrad v té době neplnil rezidenční funkci) je připomínáno několik desítek osob, z nichž jsou v jiných pramenech zachyceni pouze purkrabí a písař, ostatní se objevují pouze v tomto prameni. Druhý příklad představuje svou strukturou i obsahem nezvyklý kšaft Smila ze Šternberka a na Hoštejně (†1398 a kšaftoval krátce před smrtí), na základě něhož si můžeme představovat, jak mohla vypadat dvorská společnost v případě rezidencí

---

polovině 16. století sporem o knížecí titul olomouckých biskupů, Ivo HLOBIL, *Zur öffentlichen und privaten Kunst in Mähren zu Beginn der Neuzeit*, in: Die Jagiellonen. Kunst und Kultur einer europäischen Dynastie an der Wende zur Neuzeit, Dietmar Popp – Robert Suckale (Hg.), Nürnberg 2002, s. 283–288, zde s. 284–285.

¹²³ Edmund KOTARSKI, *Rezydencje średniowiecznej Polski i media. Rekonesans*, in: *Rezydencje w średniowieczu i czasach nowożytnych*, Edward Opaliński et al. (ed.), Warszawa 2001, s. 268–287, zde zvláště s. 273–276, 282–285, ve vztahu k zeměpanským rezidencím v Polsku.

¹²⁴ M. NEDVĚDOVÁ & kol. [J. MACEK], *Dvorný*, s. 194–199.

předních zemských pánů, když i na Hoštejně – rezidenci nezáměrného a k lapkovství daleko nemajícího šlechtice, jakkoli příslušníka čelného panského rodu – byl přítomen nejen purkrabí, kaplan (zastávající současně funkci písaře) a členové hradní posádky (jmenovitě např. hlásní), ale i několik kuchařů, klíčník, pištec, správce koníren, a dále pradelna a zřejmě i osobní služebnice pana Smila, úhrnem dobré tři desítky osob.¹²⁵

Závěr je nasnadě: oba prameny nejen přinášejí unikátní informace, ale současně naznačují meze možností našeho poznání v těch všech případech, kdy analogické prameny k dispozici nemáme. A to je v případě rezidenčních i všech ostatních hradů skoro vždy. Jak z hlediska personálního složení dvorů (zde bod I.), tak – snad ještě citelněji – v případě obou dalších úhlů pohledu, jichž se bylo lze dotknout jen stručně, s pouhými náznaky problémových okruhů, k nimž by do budoucna bylo vhodné pokusit se zaměřit svou pozornost.

---

¹²⁵ AČ 17, č. 1090, s. 553–557; V. ŠTĚPÁN, *Závět'*, s edicí kšaftu. Vypovídací úloha šlechtických kšaftů byla již zmíněna, jakož i fakt, že s odkazy členům rezidenčního dvora (úředníkům, služebníkům) se tu setkáváme relativně běžně, avšak jen zcela ojediněle zde osoby ode dvora přicházejí ve výčtu, jemuž lze přiznat charakter reprezentativní výpovědi – z doby pozdější náleží k těmto výjimkám například kšaft Bernarda ze Žerotína, Petr KOZÁK, *Dvůr a rezidence Bernarda ze Žerotína a z Fulneka ve světle testamentu z 23. 7. 1532. Alternativa zaniklého zeměpanského dvora pro opavskou nobilitu?*, in: *Rezidence a správní sídla v zemích České koruny ve 14.–17. století*, Lenka Bobková – Jana Konvičná (edd.), Praha 2007, s. 217–231 – služebná složka Bernardova rezidenčního dvora v daném kontextu pochopitelně zůstala na okraji autorova zájmu.

RESIDENTIAL COURTS OF THE CZECH NOBILITY IN THE LATE MIDDLE AGES

As documented by the so-far published volumes of the prestigious series *Residenzenforschung*, research focuses – very logically – on the issue of royal residences dating from the late Middle Ages and the early Modern Era. Only lately have we seen more historians studying topics related to noble residences. We can document this by a currently prepared volume of *Höfe und Residenzen im spätmittelalterlichen Reich* (Residenzenforschung 15/III), where one could find also entries regarding significant Czech and Moravian noble families.

We can monitor three basic levels in a noble residence of the late Middle Ages: the first one relates to the personnel, the second one relates to events (i.e. the social and representative level) and the third one relates to the layout. The personnel level focuses on people present in the residence and on organisational structures and hierarchies created by them. The contents of the social and representative level are pretty obvious – a residence as a centre of social and cultural life, and at the same time, a way of representation of the owner's and his family's lifestyle appropriate for the respective social group. The layout aspect focuses on the place where noble life took place, topography of castles and types of space (representative and private rooms, guest rooms, areas assigned to clerks and staff and a surrounding farm), and also towns where residences were situated.

Detailed attention is paid to the personnel structure in residences. The court – which is to be understood to include people present in the court – can be divided into two basic groups for the purpose of our work (we say “for the purpose of our work” since such division was not known in the Middle Ages): clerks and courtiers, i.e. administration staff and representative staff on one hand, and servants plus farm laborers who were in charge of the technical aspect of court operation on the other. Both the groups were vitally important for the court operation and both resided on the premises of the noble residence or in its immediate vicinity, i.e. in their own houses in the nearby town, but in spite of that the groups formed two fairly separate worlds. Such division of court personnel results in creation of two categories, which are again intended only for the purpose of our work (they are not documented by period terminology): “clerks and representative staff” (specifically a burgrave, office people, a curate, young noblemen's tutors, a doctor, members of the advisory board, lady-companions, a clown etc.; ancient court offices such as marshals were hardly ever documented in noble courts in the late Middle Ages), and “servants” (a castle army troop, butlers, nannies – nursing women, kitchen staff and people taking care of the farm, messengers etc.)

In the second section of the article the author outlines individual components of social life in the court (“the event aspect”) and in the third one he contemplates about possibilities to reconstruct the “interior topography” of residences, about types of constructional modifications performed in the late Middle Ages and about the interlink between a residential castle and a town (the “layout aspect”).

CISTERCIÁCI NA DVOŘE POSLEDNÍCH PŘEMYSLOVCŮ

Kateřina CHARVÁTOVÁ

Vzdělanost, výtečná informovanost, pravidelné cesty do burgundského Cîteaux, to vše činilo z cisterciáků osoby mimořádně vhodné k politické činnosti. Jejich služeb využívala řada panovnických dvorů po celé Evropě. Stranou nezůstal ani pražský knížecí a později královský dvůr.¹ Jako první významnou osobnost z prostředí cisterciáckého řádu poznáváme sedleckého opata Gotpolda, jenž patřil k okruhu dvora krále Vladislava. Pocházel ze vznešeného rodu, neboť byl příbuzným královny Judity. Díky jejímu vlivu byl po smrti biskupa Daniela I. v roce 1168 zvolen pražským biskupem. Letopisec Jarloch si stěžuje, že v jeho případě nešlo o skutečnou volbu, ale že Gotpolda do čela české církve svým vlivem prosadila sama královna. Ačkoliv Gotpold zemřel krátce poté, ještě před biskupským vysvěcením, nemusíme o jeho vlivu při pražském dvoře nijak pochybovat.²

Ze svědečných řad listin druhé půle 12. století známe jména některých dalších cisterciáckých opatů, kteří alespoň čas od času pobývali po boku českých knížat. Naneštěstí však nemáme k dispozici bližší informace, jež by blíže osvětlovaly jejich činnost, případně postavení mezi dalšími dvořany. Nejdříve jsou v prostředí pražského

---

¹ Pro nejstarší období, 2. polovinu 12. a počátek století 13. století lze čerpat informace o přítomnosti cisterciáckých prelátů, především opatů, na pražském dvoře či na jiných místech, kde pobýval panovník, hlavně ze svědečných řad panovnických listin. I když představitelé klášterů nikdy nehráli ve svědečných řadách prim, lze říci, že relativně nejčastěji se vyskytovali na listinách doby knížecí a ještě na listinách Přemysla Otakara I. Svědečné řady však nejsou jediným zdrojem informací, které poskytuje diplomatický materiál. Pracovat lze také s listinami, které čeští vládci vydávali pro jednotlivé řádové domy. V případě těchto listin většinou nezískáváme přímé doklady o kontaktech panovníků a představitelů jednotlivých klášterů, ale spíše z jejich obsahu, místa vydání či dalších souvislostí vyvozujeme určité indicie. Narativní prameny z druhé poloviny 12. a ze 13. století zmiňují cisterciáky jen velmi sporadicky. Přesto jim vděčíme za několik základních informací, které bychom jinak neznali. Nesrovnatelně nejbohatší zdroj informací o působení cisterciáků na pražském královském dvoře představuje *Zbraslavská kronika*. Práce s tímto pramenem však není prosta problémů, neboť jde o spis programní, jenž předkládá značně zkreslený pohled na prostředí pražského královského dvora, které nahlíží jednoznačně cisterciáckými očima, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, *Fontes rerum Bohemicarum IV*, Josef Emler (ed.), Praha 1884.

² *Letopis Jarlocha*, FRB II, Josef Emler (ed.), Praha 1875, s. 463.

dvora doložení představitelů nejvýznamnějších řádových domů té doby,³ Plas a Pomuku, a to od doby vlády Vladislava II., respektive Soběslava II.⁴ Jako další z představitelů cisterciáckého řádu se v 80. letech 12. věku objevuje opat nově založeného kláštera v Hradišti nad Jizerou, s jehož jménem se setkáváme na dvou listinách knížete Bedřicha. Ve stejné době vstupuje do obzoru listin i opat nejstaršího českého řádového domu v Sedlci.⁵

Opati z Hradiště a Sedlce se v roce 1189 zúčastnili známého kolokvia v Sadské, na němž vydal kníže Konrád Ota svůj zákoník. Jak se zdá, z cisterciáckého prostředí zde byli jedinými zástupci.⁶ Překvapuje neúčast opatů z Plas a Pomuku, které bychom na tak významném politickém setkání očekávali především. Pokud se kolokvium, jehož přesné datum neznáme, konalo na svátek sv. Václava, což byl jeden z oblíbených termínů pro podobná shromáždění,⁷ našli bychom snad možné vysvětlení jejich absence v cestě na generální kapitulu do Cîteaux, která je odvedla mimo hranice Čech.⁸

³ Plasy založené Vladislavem II. představovaly ve 12. věku jedinou cisterciáckou zeměpanskou fundaci, a díky tomu jim patřilo přední postavení v zemi. Podobnou váhu měl ve 12. a 13. věku také pomucký klášter, jehož zakladatele sice s jednoznačnou platností nemůžeme určit, nicméně některé indicie ukazují na to, že jím mohl být Vladislavův mladší bratr Jindřich. K založení pomuckého kláštera Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420*, 1. svazek, Praha 1998, s. 207–209. Oba ústavy, jak potvrzují také kuriální a řádové písemnosti, se těšily mezi českými cisterciáckými řádovými domy mimořádnému postavení, a to až do konce 13. století.

⁴ Jako prvního z cisterciáckých opatů nacházíme plaského opata v roce 1169 na listině krále Vladislava pro johanity, *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I*, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1904–1907, č. 246, s. 216–218. V roce 1177 svědčili na listině knížete Soběslava II. pro benediktinský klášter v Kladrubech dva cisterciáčtí preláti, a to představitelé Plas a Pomuku, CDB I, č. 276, s. 244–246.

⁵ Hradištský opat Dětrich svědčil v roce 1184 ve Zbečně na listině pro plaský klášter a v roce 1188 spolu s opaty sedleckým a pomuckým na listině pro johanity, CDB I, č. 320, s. 292–294.

⁶ Listina pro johanity, která byla na kolokviu vydána, CDB I, č. 323, s. 296–297.

⁷ K datu kolokvií Josef ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí (1034–1198)*, Praha 1997, s. 343. Zde uvedeny příslušné prameny a literatura k tématu.

⁸ Generální kapituly v Cîteaux se měli teoreticky zúčastňovat každoročně opati všech klášterů. V praxi však finanční možnosti umožňovaly tak náročnou cestu jen některým představitelům, přičemž platilo, že každá země měla být zastoupena na každém zasedání alespoň některým hodnostářem, jenž mohl donést zprávy o výsledcích jednání zpět. Pro 80. léta 12. století nemáme o účasti opatů z Čech zprávy. Na přelomu 12. a 13. století jsou nejčastěji uváděni na generálních kapitulách z Čech opati z Plas a vedle nich v menší míře představitelé Pomuku a Hradiště. Na počátku 13. století začínala generální kapitula 13. září a trvala čtyři dny, *La codification cistercienne de 1202 et son évolution ultérieure*, Bernard Lucet (ed.), Rome 1964, s. 66; *Statuta Capitulum generalium Ordinis Cisterciensis I*, Josephus–Maria Canivez (ed.), Louvain 1933, č. 1, s. 378; č. 2, s. 378. Vzhledem k tomu, že se doba trvání cesty v případě českých opatů odhaduje zhruba na tři týdny, byli tito opati v zemi nepřítomni přinejmenším v období cca od 20. srpna do 10. října, k tomu

Podíváme-li se na listiny, které jsou pro období druhé poloviny 12. století k dispozici, a jež tvoří základní pramen pro poznání účasti cisterciáckých opatů na aktivitách pražského dvora, můžeme říci, že s výjimkou sedleckého opata Gotpolda, jemuž patrně náleželo jedno z předních postavení, ostatní představitelé cisterciáckých klášterů patřili pouze k širšímu panovnickému dvoru a svou přítomností na Pražském hradě jen příležitostně rozšiřovali řady osob obklopujících panovníka; stejně tak se čas od času účastnili významných akcí dvora konaných mimo Prahu. Svědečné řady panovnických listin z této doby nasvědčují tomu, že v podobném postavení se pravděpodobně nacházeli také opati klášterů benediktinských a premonstrátských. Významnější místo než řadovým představitelům patřilo ve druhé polovině 12. století hodnostářům kapitul a samozřejmě pražskému, a do jisté míry i olomouckému biskupovi.

Na přelomu 12. a 13. století vystoupal na nejvyšší příčky církevní hierarchie středověkého českého státu někdejší převor pomuckého kláštera Robert, jenž se stal na dalších čtyřicet let jedním z blízkých spolupracovníků Přemysla Otakara I. a později i jeho nástupce, Václava I. Prameny uvádějí, že Robert přišel do Čech z Anglie, jakými cestami se dostal do Pomuku a z jakého důvodu jej osud zavedl tak daleko od jeho rodiště, však nevíme.⁹ Robertových mimořádných schopností si brzy po nástupu na trůn povšiml král Přemysl Otakar I, který ho jmenoval svým kaplanem a záhy začal pověřovat diplomatickými úkoly.¹⁰ Pravděpodobně to byl právě Robert, koho Přemysl Otakar poslal v roce 1198 či 1199 do Říma, aby jednal s papežem Inocencem III. ve věci králova rozvodu s Adlétou Míšeňskou.¹¹ Dobré služby Robertovi vynesly v roce 1201 křeslo olomouckého biskupa. Po celou dobu svého episkopátu (1201–1240) zůstal tento cisterciák Přemyslovi věrný, což panovník ocenil zejména během mnohaletého konfliktu s pražským biskupem Ondřejem. I po skončeném sporu pobýval Robert Olomoucký často na pražském dvoře, kde se řadil k nejbližším královým spolupracovníkům a rádcům.¹²

Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Cesty českých cisterciáckých opatů na generální kapituly*, Colloquia mediaevalia Pragensia 3, Historia Monastica I, Dušan Foltýn – Kateřina Charvátová – Petr Sommer (edd.), Praha 2005, s. 229–230, tabulka s. 235.

⁹ *Granum catalogi praesulum Moraviae*, Archiv für Österreichische Geschichte 78, Joseph Loserth (ed.), 1892, s. 76–77, k roku 1201.

¹⁰ Již v listině datované do roku 1198–1199, CDB II, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1912, č. 6, s. 5, je Robert jmenován jako králův kaplan. Ve funkci převora ho zmiňuje listina Přemysla Otakara I. z roku 1199, CDB II, č. 8, s. 7.

¹¹ Král vyslal Roberta do Říma k papeži Inocenci III., aby tam jeho jménem vyjednával o rozluce manželství s Adlétou Míšeňskou a následném sňatku s Konstancí Uherskou, CDB II, č. 8, s. 6–8.

¹² Se jménem biskupa Roberta se setkáváme v řadě listin Přemysla Otakara I., CDB II, č. 74, s. 65–66; č. 86, s. 79–80; č. 109, s. 103–104; č. 110, s. 104–106; č. 125, s. 113–114; č. 196, s. 181–

V době konfliktu Přemysla Otakara I. s biskupem Ondřejem stála většina českého kléru na straně panovníka. Na významném jednání v Kladrubech v lednu 1219 nacházíme po boku Přemysla Otakara I. vedle představitelů benediktinského a premonstrátského řádu i dva opaty českých cisterciáckých klášterů, totiž Alberta Plaského a Hartmuta z Pomuku. Z představitelů cisterciáckého řádu se jednání v Kladrubech zúčastnili také tři preláti z německých klášterů, shodou okolností představitelé těch, které měly v Čechách své filiace. Konkrétně šlo o opaty z Valdsas, Langheimu a Ebrachu. Zatímco opat langheimský v Kladrubech hájil Přemyslovy zájmy, opati z Ebrachu a Valdsas se jednání účastnili jako papežem určenými zástupci nepřítomného biskupa Ondřeje.¹³

Při uzavření sporu mezi panovníkem a biskupem Ondřejem na Šacké hoře v roce 1221 figurovalo vedle tří biskupů (z nichž na prvním místě je jmenován Robert Olomoucký) a dalších duchovních i světských hodnostářů také čtrnáct opatů. Cisterciácký řád zde zastupovali čtyři opati, z nichž pouze jediný – opat hradištský – reprezentoval cisterciáky české.¹⁴

Ve věci Přemysla Otakara I. se patrně i po oficiálním ukončení sporu angažoval pomucký klášter, jehož převor byl vyslán do Říma, aby tam svědčil proti pražskému biskupovi. Vzhledem k tomu, že zpráva pochází z roku 1223, kdy biskup Ondřej zemřel, není zcela jisté, zda se záležitost skutečně týkala jeho a nikoliv nového biskupa Pelhříma; s ohledem na předchozí vývoj událostí se však zdá vazba na Ondřeje dosti pravděpodobná.¹⁵

Od počátku 13. století vstoupil na českou církevní scénu nový činitel – cisterciácké opatství na Velehradě založené moravským markrabím Vladislavem Jindřichem. Představitelé Velehradu se záhy připojili k suitě duchovních hodnostářů královského dvora, avšak pouze v době, kdy Přemysl Otakar I. pobýval na Moravě.¹⁶

182; č. 199, s. 184–185; č. 217, s. 203–205; č. 218, s. 205–206; č. 234, s. 222–225; č. 238, s. 228–229; č. 239, s. 229–232; č. 265, s. 256–257; č. 272, s. 266–267; č. 288, s. 287–289; č. 310, s. 307–308; č. 322, s. 324.

¹³ CDB II, č. 162, s. 153–154; č. 172, s. 160–161. Opat z Langheimu byl *pater–abbas* kláštera plaského, ústavu, jenž tehdy stál z cisterciáckých klášterů královskému rodu nejbližší. Opat z Ebrachu vázaly příbuzenské vazby k Pomuku, představitele Valdsas k Sedlci a Oseku.

¹⁴ Další tři cisterciáčtí opati pocházeli z Rakouska, konkrétně šlo o preláty z Heiligenkreuzu, Lilienfeldu a Zwettlu, CDB II, č. 217, s. 203–205. Hledisko výběru účastníků vycházelo tentokrát pravděpodobně více z geografie, neboť zasedání se konalo na česko–rakouské hranici.

¹⁵ „*De abbate de Pomoch qui priorem suum misit ad Curiam sicut dicitur, contra episcopum suum, committitur abbati de Ebra ut rem diligenter inquirat, et prout viderit expedire auctoritate Capituli emendet, secundum quod continetur in constitutione*“, in: *Statuta II*, 1223, č. 23, s. 27. K této věci srovnej Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I/3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I (1197–1253)*, Praha 1928, s. 531, 535, který připouští obě varianty.

¹⁶ Představitel Velehradu se roku 1209 v Kroměříži zúčastnil vydání listiny, jíž Přemysl Otakar I. a královna Konstancie dali olomouckému kostelu dar za duši jejich syna Vratislava, CDB

Na konci 20. let pak v panovníkově okolí sporadicky nacházíme opaty z Plas a z Hradiště nad Jizerou.¹⁷

Doba Václava I. skýtá méně informací o přítomnosti cisterciáckých hodnostářů přítomných na Pražském hradě či jinde v králově doprovodu, neboť se změnila skladba osob, jež dosvědčovaly panovnické listiny. V listinách Václava I. již nepatří představitelům řádů tak významné místo, jako tomu bylo v dobách předcházejících. V prostředí královského dvora můžeme proto doložit cisterciácké opaty jen ojediněle.¹⁸

Nově se mezi dvořany objevuje představitel oseckého kláštera, a to opat Slávek, bratr Boreše z Riesenburka, jednoho z nejvýznamnějších šlechticů své doby.¹⁹ Slávkovy osudy stojí za zaznamenání. Tento syn předního českého rodu byl nejprve hlavou rodového ústavu, na přelomu 30. a 40. let 13. století se však tohoto úřadu vzdal, když dosáhl hodnosti pruského světícího biskupa. Podle řádové tradice vykonal ve 40. letech 13. století dvě misijní cesty do Pruska, a to aniž by dosáhl úspěchu. Po návratu do Čech žil v Oseku, kde zemřel před únorem 1250. Po Gotpoldovi Sedleckém a pomuckém převoru Robertovi se tak Hrabišic Slávek stal třetím a posledním středověkým biskupem, který vyšel z prostředí českých cisterciáckých klášterů.²⁰

II, č. 86, s. 79–80. Obdobně svědčil v roce 1211 v Prostějově na dvou dokumentech markraběte Vladislava Jindřicha i krále Přemysla pro svůj mateřský ústav v Plasech. Do třetice svědčil velehradský opat v roce 1222 v Olomouci na dokumentu vydaném pro německé rytíře, CDB II, č. 109, s. 103–104; č. 110, s. 104–106.

¹⁷ Na královské listině pro mateřský klášter v Plasech svědčil představitel Hradiště v roce 1230, CDB II, č. 342, s. 350–352. Plaského opata nacházíme v Praze v roce 1228, kde dosvědčuje majetkovou transakci učiněnou mezi tepelským klášteřem na straně jedné a králem Přemyslem Otakarem I., spolu s mladším králem Václavem I., na straně druhé, CDB II, č. 310, s. 303. Ve stejném roce svědčil i na královské listině pro svou vlastní filiaci, Velehrad, stejně jako o čtyři roky později na její confirmaci Václavem I., CDB II, č. 321, s. 319–320; CDB III/1, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1942, č. 16, s. 14–15.

¹⁸ V roce 1232 svědčili opati z Plas a Hradiště na panovnické listině pro Velehrad vydané přímo na Velehradě, CDB III/1, č. 15, s. 14–15. Téhož roku byl velehradský opat svědkem na dokumentu pro jemu podřízený ústav jeptišek v Oslavanech, CDB III/1, č. 24, s. 22–23. Na Dobříši se v roce 1252 zúčastnil pomucký opat vydání čtyř listin pro plaský klášter, CDB IV/1, Jindřich Šebánek – Šáša Dušková (edd.), Praha 1962, č. 233, s. 402–404; č. 234, s. 404–405; č. 235, s. 405–407; č. 236, s. 408–409. Ke dvoru Václava I. srovnej Miloslav SOVADINA, *Dvůr Václava I.*, Sborník archivních prací 45, 1995, s. 3–40; Markéta ŠPŮROVÁ, *Svědkové v listinách Václava I. a jeho bratra markraběte Přemysla (30. léta 13. století)*, Mediaevalia Historica Bohemica 9, Praha 2003, s. 57–95; TÁŽ, *Identifikace svědků na listinách královské rodiny v době Václava I. a jejich vztah k panovnickému dvoru*, in: *Dvory a rezidence ve středověku*, MHB Supplementum 1, Dana Dvořáčková–Malá (ed.), Praha 2006, s. 9–19.

¹⁹ Slávka nacházíme v letech 1238 a 1239 jako svědka na dvou listinách Václava I. pro Marienthal, CDB III/1, č. 176, s. 217–220; č. 207, s. 266–269.

²⁰ V roli pruského biskupa je Slávek doložen v nedatované listině publikované in: CDB III/2, Gustav Friedrich – Zdeněk Kristen (edd.), Praha 1942, č. 261, s. 356–357. Ke Slávkovi Bernard

Na pražském panovnickém dvoře nepobývali výhradně cisterciáci z českých řádových domů. V souvislosti se založením kláštera cisterciacek Porta Coeli a s pozemkovými transakcemi, jež této fundaci předcházely, se v první polovině 30. let 13. století setkáváme v Praze s opatem saského řádového domu Buch, který dosvědčil prodej vidžínského újezdu tepelskému klášteru.²¹ O několik let později, když král Václav I. a jeho choť Kunhuta založili v Žitavsku ústav pro cisterciácké jeptišky nazvaný Marienthal, se vydání některých královských listin pro tento klášter zúčastnil opat kláštera Altzelle, jemuž byl Marienthal podřízen, stejně jako i někteří členové tamního konventu.²²

Pokud bychom chápali svědečné řady panovnických listin jako reálný odraz dvora Václava I., museli bychom dojít k přesvědčení, že cisterciáctí opati přicházeli na Pražský hrad jen výjimečně a v královské politice nehráli téměř žádnou roli. Jiné doklady však naznačují, že tomu tak přece jen nebylo. Uvážíme-li např. velmi dobrý vztah Václava I. k plaskému klášteru, kde král rád pobýval,²³ a pro který vydal řadu dokumentů,²⁴ je vysoce pravděpodobné, že přinejmenším opat tohoto domu patřil k okruhu církevních hodnostářů panovníkovi blízkých. Plaského opata Jindřicha II, jenž stál v čele tohoto ústavu po většinu vlády Václava I., můžeme téměř s jistotou mezi královy dvořany počítat.²⁵ Stejně tak můžeme uvažovat i o zmíněném oseckém Slávkovi, kterého pro dvorský život předurčovaly nejen vysoké církevní hodnosti, jichž dosáhl, ale též rodinný původ. Za jinou indicii lze pokládat listinu z roku 1251

SCHEINPFLUG, *Abt Zlauco von Osseg*, Mitteilungen des Vereins für die Geschichte der Deutschen in Böhmen 16, 1878, s. 74–78.

²¹ Opat kláštera Buch potvrdil v roce 1233 vydání dvou dokumentů Václava I., jež souvisely s prodejem vidžínského újezdu, CDB III/1, č. 30, s. 28–29; č. 31, s. 29–31; č. 32, s. 31–32; č. 33, s. 32–34.

²² Nejstarší doklad o existenci kláštera Marienthal představuje listina královny Kunhuty z roku 1234, CDB III/1, č. 86, s. 93–94. Vydání tohoto dokumentu byl účasten mnich Štěpán z kláštera Altzelle. Jiný mnich, jménem Michael, svědčil na listinách Václava I. pro Marienthal v roce 1238, CDB III/1, č. 176, s. 219; 1239, CDB III/2, č. 207, s. 268, a v roce 1242, CDB IV/1, č. 12, s. 72–74. Opat kláštera Altzelle a další dva spolubratři dosvědčovali na listině královny Kunhuty v roce 1238 zisk tří vsí, které marienthalské cisterciáčky koupily od kláštera Buch, CDB III/2, č. 205, s. 265.

²³ Královy pobyty jsou doloženy v letech 1234, 1238 a 1240. Z listin, které zde Václav I. vydal, vyplývá, že v roce 1238 strávil v Plasech nejméně tři týdny, CDB III/1, č. 61, s. 65; č. 183, s. 228–230; č. 188, s. 235; č. 226, s. 304.

²⁴ Václav I. vydal pro Plasy třináct samostatných listin a na vydání dalších dvou se podílel jako spoluvydavatel vedle svého otce, Přemysla Otakara I.

²⁵ Jindřich II. stál v čele plaského kláštera v letech 1232–1257. Jeho dlouhodobý úřad, který se z valné části překrýval s časem vlády Václava I., přinesl plaskému opatství značný rozvoj. Jindřich II. byl příjemcem většiny zmíněných královských listin, jimiž Václav I. rozšířil klášterní imunity a svobody. Jindřich II. se též těšil vážnosti u kurie a generální kapituly cisterciáckého řádu, srovnej K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu*, s. 165, 167–168, 177.

týkající se směny jakýchsi statků mezi proboštem vyšehradským a plaským klášterem. Tento dokument uvádí jako účastníky zlistinění nejen opata plaského, ale také nejvyšší představené Valdsas, Pomuku a Sedlce. Vzhledem k tomu, že smlouva byla potvrzena v Praze, lze oprávněně soudit, že pokud zmínění hodnostáři v sídelním městě pobývali, dalo se tak nejspíše v souvislosti s nějakou dvorskou aktivitou.²⁶ Obdobně lze jako odraz dvorského působení jednotlivých opatů chápat také královské listiny vydané pro cisterciácké kláštery v Praze či na některém z oblíbených hradů Václava I., a to za předpokladu, že opati, v jejichž prospěch byly zmíněné dokumenty vydány, se zlistinění zúčastnili.²⁷

Pokud jsme hovořili o nedostatku písemností, jež by dokládaly účast řádových činitelů na dvoře Václava I., doba vlády jeho syna Přemysla Otakara II. představuje v tomto směru situaci ještě daleko méně příznivou. Představitelé klášterů ze svědečných řad královských listin téměř úplně mizí a i další církevní hodnostáři vystupují v rolích svědků pouze sporadicky. Svědečné řady se stávají doménou šlechty. Cisterciáky nacházíme zastoupené na listinách Přemysla Otakara II. pouze ve třech případech.²⁸ I když se v písemnostech vydaných královskou kanceláří setkáváme s řádovými představiteli jen ve velmi omezeném množství, není pravděpodobné, že by se tito duchovní hodnostáři na životě královského dvora nepodíleli alespoň okrajově. S určitostí využíval Přemysl Otakar II. diplomatických služeb cisterciáckých hodnostářů, snad nejspíše plaských opatů, kteří jeho jménem jednali v Cîteaux, kam přinášeli královy prosby ke generální kapitule. Možná se bude zdát překvapivé zjištění, že to byl právě Přemysl Otakar II., kdo měl z českých panovníků s centrem cisterciáckého řádu nejvíce kontaktů. Část jeho žádostí se týkala králova vlastního založení, Zlaté Koruny, Přemysl však také usiloval o rozšíření svátku sv. Hedviky v cisterciáckých kláštorech v českých zemích a v Polsku.²⁹

²⁶ CDB IV/1, č. 205, s. 368–369.

²⁷ Václav I. vydal listiny pro kláštery v Plasech CDB III/1, č. 22, s. 20–21; č. 61, s. 64–65; č. 115, s. 141–142; č. 183, s. 228–230; č. 188, s. 234–235; č. 226, s. 303–304; CDB IV/1, č. 233, s. 402–404; č. 234, s. 404–405; č. 235, s. 405–407; č. 236, s. 408–409; č. 237, s. 409–410; č. 238, s. 410–411; č. 239, s. 411–412. V Oseku CDB III/1, č. 2, s. 2; CDB III/2, č. 211, s. 275–276; CDB IV/1, č. 180, s. 331. Pro velehradský ústav CDB III, č. 15, s. 14–15; č. 129, s. 162–164; CDB IV/1, č. 184, s. 335–337. Pro Valdsasy CDB III/1, č. 175, s. 216–217; CDB IV/1, č. 260, s. 263–264.

²⁸ Jde o dvě listiny pro velehradský klášter, z nichž na první, vydané v Plasech, svědčil plaský opat, CDB V/1, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (edd.), Praha 1974, č. 136, s. 218–220 a na druhé, vydané v Brně, opati ze Žďáru a Vizovic, CDB V/2, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (edd.), Praha 1981, č. 606, s. 204–206. Na třetím dokumentu, privilegiu Přemysla Otakara II. pro rakouský klášter Reitenhaslach pak nacházíme jméno opata ze Zlaté Koruny, CDB V/3, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (edd.), Praha 1982, č. 1594, s. 377.

²⁹ Celkem je známo šest Přemyslových žádostí ke generální kapitule cisterciáckého řádu. Zlaté Koruny se týkají záznamy: *Statuta II*, 1259, č. 52, s. 459; *Statuta III*, 1277, č. 80, s. 174. Svátku sv. Hedviky, *Statuta III*, 1276, č. 54, s. 161; 1278, č. 48, s. 162. Připojení pohledského ústavu k řádu,

S jistotou musíme počítat s tím, že Přemysla Otakara II. pojily poměrně úzké kontakty k plaskému opatství a také ke klášteru Zlatá Koruna, který v roce 1263 sám založil. Vazby s plaským klášterem dokládají četné listiny, stejně jako doložené panovníkovy pobyty v tomto opatství. Úzké spojení s Přemyslovci naznačuje také panovnícká patrová kaple, jež byla v Plasech vystavěna za vlády Přemysla Otakara II. a konečně i tzv. královská rezidence.³⁰ Obdobně jako v Plasech, také ve Zlaté Koruně vznikla v době vlády Přemysla Otakara II. patrová panovnícká kaple, dnes známá jako kaple Andělů Strážných. Tato stavba je pokládána za jednu z nejstarších kamenných budov kláštera z prvních let existence opatství.³¹ Opět se nabízí otázka, zda by bylo možné, aby se veškerý kontakt krále s představiteli těchto řádových domů odehrával pouze při panovníckých návštěvách. Podobná vize se zdá dosti nepravděpodobná, předpokládat můžeme spíše, že plaští a zlatokorunští preláti pravidelně přijížděli do Prahy a účastnili se na životě královského dvora.

Pobyt cisterciáckých prelátů v Praze nepřímo dosvědčují také domy, které v hlavním městě království jednotlivé kláštery vlastnily, a jež sloužily mimo jiné také jako rezidence opatů během jejich pobytu u dvora. Kdy jednotlivá opatství svá pražská sídla získala, nevíme. Nelze vyloučit, že držba některých sahala již do 12. století, další ústavy snad své domy získaly v průběhu třináctého věku.³² Rezidence v Praze pravděpodobně neměly všechny cisterciácké ústavy. Znamé jsou městské

Statuta III, 1270, č. 69, s. 91. Žádost o privilegium pro saský řádový dům v Grünhainu, *Statuta III*, 1276, č. 56, s. 161.

³⁰ Přemysl Otakar II. vydal pro plaský klášter celkem osm listin. Jednu z nich dal sepsat ještě v době vlády svého otce jako markrabě moravský, CDB IV, č. 203, s. 364–366; CDB V/1, č. 137, s. 220–222; č. 241, s. 372–373; č. 386, s. 572–573; č. 387, s. 573–574; CDB V/2, č. 583, s. 168–170; č. 839, s. 549; *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II*, Josef Emler (ed.), Praha 1882, č. 1101, s. 484–485. Prameny dokládají dva pobyty Přemysla Otakara II. v Plasech, a to v říjnu 1257 a v červenci 1263, CDB V/1, č. 136, s. 218–220; č. 137, s. 220–222; č. 138, s. 222–223; č. 386, s. 572–573; č. 387, s. 573–574. Ke královské rezidenci, *Encyklopedie českých klášterů*, Pavel Vlček – Petr Sommer – Dušan Foltýn (edd.), Praha 1997, s. 418–419. Interpretaci budovy navazující na patrovou kapli jako královskou rezidenci nejnověji zpochybnila Eva KAMENICKÁ, *K poznání plaského kláštera na přelomu tisíciletí*, Plaský klášter a jeho minulý i současný přínos pro kulturní dějiny, Sborník příspěvků ze semináře konaného v Plasích a Mariánské Týnici ve dnech 11.–13. května 2005, Jiří Fák (ed.), Plasy–Mariánská Týnice 2006, s. 26.

³¹ K dataci patrovných kaplí v Plasech a Zlaté Koruně, z nichž první je na základě barokních písemných pramenů kladena k roku 1265 a vznik druhé se předpokládá s ohledem na umělecko-historickou analýzu kolem roku 1270, Jiří KUTHAN, *Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách*, Praha 1983, s. 169, 292.

³² Počátky držby majetku u Prahy, kde vzniklo plaské proboštství, sahají k počátkům kláštera, první doklad se již nachází v zakládací listině, CDB I, č. 396, s. 408–409. Plaský dům v Praze zmiňuje listina RBM II, č. 1461, s. 579. Sedlecký dům je poprvé doložen 1335, Václav Vladivoj Tomek, *Základy starého místopisu Pražského I*, Praha 1865, s. 34; pomucký někdy v době vlády Václava II., RBM II, č. 2490, s. 1071 i hradištský roku 1351, V. V. Tomek, *Základy I*, s. 193.

curie či domy klášterů plaského, sedleckého, pomuckého a hradišského, z mladších ústavů pak opatství zlatokorunského, zbraslavského a skalického. Naopak nevíme nic o případných sídlech Oseka, Vyššího Brodu či Svatého Pole.

Podobně jako v případě písemností Václava I., tak i na základě listin, které vydala kancelář Přemysla Otakara II., lze dotvářet naši představu o frekvenci pobytu cisterciáckých hodnostářů v panovníkově okolí. Opět vycházíme z představy, že představitelé klášterů tyto listiny iniciovali a jejich vydání se sami nebo spolu s dalšími členy konventu také zúčastnili. V této souvislosti stojí za zmínku, že listiny nebyly vydávány pouze v kláštorech samých, ale také v Praze,³³ v Hradci Králové,³⁴ na Křivoklátě,³⁵ v Poděbradech,³⁶ či ve Vídni.³⁷ Do všech těchto míst pravděpodobně cisterciáckí preláti krále doprovázeli.

V souboru listin vydaných kanceláří Přemysla Otakara II.³⁸ překvapuje nevykykle vysoké množství listin určených pro osecký klášter. Sedmi dokumenty se Osek blíží obvykle listinami nejvíce obdařenému královskému klášteru v Plasech a vysoce převyšuje všechny ostatní řádové domy v zemi. Pokládáme-li královské listiny do jisté míry za odraz vzájemných vztahů mezi vládcem a opatem příslušného řádového domu, nutně se musíme ptát, kdo, či jaké osoby stály tehdy v čele oseckého kláštera, a to zejména v 70. letech, kdy vznikla většina uvedených listin.

³³ V Praze byla například vydána v roce 1254 listina pro osecký klášter, v roce 1260 a 1277 pro plaský řádový dům, v roce 1270 pro sedlecký klášter, CDB V/1, č. 31, s. 70–71; č. 241, s. 372–373; CDB V/2, č. 839, s. 549; č. 877, s. 614–615.

³⁴ V Hradci Králové vydal v roce 1263 Přemysl Otakar II. privilegium pro sedlecký klášter, CDB V/1, č. 367, s. 546.

³⁵ Na Křivoklátě vydal Přemysl Otakar II. v roce 1269 listinu, kterou vzal do své ochrany plaský klášter, jemuž zároveň potvrdil nově nabytou ves Ledce, CDB V/2, č. 583, s. 168–170.

³⁶ V Poděbradech roku 1272 Přemysl Otakar II. potvrdil oseckému klášteru držení kostela v Ostrově, CDB V/2, č. 655, s. 283–284.

³⁷ Ve Vídni vydal Přemysl Otakar II. privilegium pro osecký klášter v roce 1275, CDB V/2, č. 767, s. 435–436.

³⁸ Pro plaský klášter vydal Přemysl Otakar II. osm privilegií, CDB IV, č. 203, s. 364–366; CDB V/1, č. 137, s. 220–222; č. 241, s. 372–373; č. 386, s. 572–573; č. 387, s. 573–574; CDB V/2, č. 583, s. 168–170; č. 839, s. 549; RBM II, č. 1101, s. 484–485. Osek obdržel sedm listin, jedna z nich však je nejspíše falsum, CDB V/1, č. 31, s. 70–71; CDB V/2 č. 655, s. 283–284; č. 666, s. 299–300; č. 667, s. 300–302; č. 668, s. 303; č. 767, s. 435–436; č. 768, s. 436–437. Velehrad získal od Přemysla Otakara II. celkem čtyři listiny, z nichž jedna je podezřelá, CDB V/1, č. 68, s. 130–131; č. 69, s. 130–132; č. 136, s. 218–220; CDB V/2, č. 606, s. 204–206. Zlatá Koruna chová ve svém archivu dva pravé a jeden podezřelý královský dokument, CDB V/1, č. 391, s. 580–583; č. 425, s. 631–633; CDB V/2, č. 553, s. 118–120. Sedlecký klášter získal 3 listiny, CDB IV/1, č. 146, s. 244; CDB V/1, č. 367, s. 546; CDB V/2, č. 877, s. 614. Vyšší Brod dvě listiny, CDB V/1, č. 419, s. 623–624; CDB V/2, č. 693, s. 332–333, a Pomuk jednu listinu, RBM II, č. 2489, s. 1071.

Odpověď na tuto otázku není jednoduchá. Po nějakou dobu, doloženě v letech 1274–1276 vládl oseckému opatství Jan II., za jehož úřadu byly nesporně vydány listiny z roku 1275.³⁹ Jeho předchůdcem byl opat Dětrich, který nastoupil do svého úřadu nejspíše v roce 1267.⁴⁰ S ním můžeme s poměrně velkou jistotou spojit první dokument z roku 1272, vydaný 16. března, neboť jde o potvrzení biskupské listiny z roku 1269, kterou si tento Dětrich nechal vystavit ve věci obsazení fary v Ostrově nad Ohří.⁴¹ Snad bychom mohli předpokládat, že také další listiny z roku 1272 vznikly za jeho vlády. Kdy skončila, a proč Dětrich svůj úřad opustil, nevíme. S jistotou se tak stalo před 5. březnem 1274, kdy se poprvé objevuje v čele oseckého ústavu opat Jan II. Někdy mezi dubnem 1276 a únorem 1282 střídá na opatském stolci Jana Dětrich III. Je totožný s opatem Dětrichem II.? I když vezmeme v úvahu skutečnost, že jméno Dětrich bylo ve 13. století značně frekventované, vyloučit tuto možnost nemůžeme. Abdikace, pohyby cisterciáckých prelátů mezi jednotlivými řádovými domy, střídání úřadů, to vše bylo v cisterciáckém prostředí druhé poloviny 13. století a v prvních desetiletí 14. století dosti časté. Opati, kteří odstoupili, často nabývali jiných funkcí, případně přecházeli jako představení do výše postavených klášterů,⁴² či se po letech do své původní funkce vraceli.⁴³

Pokud bychom přijali myšlenku, že Dětrich působil v oseckém klášteře jako opat dvakrát, stál by v čele tohoto řádového domu cca od 1267, kdy vystřídal opata Sieberta,⁴⁴ do doby před 5. březnem 1274, kdy je prvně doložen opat Jan.⁴⁵ Za opata Jana snad zůstal v Oseku a byl zde váženým členem ústavu, neboť se spolu s Janem

³⁹ Opat Jan II. je doložen od 5. března 1274 (CDB V/2, č. 728, s. 387–88) do 14. dubna 1276 (CDB V/3, č. 1668, s. 421, č. 1669, s. 421).

⁴⁰ Lze tak soudit z Valdsaské kroniky, podle níž se úřad oseckého opata uvolnil v roce 1267, kdy tamní opat Siebert odešel jako opat do Valdsas, *Otonis Chronicon Waldsassense*, Rerum Boicarum Scriptorum I, Andreas Felix von Oefle (ed.), Augsburg 1763, s. 68. Dětrich je jako osecký opat doložen roku 1269, CDB V/2, č. 576, s. 156–157.

⁴¹ CDB V/2, č. 576, s. 156–157.

⁴² Četné doklady abdikace opatů a jejich přechodů do opatských úřadů v jiných kláštěrech nabízejí *Cronica domus Sarensis Maior et Minor*, Jaroslav Ludvíkovský – Metoděj Zemek (edd.), Třebíč 2003, nebo *Otonis Chronicon Waldsassense*, s. 50–82.

⁴³ Příklad abdikace a následného návratu do stejné hodnosti poskytuje zbraslavský klášter. Někdy v letech 1297–1299 zbraslavský opat Konrád opustil své postavení, po dobu roku a půl jej v úřadě nahradil opat Ota, a poté se Konrád opět své funkce ujal, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 79. Pravděpodobně dvakrát byl opatem v Pomuku prelát s málo obvyklým jménem Ingebrand, K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu*, s. 241.

⁴⁴ Dětrichův přímý předchůdce Siebert byl oseckým opatem pravděpodobně do roku 1267, kdy odešel do Valdsas. Zde působil jako opat tři roky, a roku 1270 se stal opatem ještě výše postaveného kláštera Kamp, *Otonis Chronicon Waldsassense*, s. 68.

⁴⁵ CDB V/2, č. 728, s. 387–388.

účastnil roku 1276 jednání ve valdsaském klášteře.⁴⁶ Po vyplenění oseckého klášteřa Branibory v roce 1278 strávil pravděpodobně následující roky spolu s celým konventem v Míšni, a po zklidnění situace se s ostatními vrátil do Oseka.⁴⁷ Stál již tehdy v čele klášteřa? Říci můžeme pouze, že opatský úřad znovu nastoupil někdy před 24. únorem 1282. Jeho druhá vláda v Oseku trvala do roku 1285, kdy se ujal vedení valdsaského klášteřa.⁴⁸

Pokud přijmeme tuto hypotézu, poznáváme v Dětrichovi Oseckém budoucího rádce Václava II., který se uplatnil jako králův důvěrník především v počátcích jeho samostatné vlády. Dětrichovy schopnosti, doložené *Zbraslavskou kronikou*, by mohly vysvětlit jeho úspěch na dvoře Přemysla Otakara II., který se projevil vydáním významných privilegií pro osecký klášter. Byl-li již Přemyslovým dvořanem, pochopíme, že se tím snáze mohl později stát i průvodcem jeho syna. Odmítneme-li verzi ztotožnění oseckých opatů Dětricha II. a Dětricha III., můžeme osudy budoucího rádce Václava II. sledovat snad od návštěvy ve Valdsasech roku 1276, s jistotou od míšeňského exilu. V obou případech je jisté, že měl před příchodem na dvůr mladého Václava II. za sebou již úctyhodnou církevní kariéru, která vyvrcholila roku 1285 jeho volbou opatem valdsaským.

K dvořanům Přemysla Otakara II. snad patřil i druhý z významných rádců Václava II. Heidenreich Sedlecký. V pramenech se jeho jméno objevuje sice až v únoru 1282,⁴⁹ podle klášterní tradice, kterou na počátku 19. století publikoval Josef František Devoty, však měl ještě předtím vykonávat pro krále diplomatické služby. Autor uvádí, že Heidenreich byl tak „*milý Přemyslu Otakarovi králi, že jej v podstatných důležitostech do Jeruzaléma s jinými slavnými vyslanci ku králi katolickému odeslal*“, a dodává, že Heidenreich přivezl ze Svaté země sáček hlíny, kterou po svém návratu rozsypal na ohrazeném místě za klášterem, kde pak vznikl známý hřbitov pro laiky, který se stal ve středověku oblíbeným pohřebištem kutnohorských občanů.⁵⁰

⁴⁶ CDB V/3, č. 1668, s. 421 – mezi svědky *Dietricus de Ozzeck*.

⁴⁷ *Příběhy krále Přemysla Otakara II.*, FRB II, Josef Emler (ed.), Praha 1874, s. 332. K pobytu v Míšni, Hugo Gerald STRÖHL, *Die Wappen der Ordenstifte und Abteien in Böhmen*, Kunst und Kunsthandwerk 16, 1913, s. 365.

⁴⁸ *Otonis Chronicon Waldsassense*, s. 68.

⁴⁹ CDB VI/1, č. 214, s. 253–254.

⁵⁰ Josef František DEVOTY, *Popsání založení bývalé řehole cysterceyenské na swatém místě weleslawného údolí Sedleckého*, Praha 1824, s. 118–119. Podle Josefa Františka Devotyho se hřbitov nazýval *Terra Sancta*. Velké množství pohřbených těl, pro které nevelká plocha ohrazeného hřbitova nestačila, vedla k tomu, že zemřelí byli postupně pohřbíváni v několika vrstvách. Odtud snad se vzala představa o tom, že pohřbené tělo tamní posvěcená půda stráví do 24 hodin. Sedlecký hřbitov pro laiky zmiňuje již Petr Žitavský, který uvádí, že zde za hladomoru v roce 1318 bylo pohřbeno 30 000 lidí.

Tak jak tradovaná verze zní, nemůže být v žádném případě pravdivá. Lze proti ní vznést zásadní námitku, a to, že v době, o které je řeč, již v Jeruzalémě katoličtí králové nesídlili. *Cum grano salis* bylo by možné uvažovat o Heidenreichově cestě do jiných částí Palestiny, které následně spojil s poutí na svatá místa v Jeruzalémě. Pak by se vysoce teoreticky dalo pomýšlet na léta 1271 a 1272, kdy v Palestině pobýval na tažení proti egyptským jednotkám Karel z Anjou, s nímž Přemysl Otakar II. udržoval diplomatické kontakty a k němuž by snad mohl své poselstvo v této době vypravit.⁵¹ Celá záležitost je však velmi vágní a soudobými prameny nedoložitelná.

Případná Heidenreichova mise do Svaté země zůstává mimo možnost našeho poznání, položíme-li si však otázku, zda bylo možné, aby Heidenreich pobýval na dvoře Přemysla Otakara II., nezdá se to zdaleka vyloučené. Vzhledem k tomu, že Heidenreich, jak vyplývá z celého jeho dalšího života, byl mužem nadaným a schopným, jistě svůj talent projevoval již v mládí. V takovém případě se zdá dost pravděpodobné, že mohl být povolán k diplomatickým úkolům ještě dříve, než vystoupal v hierarchii svého kláštera až k opatské hodnosti. V cisterciáckém prostředí by nešlo o nic nezvyklého. Vzpomeňme jen Petra Žitavského a jeho role v letech 1309–1310, kdy se jako kaplan zbraslavského opata Konráda podílel na jednáních o nástupu Lucemburků na český trůn, a v této záležitosti s ním nejen sdílel většinu diplomatických cest, ale byl též pověřován samostatným jednáním.⁵²

S budoucím zbraslavským opatem Konrádem se setkáváme v pramenech poprvé v roce 1285, kdy přešel ze sedleckého kláštera, kde působil pod opatem Heidenreichem, do Oseka, aby zde vystřídal v čele kláštera Dětricha III., který odcházel do Valdsas.⁵³ V roce 1285 tak shledáváme všechny tři budoucí důvěrníky Václava II. ve vysokých církevních hodnostech. Působili již tehdy také na pražském dvoře?

Dětrich Valdsaský, Heidenreich Sedlecký a Konrád Osecký jako opati významných klášterů nesporně měli na Pražský hrad přístup a zřejmě zde také od počátku Václavovy vlády alespoň občas pobývali.⁵⁴ Otázka, která nás zajímá, však zní, kdy

⁵¹ Petr CHARVÁT, *Přemysl Otakar II. a poslední křížová výprava*, in: Odorik z Pordenone: Z Benátek do Pekingu a zpět. Setkávání na cestách Starého světa ve 13. a 14. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference, Plzeň 13.–14. listopadu 2006, *Colloquia mediaevalia Pragensia* 10, Petr Sommer – Vladimír Liščák (edd.), Praha 2008, s. 125–135.

⁵² *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 124–127, 133–156. Samostatně byl v roce 1309 poslán Petr Žitavský k Elišce Přemyslovně, aby jí sdělil výsledek jednání s Jindřichem VII., Tamtéž, s. 127. Opatem se však stal až v roce 1316.

⁵³ K odchodu Dětricha – *Ottonis Chronicon Waldsassense*, s. 68–71. Ke Konrádovu oseckému působení *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 294. Konrád zůstal v čele oseckého kláštera dva roky, a poté se vrátil jako převor do Sedlce, kde setrval až do své volby zbraslavským opatem. Ani on nebyl neznámou osobou, neboť ho již dříve chtěli za opata mniši v saském Grünhainu.

⁵⁴ Přítomnost Dětricha Valdsaského *in palatio Pragensi* dokládá listina z roku 1287, která se týká darování jakýchsi statků valdsaskému klášteru, jež se událo v přítomnosti Václava II., RBM II, č. 1409, s. 605–606.

získali královo přátelství a stali se jeho důvěrníky? *Zbraslavská kronika* i písemné prameny dokládají úzké kontakty s panovníkem od roku 1290 (resp. 1291), kdy se začalo připravovat založení zbraslavského kláštera. Heidenreich, o němž říká Ota Zbraslavský, že křtil všechny děti krále Václava, musel však získat panovníkovu důvěru ještě před květnem 1288, kdy se narodil první syn Václava II.⁵⁵ Vyloučit nelze, že na sblížení cisterciáků s Václavem II. měl vliv příchod královny Guty do Prahy v roce 1287. Guta byla duchovním osobám velmi nakloněná a jak vyplývá i z jejího pozdějšího vztahu ke zbraslavskému klášteru, kultivovaní cisterciáci jí byli velmi blízcí.⁵⁶ V roce 1287, kdy Guta přišla do Prahy, mohli mít i společný zájem – odstranění Závíše z Falkenštějna, v němž spatřovali hrozbu pro vládu mladého Václava II.⁵⁷ Skutečností, že stáli blízko panovníkovi již v době, kdy rozhodoval o osudu Závíše z Falkenštejna, zdá se nasvědčovat fakt, že po Závíšově smrti získali na pražském dvoře preferované postavení. Zmiňme nejprve Dětricha, kterého zbraslavský kronikář charakterizuje jako muže prozíravého a ctěného v celém řádu. Údajně na jeho radu povolal Václav II. v roce 1290 do Prahy bamberského biskupa Arnolda, kterému svěřil významné pravomoci ve správě země.⁵⁸ V letech 1291–1292 se Dětrich jako *pater–abbas* sedleckého kláštera podílel na založení zbraslavského opatství a spolu s opaty Heidenreichem a Konrádem jel na králův příkaz do Cîteaux, aby tam žádal o připojení nového ústavu k cisterciáckému řádu.⁵⁹ Úzký vztah Václava II. k opatu Dětrichovi v letech 1290–1292 dosvědčuje také série sedmi královských listin vydaných pro valdsaský ústav.⁶⁰ V dalších letech se patrně vztahy mezi Václavem II. a Dětrichem Valdsaským utlumily, neutichly však úplně. Dětrich se pravděpodobně zúčastnil Václavovy korunovace a slavnostního položení základního kamene zbraslav-

⁵⁵ Prvorozený syn Václava II. Přemysl Otakar spatřil světlo světa 6. května 1288, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 30, k datu narození srovnej poznámka 3 – zmínka o tom, že Heidenreich křtil všechny královy děti, Tamtéž, s. 36. Listinné doklady uvádějí Heidenreichovo jméno poprvé v říjnu 1290, RBM II, č. 1517, s. 653.

⁵⁶ *Zbraslavská kronika* označuje Gutu „*regina piissima*“, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 79. Guta Habsburská měla z trojice zmíněných cisterciáckých opatů nejbližší ke Konrádovi, kterého v roce 1297 určila vykonavatelem své závěti, Tamtéž, s. 79.

⁵⁷ Protizávíšovské stanovisko jasně deklaruje *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 31–32.

⁵⁸ „*Eo eciam tempore abbas Theodericus, nacione Thuringus, monasterio Waldsachensi prefuit, quem similiter Wenceslaus rex ob magne industrie sue merita arcus adamavit. Hic erat in agendis strenuus, in proferendis providus et in toto ordine vir utique venerabilis et acceptus*“, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 37. K povolání Arnolda Bamberského, Tamtéž, s. 38.

⁵⁹ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 55.

⁶⁰ RBM II, č. 2731, s. 1194; RBM IV, Josef Emler (ed.), Praha 1882, č. 1879, s. 743; č. 1880, s. 743; č. 1886, s. 744; č. 1887, s. 744; č. 1893, s. 747; *Formulář Tobiáše z Bechyně*, Jan Bedřich Novák (ed.), Praha 1903, č. 203, s. 159.

ského kláštera v červnu 1297.⁶¹ Opatem valdsaským zůstal pravděpodobně do roku 1304 a poté odstoupil. V klášteře však přijal roli převora a žil zde až do roku 1311.⁶²

Ještě bližší vztah než k Dětrichovi Valdsaskému pojil Václava II. k sedleckému opatovi Heidenreichovi.⁶³ Heidenreichova účast na dvorském životě byla zřejmě, alespoň v době kolem roku 1291, každodenní.⁶⁴ Právě do Heidenreichových rukou král vložil v roce 1292 velkolepé založení cisterciáckého opatství, ačkoliv, jak popisuje *Zbraslavská kronika*, si byl dobře vědom toho, že by měl jako mateřský ústav pro svůj klášter zvolit některou ze starších panovnických fundací.⁶⁵ Po vzniku zbraslavského kláštera se okruh králových rádců rozšířil o třetího cisterciáka, prvního zbraslavského opata Konráda,⁶⁶ jehož jsme poznali o několik let dříve v roli opata osekého.

⁶¹ Den po své korunovaci vydal Václav II. pro valdsaský klášter konfirmaci, jež měla velmi slavnostní charakter, neboť spoluvydavateli byli mohučský arcibiskup Gebhard, markrabě bramborský Oto IV. a saský vévoda Albert, RBM IV, č. 1909, s. 751. Je dosti nepravděpodobné, že by dokument vznikl bez účasti valdsaského opata.

⁶² *Ottonis Chronicon Waldsassense*, s. 68. Vzhledem k datacím *Valdsaské kroniky*, které si vzájemně neodpovídají, kladou někteří autoři jeho abdikaci již k roku 1302. Činí tak například Rudolf LANGHAMMER, *Waldsassen Kloster und Stadt I. Aus der Geschichte der ehemals reichsunmittelbaren und gefürsteten Zisterzienser-Abtei bis zur Reformation*, Waldsassen 1936, s. 210.

⁶³ „Fuit in diebus istis vir vite venerabilis in Scedlicz Heidenricus nomine Cisterciensis ordinis, qui tantam in conspectu regis Wenceslai invenit familiaritatis gratiam, ut eum omnium secretorum suorum perfecte de ipso presumendo consciunt efficeret“, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 36. Heidenreich stál v čele sedleckého kláštera v letech 1281/2–1320. Již počátek jeho vlády znamenal nesmírný finanční vzestup ústavu, když se začala rozvíjet těžba stříbra v Kutné Hoře. Klášter měl podíl na zisku z dolování, neboť kutnohorská ložiska se do značné míry nacházela na původních sedleckých pozemcích. K osobnosti opata Heidenreicha Jana HYNKOVÁ, *Heidenreich Sedlecký*, in: 900 let cisterciáckého řádu, Kateřina Charvátová (ed.), Praha 2000, s. 97–160, pro postavení Heidenreicha na dvoře Václava II. jsou relevantní strany 101–111. K cisterciákům na dvoře posledních Přemyslovců srovnej dále Marie BLÁHOVÁ, *Cisterciáci ve službách české politiky za posledních Přemyslovců a při nástupu Lucemburků*, in: *Klasztor w społeczeństwie średniowiecznym i nowożytnym*, Opole–Wrocław 1996, s. 363–368. Ke dvoru Václava II. srovnej Dana MALÁ, *Skladba pražského dvora za vlády Václava II.*, MHB 9, Praha 2003, s. 97–163; Dana DVOŘÁČKOVÁ–MALÁ, *Familiares regis. Duchovenstvo na dvoře Václava II.*, in: *Od knížat ke králům. Sborník k šedesátým narozeninám profesora Josefa Žemličky*, uspořádali Eva Doležalová a Robert Šimůnek ve spolupráci s Danou Dvořáčkovou–Malou a Alešem Pořízkou, Praha 2007, s. 165–176.

⁶⁴ Následující zmínka se vztahuje k setkání krále a Heidenreicha, který se vracel ze zasedání generální kapituly v Cîteaux: „...sed ipse rex absenciam diuturnam difficulter sustinuit, eundem cum hilaritate suscipiens, ne ab ipso recederet, sibi confidenter iniunxit Abbas autem voluntati regiae, ut decuit complacere desiderans, circa eum mansit, et sicut antea consueverat, ipsius curiam horis competentibus cottidie visitavit“, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 37.

⁶⁵ Tamtéž, s. 37.

⁶⁶ Tamtéž, s. 70: „...dominus Chunradus, Aule Regie abbas primus, ceteris familiaribus regi familiarior“.

O úzkém kontaktu krále Václava a opatů Heidenreicha a Konráda nevypovídá jen *Zbraslavská kronika*, skutečně mimořádné postavení těchto prelátů dosvědčuje také diplomatický materiál. Dle *Zbraslavské kroniky* křtil Heidenreich všechny děti Václava II, a proto prý ho král oslovoval kmotře.⁶⁷ Tuto nevšední titulaturu potvrzují také dvě panovníkovy listiny, v nichž se označení kmotr v souvislosti s Heidenreichem používá.⁶⁸ Velmi výmluvnou ve vztahu obou opatů ke královskému dvoru je také listina Bonifáce VIII. z roku 1297, z doby před korunovaci Václava II. a královny Guty, jíž papež pověřil Heidenreicha Sedleckého a Konráda Zbraslavského, aby krále a královnou před korunovačním obřadem vyzpovídali.⁶⁹ Křtění královských dětí, zpověď panovníka a jeho choti před korunovaci, to vše jsou úkony, při nichž si daleko spíše umíme představit biskupy, než pouhé opaty. Listiny konečně potvrzují i přítomnost opatů Heidenreicha a Konráda u lůžka umírajícího Václava II., o kterém hovoří *Zbraslavská kronika*.⁷⁰

V případě zmíněných dvou opatů a též Dětricha Valdsaského není pochyb o tom, že přináleželi ke královu užšímu dvoru, ba co více, že byli členy jeho rady a výkonnými diplomaty. Jmenujme jenom několik dokladů zachovaných ve *Zbraslavské kronice*. V roce 1292 pověřil Václav II. opaty Dětricha Valdsaského, Heidenreicha Sedleckého a Konráda Zbraslavského, aby v Cîteaux královým jménem požádali o připojení nově založeného opatství na Zbraslavi k cisterciáckému řádu.⁷¹ O čtyři léta později požádal král Konráda Zbraslavského, aby ze Švábska do Prahy přivedl jeho ovdovělou sestru Anežku, vdovu po Rudolfu Habsburském Mladším. Heidenreicha naopak vyslal roku 1300 spolu s Benešem z Vartenberka do Žitavy v ústrety své nevěstě, mladičké Rejčce, jejíž ruka měla zvýšit jeho nároky na vládu ve Velko-

⁶⁷ Král „...ac ipsum preferendo ceteris non aliter, quam compatrem carissimum appellaret. Nec immerito conpater a rege appellari debuit, qui omnes suos liberos, quos habuit, de sacre regenerationis lavacro iuxta consuetudinem ecclesie elevavit“, Tamtéž, s. 36.

⁶⁸ V roce 1291 vydal Václav II. listinu „Heydenrici, abbatis monasterii Sedlicensis, compatriis nostri karissimí“, RBM II, č. 1538, s. 663. V roce 1299 odůvodnil vydání jiného dokumentu slovy „...fratris Heydenrici, compatriis nostri dilecti, supplicationibus inclinati“, RBM II, č. 1832, s. 785–786.

⁶⁹ RBM II, č. 1746, s. 750.

⁷⁰ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 97–98. Jako svědky na listinách vydaných panovníkem nacházíme Heidenreicha Sedleckého a Konráda Zbraslavského v posledních dnech králova života, od 13. do 20. června 1305, RBM II, č. 2041, s. 882; č. 2046, s. 884.

⁷¹ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 55. Kontakty se Cîteaux, jež započaly již roku 1291 zprostředkoval nejprve pravděpodobně opat Heidenreich, *Statuta III*, 1291, č. 59, s. 257, a později Konrád Zbraslavský, *Statuta III*, 1294, č. 75, s. 276, 1302; č. 7, s. 308, 1305; č. 5, s. 314. Není vyloučeno, že těchto kontaktů bylo více, než prameny zachytily. Ke vztahu Václava II. a generální kapituly cisterciáckého řádu Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Václav II. a Cîteaux*, in: *Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky*, uspořádali Eva Doležalová a Robert Šimůnek ve spolupráci s Danou Dvořáčkovou–Malou a Alešem Pořízkou, Praha 2007, s. 158–164.

polsku a s ním spojeném Gdaňském Pomoří.⁷² Jeden z nejdůležitějších královských úkolů dostali oba opati v samém závěru králova života, kdy je pověřil, aby se stali vykonavateli jeho závěti.⁷³

Ve spojení s královskou rodinou zůstali oba cisterciáci i po smrti Václava II., kdy se aktivně zúčastnili jednání o nástupu lucemburské dynastie na český trůn; Konrád Zbraslavský pracoval ještě řadu let jako diplomat královské rodiny, především pak Elišky Přemyslovny. To však bychom překročili rámec doby přemyslovské. Na tomto místě proto jen konstatování, že dvorské působení Heidenreicha Sedleckého a Konráda Zbraslavského neskončilo smrtí Václava II., ale mělo své pokračování v letech 1309–1319.⁷⁴

Již jsme konstatovali, že Heidenreich Sedlecký, Konrád Zbraslavský a Dětrich Valdsaský přináleželi k užšímu dvoru Václava II., a že byli alespoň v některých dobách královými rádci. Budeme-li chtít odpovědět na otázku, zda bylo jejich postavení výjimečné, či zda vyplynulo z předchozího vývoje, přikloním se k vysvětlení prvnímu. Nedomnívám se, že by cisterciáci zvolna stoupali na politickém žebříčku a svého vrcholu dosáhli na přelomu 13. a 14. století, ale že blízký vztah Václava II. k Dětrichovi Valdsaskému, Heidenreichovi i Konrádovi vznikl na jedné straně díky osobnostnímu založení panovníka, jemuž vzdělání a světa znalí cisterciáci mohli vyhovovat jako partneři při rozvíjení politických plánů i při jejich realizaci. Zároveň se však také odvažují odhadovat, že výběr těchto osobností, které Václav II. povýšil na své rádce, mohl být i věcí náhody, že se s nimi potkal v některém důležitém okamžiku svého života, kdy mu prokázali platné služby. Osobně si myslím, že touto dobou mohl být rok 1288, kdy se Václav II. chtěl osvobodit od Záviše z Falkenštejna, a pro svůj čin potřeboval stejně tak souhlas duchovních osob jako jejich útěchu. Fakt, že vzájemný vztah s Heidenreichem a Konrádem přetrval až do konce Václavovy vlády, mohl mimo jiné vyplývat i ze skutečného přátelství či spíše z téměř synovského vztahu, jaký snad Václav vůči výrazně starším prelátům, zejména pak Heidenreichovi, pociťoval.

Stále hovoříme o představitelích sedleckého, zbraslavského a v prvních letech Václavovy vlády i valdsaského kláštera. Jak tomu však bylo za vlády Václava II. s představiteli dalších řádových domů v zemi? *Zbraslavská kronika* o nich až na výjimky nehovoří, jejich vztah k panovníkovi pak nezmiňuje vůbec. Významnější se v tomto případě zdá být výpověď diplomatického materiálu, a to zejména srovnání počtu listin, jež král během své vlády pro jednotlivé cisterciácké kláštery v Čechách

⁷² Petra Žitavského *Kronika zbraslavská*, s. 67, 85.

⁷³ Tamtéž, s. 93. Konrád a Heidenreich se stali dvěma ze čtyř králem určených vykonavatelů závěti.

⁷⁴ Blíže k tomu Tamtéž, s. 122–251.

a na Moravě vydal.⁷⁵ Z tabulky znázorňující počet listin vydaných králem Václavem II. pro jednotlivé české a moravské cisterciácké kláštery a též pro ústav valdsaský jasně vyplývají nadstandardní vztahy Václava II. se sedleckým a valdsaským klášterem. Lze-li vydávání listin chápat jako odraz kontaktů mezi Václavem II. na straně jedné a opaty Dětrichem Valdsaským a Heidenreichem Sedleckým na straně druhé, pak stojí za pozornost skutečnost, že oba řádové domy dostaly nejvíce těchto písemností v letech 1290–1292, v době, kdy se připravovalo a realizovalo založení kláštera Aula Regia na Zbraslavi. Mimořádně vysoký počet listin, jež vzešly z panovnícké kanceláře, stejně jako koncentrace značné části z nich do období 1290–1292, odpovídá líčení *Zbraslavské kroniky*, která zmiňuje v tomto období častou přítomnost obou opatů na královském dvoře. Zbraslav ve srovnání s valdsaským a sedleckým klášterem získala listin relativně málo, v době častého osobního styku panovníka s jeho fundací, nebylo patrně písemné pořízení vždy nutností. V rámci zbraslavských listin si pak zaslouží pozornost dvě zakládací listiny z let 1292 a 1304, jež klášteru přičly mimořádně rozsáhlý majetek, stejně jako četná privilegia. Ostatní cisterciácké kláštery stály zjevně ve stínu těchto preferovaných opatství.

Po smrti Václava II. se patrně postavení cisterciáků na pražském dvoře změnilo. Václav III. dával přednost jiným rádcům a někdejší přátele svého otce ze Sedlce a Zbraslavi patrně příliš nevyhledával. *Zbraslavská kronika* sice zdůrazňuje vliv opata Konráda na změnu chování mladého panovníka v roce 1306, její výklad však může být značně nepřesný.⁷⁶ Nejen, že existuje i jiné dobové vysvětlení královy proměny, odtažitý vztah mezi Václavem III. na straně jedné a opaty Heidenreichem a Konrádem na straně druhé ukazuje i králova vlastní fundace. Tak daleko sice mladý panovník otcovy šlápěje neopustil, aby se rozhodl pro založení kláštera zcela jiného řádu než cisterciáckého.⁷⁷ Otcem opatem však neurčil ani opata Heidenreicha, ani Konráda, ale obrátil se na tradiční klášter plaský, první přemyslovský řádový dům v zemi, kterému dal přednost jak před Sedlcem, tak i před otcovou Zbraslaví.⁷⁸ Tato odlišnost jasně vyvstává ve srovnání s pozdějším založením vdovy po Václavu II.

⁷⁵ Z listiny se ojedinele dovídáme o přítomnosti oseckého opata při lenní přísaze Kazimíra Opolského, kterou tento hornoslezský kníže složil Václavu II. v roce 1289, RBM II, č. 1466, s. 628–630. Snad jde o opata Jindřicha, jehož úřad je doložen v letech 1289–1298.

⁷⁶ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 107. Josef Šusta srovnává názor *Zbraslavské kroniky* s postřehy Otakara Štýrského, který tuto změnu připisuje vlivu měšťanů na krále, Josef ŠUSTA, *České dějiny II/1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1935, s. 682.

⁷⁷ V tomto svém názoru se liším od výsledků práce Karel MARÁZ, *Václav III. (1289–1306). Poslední Přemyslovec na českém trůně*, České Budějovice 2007, s. 87, který zdůrazňuje kontinuitu vlády Václava III. s panováním jeho otce a důvěruje líčení Petra Žitavského o dobrých vztazích mladého krále s opaty Heidenreichem a Konrádem.

⁷⁸ RBM II, č. 2090, s. 902.

Elišky Rejčky na Starém Brně, která svůj ústav stejně jako její zesnulý manžel podřídila sedleckému klášteru.⁷⁹

Závěr

Máme-li zrekapitulovat vztah cisterciáků a přemyslovského dvora, můžeme říci, že od příchodu řádu do Čech se opati a snad i další cisterciáčtí preláti v prostředí pražského knížecího a později královského dvora pohybovali. Jaké bylo jejich postavení mezi dvořany nevíme, odhadujeme však, že až po dobu vlády Přemysla Otakara II. náleželi jen k širšímu dvoru a pouze příležitostně rozšiřovali svou přítomností řady osob obklopujících panovníka. K užšímu panovnickému dvoru patřili jistě oba zemští biskupové cisterciáckého původu, Gotpold a zejména pak Robert Olomoucký, který stál v čele své diecéze bezmála čtyři desetiletí a bezpochyby náležel k blízkým spolupracovníkům jak Přemysla Otakara I., tak Václava I. Postavení panovníkových rádců se těšili také tři z cisterciáckých opatů doby Václava II. – Dětrich Valdsaský, Heidenreich Sedlecký a Konrád Zbraslavský. Ve všech uvedených případech šlo o výjimky, jež vycházely z konkrétních příčin, např. z osobní schopnosti jednotlivých prelátů, či v případě Gotpoldově z příbuzenských vazeb s panovnickým dvorem, nikoliv o obecný vliv cisterciáckého řádu. Sama příslušnost k cisterciáckému řádu, byť posílená opatským úřadem, v přemyslovských Čechách zjevně příslušnost k užšímu panovnickému dvoru nezaručovala.

---

⁷⁹ Podřizenost kláštera na Starém Brně vyplývá z listin. Poprvé lze tento vztah najít v dokumentu z roku 1326, *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae VI*, Joseph Chytil (ed.), Brno 1854, č. 300, s. 232.

Listiny vydané Václavem II. pro cisterciácké kláštery⁸⁰

Klášter	CELKOVÝ Počet listin	Roky vydání	Poznámka
Sedlec	12	1290 (2x), 1291(2x), 1292(2x), 1295, 1299 (3x),1305 (2x)	
Plasy	3	1283, 1286, 1289	
Pomuk *	3	?	Listiny známy pouze z formulářové sbírky
Hradiště *			
Osek	1	1292	
Velehrad	2	1295, 1301	
Žďár	2	1284, 1293	
Vyšší Brod	4	1290 (2x), 1292, 1302	
Vizovice			
Zlatá Koruna	3	1284 (3x)	
Svaté Pole *			
Zbraslav	3	1292, 1293, 1304	
Valdsasy	11	1285, 1290(4x), 1291(3x), 1292, 1294,1297	

* Klášter nemá zachován archiv

⁸⁰ Sedlec – RBM II, č. 1517, s. 653; č. 1523, s. 656; č. 1538, s. 663; č. 1562, s. 670–671; č. 1697, s. 729; č. 1832, s. 785–786; č. 1833, s. 786; č. 2028, s. 877–888; č. 2042, s. 882; RBM IV, č. 422, s. 173–174. Plasy – RBM II, č. 1300, s. 561; č. 1380, s. 594; č. 1488, s. 641. Pomuk – RBM II, č. 2490, s. 1071; č. 2491, s. 1071; č. 2492, s. 1072–1073. Osek – RBM II, č. 1584, s. 682. Velehrad – RBM II, č. 1678, s. 721; č. 1876, s. 807. Žďár – RBM II, č. 1323, s. 720; č. 1617, s. 694. Vyšší Brod – RBM II, č. 1497, s. 644; č. 1519, s. 654; č. 1581, s. 680–681; č. 1929, s. 831. Zlatá Koruna – RBM II, č. 1307, s. 564; č. 1308, s. 564; č. 1309, s. 564–565. Zbraslav – *Listy kláštera sedleckého*, Historický archiv 23, Ferdinand Tadra (ed.), Praha 1904, č. 1, s. 1–2; č. 2, s. 3–4; č. 15, s. 8–10. Valdsasy – RBM II, č. 1310, s. 565; č. 2731, s. 1194; č. 2755, s. 1204; RBM IV, č. 1879, s. 743; č. 1880, s. 743; č. 1886, s. 744; č. 1887, s. 744; č. 1893, s. 747; Miloslav POJSL – Ivan ŘEHOLKA – Ludmila SULITKOVÁ, *Panovnická kancelář posledních Přemyslovců Václava II. a Václava III.*, SAP 24, 1974, č. 69, s. 355; č. 84, s. 356.

CISTERCIANS AT THE COURT OF THE LAST PŘEMYSLIDS

Written sources attest to the presence of Cistercian abbots, and possibly other dignitaries as well, at the ducal and later royal court of Prague. No data on their particular position are available to us, but we believe that up to the regnal period of king Přemysl Otakar II (1253–1278) they belonged to the wider court circles, and only occasionally added up by their presence to the numbers of persons accompanying the king. The narrower kingly retinue certainly included both the land's bishops of Cistercian origin, Gotpold and especially Robert of Olomouc, who directed his see for nearly four decades, and definitely belonged to close collaborators of both kings Přemysl Otakar I (1197–1230) and Václav I (1230–1254). The status of royal councilors was also enjoyed by three Cistercian abbots of the age of king Václav II (1283–1304), Theodorich (Děřřich) of Waldsassen, Heidenreich of Sedlec and Conrad of Zbraslav (Königsaal, Aula Regia). All these cases were exceptional, based on singular circumstances, such as individual talents of particular abbots, or, in Gotpold's case, on kinship ties with the sovereign's court, and hardly reflex a wider influence of the Cistercian order. The mere fact of wearing a Cistercian frock, albeit enhanced by the dignity of an abbot, hardly sufficed to admit its bearer to the narrower court circles of Přemysl–dynasty court in Bohemia.

Translated by Petr Charvát

KE SKLADBĚ DVORA OLOMOUCKÝCH BISKUPŮ VE 13. STOLETÍ*

Dalibor JANIŠ

Olomoučtí biskupové hráli od poloviny 12. století důležitou roli v dějinách Moravy i celého českého státu. V průběhu 12. a 13. století biskupství získalo poměrně rozsáhlé statky, na kterých byl v průběhu druhé poloviny 13. století vytvořen lenní systém, který přetrval – byť ve formální podobě – až do poloviny 19. století.¹ S rozvojem lenního systému úzce souvisí problematika dvora olomouckých biskupů, kterému až donedávna nebyla věnována soustavnější pozornost.²

---

* Studie vznikla v rámci výzkumného záměru Historického ústavu AV ČR, v. v. i., *Český dějinný prostor v evropském kontextu. Diverzita, kontinuita, integrace* (AV0Z80150510).

¹ K majetkovým poměrům biskupství ve středověku i raném novověku doposud chybí podrobnější analýza. Pro 12. století srovnej zejména studie Jana Bistřického, z nichž novější: Jan BISTŘICKÝ, *Zdikovy listiny*, Český časopis historický 96, 1998, s. 292–306, zde i odkazy na starší literaturu. Pro vrcholný středověk zejména Libuše HRABOVÁ, *Ekonomika feudální državy olomouckého biskupství ve druhé polovině 13. století*, Praha 1964; Jaroslav BAKALA, *Moravsko-slezské pomezí v proměnách 13. věku. Výbor z článků a studií*, Brno 2002 (souborné vydání jeho starších dílčích prací); TÝŽ, *Osídlení Místecka a Brušperska v období vrcholného feudalismu*, Frýdek–Místek 1983; Ladislav HOSÁK, *Středověké osídlení a kolonisace mezi Odrou, Ostravicí a Bezkydami*, Časopis Společnosti přátel starožitností 64, 1956, s. 17–22; TÝŽ, *Historický místopis hradskeho obvodu olomouckého do pol. 14. století*, in: Sborník prací historických, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Historica VII, Praha 1964, s. 45–90 a řada dalších prací Ladislava Hosáka.

² Ze starší literatury nejvíce dílčích dokladů přináší František Václav PERÍNKA, *Dějiny města Kroměříže*, 1. díl (Doba do roku 1620), Kroměříž 1913; TÝŽ, *Kroměříž za doby biskupa Stanislava Tuřího*, Časopis Matice moravské 36, 1912, s. 54–70, 215–230. Nověji věnoval středověkému dvoru olomouckých biskupů samostatnou sondu Tomáš BALETKA, *Na dvoře olomouckých biskupů na přelomu 14. a 15. století*, in: Pater familias. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. Dr. Ivana Hlaváčka, Jan Hrdina (ed.), Praha 2002, s. 339–356. Hlavní pozornost se prozatím obrací k biskupskému dvoru v 16. a částečně také v 17. století: Tomáš BALETKA, *Dvůr olomouckého biskupa Stanislava Thurza (1497–1540), jeho kancelář a správa biskupských statků*, Sborník archivních prací 54, 2004, s. 3–236; TÝŽ, *Dvůr olomouckého biskupa Stanislava Thurza (1497–1540)*, in: Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku, Opera Historica 7, Václav

Otázku základního vymezení dvora olomouckých biskupů nedávno nastínil Tomáš Baletka. S odkazem na formální členění podobných, zejména zeměpanských dvorů konstatuje jeho dvě základní podoby. K širšímu dvoru náleželi zejména všichni biskupovi manové, přičemž institucionálním vyjádřením celé lenní soustavy byl zejména manský soud v čele s hofrychtěrem. Jako užší dvůr lze potom vymezit okruh osob, které se kolem biskupa pohybovaly téměř stabilně. Vedle světských dvořanů k nim lze počítat také některé duchovní osoby (zejména kaplany a notáře).³ V případě užšího dvora je pak nutné rozlišovat jeho vnitřní hierarchii, tedy odlišovat urozené dvořany (v čele s dvorskými hodnostáři) od pouhých služebníků a zaměstnanců, kteří zajišťovali běžný chod dvora a biskupovy rezidence. V biskupově blízkosti se pravidelně také objevovala řada kleriků z celé diecéze, zejména z řad členů olomoucké a kroměřížské kapituly. Jejich přítomnost u biskupa souvisela s jeho postavením ordináře. Spirituální správa diecéze tvořila zcela oddělenou složku od ostatních správních struktur dvora a s ohledem na roli biskupa byla samozřejmě klíčová. Zůstává potom předmětem dalšího výzkumu, nakolik tvořily konkrétní duchovní osoby součást širšího či užšího biskupova dvora.⁴

Lze předpokládat, že dvůr olomouckých biskupů se mohl utvářet patrně již kolem poloviny 12. století, tedy v době episkopátu Jindřicha Zdíka, konkrétní doklady o osobách, které se pohybovaly v biskupově blízkosti, však chybí. Obecně můžeme předpokládat, že šlo především o členy olomoucké kapituly, kteří patrně společně s biskupem sídlili v nově vybudovaném románském paláci u kostela sv.

Bůžek – Pavel Král (edd.), České Budějovice 1999, s. 361–382; Jaroslav PÁNEK, *Renesanční dvůr olomouckého biskupa – obecné a zvláštní rysy*, in: Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků, Opera Historica 3, Václav Bůžek (ed.), České Budějovice 1993, s. 167–178; TÝŽ, *Dvůr olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského ve světle hofmistrovské instrukce z roku 1592*, in: Seminář a jeho hosté. Sborník prací k 60. narozeninám doc. Dr. Rostislava Nového, Zdeněk Hojda – Jiří Pešek – Blanka Zilynská (edd.), Praha 1992, s. 189–199; Radmila PAVLÍČKOVÁ, *Sídla olomouckých biskupů. Mecenáš a stavebník Karel z Liechtensteinu–Castelkorna 1664–1695*, Olomouc 2001; Ondřej JAKUBEC, *Kulturní prostředí a mecenát olomouckých biskupů potridentské doby*, Olomouc 2003; Jana ŠENKÝŘOVÁ, *Šlechtické spory o hrdlo, čest a poctivost před manským soudem olomouckých biskupů ve světle „rokové knihy“*, in: Ročenka Státního okresního archivu v Olomouci 10 (29), 2001, s. 175–195.

³ T. BALETKA, *Na dvoře olomouckých biskupů*, s. 341; TÝŽ, *Dvůr olomouckého biskupa*, s. 49–52. Srovnej také Ivan HLAVÁČEK, *Dvůr a rezidence českých panovníků doby přemyslovské a raně lucemburské. Stručný přehled vývoje a literatury pro dobu do roku 1346*, in: Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku, Opera Historica 7, Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), České Budějovice 1999, s. 66–67.

⁴ Na příkladě dvora pražských (arci)biskupů se touto problematikou zabývala Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Biskupské a arcibiskupské centrum ve středověké Praze*, Pražský sborník historický 27, 1994, s. 9–10, 15–16. Pro prostředí dvora olomouckého biskupa Stanislava Thurza T. BALETKA, *Dvůr olomouckého biskupa*, s. 51–52.

Václava v areálu olomouckého hradu.⁵ Ojedinělý údaj o biskupově doprovodu přináší letopis kanovníka Vincencia v souvislosti s přepadením biskupa Zdíka v roce 1145, po jeho setkání s Konrádem Znojenským u úsobrněnské celnice. Biskup nocoval ve dvoře v nejmenované vsi, která velmi pravděpodobně náležela ke statkům biskupství. Podrobná zpráva o přepadení bojovníky úředníků Konráda a Vratislava zmiňuje, že biskupa Zdíka doprovázelo několik duchovních osob – jakýsi Mukař, mnich šedého řádu (*grisii ordinis monachus*) a dále několik řeholních kanovníků (*eiusdem ordinis ... quosdam regulares canonicos*), z nichž byl výslovně jmenován vážně zraněný Lukáš.⁶ Zdíkovy průvodce tak představovali řeholní kanovníci sv. Augustina, náležející patrně ke strahovskému premonstrátskému konventu. V případě Mukaře šlo o cisterciáka, přičemž v textu letopisu použitý obrat *eiusdem ordinis* se nevztahoval k jeho řeholi, což by nedávalo smysl, ale k osobě biskupa Zdíka, o kterém se hovoří v předchozích pasážích, a který také zachovával pravidla řehole sv. Augustina.⁷ V souvislosti s přepadením se nabízí otázka, zda biskupa a jeho družinu doprovázeli také nějakí bojovníci, kteří by zajišťovali jejich ochranu. Biskup cestoval původně s průvodem olomouckého knížete Oty, později se však od něho odpojil. Přepadení bylo naplánováno patrně s ohledem na jeho snadnou proveditelnost. Vincencius zaznamenal, že útočníci dvůr obklíčili, zapálili a pobrali mnohé věci, mezi kterými jsou zmíněni také koně bojovníků (*militum dextrarios*), o bojovnících samých či jejich odporu však nic neříká.⁸

Z doby o něco málo mladší a ze stejného pramene je doloženo, že vlastními bojovníky disponoval v roce 1158 na výpravě k Milánu pražský biskup Daniel (jednoho z nich, štítníka Mladorku, uvádí Vincencius i jménem). Vedle bojovníků (*cum militia sua*) doprovázelo biskupa i několik kaplanů.⁹ V roce 1177 se v závěru svědečné řady v listině pražského biskupa Bedřicha objevuje 16 osob, souhrnně označených jako *milites episcopi*. Sedm z nich zastávalo dvorské hodnosti: *camerarius*,

⁵ Srovnej Pavel MICHNA – Miloslav POJSL, *Románský palác na Olomouckém hradě, Archeologie a památková obnova*, Brno 1988, s. 194–214; *Národní kulturní památka Přemyslovský palác v Olomouci*, Marek Perůtka (ed.), Olomouc 1988, s. 29–33.

⁶ *Letopis Vincencia*, *Fontes rerum Bohemicarum* II, Josef Emler (ed.), Praha 1875, s. 414–415; *Letopisy hradištsko-opatovické*, FRB II, Praha 1875, s. 398–399. K místu přepadení nověji Pavel BOLINA, *Kde byl přepaden biskup Jindřich Zdík roku 1145*, ČMM 122, 2003, s. 343–373.

⁷ K osobě biskupa Zdíka srovnej zejména Jan BISTRICKÝ, *Jindřich Zdík a jeho doba*, in: Sborník k 850. výročí posvěcení katedrály sv. Václava v Olomouci, Jan Bistřícký – Miloslav Pojzl (edd.), Olomouc 1982, s. 7–20. K jeho vztahu k cisterciákům srovnej Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420*, 1. svazek, Praha 1998, s. 61–62.

⁸ *Letopis Vincencia*, s. 415.

⁹ Tamtéž, s. 429, 433; Z. HLEDÍKOVÁ, *Biskupské a arcibiskupské centrum*, s. 7.

dapifer, *pincerna*, *subdapifer*, *agaso*, *subpincerna* a *subcamerarius*.¹⁰ Uvedené pořadí nepochybně odráželo i míru jejich důležitosti; biskupův *camerarius* Hartleb se připomíná již k roku 1175.¹¹ Konstituování dvora souviselo především s původem a sociálním postavením osob jednotlivých biskupů, nikoliv pouze se samotným biskupským úřadem.¹² Zřetelně se potřeba dvorské reprezentace projevila v době episkopátu Jindřicha Břetislava. V roce 1184 jsou ve svědečné řadě jmenováni jako *maiores curie nostre* komorník Odolen, jídlonoš Hartleb a dva členové dvora bez uvedení titulu. Podobná skladba hlavních dvorských hodnostářů se objevuje v dalších dvou biskupových listinách (1190, 1184/1192).¹³ Z uvedených, byť nepočtených dokladů zřetelně vyplývá, že k nejdůležitějším úřadům na biskupově dvoře patřil komorník a jídlonoš. Tato skladba a význam dvorských úřadů v podstatě kopíruje knížecí, resp. královský dvůr.¹⁴ Identita v personálním obsazení některých hodností ukazuje i na jistou stabilitu a kontinuitu dvora bez ohledu na změny na biskupském stolci.¹⁵

Dvůr olomouckých biskupů se v jasnějších konturách objevuje až v první polovině 13. století za biskupa Roberta (1201–1240). Také v tomto případě jsou hlavním a jediným pramenem svědečné řady několika listin. První výslovná zmínka o biskupových *milites* se objevuje v početné svědečné řadě v listině Přemysla Otakara I. z roku 1228 pro velehradský klášter, ve které se mezi světskými osobami objevuje Otaslav, *miles domini episcopi Olomucensis*.¹⁶ Další zmínka je datována rokem 1234, kdy v listině markraběte Přemysla vystupují mezi svědky biskupovi rytíři (*milites domini episcopi*) Chval, Otaslav, Vojtěch a Hektor.¹⁷ Posledně jmenovaný se jako *miles episcopi* v blízkosti markraběte objevuje znovu v roce 1238.¹⁸ Nepochybně též Otaslav bez bližšího označení vystupuje společně s biskupem Robertem ve svědečných řadách na listinách Přemysla Otakara I. z let 1220 a 1228.¹⁹

¹⁰ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I*, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1907, č. 280, s. 246–247.

¹¹ CDB I, č. 278, s. 243–244.

¹² Srovnej Z. HLEDÍKOVÁ, *Biskupské a arcibiskupské centrum*, s. 7–9; I. HLAVÁČEK, *Dvůr a rezidence*, s. 66–67.

¹³ CDB I, č. 303, s. 272–273; č. 325, s. 298–299; č. 335, s. 305–306.

¹⁴ Srovnej Josef ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí (1034–1198)*, Praha 1997, s. 184–186; I. HLAVÁČEK, *Dvůr a rezidence*, s. 40–45.

¹⁵ K tomu podrobněji Z. HLEDÍKOVÁ, *Biskupské a arcibiskupské centrum*, s. 8–9. Jednotlivých úřadů si všimá ovšem bez bližší analýzy i Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I/3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253)*, Praha 1928, s. 26–27.

¹⁶ CDB II, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1912, č. 321, s. 319–323.

¹⁷ CDB III/1, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1943, č. 91, s. 107–108.

¹⁸ CDB III/1, č. 174, s. 215–216.

¹⁹ CDB II, č. 199, s. 184–185; č. 320, s. 315–319.

Ve všech případech, až na poslední, byl přítomen také biskup Robert – jeho *milites* mu přirozeně vytvářeli doprovod. Za pozornost stojí, že biskupovi rytíři se výslovně neobjevují na žádné dochované biskupské listině. Pouze jediná listina vydaná biskupem Robertem obsahuje svědečnou řadu, ve které patrně vystupují i výše uvedení *milites*.²⁰ Jejich identifikace je ztížena tím, že celá subskripce listiny je velmi jednoduchá, tituly jsou označeni jen nejvýznamnější duchovní a zbytek jmen je bez jakéhokoliv označení; část jmen lze ztotožnit s olomouckými kanovníky. Závěr svědečné řady tvoří podle obecných zvyklostí nepochybně jména světských osob – jsou mezi nimi jména Chval, Otaslav a Vojtěch, tedy s největší pravděpodobností výše zmiňovaní biskupovi rytíři. S jistou opatrností lze i mezi ostatními jmény snad spatřovat biskupovy *milites*.²¹ V daném případě by se tak mohlo jednat asi o 10–15 osob. Toto možné zjištění tak vcelku koresponduje s ojedinělým údajem o *milites* pražského biskupa v první polovině 13. století (či s výše citovaným starším údajem k roku 1177). V listině biskupa Bernarda z roku 1238 je ve svědečné řadě vyjmenováno 21 biskupových rytířů, z nichž jeden je výslovně titulován jako jídlonoš.²²

V případě dvora biskupa Roberta lze patrně předpokládat i existenci dvorských úřadů. Ve zmiňované listině krále Přemysla I. z listopadu 1228 pro velehradský klášter jsou bezprostředně za biskupovým rytířem Otaslavem jmenováni *dapifer* Hojer, *pincerna* Miroslav, *podecoing* Vojtěch a řada dalších urozenců bez bližšího určení predikátem či zastávaným úřadem.²³ Gustav Friedrich v rejstříku své edice přiřadil jmenované dvorské úředníky ke králi, naopak Václav Novotný je považoval za biskupovy úředníky.²⁴ S jistou mírou opatrnosti se lze snad k Novotného názoru přiklonit. Jedním z důvodů je fakt, že zmiňované osoby se na jiných listinách v blízkosti krále nevyskytují. Jedinou ztotožnitelnou osobou je maršálek Vojtěch, který je patrně identický s výše zmiňovaným rytířem biskupa Roberta. Je však potřeba zdůraznit, že vlastní *milites* a dvorské úředníky (stolník, číšník, mar-

²⁰ CDB II, č. 92, s. 88–89. Listina je poměrně stručná, chybí datace, Gustav Friedrich ji zařadil do let 1208–1211.

²¹ Posledním označeným je velehradský opat Teclin, po něm následují: *Smil, Andreas, Godata, Sebrith, Jan, Bogumil, Bratron, Zuest, Crasota, Hinca, Sobich, Bathik, Jurik, Jacob, Radek, Crisan, Woislau, Sdich, Caston, Pribin, Miloslau, Bogun, Bogusa, Wojteh, Milgost, Wojtha, Blasej, Piuona, Ranach, Hual, Sdislau, Gilia, Beris, Othaslav, Radoslav qui scripsit*. Řada jmen z úvodu tohoto výčtu patřila moravským velmožům, kteří se objevují i v jiných listinách, například CDB II, č. 59, s. 52–55 (r. 1207); č. 60, s. 56 (nedatováno); č. 78, s. 73–74 (r. 1208); č. 199, s. 184–185 (r. 1220) aj.

²² CDB III/1, č. 191, s. 239–242, listina se dochovala pouze v českém překladu z 15. století. Další hodnostář dvora pražských biskupů se objevuje až v roce 1250 – byl jím Ratibor ze Žerotína, *dapifer domini episcopi*, CDB IV, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (edd.), Praha 1962, č. 183, s. 334–335. Srovnej Z. HLEDÍKOVÁ, *Biskupské a arcibiskupské centrum*, s. 8–9; V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 882–883.

²³ CDB II, č. 321, s. 319–323.

²⁴ CDB II, s. 483; V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 597–598.

šálek aj.) měli i moravští markrabí počínaje Vladislavem Jindřichem (†1222).²⁵ V případě sporných dvorských úředníků se tedy ještě nabízí tato varianta. Mladší syn krále Přemysla Otakara I. Přemysl se s markraběcí hodností poprvé připomíná v téže době, tedy v listopadu 1228.²⁶ Personální obsazení jeho vlastních dvorských úřadů však bylo v době o něco málo pozdější (1233) jiné, navíc není jisté, zda hned od počátku své markrabské vlády disponoval plně konstituovaným dvorem.²⁷ Mohl ho samozřejmě převzít po svém zesnulém starším bratrovi Vladislavovi (†1227), který – jak ukazuje obsazení dvorských úřadů – ho již v konstituované podobě převzal po svém strýci Vladislavu Jindřichovi.²⁸ Obsazení úřadů na markraběcím dvoře však bylo k roku 1225 jiné a tak je tedy velmi pravděpodobné, že zmiňovaní dvorští hodnostáři z roku 1228 skutečně náleží ke dvoru biskupa Roberta. Analogie s pražským biskupským dvorem to navíc nijak nevyvrací.

Samostatným problémem je postavení biskupových *milites*, tedy zejména, zda byli v postavení leníků držících nějaké statky jako léna. Tato otázka souvisí s počátky lenních vztahů v českých zemích a svým rozsahem překračuje rámec této studie. Výše citované prameny týkající se *milites* olomouckého či pražského biskupa přímou odpověď nedávají. V případě olomouckého biskupství je rozvoj lenních vztahů založený na lenním právu západoevropského typu zachycen od episkopátu biskupa Bruna (srovnej dále), u pražského biskupství je tato otázka méně jasná – lenní soustava založená na tzv. nápravách se měla rozvíjet od 20., resp. 30. let 14. století; v této souvislosti se objevuje i biskupův dvorský sudí.²⁹ S ohledem na citované doklady má však tato problematika i v případě pražského biskupství zjevně starší kořeny. Dosavadní literatura, která se otázkou lenních vztahů před polovinou 13. století zabývala, vesměs konstatovala, že *milites* olomouckého i pražského biskupství byli z titulu svého služebného (lenního) vztahu držiteli příslušných statků, tedy půdy.³⁰ Za jeden z hlavních dokladů pro takové tvrzení bývá považován údaj o *milites* velmože Hroznaty, kteří podle znění jeho testamentu z roku 1197 drželi od

²⁵ CDB II, č. 356, s. 372–375; č. 363, s. 391–393; č. 364, s. 393–397; č. 109, s. 103–104; č. 213, s. 198; č. 233, s. 221–222 (*Milites curie mee:...*). Srovnej Martin WIHODA, *Vladislav Jindřich*, Brno 2007, s. 199–200.

²⁶ CDB II, č. 320, s. 315–319 a předmětná listina, tedy CDB II, č. 321, s. 319–323. Srovnej Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských 1198–1253*, Praha 2002, s. 138.

²⁷ CDB III/1, č. 50, s. 50–51 (... *milites curie*).

²⁸ Srovnej zejména listinu CDB II, č. 269, s. 262–263.

²⁹ Z. HLEDÍKOVÁ, *Biskupské a arcibiskupské centrum*, s. 11–12. Problematika leníků pražského biskupství by vyžadovala důkladnou revizi.

³⁰ Srovnej zejména Wilhelm WEIZSÄCKER, *Olmützer Lehenwesen unter Bischof Bruno*, *Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens* 20, 1916, s. 34; Jaroslav BAKALA, *K počátkům lenního zřízení v českém státě*, *Slezský sborník* 57, 1959, s. 382–383.

něj jisté statky.³¹ Představují-li úřady biskupského dvora jistou paralelu ke královským, resp. markraběcím dvorským úřadům, ke kterým se vázalo, jak plyne z řady dokladů, pozemkové vybavení, lze potom důvodně předpokládat, že obdobné statky drželi i biskupovi *milites*.³² Šlo tedy v zásadě o leníky, s tím, že pro první polovinu 13. století (a patrně i pro dobu dřívější) se obecně uvažuje o služebně–vojenských vztazích, které se velmi blížily západoevropskému pojetí lenního práva, byť sama formální stránka mohla být ještě nerozvinutá.³³ Bližší poznání předpokládaného systému lén olomouckého biskupství za episkopátu biskupa Roberta je ale nemožné – prameny k tomu neposkytují žádná vodítka, navíc lenní systém budovaný biskupem Brunem všechny starší formy překryl. Tak by snad bylo možné vysvětlit zmínku v Brunově lenní listině pro Herborda z Fulštejna z roku 1255, ve které biskup zmiňuje, že olomoucké biskupství dříve žádné leníky (ministeriály) nemělo.³⁴ Je však možné, že toto konstatování způsobil delší odstup od konce episkopátu biskupa Roberta (†1240), kdy se nepochybně v následných zmatcích rozložil i biskupův dvůr či prostý fakt, že biskupství v době Brunova příchodu na Moravu (1246/1247) prostě žádné leníky nemělo.

K dalším členům dvora olomouckého biskupa Roberta náleželi kaplani, kteří představují obvyklou složku středověkých dvorů.³⁵ Výslovných dokladů je ale překvapivě málo: v roce 1228 se jako „*capellani domini episcopi Olomucensis*“ připomínají Slavík a Gerhard.³⁶ V ostatních případech se kaplani nepochybně skrývají ve výčtech jmen duchovních ve svědečných řadách. Z biskupových úředníků se dále v jeho listině z roku 1208 objevuje v závěru obsáhlé svědečné rady vilik (*villicus noster*) Radoslav.³⁷ Šlo nepochybně o úředníka, který měl na starosti biskupské statky

³¹ CDB I, č. 357, s. 323–325. Srovnej Petr KUBÍN, *Blahoslavený Hroznata. Kritický životopis*, Praha 2000, s. 171. Vlastní *milites* měli i další velmoži, srovnej CDB I, č. 344, s. 310–311; č. 355, s. 319–320.

³² K beneficiím a jejich vybavení nověji Libor JAN, *Václav II. a struktury panovnické moci*, Brno 2006, s. 188–193, zde také citace příslušných dokladů.

³³ K tomu srovnej František KAVKA, *Západoevropský lenní institut jako nástroj vnitřní královské politiky za posledních Přemyslovců a za Jana Lucemburského*, ČČH 88, 1990, s. 225–251. K lenním vztahům nověji také Libor JAN, *Lenní přísahy a přísahy věrnosti na dvoře posledních Přemyslovců*, in: *Stát, státnost a rituály přemyslovského věku. Problémy, názory, otázky*, uspořádal Martin Wihoda ve spolupráci s Demeterem Malaťákem, Brno 2006, s. 101–112.

³⁴ CDB V/1, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (edd.), Praha 1974, č. 56, s. 112–114. Tato listina sice označuje leníky biskupství jako *ministeriales*, jde však o výjimku z jinak užívané terminologie a nelze z ní činit závěry ve směru k ministeriálnímu systému.

³⁵ Srovnej Z. HLEDÍKOVÁ, *Biskupské a arcibiskupské centrum*, s. 9–10; I. HLAVÁČEK, *Dvůr a rezidence*, s. 46.

³⁶ CDB II, č. 321, s. 319–323.

³⁷ Tamtéž, č. 78, s. 73–74.

– samotná listina se ostatně týká směny biskupských statků.³⁸ Vilik Radoslav by tak mohl být totožný s jistým Radoslavem, který se uvádí jako písař již zmiňované nedatované listiny (1208/1211) biskupa Roberta; ta se také týká dispozice s biskupskými statky (prodej vsi Soběbřichy).³⁹ Úřad vilika by tak v tomto případě mohl být jistou paralelou k úřadu komorníka na dvoře pražských biskupů.⁴⁰ V roce 1220 se objevuje také biskupův služebník (*servus*) Konrád, který od biskupa získal do užívání vinici ve vsi Engelsalchesdorf (v Dolních Rakousích), za což byl povinen odvádět 12 penízů ročně klášteru sv. Kříže u Vídně.⁴¹

Bližší vymezení dvora biskupa Roberta ve smyslu užšího či širšího dvora není pro torzovitost pramenů možné. Obecně lze konstatovat, že k užšímu dvoru kromě zmiňovaných kleriků náleželi také *milites* v čele s dvorskými hodnostáři. V blízkost biskupa se ovšem často pohybovali také ostatní moravští šlechtici, především olomoučtí beneficiáři a jejich doprovod. Naopak biskup se svým užším dvorem (družinou) často tvořil součást širšího královského, resp. markraběcího dvora.

Vytvoření početného, plně institucionalizovaného dvora olomouckých biskupů je spojeno až s osobností Bruna ze Schauenburka, který se olomouckým biskupem stal v roce 1245 a na Moravu přišel koncem roku 1246.⁴² Bruno s sebou na Moravu přivedl skupinu šlechticů, pocházejících mimo jiné z okruhu ministeriálů schauenburských hrabat a mindenského biskupa. Část jeho leníků přišla na Moravu o něco později, kolem přelomu 60. a 70. let a pocházeli také většinou ze Saska a Westfálska.⁴³

³⁸ K vilikům nověji L. JAN, *Václav II. a struktury*, s. 23–37, zde také odkazy na starší literaturu.

³⁹ K tomu poznámka 20, 21. Ves patřila k majetkům biskupství již v roce 1141, CDB I, č. 115, s. 123. K majetkovým změnám srovnej L. HRABOVÁ, *Ekonomika feudální državy*, s. 29–30.

⁴⁰ K úřadu komorníka Z. HLEDÍKOVÁ, *Biskupské a arcibiskupské centrum*, s. 8–11.

⁴¹ CDB II, č. 198, s. 183–184. V tomto případě není zcela jasné, kdo byl vlastníkem vinice, L. Hrabová se domnívá, že byla Robertovým osobním majetkem, L. HRABOVÁ, *Ekonomika feudální državy*, s. 30.

⁴² K Brunovi srovnej Klaus J. HEINISCH, *Bruno von Schauenburg Bischof von Olmütz (1245–1281). Kolonisateur und Staatsmann*, Jahrbuch der Schlesischen Friedrich–Wilhelms–Universität 20, 1979, s. 13–50; Heinz STOOB, *Bruno von Olmütz, das mährische Städtenetz und die Europäische Politik von 1245 bis 1281*, in: *Die mittelalterliche Städtebildung im südöstlichen Europa*, Heinz Stoob (Hg.), Köln–Wien 1977, s. 90–133; Max EISLER, *Geschichte Brunos von Schauenburg*, ZVGMS 8, 1904, s. 239–295; 9, 1905, s. 335–384; 10, 1906, s. 337–393; 11, 1907, s. 95–116, 344–380; 12, 1908, s. 187–196.

⁴³ Otázkou původu Brunových leníků se podrobněji (ovšem s některými nepřesnostmi) zabývali M. EISLER, *Geschichte* (1907), s. 377–380, a L. HRABOVÁ, *Ekonomika feudální državy*, s. 100–108. Rozbor původu a podrobná prosopografie Brunových leníků přesahuje rámec této studie; odkazují na připravovanou studii o lenním systému biskupa Bruna.

Základním pramenem pro poznání Brunova lenního systému a jeho dvora je ojedinělý soubor 29 lenních listin, a dále zejména údaje ve svědečných řadách ostatních biskupových listin. Právní rámec celého lenního systému vycházel podle doslovného znění lenních listin z práva ministeriálů, resp. vasalů magdeburského arcibiskupství. Ve skutečnosti však nešlo o typ ministeriálního systému, ale o soustavu skutečných lén, přičemž právním základem bylo lenní právo užívané v Sasku, jehož základy jsou shrnuty ve známé právní knize *Sachsenspiegel*.⁴⁴ Přestože formální právní základ lenního systému olomouckých biskupů byl takto zjevně recipován, samotná lenní soustava se již za biskupa Bruna vyvíjela naprosto autonomně – svědčí o tom posuny v jednotlivých ustanoveních lenních listin.⁴⁵

V listinách biskupa Bruna vystupuje přibližně 60 osob, které můžeme zařadit do okruhu biskupových leníků, přičemž asi u poloviny máme doloženo udělení léna.⁴⁶ Tyto osoby můžeme z hlediska jejich původu rozdělit do dvou základních skupin. První tvoří zmiňovaní leníci pocházející vesměs ze Saska a Westfálska; výhradně do této skupiny náleží podle dostupných údajů také členové užšího biskupského dvora a nositelé dvorských hodností. Do druhé skupiny potom patří leníci domácího původu, mezi kterými se však objevují osoby rozdílného sociálního postavení. Z nich k nejvýznamnějším leníkům biskupa Bruna patřil český velmož Havel z Lemberka a později také jeho stejnojmenný syn. Smyslem tohoto lenního vztahu byla nepochybně především vazba na mocný rod z rozrodu Markvarticů.⁴⁷ Lemberkové mezi biskupovými leníky totiž jinak nevystupují, podobně jako v případě dalšího významného Brunova leníka, hraběte Franka z Hückeswagenu. Ten po svém otci zdědil poměrně rozsáhlé území na severovýchodní Moravě a pouze z Brunova testamentu (1267) se dozvídáme, že biskup Bruno toto území (újezd) v 50. letech od Franka odkoupil a jeho polovinu mu udělil zpět jako léno. Tato transakce

⁴⁴ Novější pokus o určení právního základu Brunovy lenní soustavy vychází z chybné analýzy pramenů a předpokládá, že byl založen na ministeriálním dvorském právu a Brunovy leníky dokonce považuje původně za nesvobodné (!) ministeriály, Vilém KNOLL, *Jus vassallorum vel ministerialium ecclesiae Magdeburgensis. Poznámka k otázce původu olomouckého lenního práva*, Právněhistorické studie 37, 2005, s. 17–28.

⁴⁵ Srovnej Miloslav SOVADINA, *Lenní listiny biskupa Bruna*, SAP 24, 1974, s. 426–460.

⁴⁶ U některých osob, které vystupují mezi biskupovými *militēs* či *famuli*, není doloženo, zda skutečně držely léno. Ponechávám tuto otázku stranou a označuji všechny tyto osoby jako leníky. Bylo by možné používat i výraz *man*, který je v tomto případě synonymem (někdy je v literatuře výraz *man* používán pouze pro služebné many, tedy pro držitele nižšího typu lén, či služebné osoby bez léna; to je ale poněkud zavádějící, protože například starší čeština používá označení *man* v podstatě obecně, jsou tak běžně například v česky psaných středověkých a raně novověkých pramenech označováni všichni leníci olomouckého biskupství).

⁴⁷ Lenní listiny: CDB IV, č. 161, s. 264–265 (r. 1249); CDB V/2, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (edd.), Praha 1981, č. 554, s. 120–121. Srovnej M. SOVADINA, *Lenní listiny biskupa Bruna*, s. 441–442.

mezi biskupem a hrabětem Frankem byla výsledkem promyšleného společného postupu při kolonizaci prostoru mezi Odrou a Ostravicí.⁴⁸

Německá jména ukazují na cizí původ i některých dalších Brunových leníků, kteří byli na Moravě již usazeni. Patřil k nim např. *famulus* Bertold (1251), Oto z Linavy (1266), bratři Jindřich a Günther z Brandýsa (1274), Jindřich z Domášova (1274–1275), či Konrád z Jarohněvic (1280).⁴⁹ U některých leníků je otázka jejich původu nejasná, nevíme, zda přišli na Moravu až s biskupem Brunem – např. Gebhard z Kelče (1251, 1269), či Meinhard z Modřic (1268, 1275).⁵⁰ K domácí nižší šlechtě pravděpodobně náleželi *miles* Mravík (1274), *miles* Sudík (1280), snad i *famulus* Tomáš, či některý z početných leníků usazených na Kelečsku – Kuna, Jan a Martin (1269, 1275).⁵¹ Někteří z leníků pocházeli také z řad měšťanů – mezi příjemci lenních listin se objevuje brněnský měšťan z *Gileth* (1262) a olomoucký měšťan Meingot (1273, v biskupových službách byl také jeho již zesnulý otec Jindřich). Mezi měšťany můžeme zařadit nepochybně také Konráda z Landsbergu (1266, 1274), který jako biskupův *famulus* sídlil v Kroměříži.⁵²

Řada těchto osob se v pramenech objevuje jen jednou či dvakrát, často jen jako příjemci lenní listiny. Výčty leníků ve svědečných řadách proto zřejmě nedoplňují v úplnosti informace o osobách, u kterých nemáme dochovány přímo lenní listiny. Lze proto důvodně předpokládat, že počet biskupových leníků mohl být širší. Uvedený závěr platí i o lenících cizího původu, kteří na Moravu přišli až s biskupem Brunem. Také mnozí z nich se jen „mihnou“ ve svědečných řadách nebo jsou známi jen jako příjemci lenních listin. Patří mezi ně zejména Rudger z Bardeleve (1255) a jeho příbuzný Hugo z Bardeleve (patrně totožný s Hugem z Holešova, 1275), Konrád z Höxteru (1264), Bruno ze Spenthove (1269), bratři Godfried, Jindřich a Bertold z Emse (1270, 1280; patrně totožní s bratry Bertoldem a Jindřichem označovanými jako *Saxones*, 1275), Eberhard ze Špiček (1270, 1275), bratři Helmbold, Oto a Günther z Welyn (1272), Jan z Vrolenwesen (1273), Bertold z Ronbergu (1274), Hermann z Wertinghausen (1274), či bratři Frank a Albert Stock-

⁴⁸ CDB V/2, č. 526, s. 75–82. Nověji Dalibor JANIŠ, *Rozsah újezdu Franka z Hückeswagenu a statky olomouckého biskupství na severovýchodní Moravě*, in: *Východní Morava v 10.–14. století*, (v tisku), zde i odkazy na starší literaturu k této problematice.

⁴⁹ CDB IV, č. 219, s. 383–384; CDB V/1, č. 483, s. 715–716; CDB V/2, č. 733, s. 393–395; č. 725, s. 382–383; č. 779, s. 453–454; *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae IV*, Antonín Boček (ed.), Olomouc 1845, č. 173, s. 236–237.

⁵⁰ CDB IV, č. 219, s. 383–384, listina byla vyhotovena až v letech 1266–1267; CDB V/2, č. 556, s. 122–124; č. 596, s. 188–189; č. 779, s. 453–454.

⁵¹ CDB V/2, č. 724, s. 381–382; CDM IV, č. 175, s. 238–239; CDB V/1, č. 409, s. 609–611; CDB V/2, č. 596, s. 188–189; č. 779, s. 453–454.

⁵² CDB V/1, č. 360, s. 535–536; č. 466, s. 688–689; CDB V/2, č. 706, s. 350–351; č. 727, s. 386–387.

fischové (1274).⁵³ Někteří z nich, či jejich potomci se později objevují mezi leníky biskupa Dětricha i jeho nástupců.

K jádru biskupova dvora náležel zejména jeho jídlonoš (*dapifer*) Herbord z Fulštejna, který se v Brunově blízkosti pohybuje po celou dobu jeho episkopátu. Byl bezpochyby jeho nejvýznamnějším leníkem, v době Brunova správcovství ve Štýrsku v 60. letech tam zastával úřad zemského soudce. Lenní listina z roku 1255 dokládá, že součástí Herbordova léna byla polovina hradu Fulštejna, která měla trvale náležet k úřadu biskupova stolníka (*ad dapiferatus officium*).⁵⁴ Herbord přivedl na Moravu také své syny Jana, Herborda a Dětricha, kteří byli původně ministeriály kláštera v Möllenbecku. Právě syn Jan se vedle Herborda ve svědečných řadách nejčastěji objevuje a patrně jej v úřadu jídlonoše i zastupoval (v roce 1273 je v Brunově listině označen jako *dapifer noster*).⁵⁵ Vedle Herborda se objevují ještě další jeho synové Jan (Hanning), Jindřich, Konrád, Walter a Eckerik (užívali i predikát z Brocku).⁵⁶ Hlavním dědicem otcových statků se stal Eckerik, který v roce 1275 obdržel od biskupa i jeho polovinu hradu Fulštejna.⁵⁷

Dalším významným Brunovým leníkem byl Helembert z Turri. Také on se mezi biskupovými věrnými objevuje již v roce 1249, a to s titulem biskupova maršálka. Tento úřad zastával patrně až do závěru 60. let (listina z roku 1251, kde je jako maršálek výslovně titulován, ve skutečnosti vznikla až v letech 1266–1267, neboť do této doby patrně náleží skladba svědečné řady). Helembert se bez uvedení úřadu připomíná ještě v letech 1255 a 1256, kdy získal lénem rozsáhlé území na východní Moravě (Slavičínsko) a společně s biskupem zde vybudoval hrad Engelsberk.⁵⁸ V úřadu maršálka jej vystřídal další z významných Brunových leníků Dětrich

⁵³ CDB V/1, č. 56, s. 112–114; č. 408, s. 606–608; CDB V/2, č. 597, s. 189–191; č. 608, s. 207–209; č. 610, s. 210–212; č. 664, s. 296–298; č. 718, s. 368–369; č. 726, s. 384–385; č. 738, s. 399–401; č. 740, s. 403–404; č. 779, s. 453–454; č. 793, s. 476–477; č. 795, s. 479–481; CDM IV, č. 175, s. 238–239; Miloš KOUŘIL, *Nový pramen k období olomouckého biskupa Bruna*, in: Sborník prací k sedmdesátinám univerzitního profesora PhDr. Ladislava Hosáka, Olomouc 1968, s. 31–38, a srovnej literaturu v poznámce 43.

⁵⁴ CDB V/1, č. 56, s. 112–114. Je to jediný údaj o majetkovém vybavení úřadu na biskupském dvoře. Herbord se jako jídlonoš poprvé připomíná v roce 1249, CDB IV, č. 161, s. 264–265 a tento úřad patrně zastával až do své smrti v 80. letech. Naposledy se připomíná v roce 1288, *Schlesisches Urkundenbuch V*, Winfried Irgang (ed.), Köln–Weimar–Wien 1993, č. 373, s. 294–295.

⁵⁵ CDB V/2, č. 717, s. 367–368.

⁵⁶ Genealogie Fulštejnů není úplně zřetelná, neboť některá jména se opakují a také příbuzenské vazby nejsou vždy zřetelně naznačeny. V literatuře se proto objevují různé identifikace jednotlivých osob. K Fulštejnům srovnej M. SOVADINA, *Lenní listiny biskupa Bruna*, s. 442–443; L. HRABOVÁ, *Ekonomika feudální državy*, s. 101–102.

⁵⁷ CDB V/2, č. 779, s. 453–455. Srovnej M. SOVADINA, *Lenní listiny biskupa Bruna*, s. 443.

⁵⁸ CDB IV, č. 161, s. 264–265; č. 219, s. 383–384; CDB V/1, č. 56, s. 112–114; č. 80, s. 146–148. Srovnej M. SOVADINA, *Lenní listiny biskupa Bruna*, s. 443–444, 449–450.

Stange, který se poprvé připomíná ve svědečné řadě v Brunově listině z roku 1255. V letech 1273–1277 se uvádí jako biskupův maršálek, po Brunově smrti dokonce zastával úřad moravského podkomořího (1282).⁵⁹ Mezi Brunovými leníky se objevují i další členové rodu Stange (již k roku 1249 Albert Stange, vdova po něm Kateřina obdržela v roce 1270 léno na Kelečsku).⁶⁰

Konečně třetím známým úřadem biskupova dvora je hodnost číšníka (*pincerna*). Připomíná se poměrně pozdě, a to v roce 1275, kdy jej zastával *miles* Mikuláš. Ten také pocházel ze Saska a patřil k „mladší“ generaci Brunových leníků (zemřel až počátkem 14. století). V roce 1263 obdržel lénem ves Choryni a od roku 1275 se připomíná jako purkrabí biskupského hradu Šaumberka ležícího na Kelečsku.⁶¹ K dalším významným leníkům, kteří přišli na Moravu v Brunově doprovodu, patřil Oldřich z Hohenbüchenu, který se připomíná v letech 1249–1262, dále Ludvík z Medenice (1249–1255) a k „mladší“ generaci náležící Achilles z Heimsenu (1274–1279).⁶²

Samostatnou otázku spojenou s biskupovým dvorem představují ostatní biskupovi služebníci, kteří nepatřili mezi leníky. Tyto osoby v listinném materiálu prakticky nevystupují, jejich postavení pro skladbu svědečných řad bylo bezvýznamné. Za zmínku v této souvislosti stojí Brunova listina z roku 1275, kterou svému věrnému služebníkovvi (*fideli nostro servitori*) mistru Alexandrovi udělil dědičně třetí díl mlýna v Ketři.⁶³ Podobně v roce 1279 se mezi svědky objevuje biskupův lékař (*physicus noster*) mistr Petr.⁶⁴ Jménem známe také několik Brunových kaplanů.⁶⁵

Plně konstituovaný dvůr olomouckého biskupa Bruna převzal po jeho smrti v roce 1281 jeho nástupce biskup Dětrich (1281–1302). Listinou z 15. července 1281 nový biskup slíbil leníkům jejich zachování na statcích, které jim a jejich mužským potomkům udělil biskup Bruno. Nově byla leníkům umožněna možnost prodeje léna s předchozím biskupovým souhlasem, přičemž nový nabyvatel lenního

⁵⁹ CDB V/1, č. 56, s. 112–114; CDB V/2, č. 717, s. 367–368; č. 718, s. 368–369; č. 795, s. 479–481; č. 845, s. 557–558; CDM IV, č. 205, s. 271–272; č. 206, s. 272–273.

⁶⁰ CDB IV, č. 22, s. 264–265; CDB V/2, č. 609, s. 209–210.

⁶¹ CDB V/1, č. 373, s. 554–556; CDB V/2, č. 779, s. 453–454; CDB V/2, č. 800, s. 487–488. Srovnej Dalibor JANIŠ – Jiří KOHOUTEK, *Hrady a jejich úloha ve struktuře osídlení horního Pobečví*, *Archaeologia historica* 27, 2002, s. 182–184.

⁶² CDB IV, č. 161, s. 264–265; č. 219, s. 383–384; CDB V/1, č. 56, s. 112–114; č. 358, s. 533; CDB V/2, č. 734, s. 395–396; CDM IV, č. 169, s. 230–231; č. 170, s. 231–233.

⁶³ CDB V/2, č. 800, s. 487–488.

⁶⁴ CDM IV, č. 169, s. 230–231.

⁶⁵ Tamtéž, č. 161, s. 264–265; CDB V/1, č. 93, s. 167–168; č. 483, s. 715–716.

statku musel být stejného postavení a *dobré pověsti*.⁶⁶ Zmínky o jednotlivých osobách v lenních listinách a svědečných řadách biskupových listin ukazuje na kontinuitu lenního systému i biskupova dvora. V Dětrichových listinách vystupuje celkem asi 60–65 osob, které můžeme považovat za jeho leníky. Pouze v několika případech však je lenní vztah doložen i listinou týkající se udělení léna či lenním reversem vydaným ze strany leníků. Podobně jako v případě leníků v době episkopátu biskupa Bruna i za Dětricha se asi dvě třetiny leníků objevují v písemných pramenech jen jednou či dvakrát. Přibližně u poloviny leníků můžeme podle predikátu či alespoň jmen usuzovat na jejich cizí původ a jde tedy nepochybně o leníky či jejich potomky s vazbou na dobu biskupa Bruna. Druhou polovinu pak tvoří leníci z řad domácích, většinou nižší šlechty a jejich vazba na biskupa Bruna je většinou nejasná. Dodejme, že genealogie některých rodů je potom sledovatelná dále do 14. a 15. století.

K předním leníkům za biskupa Dětricha nepochybně náleželi členové rodu Fulštejnů, kteří se po Brunově smrti orientovali také na dvůr Mikuláše I. Opavského (Konrád z Fulštejna se stal jeho komorníkem).⁶⁷ Herbord z Fulštejna se v roce 1288 objevuje mezi svědky v listině pro hrobnické johanity s titulem *dapifer* pravděpodobně stále ve vazbě na olomouckého biskupa.⁶⁸ Další zmínky o úřadu jídlonoše z doby biskupa Dětricha chybí – teoretický „dědic“ tohoto úřadu, držitel léna Fulštejn Eckerik se naposledy připomíná v roce 1288, v roce 1297 se jako jeho držitel uvádí jeho syn Herbord zvaný Traberg.⁶⁹

K užšímu dvoru biskupa Dětricha a jeho nejvýznamnějším leníkům náležel nepochybně výše zmiňovaný Mikuláš ze Šaumburku, který úřad číšníka (*pincerna*) zastával již na Brunově dvoře a tuto hodnost si patrně podržel až do Dětrichovy smrti.⁷⁰ Úřad maršálka zastával Soběhrd z Holešova (výslovně doloženo pro léta

⁶⁶ CDM IV, č. 185, s. 251–252. Srovnej Dalibor JANIŠ, *Lenní systém olomouckého biskupství za episkopátu Dětricha z Hradce (1281–1302). K problematice lenních a lokačních listin*, ČMM 116, 1997, s. 325–346. K vývoji lenního systému přehledně také Věra KYASOVÁ, *Příspěvek k problematice lenního zřízení biskupství olomouckého*, Věstník musea v Kroměříži, 1960, s. 148–155; Stanislav LAPČÍK, *Nástin vývoje lenní organizace olomouckých biskupů a arcibiskupů*, Olomoucký archivní sborník 3, 2005, s. 38–55, ovšem některá tvrzení jsou problematická.

⁶⁷ Srovnej například listinu z 19. září 1281, *Schlesisches Urkundenbuch IV*, Winfried Irgang (ed.), Köln–Wien 1988, č. 428, s. 285–286.

⁶⁸ SUB V, č. 373, s. 294–295.

⁶⁹ SUB V, č. 382, s. 298–299; CDM V, Josef Chytil (ed.), Brno 1850, č. 62, s. 60–61; D. JANIŠ, *Lenní systém*, s. 331.

⁷⁰ Výslovná zmínka je z roku 1297, CDM V, č. 75, s. 77–78; Mikuláš byl ještě v roce 1307 naživu, CDM VI, Petr Chlumecky–Josef Chytil (edd.), Brno 1854, č. 9, s. 7–9.

1285–1300), a to patrně po celou dobu episkopátu biskupa Dětricha.⁷¹ V roce 1307, tedy již za biskupa Jana z Valdštejna, je zmiňován biskupův maršálek Jiří z Arnoltovic.⁷²

Za biskupa Dětricha se v roce 1285 poprvé připomíná také úřad biskupova komorníka (*camerarius*), jehož úkolem byla patrně vrchní správa biskupských statků a dohled nad příjmy, které plynuly do biskupské komory.⁷³ V tomto úřadě se v letech 1285–1292 připomíná jistý Wolfram, jehož významné postavení odráží i jeho titul *dominus*.⁷⁴ Pro léta 1299–1302 je v tomto úřadu doložen Pavel, který se k roku 1302 současně tituluje i jako moravský podkomoří.⁷⁵ Údaje o ostatních možných dvorských úřadech pro dobu episkopátu Dětricha z Hradce chybí.

Z dochovaných pramenů lze do jisté míry sledovat i sociální a majetkový status jednotlivých leníků, resp. celých rodů, které byly v biskupových službách. Zaujme zejména poměrně důsledné rozlišování leníků v intitulacích i svědečných řadách na *milites* a *famuli*, a to v době Brunově i Dětrichově. Obě skupiny jsou označovány také jako *fideles*, Brunovy listiny užívají pro leníky i souhrnné označení *vassalius*. Toto rozlišování však neodráželo rozdíl ve velikosti léna a nesouviselo ani s rodovým původem, neboť se objevují případy, kdy příslušníci téhož rodu jsou označováni oběma výrazy.⁷⁶ *Famuli* jsou ve svědečných řadách řazeni až za *milites*, což zřetelně ukazuje jejich určitý nižší společenský status. Nabízí se logicky úvaha, zda termín *milites* neodrážel skutečně pasované rytíře, byť o této problematice máme pro domácí poměry velmi kusé informace. Pominout můžeme případné právní rozdíly, které by snad vyplývaly z lenního poměru, neboť dochované prameny (zejména lenní listiny) nic takového nenaznačují. Stejně tak nelze prokázat, že výraz *famulus* naznačoval nějakou užší vazbu na biskupův dvůr – stejnou měrou k němu byli vázáni

⁷¹ CDM IV, č. 227, s. 297–298; CDM V, č. 34, s. 34–35; č. 62, s. 60–61; *Das St. Pauler Formular. Briefe und Urkunden aus der Zeit König Wenzels II.*, Johann Loserth (ed.), Prag 1896, č. 7–9, s. 30–31; č. 11, s. 33.

⁷² CDM VI, č. 9, s. 7–9.

⁷³ Patrně od doby episkopátu biskupa Jana ze Středy zmiňované úkoly náležely vrchnímu hejtmanovi biskupských statků a mistroví (správci) biskupské komory, srovnej T. BALETKA, *Na dvoře olomouckých biskupů*, s. 339–340. Srovnej také pro pražské biskupství Z. HLEDÍKOVÁ, *Biskupské a arcibiskupské centrum*, s. 10–11.

⁷⁴ CDM IV, č. 227, s. 297–299; č. 241, s. 215–216; č. 309, s. 392–393. Snad je totožný s Wolframem z Petrovic (1288), SUB V, č. 373, s. 294–295.

⁷⁵ CDM V, č. 114, s. 118–119; č. 116, s. 120–121; č. 137, s. 143–144. Srovnej Libor JAN, *Moravští podkomoří v době Václava II.*, ČČH 95, 1997, s. 343. Pavel je nejstarším známým předkem pozdějších pánů ze Sovince. V roce 1318 obdržel jeho syn Vok lénem ves Křižanovice (u Bučovic), CDM VI, č. 135, s. 107.

⁷⁶ Například v roce 1266 je Dětrich z Brocku označen jako *famulus*, ale jeho bratr Jan je *miles noster* (tj. biskupův), CDB V/1, č. 483, s. 715–716. V roce 1300 je Gerhard Claow zařazen mezi *fideles*, zatímco Hermann Claow mezi *milites*, CDM V, č. 116, s. 120–121.

i příslušní *milites*.⁷⁷ Nejvýznamnější z leníků, jako byli např. Herbord z Fulštejna, Mikuláš ze Šaumburku, Soběhrd z Holešova či komorník Wolfram, jsou označováni i titulem *dominus*, který měl odrážet jejich výjimečné postavení. Pro osoby úzce spojené s biskupským dvorem se objevuje i označení *familiares*.⁷⁸

Význam a lesk biskupského dvora, zejména za episkopátu Bruna ze Schauenburka, zvyšoval také fakt, že ve druhé polovině 13. století neexistoval na Moravě panovnický, resp. markraběcí dvůr. Širšího biskupského dvora se tak vedle biskupových manů příležitostně účastnily i další osoby z moravské šlechtické obce. Tento rozměr Brunova dvora má však pouze reprezentativní charakter – právně stály tyto osoby mimo lenní strukturu, a tedy i mimo lenní závazky a právo. Konstituování velkolepého Brunova dvora a lenního systému připomněl vzletnými slovy i o více jak sto let později autor stručné kroniky olomouckých biskupů *Granum catalogi*.⁷⁹

Závěr

S episkopátem biskupa Bruna je spojeno vytvoření významné majetkově–sociální struktury, kterou lenní systém a potažmo dvůr olomouckých biskupů představoval. Již ve starším období, v době episkopátu biskupa Roberta, byl patrně konstituován biskupův dvůr, a to v jednoduché podobě. Jeho členy byli blíže neidentifikovatelní biskupovi *milites*. Teprve biskup Bruno vybudoval skutečný, početný dvůr složený z jeho leníků a s doloženými dvorskými úřady. Takto plně zkonstituovaný dvůr převzal jeho nástupce biskup Dětrich; tato kontinuita se projevila v institucionální a zejména personální rovině. Ve 14. století, za nástupců biskupů Bruna a Dětricha, však význam biskupského dvora poněkud poklesl, byť lenní soustava se nadále úspěšně rozvíjela. K vzestupu významu biskupského dvora znovu došlo až ve druhé polovině 15. a zejména pak v 16. století.

⁷⁷ K této otázce srovnej M. SOVADINA, *Lenní listiny biskupa Bruna*, s. 455–456; W. WEIZSÄCKER, *Olmützer Lehenwesen*, s. 38–41; D. JANIŠ, *Lenní systém*, s. 338. Srovnej také diskusní příspěvek TÝŽ, *Manové třebíčského kláštera*, ČMM 120, 2001, s. 505–509.

⁷⁸ Srovnej *Das St. Pauler Formular*, č. 9, s. 31.

⁷⁹ *Granum catalogi praesulum Moraviae*, Archiv für österreichische Geschichte 78, Johann Loserth (ed.), Wien 1892, s. 42.

ON THE STRUCTURE OF THE COURT OF OLOMOUC BISHOPS IN THE 13RD CENTURY

The origin of the court of Olomouc bishops goes back to the 12th century. The first entries concerning the bishop's vassals are in records of the first half of the 13rd century. "Milites" of bishop Robert (1201–1240) are referred to in the ranks of witness in documents from 1220, 1228 and 1234. The feudal system based on West-European feudal law, more specifically, on Saxon feudal law, emerged in the beginning of bishop Bruno of Schauenburg (1245–1281) office period. Some 60 persons of his vassals appeared in his documents. Approximately two thirds of them came from Saxony and Westphalia (Herbord of Fulštejn and his sons, Helembert de Turri, house of Stange). Prominent persons from among these vassals make a body of the episcopal court. Three most important dignities are known from the sources: butler ("dapifer"), cupbearer ("pincerna") and marshal ("marschalcus"). The well-formed court of bishop Bruno was taken over by his successor bishop Dětrich (1281–1302); its structure was basically the same. Vassals were titled as "milites" or "famuli"; their legal and property position in the court and in the feudal system was in principle equal.

PINGUIS PASTOR, OVES MACRE.

W KWESTII ORGANIZACJI DWORU BISKUPA WROCŁAWSKIEGO JODOKA Z ROŽMBERKA (1456–1467)*

Ewa WÓLKIEWICZ

1. Przyszły biskup wrocławski Jodok (Jošt) urodził się jako syn Oldrzycha z Rožmberka i jego żony Katarzyny z Vartenberka.¹ Czas jego narodzin trzeba kłaść

---

* Artykuł ten został przygotowany w ramach projektu badawczego: H 01G 064 29.

¹ Rodzina Rožmberków nie doczekała się jak dotąd fachowej monografii. Jedynym całościowym opracowaniem pozostaje praca siedemnastowiecznego historiografa Václava Březana, wydana ostatnio drukiem i opatrzona obszernymi komentarzami Anny Kubíkovéj – *Rožmberské kroniky. Krátký a summovní výtah od Václava Březana*, Anna Kubíková (ed.), České Budějovice 2005. W komentarzach autorka wykorzystała swoje wcześniejsze artykuły ogłoszone w latach 1988–1990, Anna KUBÍKOVÁ, *Rožmberské kroniky krátký a summovní výtah, Úvod, Kapitola I–XI*, Jihočeský sborník historický 57, 1988, s. 83–91, 131, 137, 198–207; 58, 1989, s. 20–28, 81–87, 143–154, 193–209; 59, 1990, s. 26–43, 81–96, 150–164. Autorstwa tej badaczki jest też popularna praca o Oldrzychu II, EADEM, *Oldřich II. z Rožmberka*, České Budějovice 2004. Z drobniejszych prac można wymienić: Miloslav POLÍVKA, *Ulrich von Rosenberg und seine Umgebung*, in: *Adelige Welt und familiäre Beziehung: Aspekte der „privaten Welt“ des Adels in böhmischen, polnischen und deutsche Beispielen vom 14. Bis zum 16. Jahrhundert*, Quellen und Studien zur Geschichte und Kultur Brandenburg–Preussens und des Alten Reiches, 7, Heinz Dieter Heimann (Hg.), Potsdam 2000, s. 59–72; Ivan HLAVÁČEK, *Bemerkungen und Überlegungen zu den böhmischen Itineraren im Spätmittelalter, besonders zu dem Ulrich von Rosenberg*, in: *Ibidem*, s. 43–57. O rodzinie matki biskupa por. Robert ŠIMŮNEK, *Dědictví po Čěnkovi z Vartenberka. K rožmbersko–vartenberským vztahům v 1. polovině 15. století*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 5, 1998, s. 105–118. Podstawowa literatura na temat Jodoka: Josef HAMRŠMÍD, *Jošt z Rožmberka a jeho doba*, Praha 1892; Wincenty URBAN, *Szkice z dziejów diecezji wrocławskiej*, cz. 1: *Bp Jodok z Rosenbergu*, *Studia Theologica Varsaviensia* 3, 1965, s. 383–417; Franz Xaver SEPPELT, *Des Bischofs Jodocus von Breslau (1456–67) Romfahrt*, in: *Römische Quartalschrift, Supplementheft XX, (Festgabe für Anton Waal)*, Rom 1913, s. 270–285; Jan KOPIEC, *Rosenberg, Jodokus (Jost) von (1430–1467)*, in: *Die Bischöfe des heiligen römischen Reiches 1448 bis 1648. Ein biographisches Lexikon*, Erwin Gatz (Hg.), Berlin 1996, s. 593; Hynek GROSS, *Ze života Jošta z Rožmberka (1430–1467), biskupa vratislavského*, *Věstník Matice opavské* 7, 1897, s. 44; Hermann MARKGRAF, *Jost (Jodocus) von Rosenberg*, *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 14, Leipzig 1881, s. 570–572; Bogusław CZECHOWICZ, *Między husycką Pragą a katolickim Wrocławiem. Uwagi o mece-*

na rok 1430, na co wskazuje dokument papieski ze stycznia 1451 r., usuwający przeszkodę do przyjęcia wyższych święceń ze względu na niedostateczny wiek dwudziestu lat.² Imię otrzymał po swoim krewnym Jodoku I, najwyższym skarbniku królewskim zmarłym w 1369 roku,³ a jak wiemy, powtórzyło się ono jeszcze u jednego z Rożmberków z przełomu XV i XVI stulecia.⁴ Z charakterystyki autorstwa współczesnego Jodokowi Jana Długosza dowiadujemy się, że biskup był wysokiego wzrostu i silnej budowy ciała. Odznaczał się też znaczną tuszą.⁵ Potwierdza to również biogram z tzw. lobkowickiego katalogu biskupów wrocławskich. Zabytek ten spisany niedługo po śmierci Jodoka zawiera informację, że podczas pobytu w Rzymie kardynałowie wskazywali go palcami, szyderczo komentując jego wygląd słowami „*pinguis pastor, oves macre*“.⁶ Kolejne, dość wiarygodne – jak można sądzić – świadectwo w tej materii stanowi wizerunek Jodoka na zachowanej płycie nagrobnej, przedstawiający hierarchę o bardzo obfitych kształtach. Wedle zgodnej opinii historyków sztuki zabytek ten ma wyraźne cechy portretowe.⁷ Zachowały się liczne dowody dotyczące doceniania przez Jodoka uroków dobrej kuchni. Przed jego przyjazdem do Českého Krumlova w 1461 r. jego brat Jan polecił miejscowemu burgrabiemu „*by který pstruh pečený zjednal i jinak pomyslel, aby pěkně zpuosobeno bylo pro kněze biskupa*“.⁸ Wiemy też, że Jodok cenił dobre trunki i za pośred-

---

nacie artystycznym biskupa wrocławskiego Jodoka z Rožemberku, in: Wrocław w Czechach. Czesi we Wrocławiu. Język – literatura – kultura, Zofia Tarajło-Lipowska – Jarosław Malicki (edd.), Wrocław 2003, s. 233–242.

² *Repertorium Germanicum. Verzeichnis der in den päpstlichen Registern und Kameralakten vorkommenden Personen, Kirchen und Orte des Deutschen Reiches, seiner Diözesen und Territorien von Beginn des Schismas bis zur Reformation*, t. VI, Nicolaus V. 1447–1455, Josef Friedrich Abert – Walter Deeters (edd.), Tübingen 1989, Nr 2485, s. 258.

³ Jodok I był bratem Oldrzycha I, pradziada biskupa wrocławskiego, Václav BŘEZAN, *Životy posledních Rožmberků II*, Jaroslav Pánek (ed.), Praha 1985, s. 678–679.

⁴ Imię to nosił także prawnuk Oldrzycha II, wnuk brata Jodoka Jana. Niewątpliwie imię można zaliczyć do charakterystycznych imion rodowych, choć znacznie częściej nadawano imiona: Henryk (siedem osób do końca XV wieku) i Piotr (sześciu).

⁵ „*Vir erat hic staturae altae, caput, oculos et ossa habens grandia, corpore crassus*“, *Catalogus Episcoporum Wratislaviensium*, in: Ioannis Dlugossii, Opera omnia, t. I, Antoni Przeździecki (ed.), Cracoviae 1887, s. 475.

⁶ F. X. SEPPELT, *Des Bischofs Jodocus von Breslau*, s. 283. Na temat czasu powstania katalogu por. Odilo SCHMIDT, *Untersuchungen zu den Breslauer Bischofskatalogen*, Darstellungen und Quellen zur schlesischen Geschichte 25, Breslau 1917, s. 76–79.

⁷ Bogusław CZECHOWICZ, *Nagrobki późnogotyckie na Śląsku*, Wrocław 2003, nr 265, s. 220–221.

⁸ *Archiv Český 7*, Josef Kalousek (ed.), Praha 1887, nr 55, s. 236–237; A. KUBÍKOVÁ, *Oldřich II. z Rožmberka*, s. 151. Podobnie w 1464 r. Jarohněv z Úsuší *haitman na Třeboni* zwrócił się do Jana z Rožmberka w związku z zapowiedzianą wizytą Jodoka o przysłanie pstrągów:

nictwem opata z Vyššího Brodu sprowadzał na Śląsk wina z Austrii.⁹ Niezwykle lubił też słodki smak i miał obficie dosypywać cukier do swoich potraw – *Ad crapulam proclivis adeo, ut quaeque sua cibaria sumptuoso condiret sacharo*.¹⁰ Jak odnotował Długosz, z powodu tuszy hierarcha musiał odprawiać msze na siedząco.¹¹ O problemach ze zdrowiem biskupa dowiadujemy się także z ówczesnej korespondencji.¹² Jodok od młodego wieku był przeznaczony przez ojca do stanu duchownego. Już w wieku dwudziestu lat został inwestowany na prepozyturę w kapitule katedralnej w Pradze.¹³ W dwa lata później uzyskał godność przeora czeskiej prowincji joannitów i funkcję tę zatrzymał do śmierci.¹⁴ Nie była to decyzja przypadkowa, gdyż ówczesna siedziba przeoratu – Strakonice – mieściła się niedaleko od centrum rożmberskiej domeny w południowych Czechach. Z tej racji kontakty Rożmberków z joannitami były trwałe, a rodzina była również zainteresowana obsadą tej funkcji. Oprócz Jodoka wielkim przeorem został w XVI stuleciu Jan III, syn bratanka biskupa wrocławskiego. W 1456 r. rodzina Rożmberków dostrzegła kolejną szansę awansu jednego ze swoich członków w hierarchii kościelnej, związaną z zawakowaniem po śmierci Piotra Nowaka biskupstwa wrocławskiego. O pozyskaniu przez Jodoka tej godności zadecydowało poparcie króla Władysława i przede wszystkim wpływy jego brata Henryka z Rożmberka, w tym czasie królewskiego starosty na Śląsku. Jak zapisał kronikarz wrocławski Piotr Eschenloer, Henryk zwrócił się w tej sprawie do rady Wrocławia, która z kolei interweniowała na zgromadzeniu kanoników katedralnych.¹⁵ Jodok był pierwszym biskupem od ponad wieku, który nie

---

„I prosím VMti, račte pstruhuov k tomu dni poslati pečených, nebt' my zde jiných ryb nemáme, než několik štik a kapry“; AČ 7, nr 76, s. 248.

⁹ *Urkundenbuch der Stadt Krummchau in Böhmen*, t. 2 (1420–1480), Valentin Schmidt – Alois Picha (edd.), Praha 1910, nr 611; AČ 7, nr 84, s. 252–253.

¹⁰ *Catalogus Episcoporum*, s. 475. Podobne uwagi zamieścił anonimowy autor katalogu biskupów wrocławskich: *Jodocus de Rosenbergk (—) corpore vasto et opimo ex deliciis cibis, De institutione ecclesie Wratislaviensis*, *Scriptores Rerum Silesiacarum I*, Gustav Adolf Stenzel (Hg.), Breslau 1835, s. 169.

¹¹ „Cum crassitudine crescente, stare propter pedum tumorem nequiret, sedendo tamen in sella rem divinam fere singulis diebus in privata camera peragebat“, *Ibidem*, s. 475. Por. także W. URBAN, *Szkice z dziejów*, s. 388.

¹² Np. AČ 7, nr 42, s. 230.

¹³ RG VI, nr 2486, s. 258.

¹⁴ Národní archiv Praha, Řád Maltézský, Listiny, nr 2529. Por. także Robert HEŠ, *Joannici na Śląsku w średniowieczu*, Kraków 2007, s. 382–383.

¹⁵ „Heinrich von Rosenberg ermanete das capitil, auch den rate zu Breslow, das sie dorczu welden helffen, das sein bruder Jodocus von Rosenberg ein bischoff zu Breslow gekoren wurde. Ratmanne vnd scheppen gingen vor das capitil vnd baten dorumme vffs fleissigst. Kurczlich dornoch wart er gekoren vnd gecronet zu eyne bischoffe zu Breslow“, Peter ESCHENLOER, *Geschichte der Stadt Breslau I–II*, Gunhild Roth (ed.), Münster–New York–München–Berlin

pochodził z terenu diecezji wrocławskiej. Nie miał też wcześniej żadnych związków z kapitułą katedralną, co było niewątpliwie jedną z przyczyn tego, że kanonicy obwarowali swoją zgodę na elekcję przyjęciem przez niego rozbudowanej listy kapitulacji. Były one rozszerzone w stosunku do warunków przedstawionych poprzedniemu biskupowi m. in. o nakaz konsultacji z kapitułą przy obsadzie beneficjów kościelnych. Ponadto nowy ordynariusz miał się zobowiązać do wyboru swoich doradców i oficjała z grona kanoników oraz do ograniczenia dworu do 24 osób i 12 koni (wliczając w to konie do wozu).¹⁶ U źródeł tego ostatniego zapisu leżały ciężkie zniszczenia, jakich doznały dobra biskupstwa w czasie pontyfikatu Konrada oleśnickiego. Nawet umiejętna polityka gospodarcza jego następcy, Piotra Nowaka, nie pozwoliła w pełni odbudować substancji majątków biskupich, stąd duchowni kapituły katedralnej starali się powstrzymać nadmierną pompę dworu biskupiego. Kanonicy jednak zastrzegli, że gdyby w przyszłości dochody biskupie wzrosły, za ich zgodą będzie mogło dojść do powiększenia liczby osób utrzymywanych przez ordynariusza – *„debeat quoque ipse episcopus suis continuis sumptibus et expensis in curia sua non tenere ultra duodecim equos inclusis etiam equis de curru nec ultra viginti quatuor familiares, donec sua episcopalis mensa ad pinguiores fortunam pervenerit, cuius successu cum consensu dictorum capituli seu maioris partis ipsorum iuxta eorum conscientiam et discretionem ampliare poterit suos familiares et equitaturas“*.¹⁷ Dla wzmocnienia swoich praw członkowie kapituły wystarali się dla powyższych kapitulacji o confirmację Stolicy Apostolskiej. Jak dowiadujemy się jednak z późniejszej petycji kanoników, z powodu opieszałości opata z premonstrańskiego klasztoru św. Wincentego, który był wykonawcą papieskiego mandatu, Jodok ostatecznie nie zaprzysiągł tych postanowień. Dla nas jednak istotna jest już sama konstatacja, jak wyobrażano sobie w kręgu kapituły wrocławskiej stosowną liczebność i okazałość dworu biskupiego.

2. Nie ulega wątpliwości, że dwór duchownego hierarchy musiał charakteryzować się nieco odmiennymi cechami niż dwory władców świeckich. Volker Hirsch, autor monografii o dworze bazylijskiego biskupa Johannes von Venningen (1458–1478), podsumowując swe badania podkreślił przede wszystkim kwestię istnienia

---

2003, t. I, s. 182; IDEM, *Historia Wratislaviensis*, Scriptorum rerum Silesiacarum VII, Hermann Markgraf (Hg.), Breslau 1872, s. 9: *„Hortatus est Henricus capitulum et senatum Wratislaviensem, ut in electione pro Jodoco fratre suo vota darent. Factum est, ut consules et scabini unanimi preces apud capitulum institerunt pro Jodoco“*. Por. także Johann HEYNE, *Dokumentirte Geschichte des Bistums und Hochstiftes Breslau*, t. 3, Breslau 1868, s. 713–714.

¹⁶ Druk kapitulacji: *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*, t. 2, Augustino Theiner (ed.), Romae 1861, nr CXLVIII, s. 106–108; Franz Xaver SEPPELT, *Die Anfänge der Wahlkapitulationen der Breslauer Bischöfe*, Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens 49, 1915, s. 208–213.

¹⁷ *Vetera monumenta*, t. 2, nr CXLVIII, s. 108.

odrębnych grup osób świeckich i duchownych. Jak wykazał, oba środowiska mogły jednak ze sobą ściśle współpracować i także duchowni mogli wypełniać zadania bardziej przeznaczone dla świeckich członków biskupiego otoczenia.¹⁸

W literaturze polskiej „otoczenie biskupa“ jest definiowane dość rozmaicie, niekiedy w moim przekonaniu nazbyt ogólnie. Tomasz Pietras, autor biografii biskupa krakowskiego Jana Muskaty, zdecydował się zaliczyć do tej grupy nie tylko wszystkich poświęconych w okresie jego rządów kanoników i prałatów katedralnych, co wydaje się częściowo uzasadnione, ale także wikariuszy. Z kolei z grona współpracowników wykluczył a priori pojawiających się w dokumentach duchownych nie posiadających prebendy w kapitule katedralnej, jak również wszystkich zakonników.¹⁹ Ze stanowiskiem tym trudno się jednak zgodzić. Chybione jest tu włączenie całego środowiska duchownych katedralnych, już chociażby z tego względu, że część z nich nie przestrzegała obowiązku rezydencji i z rzadka (bądź zgoła wcale) nie odwiedzała stolicy diecezji. Ponadto inni z różnych względów (np. podeszłego wieku czy schorowania) nie angażowali się w sprawy polityczne, czy administracji diecezji i nie mamy potwierdzenia, aby pojawiali się przy biskupie. Zawsze też trzeba liczyć się z istnieniem w kapitule grupy opozycyjnej wobec ordynariusza.²⁰ Jeszcze bardziej dyskusyjne wydaje się dołączenie do grona współpracowników biskupa wikariuszy katedralnych. Duchowni ci spełniający funkcje służebne przy katedrze, w żaden sposób nie mieli bliskiego kontaktu z ordynariuszem poza wyjątkowymi przypadkami (najczęściej gdy znaleźli zatrudnienie w biskupiej kancelarii). Nie trzeba chyba w tym miejscu wyjaśniać, jak pozbawione podstaw jest z kolei wykluczenie z interesującego nas kręgu pojawiających się przy biskupie

¹⁸ Volker HIRSCH, *Der Hof des Basler Bischofs Johannes von Venningen (1458–1478). Verwaltung und Kommunikation, Wirtschaftsführung und Konsum*, Residenzenforschung 16, Ostfildern 2004, s. 45. Z ważniejszych najnowszych prac dotyczących dworów biskupich można wskazać: Andreas BIHRER, *Der Konstanzer Bischofshof im 14. Jahrhundert. Herrschaftliche, soziale und kommunikative Aspekte*, Residenzenforschung 18, Ostfildern 2005; Karl WEBER, *Eine Stadt und ihr Bischofshof. Straßburg im 13. Jahrhundert bis in die Zeit Bischof Konrad III. von Lichtenberg (1237–1299)*, in: Fürstenhöfe und ihre Außenwelt. Aspekte gesellschaftlicher und kultureller Identität im deutschen Mittelalter, Thomas Zotz (Hg.), Würzburg 2004, s. 131–160; Mathias KÄLBLE, *Bischöflicher Hof in Basel zwischen Stadt, Adel und Reich vom 12. bis 14. Jahrhundert*, in: Ibidem, s. 161–200; Kurt ANDERMANN, *Die Hofämter der Bischöfe von Speyer*, Zeitschrift für die Geschichte der Oberrheins 140, 1992, s. 127–187. Użyteczny przegląd badań na temat dworów średniowiecznych dają: Reinhardt BUTZ – Lars–Arne DANNENBERG, *Überlegungen zu Theoriebildungen des Hofes*, in: Hof und Theorie. Annäherungen an ein historisches Phänomen, Reinhardt Butz – Jan Hirschbiegel – Dietmar Willoweit (Hg.), Köln 2004, s. 1–41.

¹⁹ Tomasz PIETRAS, „Krwawy wilk z pastorałem“. *Biskup krakowski zwany Muskatą*, Warszawa 2001, s. 165.

²⁰ Por. Izabela SKIERSKA, *Dwór i urząd biskupi*, Roczniki Historyczne 60, 1994, s. 185–189.

zakonników czy plebanów, skoro w wielu przypadkach wykazano, że biskupi wynagradzali swoich spowiedników i notariuszy parafiami należącymi do ich kolacji.

Natomiast za trafną można uznać definicję dworu biskupiego przedstawioną przez Izabelę Skierską, a następnie rozszerzoną przez Marię Koczerską. Ta ostatnia w swojej najnowszej pracy o biskupie Zbigniewie Oleśnickim zaproponowała rozumienie terminu *curia episcopalis* jako „grupy ludzi działających przy biskupie, obsługujących go w zakresie wszystkich jego funkcji społecznych, zarówno kościelnych, jak i świeckich”. Badaczka wskazała też na istotną cechę kurii, jaką jest jej mobilność – a więc stałe towarzyszenie biskupowi. Z tego też względu wykluczyła ze ścisłego dworu biskupiego jego dwóch głównych współpracowników – oficjała i wikariusza generalnego, którzy byli zobowiązani do rezydencji w Krakowie i posiadali tam na stałe odrębne kancelarie.²¹ Osobną kwestię do rozpatrzenia stanowi kancelaria biskupia. Izabela Skierska uznała ją za instytucję związaną zarówno z ordynariuszem, jak i z urzędami diecezjalnymi.²² Badania M. Koczerskiej nad otoczeniem Zbigniewa Oleśnickiego, wskazują jednak, że notariusze towarzyszyli stale biskupowi i bez wątpliwości można ich zaliczyć do rodziny (kurii) biskupiej.²³

Przed przejściem do omówienia właściwego dworu Jodoka z Rożomberka, konieczne jest określenie szerszych ram struktury administracyjnej w księstwie biskupim i diecezji wrocławskiej, a także krótka charakterystyka urzędów zarówno kościelnych, jak i świeckich, których obsada zależała od samego ordynariusza. Jest rzeczą oczywistą, że właśnie z tego środowiska rekrutowali się w znacznej mierze jego najbliżsi współpracownicy. Urzędników biskupów wrocławskich można – analogicznie jak w przypadku dworów władców świeckich – podzielić na dwie grupy: dworskich i terytorialnych. Do tych pierwszych należy zaliczyć stolnika, cześnika, marszałka i komornika, a także sędziego dworskiego, skarbnika, konarskiego, łowczego, chorążego i odpowiadających im niższych urzędników.²⁴ W początku XIV stulecia na dworach śląskich odnotowano pojawienie się nowych urzędów: och-

²¹ Maria KOCZERSKA, *Zbigniew Oleśnicki i kościół krakowski w czasach jego pontyfikatu (1423–1455)*, Warszawa 2004, s. 40. Podobne stanowisko zajął Jacek MACIEJEWSKI, *Episkopat Polski doby dzielnicowej 1180–1320*, Kraków 2003, s. 190.

²² I. SKIERSKA, *Dwór i urząd biskupi*, s. 189.

²³ M. KOCZERSKA, *Zbigniew Oleśnicki*, s. 42.

²⁴ Na temat urzędów na średniowiecznych dworach por. klasyczną rozprawę: Werner RÖSENER, *Hofämter an mittelalterlichen Fürstehöfen*, Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 45, 1989, s. 485–550. Pewne uzupełnienia oparte na materiale późnośredniowiecznym wniósł K. ANDERMANN, *Die Hofämter der Bischöfe von Speyer*, s. 127–187. O urzędach na ziemiach polskich pisał m. in. Jan PIĘTKA, *Urzędnicy i świeckie otoczenie książąt mazowieckich do połowy XIII wieku*, in: *Spółczesność Polski Średniowiecznej*, t. 1, Stefan Krzysztof Kuczyński (ed.), Warszawa 1981, s. 128–154.

mistrza, kuchmistrza i marszałka.²⁵ W skład tej grupy zaliczani są także duchowni obecni na dworze w charakterze kapelanów oraz obsady kancelarii. Nie wszystkie wymienione urzędy potwierdzone są przy hierarchach wrocławskich. Nie spotykamy chociażby w otoczeniu żadnego z ordynariuszy konarskiego czy podkoniego, choć urzędy te potwierdzone są sąsiednich diecezjach.²⁶ Z kolei niektóre z urzędów znane z Wrocławia z XIII w. – jak podstoli czy łowczy²⁷ zanikły w następnych stuleciach. Stosunkowo szybka była natomiast recepcja wymienionych wyżej nowych urzędów dworskich – np. już w 1307 r. pojawił się ochmistrz biskupa Henryka z Wierzbnej: Paszo.²⁸

Urzędy zarządu terytorialnego w dobrach biskupich podlegały licznym przemianom w okresie od uchwytnych dla nas ich początków w pierwszej połowie XIII wieku, aż po czasy biskupa Jodoka. Ten ostatni obejmując rządy w księstwie biskupim zastał tam generalny urząd landwójta, którego kompetencji podlegał cały obszar władztwa terytorialnego. Ponadto istniały tam wówczas osobne godności starościńskie dla Nysy, Głucholazów oraz okręgu grodkowskiego, zakupionego w latach czterdziestych XIV wieku przez Przeclawa z Pogorzeli. System ten uzupełniały urzędy burgrabiów wyznaczanych z osobna dla każdego z zamków biskupich.²⁹

Sprawy sądownicze oraz zarządu majątków leżały w gestii prokuratorów, zwanych też sędziami dworskimi (*procurator seu iudex curie*), który to urząd sięgał swą genezą jeszcze drugiej połowy XIII wieku.³⁰ Na czasy Jodoka przypada reforma istniejących dotąd struktur. Przede wszystkim – zwiększył on liczbę urzędników sądowych w księstwie wydzielając odrębne sądy w Nysie i Otmuchowie.³¹ Za jego czasów spotykamy się też po raz pierwszy ze zwyczajem powoływania po dwóch

²⁵ Ambroży BOGUCKI, *O starszeństwie, komasacji i podzielności urzędów śląskich w XIII wieku*, Sobótka 40, 1985, s. 481.

²⁶ Marian FRIEDBERG, *Klientela świecka biskupstwa krakowskiego w w. XII–XIV. Ze studiów nad organizacją społeczeństwa w Polsce średniowiecznej*, in: *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. 1, Kraków 1938, s. 170.

²⁷ Josef PFITZNER, *Besiedlungs– Verfassungs– und Verwaltungsgeschichte des Breslauer Bistumlandes*, Reichenberg 1926, s. 205.

²⁸ *Regesten zur schlesischen Geschichte*, t. 4, Codex diplomaticus Silesiae XVI, Colmar Grünhagen – Karl Wutke (edd.), Breslau 1892, nr 2964, s. 117; J. PFITZNER, *Besiedlungs– Verfassungs– und Verwaltungsgeschichte*, s. 214.

²⁹ Ewa WÓLKIEWICZ, *Rezydencja biskupów wrocławskich w Nysie*, in: *Rezidence a správní sídla v zemích České koruny ve 14.–17. století. Korunní země v dějinách českého státu III. Sborník příspěvků z mezinárodního kolokvia konaného ve dnech 29.–31. března 2006 v Clam–Gallasově paláci v Praze*, Lenka Bobková – Jana Konvičná (edd.), Praha 2007, s. 301–319.

³⁰ Por. J. PFITZNER, *Besiedlungs– Verfassungs– und Verwaltungsgeschichte*, s. 221–226; Ewa WÓLKIEWICZ, *Kapituła kolegiacka św. Mikołaja w Otmuchowie. Dzieje – organizacja – skład osobowy (1386–1477)*, Opole 2004, s. 171–172.

³¹ E. WÓLKIEWICZ, *Rezydencja biskupów*, s. 310.

tw. „starszych“ z pięciu części księstwa, a także odpowiedzialnych przed biskupem przedstawicieli miast.

Osobną grupę urzędników zależnych od ordynariusza tworzyły wszystkie osoby związane z funkcjonowaniem diecezji, jej administracji i sądownictwa kościelnego. Na pierwszym miejscu wymienić trzeba biskupa pomocniczego, a także oficjała i wikariusza *in spiritualibus*. Niższą pozycję mieli komisarze biskupi – zastępujący w diecezji wrocławskiej oficjałów foralnych znanych z sąsiednich biskupstw.³²

3. Aby odpowiedzieć na pytanie, które z wymienionych osób należały w rzeczywistości do otoczenia Jodoka, niezbędne jest sięgnięcie do zachowanej dokumentacji źródłowej. Ponieważ w przeciwieństwie do badaczy dworów zachodnioeuropejskich nie dysponujemy ani rachunkami ani nawet ordynacjami dworskimi z tego okresu,³³ podstawowym źródłem muszą pozostać dokumenty wystawione przez Rożmberka w czasie rządów w diecezji wrocławskiej. Łącznie z jego dwunastoletniego pontyfikatu zachowało się niewiele ponad trzysta dyplomów. Zasób ten wydaje się obfity jeśli zestawimy go np. z dokumentacją pozostawioną przez zasiadającego na tronie biskupim sąsiedniej diecezji Zbigniewa Oleśnickiego. Z ponad trzydziestoletniego okresu rządów tego hierarchy znamy mniej niż 250 samodzielnie wystawionych dokumentów.³⁴ Trzeba jednak zaznaczyć, że w porównaniu z czasami poprzedników Jodoka na stolcu wrocławskim kancelaria biskupia odznaczała się znacznie niższą aktywnością. Wpływały na to przede wszystkim rozliczne podróże ordynariusza, który nie tylko przez prawie rok przebywał poza diecezją ze względu na wyjazd do Rzymu, ale też często odwiedzał rodzinne dobra na południu Czech.

Z wymienionych dyplomów nie wszystkie zostały opatrzone listą świadków. Można też zauważyć, że liczba osób odnotowanych przy akcji prawnej dokonywanej na dworze biskupim uległa zmniejszeniu w stosunku do poprzedniego półwiecza. W dyplomach Jodoka najczęściej zaznaczano obecność trzech bądź czterech osób. Odosobnionym przypadkiem pozostaje akt wydany w Nysie 9 lipca 1464 r., w którym pojawiło się trzynastu świadków, nieliczne są też zabytki wymieniające

---

³² Por. Ewa WÓLKIEWICZ, *Organizacja konsystorza wrocławskiego w średniowieczu*, in: *Kultura prawna w Europie środkowej*, Antoni Barciak (ed.), Katowice 2006, s. 244–245.

³³ Por. np. Gerhard FOUQUET – Ulf DIRLMEIER, „*weger wer, ich het sie behaltten*“ – *Alltäglicher Konsum und persönliche Beziehungen in der Hofhaltung des Basler Bischofs Johannes von Venningen (1458–1478)*, in: *Alltag bei Hofe, Residenzenforschung 5*, Werner Paravicini (Hg.), Sigmaringen 1995, s. 171–196.

³⁴ Regesty dokumentów wydała M. KOCZERSKA, *Zbigniew Oleśnicki*, s. 310–432; Uzupełnienie do tego wykazu: Maciej WILAMOWSKI, *Nieznany dokument Zbigniewa Oleśnickiego z 3 lutego 1451 roku w sprawie podziału dóbr synów Dobiesława z Sienna*, in: *Zbigniew Oleśnicki ksiądz Kościoła i mąż stanu*, Feliks Kiryk – Zdzisław Noga (edd.), Kraków 2006, s. 289–296.

dziesięciu testatorów.³⁵ Ze zrozumiałych względów wyjątkiem pozostają dokumenty wystawione przez biskupa wraz z kapitułą katedralną. Akty te, wydawane podczas dorocznych kapituł generalnych, odnotowują zazwyczaj całą grupę obecnych prałatów i kanoników, a więc przynajmniej kilkanaście osób. Dla badań nad dworem biskupa pozostają one jednak bezwartościowe.

Ponieważ brak tutaj miejsca na szczegółową analizę wszystkich osób występujących w otoczeniu biskupa – a ponadto zostanie ona przedstawiona w ramach przygotowywanej właśnie monografii: *Władztwo biskupów wrocławskich w średniowieczu i u progu czasów nowożytnych* – w tym miejscu chciałabym się skupić tylko na grupie właściwych urzędników dworskich oraz osobach świeckich i duchownych najczęściej obecnych przy akcjach prawnych dokonywanych przez Jodoka.

Jak podkreślają badacze, jednym z najwyższych urzędów na dworze biskupim była godność marszałka.³⁶ Znajduje to potwierdzenie także w analizowanym materiale. W czasie rządów Jodoka funkcję tę sprawował Mikołaj Streit, piszący się z Prusinowic w księstwie biskupim. Swoją nominację uzyskał jeszcze z rąk poprzednika Rožmberka – Piotra Nowaka (1455).³⁷ Jodok nie tylko nie odwołał go z tego stanowiska przez cały okres swojego pontyfikatu, ale właśnie Streit został jednym z jego najbliższych współpracowników. Jest on poświadczony najczęściej ze wszystkich osób wymienianych u boku biskupa i w jego obecności Jodok poddyktował też swój testament, o czym niżej.

Na dworze biskupim liczna była grupa komorników, których urzędowało jednocześnie przynajmniej dwóch. Specyfiką obsady tego urzędu w czasach Jodoka było oddanie go niemal bez wyjątku w ręce osób świeckich. Jak wiemy, w sąsiedniej diecezji krakowskiej zarząd domeny biskupiej spoczywał nieodmiennie w gestii duchownych z otoczenia biskupa.³⁸ Także inni ordynariusze wrocławscy znacznie chętniej powierzali tę funkcję klerykom i księżom, a motywy kierujące Jodokiem trudno w tej chwili wyjaśnić. Można jednak stwierdzić, że wśród owych świeckich komorników nie spotykamy przedstawicieli żadnej ze znaczących rodzin szlacheckich z terytorium księstwa biskupiego ani z domeny rožmberskiej. Pewne jest natomiast, że przynajmniej jedna osoba z tej grupy wywodziła się z Czech. Chodzi w tym wypadku o Henryka Sádlo z Vražného, dobrze poświadczonego w służbie Rožmberków.³⁹ Być może więc to wzorce czerpane z rozwiązań zastosowanych we

³⁵ Národní archiv Praha, Řád Maltézský, Listiny, nr 1799, 1800.

³⁶ Anzelm WEISS, *Organizacja diecezji lubuskiej w średniowieczu*, in: *Studia kościelnohistoryczne*, t. 1, Lublin 1977, s. 90.

³⁷ Pierwszy raz jako marszałek wystąpił 30 października 1455 r., APWr, Rep. 102, nr 726, nr 727.

³⁸ M. KOCZERSKA, *Zbigniew Oleśnicki*, s. 68–72.

³⁹ Por. Robert ŠIMŮNEK, *Správní systém šlechtického dominia v pozdně středověkých Čechách. Rožmberská doména 1418–1472*, Praha 2005, s. 491, 530.

władztwie Rożmberków zdecydowały o tak szczególnym doborze biskupich urzędników gospodarczych. W otoczeniu Jodoka nie występowali natomiast pozostali klasyczni urzędnicy dworscy, jak cześnik czy stolnik. Podobnie jednak znikli oni i z otoczenia urzędujących w tym czasie biskupów Rzeszy, co badacze tłumaczą marginalizacją ich roli na późnośredniowiecznych dworach.⁴⁰

Organizacja kancelarii biskupiej nie wydaje się znacząco odbiegać pod względem struktury od tego typu instytucji w sąsiednich diecezjach. Jak można stwierdzić, na początku rządów Jodok przez krótki czas korzystał jeszcze z usług notariusza swego zmarłego poprzednika, natomiast od 1459 r. powierzył zarząd kancelarii kanclerzowi Marcinowi Lindenerowi,⁴¹ którego wspomagało trzech notariuszy (Mikołaj Mokewicz, Jan Kemnicz, Michał Blorok).⁴² Liczba personelu jest więc zbliżona do tej, jaką posiadał niewiele wcześniej biskup Zbigniew Oleśnicki.⁴³ Odmiennością w stosunku do Krakowa był natomiast niski udział osób z uprawnieniami notariusza publicznego. Z wymienionych pracowników kancelarii bez żadnych wątpliwości posiadał je tylko Michał Blorok, zatrudniony już pod sam koniec rządów Jodoka.⁴⁴

W otoczeniu Rożmberka wystąpiło też sześć osób tytułowanych mianem kapelanów biskupich. Zdaniem Marii Koczerskiej termin *capellanus* miał wówczas wysoce nieprecyzyjne znaczenie i oznaczał jedynie osobę duchowną znajdującą się na dworze.⁴⁵ Przypadki takiej chwiejności terminologicznej nie są wykluczone, zważywszy chociażby, że mianem kapelana określono wspomnianego wyżej Mikołaja Mokewicza, który pełnił w tym czasie dowodnie funkcję notariusza. Z drugiej jednak strony wzmiankowany w dokumencie sędziego otmuchowskiego *capellanus*

⁴⁰ K. ANDERMANN, *Die Hofämter der Bischöfe von Speyer*, s. 127–169; V. HIRSCH, *Der Hof des Basler Bischofs*, s. 49–50.

⁴¹ Biogram Marcina Lindenera por. Kazimierz DOLA, *Wrocławska kapituła katedralna w XV wieku. Ustrój – skład osobowy – działalność*, Lublin 1983, nr 94, s. 367; Georg BERNHOFEN, *Das Kollegiatstift zu Brieg in seiner persönlichen Zusammensetzung von den Anfängen bis zur Säkularisation (1534)*, Berlin 1939, nr 60, s. 79.

⁴² Biogramy Mikołaja Mokewicza K. DOLA, *Wrocławska kapituła katedralna*, nr 107, s. 372–373; E. WÓLKIEWICZ, *Kapituła kolegiacka*, nr 50, s. 307–309. Por. także Wojciech MROZOWICZ, *Wędrówki Mikołaja Mokewicza i jego rzeczy*, in: *Wędrówki rzeczy i idei w średniowieczu, Spotkania Bytomskie V*, Sławomir Moździoch (ed.), Wrocław 2004, s. 149–157. Na temat Michała Bloroka K. DOLA, *Wrocławska kapituła katedralna*, nr 12, s. 336; E. Wólkiewicz, *Kapituła kolegiacka*, nr 5, s. 258–260. Obsadę kancelarii Jodoka uzupełnia kanonik katedralny Mikołaj Sculteti z Oleśnicy, który był czynny jako jego pisarz w latach 1458–1460.

⁴³ Por. M. KOCZERSKA, *Zbigniew Oleśnicki*, s. 66–67.

⁴⁴ Fritz LUSCHEK, *Notariatsurkunde und Notariat in Schlesien von den Anfängen (1282) bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, Weimar 1940, s. 205.

⁴⁵ M. KOCZERSKA, *Zbigniew Oleśnicki*, s. 66.

domini nostri, joannita Andrzej z Kadania, raczej rzeczywiście pełnił przy biskupie posługi kapłańskie.

Wśród osób często przywoływanych w roli świadków akcji prawnych dokonywanych przez biskupa można wyróżnić dwie grupy. Pierwszą z nich tworzą ważniejsi urzędnicy zarządu terytorialnego księstwa biskupiego: starostowie, landwójt oraz sędzia grodkowski. Trzeba przy tym zaznaczyć, że nie zaliczali się do niej wszyscy urzędnicy o podobnym statusie. Brak jest w testacjach chociażby wzmianek o staroście głuchołaskim czy sędzim wrocławskim, a incydentalnie występuje sędzia nyski. Z kolei do drugiej grupy zaliczyć wypada wybranych kanoników i prałatów kapituły wrocławskiej. Spośród nich biskup powoływał swoich najważniejszych urzędników kościelnych w diecezji – oficjała i wikariusza generalnego, a także administratorów na czas swojej nieobecności.

4. Uzyskane wyniki można skonfrontować z jeszcze jednym źródłem o szczególnej wadze dla rekonstrukcji najbliższego otoczenia biskupa, a mianowicie jego testamentami. W tym miejscu nie trzeba podkreślać znaczenia aktów ostatniej woli dla ustalenia więzi łączących testatora z ludźmi mu najbliższymi. Kolejne redakcje testamentów mogą stanowić bardzo czuły barometr wzajemnych relacji – osoby, które popadły w niełaskę mogą być usuwane, bądź obdarowywane mniej hojnie. Nie można jednak oczywiście zapominać, że źródło to ma swoje ograniczenia i najdokładniej rejestruje jedynie środowisko z ostatnich lat życia wystawcy. Zwyczajowo też w testamentach władców znaczące miejsce zajmują zapisy dla służby – kucharzy, woźniców czy balwierzy, a więc grupy niezwykle rzadko odnotowywanej przez źródła dyplomatyczne.⁴⁶ Trudno oczywiście sądzić, by te osoby – choć niewątpliwie bliskie wystawcy – miały jakikolwiek wpływ na decyzje podejmowane na jego dworze.

W przypadku Jodoka dysponujemy dwoma redakcjami jego testamentu. Pierwszy z nich podyktowany został 8 grudnia 1464 r. w Nysie. Biskup uregulował w nim przede wszystkim sprawy związane z majątkami w Czechach, nad którymi miał pieczę jako wielki przeor prowincji czeskiej i prepozyt katedralny.⁴⁷ Zatrzaszczył się też wówczas o dwie osoby: burgrabię strakonickiego Othmara (Olkmara)

⁴⁶ Dobry przykład stanowi tutaj testament podyktowany przez księcia opolskiego Mikołaja II w 1497 roku. Książę ten na pierwszym miejscu wymienił służbę Francza, który miał otrzymać wieś oraz liczne skrypty dłużne. Dla służącej określonej jako „moja Agnieszka“ były przeznaczone trzy płaszcze, a hojne legaty otrzymali i dwaj inni służący – Tomek i Mikołaj. Także Ludwik brzeski w swoim testamencie wymienił służbę – krawca, dwóch woźniców i kucharza, por. Ewa WÓLKIEWICZ, *Testamenty książąt opolskich*, (w druku).

⁴⁷ Testament ten przechowywany jest w archiwum w Třeboni: Státní oblastní archiv Třeboň, Cizí rody, z Rožberka, nr 27/6, k. 73. Regest: *Archiv český 3*, František Palacký (ed.), Praha 1844, nr 763, s. 572–573. Za możliwość dotarcia do reprodukcji tego źródła chciałabym w tym miejscu ogromnie podziękować Janowi Hrdinie.

z Neznašova – *Také chcme, aby se úředníku našemu Strakonickému Othmarovi žádná křivda nedála nepochybujíc o něm, že jakož jest nám věrně a pravě sloužil také k locumtenentovi našemu a k conventu strakonickému že se pravě, věrně a bezelstně zachová.*⁴⁸ Drugą ze wspomnianych tu osób był kanclerz zakonny Klemens, który miał otrzymać szubę z kun.⁴⁹

Największe znaczenie będzie miał dla nas jednak akt podyktowany 11 grudnia 1467 roku, krótko przed śmiercią biskupa.⁵⁰ Sporządzony wówczas testament został spisany w sytuacji nagłego pogorszenia się stanu jego zdrowia, co też zaznaczono we wstępie oznajmiając, że Jodok podyktował go *mit swacheit des leibes*.⁵¹ W tym czasie ordynariusz liczył sobie zaledwie 37 lat i jak zapisał Długosz zapisał jego

⁴⁸ Cyt za: R. ŠIMŮNEK, *Správní systém*, s. 337.

⁴⁹ SOA Třeboň, Cizí rody, z Rožmberka, nr 27/6, k. 73.

⁵⁰ W literaturze przedmiotu istnieje pewna rozbieżność odnośnie daty śmierci Jodoka. Jako dzień jego śmierci podawany jest 12. 12., J. HEYNE, *Dokumentirte Geschichte des Bistums und Hochstiftes Breslau*, t. 3, s. 718; W. URBAN, *Szkice z dziejów*, s. 389, bądź 15. 12., A. KUBÍKOVA, *Oldřich II.*, s. 151. Także źródła nie są w tym względzie jednoznaczne. Niewątpliwie dobrze poinformowany i współczesny wydarzeniom Piotr Eschenloer przesuwając datę zgonu biskupa już na 9 grudnia, P. ESCHENLOER, *Geschichte der Stadt Breslau II*, s. 687 – co jednak w świetle wymienionego testamentu nie jest możliwe do przyjęcia. W katalogach biskupów wrocławskich powszechnie wymieniany jest dzień 15 grudnia. Tak zapisał w swoim dziele Jan Długosz: „*Qui dum in pontificatu annos decem, menses sex exegisset, in oppido suo Nissa et in curia splendide per ipsum aedificata (—) Anno Domini Millesimo quadringentesimo sexagesimo septimo, die Martis quindecima Decembris, in aurora ex crapula et calculo moritur*“, *Catalogus Episcoporum*, s. 475–476, oraz anonimowy autor piętnastowiecznego katalogu zwanego *Cronica et numerus episcoporum Wratislaviensium: Obiit in Nissa anno Domini MCCCCLXVII feria tertia post dominicam „Gaudete in Domino semper“*, *ductus Wratislaviam in curiam episcopalem, sepultus in die sancti Lazari episcopi et martiris, Cronica et numerus episcoporum Wratislaviensium*, Monumenta Poloniae Historica, t. VI, Wojciech Kętrzyński (ed.), Kraków 1893, s. 583. Kolejne potwierdzenie znajduje ta data w zapisce w zaginionym w czasie drugiej wojny landbuchu nyskim oraz w dokumencie wyboru następcy Jodoka na urząd wielkiego przeora czeskiej prowincji joannitów – Jana ze Švamberka, Národní archiv Praha, Řád Maltézský, Listiny, nr 2535. Rozstrzygający argument w tym wypadku stanowi zapis wykuty na nagrobku biskupa w katedrze wrocławskiej (obecnie przechowywany w Archiwum Archidiecezjalnym we Wrocławiu). Umieszczono tam w otoku następującą legendę: anno + 1467 + die 15 decembris + Nisse + obiit reverendus + pridem + dominus + iocus + de Rosenberg + episcopus Wratislaviensis hic sepultus, por. Alfred SABISCH, *Die ältesten Bischofsgräber im Breslauer Dom. Studien zur Freilegung der Grüfte im unteren Planum des Hohen Chores (November 1950 bis März 1951)*, Archiv für schlesische Kirchengeschichte 20, 1962, s. 201–204; Joseph GOTTSCHALK, *Die Grabstätten der Breslauer Bischöfe*, AfSK 37, 1979, s. 193–194. Także: Josef JUNGNETZ, *Die Grabstätten der Breslauer Bischöfe*, Breslau 1895, s. 14, Tab. 5; B. CZECHOWICZ, *Nagrobki późnogotyckie na Śląsku*, nr 265, s. 220–221, tab. 28, (z odmiennym odczytem części legendy).

⁵¹ AAW, DL, V. 9; Wincenty URBAN, *Katalog dokumentów Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu*, cz. 1: *Dokumenty oznaczone sygnaturami alfabetycznymi*, Roma 1970, nr 1547.

śmierć nastąpiła z powodu obżarstwa oraz kamicy nerkowej, na którą cierpiał.⁵² Rozporządzenia zostały przedstawione świadkom w języku czeskim, ale jak podkreślono w samym akcie, wkrótce potem przetłumaczono je na niemiecki (*selbist gered Behemisch unnd ferrer vordewtzt ist*) i w tym języku też zostały spisane. Fragment ten zdaje się potwierdzać przekazy kronikarskie na temat stosunkowo słabej znajomości przez Jodoka języka niemieckiego. Jak pisał Piotr Eschenloer: *er was ein wol sprechender man zu latin, behmisch vnd wenig dewtsch*.⁵³

Warto na chwilę zatrzymać się przy kwestii świadków. Jedyne źródło, jakie przybliży nam okoliczności śmierci biskupa – *Catalogus Episcoporum Wratislaviensium* Jana Długosza – przynosi informację, że w ostatnich dniach otaczali go kanonicy kapituły katedralnej, którym miał przekazać władzę nad Nysą i księstwem biskupim: *Qui dum in pontificatu annos decem, menses sex exegisset, in oppido suo Nissa et in curia splendide per ipsum aedificata, religiose et devote, omnibus Sacramentis rite procuratus, vocatisque ex Wratislavia ad se Canonicis, quibus civitatem Nissam et castra ecclesiae commendaverat (--) moritur*.⁵⁴ Jednak w grupie osób, przed którymi został podyktowany testament, przeważają świeccy, a jedynym duchownym z grona kapituły wrocławskiej był bliski współpracownik biskupa – Baltazar z Pawłowa. Pozostali przedstawiciele kleru to stali pracownicy biskupiej kancelarii: Mikołaj Mokewicz i Jan Kemnicz oraz urzędnik z księstwa biskupiego Stanisław Gneffko, który pełnił wówczas funkcję sędziego w Nysie. Oprócz tego ostatniego zostali odnotowani dwaj świeccy urzędnicy: marszałek Mikołaj Streit, sędzia grodkowski Gabriel Hund, a także związany z dworem pan na zamku Kaltenštejn Hynek Meynholt. Reprezentację przedstawicieli księstwa uzupełniali jeszcze niewymienieni z imienia burmistrz i rajcy Nysy.

Omawiany akt ostatniej woli zawiera przede wszystkim dyspozycje dotyczące kosztowności i przedmiotów osobistego użytku. Obdarowani należeli do osób najbliższych ordynariuszowi i już jak sądzę, sama kolejność ich wymienienia w dokumencie świadczy o więziach, łączących ich z testatorem. Testament Jodoka jest niewątpliwie wyrazem jego osobistych sympatii, co potwierdza selektywny dobór krewnych, których biskup postanowił obdarować. Na pierwszym miejscu wymienił swojego brata Jana, który miał otrzymać od niego sobolową szubę, złotą łyżkę i złoty pierścień z szafirem. Bliskie kontakty musiały także łączyć Jodoka z siostrą

⁵² *Catalogus Episcoporum*, s. 475–476.

⁵³ P. ESCHENLOER, *Geschichte der Stadt II*, s. 216. Podobne przekonanie wyrażali kronikarze nowożytni, np. Joachim Cureus „...cum ideomatis Germanici minus esset peritus, latinas conciones in suo templo habuit“, cyt. za: W. URBAN, *Szkice z dziejów*, s. 408. W języku czeskim został też sporządzony wspomniany pierwszy testament Jodoka z 1464 roku, SOA Třeboň, Cizí rody, z Rožmberka, nr 27/6, k. 73.

⁵⁴ *Catalogus Episcoporum*, s. 475–476.

Bertą (Perchtą), którą wymienił jako drugą wśród swoich spadkobierców.⁵⁵ Zdecydowała o tym prawdopodobnie niewielka różnica wieku między rodzeństwem – urodzona w 1429 roku Berta była tylko o rok starsza od brata. Wydana za męża za możnowładcę Henryka z Lichtenštejna, doznała w tym związku licznych upokorzeń, czego świadectwem jest jej korespondencja z rodziną.⁵⁶ W świetle tej ostatniej wyraźne są serdeczne związki łączące rodzeństwo. W swoich listach Berta wielokrotnie pisała o chęci zobaczenia bliskich. W rodzinie utrzymywał się też zwyczaj przekazywania drobnych prezentów, czego świadectwem może być szarfa podarowana przez Bertę Janowi.⁵⁷ Dla siostry Jodok przeznaczył srebrny puchar inkrustowany macią perłową (*eyne perleyn muter in silber gesatzt der aws man trincket*). W swoim testamencie biskup uwzględnił także drugą z sióstr, Agnieszkę, która jednak znalazła się na odległym miejscu wśród obdarowanych.⁵⁸ W czasie spisywania aktu była ona panną i do śmierci pozostała niezamężna.⁵⁹ Zapis dla Agnieszki był skromniejszy, gdyż miała otrzymać zwykły kielich ze srebra.⁶⁰ We wspomnianym akcie nie została natomiast wymieniona trzecia z sióstr Jodoka – Ludmiła – nie wiemy jednak, czy żyła jeszcze w tym czasie.

Na trzecim miejscu w testamencie znaleźli się Jan i Waclaw ze Švamberka. Otrzymali oni czarną zbroję podbitą kunim futrem, a Jan dodatkowo 100 grzywien oraz dobra które powinny przypaść biskupowi od Gunczila Capsdorff.⁶¹ Legat dla Jana był jednym z najbardziej wartościowych zapisów spośród wszystkich uczynionych przez biskupa. Wskazuje on na szczególnie bliskie związki łączące Jodoka ze Švamberkiem. I w tym wypadku mamy do czynienia z pewnymi powiązaniem o charakterze rodzinnym. Wspomniana trzecia siostra Ludmiła w 1452 r. poślubiła Bogusława (VII) ze Švamberka. Trzeba jednak dodać, że ten ostatni nie znalazł się wśród odbiorców legatów, a ponadto pochodził z innej linii tego rozgałęzionego rodu. O ile bowiem mąż Ludmiły był przedstawicielem linii borsko-krasíkovskiej, to bracia Jan i Waclaw wywodzili się z linii osiadłej na Milíkovie.⁶² Z tego względu można sądzić, że o ich pojawieniu się w testamencie Jodoka zdecydowały nie tylko względy

⁵⁵ AAW, DL, V. 9.

⁵⁶ *Listy bílé paní Rožmberské*, Anna Skýbová – Jaroslav Porák (edd.) Praha 1985; John KLASSEN, *The Challenge of marriage through the eyes of a fifteenth century noble woman*, in: *Husitství, Reformace, Renaissance. Sborník k šedesátým narozeninám Františka Šmahela*, Jaroslav Pánek – Miloslav Polívka – Noemi Rejchertová (edd.), Praha 1994, s. 649–660.

⁵⁷ Ibidem, s. 657.

⁵⁸ AAW, DL, V. 9.

⁵⁹ Ibidem. Biogram Agnieszki: August SEDLÁČEK, *Anežka z Rožmberka*, Sborník historický na oslavu desítiletého trvání Klubu historického v Praze, 1883, s. 110–118.

⁶⁰ AAW, DL, V. 9.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Por. Jiří JÁNSKÝ, *Páni ze Švamberka*, Domažlice 2006, s. 192–199.

powinowactwa, choć potwierdzone są ożywione kontakty obu braci ze wspomnianym szwagrem biskupa.⁶³ W literaturze spotkać się można z poglądem o przynależności Waclawa ze Švamberka do klienteli Rožmberków, czego dowodzić mają przede wszystkim jego wystąpienia w charakterze świadka w dokumentach.⁶⁴ W świetle ostatnich badań Roberta Šimůnka nad działalnością rožmberskiej kancelarii nie można jednak jednoznacznie przyporządkować Waclawa do grupy klientów panów z Rožmberka, a charakter związków Švamberka z tą rodziną jest trudny do wyjaśnienia.⁶⁵

Jak się wydaje, kluczową kwestią decydującą o obdarowaniu obu braci przez biskupa było wstąpienie przez Jana ze Švamberka do zakonu joannitów, znajdującego się wówczas pod rządami samego Jodoka jako wielkiego przeora prowincji czeskiej. Zgodnie z przepisami prawa kanonicznego ten ostatni w chwili objęcia godności biskupa wrocławskiego powinien zrezygnować z przeorstwa, ale jak wiemy nie złożył go aż do śmierci.⁶⁶ Z uwagi na rozliczne obowiązki w diecezji potrzebował zaufanych braci w Czechach, którzy przejęliby część jego uprawnień i w tym kontekście trzeba widzieć rolę Švamberka. Po śmierci Jodoka został on też wybrany kolejnym wielkim przeorem, co badacze wiążą z podporządkowaniem się joannitów wyrażonej przed śmiercią woli Rožmberka.⁶⁷ W dokumentach wydanych przez biskupa na Śląsku imię Jana pojawia się z rzadka,⁶⁸ ale na ich zażyłość mogły wpłynąć częste odwiedziny przez Jodoka konwentu w Strakonicach, do którego należał Švamberk.⁶⁹ Na związki z tym miastem wskazuje pozycja jaką zajmował przy Jodoku burgrabia Strakonice, o czym w dalszej części artykułu.

Warto tu dodać, że bezpośrednio po Švamberkach w testamencie biskupim wymieniony został komtur domów joannickich w Oleśnicy Małej i Strzegomiu Jan Sebnitz. Jodok przeznaczył dla niego szubę sobolową z pozłacanymi guzikami.⁷⁰ Inny joannita, znany z kilku dokumentów biskupich, komtur w Zawadnie Tomasz *de Placentia*, został z kolei obdarowany napierśnikiem ozdobionym sobolami.⁷¹ Obaj ci zakonnicy wielokrotnie poświadczeni są w otoczeniu biskupa.⁷² Kilkakrotnie

⁶³ M. in. Jan zwracał się do swojego krewnego z prośbą o przysłanie mu lekarza, Ibidem, s. 196.

⁶⁴ Por. Ibidem, s. 199.

⁶⁵ R. ŠIMŮNEK, *Správní systém*, s. 364.

⁶⁶ Por. przyp. 14.

⁶⁷ J. JÁNSKÝ, *Páni ze Švamberka*, s. 192.

⁶⁸ M. in. APWr, Rep. 102, nr 871.

⁶⁹ Národní archiv Praha, Řád Maltézský, Listiny, nr 2535.

⁷⁰ AAW, DL, V. 9.

⁷¹ Ibidem: „Item bruder Thome ritter von Placentia das brostblech von czobeln“.

⁷² Najlepszą miarą znaczenia obu komturów w otoczeniu biskupa jest wyznaczenie ich na wykonawców testamentu z 8 grudnia 1464 r. (obok Waclawa komtura w Horažd'ovicích i Marcina, plebana z Radomyšli), SOA Třeboň, Cizí rody, z Rožmberka, nr 27/6, k. 73. Jan Sebnitz był m. in. świadkiem dokumentów wydanych w Nysie 1 sierpnia 1458 r., 20 sierpnia 1458 r. i 30 września

potwierdzeni są także dwaj dalsi joannici – namiestnik Jodoka dla domów śląskich, komtur wrocławski Mikołaj Nehmen oraz Waclaw, komtur w Kadani.⁷³ Jak można sądzić, szczególnie bliskie kontakty utrzymywał Jodok właśnie z położonym na północy Czech klasztorem kadańskim.⁷⁴ Oprócz wspomnianego komtura Waclawa, u boku Jodoka pojawili się dwaj tamtejsi zakonnicy, Mikołaj i Andrzej, którym powierzył funkcje swoich kapelanów.⁷⁵ Wyjątkową rolę, jaką spełniali joannici w służbie biskupa dobrze ilustruje zachowana korespondencja. Z listu skierowanego do Jana z Rožmberka z 24 czerwca 1467 r. dowiadujemy się o wysłaniu przez Jodoka w misji do południowych Czech brata Jana Hunda, późniejszego komtura w Brzegu.⁷⁶ Wiadomo też, że wspomniany wyżej komtur oleśnicki Jan Sebnitz dostarczał listy biskupa radzie Wrocławia.⁷⁷ Dobrze poświadczane są także pobyty Jodoka we wrocławskim klasztorze joannitów.⁷⁸

Wysokie miejsce w wykazie odbiorców legatów zajmują dwaj Czesi – Henryk Sádlo i Othmar (Olkmar), burgrabia Strakonic. Pierwszy z nich jest wielokrotnie

---

1464 r., AAW, DC, 1 VIII 1458; AAW, DC, 20 VIII 1458, APWr, Rep. 55, nr 141. Jak wiemy był komturem trzech domów zakonnych: Oleśnicy Małej, Strzegomia i Kłodzka. Por. wykazy zakonników komandorii śląskich: R. HEŚ, *Joannici na Śląsku w średniowieczu*, s. 483, 497, 511 (z pewnymi nieścisłościami chronologicznymi). Tomasz, komtur w Zawadnie w otoczeniu biskupa pojawiał się od 16 października 1463 r., AAW, DL, BB. 51. Brak jego biogramu w wykazie komturów śląskich M. Starnawskiej, Maria STARNAWSKA, *Między Jerozolimą a Łukowem. Zakony krzyżowe na ziemiach polskich w średniowieczu*, Warszawa 1999, s. 346–353, i R. Hesia, R. HEŚ, *Joannici na Śląsku w średniowieczu*, s. 533.

⁷³ AAW, DL, BB. 51.

⁷⁴ Podstawowe informacje o tej fundacji: Dušan FOLTÝN, *Kadaň, Zaniklá komenda johanitů a kostely P. Marie a sv. Jana Křtitele*, in: *Encyklopedie českých klášterů*, Pavel Vlček – Petr Sommer – Dušan Foltýn (edd.), Praha 1998, s. 279–280; František SKŘIVÁNEK, *Rytíři svatého Jana Jerusalémského u nás*, Praha 1995, s. 38–39. Ostatnio szczegółowo zostały opracowane nadania mieszczańskie dla tej placówki: Petr HLAVÁČEK, *Kadaň mezi středověkem a novověkem. Deset kapitol z kulturních a náboženských dějin severozápadních Čech*, Ústí nad Labem 2005, s. 50–62.

⁷⁵ Np. *Die Inventare der nichtstaatlichen Archive Schlesiens. Kreis Neisse*, Codex diplomaticus Silesiae XXXVI, Erich Graber (ed.), Breslau 1933, nr 221, s. 53; APWr, Rep. 107, nr 163 (Mikołaj); APWr, Rep. 111, nr 72 (Andrzej).

⁷⁶ AČ 7, nr 150, s. 288.

⁷⁷ P. ESCHENLOER, *Historia Wratislaviensis*, s. 57; R. HEŚ, *Joannici na Śląsku w średniowieczu*, s. 383.

⁷⁸ „Bischoff Jost an demselben tag Sand Michils begerte abir gleite in die stat zukommen, das jm vff dreissig person gegeben wart vnd nicht vff den thume noch ferrer in die stat zukommen denn zum Hiligen Lichnam in Crewczhoff“; P. ESCHENLOER, *Geschichte der Stadt I*, s. 280; „Am mitwoch noch Sand Michils tage quome der bischoff Jost ken Breslow in Crewczhoff zum Hiligen Lichnam, von danne er mit gleite vffs rathaws vor die gemeyne ginge, do auch alle prister-schafft geistlich vnd wertlich waren gesammelt“; *Ibidem*, s. 284.

odnotowany w testacjach dokumentów biskupich z lat 1463–1467. Ponieważ występował u boku biskupa zarówno w Otmuchowie,⁷⁹ Nysie⁸⁰ jak i Wrocławiu,⁸¹ można przyjąć, że towarzyszył Jodokowi w jego podróżach. W przeciwieństwie do Othmara i Švambergów nie był tytułowany panem (herr), co zdaje się wskazywać na jego skromniejszą kondycję. Jak wiemy wywodził się on z grupy klienteli Rožmberków i znalazł się w otoczeniu biskupa jeszcze podczas jego pobytu w Czechach. Służba przy biskupie pozwoliła na znaczące powiększenie majątku, o czym świadczą dwie transakcje z 17 listopada 1463 roku.⁸² Tego dnia biskup zatwierdził kupno przez Henryka wsi Gaworowice za 150 florenów węgierskich oraz wykup dawnych posiadłości biskupich w Czarnolasie.⁸³ W testamencie Sádlo otrzymał kilka zapisów: ozdobny złoty pierścień z szafirem, dwie biblie i inne księgi należące do biskupa oraz dożywotnie wpływy z pewnych czynszów, ceł i opłat sądowniczych.⁸⁴

Podobnie kilkoma legatami został wyróżniony wspomniany Othmar, burgrabia Strakonice. Po śmierci biskupa miał otrzymać złoty pierścień z szafirem, 100 skojców i dodatkowo 30 florenów węgierskich na zakup szuby.⁸⁵ O roli Othmara przy biskupie świadczy wyznaczenie go odpowiedzialnym za wypłaty na rzecz służby oraz za uzgodnienia z przyszłym ordynariuszem odnośnie losów srebrnej zastawy.⁸⁶ Poza incydentalnym poświadczeniem jego obecności w biskupiej Nysie, brak jednak dowodów na jego dłuższe pobyty na Śląsku.⁸⁷ Inaczej natomiast potoczyły się losy wspomnianego Henryka Sádlo. Spotykamy go ponownie w 1471 roku w Nysie jako świadka przy rozstrzygnięciu sporu między Mikołajem Heide, jego żoną Magdaleną a Piotrem Schaffgotschem.⁸⁸ Jego obecność tamże świadczy, że wszedł do społeczności ziemskiej księstwa nyskiego i poprzez nabyte majątki związał się na stałe ze Śląskiem.

Jak wspomniano wcześniej – Sádlo pełnił przez jakiś czas funkcję biskupiego komornika. W swoim testamencie Jodok wyróżnił jeszcze jedną osobę spośród

⁷⁹ APWr, Rep. 102, nr 746.

⁸⁰ AAW, DL, BB. 51; AAW, DC, 17 XI 1463; AAW, DL, BB. 52; AAW DC, 6 II 1467; *Die Inventare*, nr 234, s. 55.

⁸¹ AAW, DL, EE. 8.

⁸² AAW, DC, 17 XI 1463.

⁸³ *Wykaz regestów dokumentów Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu*, Wincenty Urban (ed.), Warszawa 1970, nr 1214, 1215, s. 190.

⁸⁴ AAW, DL, V. 9.

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ Ibidem. O zaufaniu, jakie biskup żywił wobec Othmara świadczy również powierzenie mu pieczy nad majątkiem katedry praskiej i komandorii strakonickiej w testamencie z 1464 r. (wraz z innymi wymienionymi osobami), SOA Třeboň, Cizi rody, z Rožmberka, nr 27/6, k. 73.

⁸⁷ AAW, DC, 18 VI 1462.

⁸⁸ *Die Inventare*, nr 243, s. 57.

swoich licznych komorników, a mianowicie Kacpra Sloppota. Zgodnie z wolą Rožmberka miał on otrzymać jego zastawę srebrną, ale dopiero po porozumieniu się w tej sprawie z przyszlým biskupem wrocławskim.⁸⁹ Jodok nie zapomniał też o najważniejszym z dworskich urzędników – marszałku Mikołaju Streicie. Obecny przy dyktowaniu ostatniej woli Streit został obdarowany złotym pierścieniem z krucyfiksem, pękiem soboli na szyję oraz sobolowym kapeluszem. Osobno biskup wydzielił też dla niego 40 florenów węgierskich, przeznaczonych na zakup nieokreślonego bliżej aksamitnego ubrania (*zu eynem sampt kleide*). Spośród świeckich urzędników terytorialnych został natomiast wymieniony tylko jeden: sędzia grodkowski Gabriel Hund, który uzyskał pewną kwotę za zakup szuby z kun.

Nie odeszli z pustymi rękami duchowni z najbliższego otoczenia biskupa. Baltazar z Pawłowa miał otrzymać z masy spadkowej ornat oraz czerwoną kapę z pelerynką. Sędziemu nyskiemu Stanisławowi Gneffko miała przypaść czarna suknia – jak zaznaczono – z tkaniny o dobrej jakości (*von schonem gewande*) i dodatkowo podbita kosztownym futrem. Podobny zapis zostawił Jodok dla magistra Mikołaja określonego mianem „nowego kapelana“. Z kolei długoletni pracownik kancelarii Mikołaj Mokewicz otrzymał złoty krzyż na czarnym sznurze ozdobionym złotem. Ponieważ w testamencie brak jakiegokolwiek legatu dla drugiego z obecnych wówczas w Nysie notariuszy, można oddalić podejrzenie, że umierający biskup obdarowywał tylko osoby, które przypadkowo znalazły się w tym czasie w jego pobliżu. Potwierdza to też zapis dla kanonika katedralnego Andrzeja Waynera, o którego pobycie w tym czasie w rezydencji biskupiej nie mamy żadnego potwierdzenia. Zgodnie z wolą Jodoka miał dostać z masy spadkowej szatę (*pallium*), którą biskup wcześniej otrzymał od królowej polskiej.

Nie udało mi się bliżej zidentyfikować niejakiego Czyrnego, który wedle rozporządzenia biskupa miał przejąć 80 florenów węgierskich, które była dłużna ordynariuszowi księżna ścinawska i dodatkowo jeszcze 6 florenów wypłaconych w gotówce. Umieszczenie tego zapisu bezpośrednio przed legatami dla dwóch Czechów – wspomnianego Henryka Sádlo oraz burgrabiego ze Strakoniec – pozwala domniemywać, że i w tym wypadku chodzi o jakąś osobę przybyłą z dominium Rožmberków. Brak jednak kogokolwiek o takim nazwisku w bardzo wnikliwym studium R. Šimůnka zmusza, aby pozostawić na razie tę kwestię w zawieszeniu. Do otoczenia biskupa nie należał za to na pewno Polak Stanisław, którego w swojej ostatniej woli Jodok polecił odziać i wyposażyć w dobrego konia oraz wypłatę w wysokości 14 florenów *zu czerunge*. Kontekst tego zapisu wskazuje, że musi chodzić w tym wypadku o posła, który akurat w tym czasie znalazł się na dworze w Nysie.

Na późnośredniowiecznych dworach powszechnie już spotykani są medycy. W przypadku dworów biskupów wrocławskich mamy przykłady szybkich karier,

---

⁸⁹ AAW, DL, V. 9.

jakie były udziałem lekarzy ordynariuszy. Przykładowo Bertold Fulschussil – *phiscus* Przeclawa z Pogorzeli i Waclawa legnickiego – uzyskał dobrze uposażone prebendy w miejscowych kapitułach i w ciągu życia zgromadził fundusze wystarczające na fundację kapituły kolegiackiej.⁹⁰ Także inny lekarz Waclawa – Stanisław Hamme otrzymał hojne zaopatrzenie w postaci beneficjów nadanych mu przez biskupa.⁹¹ Zważywszy, że Jodok z Rożmberka cierpiał na przewlekłą chorobę nerek, można sądzić, że był pod stałą opieką lekarzy. Jednak w wystawionych przez niego dokumentach nie spotykamy medyków. Nie powtórzyły się też takie awanse, jakie potwierdzone są na przełomie XIV i XV wieku. Informację o lekarzu Jodoka czerpiemy wyłącznie z jego testamentu. Wymieniony tam magister Marcin miał otrzymać czamlotowy płaszcz lub pieniądze na jego zakup.⁹²

Pod koniec pierwszej części jednostkowych legatów znalazło się szereg mniejszych zapisów dla służby. Kolejno zostali wymienieni: Piotr Pieniczko, który otrzymał 10 skojców, kucharz Hunger (50 skojców), podczaszy Jerzy Kransoder (10 skojców), nieokreślony bliżej Wilke (10 skojców) i masztalerz Berthe z zapisem 20 skojców.⁹³ Żaden z nich nie pojawił się nigdy na dokumencie biskupim i testament jest jedynym źródłem pozwalającym na poznanie służby obecnej przy biskupie.⁹⁴ Niewiele można powiedzieć o wymienionej tu grupie. Nazwisko Pieniczki wskazuje na czeskie pochodzenie i można założyć, że przybył on na Śląsk wraz z Jodokiem. Najbardziej wartościowy zapis dla kucharza nasuwa wniosek o specjalnej pozycji kucharzy na dworach biskupich, ale w tym przypadku mógł on wynikać ze wspomnianych wyżej osobistych upodobań kulinarnych Rożmberka. Wymieniona grupa z oczywistych względów nie obejmuje wszystkich osób zajmujących się obsługą dworu. Jak wiadomo, w każdej z rezydencji ordynariusza przebywał zatrudniony na stałe personel, odpowiedzialny za jej utrzymanie. Wiemy, że w zamku nyskim były opłacane osoby zajmujące się biskupią kuchnią oraz piwnicą i że była to grupa przynajmniej kilkuosobowa.⁹⁵ Wspomniane legaty nie dotyczą jednak, jak można sądzić, akurat tych pracowników (bo dlaczego zostałyby wyróżniony kucharz z Nysy, a pominięty ten z Wrocławia?), ale raczej niewielkiej grupy przebywającej stale przy biskupie i towarzyszącej mu w podróżach.

⁹⁰ Por. E. WÓLKIEWICZ, *Kapituła kolegiacka*, s. 64–66.

⁹¹ Gerhard SCHINDLER, *Das Breslauer Domkapitel von 1341–1417. Untersuchungen über seine Verfassungsgeschichte und persönliche Zusammensetzung*, Breslau 1938, nr 121; E. WÓLKIEWICZ, *Kapituła kolegiacka*, nr 30, s. 285.

⁹² AAW, DL, V. 9.

⁹³ Ibidem.

⁹⁴ Jedynie z aktu z 1462 r. dowiadujemy się o służce na dworze biskupim we Wrocławiu Marcinie Brinnigu, AAW, DL, LL. 12.

⁹⁵ Por. E. WÓLKIEWICZ, *Rezydencja biskupów*, s. 311.

Pozostałe zapisy w omawianym testamencie dotyczą bądź przekazania pewnych ruchomości przyszłemu biskupowi, bądź też pobożnych fundacji dokonanych przez Jodoka. Warto się na chwilę zatrzymać przy tych ostatnich. Nie mogą oczywiście dziwić donacje na rzecz kleru katedralnego, ani też zabezpieczenie stosownych środków na własny pogrzeb i liturgiczną pamięć w głównym kościele diecezji, tym niemniej pojawił się tu również następujący legat: *Item dy obirgolte tabel zu Breslaw uffim hofe uffim aber sal den herren zu Sandt Albrecht zu Breslaw*.⁹⁶ Zważywszy, że żadna inna instytucja kościelna w diecezji poza katedrą nie została uwzględniona w zapisie ostatniej woli Jodoka, darowizna dla dominikanów wrocławskich wskazuje na jakieś związki łączące biskupa z tym klasztorem. Powiązania te są dla nas dość słabo uchwytny, jednak trzeba odnotować, że w 1464 roku w otoczeniu ordynariusza poświadczony jest profes z wrocławskiego klasztoru św. Wojciecha, Paweł.⁹⁷ Oprócz przeora augustianów–eremitów z Grodkowa i omówionych wyżej licznych joannitów, jest to jedyny przedstawiciel środowiska zakonnego w otoczeniu biskupa.

5. Mimo wszystkich podniesionych zastrzeżeń odnośnie znaczenia aktu ostatniej woli jako źródła do badania otoczenia zmarłego i konieczności jego niezwykle ostrożnej interpretacji, testament Jodoka z Rożmberka niewątpliwie rzuca snop światła na osoby mu najbliższe i ukazuje zupełnie inny obraz dworu, niż wynikałoby z przekazu zachowanych list świadków. Przede wszystkim potwierdza on przyjętą definicję dworu biskupiego, w której wyłącza się z niego urzędników diecezjalnych, a więc oficjała i wikariusza generalnego. Brak oficjała u boku umierającego na zamku nyskim Jodoka jednoznacznie poświadczą, że był on zobowiązany do ciągłej rezydencji w stolicy diecezji i nie towarzyszył ordynariuszowi w jego podróżach. Zdaniem Marii Koczerskiej przywiązanie oficjała do katedry nie było jednoznaczne z marginalizowaniem jego roli, gdyż właśnie dzięki temu mógł dbać o interesy swojego nieobecnego mocodawcy i informować go o wszelkich istotnych wydarzeniach.⁹⁸ Nie posiadamy jednak korespondencji Jodoka z jego oficjałem Andrzejem Ruperti, która pozwoliłaby na podobne konstatacje, do jakich doszła wspomniana badaczka śledząc wymianę listów między Zbigniewem Oleśnickim a jego urzędnikiem. Znamienne jest jednak, że Jodok nie wspomniał w swoim testamencie ani słowem bądź co bądź najważniejszego urzędnika diecezjalnego. Jak więc można sądzić, ich wzajemne relacje były poprawne, ale chłodne i biskup nie zatroszczył się o niego w swoich ostatnich chwilach.

Testament podkreśla też specyfikę dworu Rożmberka, jaką była niemal stała obecność na nim braci zakonu św. Jana Jerozolimskiego. Nie dziwią zatem w tym

⁹⁶ AAW, DL, V. 9.

⁹⁷ APWr, Rep. 64, nr 36.

⁹⁸ M. KOCZERSKA, *Zbigniew Oleśnicki*, s. 189.

wypadku zapisy na rzecz Jana Sebnitza czy Tomasza *de Placentia*, którzy są dobrze poświadczeni w otoczeniu biskupa i – jak wiemy – pełnili na rzecz Jodoka pewne misje. Natomiast inna sprawa to niezwykle hojne zapisy na rzecz joannity Jana ze Švamberka. Obecność tego ostatniego przy Rožmberku jest dla nas tak słabo uchwytna, że gdyby nie przekaz testamentu o znaczeniu Švamberka na dworze biskupim nie mielibyśmy pojęcia.

Nie ulega wątpliwości, że wykaz legatów zmusza nas do przewartościowania hierarchii osób przy ordynariuszu, jaka jawi nam się w świetle list świadków. Jak się okazuje biskup pominął w swojej ostatniej woli większość prominentnych osób, zarówno z aparatu urzędniczego księstwa, jak i kapituły św. Jana. Spośród urzędników terytorialnych brak jest m. in. landwójta, pojawia się natomiast jedynie incydentalnie przywoływany wcześniej sędzia nyski Stanisław Gneffko. Z kolei z grupy najczęściej obecnych przy biskupie kanoników katedralnych w testamencie znalazł się tylko jeden – Baltazar z Pawłowa, a dodatkowo został wymieniony sporadycznie wzmiankowany wcześniej doktor Andrzej Wayner. Oczywiście w tym wypadku trzeba pamiętać o gwałtownym konflikcie między biskupem a częścią kapituły, do jakiego doszło w ostatnich latach życia Jodoka na tle kwestii uznania królewskiej godności Jerzego z Podiebradów. W jego wyniku Jodok uwięził swojego najzagorzalszego oponenta prepozyta Jana Düstera w lochu na zamku Kaltenštejn, co zresztą stało się potem przyczyną trudności z pochówkiem biskupa w katedrze.⁹⁹ W każdym razie, o ile rozdzwiewki te niewątpliwie spowodowały ochłodzenie stosunków z niektórymi kanonikami, to jednak na pewno nie ze wszystkimi wcześniej tak często firmującymi akcje prawne dokonywane przez biskupa. Względy te też nie mogą wytłumaczyć pominięcia często przywoływanych urzędników terytorialnych. Jak można więc sądzić, w ówczesnej praktyce administracyjnej było pewnym utartym zwyczajem dobieranie świadków spośród najważniejszych urzędników księstwa oraz zasłużonych członków kapituły. Ludzie ci jednak nie należeli do właściwego dworu biskupa i też niekoniecznie musiały ich łączyć z ordynariuszem jakieś cieplejsze relacje.

⁹⁹ Por. P. ESCHENLOER, *Geschichte der Stadt II*, s. 687: „...der legat wolt jn nicht in die stat lossen füren, es würde denn der probist, den er vff dem Kaldenstein in gefencknis hatte, ledig gelossen. Herre Zdenko von Sternberg was bey jm zur Neisse an seime ende gewest mit andiren herren, die mit jm quomen. Diese obirbaten den legaten, das der bischoff tod eingefurt wart“. Nieco odmiennie miały wyglądać te wydarzenia w ujęciu Jana Długosza, wedle którego protest przeciwko wwiezieniu ciała biskupa mieli podnieść mieszczanie wrocławscy: „*Cuius corpori etsi communitas Wratislaviensis, donec Praepositus Iohannes solveretur, negasset ingressum, intervenientibus tamen baronibus Bohemiae, qui ad diaetam convenerant, illudque comitantibus, ad civitatem inductum, baronibus Poloniae et Bohemiae, Praelatisque et Canonicis iusta suo funeri solventibus, in ecclesia maiori, in choro sepultum est tumulo eminenti*“, *Catalogus Episcoporum*, s. 476. Na temat konfliktu szerzej: K. DOLA, *Wrocławska kapituła katedralna w XV wieku*, s. 224–225.

Testament biskupa pozwala też w jakimś stopniu uchwycić, jak liczną grupę w jego otoczeniu tworzyli ludzie, którzy przybyli wraz z nim z Czech. Jak można się było zorientować, udział Czechów ograniczył się do ścisłego dworu. Godność biskupiego komornika znalazła się w rękach klienta Rožmberków Henryka Sádlo, a czeskie pochodzenie miała też przynajmniej jedna z osób ze służby. Natomiast biskup nie zdecydował się na promocję przybyszy ani na urzędy terytorialne w księstwie, ani na urzędy diecezjalne, choć – jak wiemy – jego następcy nie będą już mieli takich oporów. Jest też bardzo wyraźne, że przybyły z innego kraju Jodok, nie zaczynał rządów od pochopnych roszad na urzędniczych stanowiskach.

Co trzeba podkreślić – najbliższym współpracownikiem biskupa pozostał przez cały okres rządów marszałek Mikołaj Streit, który swoją nominację uzyskał jeszcze za poprzedniego pontyfikatu. Podobnie w pierwszym okresie rządów Jodok nie zmienił obsady kancelarii. Nie obserwujemy też przez kilka lat żadnych przetasowań w grupie urzędników terytorialnych, także tych najważniejszych, jak urząd starosty nyskiego czy landwójta. Biskup nie zdecydował się także na gwałtowne zmiany w administracji diecezjalnej – jak wiemy na stanowisku oficjała zostawił zasłużonego Mikołaja Lobina, który pozostał na nim aż do swojej śmierci w 1461 roku. Nie odprawił także ówczesnego wikariusza generalnego Pawła z Gliwic. Można więc mówić w każdym względzie o polityce umiaru i kompromisu.

PINGUIS PASTOR, OVES MACRE
ZUR HOFORGANISATION DES BRESLAUER BISCHOFS
JOBST VON ROSENBERG

Die persönliche Zusammensetzung des Hofes des Jobst von Rosenberg wurde bis heute nicht systematisch untersucht. Es gibt jedoch für diesen Breslauer Bischof eine wertvolle Quelle, u.z. sein Testament, das kurz von seinem Tod im Dezember 1467 niedergeschrieben wurde. Im Licht dieser Urkunde erlangen wir ein ganz verschiedenartiges Bild des bischöflichen Hofes von jenem, das aufgrund der Auswertung der Häufigkeit des Vorkommens von Urkundenzeugen festgestellt wurde. Jobst von Rosenberg hat in seinem letzten Willen weder die meisten Personen aus der Beamten-schaft, noch die Domkapitelmitglieder bedacht. Deshalb ist davon auszugehen, daß die Auswahl der Zeugen in der damaligen Herrschaftspraxis aus der Gruppe der wichtigsten Beamten des Bistumslandes wie des Domkapitels üblich war. Die Personen gehörten jedoch nicht zu dem engen Bischofshof und nicht unbedingt mußten sie zu dem Bischof in einem engen Verhältnis stehen. Das Testament hebt die Eigentümlichkeit des Rosenbergschen Hofes hervor, welcher der ständige Sitz der Johanniterbrüder war. Wie andere Quellen beweisen, rekrutierte Jobst, der bis zu seinem Tod das böhmische Priorat der Johanniter verwaltete, seine Kapläne aus den Mitgliedern der Komturei in Kaaden (Kadaň, Nordböhmen).

INTELEKTUÁLOVÉ NA DVOŘE POSLEDNÍCH PŘEMYSLOVCŮ

Marie BLÁHOVÁ

Na dvoře všech evropských panovníků od počátku vystupovaly osoby duševně pracující s jistou úrovní literárního vzdělání, středověcí intelektuálové.¹ Poskytovali panovníkům významné služby především v oblasti církevní, právní a správní a v diplomatických službách. To se pochopitelně týká i přemyslovského dvora.

Za vlády přemyslovských knížat bylo vzdělání úzce omezeno na duchovní stav, navíc vyššího vzdělání dosahovali jen nejvýše postavení duchovní.² Tehdy byli intelektuálové u přemyslovského dvora zastoupeni podle politické situace a vzá-

---

¹ Definici intelektuálů jako duševně pracujících lidí, jejichž povoláním je myslet a vyučovat svým myšlenkám, podává Jacques LE GOFF, *Les intellectuelles au Moyen Age*, Paris 1985², s. 4; podrobně TÝŽ, *Les intellectuels au Moyen Age*, in: *Intellectuels Français, intellectuell Hongrois, XIIIe–XXe siècle*, Jacques le Goff – Béla Köpeczi (edd.), Budapest–Paris 1985, s. 11–14. Předkládaná studie nepodává vyčerpávající zpracování problematiky. Pouze poukazuje na hlavní okruhy intelektuálního života přemyslovského dvora. Výsledný obraz je navíc limitován prameny, které jsou sice většinou produktem dvorských intelektuálů, na druhé straně o nich zpravidla přinášejí jen nepřímá svědectví. Studie vznikla v rámci zpracování grantu ČR 404/07/0002, *Vzdělanost ve středověkých Čechách do založení pražské univerzity*.

² Ke vzdělání v českých zemích za Přemyslovců srovnej Pavel SPUNAR, *La plus ancienne école en Bohême*, *Cahiers de la civilisation médiévale* 17, 1974, s. 125–128; TÝŽ, *Školy a antická tradice v přemyslovských Čechách*, in: *Antika a česká kultura*, Praha 1978, s. 15–32; Jiří SLÁMA, *Příspěvek ke kulturním dějinám raně přemyslovských Čech*, in: *Sborník Kruhu přátel Muzea hlavního města Prahy* 1, 1988, s. 65–75; Marie BLÁHOVÁ, *Pražské školy předuniverzitního období*, in: *Škola a město. Sborník příspěvků z konference „Škola a město“*, konané ve dnech 5.–6. října 1992, *Documenta Pragensia* 9, 1993, s. 26–39; TÁŽ, *Artes und Bildung im mittelalterlichen Böhmen. (Vor der Gründung der Prager Universität)*, in: *Scientia und ars im Hoch- und Spätmittelalter*, *Miscellanea Mediaevalia* 22, Ingrid Craemer–Ruegenberg – Andreas Speer (Hg.), Berlin–New York 1994, s. 788; TÁŽ, *Nescadam ad litteras posui servum. Poznámka k možnostem vzdělání nižších společenských vrstev ve středověkých Čechách*, in: *Scientia nobilitat*, *Sborník k počtě prof. PhDr. Františka Kavky, DrSc., Michal Svatoš* (ed.), Praha 1998, s. 21–29; TÁŽ, *Školy a vzdělání v přemyslovských Čechách*, in: *Kultura edukacyjna na Górnym Śląsku*, Antoni Barciak (ed.), Katowice 2002, s. 324–348.

jemných vztahů především pražským a olomouckým biskupem.³ Biskupové vzdělání ve školách svých mateřských klášterů nebo v předních evropských dómských školách, ve 13. století někteří již i na univerzitách, byli většinou asi nejvzdělanějšími osobnostmi, které se pravidelně pohybovaly na přemyslovském dvoře.⁴ K intelektuální úrovni panovnického dvora přispívala i občasná přítomnost opatů knížecích klášterů a představitelů kapitul, rovněž vzdělaných lidí. Na kulturní úrovni a vzdělání dvora se samozřejmě podílelo i zprvu jen několik kleriků, kteří působili v knížecí kapli a vyřizovali sporadickou korespondenci s papežskou kurií, římsko–německým králem či císařem, eventuálně říšskými preláty a knížaty. Poprvé za Vratislava II., pak po delší přestávce až od vlády Vladislava II., příležitostně obstarávali také zpočátku jen řídkou listinnou agendu, pokud si ovšem listiny nevyhotovil příjemce.⁵

Sami panovníci uměli jen výjimečně číst, vyššího vzdělání se jim dostalo jen tehdy, pokud se původně připravovali na církevní dráhu.⁶ Z českých panovníků přemyslovského období dosáhl, přinejmenším podle legend, kníže Václav literárního vzdělání alespoň do té míry, že mohl číst žaltář.⁷ Prvním skutečně vzdělaným českým panovníkem byl Jindřich Břetislav, který se připravoval na vysoký církevní úřad studiem v Paříži⁸ a jen shodou okolností nastoupil také na knížecí stolec. „Dosta-

³ Vztahu panovníků a pražských, eventuálně též olomouckých biskupů věnují pozornost autoři všech monografií o dějinách přemyslovského období. Srovnej především Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I/1–4*, Praha 1912–1937; Zdeněk FIALA, *Přemyslovské Čechy. Český stát a společnost v letech 995–1310*, Praha 1975²; Josef ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí 1034–1198*, Praha 2007²; TÝŽ, *Století posledních Přemyslovců*, Praha 1998; Marie BLÁHOVÁ – Jan FROLÍK – Nad'a PROFANTOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české I*, Praha 1999; Vratislav VANÍČEK, *Velké dějiny zemí Koruny české II–III*, Praha 2000, 2002.

⁴ K vzdělání biskupů přemyslovského období srovnej Peter HILSCH, *Die Bischöfe von Prag in der frühen Stauferzeit. Ihre Stellung zwischen Reichs- und Landesgewalt von Daniel I. (1148–1167) bis Heinrich (1182–1197)*, München 1969; M. BLÁHOVÁ, *Artes und Bildung*, s. 788; Ferdinand TADRA, *Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských*, Praha 1897, s. 243. K biskupům na dvoře Václava II. srovnej Dana MALÁ, *Skladba pražského dvora za vlády Václava II.*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 9, 2003, s. 121n.

⁵ K počátkům listin v Čechách srovnej především Zdeněk FIALA, *K počátkům listin v Čechách*, *Historický sborník ČSAV* 1, 1953, s. 27–45; Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ, *Česká listina v době přemyslovské. Nástin vývoje*, *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university* 1964, C 11, s. 51–60. K provenienci nejstarších listin v českém prostředí přehledně srovnej TÝŽ, *Česká listina*, s. 51–72.

⁶ Srovnej Alfred WENDEHORST, *Wer konnte im Mittelalter lesen und schreiben?*, in: *Schulen und Studium im sozialen Wandel des hohen und späten Mittelalters*, *Vorträge und Forschungen* 30, Johannes Fried (Hg.), Sigmaringen 1986, s. 15–19.

⁷ Srovnej M. BLÁHOVÁ, *Nescadam ad litteras posui servum*, s. 22 a 26, poznámka 22.

⁸ Srovnej *Letopis Jarlocha*, *Fontes rerum Bohemicarum* II, Josef Emler (ed.), Praha 1875, s. 477n. K Jindřichu Břetislavovi srovnej P. HILSCH, *Die Bischöfe von Prag*, s. 168–216, k jeho vzdělání v Paříži, *Tamtéž*, s. 170.

tečně vzdělaný“ prý byl také Konrád Ota.⁹ Ovšem ani ve 13. století se situace, pokud jde o literární vzdělání českých panovníků, podstatně nezměnila. Pouze Václav II., ačkoli neuměl číst, prý plyně hovořil latinsky a vedl intelektuální diskuse s odborníky: „*S teology hovořil o dějinách, s právníky o kauzách, s lékaři o lécích proti nemocem a často dával písarům látku k psaní listů o případech a s povinnou pozorností poslouchával znění listů sobě posílaných*“, jak o Václavovi II. napsal Petr Žitavský.¹⁰

Intelektuální zájmy lze spíše očekávat u některých českých kněžen, jimž se, jakožto dámám z vyšší společnosti, v evropském prostředí latinského kulturního okruhu častěji dostávalo základního literárního vzdělání, takže zvládly latinu a čtení natolik, aby si mohly číst v žaltáři.¹¹ Pokud jde o české prostředí, jsou však jisté náznaky vzdělání k dispozici pouze u druhé manželky Vladislava II. Judity. Lze tak alespoň usuzovat ze skutečnosti, že jí pražský kanovník Vincencius věnoval svůj letopis, který měl vylíčit činy krále a královny, ale i z Vincenciovy zmínky o královnině moudrosti.¹² O jiných českých kněžnách a královnách prameny potřebné informace neposkytují.

Vzdělaných osob u dvora nápadně přibývalo v průběhu 13. století, za vlády přemyslovských králů. Zdokonalující se správa státu, osídlování nových území, zakládání měst, hornictví, rozšíření vlády přemyslovských králů na další území i prohlubující se mezinárodní kontakty vyžadovaly stále intenzivnější vedení písemné agendy, vydávání listin a stylizování listů. Dokládá to právě rostoucí počet písemností vycházejících z panovnické kanceláře. Ten si vyžádal prohloubení kancelářských služeb, a také s tím spojený vznik kancelářských pomůcek, v přemyslovské době především formulářových sbírek. Toto vše vyžadovalo větší počet lidí znalých čtení, psaní a latiny jako literárního jazyka a jazyka úředních písemností, a také jistý počet osob s vyšším, nejpozději od druhé poloviny 13. století pokud možno právnickým,

⁹ Srovnej *Gisleberti Chronicon Hanoniense*, Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum XXI, Wilhelm Arndt (ed.), Hannover 1869, s. 574. K tomu rovněž M. BLÁHOVÁ, *Artes und Bildung*, s. 779.

¹⁰ Srovnej *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, FRB IV, Josef Emler (ed.), Praha 1884, s. 39n. Český překlad podle *Zbraslavská kronika. Chronicon Aulae Regiae*, František Heřmanský – Rudolf Mertlík (edd.), Praha 1976, s. 75.

¹¹ K vzdělání žen ve středověku srovnej Herbert GRUNDMANN, *Die Frauen und die Literatur im Mittelalter. Ein Beitrag zur Frage nach der Entstehung des Schrifttums in der Volkssprache*, Archiv für Kulturgeschichte 26, 1935, s. 129–161; Jürgen WOLF, *vrowen phlegene ze lesene. Beobachtungen zur Typik von Büchern und Texten für Frauen*, in: *Text und Text in lateinischer und volkssprachiger Überlieferung des Mittelalters*, Wolfram-Studien 19, Freiburger Kolloquium 2004, s. 169–190; Krzysztof RATAJCZAK, *Edukacja kobiet w kregu dynastii piastowskiej w sredniowieczu*, Poznań 2005.

¹² *Letopis Vincencia*, FRB II, Josef Emler (ed.), Praha 1875, s. 408n.

vzděláním,¹³ navíc s organizačními schopnostmi, pro vyšší kancelářské funkce a fungování panovnické kanceláře jako nejvyššího správního orgánu.

Potřeba vzdělaných osobností logicky vedla k rozšíření nabídky vzdělání ve školách. Vedle školy u pražského biskupského kostela, která existovala pravděpodobně od založení biskupství,¹⁴ škol klášterních, které ovšem vychovávaly převážně svůj vlastní dorost,¹⁵ a škol při kolegiálních kapitulách,¹⁶ vznikaly od 13. století také městské farní školy.¹⁷

Cestu k panovnickému dvoru ovšem otevíralo až vyšší vzdělání, hlavně vzdělání budoucích kanovníků zajištěných současně příslušnými prebendami.¹⁸ Ti studovali především na kapitulních školách, z nichž škola pražské dómské kapituly dosáhla v průběhu 13. století dobré úrovně a jistý čas i alespoň středoevropského věhlasu.¹⁹

Předpokladem pro vysoké církevní hodnosti a působení v církevní správě a v soudnictví začínalo ve 13. století být univerzitní vzdělání. Nanejvýš žádoucí bylo také pro vyšší funkce v královské kanceláři a pro působení v královské radě, byť ještě neměla pevné složení ani působnost a závisela na vůli panovníka.²⁰ Univerzitní vzdělání však tehdy nabízely pouze zahraniční, především italské a francouzské

---

¹³ Podíl právníků na státní správě lze v říši sledovat od dob Rudolfa Habsburského. Srovnej Peter MORAW, *Gelehrte Juristen im Dienst der deutschen Könige des späten Mittelalters (1273–1493)*, in: *Die Rolle der Juristen bei der Entstehung des modernen Staates*, Roman Schnur (Hg.), Berlin 1986, s. 77–147, zvláště s. 82–84. Srovnej též Ingrid MÄNNL, *Die gelehrten Juristen im Dienst der Territorialherren im Norden und Nordosten des Reichs von 1250 bis 1440*, in: *Gelehrte im Reich. Zur Sozial- und Wirkungsgeschichte akademischer Eliten des 14. bis 16. Jahrhunderts*, Rainer Christoph Schwinges (Hg.), Berlin 1996, s. 207.

¹⁴ Srovnej P. SPUNAR, *La plus ancienne école*, s. 125–128; J. SLÁMA, *Příspěvek*, s. 36.

¹⁵ Ke klášterním školám srovnej především Émile LESNE, *Les écoles de la fin du VIIIe au XIIe siècle*, Lille 1940, *Histoire de la propriété ecclésiastique en France V*, s. 432–441; Pierre RICHÉ, *Education et culture dans l'Occident barbare, VIe – VIIIe siècle*, Paris 1972; TÝŽ, *Ecoles et enseignement dans le Haut Moyen Age. Fin du Ve siècle – milieu du XIe siècle*, Paris 1989. O klášterních školách v českých zemích pojednává Marie Bláhová, *Klášterní školy ve středověké Praze*, in: *Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym*, Marek Derwich – Anna Pobóg–Lenartowicz (edd.), Wrocław–Opole 2000, s. 287–294.

¹⁶ Škola při vyšehradské kapitule, resp. vyšehradský scholastik, je doložen v pramenech od roku 1240. Srovnej *Regesta diplomatica et epistolaria Bohemiae et Moraviae I*, Karel Jaromír Erben (ed.), Praha 1855, č. 1001, s. 463. K tomu M. BLÁHOVÁ, *Pražské školy*, s. 28 a poznámka 34; TÁŽ, *Školy a vzdělání*, s. 336.

¹⁷ K tomu podrobně M. BLÁHOVÁ, *Školy a vzdělání*, s. 342–345.

¹⁸ Srovnej Martin KINTZINGER, *Wissen wird Macht. Bildung im Mittelalter*, Ostfildern 2003, s. 108.

¹⁹ Podrobně M. BLÁHOVÁ, *Školy a vzdělání*, s. 334.

²⁰ Srovnej Krzysztof OŻÓG, *Intelektualiści w służbie Królestwa Polskiego w latach 1306–1382*, Kraków 1995, s. 7n.

školy. Václav II. měl sice v úmyslu založit univerzitu v Praze, ale pod tlakem šlechty obávající se prý zvýšení církevního vlivu²¹ musel od svého záměru upustit. Podporoval alespoň finančně studium schopných mladých mužů na zahraničních univerzitách. Petr Žitavský zaznamenal sice pouze zprávu o mladíku Konrádovi, jehož Václav II. vyslal na studium práv do Orléansu,²² lze však předpokládat, že Konrád nebyl jediný, komu Václav II. umožnil univerzitní studium. Další podporu poskytovali studentům někteří církevní hodnostáři, jako byl třeba děkan pražské kapituly Vít.²³

Zprávy o studentech z českých zemí na severoitalských univerzitách se ojediněle objevují od počátku, častěji od druhé poloviny 13. století.²⁴ Podobně tomu bylo i s přítomností studentů z českých zemí na francouzských univerzitách.²⁵ Duchovní s univerzitním vzděláním působili vedle církevní služby také v panovnické kanceláři.²⁶ Vyšší stupeň vzdělání lze předpokládat především u kancléřů, jimiž od roku 1228 pravidelně byli probošti vyšehradští. Ti se sice jen zřídka podíleli na vlastní činnosti kanceláře, ale působili jako královští rádci a diplomaté. Někteří absolventi univerzit však pracovali také jako protonotáři či notáři a současně členové dvorské kaple. Univerzitní vzdělání je v této době již pravděpodobné u osob, které jsou v pramenech uvedeny s titulem *magister*, když není ještě zcela vyloučena možnost, že může jít o osoby pouze s notářskou kvalifikací.²⁷ Ty se v panovnické kanceláři objevují od dob Václava I. Univerzitního vzdělání dosáhl s největší pravděpodobností mistr Diviš, kancléř Václava I., současně pražský kanovník a vyšehradský probošt,²⁸ který, jak dokládají jím stylizované listiny, ovládal kanonický sloh a právo, znal teologickou literaturu, a dokonce používal v listinách bononské datování. Stu-

²¹ Petra Žitavského *Kronika zbraslavská*, s. 62n.

²² Tamtéž, s. 62.

²³ Srovnej *Příběhy krále Přemysla Otakara II.*, FRB II, Josef Emler (ed.), Praha 1874, s. 323. K osobnosti děkana Víta srovnej Josef ŽEMLIČKA, *Děkan Vít, hodnostář a dobrodinec pražské kapituly. Sonda do života významné kulturní osobnosti 13. století*, in: *Facta probant homines*. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. Dr. Zdeňky Hledíkové, uspořádali Ivan Hlaváček a Jan Hrdina ve spolupráci Jana Kahudy a Evy Doležalové, Praha 1998, s. 549–569.

²⁴ Podrobně Marie BLÁHOVÁ, *Studenten aus den böhmischen Ländern in Italien im Mittelalter*. *Die Přemyslidische Zeit*, in: *Civis, Studi e testi* 51, Anno XVII, 1993, zvláště s. 161–170.

²⁵ F. TADRA, *Kulturní styky*, s. 243.

²⁶ Přehled vývoje přemyslovské kanceláře podávají J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Česká listina*, s. 51–72.

²⁷ Srovnej Miroslav BOHÁČEK, *Einflüsse des römischen Rechts in Böhmen und Mähren, Ius romanum medii aevi* V, 11, Milan 1975, s. 29.

²⁸ Srovnej M. BLÁHOVÁ, *Studenten*, s. 163.

doval jistě na některé severoitalské univerzitě.²⁹ S titulem *magister* vystupuje rovněž Vilém, kanovník, od roku 1230 biskup olomoucký,³⁰ a Hilarius v markraběcí kanceláři Přemyslově.³¹

Univerzitních studentů přibývalo za vlády Přemysla Otakara II. Na konci šedesátých let je mezi boloňskými studenty doložen královský kaplan Magnold (*Mangholdus, Magnoldus*).³² Z osob působících u královského dvora studoval v téže době v Bologni také mistr, později doktor dekretů, Vato, rovněž pražský kanovník, a také vikář a králův kaplan.³³ V letech 1277 a 1279 je jako student v Bologni doložen také Jan, probošt v Sadské, postupně pražský, olomoucký a vyšehradský kanovník, pražský scholastik, protonotář pro Moravu v kanceláři Přemysla Otakara II., později protonotář v kanceláři Václava II.³⁴ Za Přemysla Otakara II. působil jako protonotář v královské kanceláři³⁵ rovněž pražský kanovník a arcijáhen mistr Petr, který patřil k učeným juristům. V roce 1266 se stal proboštem vyšehradským a kancléřem království. V této funkci působil i za vlády Václava II.³⁶

O vzdělání vyšehradského probošta a kancléře Jana Volka nejsou k dispozici konkrétní zprávy. Lze ovšem předpokládat, že královskému synovi, byť nemanželskému, který byl předurčen pro církevní dráhu, se k tomu dostalo i potřebného vzdělání. Univerzitní vzdělání lze z úředníků kanceláře Václava II.³⁷ předpokládat např. u pražského kanovníka, později děkana, mistra Velislava, který působil ve Václavově kanceláři v osmdesátých letech 13. století jako protonotář,³⁸ rovněž u mistra Petra

²⁹ Srovnej Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ, *Panovnícká a biskupská listina v českém státě doby Václava I.*, Rozpravy ČSAV, Řada společenských věd 71, Sešit 4, Praha 1961, s. 47–59, zvláště s. 49, 57.

³⁰ Srovnej Tamtéž, s. 25–35; M. Boháček, *Einflüsse*, s. 29.

³¹ Srovnej J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Panovnícká a biskupská listina*, s. 79–86; M. Boháček, *Einflüsse*, s. 29.

³² Srovnej M. BLÁHOVÁ, *Studenten*, s. 166 a poznámka 72.

³³ Srovnej Tamtéž, s. 166.

³⁴ Srovnej Tamtéž, s. 166n.

³⁵ Ke kanceláři Přemysla Otakara II. a osobám, které v ní působily, Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ, *Das Urkundenwesen König Ottokars II. von Böhmen I–II*, Archiv für Diplomatik 14, 1968, s. 302–422; 15, 1969, s. 259–427.

³⁶ Srovnej Josef EMLER, *Die Kanzlei der böhmischen Könige Přemysl Ottokars II. und Wenzels II. und die aus derselben hervorgegangenen Formelbücher*, Praha 1878, s. 23–26, 38; M. BOHÁČEK, *Einflüsse*, s. 30; M. BLÁHOVÁ, *Studenten*, s. 170 a poznámka 107; D. MALÁ, *Skladba pražského dvora*, s. 122; Miroslav POJSL – Ivan ŘEHOLKA – Ludmila SULITKOVÁ, *Panovnícká kancelář posledních Přemyslovců Václava II. a Václava III.*, Sborník archivních prací 24, 1974, s. 319.

³⁷ Ke složení kanceláře Václava II. srovnej M. POJSL – I. ŘEHOLKA – L. SULITKOVÁ, *Panovnícká kancelář*, s. 261–365, rovněž D. MALÁ, *Skladba pražského dvora*, s. 135–137.

³⁸ M. POJSL – I. ŘEHOLKA – L. SULITKOVÁ, *Panovnícká kancelář*, s. 320n.

Angeli.³⁹ Již zmíněný Václavův protonotář a mimo jiné pražský scholastik Jan studoval v Boloni.⁴⁰ Absolventy univerzit byli také někteří královští kaplani,⁴¹ jako třeba doktor dekretů Jan z Ostrova nebo vřatislavský kanovník, rovněž doktor dekretů, Jakub.⁴² Konečně nelze pochybovat o vzdělání předního politika Václavova dvora z počátku devadesátých let 14. století, bamberského biskupa Arnolda ze Solmsu, který s sebou přivedl také své kaplany.⁴³ V diplomatických službách se na počátku 14. století uplatnil pražský kanovník, absolvent pařížské univerzity, doktor dekretů Oldřich z Paběnic.⁴⁴

Vedle domácích absolventů univerzit působili u panovnického dvora, konkrétně především opět v panovnické kanceláři, i vzdělání cizinci. Asi nejznámější z nich byl mistr Jindřich z Isernie, Ital, který již více než dvě století přitahuje zájem historiků, a jemuž bylo věnováno snad nejvíce pozornosti z osobností přemyslovského období po samotných přemyslovských kráľích.⁴⁵ O jeho identitě, osudech, působení v Čechách, autorství dochovaných listin a formulářových sbírek, byly vysloveny četné hypotézy. Historikové se dosud jednoznačně neshodli ani na tom, zda byl Jindřich z Isernie totožný s Jindřichem Vlachem, případně též Jindřichem Kvasem

³⁹ Tamtéž, s. 325.

⁴⁰ Srovnej M. BLÁHOVÁ, *Studenten*, s. 166. K Janovu působení v kanceláři srovnej D. MALÁ, *Skladba pražského dvora*, s. 136.

⁴¹ Přehled kaplanů Václava II. podává D. MALÁ, *Skladba pražského dvora*, s. 124–126.

⁴² Srovnej M. BLÁHOVÁ, *Studenten*, s. 167.

⁴³ Srovnej *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 38. K tomu Josef ŠUSTA, *České dějiny II/1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1935, s. 408n., 419; D. MALÁ, *Skladba pražského dvora*, s. 131.

⁴⁴ F. TADRA, *Kulturní styky*, s. 244. K jeho působení u panovnického dvora rovněž D. MALÁ, *Skladba pražského dvora*, s. 132.

⁴⁵ Z bohaté literatury k osobnosti a působení Jindřicha z Isernie srovnej především Karl HAMPE, *Beiträge zur Geschichte der letzten Staufer. Ungedruckte Briefe aus der Sammlung des Magisters Heinrich von Isernia*, Leipzig 1910, s. 12–58; Hans Martin SCHALLER, *Enrico de Isernia*, in: *Dizionario biografico degli Italiani* 42, Roma 1993, s. 743; Brigitte SCHALLER, *Der Traktat des Heinrich von Isernia De coloribus rhetoricis*, *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 49, 1993, s. 113–153; Jan Bedřich NOVÁK, *Henricus Italicus und Henricus de Isernia*, *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 20, 1899, s. 253–275; Jindřich ŠEBÁNEK, *Čeští notáři na cestě Václava II. za polskou korunou*, *Studia Źródłoznawcze* 4, 1959, s. 75–84; Sáša DUŠKOVÁ, *Kdo byl notář Jindřich?* *SPFFBU C* 7, 1960, s. 59–74; J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Das Urkundenwesen II*, s. 275–276, 331–341, 368–371; M. POJSL – I. ŘEHOLKA – L. SULITKOVÁ, *Panovnická kancelář*, s. 322–325; *Antika a česká kultura*, Ladislav Varcl a kol., Praha 1978, s. 45–50; Richard PSÍK, *K teoretickému dílu mistra Jindřicha z Isernie*, in: *Querite primum regnum Dei*, Sborník k životnímu jubileu prof. PhDr. Jany Nechutové, Helena Krmíčková – Alena Pumprová – Dana Růžičková – Libor Švanda (edd.), Brno 2006, s. 223–232. Srovnej též přehled literatury in: Jana NECHUTOVÁ, *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*, Praha 2000, s. 311n.

či Jindřichem, farářem v Garsu, ani zda jsou dochované formulářové sbírky dílem jednoho nebo dvou autorů.

Jediným pramenem dokumentujícím Jindřichův životopis jsou listy obsažené ve formulářové sbírce.⁴⁶ Jindřichovým listem je doloženo také jeho působení v notářské škole, kterou založil na Vyšehradě. Vyučoval v ní, alespoň podle tohoto svědectví gramatiku, dialektiku a rétoriku,⁴⁷ a snažil se konkurovat pražské dómské škole, jejíhož učitele rétoriky Oldřicha Poláka ostře kritizoval.⁴⁸ Pro kulturu pražského dvora však mělo mnohem větší význam Jindřichovo působení v kanceláři Přemysla Otakara II. a později Václava II., kde stylizoval panovnické listiny a sestavoval formulářové sbírky. Zvláštní pozornost zaslouží především sbírka listů stylizovaných na jméno Přemysla Otakara II. Ačkoli nejspíše neobsahuje skutečné listy, ale stylistická cvičení, poskytuje důležité informace o náladách pražského dvora za Přemyslovy vlády.⁴⁹ Jde především o známý manifest Přemysla Otakara II. proti Jindřichovi Bavorskému, listy vztahující se ke konfliktu Přemysla Otakara II. s Belou IV. Uherským a k válce s Rudolfem Habsburským. Mimořádný zájem moderních historiků pak vzbudil list s žádostí o pomoc proti Rudolfovi adresovaný polským knížatům a dovolávající se příbuznosti Čechů a Poláků.⁵⁰ Stejně tak ovšem stojí za zmínku Jindřichův list určený Kunhutě, dceři Přemysla Otakara II., v němž pisatel princezně, zasnoubené právě s mladým Fridrichem Míšeňským, vnukem císaře Fridricha II. a možným kandidátem na říšský trůn, vylíčil krásy Sicílie.⁵¹

Jen náhodně, opět z Jindřichova listu, se dovídáme o jeho účasti v Přemyslově poselstvu k neapolskému dvoru, které mělo jednat o Přemyslově kandidatuře na římský trůn. Jindřich z Isernie poselstvo doprovázel jistě jako člověk znalý jazyka a prostředí.⁵²

⁴⁶ Přehled edic Jindřichových listů podává J. NECHUTOVÁ, *Latinská literatura*, s. 311.

⁴⁷ RBM II, Josef Emler (ed.), Praha 1882, č. 2592, s. 1126–1127.

⁴⁸ List nebyl vydán. K tomu *Antika a česká kultura*, s. 30; J. NECHUTOVÁ, *Latinská literatura*, s. 111.

⁴⁹ Srovnej Jana NECHUTOVÁ, *Doba Přemysla Otakara II. a formuláře Jindřicha z Isernie*, SPFFBU E 32 1987, s. 144n.; TÁŽ, *Česká literatura*, s. 110n.

⁵⁰ Franz PALACKÝ, *Über Formelbücher, zunächst in Bezug auf böhmische Geschichte, Abhandlungen der königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften*, 5. Folge, t. 2, Praha 1843, č. 54, s. 55. K tomu srovnej především J. ŠUSTA, *České dějiny II/1*, s. 253–255; Antoni BARCIAK, *Ideologia polityczna monarchii Przemysła Otokara II. Studium z dziejów czeskiej polityki zagranicznej w drugiej połowie XIII w.*, Katowice 1992, s. 111n.

⁵¹ K politickým okolnostem Fridrichovy kandidatury a zasnub s Kunhutou srovnej J. ŠUSTA, *České dějiny II/1*, s. 65n. List otiskl K. HAMPE, *Beiträge*, č. 11, s. 115–122, (pojednání o listu, Tamtéž, s. 50n.).

⁵² Srovnej Jindřichův list vyšehradskému proboštovi, RBM II, č. 1139, s. 243. Přemyslovo jednání o říšskou korunu popisuje například Oswald REDLICH, *Rudolf von Habsburg*, Innsbruck 1903, s. 149nn.

Intelektuální úroveň a kulturu přemyslovského dvora potvrzují také listiny, listy a formulářové sbírky dalších činitelů, především sbírka mistra Bohuslava, pravděpodobně protonotáře královny Kunhuty, obsahující královninu korespondenci včetně jejích milostných listů nepřítomnému manželovi.⁵³ Intelektuální kulturu přemyslovského dvora spoluutvářeli i četní známí i neznámí protonotáři, případně notáři, kteří se podíleli na kancelářské práci.⁵⁴ Zvýšenou produkci listin provázal i jev obvyklý snad všude, kde byly vydávány listiny jako potvrzení právních vztahů, a to produkce listinných fals. V jedné z listin formulářové sbírky Jindřicha z Isernie, stylizované na jméno Václava II., je podán konkrétní návod, jak rozeznat listinná falza. Komise, která prý byla posouzením podezřelých listin pověřena, zkoumala pečeť, obraz, styl a obsah a srovnávala podezřelé listiny, z jejichž padělání byl podezříván právě mistr Jindřich, s listinami vydanými pod pravou pečetí.⁵⁵ – Byla to ostatně metoda používaná k rozlišení pravých listin a fals dodnes. – V souvislosti se studiem intelektuálního života přemyslovského dvora by však bylo zajímavější složení oné komise. Lze proto jen litovat, že zmíněný jediný pramen je dochován pouze ve formulářové sbírce a jsou v něm vynechána jména těchto osob. Z toho, co zbylo, je zřejmé, že alespoň část těchto odborníků tvořili kanovníci vyšehradské kapituly.

Za Václava II. působil u dvora vedle již zmíněných intelektuálů také míšeňský probošt, později biskup, Bernard. Ten prý „*nacházeje přízeň před očima královýma moudře a prozíravě řídil se svolením královým po mnoho let záležitosti celého království*“.⁵⁶ Mimořádnou osobností kanceláře Václava II. byl kancléř a králův osobní lékař, držitel řady církevních beneficií a pozdější mohučský arcibiskup, Petr z Aspeltu. Petr z Aspeltu byl muž vysoce vzdělaný, na univerzitě v Paříži studoval teologii, filozofii a medicínu, nějaký čas byl osobním lékařem a kaplanem Rudolfa Habsburského. Byl rovněž rádcem a diplomatem Václava II. Na rozdíl od většiny kancléřů posledních Přemyslovců skutečně v kanceláři působil a je tedy možno počítat s jeho

⁵³ Srovnej Jan Bedřich NOVÁK, *Kritika listáře královny Kunhuty*, in: Sborník prací historických k šedesátým narozeninám dvor. rady Prof. Dra Jaroslava Golla, Praha 1906, s. 124–154; Bedřich MENDEL, *Listy královny Kunhuty králi Přemyslovi*, Praha 1928. K tomu J. NECHUTOVÁ, *Latinská literatura*, s. 112n.

⁵⁴ Přehled podávají Josef EMLER, *Die Kanzlei der böhmischen Könige Přemysl Ottokars II. und Wenzels II. und die aus derselben hervorgegangenen Formelbücher*, Prag 1878; J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Das Urkundenwesen*.

⁵⁵ RBM II, č. 2633, s. 1151–1153. K tomu Karel DOSKOČIL, *Protonotář Jindřich Vlach a notář Jindřich Vlach z Isernie*, Časopis archivní školy 15–16, 1937–38, s. 95n.

⁵⁶ Srovnej Petra Žitavského *Kronika zbraslavská*, s. 44.

přímým intelektuálním vlivem na úředníky kanceláře a členy královského dvora.⁵⁷ Řadu královských kancléřů přemyslovského období uzavírá Petr Angelův z Pontecorva, později biskup olomoucký, který působil u dvora Václava III.⁵⁸

Fungování státu měly prospět také fungující právní vztahy. Prý již Přemysl Otakar II. „*dal sepsat zákony a zjemnit některými pravidly uhlazenosti hrubost českého lidu.*“⁵⁹ Podrobnosti o těchto zákonech ani o lidech, kteří je připravili, však nejsou známy. O něco více informací zachytily historické prameny o právnících na dvoře Václava II. Ten pozval ke dvoru italského právníka Gozia z Orvieta, profesora obojího práva, aby zpracoval zemský zákoník.⁶⁰ Tento Václavův záměr však, podobně jako úmysl založit v Praze univerzitu, narazil na nepochopení české šlechty. Václav, jak známo, alespoň využil služeb schopného právníka při zpracování horního zákoníku. Do jaké míry pobyt Gozia z Orvieta ovlivnil také pražský dvůr, zůstává na úrovni hypotéz. Lze s ním snad spojit zprávu *Zbraslavské kroniky* o Václavových diskusích s právníky,⁶¹ nehledě k tomu, že Václav II. jistě nebyl jediný, kdo s italským juristou vedl rozhovory.

Častými hosty u dvora posledních Přemyslovců z řad „duševně pracujících lidí“ byli také představení klášterů. Jejich služeb využívali přemyslovští panovníci především v duchovních, politických a diplomatických záležitostech, často vystupovali v roli královských rádců. Dvůr Přemysla Otakara II. navštěvovali především představitelé řádu německých rytířů a johanitů, přičemž velkopreceptor johanitů Jindřich z Fürstenbergu měl k Přemyslovi bližší vztah.⁶² Ačkoli právě rytířské řády nevynikaly studiem a vědami, mnozí rytíři neuměli ani číst, nelze tuto skutečnost vztahovat na jejich představitele.

U dvora Václava II. zaznamenali cisterciáctí autoři *Zbraslavské kroniky* především působení cisterciáckých opatů Heidenreicha Sedleckého, Dětricha Waldsaského a Konráda Zbraslavského. Ti prý měli, alespoň podle Petra Žitavského, u Václavova dvora nemalý vliv.⁶³ Ani zbraslavští historikové však nemohli pominout

⁵⁷ Srovnej Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Vyšehradské proboštství a české kancléřství v první polovině 14. století*, in: *Královský Vyšehrad II*, Praha 2001, s. 75–77, poznámky č. 7–13 na s. 86n.; D. MALÁ, *Skladba pražského dvora*, s. 123n.

⁵⁸ Srovnej Z. HLEDÍKOVÁ, *Vyšehradské proboštství*, s. 77, poznámky č. 14–18 na s. 87.

⁵⁹ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 9.

⁶⁰ Tamtéž, s. 61n.

⁶¹ Srovnej Tamtéž, s. 40.

⁶² Srovnej Libor JAN, *Hodnostáři rytířských duchovních řádů na dvorech posledních Přemyslovců*, in: *Česko–rakouské vztahy ve 13. století*, Marie Bláhová – Ivan Hlaváček (edd.), Praha 1998, s. 251–254.

⁶³ Srovnej *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, dle rejstříku. K působení cisterciáků na přemyslovském dvoře Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Propter laudabilia abbatum merita. The Kings of Bohemia and the Cistercian Ordre*, in: *In Tal und Einsamkeit*, Klaus Wollenberg (Hg.), Fürsten-

významnou úlohu člena řádu německých rytířů Heřmana z Hohenlohe, který jako králův zповědník patřil k nejlivnějším osobám Václavova dvora.⁶⁴ Představitelé rytířských řádů, opět hlavně německých rytířů a johanitů, pobývali na Václavově dvoře pravidelně a vystupovali zde především jako rádci a diplomaté.⁶⁵

Dvůr poledních Přemyslovců se neomezoval jen na správní a právní funkce. Neméně důležitá byla demonstrace bohatství a moci přemyslovských králů, jejich štědrosti, jakožto nejpřednější panovnické ctnosti a propagace jejich politických záměrů. Na těchto úkolech se vedle panovnické kanceláře podíleli spisovatelé a básníci i výtvarní umělci, kteří tak současně přispívali ke kulturní úrovni dvora. Na dvoře posledních Přemyslovců působili především dvorští básníci, jako byl Reinmar von Zwetter, který pobýval na dvoře Václava I. v letech 1235–1241, Meister Sigeher nebo Friedrich von Sunburg. Ten skládal básně nejprve pro Václava I., po jeho smrti pro Přemysla Otakara II. Okamžitě po volbě Rudolfa Habsburského za římsko–německého krále však přemyslovský dvůr opustil a odešel k Rudolfovi. Pro Přemysla Otakara II. pracovali také Ulrich von dem Türlin, Heinrich Clusener, Ulrich von Etzenbach, který později přešel do služeb Václava II. Václav II. sám proslul jako skladatel německých milostných básní. Na jeho dvoře nějaký čas působil rovněž Heinrich von Meißen.⁶⁶

Na druhé straně je až podivné, že přemyslovští králové nevyužívali pro politickou a ideologickou propagandu dvorskou historiografii. Pražští kanovníci, kteří snad jako jediní v Čechách průběžně vedli alespoň po větší část 13. století anály, případně sepisovali i podrobnější historické výklady,⁶⁷ sice zaznamenali zprávy o českých králích, zvláště o Přemyslovi Otakarovi II., jejich zájem se však obracel

feldbruck 1990, s. 167–183; Marie BLÁHOVÁ, *Cisterciáci ve službách české politiky za posledních Přemyslovců a při nástupu Lucemburků*, in: *Klasztor w społeczeństwie średniowiecznym i nowożytnym*, Opole–Wrocław 1996, s. 363–368; D. MALÁ, *Skladba pražského dvora*, s. 128–130. O tématu podrobně pojednává Kateřina Charvátová v tomto sborníku.

⁶⁴ Srovnej Petra *Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 40n. K tomu J. ŠUSTA, *České dějiny II/1*, s. 408; L. JAN, *Hodnostáři*, s. 254–256; TÝŽ, *Hermann z Hohenlohe, rádce a vyslanec českého krále Václava II.*, SPFFBU C 43, 1996, s. 17–35; D. MALÁ, *Skladba pražského dvora*, 130n.

⁶⁵ Srovnej L. JAN, *Hodnostáři*, s. 255–260; D. MALÁ, *Skladba pražského dvora*, s. 127, 130n.

⁶⁶ K působení německých básníků na pražském dvoře srovnej především Hans–Joachim BEHR, *Literatur als Machtlegitimation. Studien zur Funktion der deutschsprachigen Dichtung am böhmischen Königshof im 13. Jahrhundert*, München 1989; *Moravo, Čechy, radujte se. Němečtí a rakouští básníci v českých zemích za posledních Přemyslovců*, Praha 1998. K Friedrichovi von Sunburg rovněž Jürgen BOLLAND, *Die höfische Umgebung König Ottokars II. von Böhmen*, Inaugural–Dissertation, Tübingen 1945, s. 22.

⁶⁷ Tyto texty jsou dochovány ve *Druhém pokračování Kosmově*, FRB II, Josef Emler (ed.), Praha 1874, s. 270–370.

především k Pražskému kostelu. Panovnický dvůr snad jen vedl evidenci knížat a králů v katalogu, jehož nejstarší dochovaný zápis pochází z konce 13. století.⁶⁸

K intelektuálnímu životu pražského dvora patřili také astronomové a astrologové, kteří působili u dvora Václava II., a které mu poslal bratranec jeho otce, kastilský král Alfons X.⁶⁹ Do kategorie dvorských intelektuálů konečně patří i lékaři panovnické rodiny a dvorských činitelů.⁷⁰

Závěr

Závěrem možno připojit jen několik postřehů. Intelektuální život přemyslovského dvora lze sledovat, podobně jako na jiných evropských dvorech, především v oblasti církevní, politické a správní, současně také ve sféře dvorské reprezentace a propagandy. Od skromných počátků raně přemyslovského období se postupně rozvíjel, přičemž reflektoval na jedné straně rostoucí vzdělání české společnosti, na druhé straně odpovídal rostoucím nárokům správy a právních poměrů i ideologickým a propagačním potřebám přemyslovských králů.

---

⁶⁸ V epilogu *Druhého pokračování Kosmova* v rukopisu Knihovny Pražské metropolitní kapituly (Archiv Pražského hradu), G 5., edice: *Pokračovatelé Kosmovi*. Závěrek sběratele, FRB II, Josef Emler (ed.), Praha 1874, s. 369n. Dvorskou provenienci tohoto katalogu naznačuje panovnická řada odpovídající skutečně vládnoucím panovníkům na rozdíl od poněkud odlišné řady panovníků tradované *Kosmovou kronikou* a *Kosmovými pokračovateli*. K tomu Marie BLÁHOVÁ, *Středověké katalogy českých knížat a králů a jejich pramenná hodnota*, in: *Średniowiecze polskie i powszechnie* 1, Katowice 1999, s. 34n.

⁶⁹ Podrobněji srovnej Alois KRCHŇÁK, *Die Herkunft der astronomischen Handschriften und Instrumente des Nikolaus von Kues*, *Mitteilungen und Forschungen der Cusanus Gesellschaft* 3, 1963, s. 109–180; Marie BLÁHOVÁ, *Toledská astronomie na dvoře Václava II. Poznámka k česko–španělským vztahům ve druhé polovině 13. století*, *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica* 2, *Studia historica* II, Praha 1998, s. 21–28.

⁷⁰ Těmi se zabývá Markéta Marková ve svém příspěvku v tomto sborníku. Srovnej též D. MALÁ, *Skladba pražského dvora*, s. 103n.

INTELLECTUALS AT THE COURT OF THE LAST PŘEMYSLIDS

Since the beginning of the Bohemian state the personalities with a certain level of intellectual education appeared at the court of the Přemyslid rulers, and worked in the fields of the church, law, administration and diplomacy. Their number increased considerably during the 13th century. At that time, on the one hand, cumulative demands of the state administration, of the widening international contacts, and of the ideological propaganda necessitated the development of literacy and the activity of the men, “whose occupation is to think and to preach their thoughts” (Jacques Le Goff). On the other hand, the education in the Bohemian society developed, notably thanks to the increasing number of schools in the land, to the studies of Bohemians at the universities abroad, and to the activities of the educated foreigners in Bohemia, so that the social need of the intellectuals could be satisfied. The main representatives of the intellectuals were always the clergymen. In addition to the spiritual office, the intellectuals worked mainly in the royal chancery. A remarkable personality, who influenced the intellectual level of the Přemyslid court, was Italian Henry of Isernia, who worked in the royal chancery for a number of years and compiled some collections of the documents and mainly of the letters. Some of them also reflected the political situation and the spirits of the Přemyslid court. The other important actors, who influenced the intellectual level of the court, were the king’s poets and artists, who contributed to the propaganda and representation of the royal court, last but not least, the laymen, astronomers and astrologers, who were invited to the court mainly by Václav II. The aspirations of Václav II for the intellectual blossoming, not only of his court, but also of the whole Czech Lands, found expression in his attempt to constitute university in Prague – in spite of the fact, that for the time being that attempt failed.

IDEÁL PANOVNICKÉ MOCI V NARATIVNÍCH PRAMENECH ČESKÉHO STŘEDOVĚKU¹

Robert ANTONÍN

V předkládané studii se zaměřím na postupné utváření představ o ideálu panovníka v přemyslovském a na počátku lucemburského období českého státu. Nepůjde tedy o popis toho, jaký král byl, ale jaký podle soudobých měřítek být měl. Již od počátku rozvoje středověkého myšlení se vedle úvah na poli ontologicko–gnoseologickém objevují i otázky z oblasti sociálně–právní filosofie. Při jejich zodpovídání se jednotliví autoři pohybují v zásadě ve třech rovinách:

1. v rovině vysvětlující původ panovnické moci nad lidmi, přičemž platí, že vysvětlení původu moci se stává zároveň její obhajobou,
2. v rovině úvah o schopnostech a vlastnostech, které by měly vladaře zdobit,
3. v rovině praktického výkonu panovnické moci, kde se autoři pokouší zodpovědět otázku: jak správně vládnout.

Obecně platí, že na otázky původu panovnické moci nalézali středověcí myslitelé jednoznačnou odpověď, která zároveň představovala základní argument ospravedlňující nadřazenost vládců v rámci společenské struktury: královská moc je dána od Boha. Tento výklad samozřejmě souvisí se sakrálním rozměrem panovnické moci umocněné korunovačním obřadem. Fakt, že panovník křesťanského Západu odvozuje svou moc od Boha, vede ve středověku k vytvoření ideje, podle níž je král na zemi obrazem Božím: „*rex imago Dei*“. Na toto téma byla do současné doby vypracována řada prací, proto nepovažuji jeho další rozbor za nutný.²

¹ Tato studie vznikla v rámci výzkumného záměru Masarykovy Univerzity v Brně MSM 0021622426 Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura.

² K sepjetí božského principu s osobností králů v archaickém náboženském myšlení srovnej James George FRAAZER, *Zlatá ratolest*, Plzeň 2007, zejména s. 21–22, 87–110. K původu moci středověkých králů připomínám základní práce: Ernst Hartwig KANTOROWICZ, *The King's Two Bodies. A Study in Medieval Political Theology*, Princeton 1957; TÝŽ, *Deus per naturam, Deus per gratiam*, in: Götter in Uniform. Studien zur Entwicklung des abendländischen Königtums, Eckhart Grünewald – Ulrich Raulff (Hg.), Stuttgart 1990, s. 155–179; Marc BLOCH, *Králové divotvůrci*, Praha 2004, zejména s. 183–226; *Lexikon des Mittelalters IV*, München 1989, s. 1592–1593. Ke královským korunovacím a jejich sakrálním rozsahu srovnej příspěvky ve sborníku

Vraťme se k osobě panovníka, jemuž je touto naukou jasně vymezeno místo mezi nebem a zemí, s čímž souvisí i druhý rozměr, který by se měl podle tvůrců ideálního obrazu stát, kantovsky řečeno, kategorickým imperativem každého středověkého vládce. Chce-li král vládnout dobře, musí svou vládu vést v souladu s Božími zákony. Odtud vedou úvahy středověkých myslitelů k následným, vzájemně propojeným rovinám, které jsem již naznačil, tj. k osobním schopnostem vladaře a k otázce: co to vlastně je správná (dobrá) vláda. Na základě antického dědictví je tak v průběhu středověku rozvinuta nauka o vladařských ctnostech a povinnostech panovníka jako spravedlivého soudce, mírotvorce a posléze i štědrého dárce. Teprve naplňováním těchto povinností v souladu s Božími přikázáními, vytváří panovník podmínky pro svoji spravedlivou vládu nad lidmi. Všechny tyto názory jsou v oblastech západní Evropy postupně začleňovány prostřednictvím tzv. knížecích zrcadel i do praktické výuky umění vládnout. Poprvé se tato díla objevují v době tzv. karolínské renesance.³

Po následné odmlce tohoto žánru vzniká ve 12. století dílo Jana ze Salisbury *Policraticus*, které pokládá základ dalšímu rozvoji sepisování knížecích zrcadel v oblasti na západ od Rýna a na jih od Alp po celou druhou polovinu 12. a 13. století.⁴ Tehdy se o rozvoj na poli pojednání o vládě zasloužil Tomáš Akvinský dílem *De regno ad regem Cypri* a Tomášův žák Aegidius Romanus spisem *De regimine principum* sepsaným okolo roku 1280 pro Filipa IV. Sličného.⁵ Na počátku 14. století vzniká další dílo založené na stejných myšlenkových principech, tentokrát i v oblasti říše. Jeho autorem byl admontský opat Engelbert, jehož činnost byla spojena s habsburským dvorem Albrechta I. Habsburského a jeho synů.⁶ V českém a moravském prostředí díla tohoto žánru do druhé poloviny 14. století nevznikají. Přesto pronikají myšlenky o ideální vládě a jejích představitelích prostřednictvím středo-

---

Coronations. Medieval and Early Modern Monarchic Ritual, János Mihaly Bak (ed.), Berkley–Los Angeles–Oxford 1990, zde i další literatura; Tilman STRUVE, *Die Begründung monarchischer Herrschaft in der politischen Theorie des Mittelalters*, Zeitschrift für historische Forschung 23, 1996, s. 289–323;

³ V 9. století vznikají díla jako: *Via regia*, jejímž autorem byl Smaragd ze St. Mihiel, *De institutione regia* Jonase z Orleans, či *Liber de rectoribus christianis* od Sedulia Scotta, případně spisy Hinkmara z Remeše, k tomu přehledně Joachim BUMKE, *Höfische Kultur. Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter*, München 2002¹⁰, s. 384–386, zde i další literatura.

⁴ *Ioannis Saresberiensis Episcopi Carnotensis Policratici sive de nugis curialium et vestigiis philosophorum libri VIII*, t. I–II, Clement Charles Julian Webb (ed.), Frankfurt am Main 1965².

⁵ K dílu Tomáše Akvinského Stanislav SOUSEDÍK, *O království ke králi kyperskému*, in: Stanislav Sousedík, *Texty k studiu dějin středověké filosofie*, Praha 1994, kde je text vydán v českém překladu.

⁶ K tomu srovnej Karl UBL, *Engelbert von Admont. Ein Gelehrter im „spannungsfeld“ von Aristotelismus und christlicher Überlieferung*, Wien–München 2000.

věké topiky do našich narativních pramenů po celé období středověku. Pokusím se to demonstrovat na několika vybraných příkladech.

Myšlenka, podle níž je panovníkovi dána veškerá moc nad lidmi od Boha, se objevuje již v Kosmově přemyslovské pověsti. Není bez zajímavosti, že zde tento motiv zapříčiňuje zajímavý posun v ideologické rovině příběhu o Libuši, jejím koni a Přemyslu Oráčovi. Forma, jakou je Přemysl povolán prostřednictvím věštby vedoucí kroky koně neodvratně ke vsi Stadice, je dosud pohanská. Když je však Přemysl Libušinými posly dotázán, proč chce uchovat pověstné lýkové stěvice, odpoví takto: „*Na to jsem je dal a dám schovati na věky, aby naši potomci věděli, odkud pocházejí, a aby byli vždy živi v bázni a nejistotě, a aby lidí sobě od Boha svěřených nespravedlivě neutiskovali z pýchy*“.⁷ Kosmův pohanský vládce Přemysl, mýtický oráč, vnímá své povolání do knížecího úřadu jako úradek Boží vůle.⁸ Je to Bůh, jenž vložil lid do Přemyslových rukou a rukou jeho nástupců. V Kosmově pojetí původu knížecí moci je tak skloubena pohanská forma volby podrobení se svobodných lidí prostřednictvím věštby se zcela základním předpokladem královské moci jako takové – totiž, že její původ pochází od Boha. Povedeme-li dlouhou paralelu napříč staletími a rozvzpomeneme se na radu Orla „mladému králi zvířat“ Lvu v *Nové radě* Smila Flašky z Pardubic, vidíme, že myšlenka takového původu moci nalézala uplatnění v českém prostředí i na konci 14. století. Zároveň jsme v *Nové radě* svědky propracované argumentace zdůrazňující nutnost bohabojné vlády, v níž Smil Flaška shrnuje všechny jemu známé důvody, proč vládnout na základě Boží vůle.⁹ Zároveň autor podává velice stručný návod, jak dosahovat výkonu vlády,

⁷ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum, Nova Series II, Berthold Bretholz (ed.), Berlin 1923, I/7, s. 17: „*Ad hec, inquit, eos feci et feciam in evum servari, ut nostri posteri sciant, unde sit orti, et ut semper vivat pavidi et suspecti neu homines a Deo sibi commissos iniuste opprimant per superbiam*“.
Pasáže popisující Libušinu věštbu vyjadřují vlastně Kosmův pohled na jedinečnost a nedělitelnost knížecí moci, jíž jsou bez rozdílu podřízeni všichni Čechové a mnohdy je v nich spatřována obhajoba pevné panovnické vlády, která jediná je schopná zajistit průchod spravedlnosti a míru v zemi. Kosmovo vnímání role vládce, vložené do úst hadačce Libuši, se přitom nijak neodchyluje od biblické tradice. Věštkyňě předkládá Čechům parafrázi promluvy Samuela k Izraelitům, kteří ho přišli prosit o krále, jenž by je soudil. Libuše i Samuel zvěstují lidu plné podrobení se královské moci co do majetku, tak i do osobní svobody a nároků na život jako takový. Izraelský lid a po něm i Čechové však volí cestu poddanství. Základní stavební kámen ospravedlňující moc přemyslovských knížat a králů je tak položen, *První Kniha Samuelova*, kap. 7.10–18; *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/5, s. 14–15. Na využití této pověsti v Marignolově kronice poukázala již Kateřina ENGSTOVÁ, *Marignolova kronika jako obraz představ o moci a postavení českého krále*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 6, 1999, s. 77–94.

⁸ O vztahu přemyslovské pověsti k mýtu o orbě v souvislostech indoevropské mytologie srovnej Dušan TŘEŠTÍK, *Mýty kmene Čechů*, Praha 2003, s. 99–167.

⁹ SMIL FLAŠKA Z PARDUBIC, *Nová rada*, Praha 1940, s. 15–25.

velebící Boží jméno. „*Naplň svoje srdce ctností*“, radí Orel Lvu na samém začátku své rady.¹⁰ Ve zkratce je tak Orlovými ústy přednesen základní požadavek knížecích zrcadel na charakterovou složku osobnosti vládců. Ostatně silný důraz na původ všech věcí, a tedy i podstaty královské moci od Boha, klade i Karel IV. při promluvě ke svým nástupcům, která tvoří druhou kapitolu jeho životopisu.¹¹

S antickým myšlenkovým odkazem nauky o základních ctnostech, přijatých do křesťanské morální filosofie již v časech prvních církevních otců, se v českých narativních pramenech setkáváme samozřejmě již daleko dříve. Jejím základem byla Platónova teorie základních ctností, rozvinutá ve čtvrté knize *Ústavy*, související přímo s Platónovým rozlišením tří základních sil (částí duše) člověka: rozumu, vznětlivosti a dychtivosti. Rozvíjení činnosti rozumu vztahujícího se ke zbylým dvěma složkám duše vzniká řád duše charakterizovaný trojicí ctností: moudrost (*sofia, sapientia*), statečnost (*andreia, fortitudo*) a uměřenost (*sófrosyné, temperantia*). Je-li tento řád duše uskutečněn, pak získává člověk i čtvrtou ctnost – spravedlnost (*dikaiosyné, iustitia*), neboť spravedlnost je v člověku tehdy, koná-li každá duševní síla to, co jí náleží.¹² Vraťme se však zpět k českým narativním pramenům.

Ctnostmi, a případně jejich protiklady, oplývala již přemyslovská knížata Kosmovy kroniky.¹³ Příkladnou je zde zejména charakteristika Břetislava I., který podle

¹⁰ Tamtéž, s. 16.

¹¹ *Život císaře Karla IV.*, Fontes rerum Bohemicarum III, Josef Emler (ed.), Praha 1882, s. 337–339.

¹² Rozum (*logistikon, rationale*) zaujímá přitom nejvyšší místo, neboť je schopen nahlížet pravé dobro – tedy Platónovu „ideu dobra“, která je *de facto* základem jeho idealistické koncepce. Rozumu tak náleží schopnost pořádání ostatních (smyslových) částí duše, avšak aby toho byl schopen, musí pro toto své určení teprve dozrát – musí dosáhnout ctnosti moudrosti (*sofia, sapientia*). Právě prostřednictvím této ctnosti a její aplikací uchopuje rozum druhou složku duše – vznětlivost (*thymoeides, irascibile*) a vychovává jí k tomu, aby usilovala o dobro přes všechny překážky. Vznětlivost řízená rozumem tak nabývá ctnosti, kterou musel vykazovat každý středověký vládce latinského západu – statečnosti (*andreia, fortitudo*). Vznětlivost vychovaná rozumem k statečnosti se pak zaměřuje na dychtivost, kterou směřuje k pravému dobru. Dychtivost odpovídající statečně vznětlivosti tak dosahuje další ze čtveřice ctností – uměřenosti (*sófrosyné, temperantia*). Je-li tento řád duše uskutečněn, pak je člověk spravedlivý, neboť spravedlnost (*dikaiosyné, iustitia*) je v člověku tehdy, koná-li každá duševní síla to, co jí náleží. Základní ctnosti se vztahují především na cíl vlastní dokonalosti, tedy mravně dokonalou harmonii člověka v něm samém. Platónova idea dobra, stojící nad vším úsilím rozumu a uvozující svou samotnou existencí jeho aktivitu vedoucí k moudrosti a pořádání ostatních částí duše, se v novoplatónské a posléze křesťanské nauce mění. Získává tvář Boha, stojícího podobně jako idea dobra nad vším jako první příčina a poslední účel všech věcí. Teorii základních ctností rozvíjí Platón ve čtvrté knize *Ústavy*, PLATÓN, *Ústava IV*, Praha 1996, s. 126–138, 434c–444a.

¹³ Ke Kosmově kronice srovnej především Dušan TŘEŠTÍK, *Kosmas*, Praha 1966, s. 123–145; TÝŽ, *Kosmova Kronika. Studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*, Praha 1968. Právě osudy knížat tvoří napříště kostru českých dějin tak, jak je dnes všeobecně

Kosmy „přešel z dětského věku v jinošský, krácel od ctnosti ke ctnosti. Měl ztepilé tělo, krásnou postavu, velkou sílu a moudrost, v neštěstí statečnost, ve štěstí uměrnou mírnost“.¹⁴ Tento obraz „českého Achilla“ Kosmas rozvíjí na základě biblických přirovnání o několik kapitol dále: „*Neboť Bůh mu dal takovou milost, že předností, kterých jednotlivcům dopřává částečně, jemu, ač mu nechyběly, v hojné míře popřál úplně. Neboť v něm byly všechny přednosti tou měrou vyvrcholeny, že ve věcech války vynikal statečností nad Gedeona, tělesnou silou převyšoval Samsona a jakousi zvláštní převahou moudrosti předčil nad Šalamouna*“.¹⁵ Jakkoli je v tomto případě Kosmovým zdrojem především Bible, nacházíme v jeho podání i silné zaujetí pro herojský řecký příběh, plný dokonale – tělesně i duševně – zdatných jedinců. Právě odtud pramení onen důraz kladený Kosmou na fyzické dispozice, neřku-li tělesnou krásu, jeho oblíbenců. Břetislav I. vystupuje na stránkách jeho kroniky jako antický hrdina, jehož osud je opředěn řadou polopravd a bájí. Zcela v závislosti na tělesné kráse podává Kosmas charakteristiku Spytihněva II.: „*Byl to muž velmi krásný, vlasy měl černější nad černou smůlu, vousy husté, veselou tvář, jeho tváře byly bělejší než sníh a maličko načervenalé uprostřed. Co více? Byl to muž dobrý a od hlavy k patě krásný*“.¹⁶ Na základě Kosmovy výpovědi můžeme konstatovat jediné – nač mnoho mluvit, co je krásné, je pro středověkého člověka i dobré a v posledním důsledku i pravdivé a spravedlivé.¹⁷

Spojení božského původu panovnické moci a nauky o ctnostech artikuluje Petr Žitavský v promluvě umírajícího Václava II. ke svému nástupci Václavu III. Panovník na smrtelném loži prosí: „*Nechť dá tobě Hospodin opatrnost a smysl, abys mohl spravovat lid, neboť tehdy budeš moci prospívat, počneš-li rozkazy a soudy páně srdcem i skutkem plniti. A králi nebeskému děkuji, že na útěchu lidu svého po*

---

přijímáme. Ideál panovnické moci a panovníka jako jejího nositele, jenž je tvořen už od doby Konstantinovy, byl již v Kosmově době samozřejmě obecným majetkem vzdělanců. Přesně v těchto intencích jsou charakterizováni i Kosmovi hlavní hrdinové.

¹⁴ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/40, s. 73: „... de puericia transcendens in iuventutem ibat de virtute in virtutem; cui pre ceteris prosperitas operis, proceritas corporis et forme pulchritudo ac virium sapientieque magnitudo, in adversis fortitudo, in prosperi temperata inerat mansuetudo“.

¹⁵ Tamtéž, II/1, s. 82: „*Nam Deus talem sibi gratiam contulit, ut, quas singulis hominibus particulariter, has quoque huic virtutum obtinuit accumulationem, ut in rebus bellicis strennuitate precelleret Gedeon, corporis viribus exasperaret Samsonem, quadam speciali prerogativa sapientie preiret Salomonem*“.

¹⁶ Tamtéž, II/13, s. 103: „*Erat enim vir valde speciosus, cesarie pice nigrior atra, barba proluxa, facie leta, gene eius candidiores nive et parum rubentes per medium. Quid plura? Vir bonus et talos a vertice pulcher ad imos erat*“.

¹⁷ Srovnej Umberto ECO, *Umění a krása ve středověké estetice*, Praha 1998, s. 35–48.

*sobě tě zůstavuji. Boj se Boha, ctnosti měj v uctivosti, následuj mír a spravedlnost“.*¹⁸ Tato prosba směřuje tedy primárně k Bohu, jenž je příčinou všech věcí, k Bohu, z jehož moci je odvozena i moc královská. Je to právě stvořitel, který má Václavova následníka obdařit oním smyslem (*sensus*) vládnout lidem. Tato schopnost se musí v osobě panovníka skloubit s jeho osobními lidskými kvalitami – ctnostmi (*virtutis*), jichž se má Václav III. držet. Vláda jakkoli charakterově vybaveného panovníka nesmí však být samoučelná. Vládce musí vždy usilovat o mír (*pax*) a spravedlnost (*iusticia*), a tyto kvality života je povinen prosazovat v rámci společenstva, jemuž vládne. Jedině tak je jeho vláda opravdu ideální, jedině takový následník může poskytnout útěchu (*solacio*) lidu umírajícího předka.¹⁹

Ústy umírajícího Václava II. tak Petr Žitavský artikuluje svůj pohled na královskou vládu a její představitele. Ústřední postavou je panovník, vybavený charakterovými rysy, jichž bychom se dopátrali již u starých antických hrdinů. Jsou to ony ctnosti, kterých se má podle nabádání svého otce Václav III. držet. Získání těchto ctností je dáno Boží milostí. A právě Boží zákony musí v prvé řadě přetrvávat v hrudi králově, jak k tomu Václava II. nabádal na stránkách *Zbraslavské kroniky* jeho tchán Rudolf Habsburský.²⁰ Poslušný těchto zákonů pak každý člověk rozvíjí sám v sobě a podle svých schopností mravní dokonalost na základě osvojování si řečených ctností směrem ke spravedlnosti, která však, jako ctnost, v níž jde především o vztah člověka k jiným lidem, zasazuje jedince do společnosti. *Iustitia* – tj. spravedlnost – je vedle zachování míru (*pax*), základní povinností krále k poddaným, jak to ostatně ukazuje i důraz kladený na tyto entity Petrem Žitavským v promluvě umírajícího Václava II. k jeho nástupci. Na místo Platónovy moudrosti (*sapientia*) byla později vlivem Aristotela pojata mezi čtyři ctnosti rozumnost (*fronésis, prudentia*), jakožto ctnost praktického rozumu.²¹ Takto ji nalézáme i v díle zbraslavských cisterciáků: Václav II. prosí Boha, aby dal jeho synu „*prudenciam et sensum, ut regere possis populum*“. Cesta k ideální vládě nad lidmi vede přes osobní ctnosti, jimiž se panovník přibližuje Božím zákonům, jež mají sídlit v jeho hrudi.

¹⁸ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, FRB IV, Josef Emler (ed.), Praha 1884, s. 94: „*Det tibi Dominus prudenciam et sensum, ut regere possis populum, tunc enim poteris proficere, si mandata et iudicia Domini inceperis corde et opere adimplere ac celesti regi regracior, quod pro poluli mei solacio te michi superstitem derelinquo. Deum time, virtutes cole, pacem et iusticiam prosequere*“.

¹⁹ K problematice panovnického ideálu ve Zbraslavské kronice srovnej Robert ANTONÍN, *Obraz ideálního panovníka ve Zbraslavské kronice*, in: *Stát, státnost a rituály Přemyslovského věku. Problémy, názory, otázky*, uspořádal Martin Wihoda ve spolupráci s Deméterem Malatěkem, Brno 2006, s. 197–216.

²⁰ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 36: „*Divine legis maneant in pectore regis*“.

²¹ Srovnej Hans–Georg GADAMER, *Idea Dobra mezi Platónem a Aristotelem*, Praha 1994.

V rámci rozvoje středověké nauky o ctnostech se rozšiřuje i ideál tzv. moudrého (učeného) krále, který získává od poloviny 14. století jistou míru převahy nad ideálem zohledňujícím panovníkovu odvahu. Alexandr Veliký je ve staročeském románu charakterizován jako „*král nad králi, muž nad muži, mudřec nad mudrci, jenž je nazván mudrcem pro múdrot svého duostojenství*“.²² Důraz na moudrost mladého krále můžeme však nalézt již v charakteristikách Václava II. ve *Zbraslavské kronice*. Průniky tohoto motivu do textu jsou četné a graduji ve třicáté druhé kapitole, která je celá věnována popisu Václavových neobvyklých rozumových schopností. Král, jakkoli neuměl číst a psát, dokázal udržet v paměti všechny zákony a myšlenky, jež se dozvídal z předčítání Písma. Díky své moudrosti dokázal opravovat případné chyby předčítajících. Pěstoval při svém dvoře moudrost a učenost, zval k němu učitele církevního práva a jiných věd, do jejichž disputací se aktivně zapojoval a svými otázkami je směřoval k nalezení pravdy ohledně sporné látky.²³

S panovnickou moudrostí pronikají do knížecích zrcadel i praktické rady panovníkovi, týkající se volby jeho rádců. Ve staročeské veršované Alexandreidě radí Aristoteles Alexandrovi, aby se vyvaroval proradných rádců, kteří nejednají přímo a jejich pomlouvačný jazyk jim slouží jako meč. Dále zrazuje krále od přijímání povýšenců a zbohatlíků ke svému dvoru. Kritérium, podle kterého by si měl panovník vybírat své rádce, vidí Aristoteles v jejich náležitém ctnostném životě, jemuž není na překážku ani chudoba. Pouze ctnostný život vede totiž podle skladatele básně k životu v moudrosti.²⁴ V podobném duchu radí i Levhart králi zvířat v *Nové radě* Smila Flašky: „*Přijmi královská výsosti,/ Jen ty které poznáš v ctnosti./ Ti, jak mluví, také cítí,/ nedají se přemluvíti,/ ať je kdo chce, čím chce nutí,/ na ně je vždy spolehnutí*“.²⁵

V souvislosti s rozvojem rytířské kultury je rozsah požadavků na charakter panovníkovy osobnosti rozšířen o další ctnosti, které měly dle autorů knížecích zrcadel zdobit každého křesťanského rytíře. Panovník se v očích současníků stává přirozeně ztělesněním ideálního rytíře se vším, co z této role plyne.²⁶ Výlučné postavení krále mezi ostatními rytíři se odráží v často používaném obraze panovníka jako šířitele rytířství ve společnosti. Děje se tak v první řadě prostřednictvím rytířského pasování či ve výcviku rytířského dorostu. V českém prostředí nacházíme příklady takového jednání krále ve *Zbraslavské kronice*, a to hned na několika místech. Jako panovník

²² Alexander, in: *Próza českého středověku*, Jaroslav Kolár – Milada Nedvědová (edd.), Praha 1983, s. 138.

²³ Petra *Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 39–40. Není bez zajímavosti, že moudrost jako počátek všech panovnických skutků doporučuje svým nástupcům i Karel IV. ve svém životopise *Život císaře Karla IV.*, s. 338.

²⁴ *Alexandreida*, Václav Vážný (ed.), Praha 1963, s. 37–38.

²⁵ SMIL FLAŠKA Z PARDUBIC, *Nová rada*, s. 16.

²⁶ O tom již Wojciech IWAŃCZAK, *Po stopách rytířských příběhů*, Praha 2001.

vedoucí mladé šlechtice k osvojování si rytířských dovedností vystupuje již Přemysl Otakar II.²⁷ Václavu II. připadla pak v kronice role pasujícího krále hned dvakrát. Poprvé u příležitosti položení základního kamene chrámu sv. Panny Marie na Zbraslavi – tedy v rámci akcí uspořádaných v souvislosti se slavnostmi Václavovy pražské korunovace v roce 1297. Podruhé pak přímo při korunovačním aktu v hnězdenské katedrále v roce 1300.²⁸ Nejinak tomu bylo i při korunovaci Jana Lucemburského, který při ní opásal rytířským pásem dva mladíky určené k tomu, aby při obřadu drželi královské koruny nad hlavami korunovaného krále a královny.²⁹

Základní rytířskou ctnost představovala především statečnost rozvinutá v konkrétní rovině osobní srdnatosti tváří tvář nepříteli. Tato kvalita křesťanského bojovníka jde ruku v ruce s požadavkem osobní cti, která zamezuje jednání, jež by bylo v rozporu s ctnostným ideálem. K postupnému rozvoji ideálu čestného a statečného rytíře dochází v Čechách až ve 13. století v souvislosti s dvorským básnictvím při dvorech Václava I., Přemysla Otakara II. a Václava II.³⁰ Plný rozvoj tohoto ideálu je však samozřejmě spojen s rytířskými romány 14. století, zejména veršovanou i prozaickou verzí staročeského zpracování látky o Alexandru Velikém. Vzhledem k úzkému propojení vzniku rytířské literatury s panovnickými dvory lze předpokládat, že právě osudy jejích hrdinů mohou sloužit jako inspirace pro životy samotných vládců. Doložit snahu osobně se přiblížit ideálu rytíře či panovníka ze strany konkrétních vládců však na základě tohoto žánru nelze. Do jisté míry lze tyto tendence spatřovat v účastech panovníků na turnajových kláních.³¹ Příkladné je v tomto ohledu turnajové zaujetí českého krále Jana Lucemburského popisované ve *Zbraslavské kronice*. Ta podává řadu příkladů Janovy osobní účasti na turnajích po celé Evropě. Tak vidíme, jak v roce 1332 po pouhých osmi dnech strávených v Čechách spěchá český král do Paříže, kde se údajně má konat skvostný turnaj.³² Podobně je mezi zprávami z roku 1334 v kronice líčeno marné hledání Jana Lucemburského samotným opatem Petrem v jeho pařížském domě. Jan prý v té době objíždí

²⁷ Petra Žitavského *Kronika zbraslavská*, s. 9–10.

²⁸ Tamtéž, s. 78 a 81.

²⁹ Tamtéž, s. 176–177.

³⁰ K tomu nejlépe srovnej Hans-Joachim BEHR, *Literatur als Machtlegitimation. Studien zur Funktion der deutschsprachigen Dichtung am böhmischen Königshof im 13. Jahrhundert*, München 1989.

³¹ K turnajům obecně srovnej *Das ritterliche Turnier im Mittelalter. Beiträge zu einer vergleichenden Formen- und Verhaltensgeschichte des Rittertums*, Josef Fleckenstein (Hg.), Göttingen. 1985. Zde k české problematice studie Josef MACEK, *Das Turnier im mittelalterlichen Böhmen*, s. 371–389. Česky: *Turnaj ve středověkých Čechách*, in: Josef MACEK, *Česká středověká šlechta*, Praha 1997, s. 114–133. Nověji k turnajům v Čechách srovnej Libor JAN, *Počátky turnajů v českých zemích a jejich rozkvět v době Václava II*, *Listy filologické* 128, 2005, s. 1–19.

³² Petra Žitavského *Kronika zbraslavská*, s. 314.

evropská kolbiště.³³ Petr Žitavský ve své kronice reprodukuje i další pověsti o turnajové slávě českého krále včetně té, podle které v Burgundsku probodl jakéhosi rytíře svým kopím.³⁴

Podobně je tomu i v případech osobních soubojů mezi panovníky, majících řešit mezistátní konflikty. I zde je velice těžké odlišit reálný základ těchto událostí. Karel IV. ve svém životopise popisuje velice zajímavý případ takového souboje. Navrhovatelem byl polský král Kazimír III., jenž nabídl souboj již slepému Janu Lucemburskému. Český král Jan v odpovědi údajně Kazimírovi navrhl, aby si vyloupl oči a srovnal tak šance na vítězství. Kazimír na to samozřejmě nepřistoupil.³⁵ I tyto téměř bezvýhradně hypotetické souboje mají své základní předobrazy v rytířské epice. Víme, že Alexandr podstoupil na stránkách staročeského románu několik takových střetů s cizími panovníky. Za všechny uveďme jeho souboj s indickým králem Porrem, který věřice ve svou fyzickou převahu, vyzval Alexandra k souboji před nastoupenými vojsky obou králů. Takový druh osobního souboje panovníků, jistě ne nepodobný ordálu, měl pak rozhodnout celou bitvu, aniž by byla prolita krev řadových bojovníků. Alexandr po urputném boji nad Porrem samozřejmě zvítězil a k jeho poddaným se zachoval šlechetně a spravedlivě.³⁶ Lidský protivník však není jediným soupeřem hodným zkřížit cestu krále. Na jiném místě románu musí panovník odhalit svou osobní statečnost soubojem s bytostí obdařenou nadpřirozenou mocí. Příkladem je Alexandrův vítězný souboj s nelitostným baziliškem.³⁷ Ostatně celý román o Alexandrovi je otevřenou oslavou statečného panovníka, který se nevyhýbá nebezpečí a bere často osud celého svého vojska do vlastních rukou. Podobně i veršovaná *Alexandreida* nabádá panovníky prostřednictvím Aristotelových rad, aby zaujímali v boji čelní pozici, a aby jejich statečnost dala příklad jejich vojsku: „*Před zástupem první bývaj,/svých se lidí nepokrývaj;/ a když tě tu uzříe tvoji,/ tu rád každý tobě sstojí./ Když pastýř před vlkem stší,/ toho se stádo rozprší,/ ten jest nehoden své vrši*“.³⁸ Není přitom náhodou, že v metafoře středověkého skladatele básně o Alexandrovi je panovník vnímán jako pastýř vedoucí své stádo přes úskalí a nástrahy světa. Podobně vnímá úlohu krále i Tomáš Akvinský, který jej přirovnává k lodivodovi vrhajícímu se s lodí vstříc vřavým vlnám.³⁹ Fenomén „pastýřské moci“, nalézající své ospravedlnění právě v momentě ochrany obecných hodnot, řádu i jednotlivých životů, pojmenoval ostatně již francouzský filosof Michel

³³ Tamtéž, s. 323.

³⁴ Tamtéž, s. 285–286.

³⁵ *Život císaře Karla VI.*, s. 367.

³⁶ *Alexander*, s. 95–96.

³⁷ Tamtéž, s. 112–114.

³⁸ *Alexandreida*, s. 39.

³⁹ K přirovnávání krále ke kormidelníkovi S. SOUSEDÍK, *O království ke králi kyperskému*, s. 30.

Foucault a jako takový je platný i v dnešních politických hrách, jakkoli byl transformován osvícenskou racionalitou, podle níž je správné to, co je rozumné.⁴⁰

Strhující příklad panovnické statečnosti, jenž se zrcadlí v rytířských skutečích českého vládce, přináší diptych o vylepšování českého panovnického erbu skládající se z Kroniky o Štilfridovi a kroniky o Bruncvíkovi. Dnes známá podoba skladby vznikla s největší pravděpodobností ke konci 14. století.⁴¹ V ní mimo jiné český kníže Štilfrid zaštitěn pomocí sv. Václava poráží ve službách „napulanského“ krále Astronoma v osobním souboji dvanáct rytířů englického Filosafo, a to včetně obávaného bojovníka Žibřida.⁴² Odměnou mu je zisk nového erbovního symbolu – červeného orla na zlatém poli – namísto dosavadního kotle.⁴³ Ve druhém příběhu pak Štilfrídův syn Bruncvík získává po několikerych zkouškách své osobní statečnosti nové erbovní zvíře – lva.⁴⁴ Činy obou těchto panovníků, jimž se lidé obdivovali již od konce 14. století, jsou umožněny jejich neobyčejnou statečností a ctí, s níž podstupují rozličné zkoušky osudu.

Zároveň se ctí a statečností by rytíři (a tedy i panovníkovi) neměla podle Aristotela ve staročeské Alexandreidě chybět ani ctnost štědrosti.⁴⁵ Alexandr sám si tyto rady na stránkách řečeného pramene vzal k srdci. Ukazuje to motiv promluvy k vojsku, v níž ponechává všechnu válečnou kořist svým druhům a sám se spokojuje se slávou vítěze.⁴⁶ V tomto momentě se protíná ideál rytířského panovníka se starší naukou o lesku panovnické moci. Tento lesk se projevuje i v rovině panovnické milosti, jejímž hmotným odrazem je právě štědrost. Udělování almužen připomíná jako jeden z pozitivních rysů knížete Břetislava I. již Kosmas.⁴⁷ Podobně je k udělování almužen a obecně ke štědrosti nabádán ve *Zbraslavské kronice* svým tchánem Rudolfem Václav II.⁴⁸ Součástí obrazu štědrého krále byl i král velkoryse odpouště-

⁴⁰ K pastorálnímu typu moci srovnej Michel FOUCAULT, *Subjekt a moc*, in: *Myšlení vnějšku*, Praha 1996, s. 195–226.

⁴¹ K výkladu o skladbě srovnej *Próza českého středověku*, Jaroslav Kolár – Milada Nedvědová (edd.), Praha 1983, s. 412, zde i další literatura.

⁴² *Kronika o Štilfridovi*, in: *Próza českého středověku*, s. 152–159.

⁴³ Tamtéž, s. 160.

⁴⁴ *Kronika o Bruncvíkovi*, in: *Próza českého středověku*, s. 165–177.

⁴⁵ *Alexandreida*, s. 39.

⁴⁶ Tamtéž, s. 79.

⁴⁷ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, II/13, s. 103: „*Quante autem dux iste Braciziaus frugalitatis vel quante discretionis in divinis legibus et humanis iudiciis aut quam largus dator elemosinarum et quam pius fautor ecclesiarum sive viduarum fuerit*“.

⁴⁸ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 36: „*Utere veris et brevibus dictis, nec quemquam decipe fictis, est et non dicas, nulli penitus maledicas, quod tu nolueris dare, nunquam polliciteris, munera porrigere tyronibus atque cavere debes, ne misere tandem videaris egere. In specie cleri Christum studeas revereri, regnabis tutus sapientum verba secutus si fueris, morum leges imitare*

jící. Tak udělil Václav II. ve *Zbraslavské kronice* po vzoru Krista milost nejmenovanému zrádci, podílejícímu se na odboji proti králi vedeném částí Vítkovců v letech 1288–1289.⁴⁹ Milosrdenství jako premisu dobré vlády doporučoval svým nástupcům ve svém životopise i Karel IV.⁵⁰ Prostřednictvím motivů panovnické statečnosti a štědrosti se dostáváme k ideální podobě samotného výkonu panovnické moci.

Již výše jsem naznačil, že ideálním měřítkem vykonávání panovnické moci je soulad činů vládce se spravedlností a uchováním míru. Základní pravidlo spravedlivé vlády panovníka nad lidmi tak nastiňuje vlastně již Kosmas prostřednictvím výše zmiňované Přemyslovy odpovědi. První bylo již řečeno – má-li být vláda dobrá, nesmí být svévolná, tedy vedená z pozic pýchy a v touze po vlastním prospěchu vládce. Zároveň vidíme v českých kronikách i jednajícího panovníka jakožto soudce. Obě tyto panovnické úlohy byly po celý středověk obecným vlastnictvím myslitelů, kteří nalézali jejich uplatnění již v biblické tradici. Právě při soudě mohl panovník plně rozehrát všechny své ctnosti vedoucí k spravedlivému pořádání věcí jemu svěšené země a lidu. Prvním knížetem svazujícím zákony bezuzdný kmen Čechů byl samozřejmě Kosmův Přemysl Oráč.⁵¹ Není bez zajímavosti, že podruhé to musel učinit na stránkách *Zbraslavské kroniky* Přemysl Otakar II. který „*dal sepsati zákony a zjemnil některými pravidly uhlazenosti hrubost českého lidu, živořícího doposud v hovadských mravech*“.⁵² Nezapomínejme ani na údajný pokus Václava II.

---

bonorum. Quando cupis fari, bene debes premeditari, que sit verborum virtus vel forma tuorum. Non ulciscaris, nisi cercius exemplaris excessus hominis, nec delectare rapinis. Iustus et equalis esto iudex, quia talis omnibus hic gratus est perpetueque beatus. Hospitibus letum te prebe sive quietum“. Podobně, ačkoli již ne tak obširně, radí Rudolf Václavovi i o rok později na setkání v Erfurtu: „*Vos decet et munda sint corpora vestra, iucunda sit facies, modicus sermo risusque pudicus, accio matura. Mala presentire futura. Pascere pupillos et confortare pusillos, lingue veracis usus, promocio pacis hec sunt, que bene stant et famam regis honestas“.* Tamtéž, s. 43.

⁴⁹ Tamtéž, s. 34: „*Rex pius ac mire bonitatis et immemor ire/ Exemplo Christi veniam mox contulit isti“.*

⁵⁰ *Život císaře Karla IV.*, s. 338.

⁵¹ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/8, s. 18: „*Hic vir ..., hanc efferam gentem legibus frenavit et indomitum populum imperio domuit et servituti, qua nunc premitur, subingavit atque omnia iura, quibus hec terra utitur et regitur“.*

⁵² *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 9: „*...siquidem regnum sibi commissum sapienter gubernare cupiens, reipublice instaurator sedulus, leges condidit et gentis Bohemice, que adhuc bestialibus vegetabatur moribus ruditatem quibusdam urbanitatis regulis illustravit, se ipsum exemplum vivendi ceteris constituens et exemplar“.* Vedle toho je Přemysl připomínán jako uhlazený muž jemných mravů (*vir fuit urbanus*), stálý a v hovoru přímý (*constans, sermoneque planus*), rozumný (*prudens*) a rozvážný (*discretus*). Vždy veselý, držící slib (*letus, in verbis tutus*), zejména však pěstující v každé denní době víru v Krista.

sepsat zákony a zajistit tak spravedlnost soudnictví, které se mělo takto vytvořeným svodem zákonů řídit.⁵³

Vedle zákonodárné činnosti příslušela panovníkům především povinnost spravedlivě soudit a k tomu se vztahující požadavek ochrany vdov a sirotků. I tyto motivy nalezneme již u Kosmy. Za všechny příklady připomeňme příběh Spytihněva II, který přerušil již započatou vojenskou výpravu, aby spravedlivým soudem pomstil jakousi vdovu, která mu plačíc vyběhla vstříc, vědouc, že nemůže opustit zemi, aniž by při vyřešil.⁵⁴ Podobně patřila v Kosmově podání rozvaha při soudě a starost o vdovy k přednostem Břetislava I.⁵⁵ Na počátku 14. století Dalimil připomíná ono známé: „*Kniežecí úřad jest v súdě seděti/ a sirotčí žalobu slyšěti.*“⁵⁶ Když Rudolf Habsburský nabádá na stránkách *Zbraslavské kroniky* Václava II., aby si podržel

⁵³ Tamtéž, s. 61–62.

⁵⁴ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, II/17, s. 108–109.

⁵⁵ Když se pak Kosmas ohlíží za osobností tohoto panovníka, nezapomíná připomenout, že i Ciceronova výmluvnost by se ocitla v koncích dříve, než by vyložila všechny jeho zásluhy: „*Quante autem dux iste Braciziaus frugalitatis, vel quante discretionis in divinis legibus et humanis iudiciis aut quam largus dator elemosinarum et quam pius fautor ecclesiarum sive viduarum fuerit*“, Tamtéž, II/13, s. 103.

⁵⁶ Shodou okolností je to právě Václav II., který si podle českého veršopisce této vladařské povinnosti nehleděl: „*On pro sirotky na súdě nesedáše,/ ale dievčie dědiny jiným dáváše./ Sirotci a vdovy k němu voláchu,/ vdovy se dcerami před ním klekáchu./ Vida to, proč pojedieše,/ pánu některému súd rukú pokynieše./ A ti páni tak sirotky súdiechu,/ až jich dědiny sobě i prisúdiechu*“, *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila II*, Jiří Daňhelka – Karel Hádek – Bohuslav Havránek – Naděžda Kvitková (edd.), Praha 1988, s. 443. Zkoumat nakolik se tato nelichotivá deskripce přístupu Václava II. k vladařským povinnostem shodovala s reálnou situací není sice účelem této studie, připomeňme však, že i zbraslavští cisterciáci oslavující Václava jako zakladatele svého kláštera, připomínají selhání tohoto panovníka při soudě. Děje se tak ovšem ve zcela jiné souvislosti. Dalimilův odsudek se vztahuje na Václavovu vládu jako na celek, zatímco v podání Petra Žitavského se Václav dopouští jediného zaváhání na tomto poli. Ústředním motivem celé epizody, v níž se český král dozná k nedůslednosti na soudě, je především Václavova pokora a sebe-trýzeň (popálil si obě lýtka svící), prostřednictvím které se Václav snaží hřích smýt. Sebeuvědomění vede zbožného vládce na stránkách *Zbraslavské kroniky* ke kaskádě vpravdě existencionálních otázek: „*Quem me ipsum facio? Unde superbio? Et quis sum ego? Homo utique natus de muliere brevi vivens tempore, homo de humo, limus de limo, ut quid igitur cum principibus sedeo et solim glorie teneo? Numquid ut divitiis et deliciis dumtaxat affluam et non potius, ut contritos corde medear, pupillos et viduam suscipiam et iudicium et iusticiam inomni tempore facere non obmittam*“, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 104. Pro naše téma není podstatné, zda takto skutečně Václav II. uvažoval, činil tak totiž zcela bezpečně jako literární postava na stránkách *Zbraslavské kroniky*, jako postava, která personifikovala ideálního vládce středověkého západu podle cisterckých měřítek. Právě tento ideál je předmětem vlastní analýzy. Petr Žitavský klade na královskou vládu prostřednictvím kořícího se Václava II. víceméně stejné požadavky jako Dalimil – pomáhat sklíčeným v srdci, ujímat se vdov a sirotků a neopomenout v žádném čase vykonávat soud a spravedlnost. To je vlastní návod Petra Žitavského ke správné panovnické vládě.

nauku Božího řádu v královské hrudi, jak již bylo řečeno výše, je jako součást Boží nauky vedoucí krále k ovládnutí schopnosti vládnout jmenována i spravedlnost a nestrannost při soudě.⁵⁷ Nestrannost a neúplatnost při vykonávání soudní pravomoci doporučuje Alexandrovi i Aristoteles na stránkách staročeské *Alexandreidy*: „*A pakli se kdy to udá/ vztazovati tobě súda,/ pro dar nepřěvracuj práva,/ jakž juž pohřiechu se stává. Kterúž stranu peniz súdí/ druhá se na prázdno trúdí,/ nejeden se tim oblúdí*“.⁵⁸

Dobře vládnoucí král je zároveň mírotvorcem. Věnuji v tomto ohledu svou pozornost především *Zbraslavské kronice*. Vedle řady příkladů stojí za zmínku zejména okolnosti, které připomíná Petr Žitavský při utváření obrazu Václava II. v kapitole, jež vyústí polskou korunovací tohoto krále. „*Tedy tento král miloval mír, chránil spravedlnost, soud po všechn čas konal. Nazývali ho přemnozí králem moudrým, dobrým, mírným a knížetem pokoje*“.⁵⁹ Poté, co se tato věhlasná pověst Václavova rozšířila po celém světě: „*každý okolní kmen nebo národ usiloval žíti pod vládou tohoto mírumilovného a znamenitého krále*“.⁶⁰ Není proto divu, že se starší mužové „kališského“ království shodli na předání moci nad sebou právě Václavovi. Jejich motivaci shrnul Petr Žitavský do následující promluvy: „*Tento slavný král je přemocný, je rozmnožitelem a milovníkem pokoje, má přemnoho pokladů, drží téměř všechny země kolem nás, proto nás lépe obrání před nepřátelskými útoky*“.⁶¹ Za slovy vloženými do úst moudrým polským starcům stojí především literární stylizace Petra Žitavského, který si připravuje půdu pro následný popis víceméně pokojného ovládnutí Polska vojsky českého krále, prostřednictvím představení Václava II. jako krále mírotvorce.⁶² Na jiných místech kroniky vidíme, že postava

⁵⁷ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 36: „...*Iustus et equalis esto iudex, quia talis omnibus hic gratus est perpetueque beatus. Hospitibus letum te prebe sive quietum*“, k tomu srovnej poznámka č. 48.

⁵⁸ *Alexandreida*, s. 38.

⁵⁹ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 81: „*Iste itaque rex pacem dilexit, iusticiam custodivit, iudicium in omnio tempore fecit. Nominabatur a plerisque rex sapiens, bonus, mitis ac princeps pacis*“.

⁶⁰ Tamtéž: „...*que in circuitu gens vel naxis existit sub istus regis pacifici quam magnifici regimine degere affectavit*“.

⁶¹ Tamtéž: „*Rex iste inclitus prepotens est, auctor et amator pacis est, htesauros plurimos habet, terras fere in circuitu nostro omnes possidet, unde optime ab hostium incursibus nos defendet*“.

⁶² Bylo by nesprávné domnívat se společně s Vratislavem Vaníčkem, že z těchto řádků *Zbraslavské kroniky* poznáváme názory velkopolské elity na královskou roli Václava II., Vratislav VANÍČEK, *Velké dějiny země Koruny české III*, Praha 2002, s. 449. Vaníčková interpretace *Zbraslavské kroniky* se přes jím přislíbený nový přístup k pramenům nikterak neliší od pohledu Josefa Šusty, který kronice ve svých pracích připisuje mnohdy příliš velkou věrohodnost. *Zbraslavská kronika* nám podle Josefa Šusty přináší v kapitole pojednávající o povolání Václava II. do Velkopolska

panovníka je dle obou kronikářů klíčová pro mírovou koexistenci lidí ve státě. Je to panovník, kdo svou povahou formovanou na základě rozvoje ctností a schopností vládnout přímo určuje povahu této koexistence. Bez panovníka není v představách zbraslavských kronikářů pro spravedlivé společenské uspořádání místo.⁶³ Vládcové tedy bývají ustanovováni kvůli zachování řádu a ve prospěch spravedlivého míru. Prostředkem, jak tomu dosáhnout, je ochraňovat každého v jeho právech, a tak se vlastně zasadit o obecné dobro.⁶⁴

---

ozvěnu porad velkopolských velmožů a představitelů církve, srovnej Josef ŠUSTA, *České dějiny II/1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1935, s. 562. Stejně tak nelze zřejmě chápat předkládanou Václavovu charakteristiku jako součást proslovu vyslanců polského národa k českému králi, jak by vyplývalo z interpretace Henryka Łowmiańskiego, Henryk ŁOWMIĄSKI, *Początki Polski VI/2. Polityczne i społeczne procesy kształtowania się narodu do początku wieku XIV*, Warszawa 1985, s. 891. V domnělé promluvě polských předáků kombinuje Petr Žitavský charakteristiku Václava II. jako ideálního panovníka, jehož hlavním úkolem je rozmnožovat a držet mír, s prozaickým zhodnocením situace okolo roku 1300, kdy Václavova moc roste zejména z rozkvétající těžby kutnohorského stříbra a zároveň ovládá prostřednictvím zemského hejtmana celé Malopolsko s centrem v sídelním Krakově a pomocí lenního institutu k sobě poutá i hornoslezské Piastovce.

⁶³ To dokazuje úvaha, snad z pera Oty Durynského, jež uvozuje popis obsazení Malopolska Václavem II. v roce 1292. Ota podává zcela pregnantní popis stavu země, která ztratila vladaře, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 44: „*Rei evidencia manifeste indicat, quod terra quevis dampnose destruitur, nisi defuncto principi alter regnaturus pro ipso dilacione postposita subrogetur; humani namque generis effrenata ambicio per fas nefasque res alienas nonnunquam sibi vindicare nititur, nisi potentum auctoritate principum ab ausu huiuscemodi arceatur. Nonnunquam etenim humana formidine ab actu peccandi retrahitur, qui severitatem eterni iudicis non veretur. Si igitur ab exordio mundi auctoritas principum non fuisset, singulorum presumptuosa temeritas dudum procul dubio universarum rerum ordinem pervertisset, hinc est, quia pro conservacione rei publice pacisque communis commodo principes institui consueverunt, ut dum unus alteri indilate succederet, quivis temporibus sui regiminis presumtuosos quoslibet ab illicitis operibus coereret et nichilominus quemlibet in suo iure conservantus saluti omnium provideret*“. Podle Oty je tedy stav bezvládnou dobou, kterou charakterizovali daleko pozdější autoři jako například Thomas Hobbes či John Locke jako období, kdy je člověk člověku vlkem. Jakkoli se v takový stav zvrhne již Kosmovo předstátní uspořádání Čech, je tato forma soužití a její charakteristika spojována až s novověkými koncepcemi společnosti založenými na společenské smlouvě. Za stěžejní jsou v tomto pohledu dodnes v sociální filosofii považována zejména dvě díla řečených anglických filosofů: Thomas HOBBS, *Leviathan, nebo-li o podstatě, zřízení a moci státu církevního a občanského*, Praha 1941; John LOCKE, *Druhé pojednání o vládě*, Praha 1992. První zbraslavský kronikář je přesvědčen o potřebě ústřední knížecí vlády, neboť kdyby jí nebylo, jistě by se v důsledku lidské bezuzdnosti zhroutil samotný řád světa.

⁶⁴ V této souvislosti připomeňme pasáže z díla Tomáše Akvinského *De regno ad regem Cypri*, S. Sousedík, *O království ke králi kyperskému*, s. 28. Tomáš zde mimo jiné praví: „*Jestliže je tedy pro člověka přirozené, aby žil ve společnosti mnohých, je nutné, aby mezi lidmi byl někdo, kdo by pospolitost řídil, ... kdo by se postaral o dobro celé pospolitosti; tak jako lidské a jakékoli tělo by se vytratilo, kdyby v něm nebyla obsažena nějaká řídicí síla, vytratila by se i jednota davu...*“, na

Podobně charakterizuje ve zkratce roli panovníka i autor veršované skladby zvané *Antigameratus – Zdoronezdvořák*, vznikající na počátku 14. století v polském Krakově. *Zdoronezdvořák* je zřejmě dílem krakovského kanovníka německého původu Frowina.⁶⁵ Jeho požadavky na výkon královské moci jsou zcela jednoznačné. Panovník nemá přát loupežím a jejich původce má přísně trestat, bojovat za zachování míru a nepřetěžovat poddané zbytečnými břemeny. Hlavní důraz klade skladba na zachování pokoje v zemi, kde král vládne.⁶⁶

Závěr

Všechny tyto příklady jasně ukazují, že představy o původu panovnické moci nad lidmi, úvahy o schopnostech a vlastnostech, které by měly vladaře zdobit, i otázka – jak správně vládnout, jsou v narativních pramenech českého středověku obsaženy. Původ královské moci nacházejí kronikáři Kosmou počínaje v sakrálním rozměru výkonu panovnické moci. Podobně je tomu i u autorů českých verzí alexandreiského eposu či v rozvahách Karla IV. Takto vysvětlený původ panovnické moci na jednu stranu legitimuje výlučné postavení vládce ve společnosti, na straně druhé však je toto sepjetí panovníka s Bohem pro osobu vládce zavazující. Výkon vlády a prostředky vlastního výkonu moci nesmí být v rozporu Božího zákona, který je i zákonem nad králi. Jednoduše řečeno, chce-li král vládnout dobře, musí svou vládu vést v souladu s Božími zákony. Aby byl panovník takové vlády schopen, musí jeho charakterové rysy a osobní schopnosti odpovídat středověké mravní nauce, jež odráží již starší antickou tradici nauky o čtyřech kardinálních ctnostech, kterou obohacuje o další ctnosti křesťanské. I tyto motivy jsou patrné v českých pramenech již od dob kronikáře Kosmy. Král přistupující ke svému úřadu vládnout prostřednictvím aplikace moudrosti, uměřenosti a statečnosti do všech svých vladařských počinů vede své činy vsťříc spravedlivé vládě, která by v posledku měla být kýženným cílem jeho snažení – jinak by totiž neplatila první premisa, podle níž má král

---

s. 53 pak Tomáš Akvinský připomíná: „*Nechť si je král vědom toho, že na sebe vzal takový úřad, aby se stal v království tím, čím je v těle duše a ve světě Bůh. Jestliže si toto uvědomí, vznítí se v něm horlivost spravedlnosti. Uvědomí-li si, že byl ustanoven k tomu, aby v Božím zastoupení vykonával v království soud; zároveň se v něm probudí mírnost a laskavost, bude-li na všechny své poddané pohlížet jako na své vlastní údy*“. Z uvedeného můžeme pozorovat zcela jednoznačnou názorovou blízkost mezi zbraslavskými kronikáři a velkým teologem a filosofem 13. století. Královská vláda je pro ně shodně především prostředkem k udržení spravedlnosti a míru ve společnosti jako celku. Řád ve státě může přitom jak podle Tomáše tak podle kronikářů lépe udržet vláda jednotlivce – krále – jehož největší odměnou je nebeská blaženost, Tamtéž, s. 45–47.

⁶⁵ K otázce autorství *Zdoronezdvořáka* srovnej Pavel SPUNAR, *Středověká gnómičká literatura*, in: Smích a pláč středověku, Pavel Spunar (ed.), Praha 1987, s. 17–18.

⁶⁶ *Zdoronezdvořák*, in: Smích a pláč středověku, Pavel Spunar (ed.), Praha 1987, s. 174.

vládnout vždy v souladu s Božím zákonem. Spravedlivě vládnout v představách tvůrců českých středověkých kronik a dalších literárních děl znamená především být spravedlivým soudcem, mírotvorcem, statečným bojovníkem, posléze i milosrdným shovívavým vítězem a v neposlední řadě štědrým dárcem a pečovatelem o práva nuzných. Teprve pak je podle českých středověkých intelektuálů zcela naplněn panovnický ideál ve všech jeho aspektech.

Tolik jsme schopni zjistit z českých narativních pramenů. Rozhodnout, nakolik našel tento ideál uplatnění v reálném životě středověkých vládců, nakolik byly jejich činy opravdovou inspirací tvůrcům kronik a románů, a nakolik byla naopak tato díla inspirativní pro jednání českých knížat a králů, je úkolem, jehož zodpovězení, pakliže je možné, zůstává hozenou rukavicí na kolbišti české historické vědy.

THE IDEAL OF THE RULER'S POWER IN NARRATIVE SOURCES OF CZECH MIDDLE AGES

Leaning on examples of passages of Bohemian medieval chronicles, the author shows that ideas about the origin of the monarchic power, reflections on skills of, and characteristics the ruler should be endowed with, as well as questions on how to rule justly, are contained in narrative sources of the Bohemian Middle Ages. From Cosmas to Peter of Zittau, chroniclers find the source of the royal power in the sacred dimension of this power. The Bohemian versions of the Alexander epic, or the considerations of Charles IV deal with the same issue as well. The so presented royal power legitimizes the unique position of the ruler in the society. On the other hand, though, this closeness to God is binding for the ruler. The act of ruling and tools of the exercise of power must be in accordance with the laws of God, from which even kings are not exempted. If the king endeavours to be a good ruler, he is obliged to reign in agreement with the divine laws, according to Bohemian medieval chronicles. To be able to do so, his personal attributes and abilities must correspond with the medieval ethic that is based on the classical doctrine of the four cardinal virtues amplified by some Christian virtues. These elements also appear in Czech sources from the age of Cosmas. The king who strives to fulfill his destiny to rule with the help of prudence, temperance and fortitude in all his ruling deeds heads for a just government, which should be his ultimate goal. Otherwise the axiom that the king must rule in accordance with the laws of God would not hold true. In the concepts of the authors of Bohemian medieval chronicles and other literary works, to rule justly means particularly to be an unbiased judge, peacemaker, brave warrior, merciful victor, and not least a generous donator and protector of the rights of those in need. Only then is the ideal of the ruler attained in all its aspects in the eyes of Bohemian medieval intellectuals. To decide to what extent this ideal was applied in the real lives of medieval rulers, in what measure their deeds inspired the authors of chronicles and novels, or, in contrast, how these writings influenced the behaviour of Bohemian dukes and kings, is the task that, if possible, remains to be solved. At this moment it is the gauntlet thrown down in the arena of Bohemian historical science.

LUCEMBURKOVÉ A TURNAJE

Jana FANTYSOVÁ–MATĚJKOVÁ

Turnaje jsou tématem poměrně přitažlivým a těší se i popularitě u „nehistoriků“. Tradiční historiografie jim ale na rozdíl od středověkých kronikářů a autorů literárních děl příliš nepřála. Nepřisoudila jim žádný velký význam, naopak je někdy považovala za neseriózní a v podstatě zbytečnou aktivitu. Do politických dějin tedy turnaje příliš nepronikly, přestože se historiografie jinak zabývá fenoménem rytířských her z mnoha hledisek. Mimo publikace přímo zaměřené na turnaje jako takové,¹ jsou rytířské hry zkoumány v rámci dějin sportu a her, dějin vojenství, sociálních dějin, dějin rytířské či dvorské kultury, nebo se studují dokonce jako způsob četby, recepce a reprodukce literárních modelů.² Tato pestrá škála, ze které by se dalo usuzovat, že rytířské hry jsou jakousi esencí středověké společnosti a kultury, tedy poněkud kontrastuje s nezájmem politické historiografie. Následující příspěvek se proto pokouší navrátit turnaj do politických dějin, konkrétně do vlády dvou generací lucemburských panovníků.

Od 13. století procházela středověká společnost významnými proměnami, které se nevyhnuly ani rytířským hrám. Turnaj se vyvíjel od vojenského cvičení a simulace války kdesi v poli ke společenské zábavě, která se odehrává v blízkosti města či

---

¹ Richard BARBER – Juliet BARKER, *Tournaments: Jousts, Chivalry and Pageants in the Middle Ages*, New York 1989, zde je citováno podle francouzského překladu *Les tournois*, Paris 1989; Evelyne VAN DEN NESTE, *Tournois, joutes et pas d'armes dans les villes de Flandre à la fin du Moyen Age (1300–1483)*, Mémoires et documents de l'École des Chartes 47, Paris 1996; *Das ritterliche Turnier im Mittelalter*, Beiträge zu einer vergleichenden Form- und Verhaltensgeschichte des Rittertums, Josef Fleckenstein (Hg.), Veröffentlichungen des Max-Planck-Institut für Geschichte 80, Göttingen 1985.

² Věra OLIVOVÁ, *Lidé a hry. Historická geneze sportu*, Praha 1979, s. 177–217; Michel STANESCO, *Jeux d'errance du chevalier medieval. Aspects ludiques de la fonction guerriere dans la littérature du Moyen Age flamboyant*, Leiden–New York–Kobenhavn 1988; Jean VERDON, *Les loisirs au Moyen Age*, Paris 1996²; Marc BLOCH, *La société féodale*, Paris 1994⁷, s. 423–425; Wojciech IWAŃCZAK, *Le tournoi chevaleresque dans le Royaume de Bohême. Essay d'analyse culturelle*, Studi Medievalii, Serie terza, 28, 1987, fasc. II, s. 751–773; TÝŽ, *Po stopách rytířských příběhů*, Praha 2001; Malcolm VALE, *The Princely Court. Medieval courts and culture in North–West Europe 1270–1380*, Oxford–New York 2001, s. 184–200.

přímo uvnitř hradeb a přirozeně se začleňuje do rytmu svátečního a profánního. Z hromadné nepřehledné mely (*mêlé*) se vyprostily souboje dvojic, kde byl jedinec dobře vidět a mohl vyniknout. Turnaj také získává rysy divadelního představení a neobejde se bez ženských akterek, dívek a dam na tribuně. V tomto smyslu patří doba prvních dvou generací lucemburských panovníků v dějinách turnaje do určitého mezidobí. Tehdejší rytířské hry jsou již vysoce kultivovanou slavností, ale ještě nenastal onen „zlatý věk turnajů“, který se ve Francii situuje mezi 80. léta 14. století a rok 1530.³ Tehdy se totiž význam rytířských her zcela omezil na konvenční dvorskou zábavu a turnaje definitivně ztratily řadu svých (pra)původních funkcí, zvláště tu nejtradičtější, funkci vojenského cvičení a přípravy na válku. V době Jana Lucemburského a jeho synů však turnaj ještě některé tradiční válečné funkce a konotace má.

Terminologie

Je zásluhou všech českých studií o rytířských hrách, že se jejich autoři snažili zmapovat turnaje terminologicky a ustavit určité pojmy, bez nichž by bylo obtížné téma uchopit.⁴ Středověká terminologie je nicméně přesná jen v omezené míře. Prameny jednak nejsou v užívání turnajových pojmů příliš důsledné, a k dalším nepřesnostem přispívá i různorodost turnajové tradice v různých regionech Evropy. V zásadě se lze shodnout na pojmu turnaj (*torneamentum*, *tournoi*), který je jednak obecným označením rytířských her, ale znamená též kolektivní zápolení rytířů na koních provázených pěšimi, a to v protikladu k souboji dvojic. Individuální souboje dvojic se skrývají pod francouzským pojmem *joute* (*jouste*, *joste* z latinského *juxta*, *juxtare*), který dal zřejmě vzniknout německému pojmu *tjost* – může jít jak o souboj mečem, tak o klání kopím.⁵ V češtině pojmu *joute* a *tjost* nejlépe odpovídá pojem sedání. Klání – *hastiludium*, je rytířský souboj s kopími (*hasta*, *lance*), jehož cílem bylo ve 14. století vyhodit protivníka ze sedla. Mohlo jít o souboj hromadný, tj. o dvě řady rytířů najíždějící proti sobě, než dojde na zápas s mečem. Oblíbenější a běžnější je však klání dvojic, čímž dochází k synonymnosti pojmů klání – *hastiludium*

³ Philippe CONTAMINE, *Les tournois en France à la fin du moyen âge*, in: Das ritterliche Turnier im Mittelalter, Beiträge zu einer vergleichenden Formen und Verwaltungsgeschichte des Rittertums, Josef Fleckenstein (Hg.), Veröffentlichungen des Max–Planck–Institut für Geschichte 80, Göttingen 1985, s. 426–449.

⁴ Josef MACEK, *Turnaj ve středověkých Čechách*, in: Josef Macek, *Česká středověká šlechta*, Praha 1997, s. 114–133; Libor JAN, *Počátky turnajů v českých zemích a jejich rozkvět v době Václava II.*, Listy filologické 128, 2005, s. 1–19; Robert VLK, *Obraz středověkého turnaje na pozadí dobových zpráv středověkých kronik české provenience 12.–14. století*, in: Studia iuvenilia MMIII, Sborník studentských prací, Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Ostrava 2004, s. 7–34.

⁵ Michel PARISSE, *Le tournoi en France*, in: Das ritterliche Turnier im Mittelalter, Beiträge zu einer vergleichenden Formen und Verwaltungsgeschichte des Rittertums, Josef Fleckenstein (Hg.), Veröffentlichungen des Max–Planck–Institut für Geschichte 80, Göttingen 1985, s. 175–211, zde s. 184.

(dvojic) s pojmy sedání – *joute* – *tjost* (s kopím). Sedání v českých pramenech častěji znamená soudní duel než turnajový souboj, běžnějším synonymem *joute* je klání.⁶

S dalšími pojmy, jako je burdování – *burdieren* (*burgurdieren* něm.) – *behourt* (fr.) – *bohordicum* (lat.) – *behoerde* (vlám.) a kulatý stůl – *tabula rotunda* – *table ronde* – *Arthushof*, je to nepoměrně složitější, protože pod zdánlivě stejným pojmem se mohou skrývat relativně odlišné skutečnosti. Slovo *buhurt* je středohornoněmeckého původu, odkud se rozšířilo nejen k nám, ale i do Nizozemí, Francie a Itálie. Pokud tak Dalimil označoval vojenské cvičení dívek na Děvíně, chápal burdování jako dvorné cvičení s měkkými zbraněmi. Naproti tomu v Lille a v Bruselu ve 14. století slovo *behourt* znamenalo konkrétní formu turnaje, který se konal každoročně před začátkem Masopustu. V Lille označovalo dokonce i první neděli Masopustu. *Behourt* se odehrával uvnitř městských hradeb, byl turnajem hromadným, souvisel s procesím či průvodem a implikoval použití měkkých zbraní, takže zápasníci nemuseli mít zbroj.⁷ Slavnosti obvykle čítají kolektivní *behourt* i individuální *tjost* (*joute*).

O kulatých stolech panují představy dosti různé. Kroniky se o hře zmiňují jen velmi stručně, a jsme tudíž odkázáni především na prameny literární. Nejstarší kronikářské zmínky o *Arthushofu* pocházejí z 20. a 30. let 13. století. Jedna souvisí s pasováním synů bejrútského hraběte (1223), kde se v rámci velkých oslav napodobovaly bretagneské příběhy a dobrodružství rytířů Kulatého stolu, podle druhé zmínky flanderští rytíři uspořádali Kulatý stůl v Hesdinu, kde se zavázali podniknout křížové tažení.⁸ *Arthushofy* v literatuře nejsou nutně fiktivní. Ve 2. polovině 13. století turnaj přestává být pouhým literárním motivem a stává se předmětem zájmu sám o sobě, čímž vzniká jakýsi nový literární žánr – vyprávění turnaje.⁹ K turnajovému žánru patří skladby, které nemají zápletku a pouze popisují rytířské hry, jako např. *Roman de Ham* (či *Tournois de Ham*) od trubadúra Sarrazina nebo *Tournoi de Chauvency* z pera Jacquese Bretela. Jde o literární zpracování skutečných turnajů konaných v Ham-sur-Somme na panství Péronne v Pikardii (1278) a turnaje v Chauvency u Montmédy,

⁶ R. VLK, *Obráz středověkého turnaje*, s. 28–29.

⁷ E. VAN DEN NESTE, *Tournois*, s. 51; R. VLK, *Obráz středověkého turnaje*, s. 15–17; J. MACEK, *Turnaj*, s. 115.

⁸ M. STANESCO, *Jeux d'errance*, s. 93–94, zde i další příklady; V. OLIVOVÁ, *Lidé a hry*, s. 203; *Chronica Albrici Monachi Trium Fontium*, Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum XXIII, Paulus Scheffer-Boichorst (ed.), Hannover 1874, s. 937: (1235) „*Rex Navarie, rediens in Campaniam cruce signatur et cum ei multi barones; Flandrie barones apud Hesdinium, ubi se exercebat ad tabulam rotundam, cruce signantur*“.

⁹ O této tendenci svědčí například i německá báseň Heinricha z Freibergu o účasti Jana z Michalovic na turnaji pořádaném francouzským králem Filipem IV. Sličným u Paříže někdy v letech 1293–1296, *Heinrich von Freiberg. Rytířská jízda Jana z Michalovic*, Marie Ryantová (ed.), Praha 2005.

který uspořádal hrabě z Loozu a Chiny v říjnu 1285. Naposledy zmíněný turnaj se vyznačoval mimo jiné účastí lucemburského hraběte Jindřicha, otce císaře Jindřicha VII. a děda českého krále Jana.

Pro objasnění *Arthushofu* je důležitý *Roman de Ham*, ale také veršovaný román *Sone de Nansay* z pera brabantského autora, který sice nepostrádá děj, ale poměrně podrobně líčí (fiktivní) turnaje v Chalons a v Montargis a kulatý stůl v Machaut. Idea hry kulatý stůl se však v obou dílech liší. Hry kulatého stolu mají svůj původ v četbě artušovských románů¹⁰ a podle *Roman de Ham* spočívají v sérii (v daném případě sto osmdesáti) individuálních střetů. Účastníci (i účastnice) přijmou jméno a znak některého z artušovských hrdinů a napodobují jeho činy. Průběh jednotlivých utkání odpovídá různým románovým epizodám a výsledek je předem znám. Jde tedy více o zábavu než o cvičení ve zbrani, zcela převažuje herní prvek; všichni společně sehrávají divadlo na motivy artušovských příběhů. *Table ronde* v *Sone de Nansay* naproti tomu nemá tuto vypracovanou dramatickou podobu. Rytíři nepřijímají jména artušovských hrdinů. Princip je podobný jako na turnaji v Saint–Inghelbertu v roce 1390: vyzyvatelé, tzv. „čekající“, vyvěsí své štíty a jakoby zasednou u Kulatého stolu. Rytíři „příchozí“ si podle erbu na štítu vybírají svého protivníka. Pokud „příchozí“ zvítězí, zavěsí svůj vlastní štít na místo štítu poraženého a přidá se ke Kulatému stolu. Hra končí, když už není žádný „příchozí“. Artušovská dramaturgie soubojů se tedy neobjevuje při každém *Arthushofu* a hra má nejméně dvě varianty.¹¹

Panovník a turnaje

Z hlediska panovníka je pořádání turnajů a účast na nich cílenou aktivitou určitého politického a společenského významu a součástí obrazu, který o sobě panovník vytváří. On většinou rozhoduje o tom, kdy a zda se turnaj bude konat, popř. kdy turnaj zakázat a k tomu má vždy nějaký konkrétní motiv, který se neomezuje na jeho případnou osobní zálibu. Např. francouzský král Ludvík X., který měl turnaje spíše v oblibě, je v letech 1314–1315 zakázal, aby zamezil setkání baronů, kteří by mohli proti němu konspirovat.¹² Panovník je také osobou, která vždy nějak naplňuje určitý ideál, často (nikoli nutně) ideál rytířský, ke kterému turnaje neodmyslitelně patří. V tomto ohledu je známým a typickým příkladem Jan Lucemburský, který obhajoval svůj královský majestát a dobýval svou čest hlavně jako rytíř, tj. se zbraní v ruce.¹³ Vzhledem k tomu, že se rytířské aktivity lucemburských panovníků

¹⁰ Artuš je mimo jiné považován za zakladatele turnajů.

¹¹ Pro kulatý stůl v *Sone de Nansay*, M. PARISSE, *Le tournoi en France*, s. 195–196, 199; M. STANESCO, *Jeux d'errance*, s. 94–95.

¹² Ph. CONTAMINE, *Les tournois en France*, s. 428.

¹³ W. IWANČZAK, *Po stopách rytířských příběhů*, s. 51. Srovnej některé epizody in: *Die Metzger Chronik des Jaique Dex (Jacques d'Esch) über die Kaiser und Könige aus dem Luxemburger Hause*, Quellen zur Lothringischen Geschichte IV, Georg Wolfram (ed.), Metz 1906, s. 67.

neomezovaly na České království, ale jejich dějištěm byla i západní Evropa, zvláště její frankofonní část, pokusíme se zde zaujmout širší úhel pohledu.

Při srovnání turnajových aktivit v Českém a Francouzském království vyvstávají pozoruhodné analogie. Jen v poměrně malém počtu případů se dovídáme, že turnaj pořádá přímo král – tato aktivita je vlastní především knížatům (baronům) a vysoce postaveným šlechticům.¹⁴ Králové pořádají rytířské hry při velmi konvenčních příležitostech, mezi které patří především svatební oslavy, královské ceremonie, jako korunovace a slavnostní vjezd do města (*joyeuse entrée*) a vítání významných cizích návštěv. Svatební oslavy české královské rodiny doprovází turnaj tradičně již od 2. poloviny 13. století. Jsou to zároveň významné události „mezinárodní“ politiky konané za účasti cizích partnerů a jejich doprovodů: v roce 1264 pořádá Přemysl Otakar II. *ludos militares* u příležitosti sňatku své neteře Kunhuty Braniborské v Prešpurku.¹⁵ Když se Václav II. roku 1278 v Jihlavě žení s Gutou, dcerou římského krále Rudolfa Habsburského, koná se „*ein grözer buhurt; ein tjostieren tröz*“.¹⁶ K roku 1310 se koná turnaj ve Špýru při oslavách sňatku Jana Lucemburského a Elišky Přemyslovny;¹⁷ turnaje jsou i součástí svateb jejich dcer – Anny s Otou Habsburským v únoru 1335 ve Znojmě,¹⁸ a Markéty s polským králem Kazimírem Velikým v květnu 1341 v Praze, kde se konají „*multa hastiludia et diversa exercicia militaria cum magna leticia et iocunditate*“.¹⁹ Poslední slavnost se však změnila ve smuteční obřad, protože princezna náhle zemřela.¹⁹

Neméně obvyklé je pořádat turnaj na oslavu korunovace, ačkoli pro české prostředí máme jen doklady z doby Václava II. k roku 1297, kdy byl Václav v Praze korunován českým králem,²⁰ a z roku 1303, kdy se slavila ve Zhořelci korunovace české královny Elišky Rejčky.²¹ V Paříži se konal turnaj roku 1350 u příležitosti

¹⁴ Když titulární neapolský král René z Anjou píše v 1. polovině 15. století *Traité de la forme et devis d'un tournoi*, na krále vůbec nepomyslí: „*Ten, kdo chce pořádat turnaj, musí být princ (kníže), vysoce postavený baron, nebo korouhevník*“, RENÉ D'ANJOU, *Traité de la forme et devis d'un tournoi*, in: Verve, Revue artistique et littéraire, Vol. IV, č. 16, Edmond Pognon (ed.), Paris 1946, s. 5–69, zde s. 10.

¹⁵ R. VLK, *Obraz středověkého turnaje*, s. 25; J. MACEK, *Turnaj*, s. 116.

¹⁶ Otokara Štýrského cituje Libor JAN, *Počátky turnajů*, s. 8.

¹⁷ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, Fontes rerum Bohemicarum IV, Josef Emler (ed.), Praha 1884, s. 152.

¹⁸ Tamtéž, s. 329: „...*fit omnibus leticia et gaudium magnum et tripudium; duravit ad triduum hoc convivium opulentum*“; *Kronika Františka Pražského*, FRB IV, s. 420: „...*de promptuarii domini marchionis cunctis habunde ministratur, qui quidem dominus ibidem het multa exercicia militaria peregit cum maxima solempnitate*“.

¹⁹ *Kronika Františka Pražského*, s. 431.

²⁰ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 76–77.

²¹ L. JAN, *Počátky turnajů*, s. 13 (podle kroniky Jana z Gubenu).

korunovace Jana II. Dobrého, o 14 let později pak následoval po korunovaci jeho syna Karla V.,²² a v roce 1380 se stejným způsobem slavila korunovace Karla VI. Podle francouzských historiků byl přítom král Karel V. Moudrý, který obnovil zákaz turnajů ve Francii, na rytířské hry „alergický“.²³ Posledních dvou zmíněných korunovací se osobně účastnil i syn krále Jana Lucemburského, Václav Český, lucemburský a brabantický vévoda.²⁴

Od konce 13. století tedy turnaj tradičně provází události nejvyššího politického významu, při nichž je právem a povinností panovníka dopřát svým vazalům a poddaným slavnostní zážitek a podívanou. Šlo zřejmě o natolik běžnou věc, že se kronikář někdy (jako např. Petr Žitavský v případě Anniny svatby roku 1335) opomene o turnaji explicitně zmínit. Ve frankofonních oblastech se často hovoří pouze o slavnosti *fête* (*feste*, *fieste*), a že se přítom konal turnaj, je zcela samozřejmé. Nelze tedy např. zcela vyloučit, že se mohly konat rytířské hry i v rámci třídní slavnosti vítání Blanky z Valois v Praze (po 12. červnu 1334), která probíhala „v rozkoších a radovánkách“.²⁵

Pro turnaj lucemburské doby je jistě důležitá i skutečnost, že v druhém desetiletí 14. století nastal podstatný zlom v církevním názoru na turnaje. Došlo k němu v důsledku protestního dopisu Pierra du Bois, který odrážel veřejné mínění rytířů a reagoval na zákaz turnajů vydaný Klimentem V. v bule *Passiones miserabiles* ze 14. září 1313. Papež turnaje opět odsoudil v duchu tradičního názoru, že představují jednu z překážek pro seriózní přípravu křížové výpravy. Pierrova protiargumentace vedla nejprve k výjimce: čerstvě pasovaným synům Filipa Sličného bylo povoleno uspořádat třídní hry před začátkem půstu (1314). V říjnu 1313 turnaje ve Francii zakázal papežský legát Nicolas de Fréauville, odhodlán uvalit interdikt na kohokoli, kdo turnaje pořádá či trpí na svém panství. Papež Jan XXII. však posléze na žádost Filipa V. rytířské hry povolil s odůvodněním, že naopak připravám ke křížové výpravě napomáhají.²⁶ Tím se církev harmonizovala s názorem rytířstva, který ostatně nebyl novinkou – např. již Richard Lví Srdce zdůvodňoval pořádání turnaje přípravou na křížové tažení.²⁷ Starší odsudky inkorporované do kanonického práva tím sice nebyly zrušeny, ale církev přestala plýtvat svým úsilím a trvat na dodržování zákazu. Naopak šlo nyní o využití turnaje k náboženskému či

²² E. VAN DEN NESTE, *Tournois*, s. 237.

²³ J. VERDON, *Les loisirs au Moyen Age*, s. 165; Ph. CONTAMINE, *Les tournois en France*, s. 437.

²⁴ JEAN FROISSART, *Chroniques. Livre I. Le manuscrit d'Amiens*, t. III, George T. Diller (ed.), *Textes littéraires français*, Geneve 1992, s. 318; *Oeuvres de Jean Froissart. Chroniques*, t. IX, Joseph Bruno Marie Constantin Kervyn de Lettenhove (ed.), Bruxelles 1867, reprint Osnabrück 1967, s. 302.

²⁵ *Kronika Františka Pražského*, s. 414.

²⁶ Ph. CONTAMINE, *Les tournois en France*, s. 433; M. STANESCO, *Jeux d'errance*, s. 89.

²⁷ V. OLIVOVÁ, *Lidé a hry*, s. 185.

politickému cíli: turnajový rytíř se stává potenciálním účastníkem křížové výpravy, jejíž myšlenka v průběhu 14. století nikterak nebledne. A to platí mimo jiné o českém králi Janovi, jehož pradědeček, lucemburský hrabě Jindřich V., se zúčastnil křížové výpravy francouzského krále Ludvíka IX. Svatého.²⁸

Jan Lucemburský: vášně, tradice a politika

Přestože se za vlády Jana Lucemburského v Čechách konalo turnajů několik, tvrzení, že do období jeho vlády spadá vrchol středověkého turnaje v Čechách,²⁹ je nadsazené. Je poměrně paradoxní, že korunovaný turnajový přeborník Jan, kterému kronikáři přisuzují nadstandardní účast na turnajích, uspořádal v Čechách kromě výše zmíněných svatebních oslav podle všeho jen tři turnaje, z nichž jistý je pouze jeden. První z nich se možná vůbec neuskutečnil a o dalším ví pouze Jakub z Esch, metský kronikář narozený roku 1371, a je tedy nejisté, zda českým kronikářům turnaj unikl nebo zda Jakub poněkud nepřehání.

První datovatelné hry zvané Petrem Žitavským a Františkem Pražským *tabula rotunda* chtěl král konat o svátku Jana Křtitele (24. června) 1319. Kronikáři tvrdí, že triadvacetiletý král pořádal tuto akci, na kterou byla pozvána i cizí knížata, aby vyhověl přání mladých šlechticů ze svého dvora, tedy nikoli zcela z vlastní iniciativy. V ovenecké oboře u Prahy (dnes Praha–Bubeneč) nechal za tím účelem postavit dřevěnou stavbu. Akce skončila podle kronikářů fiaskem, protože se cizí hosté nedostavili: „*tento tak slavnostní příkaz však nedosáh' čestného cíle. Bylo by bývalo lépe nic nezačít, toliko mlčet, nežli tak bezvýsledně se trmácet po celém světě*“.³⁰ Pálilo je zvláště to, že si přípravy vyžádaly nemalé náklady. Král totiž na svůj podnik získal od měst a klášterů peníze, které takto přišly vniveč. Proč se cizí páni nedostavili, ani i o jaký typ kulatého stolu šlo, nevíme.

Cílem Janova *Arthushofu* byla snaha o to, aby mladý král vynikl jako hrdina. Mladíci mu říkají: „*Vyhlaste ... kulatý stůl ... a získáte tím pamětihodnou slávu na věčné časy*“.³¹ Lze se též ptát, zda s tímto cílem nesouvisí i zvolené datum, svátek Jana Křtitele, který byl pravděpodobně oním svatým patronem, jehož jméno král nosil.³² Navíc je tu ještě forma hry, kde je jen jeden král, totiž Jan a Artuš v jedné osobě, obklopený svými rytíři, což odpovídá struktuře účastníků. Král určitě sezval

²⁸ Jörg Konrad HOENSCH, *Die Luxemburger: eine spätmittelalterliche Dynastie gesamt-europäischer Bedeutung 1308–1437*, Stuttgart 2000, s. 23.

²⁹ J. MACEK, *Turnaj*, s. 117.

³⁰ *Kronika Františka Pražského*, s. 391.

³¹ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 252: „...domine rex, per tornamenta et hastiludia nec non per alia militaria exercicia vestra difundetur gloria“.

³² A nosil jej také jeho vnuk Jan Zhořelecký, který pořádal podobnou slavnost o jedenašedesát let později, 24. června 1380, k tomu srovnej příspěvek Lenky Bobkové v tomto sborníku.

své příznivce, kteří se v lednu a únoru 1319 zavázali stát na jeho straně a vojensky jej podpořit, se záměrem tyto nové vazby ještě více upevnit. Je také třeba počítat s účastí Jindřicha z Lipé, se kterým se král v předchozím roce usmířil. V roce 1319 pak Jan potlačil politické ambice královny Elišky, která se po králově únorovém přepadení hradu Loket, na kterém pobývala se svými dětmi, stáhla do ústraní na Mělník. V kontextu těchto událostí lze Janův kulatý stůl chápat jako oslavu králových dílčích vnitropolitických úspěchů, které byly v příkrém rozporu s politickými názory kronikáře Petra Žitavského. Ten proto o turnaji hovoří se zřejmým despektem. Janova slavnost nejspíše nebyla o nic nákladnější než turnaje Přemyslovy, o kterých Petrův kronikářský předchůdce Ota tak pochvalně píše, že se na nich počala množit sláva národa a všichni se začali vzájemně ctít.³³ Petrovi bylo nepochybně líto prostředků vynaložených na jednostrannou akci královny koalice, protože patřil k jejím názorovým odpůrcům.

Kronikář dále prohlašuje *Arthushof* za nepovedený, protože nepřijeli cizí hosté. Říše byla po dvojí volbě roku 1314 rozdělena mezi stoupence Fridricha Sličného a Ludvíka Bavora. Jan Lucemburský byl straníkem Ludvíka Bavora a sezval s největší pravděpodobností říšské šlechtice téhož smýšlení. Nejistotu však mohl vzbuzovat postoj králova spojence Jindřicha z Lipé, který se 27. prosince 1317 ztotožnil se zájmy Fridricha Habsburského.³⁴ Slavnost tudíž nebyla jasně politicky čitelná a mladý král a císařský syn, pod jehož patronací se měla konat, neměl za těchto podmínek dostatečnou důvěru, respekt a přitažlivost.

Svůj druhý český turnaj pořádal král Jan před začátkem Masopustu roku 1321, dva týdny po svém návratu z ciziny. Tentokrát se *tornamentum* konalo na Staroměstském náměstí a kronikáři ho zapsali pro politováníhodnou událost. Král byl totiž sražen z koně a koně ostatních rytířů ho pošlapali, zdeformovali královu výstroj a zranili ho. Podle Petra Žitavského Jan vyvázl polomrtvý. Kronikáři nerozvádějí, zda šlo o nehodu či úmysl, zbraslavský kronikář si ale všiml, že některé z přihlížejících událost potěšila a tleskali.³⁵ Podobné incidenty byly trnem v oku kritiků rytířských her, kteří poukazovali na možné zneužití hry, zvláště nebezpečného hromadného turnaje, k vyřizování záští a osobních účtů. V českém prostředí to nebyla zkušenost neznámá. Podle Jana z Gubenu zabili na turnaji v Žitavě o Letnicích 1303 dva muži Jindřicha z Lipé pána z Barby, příbuzného braniborského markraběte Heřmana. Pán z Lipé za to byl velmi přísně potrestán odnětím Žitavska a vyhnanstvím.³⁶ Královým

³³ Petra Žitavského *Kronika zbraslavská*, s. 9.

³⁴ *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae III*, Josef Emler (ed.), Praha 1890, č. 408, s. 163–165.

³⁵ Petra Žitavského *Kronika zbraslavská*, s. 257; Příbika z Radenína, řečeného Pulkava *Kronika česká*, *Fontes rerum Bohemicarum V*, Josef Emler – Jan Gebauer (edd.), Praha 1893, s. 202; J. MACEK, *Turnaj*, s. 118.

³⁶ Jana z Gubenu cituje L. JAN, *Počátky turnajů*, s. 13.

zraněním nadlouho skončily rytířské slavnosti pražského dvora. Pokud totiž nepočítáme svatby Janových dcer a vyprávění Jakuba z Esch, které se vztahuje k turnaji ve válečném kontextu, král již jiné čistě zábavné turnaje v Čechách nekonal. Zřejmě neměly žádaný efekt a bylo proto zbytečné do nich investovat.

Jakub z Esch věnuje jednu celou kapitolu turnaji, který je opředen nikoli nezajímavou historikou z dějin česko-rakouských vztahů, již je však třeba brát s určitou rezervou, protože autor nebyl středoevropských politických poměrů příliš znalý. Jakub na úvod vysvětluje, že se Janovi říkalo „dobrý český král“, protože byl štedrý, dvorný a měl rád *jostes* a *tournoix*, dámy a rozptýlení a k tomu ještě lovecké psy a ptáky. Příběh má toto tvrzení ilustrovat.

Jan vedl válku proti rakouskému vévodovi, který měl být jeho vazalem (*homme*), ale připadal si natolik mocný, že se nechtěl podřídít „malému“ království jako je České. Za méně než půl druhého roku na něm král dobyl na devadesát měst a pevností. Protože měl rád slavnosti, turnaje a dámy, obě strany si řekly, že uspořádají slavnost (*sic*). Za Janem ale přišli čeští šlechticové a říkali mu: „*Pane, takhle to ale vypadá, že válku prohráváte, i když jste díky Bohu jen dobýval, zatímco vévoda nedobyl nic od vás. A proto se nám zdá, že byste měl udělat turnaj jen pro zábavu vašich lidí, aby se neříkalo, že máte z války s vévodou obavy.*“ A král souhlasil. Když se začala rozesílat pozvání, šlechticové opět předstoupili před krále: „*Pane, udělali jsme velkou chybu, protože by bylo mnohem vhodnější poslat pozvání i do Rakous, aby to nevypadalo, že se bojíte té války.*“ Král tedy souhlasil, aby byli pozváni rakouští rytíři a mohli tak zjednat čest své zemi. Když bylo pozvání zasláno, rakouská vévodkyně nařídila českým rytířům, aby jí poskytli bezpečný doprovod pro sebe a své rytíře, protože přijede na slavnost s velkým doprovodem, aby krále potěšila. Přijela s osmdesáti dámami a osmdesáti rytíři a panoši, aby tančili, zúčastnili se turnaje a bavili se. Když slavnost začala a první noc se tančilo, vévodkyně požádala české dámy, aby ji navštívily, až tance skončí, a ony za ní přišly. Poprosila je, aby ji druhý den po udělení ceny doprovodily ke králi, jakmile uslyší zvuk trubky. Ony souhlasily. Druhého dne po udělení ceny nechala vévodkyně zatroubit na trubku a všechny dámy se u ní shromáždily, jak je žádala. Předstoupila pak v jejich doprovodu před krále, padla před ním na kolena, řka: „*Můj obávaný pane, je pravda, že můj manžel rakouský vévoda se vám nechtěl podřídít a vedl s vámi válku. Viděli jsme a stále ještě vidíme vaši moc a vaši dobrou vůli. A proto je správné, abyste zůstal pánem a vévoda rakouský vašim vazalem. Račte mu prosím odpustit a ustat ve válce a já jej přiměji, aby před vás předstoupil, jako má vazal předstoupit před svého pána.*“ A stejně ho prosily i všechny ostatní dámy. Král řekl: „*Tedy mě o to prosíte?*“ Ony jednohlasně odpověděly: „*Ano, ano.*“ Na to říká král: „*Když dám na prosbu dam, kdo bude tak silný, aby splnil to, co říkáte?*“ Vévodkyně odpověděla: „*Pane, já budu silná, abych to zařídila, a zde jsou moji rytíři, kteří vám zde zůstanou, aby to zařídili.*“ A rytíři to rovněž slíbili. Král řekl: „*Když je tomu tak, na přání*

dam mu odpustím a vrátím mu, co jsem dobyl.“ Vévodkyně pak začala jednat a vévoda hned přijel, podřídil se králi a byl uzavřen a potvrzen mír. A pak společně tančili a veselili se. A díky tomuto dobrému míru král vrátil vévodovi vše, co dobyl.³⁷

Příběh sám o sobě zní v některých ohledech málo pravděpodobně. Proč zvat nepřítel ve válce na slavnost a turnaj? Zvláštní je také familiárnost cizí rakouské vévodkyně a českých rytířů a dam. A není královo odpuštění až přehnaně velkorysé? Editor kroniky se domnívá, že se událost vztahuje k bojům roku 1336.³⁸ V tom případě Jakub opomenul sdělit, že rakouským vévodou byl Ota „Veselý“ Habsburský a jeho chotí Anna, dcera krále Jana, což by vysvětlovalo důvěrnost vůči českému prostředí. Česká princezna hrála mezi manželem a otcem přesně onu roli smírce a diplomata, která kněžnám a šlechtičnám příslušela a většinou (a možná dokonce vždy) předcházela oficiálním mírovým jednáním a smlouvám. Nebýt momentálního konfliktu, který je poněkud nadsazen, česko–rakouské vztahy by byly přátelské. Proto se váhá, zda poslat pozvání na turnaj též do Rakous či nikoli. I velkorysé smíření je v tomto kontextu pochopitelné. Rytířské hry jsou v tomto příběhu mírotvornou událostí, společným základem, který spojuje soupeřící strany a umožňuje jim uzavřít mír.

Ostatní turnajové akce pořádal král Jan mimo České království, v říšsko–francouzských pohraničních oblastech, kde existovala od 2. poloviny 13. století silná turnajová tradice. Turnaje zde vzkvétaly, mimo přímé državy francouzského krále, především od druhé poloviny 13. století. Dělo se tak v důsledku zákazů, jimiž francouzští králové rytířské hry, kterých se jejich vznešení poddaní hodlali doma i v zahraničí účastnit, postihovali.³⁹ Královské zákazy sice ladily se zákazy papežskými,⁴⁰ avšak Ludvík IX. Svatý a po něm Filip III., Filip IV. i Filip V. sledovali jiný cíl, totiž uchovat veškerý potenciál rytířstva pro své války. Místo turnajů, kde leckdo přišel o život či zdraví, doporučovali cvičit se ve střelbě lukem a kuší.⁴¹ Na konci

³⁷ *Die Metzger Chronik des Jaique Dex*, s. 64–66.

³⁸ Srovnej Jiří SPĚVÁČEK, *Jan Lucemburský a jeho doba 1296–1346*, Praha 1994, s. 525–528, který na s. 528 kvalifikuje ústupky rakouským vévodům jako „povážlivé“, což je v souladu s vyprávěním Jakuba z Esch.

³⁹ M. VALE, *The Princely Court*, s. 188.

⁴⁰ Papež Inocenc II. zakázal turnaje roku 1130 na koncilu v auvergueském Clermontu a opět 1139 na 2. lateránském koncilu. Těm, kteří padli v turnaji, církve odpírala pohřeb do svěcené půdy. Zdá se však, že toto pravidlo bylo aplikováno spíše zřídka a neplatilo pro všechny rytíře stejně. Alexandr III. zákaz turnajů obnovil na 3. lateránském koncilu 1179. Určitý dopad církevních zákazů lze ilustrovat na postoji rytířů, které pozval lehnický kníže Boleslav II. Rogatka v roce 1243 na masopustní turnaj. Ti se na radu jistého Alberta s Bradou, vedeného obavou o spásu své duše a duší svých spoluhráčů, odmítli turnaje zúčastnit, dokud kníže neobdaruje nedaleký klášter jedním ze svých statků. K tomu srovnej L. JAN, *Počátky turnajů*, s. 8.

⁴¹ M. STANESCO, *Jeux d'errance*, s. 88–89; Ph. CONTAMINE, *Les tournois en France*, s. 428; E. VAN DEN NESTE, *Tournois*, s. 187. V dřívějších dobách v hromadných turnajích zahynuly někdy i desítky rytířů najednou; W. IWAŃCZAK, *Le tournoi chevaleresque*, s. 762.

13. století a ve století 14. však královské zákazy turnajů měly ještě další aspekt, který v centralizující se Francii příliš nepřekvapuje. Situovaly pořádání rytířských her exkluzivně do oblasti královského rozhodování: král si vyhrazoval výsadní právo turnaje konat, povolovat i zakazovat. Restriktivní opatření nicméně neměla na popularitu her zásadní vliv.

V roce 1323 uspořádal král Jan turnaj v Cambrai. Jak nás informuje *Chronographia regum Francorum*, šlo o jakousi opožděnou oslavu říšsko–francouzského sňatku Janovy sestry Marie a francouzského krále Karla IV.⁴² Jan Lucemburský zameškal svatební obřad v Provins 21. září 1322, protože se v té době schylovalo ke střetnutí mezi římskými králi, kteří vzešli z dvojí volby roku 1314. Dne 28. září 1322 rozhodly oddíly Jana Lucemburského v bitvě u Mühldorfu o vítězství Ludvíka Bavora a Fridrich Habsburský upadl do zajetí. Kronikář říká:

„*Verum est quod, postquam prefatus rex Boemie, frater hujus regine Francie, dictum ducem Austrie, prisonarium suum, innumeris pecuniis pro sui redemptione condempnasset, fecit proclamari torneamentum in Cameraco, amore regis et regine Francie noviter desponsatorum. In quo quidem torneamento, multa dona militibus, baronis et domicellis donata sunt. Et eo siquidem anno, ut dictum est, mortua est hec regina, dolore partus, ut quidam volunt, et lesione [de] qua supra; de quo rex Francie et rex Boemie tristes quamplurimum effecti sunt.*“

„Pravda je, že poté co zmíněný český král, bratr oné královny, získal od řečeného rakouského vévody, svého zajatce, obrovské množství peněz za jeho propuštění, nechal v Cambrai vyhlásit turnaj pro svou lásku k francouzskému králi a královně, kteří nedávno uzavřeli sňatek. Na tomto turnaji dostali rytíři, knížata i panoši mnoho darů. A ještě téhož roku, jak bylo řečeno, zemřela ona královna, jak si někteří přáli, po bolestivém porodu a zranění; z čehož byli francouzský i český král převelice zarmoucení.“

⁴² *Chronographia regum Francorum*, t. I–III, Société de l’histoire de France, Henri Moranville (ed.), Paris 1891, 1893, 1897, zde t. I, s. 274: „*Eo tempore, scilicet in anno quo torneamentum in Cameraco factum est, regina Francie, soror regis Boemie, pergens apud Montargis, cecidit in terram per fundum currus; de quo lesa est usque ad mortem: corpus autem ejus sepultum est ad Cordigeras prope Parisius*“. Marie zemřela v březnu 1324 (tj. před Velikonocemi). Domnívám se, že kronikář má na mysli rok 1323, event. leden 1324 a uvádí správný sled událostí: svatba Marie s Karlem IV. – turnaj v Cambrai – Mariina smrt. R. BARBER – J. BARKER, *Les tournois*, s. 68 a E. VAN DEN NESTE, *Tournois*, s. 216, interpretovali tyto odstavce kroniky omylem v tom smyslu, že turnaj v Cambrai byl oslavou sňatku Karla IV. s Janou z Evreux v roce 1324. Třetí sňatek Karla IV. se nicméně uskutečnil až 13. července 1325.

Pokud Froissart trvá na tom, že Jan byl exemplárně štedrý a válečnou kořist dělil mezi své věrné (či potenciální stoupence), zde máme jeden konkrétní příklad.⁴³

Velkolepá říšsko–francouzská slavnost „*amore regis et regine Francie*“ se konala v Cambrai, říšském městě poblíž francouzských hranic, které se však od konce 13. století ocitalo podobně jako jiná příhraniční biskupství (Verdun, Metz a Toul) ve sféře francouzského vlivu. Janův turnaj měl zcela jistě připomenout slávu Římské říše a zviditelnit děti císaře Jindřicha VII. Přestože Marie byla Karlovou chotí pouze rok a půl, byl turnaj v Cambrai jednou ze dvou velkých říšsko–francouzských slavností, protože neméně skvělá oslava se uskutečnila o Letnicích 1323 u příležitosti Mariiny korunovace francouzskou královnou v Sainte Chapelle. Obřad vykonal arcibiskup ze Sens a zúčastnili se ho královnin bratr král Jan, strýc Balduin, arcibiskup trevírský, a velké množství německých šlechticů. Je pravděpodobné, že přihlížel i mladý Václav–Karel, který při této příležitosti mohl čerpat inspiraci pro své pozdější panování. Říšská reprezentace nebyla tedy ani tentokrát nikterak skromná.⁴⁴ Zda se též konal turnaj, nevíme, nelze to však zcela vyloučit. Podle Petra Žitavského, který při této příležitosti opět nařiká nad utrácivým králem, se Jan zúčastnil i rytířských her, které doprovázely oslavu korunovace nové francouzské královny Jany z Evreux o Letnicích 1326. Lucemburkové si byli jistě dobře vědomi vazeb, které je k Janě z Evreux poutaly.⁴⁵ Královnina babička, francouzská královna–vdova Marie Brabantská, byla tetou Janovy matky císařovny Markéty Brabantské a významně se podílela na sjednávání jejího sňatku s lucemburským hrabětem a pozdějším císařem Jindřichem VII.

Ještě v době vlády Karla IV. Sličného, v roce 1327, se Jan Lucemburský zúčastnil turnaje v henegavském Condé, který pořádal spolu s henegavsko–holandským hrabětem Vilémem I. (1304–1337), synem Filipy Lucemburské a tedy přímým bratrancem císaře Jindřicha VII.⁴⁶ Tento turnaj spíše zapadá do kontextu regionální turnajové tradice, která byla v Henegavsku zvláště bohatá. Když Vilém I. uzavřel roku 1310 mír s Robertem Flanderským, konal se v Monsu veliký turnaj, na který se sjelo na dvě stě rytířů z Henegavska, Flander, Brabantska, Bretagne, Anjou,

---

⁴³ O štedrosti obecně například W. IWANCZAK, *Le tournoi chevaleresque*, s. 762–763. O motivu štedrosti Jana Lucemburského ve Froissartově díle Jana FANTYSOVÁ–MATĚJKOVÁ, *Jak se tvoří mýtus. Froissartova líčení smrti Jana Lucemburského v bitvě u Kresčaku*, in: *Ve znamení zemí Koruny české. Sborník k 60. narozeninám prof. Lenky Bobkové, Jana Konvičny – Jan Zdičhynec* (edd.), Praha 2006, s. 545–558.

⁴⁴ *Les Grandes Chroniques de France*, t. IX, Société de l'histoire de France, Jules Viard (ed.), Paris 1937, s. 18–19.

⁴⁵ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 279.

⁴⁶ Jan si na úhradu nákladů turnaje půjčil od henegavského hraběte 1000 zlatých florénů, *Oeuvres de Froissart. Chroniques*, t. II, s. 510.

Normandie, Pikardie, Berry, Champagne, z „Francie“ a Anglie.⁴⁷ Narativní prameny o této události mlčí, takže historikové mají za to, že tak velký počet účastníků turnaje a různorodost jejich původu nebyly v té době výjimečné. Rytířské hry v Condé tedy nebyly ojedinělou událostí a Jan se jich účastnil pravděpodobně jako jeden z regionálních vládců,⁴⁸ podobně jako kdysi jeho lucemburští předkové.

O turnaji v Condé píše Jean le Bel a po něm i Jean Froissart. Nepíše však o turnaji samotném, ale o vztazích mezi některými účastníky. Bratr henegavského hraběte Viléma Jan Henegavský z Beaumontu se kvůli tomuto turnaji v rychlosti vracel z Anglie na kontinent. Pobýval totiž v prosinci a lednu 1327, tj. v době sesazení krále Eduarda II. a korunovace Eduarda III., na anglickém dvoře jako host a spojenec královny Isabely Francouzské. Podle nejstarší, amienské verze Froissartových *Chroniques*:

„demora li ... au jour des Trois Rois que il oy dire que li gentil et noble Carles, rois de Behagne, li contes de Haynnau, ses frères, li ducs de Bourbon, messires Robiers d'Artois, li contes Raouls d'Eu, li contes d'Auçoirre, li contes de Sansoirre et grant plentet de grant seigneur de Franche estoient celle saison assemblet à Condet sus Escault pour tournoyer. Ces nouvelles oyes, li sires de Bieaumont ne vot plus demourer pour pryère c'on lui peuist faire, pour le grant désir qu'il avoit de venir à ce tournoy et de veoir son gentil frère et seigneur et les autres seigneurs qui là devoient y estre et meysmement le plus gentil roy de larghèche qui oncques fust: che fu li nobles, li larghes et li courtois Carles, roys de Behaingne, qui durement l'amoit.“⁴⁹

„tam [Jan] prodlíval do dne Tří králů, kdy uslyšel, že český král, henegavský hrabě [Vilém I.], jeho bratr, bourbonský vévoda, Robert z Artois, hrabě Raoul z Eu, hrabě z Auxerre, hrabě ze Sancerre a velké množství urozených francouzských pánů se sejde v té sezóně v Condé na Šeldě, aby se zúčastnili turnaje. Když tuto zprávu uslyšel, pán z Beaumontu nechtěl již déle meškat, protože ho mohli prosit a protože velmi toužil na ten turnaj jet a vidět svého milého bratra a pána henegavského hraběte a ostatní pány, kteří tam měli být, a zvláště ve štědrosti nejvelkorysejšího krále, který kdy byl, vznešeného, štědrého a dvorného Karla [Jana], českého krále, který ho [Jana z Beaumontu] velmi miloval.“

⁴⁷ E. VAN DEN NESTE, *Tournois*, s. 124–125, 214.

⁴⁸ Lucemburkové měli v Henegavsku léna, která většinou sloužila pro eventuální vdovský důchod manželek, Blanky z Valois, Beatrix Bourbonkové, Jany Brabantské.

⁴⁹ *Oeuvres de Froissart. Chroniques*, t. II, s. 98–99. Srovnej *Chronique de Jean le Bel*, t. I, Société de l'histoire de France, Jules Viard – Eugène Deprez (edd.), Paris 1904, s. 33–35. Le Belova verze je stručnější a více se zaměřuje na Jana z Beaumontu, který byl kronikářovým mecenášem. Froissart se stejnou měrou zajímá o Jana Lucemburského a doplňuje i jména dalších účastníků.

Pozdní verze první knihy *Chroniques* ještě více zdůrazňuje vztah mezi českým králem Janem a o osm let starším Janem Henegavským:

„*Tantos après l'Apparition des Rois, nouvelles vinrent à messire Jehan de Hainnau que li rois de Behagne, son chier et amé cousin, avoit fait cryer un tournoi et assis à estre sus le sabelon,*⁵⁰ *à Condet en Hainnau. Quant les nouvelles furent venues en Engleterre et messires Jehans de Hainnau en ot la cognissance, nuls ne le eüst retenu en Engleterre, car li rois de Behagne li escripsit que à ce tournoi il devoient estre compagnon ensemble. Et monstra li gentils chevaliers les lettres à la reine et au roi aussi, et dist que il le convenoit partir, et tousjours estoit-il près de faire service au roi là où il seroit requis.*“⁵¹

„Po Klanění Tří králů se pan Jan Henegavský dozvěděl, že český král, jeho drahý a milovaný bratranec, nechal vyhlásit turnaj a sedání,⁵² které se má konat v Savelon–le–Conte v Condé v Henegavsku. Když tyto noviny dorazily do Anglie a pan Jan Henegavský se je dozvěděl, nikdo by ho byl nemohl zdržet v Anglii, protože český král mu psal, že na tom turnaji mají zápasit společně. A vznešený rytíř ukázal ten dopis [anglické] královně a také králi a řekl, že musí odjet, a že je vždy připraven sloužit [českému] králi tam, kde je o to žádán.“

Tato emočně zesílená tvrzení v pozdní redakci první knihy *Kronik* jsou důsledkem určité idealizace portréту krále Jana, na které Froissart v průběhu svého života pracoval. Jistou roli zde mohla sehrát i skutečnost, že Jan Henegavský byl druhem ve zbrani Jana Lucemburského⁵³ (bojovali společně mimo jiné i u Kres-

---

⁵⁰ Zmínka o písku je pro rok 1327 překvapivá. Podle E. VAN DEN NESTE, *Tournois*, s. 73–74, se kolbiště pokrývá pískem běžněji až v 15. století a je to mimo jiné dost nákladné. V tomto případě nejde o písečný podklad pro turnaje, ale o lokalitu jménem s'Gravenzande či francouzsky Savelon–le–Conte, kde se tento turnaj (nikoli ojedinele) konal. Srovnej M. VALE, *The Princely Court*, s. 193.

⁵¹ *Oeuvres de Froissart. Chroniques*, t. II, s. 101.

⁵² Výraz „assis“ lze snad považovat za blízký slovu „sedání“.

⁵³ Podle *Les Grandes Chroniques de France*, t. IX, s. 84, 334–335, podnikl Jan Lucemburský v roce 1328 (ve skutečnosti až v prosinci toho roku) křížovou výpravu a nemohl tedy osobně sloužit v bitvě u Casselu (srpen 1328), kterou vedl francouzský král proti Flandrům, a již se zúčastnilo mimo jiné sedmáct korouhví pod vedením Viléma Henegavského. Jednomu henegavskému křídlu velel Jan z Beaumontu a pod ním bojovali lidé českého krále. Jan Henegavský z Beaumontu byl spojencem Jana Lucemburského také proti brabantskému vévodovi Janu III. (v roce 1333); E. VAN DEN NESTE, *Tournois*, s. 126. V zimě 1336–1337 spolu s českým králem podnikl křížové tažení do Prus a Litvy.

čku), a že se o nich a o Janovi z Petershemu říkávalo, že to jsou tři slavní Janové, kteří se nejvíce vyznamenali svými činy.⁵⁴

V obavě, aby na masopustní turnaj⁵⁵ dorazil včas, se Jan Henegavský velmi srdečně rozloučil s anglickou královnou a králem a dámami z jejich dvora. Odjel obdařen mnoha dary, mimo jiné i rentou od anglického krále. Do Condé s sebou přiváděl patnáct vynikajících anglických rytířů:

*„et enmena avoecq lui XV jones et preux chevaliers d’Engleterre, pour estre à ce tounoy avoecq lui, et pour yaux acointier as signeurs et as compagnons qui là devoient estre. Si leur fist toute l’onneur et le compagnie qu’il peut, et tournièrent deus fois celle saison à Condé, puis qu’il furent venu.“*⁵⁶

„a přivedl s sebou patnáct mladých a udatných rytířů z Anglie, aby se s ním zúčastnili onoho turnaje a aby se setkali s pány a druhy, kteří tam měli být. Prokázal jim velkou čest a provázal je, jak jen mohl, a v této sezóně se v Condé konaly turnaje dva, protože [Angličané] přijeli.“

Deset let před začátkem stoletého anglo–francouzského konfliktu se tedy Angličané měli na turnaji v Condé setkat a seznámit s henegavskými a francouzskými rytíři a s družinou krále Jana. Úzký vztah Jana z Beaumontu k anglickému dvoru sehrál svou úlohu i při výběru nové anglické královny, již se stala Janova neteř Filipa Henegavská.

Turnaj v Condé nebyl jen setkáním již pokrevně spřízněných knížat, ale stal se předzvěstí nových sňatkových aliancí. Zúčastnil se jej rovněž bourbonský vévoda Ludvík, švagr Viléma Henegavského a Jana z Beaumontu, pravděpodobně nejen s manželkou Marií, která měla příležitost k návštěvě své rodiny, ale i se svou dcerou Beatrix. Až do roku 1327 lze tedy sledovat spojenectví, jenž vedlo k druhému sňatku krále Jana Lucemburského s Beatricí Bourbonskou (1334/1335), a které kronikář Jan z Viktringu situoval do turnajové atmosféry. Kromě toho byl henegavský rod z Avesnes a Beaumontu spřízněn s Lucemburky a Bourbony i díky sestřám Filipa z Valois, který se stal v únoru 1328 francouzským králem: Jana z Valois byla provdána za hraběte Viléma Henegavského, Isabela z Valois za Petra Bourbonského a její rodná sestra Blanka za dědice českého trůnu Karla.

Roku 1329 složil anglický král Eduard III. Filipu VI. v Amiensu hold a podle *Chronographiae regum Francorum* i podle Froissarta u toho byli mimo jiné Jan Lucemburský i Vilém Henegavský. Slavnost se rovněž bez turnaje neobešla:

⁵⁴ *Oeuvres de Froissart. Chroniques*, t. XX, s. 342.

⁵⁵ Konal se v únoru 1327, M. VALE, *The Princely Court*, s. 193.

⁵⁶ *Oeuvres de Froissart. Chroniques*, t. II, s. 102.

„*Cum autem dicti reges se mutuo viderent, salutantes se invicem, tractaverunt de negociis. Denique rex Anglie fecit homagium regi Francie de ducatu Aquitanie et de comitatu Pontivi; et postmodum facta sunt hastiludia, ubi rex Anglie fuit multum honoratus. Deinde ambo reges mutuo sibi valefacientes, reversi sunt uterque in patriam suam.*“

„Když se králové vzájemně spatřili, pozdravili se a vyjednávali. Pak anglický král vzdal hold francouzskému králi za akvitánské vévodství a hrabství Ponthieu; potom se konala klání, kde byl anglický král velmi poctěn. Potom se oba králové spolu rozloučili a vrátili se každý do své země.“

Kronikář hovoří o vítězi v klání v termínech cti: anglický král byl velmi poctěn. Co to však znamená?⁵⁷ Znamená to jen příležitost k předvedení co nejlepšího jezdeckého výkonu a bravurního zacházení se zbraní, kterou Eduard skvěle využil v souboji se soupeřem, nebo hostitel, francouzský král Filip VI., učinil i nějaká opatření, aby čest získal právě anglický král? Bylo představení předem připraveno? Vzhledem k významnosti okamžiku a delikátnosti situace asi ano. Ostatně rytířská společnost, která měla zálibu v *Arthushofech* s předem danou románovou dramaturgií, to nemohla považovat za něco nepřírozeného.

Jan Lucemburský se také zúčastnil slavností, které se konaly v Paříži ve svátek archanděla Michaela (29. září) roku 1332 u příležitosti sňatku nejstaršího syna vévody brabantského Jana a Marie, dcery Filipa VI., na jehož sjednávání se prý též podílel.⁵⁸ V rámci těchto oslav proběhlo také rytířské pasování nejstaršího syna francouzského krále Filipa VI., Jana (II.) v pařížské katedrále Notre Dame. Petr Žitavský sice o brabantsko–francouzské svatbě neví nic, hovoří přednostně o turnaji konaném na sv. Remigia a o Janově pasování, ale podává poměrně jasné vysvětlení účasti českého krále, který zde hrál zřejmě významnou úlohu.⁵⁹ Janova dcera Bona byla čerstvě provdána za Filipova designovaného následníka Jana a český král byl tedy tchánem následníka francouzského trůnu.⁶⁰ U příležitosti těchto oslav král Filip VI. vyhlásil spolu s arcibiskupem Pierrem Rogerem křížovou výpravu (to zbraslavskému kronikáři také uniklo) a přítomná knížata musela přísahat na svaté ostatky věrnost jeho synu Janovi pro případ, že by se král ze Svaté země nevrátil. Na kruciátu se mělo vyrazit za tři roky, v srpnu 1336 a toho roku také na Velký pátek papež Benedikt XII. kázal křížovou výpravu a Jan Lucemburský přijal kříž –

⁵⁷ Srovnej s konceptem cti, který nastiňuje V. OLIVOVÁ, *Lidé a hry*, s. 186–187.

⁵⁸ *Les Grandes Chroniques de France*, t. IX, s. 131–132.

⁵⁹ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 314.

⁶⁰ Philippe CONTAMINE, *Politique, culture et sentiment: Jean l'Aveugle et la royauté française*, in: Johann der Blinde, Graf von Luxemburg und König von Böhmen 1296–1346, Michel Pauly (ed.), Luxemburg 1997, s. 343–361, zde s. 352. Svatba se konala 28. července v melunském kostele Panny Marie a zúčastnilo se jí na 6000 hostů. Český král mezi nimi nechyběl.

jak říká Froissart – „*pro velkou lásku k francouzskému králi*“.⁶¹ Do Svaté země se ale nejelo, jak správně předem odhadli zlí jazykové, kteří vyhlášení křížové výpravy od počátku považovali za Filipův trik, jak získat peníze. Jan Lucemburský a jeho syn Karel stejně jako Jan z Beaumontu a jeho synovec Vilém však v druhé polovině roku 1336 na křížovou výpravu odjeli, ačkoli nikoli do Svaté země, nýbrž do Prus a Litvy, a spolu s nimi jeli také pán z Bergu, Jindřich Dolnobavorský, Václav Lehnický a rytíři z Francie a Burgundska. Nelze tedy vyloučit, že mnozí z nich přijali kříž spolu s Filipem VI. a dostali svému závazku. Je pozoruhodné, že se k Janovi připojili i Burgundčané. Nevíme sice, zda byli z vévodství nebo říšského hrabství. Zdá se však, že Jan svoji sebe prezentaci nezanedbával ani v Burgundsku. Od Petra Žitavského, který k roku 1327 zaznamenal renomé štedrého a rytířského českého krále v západní Evropě, víme, že Jan na turnaji v Burgundsku probodl jakéhosi rytíře.⁶²

Jan také bojoval na turnaji v Paříži (v dubnu 1335?), kde byl velmi vážně zraněn. Král Filip z Valois, kterého událost rozhněvala, nechal zatknout rytíře z různých zemí – francouzské, anglické, gaskoňské, bretaňské a německé. Jan se však za ně přimluvil a rytíři byli propuštěni na svobodu.⁶³ Svědectví či interpretace události z pera Petra Žitavského není úplně bez otazníků, protože tvrzení, že turnaj souvisel s Janovou svatbou s Beatrix, že se konal v Paříži či okolí, že král Filip VI. o něm nevěděl, a že potrestal obyčejné rytíře a ne organizátora krále Jana, který porušil zákaz turnajů, jsou jaksi v rozporu. Janův druhý sňatek byl dojednáán za Filipovy účasti a král by se svatby s největší pravděpodobností sám zúčastnil. Svatební turnaj byl navíc běžný – svatba Filipova syna Filipa Orléanského a Blanky z Evreux v lednu 1345 se také neobešla bez turnaje v západním výběžku Ile de la Cité.⁶⁴ Také lze těžko předpokládat, že o tak velké akci král nevěděl a nesouhlasil s ní. Filipa zřejmě nerozčílilo konání turnaje samo o sobě, ale zranění vysoce postavené osoby jako byl český král. Obavy ze spiknutí či úmyslného poranění soupeře nebyly vždy liché. Velká část pojednání o turnajích z pera Reného z Anjou, praprapravnuka Jana Lucemburského, které čerpá z německé a porýnské tradice, z brabantko–flanderských zvyklostí a z písemných záznamů o starém francouzském způsobu, je věnována bezpečnosti: ochranným prvkům ve vybavení rytíře i koně, správným parametrům zbraní, které se před turnajem prověřují a v neposlední řadě musí rytíři s pravicí zdviženou

⁶¹ *Oeuvres de Froissart. Chroniques*, t. II, s. 341.

⁶² *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 285.

⁶³ Tamtéž, s. 329: „...*in quo plurimum gravibus ictibus laesus fuit*“. František Pražský, který chápal Janovu „turnajovou“ politiku ještě méně než Petr Žitavský a považoval ji za škodlivou, významně posouvá sdělení Petra Žitavského řka, že bylo vážně zraněno více lidí, *Kronika Františka Pražského*, s. 421: „...*in quo plurimi gravibus ictibus sunt laesi*“ (= klasický argument proti turnajům); Ph. CONTAMINE, *Politique, culture et sentiment*, s. 354; Théodore comte DE PUYMAIGRE, *Jean l'Aveugle en France*, *Revue des questions historiques* 27, 1892, s. 391–452, zde s. 435.

⁶⁴ Ph. CONTAMINE, *Les tournois en France*, s. 425.

ke svatým na nebesích přísahat, že neporuší pravidla, tj. zákaz určitých úderů a rovněž útoku na soupeře, kterému spadla přilbice.⁶⁵ Zdá se proto, že pravým důvodem Filipova hněvu bylo podezření z nekalého jednání, které se chystal vyšetřit, a proto rytíře zatkl. Smysl Janovy intervence pak tkvěl v tom, že svá zranění prohlásil za nehodu a účastníci mohli být propuštěni, což se právem interpretuje jako projev Janovy velkorysosti.

Pařížské hry 1335 byly na několik desetiletí jedním z posledních turnajů, na nichž se angličtí a francouzští rytíři sešli v přátelské atmosféře. Poslední známý Janův turnaj se konal roku 1340 v Compiègne, a to v kontextu anglo–francouzského konfliktu. Zpráva o něm a o turnaji v Bruselu (respektive v Tervuren⁶⁶) se nachází v pozdní verzi Froissartovy první knihy *Kronik* – starší verze se o něm nezmiňují. Když se chýlilo neúspěšné obléhání Tournai ke konci, Jan Lucemburský a henegavská hraběnka Jana z Valois (sestra francouzského krále a matka anglické královny) přesvědčili Eduarda III. a Filipa VI., aby začali diplomaticky jednat. Jednání vedla k příměří uzavřenému v kostele v lucemburském Esplechinu a vojska byla rozpuštěna. Anglický spojenec brabantský vévoda se vrátil do Bruselu, henegavský hrabě doprovodil anglického krále do Gentu, a pak se vracel do Henegavska přes Brusel, kde se zúčastnil turnaje (*une grande feste de joustes*), který pořádal Jan III. Brabantský. Froissart jmenovitě uvádí rytíře a panoše, kteří získali ceny. Henegavský hrabě získal cenu vnějšího družstva (*dehors*). Na těchto hrách pak byl ohlášen nový turnaj v henegavském Monsu, který byl krásnou a velkou slavností (*feste grande et belle*) nebýt toho, že vítěz vnitřního družstva (*dedans*), henegavský senešal Gérard de Werchin, nakonec podlehl svým zraněním. Francouzský král se odjel bavit do Lille, kam za ním přijela i delegace z města Tournai, které vzdorovalo obléhání. A potom, píše Froissart, se Filip V. vrátil do Francie, kde se v Compiègne konal velký turnaj ohlášený v mnoha zemích, jehož organizátorem byl „dobrý český král“. Turnaje se prý zúčastnilo na 700 rytířů.⁶⁷ Rytířské hry této sezóny odpovídaly spojeneckým aliancím.⁶⁸ V Bruselu a v Monsu se stmelovala koalice proanglická, zatímco do Compiègne se sjeli francouzští spojenci. Z tohoto posledního turnaje je zjevné, že král Jan hry nepořádal pro své potěšení. V roce 1340 bravurní výkony rytířů pro své postižení totiž nemohl vidět.

Karel: galantnost, majestát a pragmatismus

Janův syn Karel dostal typicky rytířskou výchovu. Lze předpokládat, že v době svého pobytu na francouzském dvoře některým z výše zmíněných rytířských slav-

⁶⁵ RENÉ D'ANJOU, *Traité de la forme et devis d'un tournoi*, s. 33–34 a obrázky s. 38–39, s. 47.

⁶⁶ *Les Grandes Chroniques de France*, t. IX, s. 210.

⁶⁷ *Oeuvres de Froissart. Chroniques*, t. III, s. 318–320.

⁶⁸ E. VAN DEN NESTE, *Tournois*, s. 126. Srovnej Ph. CONTAMINE, *Politique, culture et sentiment*, s. 359.

ností přihlížel. Později, zvláště po roce 1337, kdy Jan postupně ztrácel zrak, projevoval Karel v rytířských záležitostech větší entuziasmus než jeho otec. Se svým otcem se zúčastnil dvou křížových výprav směřujících do Prus a Litvy a na počátku roku 1340 se chystal táhnout na kruciátu do Španělska proti Maurům, v čemž mu ale Jan zabránil.⁶⁹ Karel na Janovu rytířskou velkou měrou navazoval, i když se otevřeně distancoval od prostopášného života, který zřejmě král vedl, jak naznačují i čeští kronikáři,⁷⁰ v důsledku konfliktu s Eliškou a po její smrti, a to zřejmě až do svého sňatku s Beatricí Bourbonskou. Jak vypráví ve své *Vita Caroli*, tento morální odstup mladý Karel zaujal v důsledku vidění či snu o smrti dauphina Quida z Vienne.⁷¹ Lze však říci, že tím se stal rytířem ještě dokonalejším. Přestože rytířova dvornost a úcta k ženám byla (podle Reného z Anjou) vymahatelnou povinností, tak v oblastech, kde dvorská láska hraničila s promiskuitou a cizoložstvím, vždy panovala nejednoznačnost a rozpaky. Např. v románu *Sone de Nansay* je upřímná manželská láska více ceněna než chiméry dvorné lásky francouzského stříhu *fine amor*.⁷²

Největší Karlovu rytířskou aktivitu lze zaznamenat zhruba do roku 1350. Na začátku Masopustu 1343 (ve dnech 23.–26. února) pořádal Karel v Praze velký turnaj, na nějž pozval řadu šlechticů z cizích zemí, zvláště mladého uherského krále Ludvíka, na jehož počest se rytířská slavnost pořádala a s nímž při této příležitosti vedl politická jednání.⁷³ Tyto slavnosti se konaly v ročním období typickém pro turnaje 14. století, tj. v týdnu mezi Quinquagesimou a Invocavit. Stejnou dobu zvolil Jan pro turnaj v roce 1321 a každoroční bruselské masopustní turnaje budou nejtypičtější slavností brabantského panování Karlova nevlastního bratra vévody Václava.

V době svého „protikralování“ se Karel musel velmi snažit, aby si naklonil říšská knížata a šlechtice a získal jejich sympatie. V prosinci 1347 v Basileji jej vidí kronikář účastnit se zábav – jak jinak než za účasti žen – a o pár měsíců později, 25. února 1348, mu Kliment VI. píše, že obdržel informace o nespokojenosti německých pánů, protože Karel kromě jiných odsouzeníhodných činů (jako je nošení těsných a krátkých šatů) nezachovává vážnost, nevzbuzuje úctu příslušící panovníkovi, zúčastňuje se rytířských her a oddává se turnajovým cvičením.⁷⁴ Lze si představit,

⁶⁹ O tom nejnověji Pavel SOUKUP, *Karel IV. jako obránce víry. Souvislost neuskutečněného španělského tažení z roku 1340*, in: *Ve znamení zemí Koruny české. Sborník k 60. narozeninám prof. Lenky Bobkové, Jana Konvičny – Jan Zdichynec (edd.)*, Praha 2006, s. 198–209. Srovnej V. OLIVOVÁ, *Lidé a hry*, s. 207; W. IWANCZAK, *Po stopách rytířských příběhů*, s. 56.

⁷⁰ *Kronika Františka Pražského*, s. 391.

⁷¹ *Život císaře Karla IV.*, FRB III, Josef Emler (ed.), Praha 1882, s. 346–347.

⁷² *Sone de Nansay*, in: *Dictionnaire des lettres françaises, Le Moyen Age*, Robert Bossuat – Louis Richard – Guy Raynaud de Lage (edd.), Paris 1964, s. 1401.

⁷³ V. OLIVOVÁ, *Lidé a hry*, s. 207. Podle Josefa ŠUSTY, *České dějiny II/3, Karel IV. Otec a syn. 1333–1346*, Praha 1946, s. 405.

⁷⁴ W. IWANCZAK, *Po stopách rytířských příběhů*, s. 58, 81.

že syn zde ve snaze získat oblibu a obdiv zvolil stejnou strategii jako jeho otec. Roku 1348 se účastnil *incognito* turnaje v Rothenburgu, byl vyhozen ze sedla a spadl na zem. Jeho *incognito* bylo prozrazeno, a když chtěl druhý den pokračovat v zápasech, pořadatelé raději konání turnaje odvolali s odůvodněním, že „*kdyby se stalo neštěstí, mohlo by se později říkat, že ho [tj. římského krále] Švábové zradili*“.⁷⁵

Od 50. let Karel IV. ve věci rytířských her zvažněl. V roce 1350 dosáhl definitivního smíru s wittelsbašskou stranou, která mu kladla odpor i po smrti císaře Ludvíka a hledala na římský trůn své protikandidáty. Král také v té době utrpěl úraz, který zanechal na jeho zdravotním stavu následky. Největší vliv na přehodnocení jeho vztahu k turnajům měla však pravděpodobně vydobytá pozice římského krále a posléze císaře, jehož majestát se zakládal na kontinuitě císařské tradice a sakrálních hodnotách s ní spojených. Důvody zdrženlivějšího vztahu Karla IV. k rytířským slavnostem lze hledat i v císařově pragmatičnosti a snaze využívat finanční prostředky s rozumem. Nákladnou přehlídku marnivosti, již turnaj do značné míry byl, Karel nikdy nepořádal bezdůvodně. Jakub z Esch vypráví epizodu s lehce satirickým přídechem, která ukazuje Karlovu snahu po efektivním vynakládání prostředků. Píše, že císař měl bratra Václava, který byl lucemburským a brabantským vévodou a velmi utrácel za turnaje a rytířské hry.

„*Si avint une foix que ung escuier venoit de Braibain en Behaigne delez le dit emperour; se li demandait que faisoit son frere et il li respondit qu'il faisoit tres bien, et qu'il avoit tres bien jottey a Bruxelles et qu'il avoit guaingnie le prix d'airme. De quoy li emperere li respondit qu'il avoit muex jostez que son frere, car il avoit jostey le merqui de Brandebourg fuer de sa selle, c'estoit a dire qu'il acroissoit, pourtant qu'il avoit achiteit la merquisetey de Brandebourg et l'avoit donney a Symont son secondt fil. Se li sembloit que c'estoit muez josster d'acquiere que de despendre, si comme faisoit son frere en joustes et tournoix*“.⁷⁶

„A jednou se stalo, že z Brabantska přijel k císaři panoš, a císař se ho zeptal, co dělá jeho bratr. Panoš odpověděl, že si vede velmi dobře, že v Bruselu velmi dobře zápasil na turnaji a získal cenu. Na to mu císař odpověděl, že on zápasil ještě lépe než jeho bratr, protože vyhodil ze sedla braniborského markraběte, což znamená, že rozmnožoval [majetek], protože koupil braniborské markrabství a dal ho Zikmundovi, svému druhému synu. Připadalo mu totiž, že je lepší zápasit, aby získal, než aby utrácel tak jako jeho bratr za sedání a turnaje.“

⁷⁵ V. OLIVOVÁ, *Lidé a hry*, s. 207; Alwin SCHULTZ, *Deutsches Leben im XIV. und XV. Jahrhunderte*, Wien 1892, s. 476.

⁷⁶ *Die Metzger Chronik des Jaique Dex*, s. 316.

Císař v podání Jakuba z Esch líčí svůj zápas o Braniborsko pomocí turnajových výrazů. Vtipně s ohledem na náklady a výtěžek srovnává své válečné tažení a turnajové klání svého bratra. Jeho údajná poznámka na Václavův účet však není úplně spravedlivá, protože císařův bratr byl v úplně jiném postavení. Nebyl posvěcen ani pomazán. Byl pouze vévodou a neměl tudíž stejné prostředky pro reprezentaci své moci jako císař nebo král. Jeho moc a postavení se odvíjely pouze od jeho držav, tj. od finančních zdrojů a vlivu, které mu z nich plynuly a od počtu vazalů, které získával díky „štedrosti“ a své osobní přitažlivosti. Turnaje a nákladný dvůr byly magnetem, který přitahoval vazaly a imponoval rytířům podobně jako „štedrost“ krále Jana. Velmi vhodně doplňovaly Václavův způsob vlády a expanze. Kromě toho vévoda, který byl pyšný na to, že je synem krále, se svým rytířským vystupováním i velkorysou říšsko–francouzskou politikou hlásil k odkazu svého otce.

Nicméně ani významné události císařova dvora se bez turnajů neobešly. Velké rytířské hry se konaly v Norimberku roku 1361 na oslavu křtin Karlova syna Václava.⁷⁷ Turnaj se prý konal i na počest kyperského krále Petra z Lusignanu, který navštívil Prahu v roce 1364. Guillaume de Machaut líčí v *La Prise d'Alexandrie* uvítací procesí a společný vjezd panovníků do města, Petrovu návštěvu u císařovny, hostinu v sále hradu, rozhovor Petra s císařem a zvláště Karlovu řeč vyjadřující podporu plánovanému podniku křížové výpravy, kvůli němuž kyperský král po Evropě cestoval. Guillaume nakonec říká:

„*Quant lonc temps orent festié,
Dancié, jousté & tournié,
On donna le pris au milleur.
Et le fist faire l'empereur,
Si que le pris & la loange
Fu donné à ce roy estrange;
Car par sa lance & son escu
Avoit tous les autres vaincu.*“

„A když už dlouho slavili,
tančili a zápasili na turnaji,
Nejlepšímu byla udělena cena.
A císař to nechal udělat tak,
že onu cenu a chválu
dostal tento cizí král,
protože svým kopím a svým štítem
všechny ostatní porazil.“⁷⁸

Machautova formulace sdělující, že císař zařídil, aby Petr získal cenu, připomínají amienský turnaj, na kterém anglický král „*fuit multum honoratus*“. Nechat zvítězit hosta – který byl ovšem jedním z nejzdatnějších bojovníků vůbec – bylo tedy zřejmě běžné. Jak by to ostatně vypadalo, kdyby propagátor křížové výpravy prohrál, byl zraněn nebo usmrcen? Jak se ukázalo v Paříži i v Rothenburgu, zranění krále

⁷⁷ R. BARBER – J. BARKER, *Les tournois*, s. 70; W. IWANCZAK, *Po stopách rytířských příběhů*, s. 81.

⁷⁸ GUILLAUME DE MACHAUT, *Prise d'Alexandrie ou Chronique du roi Pierre Ier de Lusignan*, Louis de Mas–Latrie (ed.), Osnabrück 1968, s. 39, v. 1260–1267.

na turnaji byla věc velmi choulostivá. Ve světle určité povinné ohleduplnosti se tedy ani pražská nehoda Jana Lucemburského o Masopustu 1321 nejeví jako úplná náhoda.

Kyperský král cestoval po Evropě, aby získal rytíře pro křížovou výpravu a panovníci i města jej vítali na turnajích. V roce 1364 se Petr vyznamenal na turnaji v Paříži, kde v rámci oslav korunovace Karla V. zápasil i králův bratr Filip Smělý.⁷⁹ *Joutes a behourd* byly součástí Petrova přijetí v Bruselu. Podle Froissarta král strávil na brabantském dvoře ve velkých radovánkách dva týdny a rytíři a panoši uvítali jeho příjezd kláním a burdováním. Václav a Jana „*přivítali a hostili kyperského krále velkolepě a čestně obědy a večěremi, turnaji, slavnostmi a radovánkami, protože to uměli velmi dobře. Při odjezdu mu dali velké dary a krásné šperky (či zlatnické předměty)*“.⁸⁰ Petr z Lusignanu se pak odebral do Flander, kde byl turnajem uvítán také v Bruggách.⁸¹

Ve středním a starším věku Karel IV. turnajům zřejmě celkem rád i přihlížel, jako v Lübecku roku 1376. Výzdoba velkého sálu jeho rezidence v Tangermünde čítala mimo jiné i turnajovou scénu, z jejíž lokalizace lze usuzovat na význam, který se turnajům na císařském dvoře přičítal.⁸² Podobně tomu bude pravděpodobně i v případě (mladého) Václava IV.⁸³ Albík z Uničova totiž ve svém *Regimen sanitatis ad Wenczslaum regem* králi sděluje, že si choroby hlavy a žaludku způsobil sám, neboť si v mládí poškodil tyto orgány v turnajích (*per hastiludia*), častým mytím hlavy a kadeřením vlasů.⁸⁴ Účast mladého Václava na rytířských hrách nelze tudíž považovat za skromnou a střídou, jakkoli nám o ní chybí doklady. V prosinci 1377 navštívili Karel IV. i jeho syn v Bruselu nevlastního bratra a strýce Václava, který je uvítal a poctil mimo jiné uspořádáním rytířských her.⁸⁵ Zda mladý Václav tehdy

⁷⁹ Tamtéž, s. 26, v. 841–842: „*Dix & sept jours tous accomplis, / Ot cils roys des joutes le pris*“; E. VAN DEN NESTE, *Tournois*, s. 237, č. 90.

⁸⁰ *Oeuvres de Froissart. Chroniques*, t. VI, s. 374: „...*le rechuprent et festyèrent grandement et honnablement en disners et en souppers, en joutes, en festes et en reviaux, car bien le savoient faire ; et li donnèrent au département grans dons et biaux jeuiaux.*“

⁸¹ E. VAN DEN NESTE, *Tournois*, s. 236, č. 83.

⁸² R. BARBER – J. BARKER, *Les tournois*, s. 70; W. IWAŃCZAK, *Le tournoi chevaleresque*, s. 769.

⁸³ W. IWAŃCZAK, *Le tournoi chevaleresque*, s. 770–771. Vzhledem k tomu, že je tato studie českému publiku hůře dostupná než monografie *Po stopách rytířských příběhů*, dovoluji si upozornit na určitou evoluci autorova názoru na rytířskou výchovu Václava IV. V publikaci *Po stopách rytířských příběhů* se totiž Iwańczak omezuje na parafrázi názoru Zdeňka Fialy, že: „*Václavu IV. se rytířské výchovy nedostalo*“, (s. 51).

⁸⁴ Milada ŘÍHOVÁ, *Dvorní lékař posledních Lucemburků, Albík z Uničova, lékař králů Václava IV. a Zikmunda, profesor pražské univerzity a krátký čas i arcibiskup pražský*, Praha 1999, s. 109 a 111.

⁸⁵ Alexandre HENNE – Alphonse WAUTERS, *Histoire de la Ville de Bruxelles*. Nouvelle édition du texte original de 1845 augmentée de nombreuses reproductions de documents choisis par Mina Martens, t. I, Bruxelles 1968, s. 128–129.

zápasil, ovšem nevíme. Pravděpodobně však nebyl co do účasti na turnajích o nic méně divoký než jeho otec a děd. Turnaje pořádali ostatně i Václavovi mladší bratři.⁸⁶

Otázku vztahu císaře a rytířských her je třeba postavit i na obecnější rovině. Karel IV. pořádal velké slavnosti u příležitosti říšských sněmů, cest a návštěv, jimž bylo nezřídka přítomno obrovské množství knížat, šlechticů, a někdy i francouzští princové a baroni. Nejvýznamnější části programu největších událostí, jako byl metský sněm 1356, cesta Karla IV. do Avignonu 1365 nebo císařova návštěva v Paříži roku 1378, známe celkem dobře. Víme také o obrovském množství účastníků, které se při těchto příležitostech shromáždilo. Nevíme však, co ony stovky rytířů (Jakub z Esch mluví u příležitosti metského sněmu synekdochicky o *esperons doreis*, tj. o zlatých ostruhách)⁸⁷ dělaly třeba následující den nebo celý týden, kdy slavnost probíhala. Jaká aktivita, zábava či podívaná by byla přirozenější než turnaj a zároveň natolik běžná a banální, že by mohla zůstat ve stínu jedinečných a méně obvyklých událostí? Bylo vůbec možné turnaj při podobných příležitostech nekonat?⁸⁸

V roce 1354 se uskutečnila říšská slavnost v Metách, na které bylo Lucembursko povýšeno na vévodství a jeho mladý hrabě Václav na vévodu a říšského knížete. Zároveň byl povýšen Robert Barský a z říšské části barského hrabství se stalo markrabství Pont-à-Mousson. Václav pak posílal zprávu o svém povýšení na francouzský dvůr a zmínil se i o svém rytířském pasování „*de nova milicia*“.⁸⁹ Byl tedy při stejné příležitosti pasován na rytíře, zřejmě samotným Karlem IV. Otázkou je, zda se mohla obě povýšení a k tomu ještě pasování obejít bez rytířských her. Je také známo, že když dauphin Karel přijel roku 1356 na říšský sněm do Met, přivezl císaři vzácný meč. Když jeli Lucemburkové do Francie, Filip Smělý věnoval meč Václavu IV.⁹⁰ V pojednání o turnajích Reného z Anjou se dočteme, že když chce princ nebo vysoce postavený baron (*seigneur appellant*) uspořádat turnaj, vybere si

⁸⁶ Pro turnaje Jana Zhořeleckého pořádané ve Zhořelci srovnej studii Lenky Bobkové v tomto sborníku.

⁸⁷ *Die Metzger Chronik des Jaique Dex*, s. 304–305.

⁸⁸ Na tuto otázku lze poskytnout zápornou odpověď na základě analýzy a interpretace veršovaného románu *Méliador* z pera Jeana Froissarta, na kterou zde není dostatečný prostor. Odkazují proto na svou disertační práci *Wenceslas de Bohême, duc de Luxembourg et de Brabant, entre le Saint Empire romain et la France, 1337–1383*, Université de Paris Sorbonne–Paris IV a Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Paříž–Praha 2007, s. 371–394.

⁸⁹ Srovnej Jana FANTYSOVÁ–MATĚJKOVÁ, *Václav Český, lucemburský a brabantský vévoda mezi Francií a Římskou říší. Východiska, metody, bibliografie*, in: Historická dílna I, Sborník příspěvků přednesených v roce 2006, Štěpánka Karlová – Veronika Lišková – Jiří Stočes (edd.), Plzeň 2006, s. 23–43, zde s. 26–27, kde bych ráda uvedla na pravou míru chybu, na kterou mě upozornil Zdeněk Žalud, jemuž tímto děkuji: pojem *nova militia* neoznačuje vojsko, nýbrž rytířské pasování.

⁹⁰ *Inventaires mobiliers et extraits des comptes des ducs de Bourgogne de la Maison de Valois (1363–1477)*, t. II., Philippe le Hardi 1378–1390, Bernard Prost (ed.), Paris 1913, č. 96–97, s. 15–16; č. 117, s. 20.

svého potenciálního partnera a tajně mu pošle otupený meč (*espée rabatue*), jaký se používá při turnajích, aby zjistil, zda je onen kníže myšlenke turnaje nakloněn či nikoli.⁹¹ Vzhledem ke společenské nutnosti doprovodit významné slavnosti rytířskými hrami i v návaznosti na určitou tradici říšsko–francouzských vztahů a velký turnaj v Cambrai roku 1323 stojí za zamyšlení, zda se turnaje nekonaly i při těchto významných říšsko–francouzských slavnostech.

Václav, vévoda lucemburský a brabantský: přitažlivost, lesk a osobní vztahy

Ve 2. polovině 14. století navázali na turnajovou tradici henegavského a lucemburského dvora následníci: syn krále Jana, Václav Český, brabantský a lucemburský vévoda, a Albert Bavorský, syn císaře Ludvíka a Markéty Henegavské, neteře Jana z Beaumontu. Albert vládl jako regent za svého psychicky nemocného bratra Viléma V., jehož duševní porucha se přičítala poranění hlavy, které utrpěl na turnaji v Anglii.⁹² V Brabantsku a Henegavsku se dvorské slavnosti provázené turnaji (*fieste, joustes, behoerde*) konaly v rytmu liturgického roku, nejčastěji o Masopustu. Pro život tamějších knížat a jejich vazalů byly zcela nepostradatelné. Kromě příbuzenských vztahů a sňatkové politiky totiž patřily mezi prvky, které pomáhaly udržovat a kultivovat vztahy mezi Václavem, Wittelsbachy v Henegavsku a Holandsku a flanderskými hrabaty. Mezi jejich roztržštěnými územími a lény, kde se pohybovali obchodující poddaní, existovalo velké množství třecích ploch a tudíž důvodů ke konfliktům. V tomto kontextu byly společné slavnosti příležitostí k setkání, zábavě a neformálním hovorům, ale také určitým chráněným územím, kde se utvrzovala sounáležitost vznešené elity čelící rostoucímu neklidu v ekonomicky a politicky silných městech.⁹³

Albert Bavorský zavítal na masopustní *joustes a Brouxelles* v únoru roku 1360.⁹⁴ V následujícím roce pak zápasil na bruselském turnaji 8.–11. února v barvách bavorských Wittelsbachů, modré a stříbrné, a získal první cenu. Vzhledem k tomu, že nebojoval *incognito*, byla cena možná prokázanou ctí či zdvořilostí hostitele. Doprovázel ho mimo jiné pán z Enghien.⁹⁵ Henegavsko–holandský regent se

---

⁹¹ RENÉ D'ANJOU, *Traité de la forme et devis d'un tournoi*, s. 10–11, a obr. s. 40.

⁹² E. VAN DEN NESTE, *Tournois*, s. 125.

⁹³ Srovnej W. IWAŃCZAK, *Le tournoi chevaleresque*, s. 772–773.

⁹⁴ M. VALE, *The Princely Court*, s. 197.

⁹⁵ Tamtéž, s. 197; *Cartulaire des comtes de Hainaut de l'avènement de Guillaume II à la mort de Jacqueline de Bavière*, t. V, Collection de Chroniques Belges inédites, Léopold Devillers (ed.), Bruxelles 1886, s. 555–557.

zúčastnil *fieste de Breselle* i v následujícím roce,⁹⁶ další zmínka o jeho návštěvě v Bruselu je z roku 1365.⁹⁷

V 70. letech byla solidarita a spojenectví nejmocnějších nizozemských knížat utužena dvěma významnými sňatky. Dědička flanderských hrabat Markéta byla provdána za Filipa Smělého, mladšího bratra francouzského krále Karla V., a Albertova dcera Johana Bavorská se odstěhovala na pražský dvůr svého chotě českého krále Václava IV. Filip, syn Bony České, byl synovcem císaře a jeho bratra Václava, Markéta Flanderská byla neteří Jany Brabantské. Václav IV. byl rovněž synovcem lucemburského a brabantského vévody, zatímco Johana Bavorská byla pravděpodobně kmotřenkou vévodkyně brabantské, která byla zároveň henegavská hraběnka–vdova a nesla několik Albertových dětí ke křtitelnici. Na uzavření obou sňatků se Jana a Václav diplomaticky podíleli a obou svateb se osobně zúčastnili. Oba mladé páry byly totiž potenciálními dědici bezdětných brabantských vévodů.

O svatbě Václava IV. víme velmi málo.⁹⁸ Nebyla však zřejmě nevýznamná, protože vévoda Václav kvůli ní vážil cestu z Bruselu až do Norimberka a přijeli i Johanini rodiče, Albert a Markéta Lehnicko–Břežská. O Filipově svatbě, která se konala 19. června 1369 v chrámu svatého Petra v Gentu, naproti tomu píše řada kronik. Froissart říká: „*A byly tam velké oslavy a velké slavnosti v den svatby, den předchozí i následující a velké množství pánů, baronů a rytířů ... A tak byl sňatek dobře a hodně oslaven slavnostmi i turnaji a poté se každý vrátil do své země*“.⁹⁹ Brabantští manželé se 20. června zúčastnili slavnostního oběda, který stál 2 075 liber a 17 solidů.¹⁰⁰

⁹⁶ Úryvek z účtu henegavského receptora (*receveur*) Henriho Hamera, *Cartulaire*, t. V, s. 562–563.

⁹⁷ Alexandre PINCHART, *Etude sur l'histoire des arts au moyen âge, La Cour de Jeanne et Wenceslas et les arts en Brabant, pendant la seconde moitié du XIVe siècle*, *Revue trimestrielle* (Bruxelles) 2, 1855, č. 6, t. II, s. 5–31 a 4, 1857, č. 13, t. I, s. 25–67, zde *Revue trimestrielle* 1857, s. 26.

⁹⁸ Jako datum svatby se traduje 29. září 1370, a to – jak říká František Kavka ve své popularizační práci – podle „údaje jednoho pramene“. František KAVKA, *Historie života velkého vladaře*, Praha 1998, s. 280. Ani Jiří Spěváček, který datum uvádí ve svých monografiích věnovaných Karlu IV. a Václavu IV., neodkazuje k žádnému prameni ani literatuře. Tento údaj tudíž není zcela bez otazníků.

⁹⁹ *Oeuvres de Froissart. Chroniques*, t. VII, s. 319, 321: „...*et là eut grans festes et grans solennités au jour des noces, devant et apriés, et grant fuison de signeurs, barons et chevaliers ... Si furent ces noces bien et grandement festées et joustées, et en apriés cascuns s'en retourna en son pays*“. Srovnej též *Les Grandes Chroniques de France. Chronique des règnes de Jean II et Charles IV*, t. II, Roland Delachenal (ed.), Paris 1916, s. 117: „*Et jousta l'en et fist moult belle feste le mardy, merquedy et jeudy, et y furent le duc de Breban, oncle du dit duc de Bourgoingne, et la duchesse de Breban, qui estoit tante de la dite Marguerite, duchesse de Bourgoingne*“.

¹⁰⁰ Ernest PETIT, *Itinéraires de Philippe le Hardi et de Jean sans Peur, ducs de Bourgogne (1363–1419) d'après les comptes de dépenses de leur hôtel*, *Collection de documents inédits sur l'histoire de France*, Paris 1888, s. 56, a Tamtéž, *Documents et notes*, s. 478–479.

Od 70. let 14. století vládla mezi nizozemskými dvory srdečná atmosféra. Fritz Quicke shrnuje: „Mezi knížaty jsou neklamné znaky atmosféry vzájemného porozumění a srdečné dohody, jejichž cílem je vyhnout se konfliktu; ovzduší je zbaveno podezřívavosti a nedůvěry. Již nevidíme spojenectví mezi dvěma rody přímo zaměřené proti třetímu, ani dynastické války vedené bezprostředními zájmy“.¹⁰¹ Srdečná atmosféra se pěstovala na společných slavnostech, kde většinou turnaj nechyběl. Albert Bavorský s chotí byli pozváni na masopustní turnaj do Bruselu roku 1374.¹⁰² O dva roky později přijeli vévodové brabantští i bavorští na turnaj, který organizoval Filip Smělý 1.–4. dubna v souvislosti s anglicko–francouzskými mírovými rozhovory v Bruggách. Turnaj se nicméně konal v Gentu. Froissart říká:

„Si fist li dus de Bourgogne en ce temps une très–grande feste de joustes en le ville de Gand en Flandres, de L chevaliers et de L escuiers de dedens. Et furent à celle joute grant fuison de haus signeurs et de nobles dames, tant pour honnourer le duch de Bourgingne que pour veoir l'estat des dus qui là estoient : le duch d'Ango, le duch de Lancastre, et le duch de Bretagne. Si y furent li dus de Braibant et madame sa femme, et li dus Aubers et sa femme, et la ducoise de Bourgogne. Si furent ces joustes bien festées et dansées, et par IIII jours joustées.“¹⁰³

„A tak pořádal burgundský vévoda v té době v Gentu ve Flandrech velkou rytířskou slavnost o 50–ti rytířích a 50–ti panoších „uvnitř“. A bylo na té slavnosti velké množství vysoce postavených pánů a vznešených dam, jednak, aby poctili burgundského vévodu a jednak, aby viděli vévody, kteří tam byli: vévodu z Anjou, vévodu z Lancasteru a bretaňského vévodu. A tak tam byl vévoda brabantský a paní jeho žena, vévoda Albert a jeho žena, vévodkyně burgundská. A tak byl tento turnaj pěkně oslaven a tančilo se a zápasilo čtyři dny.“

Pořádání rytířských her mělo významný dopad na život měšťanů, kteří se těšili jak z ekonomického přínosu, tak z podívané, kterou sledovali ze svých oken. Aby radnice udržely po dobu konání klid a bezpečnost, vydávaly a stále vylepšovaly nařízení o veřejném pořádku. Podle Malcolma Valea bylo pořádání turnajů v Gentu součástí hraběcí politiky s cílem pacifikovat rebelské město a usnadnit vstup na flanderský trůn Filipovi Smělému, princi francouzské královské krve. Turnaje

¹⁰¹ Fritz QUICKE, *Les Pays Bas à la veille de l'unification bourguignonne (1356–1384)*, Bruxelles 1947, s. 292.

¹⁰² Pierre François Xavier DE RAM, *Particularités concernant le règne des ducs de Brabant Jeanne et Wenceslas*, in: *Compte–rendu des séances de la Commission royale d'Histoire*, 2de série, t. I, 1850, s. 231–281, zde s. 226.

¹⁰³ *Oeuvres de Froissart. Chroniques*, t. VIII, s. 372–373.

v Gentu byly relativně početné zvláště v 70. letech 14. století, tedy až do roku 1379, kdy vypukly nové nepokoje.¹⁰⁴

Měsíc po turnaji v Gentu, před Letnicemi 1376, je Albert opět v Bruselu na turnaji,¹⁰⁵ a znovu v únoru 1377, kdy přijeli také flanderský hrabě Ludvík z Male a Jan z Châtillonu, hrabě z Blois.¹⁰⁶ Z této doby se dochovaly dokumenty, které svědčí o tom, jak nezbytná byla na turnaji přítomnost dam. „*Rien ne vaut feste où il n'a femmes*“, se říká v *Roman de Ham*, tj. slavnost, na které nejsou ženy, nestojí za nic.¹⁰⁷ O sto let později to, zdá se, platilo dvojnásob. Jana a Václav nařizují dopisem ze 14. ledna 1377 rytíři Gérardovi z Beaufortu a bincheskému prévôtovi (hejtmanovi), aby předali slečnám vychovávaným v kláštorech v Maubeuge a v Monsu pozvání a poprosili je, zda by přijely na turnaj, který má začít o Quinquagesimě, tj. 8. února, a trvat celý týden. Vévodové píší:

„*Chiers feals. Nous avons fait cryer une feste à Brouxelle preugnant au soir. Là, nostre frère le conte de Flandres, nostre cousin le duc Aubert, nostre cousine la ducesse de Bavièrez, nostre cousin le conte de Bloys et autres grans signeurs et dames venront. Si vous envoïons lettres de créance sur vous parlans, adrechans az demiselles de Mons et de Mabuoege, ensi que veoir poés, et vous mandons adcertes que vous chevalchiés à Mons et à Mabuoege, et pryés de par nous les demiselles dont les lettres vous envoïons que venir vuellent delés nous à nostre dicte feste. Et se vous savez aucunes austres belles, si les escrisiés sus les lettres*

„Drazí věrní. Nechali jsme večer vyhlásit slavnost v Bruselu. Přijedou na ni náš bratr flanderský hrabě, náš bratranec vévoda Albert, naše sestřenice vévodkyně bavorská, náš bratranec hrabě z Blois a další pánové a dámy. A tak vám posíláme dopisy pro slečny z Monsu a z Maubeuge, jak vidíte, a nařizujeme vám, abyste jeli do Monsu a do Maubeuge a prosili naším jménem slečny, pro které vám posíláme dopisy, aby laskavě přijely za námi na naši řečenou slavnost. A pokud víte ještě o nějakých jiných dívkách, nadepište je na dopisy, které vám posíláme bez super-

¹⁰⁴ M. VALE, *The Princely Court*, s. 195–196.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 197; *Cartulaire*, t. V, s. 627: 30. května 1376 Albert nařizuje henegavskému receptorovi (*receveur*), aby zaplatil náklady „...*en no ostel à Hal et à Brouscelle, à la fieste de joustes qui là furent le lundi, (mardi et) merquedi devant le Pentecouste, c'est à entendre pour ces trois jours à Brouscelle ... et le joedi et venredi à no retour à Hal*“.

¹⁰⁶ F. QUICKE, *Les Pays Bas*, s. 222–223, poznámka 1; A. PINCHART, *Etudes sur l'histoire des arts*, Revue trimestrielle 1855, s. 11–12; *Inventaire des Chartes et Cartulaires des duchés de Brabant et de Limbourg et des Pays d'Outre-Meuse*, 1ère partie, Chartes originales et vidimées, t. VII, Alphonse Verkooren (ed.), Bruxelles 1917, č. 5026, s. 126.

¹⁰⁷ M. STANESCO, *Jeux d'errance*, s. 91 (*Roman de Ham*, v. 836).

*que nous vous envoions sans super-
scription, et les priés qu'elles y vuellent
venir. Et pour les demiselles de Ma-
buoege et de Mons, pourvés un char et
les faites venir à Binch ; là volens que
vous, nostre prévoist, leur fachiés leur
frais raisonablement, et ainsi à Nyvelle ;
ce ne laissiés point.*¹⁰⁸ *Diex vous gard.*“

Slečny z Maubeuge však neposlaly žádnou nadšenou odpověď a bylo nutné pozvání obnovit. Vévodové opět píšou Gérardovi z Obiez a Nicolasovi de Houdeng, pánu z d'Epinois, 25. ledna:¹⁰⁹

*„Chier féaul, nous avons bien veut et
entendeut vostre lettre. Si vous mandons
adcertes que à moins vous fachiés venir à
nostre feste, aveucques les demiselles de
Nivelle, les deux seurs d'Aigremont, ou
cas que les autres demiselles de Maubeuge
venir n'y peuvent. Mais nous désirons et
vous prions que vous mettés paine que
toutes les autres y viègent aussi, car nous
les verriens volentiers; et sachiés que
nous escrisons une lettre au seigneur de
Trasignies, adfin qu'il veuille sa fille à
nostredicte feste laisser venir, que nous
vous envoions, laquelle vous envoyés
tantoist avant. Diex vous ward.*“

skripce, a poproste je, aby přijely. A pro slečny z Maubeuge a z Monsu zaříd'te vůz a dopravte je do Binche; a tam chceme, abyste jim, náš hejtmane, uhradil v rozumné míře náklady a stejně tak i v Nivelles. Bůh vás chraň.“

„Drazí věrní, viděli jsme a slyšeli váš dopis. A tak vám nařizujeme, abyste přivezli na naši slavnost se slečnami z Nivelles alespoň obě sestry z Aigremontu, pokud tedy ostatní slečny z Maubeuge nemožou přijet. Ale přejeme si a prosíme Vás, abyste usilovali o to, aby přijely i všechny ostatní, protože je rádi uvidíme; a vězte, že píšeme dopis panu z Trasignies, aby laskavě dovolil své dceři přijít na naši slavnost, a ten vám posíláme, abyste ho hned poslali dál. Bůh vás chraň.“

Podle třetího dopisu, který je možná z jiného roku, ale podobného znění, má Gérard z Obiez pozvat ještě další dámy a trvat na tom, aby slečny z Maubeuge přijely.

---

¹⁰⁸ Toto je zřejmě zkratka závěrečné formule „...*ce ne laissiés nullement sur chierté que vous nous avez*“ (třetí z listů), jejíž smysl je ten, že neuposlechnutí příkazu panovníka rozhněvá, respektive zmenší náklonnost, kterou chová ke svým služebníkům. Není mi znám český ekvivalent, proto nechávám bez překladu.

¹⁰⁹ *Inventaire*, 1ère partie, t. VII, č. 5028, s. 128.

„A nostre prévost de Binch. Le duc et la duchesse de Lucembourg et de Brabant. – Prévost, nous vous envoions plusieurs lettres adrechans az dames de Sausoyt, de Spynoit et à la femme messire Gérard de Biafort, et oussi as demysiellez de Mabuoeye, en le manière que par le superscripcion desdictes verez, et vous mandons et commandons adcertez, que lesdictes dames et damiselles vous pryés de par nous qu'il veullent venir à nostre fieste que nous aurons à ce Quaresmeal, chi à Brousselle, en la manière que nous leur prions par nosdictes lettres, et volons oussi et vous mandons que vous lez amainez chi à ledicte fieste en le manière que vous le fesiste anchy, ce ne laissiés nullement sur chierté que vous nous avez. Diex vous ward.“¹¹⁰

„Našemu bincheskému hejtmanovi. Vévoda a vévodkyně z Lucemburku a Brabantu.– Hejtmane, posíláme vám několik dopisů pro dámy ze Saussoit, z Epinois a paní pana Gérarda z Beaufortu a také slečnám z Maubeuge, a to poznáte podle nadepsání oněch dopisů, a nařizujeme vám, abyste ony dámy a slečny naším jménem poprosili, aby laskavě přijely na naši slavnost, která bude o Masopustu zde v Bruselu, a to tak, že je prosíme našimi řečenými dopisy, a také chceme a nařizujeme vám, abyste je přivezli sem na řečenou slavnost, ... Bůh vás chraň“

V roce 1377 se slečny z Maubeuge nakonec rozhodly, že přijedou. Cestu hradil vévoda, ale až zpětně, takže Gérard d'Obiez, který musel uhradit náklady na místě, byl nucen zastavit Lombard'anům své opasky. Slečnám a dámám, které cestovaly do Bruselu byl zařízen vůz, který doprovázel Gérard z Beaufortu s oddílem panošů a zbrojnošů na pětatřiceti koních. Cena tohoto převozu a doprovodu činila dohromady s náklady na pobyt dam a slečen 183 franků.¹¹¹ Rozesláním zvacích dopisů dámám byl kromě obou Gérardů pověřen i Konrád z Valkenbergu.¹¹²

Jana a Václav henegavským hrabatům milou návštěvu několikrát oplatili, když zavítali na turnaj do Monsu. Kolem svátku svatého Lukáše roku 1377 tam přijeli brabantští vévodové na *fieste de joustes a behourt*, který se pořádal na oslavu konce šestinedělí Markéty Lehnicko–Břežské.¹¹³ Tato příležitost k návštěvě sousedních knížat svědčí o úzkých vztazích mezi oběma knížecími rodinami. V účtech se do-

¹¹⁰ Vročení dokumentu z 12. února [1378?] není jisté; A. PINCHART, *Etudes sur l'histoire des arts*, Revue trimestrielle 1855, s. 23–24; *Inventaire*, 1ère partie, t. VII, č. 5211, s. 219.

¹¹¹ A. PINCHART, *Etudes sur l'histoire des arts*, Revue trimestrielle 1855, s. 13, 26; *Inventaire*, 1ère partie, t. VII, č. 5100, s. 164.

¹¹² A. PINCHART, *Etudes sur l'histoire des arts*, Revue trimestrielle 1855, s. 13, 26: „*Misit dominum Coenrardum de Valkenborch ad rogandum dominas hinc inde ut venirent ad hastiludium in Bruxellam, circa festum Carnisprivii*“ (9. ledna 1377).

¹¹³ E. VAN DEN NESTE, *Tournois*, s. 125, 250. Jsou známy i další dva podobné případy z let 1369 a 1373.

chovaly některé podrobnosti: vévoda Václav měl s sebou sedmdesát devět koní, z nichž čtyřicet devět bylo ustájeno „U Anděla“ (*l'Ange*) a třicet dva „U Koruny“ (*la Couronne*). Brabantští hosté byli ubytováni v městských palácích a hostincích, např. brabantský *drossard*¹¹⁴ Jan II. z Gruuthuse byl ubytován „U Zrcadla“ (*Miroir*) a pán z Schoonvorstu „U Svatého Jiří“ (*St-George*). Hostinští museli ubytovat i služebnictvo vévodů, minstrelly a posly.¹¹⁵

O několik měsíců později, v únoru 1378, přijel Albert opět do Brabantska, kde ho hledal vyslanec francouzského krále Guillaume Blondel kvůli záležitostem týkajícím se války.¹¹⁶ O Masopustu 1379 přijeli výjimečně Václav a Jana do Monsu.¹¹⁷ Jejich suita byla dosti početná, pravděpodobně čítala i obvyklé významné hosty bruselských masopustních turnajů, hraběte z Bergu, pány z Gruuthuse, z Bouchoutu, z Cuyku, z Diestu, z Rotselaaru a z Schoonvorstu, Jakuba Bourbonského, Jeana de Raing, hraběte ze Salmu, Viléma z Namuru, Gérarda z Bergu a sestru vévodkyně Jany, geldernskou vévodkyni Marii a snad je doprovázel při jejich pobytu v Monsu i Václavův synovec Jan, vévoda z Berry. Byli zde opět ubytováni v městských palácích a hostincích (*hospicia*), „U Svatého Jiří“ (*St-Georges*), „U Páva“ (*Paon*) a „U Tří Králů“ (*Trois Rois*).¹¹⁸ Významní členové brabantského dvora museli být ubytováni v hostincích dokonce i v Binche, zastávce na zpáteční cestě, a to přestože se zde nacházel hrad.¹¹⁹

Podle Froissarta přijel Albert do Bruselu na *joutes* a *behourt* opět o půl roku později. Dorazili tam i angličtí vyslanci v čele se Simonem Burleyem, cestující za Václavem IV. ve věci sňatku Richarda II. a Anny České. Na turnaji byli kromě spřátelených vévodů ještě hrabě ze Saint-Polu Walerand, Robert a Vilém z Namuru a velké množství brabantských a henegavských rytířů.¹²⁰ Několik měsíců na to přijel Albert opět na bruselský Masopust, o rok později (1381) jej tam provázela i jeho prvorozený syn Vilém (Guillaume).¹²¹ Poslední turnaj v Bruselu s Albertovou účastí

¹¹⁴ Úředník s pravomocí prévôta, tj. přibližně hejtman.

¹¹⁵ M. VALE, *The Princely Court*, s. 196, podle Archives générales du Royaume v Bruselu, Chambre des Comptes, Registre č. 46925, fol. 15^r.

¹¹⁶ *Oeuvres de Froissart. Chroniques*, t. XX, s. 339: „...pour certaines grosses besoignes touchant le fait de guerre“.

¹¹⁷ E. VAN DEN NESTE, *Tournois*, s. 251.

¹¹⁸ M. VALE, *The Princely Court*, s. 194 interpretoval účetní prameny (výjimečně) zařazené v Archives générales du Royaume v Bruselu mezi Chartes de Brabant, č. 5462, 5463. Srovnej *Inventaire des Chartes et Cartulaires des duchés de Brabant et de Limbourg et des Pays d'Outre-Meuse*, 1ère partie. Chartes originales et vidimées, t. VIII, Alphonse Verkooren (ed.), Bruxelles 1922, s. 20–22.

¹¹⁹ Tamtéž, č. 5464, s. 22–23.

¹²⁰ *Oeuvres de Froissart. Chroniques*, t. IX, s. 213.

¹²¹ *Cartulaire*, t. V, s. 652; QUICKE, *Les Pays Bas*, s. 391, poznámka 21.

se uskutečnil o Masopustu roku 1382.¹²² Vzájemné návštěvy na turnajích ukončila v roce 1383 Václavova předčasná smrt. Na radovánky bruselského dvora za vlády Václava Českého vzpomíná o půl století později vlámská veršovaná kronika *Brabantsche Yeesten*:

„*Maer caetsen, danssen, tornyen, stekken*
Was meest des hertogen hanteren
Let vrouwen ende joncvrouwen hoveren
In vrouden, ende in melodien“

„Míčově hry, tanec, turnaje a klání
 To vévodové dělali nejvíce
 A také dvoření dámám a slečnám
 Při hudbě a radovánkách“.¹²³

Závěr

Přestože turnaj má svůj původ ve válce, přestože je stále do značné míry životu a zdraví nebezpečný, a ani přísná pravidla nemohou zcela zamezit zlému úmyslu, jsou rytířské hry v podstatě aktivitou mírovou a mírotvornou.¹²⁴ Mohou být oslavou konce války nebo uzavřeného příměří; konají se vždy jen mezi bratry ve zbrani, nikdy mezi nepřáteli. Zvláště nápadná je souvislost turnaje a svatebních oslav. Sňatková aliance navazuje nové spojení mezi králi, knížaty a jejich dvory a toto spojení je vzápětí stvrzeno svatbou a společným sportovním zápolením rytířů (vojáků). Pro panovníka může být turnaj významnou příležitostí k sebezpřetaci a demonstraci určitého politického projektu (říšsko–francouzské spojení, křížová výprava), ale i pouhými radovánkami a projevem přízně právě korunovaného krále vůči svým poddaným. Turnaje a dvorské slavnosti je třeba považovat za politický nástroj, jehož užití má významný vliv na úspěšnost ambiciózních záměrů. Hluboký společenský význam je třeba přičíst turnajům mezi Francií a Říší, zvláště v Henegavsku, Brabantsku a Flandrech, na které se sjížděli účastníci nejen z těchto knížectví, ale i ze vzdálenějších krajů Francie a z Anglie. Rytířské slavnosti zde byly příležitostí pro navazování a udržování osobních vztahů, jež nezanedbatelně korelovaly se vztahy dynastickými a politickými. Když jsou tyto vztahy pevné a stabilní, může být turnaj i prostředkem sdílení relativně soukromé radosti z narození následníka nebo ze zotavení manželky po porodu s poměrně širokým společenským kolektivem.

¹²² F. QUICKE, *Les Pays Bas*, s. 318, poznámka 91, podle registru účtů města Brugg; *Extrait de comptes relatifs au Hainaut antérieurs à l'avènement de Philippe le Bon*, Alexandre Pinchart (ed.), Mons 1884, s. 49; *Cartulaire*, t. V, s. 660; E. VAN DEN NESTE, *Tournois*, s. 254.

¹²³ *Brabantsche Yeesten. Les Gestes des ducs de Brabant*, t. II, Jan Frank Willems (ed.), Bruxelles 1843, s. 129, v. 6938–6941.

¹²⁴ Srovnej E. VAN DEN NESTE, *Tournois*, s. 125.

LUXEMBOURGS AND TOURNAMENTS

The present study attempts to reintegrate the tournaments – generally considered as cultural and social events – into their political context and restore their political importance. It consists of an overview of the tournaments taking place with the participation of the Luxembourg sovereigns, John the Blind, king of Bohemia, (1296–1346) and his sons, emperor Charles IV (1316–1378) and Wenceslas, duke of Luxembourg and Brabant (1337–1383).

Only a few tournaments were organized by John the Blind in the Kingdom of Bohemia, although this king and count of Luxembourg was famous for his art of jousts. Not only was he jousting for pleasure, but also the tournaments were excellent opportunities to establish and confirm relations to his feudatory and allies in Western Europe – the king was showing his generosity in order to gain vassals. Also, his participation at the tournaments in France as well as the tournament given by John himself in Cambrai were an expression of his adhesion to the French policy and a clear political demonstration of the alliance between France and the emperor Henry VII's children. The tournaments can also serve crusade purposes, especially to proclaim it and to get participants.

His son Charles's attitude to the tournaments was influenced by his chevaleresque education and the example of his father, usually described by the French-writing chroniclers as a perfect knight. Nevertheless, when he became the king of Romans and emperor, Charles changed his approach. The image of the perfect knight and the organization of the tournaments ceased to be the essential part of his image and rule, being replaced by the emperor's majesty, tradition and sacraments. Although the tournaments were overshadowed by these imperial values and the chroniclers centered their attention on the great and extraordinary events of Charles's reign and not on common tournaments, the jousts didn't probably cease to be an important segment of the feasts of the Emperor's court. The question must be asked, whether the tournaments accompanied the most important events like e.g. the imperial diets (1356), the Emperor's stay in the Kingdom of Arles (1365) and his visit in Paris (1378).

John's other son, Wenceslas, duke of Luxembourg and Brabant, was very famous for organizing tournaments in his time. Just like his father and step-brother, Wenceslas organized feasts and tournaments to attract the feudatory, gather the court, and indulge his subjects in diversions. Almost every year, feasts and tournaments took place in Brussels in the week between Quinquagesima and Quadragesima, the first Sunday of Lent, but the dukes of Brabant also organized tournaments to welcome their guests and to invite the neighbouring princes, specially the dukes of Bavaria – regents ruling the counties of Hainaut and Holland. The historians of Belgium

refer to an exceptionally cordial atmosphere between the princes in this region since 1370s. This was mostly due to the matrimonial alliances contracted between their dynasties (1369, 1370) as well as to the identification of their common interests against the troubled cities. The mutual visits of the princes at feasts and tournaments were important occasions to confirm their dynastic and political relations, cement their friendship and discuss the common subjects.

The importance of feasts and tournaments as a standard policy tool should not be neglected, because the realization of a great number of ambitious plans could not get along without them.

HUDEBNÍ KULTURA VÝZNAMNÝCH EVROPSKÝCH DVORŮ A JEJÍ RECEPCE V ČESKÝCH PRAMENECH 2. POLOVINY 15. STOLETÍ

Lenka MRÁČKOVÁ

V průběhu 15. století přijímají nejrůznější oblasti tzv. „latinské“ Evropy nový hudební styl, který krystalizuje v období kolem roku 1430 v okruhu hudebníků svázaných s burgundským dvorem, a který je označován jako franko–vlámská nebo nizozemská polyfonie. Odhlédneme-li od skladeb světských, skladby komponované v novém stylu se nejvíce uplatňují při liturgickém provozu v kaplích, a to jak v katedrálách nebo významnějších kostelech, tak v prostředí panovnických a šlechtických dvorů.

Nedílnou a často velmi nákladnou součástí dvorů se v 15. století staly profesionální hudební soubory zvané kapely, jejichž hlavní činnost spočívala právě v zajišťování hudební složky liturgického provozu ve dvorské kapli. Kapelu zpravidla tvořila skupinka zpěváků a varhaník, přičemž se někteří z nich zároveň uplatňovali i jako skladatelé, tj. tvůrci nového repertoáru. Zásadní úlohu v procesu konstitování a šíření nizozemské polyfonie sehrály školy působící při katedrálách nebo významnějších kostelech, které vychovávaly budoucí duchovní a zároveň i profesionální zpěváky. Obzvláště zpěváci pocházející z oblastí tehdejšího Nizozemí byli po celé 15. století, a ještě i v průběhu století následujícího považováni za nejlepší v Evropě a patřili k chloubě hudebních souborů působících na předních evropských dvorech (např. na dvoře burgundských vévodů, francouzských králů nebo významných italských šlechticů).¹

Dosavadní výzkum hudební kultury českých zemí 2. poloviny 15. století, který vychází především z kritického hodnocení dochovaných pramenů hudební povahy, se problematice pěstování hudby v dvorském prostředí prakticky nevěnoval.

---

¹ K současným konceptům například Reinhard STROHM, *The Rise of European Music of European Music 1380–1500*, Cambridge 1993; Allan ATLAS, *Renaissance Music: Music in Western Europe 1400–1600*, New York 1998; Leeman PERKINS, *Music in the Age of the Renaissance*, New York–London 1999.

Syntetizující práce Jana Kouby a Reinharda Strohma tento fenomén sice zmiňují, předkládané hypotézy je však nutno posuzovat s velkou mírou opatrnosti.² Hudební prameny, které by dokládaly existenci a činnost dvorských kapel nejsou totiž známy a výzkum založený na materiálech jiného druhu dosud nebyl realizován. Úvahy o profesionálním hudebním provozu na dvorech Jiřího z Poděbrad a Vladislava Jagellonského, tj. o působení stálých kapel, jejich repertoáru a případném vlivu na hudební kulturu českých zemí, by prozatím bylo lépe odložit a vyhnout se tak zbytečným spekulacím.³ České hudební prameny, které pocházejí ze 2. poloviny 15. století a obsahují tehdy moderní franko–vlámskou polyfonii, jsou spojovány s městským prostředím (Praha, České Budějovice).⁴ Jak je z jejich rozsáhlého a velmi pestrého repertoáru zřejmé, v českých zemích byla dobře známa a místními hudebníky též reflektována tvorba předních skladatelských osobností své doby, jejichž působištěm byly často významné evropské dvory. V některých případech vystupují domácí prameny dokonce jako unikátní zdroje informací o tvorbě skladatelů, jejichž identita i vazby ke konkrétním zahraničním institucím jsou sice známy, samotné skladby se ovšem na místech jejich působení nedochovaly.

Ve svém příspěvku se zaměřím na příklady dvou významných evropských dvorů – dvůr císaře Friedricha III. a dvůr milánských vévodů, které představují důležité zdroje hudebního repertoáru reflektovaného v českých pramenech polyfonie 2. poloviny 15. století.

Kapelu císařského dvora tvořilo kolem roku 1460 devět hudebníků, přičemž osm z nich bylo franko–vlámského původu.⁵ Hudební repertoár této instituce (a po- tažmo i souborů působících na dalších habsburských dvorech) se do jisté míry dochoval v tzv. Tridentských kodexech (7 rukopisů z období mezi lety cca. 1430–1480), které dnes náležejí k nejdůležitějším a asi nejvíce studovaným evropským pramenům polyfonie.⁶ Obsah těchto pramenů tvoří pestrá směs vícehlasých skladeb

² Jan KOUBA, *Od husitství do Bílé hory*, in: *Hudba v českých dějinách*, Jaromír Černý (ed.), Praha 1989, s. 83–146; R. STROHM, *The Rise of European Music*, s. 512.

³ Ojedinelá zmínka v městských účtech z Řezna dokládá návštěvu zpěváků českého krále v roce 1481: „...des Kunigs von Behaym singern lxxxiiij dn...“. Otázkou ovšem zůstává, zda je míněn Vladislav Jagellonský nebo Matyáš Korvín, k tomu Raimund STERL, *Die Regensburger Stadtrechnungen des 15. Jahrhunderts als Quelle für fahrende und höfische Spielleute*, Studien zur Musikgeschichte der Stadt Regensburg I, Regensburg 1979, s. 288. Strohm uvedený údaj interpretuje jako skupinu sedmi zpěváků, R. STROHM, *The Rise of European Music*, s. 512.

⁴ *Kodex Strahov, Kodex Speciálník*, k tomu poznámky 8 a 14.

⁵ Obsazení kapely rekonstruoval Dr. Paweł Gancarczyk (Varšava), který seznámil odbornou veřejnost s výsledky svého výzkumu na mezinárodní muzikologické konferenci „*Medieval and Renaissance Music Conference*“ konané 6.–10. srpna 2007 ve Vídni.

⁶ Jedná se o sedm rukopisů z doby mezi lety cca. 1430 a 1480, které jsou dnes uloženy v tridentských muzeích, Trento, Museo Provincionale d'Arte, Castello del Buon Consiglio, rkp. 87–92 a Trento, Museo Diocesano, rkp. 93.

nejrůznějšího původu (např. franko–vlámské, anglické, lokální), které byly ve střední Evropě dobře známy, a jejichž výskyt v Tridentických kodexech poukazuje na těsné vazby tohoto regionu k předním evropským kulturním centrům.⁷ V českých zemích vznikly ve 2. polovině 15. století dva nám dnes známé prameny polyfonie. Starší z nich, tzv. *Kodex Strahov*, byl zkomponován mezi lety 1467 a 1470 pravděpodobně pro potřeby školy náležející ke kostelu sv. Mikuláše v Českých Budějovicích.⁸ Již od 60. let 20. století je tento rukopis považován za „příbuzného“ některých Tridentických kodexů, a to především díky velmi podobné struktuře pramenů a významnému počtu konkordancí, tj. shodných skladeb. Teprve nedávno se ovšem podařilo prokázat bezprostřední vazby českého pramene k císařskému dvoru.⁹

Zhruba 60 % hudebního repertoáru zapsaného v *Kodexu Strahov* je sice dochováno unikátně pouze v tomto prameni, v rukopisu nacházíme též tvorbu známých autorů své doby. Co se počtu skladeb týče, na prvním místě je třeba jmenovat vlámského hudebníka Johanna Tourouta. Kompozice tohoto autora jsou dochovány převážně v pramenech středoevropské proveniencí a působení jinak neznámého skladatele bylo tedy spojováno s tímto regionem. Teprve nedávno se ovšem podařilo nalézt dokumenty, které osvětlují jak identitu skladatele, tak jeho společenské postavení a vazby k císařskému dvoru.¹⁰ Vlámští hudebníci pocházející pravděpodobně z města Torhout se objevuje kolem roku 1460 na dvoře císaře Friedricha III., kde jako císařský *cantor et familiaris* zaujímá důležitou pozici. Touroutovy skladby se objevují ve středoevropských pramenech teprve kolem roku 1460, bylo by proto možné předpokládat, že jejich rozšíření úzce souvisí s autorovou přítomností v regionu. Není ovšem známo, kolik času Tourout ve dvorských službách strávil, neboť po roce 1467 jeho stopa z císařských dokumentů mizí.¹¹ V této době ovšem začíná kompilace *Kodexu Strahov*, kde nacházíme nejvíce skladeb z celého díla, které dnes připisujeme Johannesu Touroutovi.¹² Přestože identita písařů *Kodexu Strahov* není dosud známá, obsah tohoto pramene poukazuje na skutečnost, že se jednalo o vzdělané osoby s přímými či nepřímými vazbami k hudebníkům císařského dvora. Díky

⁷ K Tridentickým kodexům nejnověji *I codici Musicali Trentini. Nuove scoperte e nuovi orientamenti della ricerca. Atti del convegno internazionale Trento, Castello del Buonconsiglio, 24 Settembre 1994*, Peter Wright (ed.), Trento 1996.

⁸ Praha, Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, rkp. D.G.IV.47.

⁹ Robert SNOW, *The Manuscript Strahov D.G.IV.47*, disertační práce, University of Illinois 1968; Paweł GANCARCZYK, *Musica scripto. Kodeksy menzuralne II połowy XV wieku na wschodzie Europy Łacińskiej*, Warszawa 2001, s. 187–194.

¹⁰ Paweł GANCARCZYK, *Związki kodeksu Strahov z Austrią i dworem cesarza Fryderyka III*, *Muzyka* 49/2, 2004, s. 79–88.

¹¹ Srovnej poznámku 5.

¹² K dataci *Kodexu Strahov* (1467–1470) P. GANCARCZYK, *Musica scripto. Kodeksy menzuralne II połowy XV wieku*, s. 52–58.

tomu mohly získat nejen skladby Johanna Tourouta, ale s velkou pravděpodobností též hudbu zkomponovanou jinými význačnými autory té doby, kteří ovšem působili v jiných evropských centrech (např. člen papežské kapely Johannes Pullois, Johannes Cornago působící ve službách aragonských králů v Neapoli nebo anglický skladatel Walter Frye).¹³ Každopádně tedy můžeme konstatovat, že císařský dvůr (případně i další habsburské dvory) sehrál klíčovou roli v procesu šíření franko–vlámské polyfonie do českých zemí.

Druhý zmiňovaný český pramen, tzv. *Kodex Speciálník*,¹⁴ představuje rukopis nové generace kompilovaný mezi lety 1485 a 1500 pravděpodobně pro potřeby pražských utrakvistů.¹⁵ Co se týče struktury a obsahu tohoto rukopisu, můžeme jej přiřadit ke skupině soudobých pramenů pocházejících ze Saska, Slezska a Bavorska, které jsou známy pod označením malé folianty.¹⁶ Na rozdíl od nich nezaznamenává *Kodex Speciálník* pouze nejnovější tvorbu (tj. skladby zkomponované v 70.–90. letech 15. století), ale konzervuje též starší repertoár mj. okruh skladeb provozovaných v 60. letech 15. století na císařském dvoře, tj. repertoár analogický a částečně identický s *Kodexem Strahov*. Potřeba zapsat si v polovině 80. let skladby, které už v soudobých pramenech nenacházíme, svědčí, společně s přepracováním textové nebo i hudební složky, o stálé oblibě staršího repertoáru v českých zemích. Vedle něho ovšem vystupuje tvorba nejmladší skladatelské generace působící v době vzniku pramene.

V nejstarší části *Kodexu Speciálník* jsou rukou hlavního písaře A zapsány části polyfonních mešních cyklů, jejichž autoři Gaspar van Weerbeke a Colinnet de Lannoy působili v 70. letech 15. století v Miláně jako členové vévodské kapely.¹⁷ Jak ukázal nedávný výzkum, v této vrstvě pramene jsou dochovány i další skladby, které s velkou pravděpodobností souvisejí s činností uvedeného tělesa. Pod atribucí „Allexandr“ se nejspíše skrývá hudebník jménem Allexander de Alemania doložený v Miláně v 1. polovině 70. let, atribucemi „Yacten“ a „Elezanger“ jsou potom označeni zpěváci vévodské kapely Iacotinus Ruenport a Eligius Cokere (v Miláně dolo-

¹³ K aktuálním informacím o těchto skladatelích *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, London 2001, nebo *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, Ludwig Fischer (ed.), Sachteil 1–9. Personenteil 1, Kassel 1994.

¹⁴ Hradec Králové, Muzeum východních Čech, rkp. II A 7.

¹⁵ Lenka MRÁČKOVÁ, *Kodex Speciálník. Eine kleine Folio-Handschrift böhmischer Provenienz*, *Hudební věda* 39/2–3, 2002, s. 163–184.

¹⁶ L. MRÁČKOVÁ, *Kodex Speciálník*, s. 180–182.

¹⁷ K hudební kultuře milánského dvora nověji Lora MERKLEY – Paul MERKLEY, *Music and Patronage in the Sforza Court*, Turnhout 1999.

žení v letech 1473–1480 a 1474–1482).¹⁸ Celá skupina těchto skladeb zapsaná v nejstarší vrstvě *Speciálníku* shodnou rukou se tedy s velkou pravděpodobností váže k hudební kultuře milánského dvora a poukazuje na těsné vazby mezi střední Evropou a tímto severoitalským centrem. Jedná-li se navíc o skladby unikátně dochované pouze v českém rukopise, můžeme konstatovat, že nejstarší část *Speciálníku* představuje jedinečný pramen, který reflektuje mj. dosud neznámou tvorbu hudebníků působících v 70. letech ve vévodské kapele v Miláně. O tom, jakou konkrétní podobu kontakty mezi pražskými utrakvisty a milánským dvorem mohly mít, lze v současné době pouze spekulovat. Je však zřejmé, že domácí prostředí bylo otevřené a připravené na aktuální podněty přicházející z předních hudebních center své doby, které nejen pasivně přejímá, ale v tvorbě lokálního původu též aktivně reflektuje.

Závěr

Výzkum hudební kultury českých zemí 2. poloviny 15. století, který se opírá především o prameny polyfonie, nepřinesl dosud žádná nová zjištění týkající se pěstování hudby na českých dvorech, především tedy na dvorech králů Jiřího z Poděbrad a Vladislava Jagellonského. Na druhou stranu je zcela evidentní, že do měšťanského prostředí pronikaly velmi intenzívně podněty ze zahraničních dvorů v takové podobě, která ani nepředpokládá nutnost jejich zprostředkování domácím panovnickým dvorem. Můžeme si proto položit otázku, jaké vůbec bylo postavení českého panovníka a jeho dvora ve 2. polovině 15. století, zda je možno situaci pohusitských Čech srovnávat s jinými oblastmi „latinské“ Evropy, nebo zda je zcela nezbytné uvažovat o specifičnosti kulturního vývoje našich zemích. Kvalifikovanou odpověď na tuto otázku zatím bohužel neznám, její hledání ovšem ráda přenechám povolanejším kolegům–historikům.

---

¹⁸ Lenka MRÁČKOVÁ, *Patrem Yacten – Sanctus Elezanger. A Fragment of an Unknown Mass Ordinary from Codex Speciálník and its Milanese Context*, *Hudební věda* 43/2, 2006, s. 147–164.

ZUR MUSIKALISCHEN KULTUR DER FÜHRENDEN EUROPÄISCHEN HÖFE UND IHRER REZEPTION IN DEN BÖHMISCHEN QUELLEN DER 2. HÄLFTE DES 15. JAHRHUNDERTS

In der Musikkultur des „lateinischen Europas“ des 15. Jahrhunderts waren Musiker niederländischer Herkunft dominant. Die galten als die besten in Europa und gehörten zur Zier der musikalischen Ensembles an führenden europäischen Höfen. Die Musikkultur auf den Höfen der böhmischen Könige in der 2. Hälfte des 15. Jahrhunderts stellt aufgrund der Quellenlage ein bisher unbekanntes und unerforschtes Feld dar. Die erhaltenen böhmischen Quellen der niederländischen Polyphonie (*Kodex von Strahov*, *Kodex Speciálník*) stammen aus dem Umfeld der städtischen Gesellschaft (Schulen, Bruderschaften), ihr Repertoire enthält aber viele Kompositionen, die ursprünglich zum Gebrauch unterschiedlicher europäischer Höfe verfasst wurden. *Kodex Strahov* (c. 1467–1470) überliefert eine bedeutsame Anzahl musikalischer Kompositionen, die von dem Hof des Kaisers Friedrich III. (vor allem die Kompositionen Johannes Tourouts) stammen. Der jüngere *Kodex Speciálník* (c. 1485–1500) wird zu einer Quelle, die sonst unbekannte Musik aus dem Mailänder Hof konserviert. Es ist wahrscheinlich, dass die Rezeption höfischer musikalischer Kultur in böhmischen Städten aufgrund der Kontakte böhmischer Intellektueller mit ausländischen Höfen realisiert wurde. Die Beteiligung der böhmischen königlichen Höfe an diesem Prozess bleibt dagegen bisher unbekannt.

ODRAZ DVORSKÉHO PROSTŘEDÍ V KLÁŠTEŘE BENEDIKTINEK U SV. JIŘÍ NA PRAŽSKÉM HRADĚ VE 13.–14. STOLETÍ

Renáta MODRÁKOVÁ

Vztahy středověkých klášterů ke strukturám panovnické moci jsou jedním ze sledovaných témat současné západoevropské vědy a jedním z častých příspěvků různorodých odborných setkání.¹ Čím dál více se ukazuje, že za současného stavu nelze vynést společné a konečné rezultáty. V rámci studia monasticismu jsou rozdíly patrné nejen v přístupech k různým geografickým oblastem nebo mezi různými řády, ale v podstatě i mezi jednotlivými klášterními institucemi téhož řádu a v téže geografické oblasti.

Jak již bylo mnohokrát zdůrazněno při jiných příležitostech, pro české prostředí je situace zkomplikována velmi neuspokojivým stavem znalostí o dějinách významných klášterů a řádových domů na území českých zemí. Sledovaný klášter benediktinek u sv. Jiří na Pražském hradě² i dříve patřil mezi sledovanější a známější

---

¹ Z celé řady specializovaných sborníků a monografií bych ráda zdůraznila katalog rozsáhlé výstavy *Krone und Schleier*, doprovázený zajímavými a inspirujícími komentáři k různým otázkám, spojenými s problematikou ženských klášterů v evropském prostoru: *Krone und Schleier, Kunst aus mittelalterlichen Frauenklöstern*, München 2005.

² K dějinám kláštera výběrově: Johann Florian HAMMERSCHMIDT, *Historia in qua prieva fundatio Et Institutio Regiorum Ac Antiquissimorum Monasterium Sancti Georgii In Castro Pragensi, sancti Spiritus Vulgo ad Misericordias Dei In antiqua Urbe pragensi Ordinis Sancti patri Benedicti Sancti–Monialium, Cum omnibus Pontificiis quam Caesaro–Regiis et Ducalibus Privilegiis, Exemptionibus, Immunitatibus, Concessionibus, per distinctos Paragraphos recensentur*, Praga 1715; RAYMUND von der heiligen Elizabeth, *Der hohen Geistlichkeit in Böhmen unbewegte Grundlage: das achthundertjährige Geschichte der Klosterstift St. Georgen... I*, Prag 1782; Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy V*, Praha 1905², s. 277–282; Oskar ŠVEC, *Pamětní kniha kostela svatého Jiří na hradě Pražském*, Praha 1939; Milada ŠOLTYSOVÁ, *Problémy listin kláštera sv. Jiří v době přemyslovské*, Folia diplomatica 14, Brno 1966; Anežka MERHAUTOVÁ, *Bazilika svatého Jiří na Pražském hradě*, Praha 1966; Ivan BORKOVSKÝ, *Svatojiřská bazilika a klášter na Pražském hradě*, Praha 1975; Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Kalendáře rukopisů kláštera sv. Jiří*, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 2, Z pomocných věd historických 8,

kláštery. Přesto si v rámci tohoto příspěvku mohu dovolit jen krátký náhled. Důvod je bohužel zjevný prakticky na první pohled. S poměrně jednoduchou otázkou, jaký byl vztah svatojiřského kláštera ke vládnoucímu dvoru, se v konečném efektu pojí celý řetězec rozsáhlých a komplikovaných otázek, které narážejí na snížené znalosti o obou institucích a značně omezenou možnost komparace s jinými klášterními institucemi tohoto typu. Vztah svatojiřského kláštera a panovnického dvora ve sledovaném období, tj. s důrazem na období 13. století, celého 14. století a následně do vypuknutí husitských bouří, nejlépe vystihuje slovo bipolarnost. Všechny společné vztahy a styky i jakýsi pomyslný společný okruh osobností, jsou poznamenány vzájemným principem přitahování a odpuzování. Za tímto obzorem se dále vine linie podřízenosti a suverenity, pýchy a pokory, nutnosti potřeby a samostatnosti. Přesto všechno lze říci, že svatojiřský klášter byl jedním z důstojných míst, která v sobě zrcadlila vyspělé dvorské prostředí, jeho kulturní ovzduší i vědomí luxusu a bohatství. Ačkoli se v tomto prostředí jedná o řeholní dům, jakoby do něj sestoupil (nebo spíše vstoupil) dvorský duch. Zjednodušeně řečeno, vše napovídá tomu, že tento klášter měl v konečné instanci umožnit alternativní způsob života pro ženy a dívky z předních českých rodin, které z různých důvodů nebyly a nemohly být provdány. Alternativní způsob, vykoupený sice společným životem a povinností modliteb v řeholní komunitě podle pravidel sv. Benedikta, ale na druhou stranu zaručující život v luxusu a přepychu ve shodě s tím, jak byly zvyklé řádové sestry ze svého původního rodinného prostředí.³

Prvotní vazby svatojiřského kláštera k okruhu panovníka a jeho družiny se vytvořily již v druhé polovině 10. století, tj. v době bezprostředně předcházející a následující založení kláštera.⁴ Již v této fázi se objevují příznačné znaky, které budou

---

Praha 1988, s. 35–79; Václav PLOCEK, *Svatojiřské skriptorium*, Documenta Pragensia 10/1, 1990, s. 23–29; Anežka MERHAUTOVÁ – Karel STEJSKAL, *St. Georgs – Stift auf der Prager Burg*, Praha 1991; Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Svatojiřské kalendáře doby abatyše Kunhuty*, AUC – Philologica et Historica 2, Z pomocných věd historických 9, Praha 1991, s. 61–81; Renáta SÁDLOVÁ [MODRÁKOVÁ], *Svatojiřský klášter ve světle jeho nekrologických přípisů*, Nepublikovaná diplomová práce Katedry PVH a archivního studia FF UK, Praha 2004; Renáta MODRÁKOVÁ, *Úřad abatyše kláštera benediktinek u sv. Jiří na Pražském hradě v období 13.–14. století*, in: *Sacri canones servandi sunt*, Pavel Krafl (ed.), Praha, 2008, s. 580–588; TÁŽ, *Písemnosti abatyší kláštera sv. Jiří na Pražském hradě ve 13.–14. století*, in: *Pragmatické písemnosti v kontextu správním a právním*, Zdeněk Hojda – Hana Pátková (edd.), (v tisku).

³ *Regula Benedicti. Die Benediktusregel*, Beuron 1996²; *Regula Benedicti. Řehole Benediktova*, Vojtěch Engelhart – Alžběta Francová – Aleš Vandrovec (edd.), Praha 1998.

⁴ K založení svatojiřského kláštera blíže Marie BLÁHOVÁ – Jan FROLÍK – Nad' a PROFANTOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české I*, Praha 1999, s. 267, 301, 342; Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I/1. Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha*, Praha, 1912, s. 447, 451; Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy I*, Praha 1892², s. 9, 18–19, 90–91; Dušan TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců*, Praha 1998, hlavně s. 437 aj.

sledovatelné po celé vymezené období. Prvním z nich zůstává samotná pozice svatojiřského kláštera jako vůbec nejstarší založení českých zemí a českých panovníků. Fundace byla od samého počátku vedena z vůle a strany panovnické přemyslovské knížecí rodiny. Zároveň byla řízena ve shodě s politikou knížete Boleslava I. Od samého počátku byl klášter úzce propojen s vládnoucí rodinou, analogicky k situaci časově shodně zakládaným klášterům po celé Evropě. Ostatně tento stav není ničím neobvyklým, je znám ze situace celé řady ženských klášterních institucí, hlavně ve Francii a německých zemích (z mnohých např. Quedlinburg,⁵ Fontevrault,⁶ Gandersheim⁷).

Dalším významným prvkem je sama osobnost dcery knížete Boleslava I. a první svatojiřské abatyše Mlady (řádovým jménem Marie).⁸ Její role a vliv na založení pražského biskupství nebyly prozatím důkladněji zhodnoceny. Ostatně osobnost Mlady v evropském raně středověkém období není ničím neobvyklým. Pandantně lze u většiny středověkých vládnoucích rodů nalézt manželky, vdovy, dcery, které obrátily své úsilí pro službu církvi a v tomto směru se také plně realizovaly.⁹ V době, kdy aktivní vládnutí (tj. život a vláda ze sedla v čele vojenské družiny) z role zbožných zakladatelů fakticky vyřazovalo mužské potomky, poklidné prostředí dvora umožňovalo zakladatelskou činnost především představitelkám rodů. Navíc tyto významné ženské osobnosti mnohdy dosahovaly více než pouhého formálního vzdělání (předpokládané vzdělání Mlady, nabyté možná v některém z řezenských klášterů). Nově zakládané ženské klášterní fundace se stávaly luxusními středisky, v kterých byla mimo jiné rozvíjena určitá míra vzdělanosti v souladu s tím, jak ji zprostředkovávaly osobnosti zakladatelek. Abatyše nebo převorky a další významné členky těchto nově vzniklých konventů byly poté rekrutovány zejména z užšího i širšího okruhu zakladatelské rodiny.

⁵ Stručně Karlheinz BLASCHKE, *Quedlinburg*, in: *Lexikon des Mittelalters VII*, München 1995, s. 359–360.

⁶ Obecně Jean–Marc BIENVENU, *Fontevrault*, in: *LexMa IV*, München 1989, s. 627–629.

⁷ Obecně Friedrich Bernward FAHLBUSCH, *Gandersheim. Kanonissenstift*, in: *LexMa IV*, s. 1102–1104.

⁸ Alžběta BIRNBAUMOVÁ, *Dobrava a Mlada*, in: *Královny, kněžny a velké ženy české*, Karel Stloukal (ed.), Praha 1940, s. 55–62; Běla DLOUHÁ, *Ctihodná Mlada Přemyslovna*, Praha, 1934; Václav Š. KRONUS, *Blahoslavená Mlada Přemyslovna*, Praha 1934; Václav RYNEŠ, *Mlada Přemyslovna*, Praha 1944; Rudolf TUREK, *Ctihodná Mlada – Marie*, in: *Bohemia Sancta. Životopisy českých světců a přátel božích*, Jaroslav Kadlec (ed.), Praha 1989, s. 78–84.

⁹ Blíže například *Krone und Schleier*, s. 66–67.

Dalším významným určujícím faktorem je samotná poloha kláštera v srdci Pražského hradu.¹⁰ Prvotní záměr nejspíše byl zajistit svatojiřskému klášteru a členkám konventu co nejlepší formu ochrany. V pozdějších dobách se toto těsné sousedství mnohdy ukázalo být spíše na škodu. Přeci jen těsné sousedství centra vlády panovníka blíže poutalo svatojiřský konvent k jeho vůli a představám. Na druhou stranu vědomí slavného a významného „sousedství“ podporovalo pocit výjimečnosti, který významnou měrou formuje pozice svatojiřského kláštera ve středověkých Čechách.

Posledním z celé řady momentů, u kterých je třeba se minimálně zastavit, je prvotní posláni kláštera (kromě pozic benediktinského řádu) jako raného pohřebiště knížecího přemyslovského rodu. Tento fakt je znám z vyprávění celé řady kronikářů (Kosmas, Kanovník vyšehradský aj.)¹¹ i z archeologických výzkumů (především I. Borkovského ze sedmdesátých let minulého století).¹² Prozatím zde byly prokázány pohřby jen některých Přemyslovců,¹³ ve skutečnosti tento počet mohl být mnohem vyšší. Spojení svatojiřského kláštera a nejstarší světice českých zemí sv. Ludmily představuje složitý konglomerát otázek, kterému se v tomto příspěvku nemohu věno-

¹⁰ Z mnohé literatury například: *Dějiny českého výtvarného umění I/1*, Praha 1984, s. 47, 63–64; *Encyklopedie českých klášterů*, Pavel Vlček – Petr Sommer – Dušan Foltýn (edd.), Praha 1998, s. 438–442.

¹¹ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum rerum Germanicarum, Nova Series II, Bertold Bretholz (ed.), Berlin 1923, I/14, s. 103–105, II/29, s. 123–125; *Kanovník vyšehradský*, Fontes rerum Bohemicarum II, Josef Emler (ed.), Praha 1874, s. 206, 236–237; *Kronika Františka Pražského*, FRB, Series nova, t. I, Jana Zachová (ed.), Praha 1997, s. 13–14; *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila I*, Jiří Daňhelka – Karel Hádek – Bohuslav Havránek – Naděžda Kvítková (edd.), Praha 1988, s. 65, s. 92–94; *Vypravování o zlých létech po smrti krále Přemysla Otakara II.*, FRB II, Josef Emler (ed.), Praha 1874, s. 367; *Zbraslavská kronika. Chronicon Aulae regiae*, František Heřmanský – Rudolf Mertlík (edd.), Praha 1976², I. kniha, s. 122–123, II. kniha, s. 332; Jaroslav LUDVÍKOVSKÝ, *Život a umučení svatého Václava a báby jeho svaté Ludmily*, in: Na úsvitu křesťanství. Z naší literární tvorby doby románské v století IX. – XIII., Václav Chaloupecký (ed.), Praha 1942, s. 108–110. Srovnej také František GRAUS, *Necrologium Bohemicum – Myrtyrologium Pragense a stopy nekosmovského pojetí českých dějin*, Československý časopis historický 15/6, 1967, s. 796, poznámka 45.

¹² I. BORKOVSKÝ, *Svatojiřská bazilika*, s. 22–42. Srovnej také Ivan BORKOVSKÝ, *Předběžná zpráva o hrobě Boleslava II.*, Památky archeologické 52, 1961; Viktor KOTRBA, *Tumba knížete Vratislava v bazilice sv. Jiří na Pražském hradě*, in: Sborník k sedmdesátinám Jana Květa, Praha 1965, s. 123–130; A. MERHAUTOVÁ, *Bazilika*, s. 31; Jiří SPĚVÁČEK, *Hrobka knížete Vratislava vydala své tajemství*, Dějiny a současnost II, 1969, č. 3, s. 20–22.

¹³ Vratislav I., Boleslav II., sv. Ludmila, možná Oldřich, Boleslav I. a jeho manželka Biagota(?), Adiva, manželka Boleslava II. (?), Jaromír, aj., D. TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců*, s. 450–470.

vat.¹⁴ Ale zpátky k situaci svatojiřského kláštera ve sledovaném časovém období. Tato etapa představuje svébytný časový úsek, během kterého došlo v klášteře k řadě změn, které formovaly vnitřní i vnější dění prezentované instituce. Uchopit tyto změny při relativně malém množství dochovaného materiálu, by se mohlo zdát být takřka nemožným. Při bližším náhledu na dochovaný písemný materiál je zjevné, že při jiném přístupu k základním pramenům, než jsou ty obvyklé, je možné vyčíst a nalézt více odpovědí, než by se na první pohled zdálo. V tomto příspěvku bych se ráda zaměřila na tři druhy písemných materiálů. Prvním z nich budou drobné nekrologické poznámky dochované v některých svatojiřských rukopisech,¹⁵ dalším písemné relikty svatojiřské knihovny a skriptoria (tj. okruh svatojiřských rukopisů z drtivé většiny dnes uchovávaných v Oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny ČR)¹⁶ a do třetice okruh dochovaných listin se vztahem ke klášteře (z valné většiny dnes uchovávaných v Národním archivu ČR).¹⁷

Na základě studia nekrologických přípisů se mi podařilo vymezit několik skupin osob, které v různé míře formovaly dění okolo i uvnitř kláštera. Ještě než se blíže zastavím u okruhu osob, které odkazují přímo k pražskému dvoru, ráda bych se zaměřila na zvláštnosti svatojiřského kláštera v prvních dvaceti letech 14. století. Nejspíše v roce 1302 byla po abdikaci předcházející abatyše Žofie (prozatím z blíže neznámého rodu nejspíše českého původu) postavena do čela svatojiřské komunity Kunhuta, sestra českého krále Václava II.¹⁸ Kunhuta byla bez pochyby jedním z nej-

¹⁴ Vedle celé řady prací o sv. Ludmile například: Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Úcta sv. Ludmily mezi 12. a 14. stoletím a její formování v klášteře sv. Jiří na Pražském hradě*, in: Nomine Liudmilam. Sborník prací k počtě sv. Ludmily, Renata Špačková – Petr Meduna (edd.), Praha 2006, s. 41–53.

¹⁵ Jmenovitě rukopisy Národní knihovna ČR VI.E.13, VI.G.16b, XII.A.22, XII.D.9, XII.E.1, XII.F.5, XII.G.20a, XIII.B.9, XIII.C.1a, XIII.C.5, XIII.E.1, XIII.E.14a, XIII.E.14d, XIII.E.14e, XIII.E.14f, XIV.F.12, XXIII.D.145, Národní muzeum ČR XVI.A.18.

¹⁶ Rámcově Ondřej BASTL, *Knihy a listiny zrušeného svatojiřského kláštera*, DP 23, 2004, s. 187–223; Karel BERÁNEK, *Soupis archivních rukopisů a jiných archiválií v Universitní a Strahovské knihovně v Praze*, Sborník archivních prací 21, 1971, s. 185–234; Walther DOLCH, *Katalog der deutschen Handschriften der k. k. öff. und Universitätsbibliothek zu Prag. I. Die Handschriften bis etwa z. J. 1550*, Prag 1909, s.102; Josef TRUHLÁŘ, *Catalogus codicum manu scriptorum latinorum I–II*, Praha 1905; TÝŽ, *Katalog českých rukopisů c. k. veřejné a universitní knihovny pražské*, Praha 1906; Emma URBÁNKOVÁ, *Rukopisy a vzácné tisky pražské Universitní knihovny*, Praha 1957.

¹⁷ Národní archiv ČR v Praze, *Archivy českých klášterů zrušených za Josefa II.*, OSB Benediktinky sv. Jiří–Praha (Hradčany).

¹⁸ *Johannis de Marignola Chronicon*, FRB III, Josef Jireček (ed.), Praha 1878, s. 573; *Kronika Beneše Krabice z Wetmile*, FRB IV, Josef Emler (ed.), Praha 1884, s. 477; *Kronika Františka Pražského*, s. 13–14; *Zbraslavská kronika*, s. 332; *Přibika z Radenína řečeného Pulkavy kronika česká*, FRB V, Josef Emler – Jan Gebauer (edd.), Praha 1893, I. kniha, s. 181, II. kniha, s. 202; Oswald BALZER, *Genealogia Piastów*, Kraków 1895, s. 421–423; J. F. HAMMERSCHMIDT,

silnějších pojítek svatojiřského kláštera vůči dvoru především Václava II. Několik let strávených u klarisek v klášteře sv. Anežky ji pevně připoutalo také k tomuto významnému středověkému klášteru Prahy.¹⁹ Kunhuta si s sebou do svatojiřského kláštera přinesla nejen vědomí a hrdost přemyslovského původu, ale také módní a kulturní vlivy rozvinutého dvora Václava II. Spolu s její osobností dopadl odlesk Václavova dvora i do ztichlých svatojiřských konventních místností. Přitom na druhou stranu podpořil a zdůraznil povědomí výjimečnosti, luxusu a bohatství, které bylo ve svatojiřském klášteře pěstováno již od jeho počátku. S největší pravděpodobností Kunhuta ve svatojiřském prostoru sama udržovala jakousi formu dvora, jehož přesné složení se mi prozatím nepodařilo specifikovat (minimálně je znám písař a kaplan svatojiřských abatyší).²⁰ Je nutné zdůraznit, že Kunhuta pěstovala jistou dvoj-
kolejnost, danou ve svém základu především jejím původem a postavením. Na jedné straně vystupovala jako Přemyslovna s častým kontaktem vůči dvoru, na druhé straně se prezentovala jako svatojiřská abatyše. Nejlépe tento fakt odráží její samotná titulatura, která se objevuje ve většině písemností s touto osobností spojených.²¹

Dále se tento odraz plně projevuje v produkci rukopisů spojených s Kunhutinou osobností. První okruh jejich zájmů odráží rukopisy určené pro její osobní potřebu – především tzv. *Pasionál abatyše Kunhuty*²² (obr. č. 1), soukromé mod-

Historia, s. 14, 91, 173; Jiří KETTNER, *Dějiny pražské arcidiecéze v datech*, Praha, 1993, s. 50; Gia TOUSSAINT, *Das Passional der Kunigunde von Böhmen*, Paderborn 2003; Ema URBÁNKOVÁ – Karel STEJSKAL, *Pasionál Přemyslovny Kunhuty*, Praha 1975 (hlavně v obecném úvodu); Josef ŽEMLIČKA, *Století posledních Přemyslovců*, Praha 1998², s. 161, 177, 196, 198, 239, 369.

¹⁹ Výběrově: Helena SOUKUPOVÁ, *Anežský klášter v Praze*, Praha 1989; *Encyklopedie českých klášterů*, s. 508–515.

²⁰ V. V. TOMEK, *Dějepis V*, s. 278 aj.

²¹ „*Chunegundis, abbatissa monasterii s. Georgii in castro Pragensi et domini Othakari, regis Boemiae filia*“, in: NA AZK č. 219, nebo v rukopisech NK ČR XII.D.9 a XII.D.12: „...*domina abbatissa de sancto Georgio Cunegundis filia Ottacari regis boemie*“.

²² Výběrově: *Monumenta palaeographica. Denkmäler der Schreibkunst des Mittelalters*, III. Serie, II., Anton Chroust (ed.), Leipzig 1935, III. Reihe, XVI. Lf., Taf. 3; Dana MARTÍNKOVÁ, *Frater Colda ordinis praedicatorum De strenuo milite. De mansionibus celestibus*, Praha 1997; Blažena RYNEŠOVÁ, *Beneš kanovník svatojiřský a „Pasionál abatyše Kunhuty“*, *Časopis archivní školy* 3, 1926, s. 13–35; Augustin SCHERZER, *Der Prager Lektor Fr. Lektor und seine mystischen Traktate*, *Archivum fratrum Praedicatorum* 18, 1948, 337–396; Karel STEJSKAL, *Ikologický rozbor Pasionálu abatyše Kunhuty*, *Zprávy Jednoty klasických filologů* 4, 1962, s. 44; Karel STEJSKAL, *Kanovník Beneš a počátky gotického malířství v Čechách*, in: Pocta Dr. Emmě Urbánkové. Spolupracovníci a přátelé k 70. narozeninám, Pavel Rudolf Pokorný (ed.), Praha 1979, s. 349–364; Karel STEJSKAL, *Le chanoine Beneš, scribe et enlumineur du Passionnaire de l'abbese Cunegunde*, *Scriptorium* 23, 1969, s. 52–68; František TICHÝ, *Frater Colda O. P.*, *Časopis Národního muzea* 113, 1939, s. 81–88; Emma URBÁNKOVÁ, *Rukopisy a vzácné tisky pražské Universitní knihovny*, Praha 1957, č. 33, s. 17; Emma URBÁNKOVÁ – Karel STEJSKAL, *Pasionál Přemyslovny Kunhuty*, Praha 1975.

litby XII.D.12,²³ soukromý breviář XII.D.9,²⁴ aj.²⁵ Dva z nich (XII.D.9, VI.G.16b)²⁶ mají vlastní kalendář s nekrologickými a kalendářovými přípisky se vztahem k Václavovu dvoru a „aktuálním“ Přemyslovcům, pocházející z různých písarských rukou a z různých časových pásem. Kunhutiny rukopisy se projevují elegantním, ušlechtilým a nákladným způsobem provedení, mnohdy korespondujícím s moderními teologickými, iluminátorskými i písarskými jevy.

Do další skupiny je možné zahrnout sérii rukopisů vzniklých pro potřeby svatojiřského konventu a zároveň jeho jednotlivých členek, série jejich vlastnických poznámek, nekrologických a kalendářových přípisků s odkazy na příslušníky původních rodin majitelek, případných iluminací i skupinu přípisků od neumělých rukou, jejichž původ je možné směřovat do svatojiřského konventu. Při jejich studiu je třeba klást důraz na fakt osobní držby liturgických rukopisů (tedy hlavně breviářů a antifonářů) ze strany jednotlivých členek konventu. Je více než zjevné, že nekrologické zápisky odrážejí osobnosti a původní rodiny svých držitelek, mnohdy řady sester (a to všech v postupné držbě). Např. u rukopisu XIII.E.14f,²⁷ za jehož objednavatelku považují abatyši Žofii, předchůdkyni Přemyslovy Kunhuty. V tomto případě se nápadně často setkáváme s podobou jmen Beneš a Tobiáš. Je možné směřovat zde uvedené osoby směrem k rozvětveným rodinám Benešoviců a dále i do okruhu pražského biskupa Tobiáše. Přesné potvrzení stanovené hypotézy je v této fázi znalosti informací o jednotlivých osobnostech velice komplikované.

V příkrém rozporu s jistou „provinčností“ soukromých liturgických rukopisů stojí stranou dva rukopisy (XII.D.9, obr. č. 2; VI.G.16b; obr. č. 3), považované za soukromé vlastnictví abatyše Kunhuty.²⁸ Jmenování celé řady Přemyslovců, minu-

²³ Z. HLEDÍKOVÁ, *Kalendáře*, s. 53–54; R. SÁDLOVÁ, *Svatojiřský klášter*, s. 50–53, 104–106, 126; J. TRUHLÁŘ, *Catalogus II*, č. 2158, s. 189–190; E. URBÁNKOVÁ, *Rukopisy a vzácné tisky*, č. 35, s. 17.

²⁴ Z. HLEDÍKOVÁ, *Kalendáře*, s. 53–54; Z. HLEDÍKOVÁ, *Svatojiřské*, s. 81; Karel KONRÁD, *Dějiny posvátného zpěvu staročeského I*, Praha 1881, s. 81; Dobroslav OREL, *Hudební prvky svatováclavské*, Praha 1937, s. 322; R. SÁDLOVÁ, *Svatojiřský klášter*, s. 104; J. TRUHLÁŘ, *Catalogus II*, č. 2155, s. 189; E. URBÁNKOVÁ, *Rukopisy a vzácné tisky*, č. 35, s. 17.

²⁵ NK ČR VI.G.16b, VII.G.17d, XII.D.8a, XII.D.8b, XII.D.10, XII.D.11, XII.D.13, XIII.E.14c, XIV.D.13, XIV.E.10.

²⁶ R. SÁDLOVÁ, *Svatojiřský klášter*, s. 54–65, 107–108, 127–134; J. TRUHLÁŘ, *Catalogus I*, č. 1183, s. 472.

²⁷ K. BERÁNEK, *Soupis*, s. 207; Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Lector Vitus, Berhel a Aldík*, in: *Seminář a jeho hosté. Sborník prací k 60. narozeninám doc. Dr. Rostislava Nového*, Praha 1992, s. 45–52; Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Poznámka k svatojiřskému skriptoriu kolem roku 1300*, DP 10, 1990, s. 31–49; R. SÁDLOVÁ, *Svatojiřský klášter*, s. 39–46, 103–104, 124–125; J. TRUHLÁŘ, *Catalogus II*, č. 2338, s. 243; E. URBÁNKOVÁ, *Rukopisy a vzácné tisky*, č. 50, s. 19.

²⁸ Vedle výše uvedené literatury odkazují také na připravovanou práci autorky, *Svatojiřský klášter ve světle jeho nekrologických přípisků*, (v tisku).

lých i těch aktuálně zemřelých, ukazuje na hrdý Kunhutin odkaz vůči své „původní“ rodině.²⁹ Odkaz začínající již v dávné minulosti osobou Bořivoje, a pokračující přes tradičního Vratislava (tj. zakladatele svatojiřského kláštera) až po oba Přemysly a Václavy.³⁰ Mimoto zde vystupují další jména, s jejichž identifikací se objevil velký problém (viz Beatrix, možná Blažena, Anežka, dcera Přemysla Otakara II. aj.). Dále se objevuje odkaz k významným duchovním osobnostem uvedeného období (viz datum úmrtí pražského biskupa Tobiáše z Bechyně, nevlastního Kunhutina bratra Jana, probošta Vyšehradského, pratety Anežky, zakladatelky kláštera klarisek na Haštalu, atd.).³¹ Za minimálně drobnou zmínku stojí také zajímavá skladba kalendářů abatyše Kunhuty, které obsahují módní české, ale i „evropské“ svaté a odrážejí tak internacionální ovzduší dvora Václava II.³²

Svatojiřské rukopisy samy o sobě představují pozoruhodný celek, doprovázený řadou zajímavých prvků. Např. výjimečné vystoupení dominikána Koldy z Koldic,³³ majícího blízký vztah ke dvoru Václava II., a kanovníka Beneše,³⁴ jehož projev odkazuje k západoevropskému vzdělání, zcela vybočuje z klášterních tendencí. Na druhé straně elegantní projev v písemné podobě, projevující se hned u několika písarů tzv. svatojiřského scriptoria, vesměs rekrutovaných z okruhu nově vzniklých svatojiřských kanovníků,³⁵ jemné linie perokresebné výzdoby, která se stala typickou pro

²⁹ Z. HLEDÍKOVÁ, *Kalendáře*, s. 35–79; TÁŽ, *Svatojiřské*, s. 61–81; R. SÁDLOVÁ, *Svatojiřský klášter*, s. 33–96.

³⁰ M. BLÁHOVÁ – J. FROLÍK – N. PROFANTOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české I*, s. 266–270; V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/1*, s. 447, 449–453; D. TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců*, s. 109, 176–177, 194–196, 200, 205, 258, 364, 406, 451–455, 468–469, 471 aj.

³¹ Výběrově Vratislav VANÍČEK, *Velké dějiny země Koruny české III*, Praha 2002, s. 408, 548.

³² Kromě svatých vyskytujících se i v dalších svatojiřských kalendářích se zde objevuje celá řada svatých nejen ze středoevropské oblasti, ale i z prostoru jižní a západní Evropy (například výběrově: z Polska sv. Stanislav, a ze Slezska sv. Hedvika, z Bavorska sv. Jindřich, sv. Wilibrord, z Durynska sv. Alžběta, z Uher sv. Emmerich a sv. Štěpán, z oblasti Bodamského jezera sv. Othmar, ze středního Porýní sv. Gereon, z oblasti Belgie a severní Francie sv. Arnulf a sv. Lambert, z britských ostrovů sv. Brigita a sv. Dunstan, z italských zemí sv. Vilém a mimo jiné dále atypický svátek obrácení svaté Máří Magdaleny nebo narození sv. Marie Egyptské aj. Srovnej Z. HLEDÍKOVÁ, *Svatojiřské*, s. 63.

³³ K osobnosti Koldy z Koldic blíže: Pavel SPUNAR (předmluva), s. IX–XVII, in: D. MAR-TÍNKOVÁ, *Frater Colda*; F. TICHÝ, *Frater*, s. 81–88. Srovnej také literaturu k rukopisu tzv. Pasionálu abatyše Kunhuty uvedenou v poznámkách 22, 34.

³⁴ B. RYNEŠOVÁ, *Beneš*, s. 13–35; K. STEJSKAL, *Kanovník Beneš*, s. 349–364, K. STEJSKAL, *Le chanoine Beneš*, s. 52–68. Srovnej také literaturu k rukopisu tzv. Pasionálu abatyše Kunhuty uvedenou v poznámkách 22, 33.

³⁵ Sbor svatojiřských kanovníků dosud nebyl podrobněji zkoumán. Ve zkratce je možné uvést a zdůraznit, že ke konstituování jejich sboru došlo s největší pravděpodobností již někdy na sklonku 13. století, tj. v období úřadování abatyše Žofie blíže neznámého původu. Je vysoce pravděpodobné, že jedním z jejich posláních byla mimo jiné také aktivní práce ve svatojiřském

celou první polovinu 14. století, a svým způsobem signifikantní přihlášení se k jazykově českému materiálu (např. skladba *Vítaj králu všemohúci* v rukopise VII.G.17d,³⁶ (obr. č. 4) ukazují k vyšší intelektuální úrovni svatojiřského kláštera. Mimochodem, návaznost svatojiřského kláštera na okruh pražského dvora je zjevná jak v druhé polovině 13. století, tj. v době možného úřadování abatyše Žofie, stejně tak i v následující éře abatyší následujících po Kunhutě.

Honosné titulatury svatojiřských abatyší se výrazně odráží v sérii listin, nejdříve jednotlivě a později od druhé poloviny 13. století kompaktně jdoucích.³⁷ Zdůrazňování vlastních pozic se objevuje také u abatyší nepřemyslovského původu. V průběhu 13. století abatyše nejčastěji sahaly při zhotovování listin do okruhu vyšehradské kapituly a ne do okruhu svatovítské kapituly. Radikálně se situace změnila ke konci 13. století, kdy se dlouholeté abatyši Žofii podařilo plně zrealizovat velkolepý projekt vzniku vlastní kapituly u sv. Jiří. Kanovníci po celou dobu svého fungování udržovali vztahy ke svatovítské kapitule a vzdáleně i ke dvoru. Písaři, spojení se svatojiřskými rukopisy i některými listinami, pocházeli v drtivé většině právě z okruhu kanovníků. Zároveň se projevila změna v produkci listin, které byly čím dál častěji zhotovovány v okruhu svatojiřského kláštera. Dikce listin prokazuje tradiční diplomatické formy užívané v okruhu pražského dvora i pražského biskupství.

Dále bych se krátce zastavila u ekonomického zázemí svatojiřského konventu i kanovníků. Již od své fundace byl klášter nadán rozsáhlým majetkem, později

scriptoriu, jehož založení i konstituování je vhodné pokládat do shodné časové vrstvy. Kanovníci se v neposlední řadě měli též řádně starat o duchovní zajištění svatojiřského konventu. Sbor a jmenovitě jednotliví kanovníci byli nadáni prebendami pod vlastní správou. Sami také disponovali vlastním majetkovým zázemím. První polovina 14. století se nesla v duchu sjednocování, narovnávání a kodifikace vztahů svatojiřských kanovníků vůči svatojiřskému konventu, J. F. HAMMERSCHMIDT, *Historia*, s. 6–24; V. V. TOMEK, *Dějepis I*, s. 464–469.

³⁶ Zdeněk NEJEDLÝ, *Dějiny husitského zpěvu. Kniha první. Zpěv předhusitský*, Praha 1954², s. 81, 113, 115, 368; Adolf PATERA, *Staročeská píseň o božím těle ze XIII. století*, Časopis Českého muzea 56, 1882, s. 103–122; František TICHÝ, *Ein alttschechisches Fronleichnamsgedicht*, in: *Communio viatorum* 7, 1964, s. 93–100; J. TRUHLÁŘ, *Catalogus I*, č. 1367, s. 516; E. URBÁNKOVÁ, *Rukopisy*, Praha 1957, č. 34, s. 17.

³⁷ O. BASTL, *Knihy*, s. 187–223; Sáša DUŠKOVÁ, *Dva zvláštní přípisky konfirmačních listin Václava II.*, Rozpravy ČSAV, řada SV, 69, Praha 1959, s. 107; Sáša DUŠKOVÁ, *Kdo byl notář Jindřich*, Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity C 7, 1960, s. 70, poznámka 46, 47, s. 171, poznámka 78; *Inventář. Listiny českých zrušených klášterů 1115–1784*, Inventář SÚA ČSSR, Praha 1961; Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ, *Česká listina doby přemyslovské*, Sborník archivních prací 6/2, 1956, s. 147–148; Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ, *Česká listina v době přemyslovské. Nástin vývoje*, SPFFBU C 11, 1964, s. 62; M. ŠOLTYSOVÁ, *Problémy*, s. 8–13; Anton SCHUBERT, *Urkunden – Regesten aus den ehemaligen Archiven der von Kaiser Joseph II. aufgehobenen Klöster Böhmens*, Innsbruck 1901, s. 95–108; Vladimír VAŠKŮ, *K otázce individuálního stylu v listinách Václava II. a Václava III.*, SPFFBU C 7, 1960, s. 86, 92, poznámka 68.

stále více rozšiřovaným.³⁸ V předhusitském období se svatojiřský klášter profiluje jako držitel rozsáhlého pozemkového zázemí, i když vesměs rozdrobeného na nesloučené oblasti. O podřízení svatojiřského kláštera po ekonomické stránce do područí jiného subjektu, ať již světského či duchovního, v podstatě nelze ani mluvit. Ostatně v polovině 14. století svatojiřské abatyše disponují vlastními „úředníky“, spravujícími rozsáhlé panství.

Takřka k závěru bych se věnovala problematice tzv. svatojiřského pokladu. Málokde je cítit palčivý nedostatek informací, jak je tomu v tomto případě. Expresivní půvab celé řady památek, určovaných do svatojiřského okruhu, ukazuje na hluboké povědomí krásy jdoucí přes celé postižitelné dějiny svatojiřského kláštera. Zároveň je vidět i zesílený důraz na okázalost, luxus a kvalitu zhotovení. I přes fragmentární zachování těchto památek a jejich následné rozptýlení prakticky do celého světa se ukazuje, že svatojiřský poklad obnášel památky z různorodých oblastí umělecké činnosti. Románský reliéf s figurálním zobrazením hned dvou svatojiřských přemyslovských abatyší připomíná dvorské prostředí románské knížecí Prahy,³⁹ obdobně jako umělecké prostředí vysoké dvorské kultury 14. století zrcadlí náhrobek sv. Ludmily nebo náhrobník abatyše Kunhuty.⁴⁰ Vzhledem k častým přestavbám klášterních budov se nezachovalo výrazně stop po umělecké výzdobě vnitřních prostorů, a o to více je ceněna zachovaná výzdoba kostela z přelomu 12. a 13. století s dobovou módní symbolikou.⁴¹ Jemně dekorované destičky s adorujícími scénami, hůl, berly nebo svatojiřský plenář z okruhu abatyše Kunhuty opět odrážejí módní vlivy dvorského prostředí a prokazují vysokou úroveň nejen užitého umění v tomto klášterním prostředí.⁴² Z celé řady památek datovaných do 14. století stojí za to jmenovat bustu sv. Ludmily, skvostnou práci pražských zlatníků a relikviář ruky sv. Jiří.⁴³ Také jednotlivé etapy nákladných přestaveb svatojiřského kláštera odkazují do okruhu kamenických hutí pohybujících se v okruhu pražského dvora. A za zmínku také jistě stojí dochované pečeti svatojiřských abatyší, často velké umělecké hodnoty, které se stávají němými svědky jejich suverénního postavení.⁴⁴

³⁸ Srovnej literatura v poznámce 35.

³⁹ Nyní ve sbírce Starého umění Národní galerie ČR, například *Dějiny českého výtvarného umění I/1*, s. 64, 94, 96.

⁴⁰ Tamtéž, s. 254.

⁴¹ Tamtéž, s. 122–123, 286.

⁴² *Dějiny českého výtvarného umění I/2*, Praha 1984, s. 447–449.

⁴³ Nyní ve sbírce Starého umění Národní galerie ČR. Srovnej *Dějiny českého výtvarného umění I/2*, s. 451–453.

⁴⁴ NA ČR, AZK, Cisterciáci Plasy; Jarmila KREJČÍKOVÁ – Tomáš KREJČÍK, *Úvod do české sfragistiky*, Ostrava 1989, s. 62.

Závěr

Věrnost svatojiřského kláštera vůči zakladatelské rodině se v podstatě projevovala po celé zde sledované období fungování této instituce. Propojení svatojiřského kláštera a Přemyslovců je sledovatelné na několika liniích – jednak přímo příbuzenských (vesměs tedy přes abatyše), jednak geografických (těsné sousedství), intelektuálních (přes úzkou spolupráci s okruhem vyšehradské a později i svatovítské kapituly, vedenou po linii svatojiřských kanovníků) a nakonec i přes skupiny umělců (tj. stavebních hutí, malířů, písařů listin atd.), jejichž služeb svatojiřský klášter zhusta využíval. Bipolárnost se výrazně objevuje na nejostřejších hranicích střetu, především v otázkách ekonomických a mocenských. Odras těchto třecích ploch se projevuje během celého 13. století v době, kdy si svatojiřský klášter pojišťuje své pozice celou sérií imunit a vznikem svatojiřského sboru kanovníků, který vystupuje proti zájmu pražských biskupů i se snahou o nedělitelnost svatojiřského majetku.

Jednotná linie politiky svatojiřského kláštera udržující odkaz ke starobylé fundaci Přemyslovců a k dalším českým rodům se udržovala po celé 14. století, i když postupně slábla. Ještě v první polovině 14. století došlo k založení dvou zajímavých fundací (sv. Ducha na Starém Městě pražském⁴⁵ a Pustiměře na Moravě⁴⁶), na kterých se aktivně podílely svatojiřské abatyše a konvent. Formální ocenění získal svatojiřský klášter Zlatou bulou Karlovou (r. 1356), spojenou s udělením titulu kněžny a právem abatyše účastnit se korunovace českých královen.⁴⁷ V době silné vlády Karla IV. a během centralizačních postupů jeho blízkého spolupracovníka a přítele pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic poklesly suverénní pozice svatojiřského kláštera a ten byl v podstatě postaven pod ochranné křídla pražského arcibiskupství. V této době také sláblo aktivní vystupování svatojiřského konventu a ten spíše začal pasivně přijímat cizí vlivy (produkce rukopisů z cizích dílen, zmenšená produkce listin atd.).

Přesto do 15. století vstoupil svatojiřský klášter jako instituce mající suverénní postavení v českých zemích a opírající se o kolísající podporu aktuálně vládnoucích panovníků. Zada klášteru jistily bohaté ekonomické možnosti, silná tradice i pevné rodinné vazby k předním českým rodům, tedy alfy a omegy tohoto svatojiřského období.

⁴⁵ Literatura obdobná jako pro klášter sv. Jiří (srovnej poznámka č. 2), a dále Václav MENCL, *Kostel sv. Ducha v Praze*, Zprávy památkové péče 5, 1939, s. 81–83.

⁴⁶ Pavel BOLINA, *Pustiměř – průsečík několika problémů moravské historie*, Sborník Společnosti přátel starožitností 4, 1996, s. 91–98; Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Alžběta, dcera Václava III*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 8, 2001, s. 43–50; *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Dušan Foltýn (ed.), Praha 2005, s. 627–631; Václav MEDEK, *Osudy moravské církve do konce 14. věku*, Praha 1971, s. 120–130.

⁴⁷ Blíže zprávy kronikářů citované vesměs výše v poznámkách 11, 18. Srovnej Josef CIBULKA, *Český řád korunovační a jeho původ*, Praha 1934.

Renáta MODRÁKOVÁ

Obr. č. 1. NK ČR XIV.A.17 (fol. 22v) tzv. Pasionál Přemyslovny Kunhuty, andělské kúry.

Obr. č. 2. NK ČR XII.D.9 (fol. 2r) soukromý breviář abatyše Kunhuty, uvedeny nekrologické přípisky některých Přemyslovců.

Obr. č. 3. NK ČR VI.G.16b (fol. 3r) nejspíše koncept kalendáře s četnými nekrologickými přípisky, často obsahujícími jména osob z přemyslovského rodu.

Obr. č. 4. NK ČR VII.G.17d (fol. 146v) osobní breviář abatyše Kunhuty s textem české duchovní písně „Vítaj, králu všemohúcí“.

REFLECTIONS OF THE BOHEMIAN PRINCES AND KINGS' COURT IN THE ST. GEORGE'S BENEDICTINE ABBEY AT PRAGUE CASTLE DURING THE 13TH AND 14TH CENTURIES

Relationships between St. George's abbey and the Court express the term "bipolar" very well. First relationship was created in the time of a foundation, i. e. in the second half of the 10th century. The foundation was controlled by the politics of the Bohemian prince (Boleslav I.) and his son (Boleslav II.). The first abbess, the Přemyslid Mlada (Marie), daughter of Boleslav I., played an important role and formed positions of St. George's abbesses during whole Middle Ages. Other important factor was the St. George's abbey position in the heart of the Prague Castle, the centre of Bohemian Princedom and Kingdom. At least, it is necessary to have in mind a primary function of this monastery as an early burial ground of Přemyslid house. The author studies various types of historical documents and defines three main of them. First, necrological notices in some manuscripts of St. George's library contain in some cases Přemyslid names, also names of persons with connections to the monastery or abbesses. Second, the collection of St. George's abbey manuscripts reflects fashionable and modern impacts of Bohemian court very often (for example the so called *Passionale* of the Abbess Cunigunde from the 20th of 14. C.) Third, a collection of St. George's abbey charters emphasizes the sovereign and self-confident situation of the presented Monastery. At the end, the author presents some examples of the St. George's abbey treasure (for example a pre-gothic frontispiece, a bust of St. Ludmila from the 14th C. etc.) The St. George's abbey figured as the advanced cultural institution with many links and reflects to the Court of Bohemian Princedom and Kingdom.

ODRAZ DVORSKÉ KULTURY V MĚSTSKÉM PROSTŘEDÍ VE 13. A 14. STOLETÍ

Martin MUSÍLEK

Kolem poloviny 13. století se v kronice města Kolína nad Rýnem objevuje patricij Gerart Scherfgin. Na této informaci by nebylo nic pozoruhodného, pokud by zde autor kroniky Gottfried Hagen Gerarta nepředstavil se všemi náležitými atributy jako rytíře. Jak si již povšiml ve své studii Horst Wenzel, jeho vybavení bylo rytířské, označoval se jako *Her* (pán), tedy oslovením, které v této době náleželo pouze šlechticům. Jako rytíři byli označeni také jeho synové Gerhard a Jindřich. Kronikář nezapomněl vyzvednout Gerartovy rytířské výkony na turnajích v Traznegies (1251), v Neuss (1241) a konečně na kolbišti v Jülichu, kde dokonce dokázal v turnajovém klání vybojovat jednu z udílených cen.¹ Gottfried však do této podoby nestylizoval pouze Gerarta Scherfgina, ale i řadu dalších kolínských patricijů. Počátky silícího rytířského elementu, vztahujícího se na kolínskou nejvyšší městskou vrstvu, tak můžeme sledovat zhruba od sedmdesátých let 13. století.²

Gottfried Hagen pocházel z kolínské rodiny Vetscholderů patřící k patricijské elitě. Narodil se někdy kolem roku 1230 a ve své veršované kronice nastínil dějiny města v rozmezí let 1238 až 1270. Na základě svého původu přirozeně kladl hlavní důraz na přední kolínské patricijské rodiny a jejich politické zájmy, se kterými se ztotožňoval,³ a snažil se je představit jako privilegovanou vrstvu s aristokratickým

---

¹ *Des Meisters Godefrid Hagen, der Zeit Stadtschreibers. Reimchronik der Stadt Cöln aus dem dreizehnten Jahrhundert*, Eberhard von Groote (ed.), Köln am Rhein 1834, v. 3607–3615, s. 125; Horst WENZEL, *Aristokratisches Selbstverständnis im städtischen Patriziat von Köln, dargestellt an der Kölner Chronik Gottfried Hagens*, in: *Literatur – Publikum – historischer Kontext 1. Beiträge zur älteren deutschen Literaturgeschichte*, Joachim Bumke – Thomas Cramer – Gert Kaiser – Horst Wenzel (Hg.), Bern–Frankfurt am Main–Las Vegas 1977, s. 9–11.

² Manfred GROTEN, *Köln im 13. Jahrhundert. Gesellschaftlicher Wandel und Verfassungs-entwicklung*, in: *Städteforschung Reihe A: Darstellungen*, Bd. 36, Peter Johanek (Hg.), Köln–Weimar–Wien 1995, s. 279–280.

³ Tamtéž, s. 230–231, 279–284.

sebepojetím.⁴ Patnáct předních kolínských rodin na stránkách kroniky usilovalo dodatečně potvrdit a legitimovat své výjimečné postavení v rámci města. Nejedná se o náhodu, že s podobnými tendencemi se můžeme setkat také v rámci vládnoucí vrstvy některých českých a moravských středověkých měst – patriciátu.⁵ Bohužel až do vypuknutí husitských válek nevznikla v českém prostředí typicky městská kronika odpovídající kolínskému vzoru.⁶

Pokusme se však přesto, pomocí dochované pramenné materie, přenést Welzelovy závěry na české prostředí. Autor na základě kolínské městské kroniky představil aristokratické sebepojetí městského patriciátu, které podle něj tvořilo základní podmínku a předpoklad pro recepci dvorské literatury ve městě. Lze vůbec v českém prostředí najít stopy po aristokratickém sebepojetí městského patriciátu? A pokud ano, je vůbec možné porovnávat kolínské poměry s českými? Ve kterých oblastech se pak můžeme setkat s odrazem a recepcí dvorské kultury v domácím městském prostředí? A konečně jaký vliv mělo toto sebepojetí na samotnou recepci dvorské kultury?

Tato recepce však nepostupovala jednosměrně, to znamená pouze z panovníckého dvora do měst. Středověký panovnícký dvůr představoval komplex sociálních a vládních struktur, kde se úzce prolínaly kulturní a politické prvky.⁷ Právě zde se

---

⁴ H. WENZEL, *Aristokratisches Selbstverständnis*, s. 10.

⁵ Již od poloviny minulého století probíhá v historické obci diskuze, snažící se přesně vymezit a definovat pojem patriciát. Podle Jaroslava Mezníka patriciát představoval horní vrstvu městského obyvatelstva, která se vyznačovala velkým bohatstvím a značným vlivem ve městě. Tvořily ho rody, které byly vzájemně propojeny sňatky a svoje významné postavení si ve městě udržovaly po několik generací. Příjmy těchto patricijů pocházely především z obchodních zisků a z důchodů, které plynuly z nemovitého majetku. Po celé období, kdy stáli v čele daného města, se snažili udržet ve svých rukou veškerou moc a využívali ji k podpoře vlastních zájmů, Jaroslav MEZNÍK, *Z problematiky středověkého patriciátu*, *Československý časopis historický* 11, 1963, s. 629–631. Na tomto místě není možné vyjmenovat veškerou literaturu, která se tomuto tématu věnovala. Řada autorů přišla s vlastní charakteristikou patriciátu a jednotlivé definice se často popírají. Proto v této práci bude přihlédnuto k Mezníkově definici, přestože i jeho pojetí patriciátu není bezproblémové. Podnětné zamyšlení nad celou problematikou přinesl nejnověji Martin NODL, *Elity v českých a moravských pozdně středověkých městech jako badatelský a interpretační problém*, *Documenta Pragensia* 22, 2004, s. 23–49, kde lze najít odkazy na nejnovější zahraniční a českou literaturu.

⁶ K tomu srovnej Marie BLÁHOVÁ, *Stadt, Bürgertum und Städtewesen im Spiegel der Geschichtsschreibung. Wege zur städtischen Historiographie in den böhmischen Ländern im Spätmittelalter und in der frühen Neuzeit*, in: *Städteforschung* 47, *Städtische Geschichtsschreibung im Spätmittelalter und in der frühen Neuzeit*, Peter Johanek (Hg.), Köln 2000, s. 233nn., 246.

⁷ Werner RÖSENER, *Hofämter an mittelalterlichen Fürstenhöfen*, *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 45, 1989, s. 485. K tomu TÝŽ, heslo *Hof*, in: *Lexikon des Mittelalters* 5, Stuttgart–Weimar 1999, s. 66–67; TÝŽ, *Der mittelalterliche Fürstenhof. Vorbilder, Hofmodelle und Herrschaftspraxis*, in: *Mittelalterliche Fürstenhöfe und ihre Erinnerungskulturen*,

na jednu stranu měšťané setkávali s kulturními novinkami, které se snažili zpočátku přejímat a napodobovat, na druhou stranu však neustále udržovali úzké vazby a obchodní styky s předními říšskými a flanderskými městy, kde měli možnost sami načerpat pokročilé kulturní vlivy, které pak přenášeli do českého prostředí a potažmo i na panovnický dvůr.

Měšťanská heraldika a sfragistika

První oblastí, ve které se můžeme setkat s aristokratickým sebepojetím patriciátu, představuje měšťanská heraldika a sfragistika, která se u nás postupně začínala vyvíjet během 13. století.⁸ Sebevědomá patricijská vrstva českých měst začala používat znaků jako projevu jejich skutečného společenského postavení, jímž se toužila přiblížit erbovní šlechtě.⁹ S podobným vývojem se setkáváme také v souvislosti s postupující recepcí rytířské kultury u kolínských patricijů.¹⁰ První zjištěná patricijská pečeť u nás pocházela z roku 1258 a již o čtyři roky později se objevily měšťanské pečeti ve tvaru štítu.¹¹ Dne 25. října 1258 došlo ve Šlapanově k vydání

Carola Fey – Steffen Krieb – Werner Rösener (Hg.), Göttingen 2007, s. 21–23. Srovnej Peter MORAW, *Über den Hof Kaiser Karls IV.*, in: *Deutscher Königshof, Hoftag und Reichstag im späteren Mittelalter, Vorträge und Forschungen 48*, Peter Moraw (Hg.), Stuttgart 2002, s. 78nn. K hospodářským základům rytířské dvorské kultury Werner RÖSENER, *Die ritterlich-höfische Kultur des Hochmittelalters und ihre wirtschaftlichen Grundlagen*, in: *Rittertum und höfische Kultur der Stauferzeit*, Johannes Laudage – Yvonne Leiverkus (Hg.), Köln–Weimar–Wien 2006, s. 111–135.

⁸ Ještě dříve se objevily městské pečeti, kdy první známá patřila městu Chebu, které jí pečetilo roku 1242 na originální dochované listině šlechtice Konráda z Hohenberka, *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae IV/1*, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (edd.), Praha 1962, č. 14, s. 76–77. Vzhledem k rozsahu studie však budou muset být městské pečeti, používané jako vyjádření souhlasu, potvrzení nebo schválení městské obce jako celku, vypuštěny a pozornost bude věnována pouze těm, které používali jednotlivci pocházející z městského prostředí.

⁹ K tomu srovnej *Höfe und Residenzen im spätmittelalterlichen Reich. Bilder und Begriffe*, Residenzenforschung 15/I–II, Werner Paravicini (Hg.), Ostfildern 2005, s. 289–291. Sociální funkci heraldiky ve šlechtickém a městském prostředí nastínil Werner PARAVICINI, *Gruppe und Person. Repräsentation durch Wappen im späteren Mittelalter*, in: *Die Repräsentation der Gruppen. Texte – Bilder – Objekte*, Otto Gerhard Oexle – Andrea von Hülsen-Esch (Hg.), Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 141, Göttingen 1998, s. 327–389.

¹⁰ M. GROTEN, *Köln im 13. Jahrhundert*, s. 281–282.

¹¹ Rostislav NOVÝ, *Počátky znaků měst českých*, Sborník archivních prací 26, 1976, s. 407–408. K tomu srovnej Jarmila KREJČÍKOVÁ – Tomáš KREJČÍK, *Úvod do české sfragistiky*, Ostrava 1989, s. 72–73. Na listině z 2. září 1258 se objevuje nejenom pečeť města Jihlavy, štítového tvaru s vyobrazením dvouocasého lva, ale i další čtyři, patřící zřejmě mincmistrům a zároveň vydavatelům listiny Eberhardovi, Dětmarovi, Jindřichovi a Jindřichovi Ptákovi, CDB V/1, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (edd.), Praha 1974, č. 168, s. 269. K tomu Jindřich ŠEBÁNEK

listiny mincmistra Jindřich Ptáka, která je první a až do počátku 14. století také jedinou, jež byla vydána pouze pod autoritou pečeti městského obyvatele.¹² O čtyři roky později spatřujeme první pečeť měšťana královského města Litoměřic. K listině vydané 10. srpna 1262 ji přivěsil litoměřický měšťan Jan, syn bývalého rychtáře Herberta. Vykazuje nápadnou podobnost s pečeti pocházejícími od horních podnikatelů z okolí dnešního Havlíčkova Brodu, především s pečeti Jindřicha Ptáka z roku 1258.¹³ Z litoměřické oblasti se však nejedná o jediný doklad. Další brzy následovaly.¹⁴

Litoměřičtí měšťané však nezůstali v používání svých pečeti osamoceni. V šedesátých letech 13. století se vyskytuje první pečeť olomouckého měšťana, roku 1279 nacházíme první pečeť měšťana čáslavského, o deset let později opavského Heřmana Lohena, a dále i řady brněnských měšťanů.¹⁵ Všechny tyto doklady ukazují sfragistickou vyspělost nejenom u nejřednějších a patrně i nejbohatších patricijů v zemi, pohybujících se v okolí nalezišť stříbrné rudy, ale také u měšťanů venkovských královských měst. Zároveň nás upozorňují na poměr měst a jejich obyvatel k listině jako takové, dokládající svým počtem a rozšířením kladný vztah.¹⁶

Jednotlivé patricijské rodiny byly na své erby patřičně hrdé. Dokládá to spor, který propukl roku 1350 mezi Lamperfulery a Rosty ohledně stejného znaku, jež obě rodiny používaly. Spor nakonec museli rozhodnout staroměstští konšelé, kteří ustanovili barevné rozlišení znaku tak, že Rostové měli užívat barvu bílou a černou, kdežto Lamperfulerové pak bílou, černou a červenou.¹⁷

– Sáša DUŠKOVÁ, *Česká listina doby Přemyslovské III. Listina měst a jejich obyvatel*, SAP 6, 1956, s. 122–123.

¹² CDB V/1, č. 167, s. 266–268. K tomu J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Česká listina III*, s. 125.

¹³ Na špičaté oválné pečeti se setkáváme s dvěma na větvičkách sedícími ptáky a opisem „+ S. IOHIS. FILII. D. HERBERTI“, CDB V/1, č. 347, s. 518.

¹⁴ Roku 1273 použil podle koroborace listiny pečeť měšťan Haneman a o pět let později také Vojslav, J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Česká listina III*, s. 128–129.

¹⁵ K listině Heřmana Lohena byla přivěšena nejprve pečeť samotného měšťana a až posléze města Opavy, o které se v koroboraci hovoří již jako o nadbytečné. Zajisté se zde setkáváme s pyšným měšťanem, který se zakoupením venkovského statku řadil mezi šlechtice a povzneseně hleděl na své bývalé spoluměšťany, *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae IV*, Antonín Boček (ed.), Olomouc 1845, č. 288, s. 364–365; J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Česká listina III*, s. 127, poznámka 72, s. 137, 141. Pečeti brněnských měšťanů uvádí Berthold BRETHOLZ, *Geschichte der Stadt Brunn I. (bis 1411)*, Brno 1911, s. 334–337 a tabulka VIII.

¹⁶ J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Česká listina III*, s. 144–145.

¹⁷ Citaci dané pasáže ze staroměstské městské knihy *Liber vetustissimus statutorum et aliarum rerum memorabilium*, uložené v MA Praha, rkp. č. 986, fol. 180a, podal R. NOVÝ, *Počátky znaků*, s. 407, poznámka 97. Srovnej František ZOUBEK, *Rozepře o znaky rodů městských*, Památky archeologické a místopisné 7, 1868, s. 435–437; Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy II*, Praha 1892², s. 468. K rodině Lamperfulerů TÝŽ, *Dějepis města Prahy I*, Praha 1892², s. 323.

Během vlády Karla IV. se do staroměstské radní vrstvy vedle patricijských rodů podařilo proniknout také zástupcům nejvýznamnějších řemeslníků. Obě skupiny pak pro své reprezentační účely používaly jednak klasicky vybavené znaky, ale řemeslníci začali přinášet také atributy svého povolání.¹⁸ Dalším důkazem výskytu měšťanských znaků, který vypovídá o jejich podobě a zamýšlené viditelné symbolice majitelů, představuje znaková galerie donátorů výstavby gotické části staroměstské radnice v šedesátých letech 14. století. Vedle patricijských erbů zde můžeme nalézt jeden původem řemeslnický znak, a to na štít vloženu merku.¹⁹

O významu, který Karel IV. připisoval městům a jejich předním obyvatelům, svědčí znaková výzdoba v císařském audienčním sále na hradě Laufu. K jejímu zhotovení došlo nejspíše někdy kolem roku 1361 a vedle erbů řady českých šlechtických rodů se zde objevuje vyobrazení znaků nejenom předních měst zemí Koruny české, to znamená Prahy, Vratislavi a Kutné Hory, ale také pražské patricijské rodiny Olbramoviců, který tvořily původně stříbrné zuby, jež později dostaly podobu plamenů v červeném poli (obr. č. 1).²⁰ Zřejmě se zde projevil vztah Olbrama Menhartova ke dvoru a k samotnému císaři, neboť tento patricij od roku 1354 působil jako rychtář na Novém Městě pražském a mezi lety 1373 až 1380 dokonce zastával úřad vyšehradského purkrabí.²¹ Podle interpretace laufské znakové galerie Vladimíra Růžka pak můžeme pod městskými znaky jako souhrnnými symboly tušit i další Karlovy měšťanské dvořany. Předsunutí těchto tří městských znaků před šlechtic-

---

Práva Rostů během této pře hájili Donat a Bernard, oba významní představitelé rodu, Lamperfulery pak Enderlin Rupertův a Frána Negel. Jaroslav Mezník se na základě patricijských zástupců domníval, že pod jinak neznámým rodovým jménem Lamperfulerové se skrývali příslušníci pražských rodin Ruprechtů a Negelů, Jaroslav MEZNÍK, *Praha před husitskou revolucí*, Praha 1990, s. 18.

¹⁸ Nejstarší takovou památku představuje osobní pečtidlo královského krejčího Petra, pocházející z první poloviny 14. století. Spatřujeme na něm vyobrazené nůžky, typický atribut krejčovského řemesla, umístěné v gotickém štítě, R. NOVÝ, *Počátky znaků*, s. 407, poznámka 97.

¹⁹ Jakub HRDLIČKA, *Pražská heraldika. Znaky pražských měst, cechů a měšťanů*, Praha 1993, s. 157.

²⁰ Znak zde byl zřejmě umístěn narychlo, o čemž vypovídá jeho úsporné provedení pouhou rytbou. Na druhou stranu však slohově neodporuje ostatním erbům předních baronů především svým provedením ve tvaru štítu, Vladimír RŮŽEK, *Česká znaková galerie na hradě Laufu u Norimberka z roku 1361 (Příspěvek ke skladbě královského dvora Karla IV.)*, SAP 38, 1988, s. 174–176, 197, 269.

²¹ *Liber secundus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus. Inchoans ab anno 1369 usque 1373*, František Antonín Tingl (ed.), Praha 1868, s. 86; *Regesta diplomatica nec non epistolaria regni Bohemiae et Moraviae VI*, Bedřich Mendl (ed.), Praha 1928, č. 13, s. 13–14. K němu také V. V. TOMEK, *Dějepis II*, s. 446.

kými ukázalo panovníkův názor na hierarchii a odráželo početné zastoupení měšťanů na jeho dvoře.²²

Patricijská heraldika prezentující aristokratické sebepojetí kutnohorského patriciátu se uplatňovala také při výzdobě kaplí, které tyto rodiny zakládaly. Doklad o tom podává dochovaný erb na svorníku ruthardovské kaple v chrámu sv. Jakuba v Kutné Hoře pocházející z poloviny 14. století (obr. č. 2). Pod hrncovitou helmicí ozdobenou fafnochem se nachází gotický štít, na kterém je vyobrazen znak *generacio Ruthardorum* – lidská ruka držící rozvětvený strom nebo větev. Potomci horníka Rutharda patřili mezi přední kutnohorské patricije a založením vlastní kaple dávali svoje postavení jasně najevo. Touha po vlastní reprezentaci a zvýšení prestiže se zde mísila se snahou vyrovnat se příslušníkům šlechty, což dokládá typicky šlechtické ztvárnění rodového erbu v kombinaci s rytířskou přilbicí.²³

Další významná kutnohorská patricijská rodina Pirknerů se ve své reprezentaci vyrovnala Ruthardům. Štěpán, syn bohatého a vlivného Pertolda Pirknera, roku 1324 použil pečeť, která nesla jasné znaky šlechtické heraldiky. Vedle samotného erbu svislé březové větévky s pěti listy na dlouhých řapících, která vyrůstá ze třech kopců a vychází ze špičky štítu, se zde objevuje kbelcový helm s příkrývadly a klenotem. Štěpánovu touhu vyrovnat se šlechtě prozrazuje také opis, na kterém používá přídomku z Pirkenštejna (obr. č. 3). Na samotné listině, ukončující spor o kutnohorský špitál, však zásadně vystupuje pouze jako kutnohorský měšťan.²⁴

Samotná odpověď na otázku, odkud příslušníci patriciátu přejímali heraldické a sfragistické motivy, nelze zodpovědět jednoznačně. Již Libor Jan upozornil na skutečnost, že erb Mikuláše od Věže, který tvořila krokev ve štípeném štítu, nese nepochybné ovlivnění francouzskou heraldikou.²⁵ Opomenout nesmíme vlivy pocházející z předních říšských měst a především ani působení domácí šlechtické a panovnícké heraldické tradice. Kořeny patricijské heraldiky a sfragistiky proto zřejmě můžeme hledat ve všech těchto oblastech. Panovnícký dvůr však představoval pro přední měšťany ideální prostředí pro vlastní heraldickou reprezentaci, jak se s ní setkáváme např. v případě Olbramovického znaku v audienčním sále Karla IV. na hradě Laufu. Podobně jako v Kolíně nad Rýnem pak recepce heraldických a sfra-

²² V. RŮŽEK, *Česká znaková galerie*, s. 287. K tomu srovnej Robert NOVOTNÝ, *Dvorská a zemská hierarchie v pozdně středověkých Čechách*, in: *Dvory a rezidence ve středověku*, Mediaevalia Historica Bohemica, Supplementum 1, Dana Dvořáčková–Malá (ed.), Praha 2006, s. 149, poznámka 10.

²³ Obdobnou povahu měl například i znak pražského měšťana Jana Rotleva v pražském Karolinu ze třetí čtvrtiny 14. století, R. NOVÝ, *Počátky znaků*, s. 408, poznámka 100.

²⁴ RBM III, Josef Emler (ed.), Praha 1890, č. 968, s. 377: „Stephanus Pirkner, civis in Kuthna“. Originál listiny uložen v Archivu Národního muzea, sign. A 55. K pečetí František BENEŠ, *Pečetí měšťanů. Země česká – Kutná Hora*, Praha 1937.

²⁵ Libor JAN, *Václav II. a struktury panovnícké moci*, Brno 2006, s. 95–96.

gistických motivů úzce souvisela s aristokratickým sebepojetím příslušníků patriciátu a se šířením a přijímáním dvorské rytířské kultury v městském prostředí.

Oblékání a přejímání dvorské módy v městském prostředí

Další sféru, ve které se můžeme setkat s recepcí dvorské kultury městským obyvatelstvem, představuje oblékání a obecně přejímání nových módních trendů, jež pozvolna začaly pronikat do českých zemí. K roku 1329 Petr Žitavský ve své *Zbraslavské kronice* tuto skutečnost vylíčil slovy: „*V těch dobách a letech začala značně a podivně vznikati skoro u všech lidí a zvláště v krajinách českých a v okolních zemích jakási nová zvláštnost a zvláštní novota jak v oděvech, tak ve zvycích a mravech; a nechybějí z počtu moudrých, kteří takové věci pozorují s podivem a ve svých výkladech a básních je zavrhují a dělají si z nich úštipky*“.²⁶ Jistě nebude náhodou, že jeden z těchto karatelů byl zavražděn právě v bouřlivě se rozvíjejícím horním městě Kutné Hoře, kam neustále proudily davy cizinců, snažících se zbohatnout na místních nalezištích stříbra, a kde se starší české zvyky zřejmě nejvíce prolínaly s novými mravy, které s sebou přinášeli cizinci.²⁷

Petr Žitavský, jako opat jednoho z nejpřednějších klášterů v království a zároveň aktivní diplomat, dokázal dále postřehnout původ všech těchto „*odporných novot*“.²⁸ Podle něj všechny pocházely od různých cizích vlád, které se v českých zemích vystřídaly po vymření Přemyslovců. Právě od nich měly být přežaty obyčeje různých mravů. Nemusíme pochybovat o pravdivosti kronikářových slov. Jak v doprovodu Jindřicha Korutanského, tak Rudolfa Habsburského a především Jana Lucemburského se nacházela velká řada cizinců, kteří s sebou do Čech přinesli novou módu a kulturní zvyky. V případě posledního ze jmenovaných se jednalo o styk českého prostředí s vyspělou kulturou, která pocházela především z Lucemburska a z Porýní, tedy území zasažených silným francouzským kulturním vlivem. Proto mohl Petr přejímání novinek v domácím prostředí charakterizovat známým rčením, že „*Čechové se chovají jako opice*“.²⁹ Pro nás bude důležité, že se tak dělo také v městském prostředí. Dokládají to závěrečné verše zbraslavského opata, hovořící

²⁶ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, FRB IV, Josef Emler (ed.), Praha 1884, s. 301: „*Hiis temporibus et in annis incepit notabiliter et mirabiliter fere in cunctis hominibus et procipue in Boemie et circumiacentium terrarum partibus quedam nova curiositas et curiosa movitas tam in vestibul, quam consuetudinibus et movibus suboriri; nec desunt de sapientum numero, qui huiusmodi cum admiratione considerant et eas in suis dictaminibus et carminibus redarguunt et subsannant*“ . V textu používán překlad podle: *Zbraslavská kronika. Chronicon Aulae regiae*, František Heřmanský – Rudolf Mertlík (edd.), Praha 1975, s. 376.

²⁷ Tamtéž, s. 301.

²⁸ Tamtéž, s. 301: „*...novitatum detestabilium*“.

²⁹ Tamtéž, s. 301: „*Ad modum simie Boemia habet se*“.

o tom, že „*dokonce jsou už i ve vsích, kdož z oněch novot se těší, na hradech však a v městech jsou čtenější zástupy nyní*“.³⁰

Od Petra Žitavského přebral kritiku soudobých mravů František Pražský, který začal práci na své kronice kolem roku 1341.³¹ Kromě doslovně převzatých pasáží však do své kroniky přidal další „nešvary“, týkající se novot v tanci, dámské módy a používání širokých opasků z ovčí vlny a s kovovými ozdobami. Navíc podle něj „*dva sluhové s námahou obléknou svého pána kvůli těsnému oděvu*“.³² Oproti Zbraslavské kronice počátek přejímání nových mravů klade až do počátku vlády Jana Lucemburského. Podobně kritizoval novoty v oblékání také Beneš Krabice z Weitmile.³³ Jak František Pražský, tak Beneš Krabice svá díla psali za vlády Karla IV., který byl v mládí vychováván na francouzském dvoře a po svém nástupu na český trůn pak skrze svůj dvůr dále rozšiřoval zvyky a módní styly, jež si zde osvojil.³⁴ Z počátku hrál v tomto směru podstatnou roli dvůr Karlovy první manželky Blanky z Valois, zcela zařízený podle francouzského vzoru,³⁵ v podobném kurzu pak pokračoval také jeho syn Václav IV.

Kritiku výstřednosti a novot v oblékání krále Václava IV. a jeho dvorského okolí můžeme najít v *Nové radě* Smila Flašky z Pardubic. Opice totiž panovníkovi radí, aby „*Nad to, což kto kdy učiní, / anebo kterak chodie jiní, / spatře stříhy i všecky kroje, / nemějš nikakež pokoje, / ač téhož dobudeš sobě*“.³⁶ Z těchto veršů jasně vyplývá škodolibá rada opice, aby král nehleděl na dosavadní zvyky v oblékání a snažil se co nejvíce oblékat podle cizí módy. Právě v době vlády Václava IV. dosáhla česká středověká móda vrcholu, kdy tvar šatu, jeho výzdoba i stříh byly podle dobových hledisek nejdokonalejší.³⁷ Co však jedněm přišlo jako vrchol vkusu,

³⁰ Tamtéž, s. 302: „*Iam sunt in villis, qui delectantur in illis, Et plures turbe nunc castris sunt et in urbe*“.

³¹ *Kroniky doby Karla IV.*, Marie Bláhová a kol. (edd.), Praha 1987, s. 564.

³² *Chronicon Francisci Pragensis*, FRB Series nova I, Jana Zachová (ed.), Praha 1997, s. 126: „*...duo famuli induunt dominum propter vestis artitudinum cum labore*“.

K tomu srovnej Ludmila KYBALOVÁ – Olga HERBENOVÁ – Milena LAMAROVÁ, *Obrazová encyklopedie módy*, Praha 1973, s. 113.

³³ *Kronika Beneše z Weitmile*, FRB IV, Josef Emler (ed.), Praha 1884, s. 536. K nošení šperků a náhrdelníků ve středověkých Čechách také Ludmila KYBALOVÁ, *Dějiny odívání. Středověk*, Praha 2001, s. 203nn. Benešovu kritiku převzal do své kroniky k roku 1367 Václav Hájek z Libočan, VÁCLAV HÁJEK Z LIBOČAN, *Kronika česká*, Praha 1819, s. 341.

³⁴ Čeněk ZÍBRT, *Dějiny kroje v zemích českých až po války husitské I. Od dob nejstarších až po války husitské*, Praha 1892, s. 276–277.

³⁵ K roku 1334 na tuto skutečnost upozorňuje Petr Žitavský, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 320.

³⁶ SMIL FLAŠKA Z PARDUBIC, *Nová rada*, Jiří Daňhelka (ed.), Praha 1950, v. 1567–1571, s. 64.

³⁷ L. KYBALOVÁ – O. HERBENOVÁ – M. LAMAROVÁ, *Obrazová encyklopedie*, s. 127.

hodnotili staročeští mravokárci či královi odpůrci, mezi které Smil Flaška patřil, negativně a tyto názory pak prezentovali ve svých dílech.³⁸

Svědectví o tom, že se nová móda rychle šířila v městském prostředí, podává již k 18. únoru 1318 nařízení rychtáře a přísežných Starého Města pražského, kteří v rámci nového krejčovského řádu museli nařídit rovnoprávnost sukňe (*wambies*) české a švábské.³⁹ Právě v královských městech, a především v pražském souměstí, měli obyvatelé nejvíce příležitostí poznávat cizí oděvy, ať již při každodenním styku, nebo při různých dvorských slavnostech, vjezdech panovníka a jeho dvora do města, korunovacích, narození dědiců, nebo pohřbech. Zároveň tyto události sloužily k vlastní reprezentaci jednotlivých měšťanů, kteří se svým honosným oblečením snažili dát jasně najevo příslušnost k určité městské společenské skupině. Města a městské prostředí měla po celou dobu velký vliv na přejímání a vytváření nových módních trendů. Nesmíme zapomenout ani na skutečnost, že se řada pražských obchodníků a řemeslníků přímo podílela na dovozu zahraničních látek do Čech, při kterém se setkávali s cizím prostředím a novými módními trendy.⁴⁰ Na základě importu cizích, převážně belgických, suken do Čech můžeme demonstrovat obchodní kontakty českých patricijů s říšskými městy, a především s Kolínem nad Rýnem. Zároveň se pokusme odpovědět na otázky, jak úzké byly obchodní kontakty českého prostředí s tímto říšským městem a zda lze na jejich základech komparovat kolínské poměry s českými?

Pramenná svědectví, týkající se obchodních styků českého prostředí s Kolínem nad Rýnem, snesl již František Graus.⁴¹ Pro počátek hospodářských a obchod-

³⁸ Vedle Smila Flašky výstřednosti v oblékání odmítali Konrád Waldhauser, Vojtěch z Rankova, Jan Milíč z Kroměříže, později i Jan Hus, Č. ZÍBRT, *Dějiny kroje I*, s. 279–280.

³⁹ RBM III, č. 423, s. 171. K tomu srovnej Č. ZÍBRT, *Dějiny kroje I*, s. 278. Druhy a způsob oblékání měšťanů ve 14. a 15. století nastínil V. V. TOMEK, *Dějepis II*, s. 528–531.

⁴⁰ Obchodními styky Čech s okolními zeměmi se zabýval František GRAUS, *Český obchod se sukňem ve 14. a počátkem 15. století*, Praha 1950, s. 11nn. Ze starších prací srovnej *Versuch einer Geschichte des böhmischen Handels, in besonderer Beziehung auf die Fluss-Schiffahrt und das Commercial-Strassenwesen; ferner der Manufakturen und der so innig damit verbundenen Wissenschaften und Künste, so wie des Berg-, Münz-, Finanz- und Zollwesens aus der Periode der Přemysliden, dem Interregnum und den nachfolgenden Lützelburgen*, F. L. Hübsch (Hg.), Praha 1849; Zikmund WINTER, *Dějiny řemesel a obchodu v XIV. a XV. století*, Praha 1906, s. 94–114, 303nn.; Georg JURITSCH, *Handel und Handelsrecht in Böhmen bis zur hussitischen Revolution. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte der österreichischen Länder*, Leipzig–Wien 1907, a V. V. TOMEK, *Dějepis II*, s. 399. Nejnověji pak Miloš DVORÁK, *Císař Karel IV. a pražský zahraniční obchod I*, *Pražský sborník historický* 34, 2006, s. 7–91, a II, PSH 35, 2007, s. 7–61. Roku 1336 se objevuje pražský patricij Mikuláš Rokycanský jako větitel krále Jana za dovezená zahraniční sukna v hodnotě 760 hřiven stříbra, V. V. TOMEK, *Dějepis I*, s. 315. Obchodu se sukňem se věnovala například pražská rodina Clementerů, ale i řada dalších, Tamtéž, s. 324, 334nn.

⁴¹ F. GRAUS, *Český obchod*, s. 24–29.

ních kontaktů nám chybí doklady a jisté je pouze to, že již v polovině 13. století byli čeští obchodníci v Kolíně stálými hosty. Pro nás bude důležitá zmínka vážící se k roku 1275, která dokládá úzké vazby mezi brněnskými a kolínskými patricijí. V tomto roce v Brně zemřel kolínský patricij Konstantin „von der Mühlengasse“, který s místním prostředím čile obchodoval a pět jeho dětí se v Brně dokonce ožehnilo.⁴² Konstantin, patřící k vedlejší linii staré kolínské rodiny Parfusů, nenáležel mezi měšťanskou elitu a ani žádný příslušník rodu z Mühlengasse nepoužíval rytířský titul. Přesto jsou doloženy úzké vazby, jež se vytvořily mezi tímto rozrodem a dalšími kolínskými rodinami, pro které se nám dochovaly zprávy o aristokratickém sebepojetí.⁴³ Nejvíce zmínek však pochází až z poloviny 14. století. Máme doklady různých úvěrových operací, obchodních privilegií a nařízení, v neposlední řadě také případy českých kupců v zahraničí, stejně jako kolínských v Čechách. Obchodní styk pak neprobíhal pouze po souši, ale také po splavných řekách.⁴⁴

Všechny tyto příklady ukazují na úzké hospodářské styky, které se vytvořily mezi pražskými a brněnskými patricijí na straně jedné, kolínskými obchodníky a rodinami na straně druhé. Příklad Konstantina z Mühlengasse svědčí o skutečnosti, že mezi jednotlivými rodinami docházelo již od konce 13. století nejenom k obchodním kontaktům, ale také k navazování osobních a rodinných vazeb.⁴⁵ Právě v tomto období u jednotlivých předních kolínských *Geschlechter* docházelo k pronikání rytířských prvků a nárůstu aristokratického sebepojetí. Prostřednictvím vzájemných obchodních kontaktů se toto sebepojímání šířilo z pokročilejšího kolínského prostředí také do Čech a na Moravu, kde se s ním ztotožňovala především sebevědomá patricijská vrstva. Kromě dovozu drahých suken ze zahraničí však v některých královských městech nacházíme řadu řemeslníků, kteří se věnovali navrhování a výrobě nových obleků, jež se koncem vlády Karla IV. rozšířily po celé Evropě.⁴⁶ V případě

⁴² Luise von WINTERFELD, *Handel, Kapital und Patriziat der Stadt Köln*, Lübeck 1925, s. 9. V první polovině 13. století se mezi kolínskými patricijí často vyskytuje křestní jméno Bruno, které nesl také první doložený mincmistr a zároveň brněnský měšťan, M. GROTEN, *Köln im 13. Jahrhundert*, s. 325. Problematika srovnání křestních jmen prvních českých patricijů s jednotlivými říšskými městy by si však zasloužila samostatnou pozornost a na základě shody jednoho jména nelze vyvozovat žádné závěry.

⁴³ M. GROTEN, *Köln im 13. Jahrhundert*, s. 282.

⁴⁴ F. GRAUS, *Český obchod*, s. 24nn.

⁴⁵ Roku 1422 pražský měšťan Jindřich Saxenveld, vyhnaný z Prahy za husitské revoluce, uspořádal svoji pozůstalost. Vykonavatelé Jindřichovy poslední vůle byl jeho bratr a jeden kolínský měšťan, Tamtéž, s. 28–29.

⁴⁶ Tomkovi se mezi lety 1348 až 1419 podařilo napočítat celkem 238 ševců, 136 kožišníků, 25 kloboučníků, 3 výrobce dřeváků, 9 čepičářů a řadu dalších řemeslníků, zabývajících se výrobou oděvů nebo jejich součástí. Zdaleka se však nejedná o přehled všech působících řemeslníků, ale jsou zde zachyceni pouze ti, co po sobě zanechali nějakou písemnou památku. K řemeslům věnujícím se zhotovování obleků v pražských městech V. V. TOMEK, *Dějepis II*, s. 375–377, 383.

pražského souměstí a Brna byli v kontaktu s dvorským královským nebo markraběcím prostředím, pro které vyhotovovali zakázky týkající se nového oblečení, jež později začali sami upravovat.⁴⁷

Svědčí o tom např. zmínka Tomáše Štítného ze Štítného, který vytýká „*hrdým krajčóm*“, že „*své řemeslo ku přielišné chlípě obracijí, a ne ku potřebě lidské*“.⁴⁸ Dále vymýšleli a vyráběli oděvy podle nové módy pouze z pýchy. Odtud pak podle Tomáše pochází „*leckakých dvorností nových vymýšlenie, tak v krojích rúcha, jako v tancích skokov nových*“. Ani původem drobný zeman Tomáš Štítný však nepochyboval, že „*krásné jistě jest znamenie hrdosti*“.⁴⁹ Nemusíme pochybovat o tom, že ti nejbohatší řemeslníci později začali dvorské módní novinky i napodobovat a sami používat. Vzhledem k tomu, že v této době platil oděv za jeden z důležitých symbolů sociálního postavení, pochopíme, proč nacházíme v pramenech výslovně jmenovány dvorské krejčí Václava I. a Jana Lucemburského, kteří požívali zvláštní panovnické přízně a zároveň se počítali k panovnickému dvoru.⁵⁰

⁴⁷ Doklad prolutosti dvorského a městského prostředí podal Hans PATZE, *Die Hofgesellschaft Kaiser Karls IV. und König Wenzels in Prag*, in: *Blätter für deutsche Landesgeschichte* 114, 1978, s. 755nn., zejména s. 763–764.

⁴⁸ TOMÁŠ ŠTÍTNÝ ZE ŠTÍTNÉHO, *Knížky šestery o obecných věcech křesťanských*, Karel Jaromír Erben (ed.), Praha 1852, s. 171.

⁴⁹ Tamtéž, s. 242, 124.

⁵⁰ Například roku 1240 se setkáváme s královským krejčím Jindřichem (*Heinricus sartor regis*), CDB III/1–2, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1942, č. 257, s. 349. Zdá se, že Jindřich v panovníkově okolí nezastával podřízené postavení, přestože se nejednalo o úředníka. Na listině, kterou král Václav I. potvrdil některé majetky kláštera Na Františku, vystupoval sice ve svědečné řadě na posledním místě, na druhou stranu se zde objevil mezi předními šlechtici království. Srovnej Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I/3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253)*, Praha 1928, s. 859. Mezi lety 1335 až 1345 máme doloženého dalšího královského krejčího Jindřicha řečeného Kvek: „*Henricum, d. regis Boemiae sartorem dictum Qwek, civem Pragensem; Henrico dicto Quek sartore; Henricus, inclyti domini nostri Boemiae regis sartor, dictus Quek*“, RBM IV, Josef Emler (ed.), Praha 1892, č. 127, s. 49 (1335); č. 944, s. 378 (1341); V. V. TOMEK, *Dějepis I*, s. 361 (1345). Jeho blízkost ke králi dosvědčuje listina, pocházející z 15. ledna 1341, na které svědčil vedle předních porýnských rádců a důvěrníků Jana Lucemburského Konráda ze Sleydy, Jana z Falkensteinu a Dětřicha z Hochenringen, RBM IV, č. 944, s. 378. Na tomto místě si musíme uvědomit skutečnost, že svědčit na panovnické listině automaticky neznamenalo patřit do blízkého okruhu vydavatele. U výše vyjmenovaných případů si však můžeme položit otázku, proč by na daných listinách ve svědečných řadách vystupovali obyčejní krejčí, pokud by na panovnickém dvoře nezastávali ze strany předních zemských i říšských šlechticů respektované postavení, které zřejmě plynulo z úzkých osobních vazeb s panovníkem? Svědectví bezvýznamného řemeslníka by pochopitelně ztrácelo pro příjemce listiny jakýkoliv smysl, proto se domnívám, že jak krejčí Jindřich, tak o století později Jindřich Qvek patřili k lidem z nejbližšího panovníkova okruhu.

Městská nástěnná malba vycházející ze vzorů dvorského prostředí

Doklad o přejímání dvorské kultury v městském prostředí představují také nástěnné malby, kterými si bohatí patricijové zdobyli svoje světnice a obývací prostory. Důležitou úlohu při tom hrála opět vzrůstající touha měšťanstva po vlastní reprezentaci. I v této oblasti se patricijské špičky uplatňovaly už nejenom jako konzumenti, ale zároveň jako stavebníci a objednatelé uměleckých děl, která později začaly také samy vyrábět.⁵¹ Zmínky o malované výzdobě měšťanských domů nalézáme např. v česky psané rýmované *Kremsmünsterské legendě o deseti tisících rytířích*, pocházející z doby před polovinou 14. století.⁵² Pozdější zprávu o malbách v měšťanských domech podává nepřímo také Jan Hus, který kritizoval a odmítal světské náměty v jejich výzdobě. Podobně se můžeme opřít o zahraniční svědectví, např. kázání dominikána Johana Taulera, která dokládají v polovině 14. století výzdobu patricijských domů v Kolíně nad Rýnem. Místní obyvatelé si prý nechávali zdobit své domy zevnitř i zvenku od podlahy až ke střeše. Tuto výzdobu můžeme pravděpodobně předpokládat jak v Praze, tak v Jihlavě, Brně, ale i jiných českých městech.⁵³

Z malované výzdoby měšťanských domů v pražském souměstí se do dnešních dnů zachovalo pouze velmi málo dokladů. Nejstarší vyobrazení králů a královny pochází z románského domu čp. 102 v Platnéřské ulici.⁵⁴ Před rokem 1400 došlo k vyhotovení maleb v domě „U Kohouta“ čp. 2/I na Staroměstském náměstí, který je dnes součástí Staroměstské radnice.⁵⁵

⁵¹ *Gotická nástěnná malba v zemích Českých I (1300–1350)*, Jaroslav Pešina (ed.), Praha 1958, s. 54. Nástěnné malby v měšťanských domech připouštěl také V. V. TOMEK, *Dějepis II*, s. 526.

⁵² V jejím textu můžeme na jednom místě najít verše: „*Jeswcryste, zywy chlebe, / Gestye vycze prosyme tebe: / Bwdely kto nasye vmvczenye / Myety w swem domye na styenye, / Masty neb czrnydlem psano, / Aneb z drzyewa virzyezano, / Neb z kamene vyryto, / Neb na knyhach w sskrzyzny skryto, / Racz, by straz toho domw / Wsdy od ohnye y od hromw*“, Václav VONDRÁK, *Kremsmünsterská legenda o 10 000 rytířích*, *Listy filologické* 16, 1889, v. 306–315, s. 38–39.

⁵³ *Gotická nástěnná malba I*, s. 62–63.

⁵⁴ Dům byl zničen při demolici na počátku 20. století. Samotná malba, která překrývala požárem zčervenale a rozpukané zdivo, se dnes nachází v Muzeu hlavního města Prahy. Třetí podlaží, vybavené velkými okny a vysoce hodnocenou malovanou výzdobou, představovalo v profánním prostředí něco zcela výjimečného, Zdeněk DRAGON – Jiří ŠKABRADA – Michal TRYML, *Románské domy v Praze*, Praha a Litomyšl 2002, s. 79–82. Prvním doloženým majitelem domu je až roku 1404 platněř *Seyczonis*, Václav Vladivoj TOMEK, *Základy starého místopisu Pražského I*, Praha 1866, s. 43. K tomu srovnej nález vyobrazení svaté královny v domě na Haštalském náměstí, Dana STEHLÍKOVÁ, *Nález gotické nástěnné malby v domě čp. 789/I na Haštalském náměstí*, *Staletá Praha* 18, 1988, s. 97–101.

⁵⁵ Zuzana VŠETEČKOVÁ, *Nástěnné malby v domě „U Kohouta“ čp. 2/I na Staroměstském náměstí v Praze*, *Umění* 42, 1994, s. 399–404.

Doklad prolnutosti městské nástěnné malby s dvorským prostředím Václava IV. pak podává vyobrazení sedmero postav stojících mužů v královských pláštích v domě čp. 458/I „U Zlaté lilie“ na Malém náměstí v Praze. Podle Zuzany Všečekové a Dalibora Prixe svou tematikou bezpochyby souviselo s předpokládanou výzdobou Václavových hradů, která se bohužel nedochovala, ale jejíž ohlas mohou představovat právě velké sály pražských patricijů na Starém Městě pražském. Ty byly s největší pravděpodobností panovníkem navštěvovány, nebo na jeho počest nákladně malovány.⁵⁶ Koncem 14. století, kdy došlo k vyhotovení této malby, dům vlastnil apatykář Onoforius.⁵⁷ Ten roku 1382 získal značnou hotovost prodejem zahrady na Novém Městě pražském svému sousedovi z domu čp. 459/I, kterým byl apatykář florentského původu Augustin.⁵⁸ Hypoteticky se pak můžeme domnívat, že jednou z možností, proč došlo ke zhotovení malby, mohlo být např. přijetí tohoto lékárníka u dvora krále Václava IV. Podobně však mohlo jít o projev recepce rytířské kultury v městském prostředí, kdy vymalované postavy mohly představovat v rytířských románech oblíbené téma *Devíti hrdinů*.⁵⁹

Dále se ve staroměstském prostředí dochovala nástěnná vyobrazení v kapli domu „U Kamenného zvonu“ na Staroměstském náměstí,⁶⁰ torzo pozdně gotické znakové galerie panovnických erbů spolu s výmalbou zadní stěny sedile v gotickém

⁵⁶ Zuzana VŠETEČKOVÁ – Dalibor PRIX, *Nově odkryté nástěnné malby v domě čp. 458/I U Zlaté lilie na Starém Městě v Praze*, Umění 51, 2003, s. 513. K tomu srovnej časově blízké nástěnné malby, pocházející z devadesátých let 14. století, v prvním patře uličního traktu domu čp. 150 a 151 v Karlově ulici, které zachytily svatoprokopskou legendu. V dolní části se nachází vyobrazení hostiny a sv. Kryštofa. Ani zde v horním pásu nechybí erbovní galerie, i když se zdá, že nebyla nikdy dokončena. Stanislava JELÍNKOVÁ – Jan STÖCKL, *Restaurátorská zpráva o odkryvu a restaurování gotických maleb v domě „U Zlaté hrušky“ v Praze na Starém Městě*, Archiv národního památkového ústavu v Praze, inv. č. 200/04 – 1, 2.

⁵⁷ V. V. TOMEK, *Základy I*, s. 32.

⁵⁸ Z. VŠETEČKOVÁ – D. PRIX, *Nově odkryté nástěnné malby*, s. 510, 516, poznámka 7. K tomu srovnej V. V. TOMEK, *Dějepis II*, s. 487.

⁵⁹ S rytířským tématem se setkáváme již v polovině 14. století na malbě v domě čp. 144/I, o níž lze hypoteticky předpokládat, že zobrazovala scénu z dobově oblíbeného rytířského románu *Iwein Hartmanna von Aue*. Z. VŠETEČKOVÁ – D. PRIX, *Nově odkryté nástěnné malby*, s. 513–515. Prvním doloženým držitelem domu byl roku 1374 dvorský apatykář Karla IV. Anděl z Florencie. V. V. TOMEK, *Základy I*, s. 36. K Andělovi a jeho postavení u dvora srovnej TÝŽ, *Dějepis II*, s. 485–486 a *Codex juris municipalis regni Bohemiae I. Privilegia měst pražských*, Jaromír Čelakovský (ed.), Praha 1886, č. 330, s. 638–639.

⁶⁰ Malovaná výzdoba pochází z prvního desetiletí 14. století a její objednavatelkou byla s největší pravděpodobností Eliška Přemyslovna. Zuzana VŠETEČKOVÁ, *Nástěnné malby v přízemní kapli domu U zvonu*, Umění 38, 1990, s. 377–400. Prvním doloženým majitelem domu je až roku 1363 měšťan Henslin, syn Pesoldův, V. V. TOMEK, *Základy I*, s. 24.

domě čp. 234/I „U Pelikána“ na rohu Jilské a Jalovcové ulice,⁶¹ a konečně malba zobrazující zápas sv. Jiří s drakem. Ke zhotovení posledně jmenovaného obrazu došlo před polovinou 14. století na zdi bývalého domu čp. 471/I „U Melantrichů“.⁶² Po jeho zboření roku 1893 byl učiněn pokus o zachování vzácné malby, ale protože v městském muzeu nebyl dostatek místa pro instalaci rozměrné památky, našla prozatímní umístění v kostele sv. Václava na Zderaze, kde bohužel zmizela beze stopy (obr. č. 4).⁶³

Pro nás však je nejdůležitější samotný smysl a poslání tohoto monumentálního díla, nacházejícího se v měšťanském domě v samotném středu Starého Města pražského. K jeho objasnění napomáhají dochované historické prameny. Z nich vyplývá, že prvním doloženým majitelem domu „U Melantrichů“ byl přední pražský patricij Donat Rost. V samotném držení se uvádí až roku 1363,⁶⁴ ale rodina v Praze sídlila od dob vlády Jana Lucemburského a již tehdy patřila k měšťanské elitě.⁶⁵ Donat Rost od roku 1352 zasedal v městské radě a představoval jednoho z mnoha pražských patricijů, honosících se v této době svým vlastním rodinným erbem, za-

⁶¹ Znakovou galerii snad nechal vymalovat Jiří z Poděbrad kolem poloviny 15. století. Pozdně gotická výmalba zadní stěny sedile je datována do 15. nebo první poloviny 16. století a jejím zadavatelem byl s největší pravděpodobností panský rod Zajíců z Hazmburka, který dům vlastnil v rozmezí let 1453 až 1469. Jako majitelé jsou Zajícové zmiňováni ještě roku 1580, Josef TEIGE, *Základy starého místopisu Pražského II (1437–1620)*, Praha 1915, s. 666–669. Prvním v pramenech doloženým majitelem domu však byl jakýsi měšťan Jan, který jej roku 1356 prodal zlatníku Wolflinovi. Již tehdy je uváděn jako rohový a měl mít 6 krámců. Prostorově velkoryse dimenzovaný dům z konce třicátých let 14. století, u nějž můžeme sledovat tři gotické fáze výstavby, náležel podle autorů hloubkového stavebněhistorického průzkumu Michaela Rykla a Jana Beránka ke standardu dobového bydlení, který byl srovnatelný s prostředím šlechtických sídel. Zároveň se jednalo i o příklad nejvyšší úrovně bydlení v Praze, Michael RYKL – Jan BERÁNEK, *Výstavný středověký dům čp. 234/I v Praze na Starém Městě*, Průzkumy památek 1, 2006, s. 3–34, hlavně s. 28–29. Srovnej Michael RYKL, *Románský detail v domě čp. 234/I v Jilské ulici na Starém Městě pražském*, *Archeologica Pragensia* 18, 2006, s. 167–176. K majitelům domu v předhusitském období V. V. TOMEK, *Základy I*, s. 76–77.

⁶² Antonín MATĚJČEK, *Nezvěstná nástěnná malba gotická z domu „U Melantrichů“ na Starém Městě pražském*, *Památky archeologické* 40, Praha 1937, s. 92.

⁶³ Antonín Matějček vyslovil domněnku, že ke zničení malby došlo během zpusťování kostela zloději, *Tamtéž*, s. 92, poznámka 1. Podle dochovaných fotografií představoval obraz světce v drátěné košili, přes níž měl oblečen krátký kabát bez rukávů a plášť. Na hlavě měl hrncovou přilbu, která byla zdobena fafnochem, sv. Jiří seděl na koni, jehož celé tělo bylo pokryto čabakou, a v plném trysku vrážel kopí do chřtánu velkého draka, který zabíral více než polovinu celého výjevu. Dolní část obrazu byla zničena a za oběť jí nejspíše padly obě koňské nohy a patrně také dračí pařáty, *Gotická nástěnná malba I*, s. 308.

⁶⁴ V. V. TOMEK, *Základy I*, s. 120.

⁶⁵ TÝŽ, *Dějepis II*, s. 471–472.

kupujících se na venkově a snažících se proniknout do řad šlechty.⁶⁶ Právě samotné aristokratické sebepojetí městského patriciátu bylo podmínkou a předpokladem k recepci dvorské kultury ve městech. Ve vrcholném a pozdním středověku přibíralo na významu a mělo rozhodující vliv na její přijetí. S největší pravděpodobností si tento patricij nechal ve svém domě namalovat obraz ochránce rytířů sv. Jiřího, tedy společenské vrstvy, do které se snažil proniknout.

Podobně i Gerart Scherfgin v kronice města Kolína nad Rýnem je podle vyobrazení sv. Jiří představen jako rytíř bojující na koni a směle útočící na své nepřátele. Gottfried Hagen také nezapomněl připomenout jeho čest, dobrý původ a činy, jimiž pomáhal ostatním.⁶⁷ Pojetí kolínského patricije tak odpovídalo představám sebepojetí dvorských šlechticů. Přesto Gerart patřil k významné kolínské patricijské rodině, která ve městě sídlila mezi lety 1170 až 1485. Její příslušníci se čile podíleli na řízení a správě města a zároveň se domohli značného jmění.⁶⁸

V tomto směru nemůžeme pochybovat o snaze předních kolínských *Geschlechter* vyrovnat se dvorské šlechtě v reprezentaci, o čemž svědčí i vyobrazení sv. Jiří v kolínském kostele sv. Ondřeje z roku 1333. Kolínští patricijové přebírali šlechtické statky na venkově, ale i v samotném městě sídlili ve velikých dvorech, které měly pouze částečně živnostenský charakter. Často se jednalo o výstavné kamenné domy s vlastními kaplemi a ovocnými zahradami, které byly po šlechtickém vzoru podobné hradům a daly se dobře bránit. Např. dvůr Arnolda Plaise (†1363) se rozprostíral na deseti pozemcích a zahrnoval letní stavení, dům s mohutnou věží a další vedlejší stavby. Aristokratický životní styl se manifestoval také v oblasti rytířského způsobu boje. Patricijové bojovali s koněm, nosili štít a helm, používali erby a znaky.⁶⁹ Podobně honosné sídlo na území dnešního Nového Města se po-

⁶⁶ *Gotická nástěnná malba I*, s. 310. Poprvé se objevuje roku 1339 v listině, kdy mu tamní rychtář a měšťané přiznávají dluh ve výši 10 kop pražských grošů, *Stadtbuch von Brüx bis zum Jahre 1526*, Ludwig Schlesinger (ed.), Praha 1876, č. 72, s. 31.

⁶⁷ *Reimchronik der Stadt Cöln*, v. 3640–3641, s. 125–126: „...her Gerart reit in sente Joris siden / weder de wevere striden“.

⁶⁸ H. WENZEL, *Aristokratisches Selbstverständnis*, s. 11–13. Podobné snahy lze u patricijů významných říšských měst doložit i později. Například kolem roku 1500 se jeden z norimberských měšťanů nechal vyobrazit na nově založeném oltáři ve stejné velikosti, jako sv. Jiří a sv. Jeroným, Hanns Hubert HOFMANN, *Nobiles Norimbergenses. Beobachtung zur Struktur der reichsstädtischen Oberschicht*, in: *Untersuchungen zur gesellschaftlichen Struktur der mittelalterlichen Städte in Europa, Vorträge und Forschungen 11*, Theodor Mayer (Hg.), Sigmaringen 1974², s. 76–77. Ke středověkému pojetí rytířství srovnej sborník *Das Rittertum im Mittelalter. Studienausgabe*, Arno Borst (Hg.), Darmstadt 1989.

⁶⁹ H. WENZEL, *Aristokratisches Selbstverständnis*, s. 21–22. K aristokratickému životnímu stylu kolínských patricijů L. von WINTERFELD, *Handel, Kapital und Patriziat*, s. 78. K tomu také Hans PLANITZ, *Die deutsche Stadt im Mittelalter. Von der Römerzeit bis zu den Zunftkämpfen*, Weimar 1973, s. 267. Podobné věže můžeme nalézt jako součást některých výstavných kamenných

dařilo nedávno najít archeologům v areálu bývalých kasáren Jiřího z Poděbrad. Zde objevený románský palác, předběžně datovaný do druhé poloviny 12. století, představuje v pražském prostředí ojedinělý doklad velkoryse pojatého projektu městského rezidenčního domu.⁷⁰

Přízemní místnost v pražském domě „U Melantrichů“ byla nejspíše profánním prostorem snad podobné funkce, jako hradní komnata na zámku v Jindřichově Hradci. Obraz svojí výtvarnou kvalitou jindřichohradecký cyklus výrazně převyšoval a těžko se s ním můžou rovnat i malby v dalších šlechtických kostelech. Malíř našeho obrazu představoval výjimečného umělce, jehož dílo odpovídalo nejvyšším dobovým estetickým nárokům a jasně odráželo životní styl a možnosti sebevědomých pražských patricijů, kteří se stávali vůdčími osobnostmi a nositeli stoupajícího laického městského sebevědomí. Malba samotná poté napodobovala v městském prostředí rytířský ideál statečnosti a nepřemožitelnosti, který byl pěstován u nejvyšších šlechticů, a především v okolí panovníka na jeho dvoře. Nese znaky domácí malířské techniky, i když nemůžeme vyloučit inspiraci kolínským vzorem. S jistotou lze tvrdit, že se jednalo, podobně jako u kolínských patricijů, o snahu vyrovnat se výzdobou měšťanského interiéru dvorským a šlechtickým malbám a výzdobám.

Držba hradů patricijskými majiteli

U některých patricijských jednotlivců, ale i rodin, můžeme nalézt podobný doklad ve výstavbě a zakupování reprezentativních venkovských sídel – hradů.⁷¹

---

domů Havelského města v Praze, Dobroslav LÍBAL – Jan MUK – Milan PAVLÍK, *Raně gotické Havelské město*, Pražský sborník historický 3, 1966, s. 48–49. Podobnou věž ale lze najít i na jiných místech Prahy, například v dalším pražském domě „U kamenného zvonu“. K typologii věžovitých domů v Praze a jejich podobnosti s objekty ve Vídni, Řezně a Norimberku, Josef MAYER, *Dům U kamenného zvonu na Staroměstském náměstí*, Časopis společnosti přátel starožitností 2, 1994, s. 70–71.

⁷⁰ Petr JUŘINA, *Objev kamenného románského paláce na Novém Městě pražském*, in: Forum urbes medii aevi 3. Vrcholně středověká zděná měšťanská architektura ve střední Evropě, Sborník příspěvků z konference FUMA konané 14.–16. dubna 2004 v Jihlavě, Brno 2006, s. 170–177.

⁷¹ Dodnes chybí studie, která by se věnovala vymezení v pramenných zmínkách českého středověku běžně užívaných různých termínů pro opevněné šlechtické stavby, uváděné nejčastěji jako hrad (*castrum*), hrádek (*castellum*), tvrz (*munitio* nebo *arx*) a dvorec (*curia*). Výjimku představuje práce Josefa Macka, který zaměřil pozornost na sémantiku slov hrad a zámek, Josef MACEK, *Česká středověká šlechta*, Praha 1996, s. 91nn. K tomu také Robert NOVOTNÝ, *K Mackově pojetí hradu a zámku*, MHB 7, 2000, s. 191–197. Srovnej Miloš PROKOP, *Držba hradů v Čechách v letech 1418–1478 jako zdroj poznání majetkových poměrů české šlechty, panovníka a církve*, Husitský Tábor 14, 2004, s. 148, zejména poznámka 2; Tomáš DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 2000. Často se setkáváme se skutečností, že jedna a tatáž stavba se někdy objevuje uvedena jako hrad (*castrum*), kdežto jindy jako pouhá tvrz (*munitio*). Někdy nám také uniká rozdíl mezi samotným označením hrad (*castrum*) a hrádek (*castellum*). Některé stavby, označované jako *castrum*, totiž dosahovaly mnohem menší velikosti, než sídla označovaná jako

Na tomto místě musíme vzhledem k rozsahu upustit od uvedení veškerých zmínek, kdy se bohatý pražský a brněnský patriciát vyskytuje v držení různých tvrzí, dvorů a hospodářských statků.⁷² Zajímat nás budou pouze případy, kdy se stavba hradního typu prokazatelně ocitla v měšťanských rukou, protože např. již v *Knize starého pána z Rosenberka* se objevuje rozlišení urozenosti na základě toho, zda došlo k pŕihonu k hradu, tvrzi nebo pouhému dvorci.⁷³ Navíc právě držba hradů bohatými patriciji byla trnem v oku části šlechty, jež tyto případy chápala jako porušení přirozeného řádu.⁷⁴

Do vypuknutí husitských válek se v měšťanských rukou objevilo celkem na 17 hradů či staveb hradního typu.⁷⁵ První zmínka o držbě hradu městským obyvatelům pochází ze dne 23. února 1305, kdy vystupuje jeden z tvůrců měnové reformy Václava II. a zároveň podkomoří Aparado s přídomkem z Černé Hory. Panovník mu nejspíše po smrti bývalého znojenského komorníka Matouše z Černé Hory udělil černo-horské panství ležící na sever od Brna.⁷⁶ V dubnu téhož roku pak další člen *socii de Florencia*, Rainieri, obdržel od krále odúmrt' po Oldřichovi z Křivsoudova, která sestávala z hradu Křivsoudov s přilehlým panstvím a tvrze v Herálci. Rainieri

---

castellum. Řada tvrzí (*munitio*) pak svojí rozlohou zastínila řadu šlechtických hradů (*castrum*). Zde uvedené stavby hradního typu, které se ocitly v rukou měšťanů, je nutně potřeba chápat pouze jako reprezentativní výběr. Nedůvěru nevyvolávají přední zemské pevnosti, které představovaly Křivoklát, Přimda nebo Poděbrady, u nichž nikdo nepochybuje o tom, že se jednalo o hradní objekty. Naopak problematické může být mezi tyto hrady zařadit Pirkenštejn nebo Škvorec, stavby, které svou rozlohou a ani polohou příliš nepřevyšovaly okolní zemanské tvrze. Nicméně v odborné literatuře jsou často zmiňovány jako stavby hradního typu, proto se objevují i v přiložené přehledové tabulce, přestože jejich zařazení může vyvolávat určité pochybnosti.

⁷² Majetky pražských a brněnských měšťanů na venkově až do první poloviny 15. století sepsal Jaroslav MEZNÍK, *Venkovské statky pražských měšťanů v době předhusitské a husitské*, Rozpravy ČSAV 75, 1965, sešit 2, s. 3–67; TÝŽ, *Brněnský patriciát a boje o vládu města ve 14. a 15. století*, Brno v minulosti a dnes 4, 1962, s. 249–349. Pro pražský a kutnohorský patriciát má v této souvislosti pořad svoji neocenitelnou hodnotu práce Julius LIPPERT, *Bürgerlicher Landbesitz im 14. Jahrhundert. Zur Ständefrage jener Zeit*, Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 40, 1902, s. 1–50, 169–211. Několik patricijů dosáhlo u panovníka pro své venkovské statky podobné imunity, jako například některé kláštery a města, to znamená, že mohli hledat právní ochranu přímo u dvorského soudu a jejich venkovské državy tedy dosáhly plného hrdelního práva, RBM IV, č. 1096, s. 442–443.

⁷³ *Archiv český I*, František Palacký (ed.), Praha 1840, s. 454.

⁷⁴ Josef ŠUSTA, *České dějiny II/3. Karel IV. Otec a syn 1333–1346*, Praha 1946, s. 68.

⁷⁵ Přehled hradů a jejich měšťanských držitelů do vypuknutí husitských válek srovnej tabulku v příloze.

⁷⁶ RBM II, Josef Emler (ed.), Praha 1882, č. 2019, s. 875. Matouš z Černé Hory se naposledy jako znojenský komorník uvádí roku 1298, RBM II, č. 1806, s. 776. Na tuto skutečnost upozornil již L. JAN, *Václav II. a struktury*, s. 135.

však dané zboží obratem ruky prodal sedleckému opatu Heidenreichovi za dva tisíce hřiven stříbra pražské váhy.⁷⁷

Další zmínku o Pirkenštejnu (dnešní Perštejtec u potoka Křenovky jihovýchodně od Kutné Hory), který byl v držení Pertolda Pirknera, kronikář Petr Žitavský kladl do rozmezí let 1308 až 1310.⁷⁸ Ještě roku 1308 došlo k zakoupení rakouského hradu Hasenecku bohatými kutnohorskými těžaři a kverky Jenslinem a Ortliebem z Rosenthalu.⁷⁹ Drtivá většina zpráv se ale objevuje až od poloviny 14. století. Jednalo se o 31 držitelů, pocházejících převážně z řad staroměstského a kutnohorského patriciátu. Dohromady můžeme napočítat 19 rodin, kdy u některých lze pozorovat určitý náběh k dědičnému předávání hradů potomkům nebo příbuzným (Olbramovci, Rokycanští, Rotlevové, Hulerové). Ve všech ostatních případech zde zmínění měšťané o své pevnosti během husitské revoluce přišli buď prodejem, dobytím nebo z neznámých příčin.⁸⁰

Z těchto 31 osob celkem 10 zastávalo nějaký dvorský úřad nebo se pohybovalo na panovnickově dvoře. Čtyři měšťany nacházíme v podkomořském úřadu (Apardo, Frenclin Jakubův, Mikuláš Augustinův, Zikmund Huler).⁸¹ Nemusíme zdůrazňovat, že zastávání tohoto významného úřadu dopomohlo těmto jedincům ke značnému

⁷⁷ RBM II, č. 2028, s. 877–878.

⁷⁸ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 163. Pertold Pirkner ještě roku 1312 získal hrad Templštejn, CDM VI, Peter Ritter von Chlumecky (ed.), Brno 1854, č. 144, s. 114–115 (1318); č. 315, s. 245. K tomu Miroslav PLAČEK, *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*, Praha 2001, s. 638–639.

⁷⁹ RBM II, č. 2167, s. 935. K tomu Josef ŠUSTA, *České dějiny II/1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1935, s. 723, poznámka 1.

⁸⁰ Pouze hrad Koloděje zůstal v držení Aleše Rotleva nejpozději až do roku 1436, kdy zřejmě jako poslední mužský potomek mocného a bohatého pražského patricijského rodu umírá. Hrad Škvorec poté dokázali potomci Olbrama Menhartova udržet do roku 1442, August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého 15*, Praha 1998², s. 201–202, 225.

⁸¹ Apardo (1305), RBM II, č. 2019, s. 875; Frenclin Jakubův (1327–1331, 1350), RBM III, č. 1402, s. 549; *Codex epistolaris Johannis regis Bohemiae. Briefe des Königs Johann von Böhmen*, Theodor Jacobi (ed.), Berlin 1841, č. 8, s. 4; č. 115, s. 51; č. 117, s. 52; č. 162, s. 68; č. 168, s. 70; RBM V/1, Jiří Spěvák (ed.), Praha 1958, č. 347, s. 175 (1348); RBM V/3, Jana Zachová (ed.), Praha 2000, č. 878, s. 453; RBM V/4, Jana Zachová (ed.), Praha 2004, č. 1932, s. 845; Mikuláš Augustinův (1403–1404), *Codex iuris municipalis regni Bohemiae II*, Jaromír Čelakovský (ed.), Praha 1895, č. 756, s. 978; č. 129, s. 208; č. 788, s. 1019–1020. Srovnej *Archiv český 25*, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1935, s. 18, 126, 233; Zikmund Huler (1387–1402, 1404–1405), CIM II, č. 618, s. 788; č. 620, s. 796; *Archiv český 14*, Josef Kalousek (ed.), Praha 1895, s. 526; *Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV.*, Liber IV (1390–1397), Clemens Borový (ed.), Praha 1883, s. 402, 413; LC V, s. 310; LC VI, s. 11, 81, 132; CIM I, Jaromír Čelakovský (ed.), Praha 1886, č. 120, s. 190; CIM II, č. 750, s. 970; *Archiv český 15*, Josef Kalousek (ed.), Praha 1896, s. 291. Jako podkomoří je Zikmund Huler mnohokrát zmíněn v CIM II, č. 121, s. 192–193; č. 122, s. 195; č. 621, s. 798; č. 564, s. 729; č. 618, s. 790 aj.

bohatství, v případě Aparda ke zisku černo-horského panství, Frenclina Jakubova k nabytí zástavy královských hradů Poděbrad a Přimdy. Rainieri z Florencie se stal roku 1305 krakovským hejtmanem,⁸² a Olbram Menhartův poté působil jako rychtář na Novém Městě pražském a později jako vyšehradský purkrabí.⁸³ Jeho syn Olbram dokonce zasedl na pražský arcibiskupský stolec. Výrazné panovníkově přízni se těšil Zikmund Huler, u kterého dokonce v lednu 1401 král Václav IV. nějaký čas na Orlíku pobýval.⁸⁴ Další dva působili jako mincmistři, jmenovitě Petr z Písku a Martin Rotlev,⁸⁵ Heinlin Eilower spolu s výše zmíněným Martinem Rotlevem jako urburěři v Kutné Hoře.⁸⁶ Pertold Pirkner a Peregrin Puš udržovali úzké vazby na horní město Kutnou Horu, kde nepochybně měli značný podíl na těžbě a zpracování stříbrné rudy. V neposlední řadě Ludvík z Florencie, držící hrad Okoř, působil jako královský lékař a dvořan Václava IV.⁸⁷

Většina ze zde zmíněných patricijů používala získané hrady jako rezidence, zvyšující jejich prestiž. Nic na tom nemohla změnit ani káravá slova Petra Žitavského, který držbu hradů v měšťanských rukou považoval za marnivost nepřislušející jejich postavení ve společnosti.⁸⁸ Řada z nich po nabytí takové stavby automaticky přijala její jméno do svého predikátu spolu s oslovením rytíř (*miles*), urozený (*nobilis*)

⁸² RBM II, č. 2019, s. 875.

⁸³ Srovnej poznámka 21.

⁸⁴ August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého II*, Praha 1997², s. 60.

⁸⁵ Petr z Písku (1392–1395), CIM II, č. 828, s. 1099; AČ 14, s. 532. Petra jako mincmistra mezi lety 1395 až 1396 zmiňuje Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy V*, Praha 1905², s. 46. Naopak František Palacký dobu, ve které působil v úřadě, vymezil lety 1395 až 1399, *Dílo Františka Palackého I*, Jaroslav Charvát (ed.), Praha 1941, s. 347; Martin Rotlev (1378–1382), V. V. TOMEK, *Základy II*, s. 188; *Archiv český 31*, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1921, s. 227. Martina Rotleva v úřadu mincmistra mezi lety 1377 až 1383 uvádí V. V. TOMEK, *Dějepis II*, s. 304, 473.

⁸⁶ Heinlin Eilower (1342–1343), RBM IV, č. 1074, s. 432; č. 1188, s. 473; č. 1288, s. 515; č. 1291, s. 518; *Jacobi*, č. 171, s. 71; Martin Rotlev (1377), V. V. TOMEK, *Základy II*, s. 188.

⁸⁷ CDB I, č. 330, s. 639–640; V. V. TOMEK, *Dějepis II*, s. 486–487. K dvorním lékařům srovnej Milada ŘÍHOVÁ, *Dvorní lékař posledních Lucemburků. Albík z Uničova, lékař králů Václava IV. a Zikmunda, profesor pražské univerzity a krátký čas i arcibiskup pražský*, Praha 1999.

⁸⁸ Například počátkem 14. století při popisu těžkostí, jež zažil sedlecký klášter za vlády Jindřicha Korutanského, Petr Žitavský uvádí kutnohorského měšťana Pertolda, řečeného Pirkner, který si „...mezi Horou a Sedleckým klášterem směrem k polední straně vystavěl hrádek v údolí zvaném Pirkenštejn“, kde podle kronikáře „...často pobýval více z marnivosti než z nutnosti“ (*Bertholdus namque dictus Pirchneri montanus...inter Montem et claustrum Scedlicense ad meridiale plagam in valle dictum Pirchinstein castellum construxerat...plus curiositate, quam necessitate sepius manebat*), *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 157–158, 163. K tomu srovnej *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila II. Vydání textu a veškerého textového materiálu*, Jiří Daňhelka – Karel Hádek – Bohuslav Havránek – Naděžda Kvítková (edd.), Praha 1988, v. 51–54, s. 505.

nebo proslulý, slavný (*famosus*).⁸⁹ Docházelo tak nejenom k majetkovému a prestižnímu vzestupu, ale často také k vzestupu společenskému a mocenskému.⁹⁰ Podobně jako u kolínských patricijů i u těchto jednotlivců můžeme za používáním nového oslovení tušit aristokratické sebepojetí. Na jedné straně se snažili vymezovat vůči ostatním měšťanům, označovaných v pramenech nejčastěji jako *cives*.⁹¹ Na straně druhé zde vidíme jasnou touhu alespoň v tituluře proniknout a prestiží se vyrovnat nejvyšší společenské vrstvě – šlechtě. Přesto však řada z těchto patricijů nezpřetrhala své vazby k městu, ale nadále vlastnila na Starém Městě pražském, v Brně či Kutné Hoře řadu majetků, nebo dokonce vykonávala rychtářský úřad.

Dvorské umění pronikající do výzdoby patricijských náhrobků

Poslední kapitolu, které se v souvislosti s přejímáním dvorské kultury a umění v městském prostředí budeme věnovat, představují patricijské náhrobky. Do dnešních dnů se nám dochovalo velmi málo dokladů.⁹² Zřejmě nejznámější představuje do-

⁸⁹ Někdy před rokem 1356 bratři Václav a Menhart Rokycanští prodali hrad Koloděje spolu s vesnicí Hole jakémusi „...rytíři Mikulášovi, měšťanovi pražskému“ (*Nicolaus miles, civis Pragensis*), *Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae I*, Josef Emler (ed.), Praha 1870, s. 70. Podobně se počátkem šedesátých let 14. století jako „*Francisci de Okorss dicti Rokizaner militis*“ psal původem pražský měšťan František (Frána) Rokycanský, *Libri quinti confirmationum ad beneficia ecclesiastica per archidiocesim Pragenam nunc prima vice in vulgus prolati I/1 (1390)*, František Antonín Tingl (ed.), Praha 1865, s. 178. K roku 1367 se dále objevuje Olbramovec Šimon Bohuslavův uveden jako „*Symonis milites de Roztok*“, ale podobných příkladů bychom mohli v pramenech najít mnohem více, *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidiocesim I/2 (1363–1369)*, Josef Emler (ed.), Praha 1874, s. 86. K sémantice slova rytíř srovnej J. MACEK, *Česká středověká šlechta*, s. 50nn. Jako „...*nobilis Sigismundi de Orlik*“ se roku 1399 zmiňuje podkomoří Václava IV. Zikmund Huler, LC VI, Josef Emler (ed.), Praha 1883, s. 11. Ten samý měšťan se několikrát označuje oslovením „*famosus*“, podobně jako později jeho bratr Ondřej, LC VI, s. 68 (1402); 81 (1402); 82 (1402). K Ondřejovi LC VI, s. 153 (1405), 161 (1405).

⁹⁰ Frenclín Jakubův mohl disponovat posádkami hradů Přimdy a Poděbrad, Heinlin Eilower celou křivoklátskou manskou soustavou, František ZOUBEK, *Frenclín Jakubův z Prahy. Obrázek historický z doby Jana Lucemburského*, PAM 8, Praha 1870, s. 244; J. ŠUSTA, *České dějiny II/3*, s. 390–391.

⁹¹ K termínu *civis* a jeho užívání v českých a moravských středověkých městech nejpodrobněji Jiří KEJŘ, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998, s. 95–102.

⁹² Funebrální plastika 13. století představuje málo probádanou oblast sochařství našich zemí. Náhrobků s rytou figurální výzdobou je pro toto období dochováno velmi málo a jsou vázány na kláštery jako pohřebiště královská, nejvyšší církevní i světské šlechty, a na farní kostely, Dana STEHLÍKOVÁ – Jiří VARHANÍK – Jan SOMMER, *Marginálie k umění doby posledních Přemyslovců*, Umění 32/1, 1984, s. 25.

mnělý náhrobek mincmistra Eberharda, nalezený roku 1896 v prostorách bývalé komendy řádu německých rytířů v Drobovicích, který je uložen v čáslavském muzeu.⁹³

Na náhrobku, pocházejícím z období kolem roku 1300, nacházíme vyobrazeného prostovlasého stojícího muže, oblečeného do dlouhé suknice, který má na pravém kolenu francouzský štít šikmo šachovaný s pruhem pošikem směřujícím do pravého horního rohu, v levé ruce poté drží dlouhý předmět, nejspíše meč. Figura z drobovického náhrobku z větší části chybí, čelo a horní část hlavy jsou poškozeny.⁹⁴ Skladbou svého architektonického rámce se blíží dvorským náhrobkům pocházejícím z této doby, především anežskému náhrobku královny Kunhuty (†1285).⁹⁵

Otázkou zůstává, kdo byl ve skutečnosti pod drnovickým náhrobkem pochován. Jednalo se o mincmistra Eberharda, jak se domníval Kliment Čermák nebo o neznámého rytíře či urozeného muže? Předně můžeme vyvrátit hypotézu, že se jednalo o mincmistra Eberharda. Ten již totiž od roku 1258 používal pečeť s vyobrazením orlice a je velice nepravděpodobné, že by se nechal pohřbit pod náhrobkem s jiným erbem.⁹⁶ Stejně tak můžeme vyloučit možnost, že by se pod náhrobkem ukrýval neznámý urozený muž. Odporuje tomu samotný dochovaný nápis, a především jeho část, která jasně hovoří o měšťanovi. Šlechtic by zajisté v této době použil na náhrobní desce své rodové jméno nebo predikát a neoznačoval by se jako měšťan.

K objasnění původu neznámého muže se tak budeme muset vrátit k listině z 30. září 1275, kterou král Přemysl Otakar II. uděloval mincovnu v Jihlavě Eberhardovu synu Jarošovi, příbuznému Jindřicha Bílého Hartmudovi a Eberhardovi, bra-

⁹³ Kliment ČERMÁK, *Výzkumy na klášteřišti v Drobovicích*, Výroční zpráva musejního spolku „Včela Čáslavská“ za rok 1886–1887, Čáslav 1887, s. 24, 29. Srovnej například s náhrobní deskou Rutharda s manželkou v děkanském kostele v Kolíně.

⁹⁴ V celku nedochovaný nápis pak lze číst „+ HIC. IAC. E /BERHAR?/ T(?) GVS(?) CIVIS. DE. ZA /ZLAV?/“. August Sedláček daného jedince na základě shody znaků určil za předka zemanských rodin píšicích po tvrzích v Ostružně, Rušinově, Snětu nebo Jankově Hoře, *Pozůstalost Augusta Sedláčka*, uloženo v Historickém ústavu AV ČR, Praha, Tr 1010f, s. 162; Tr 1010e, s. 161. Nápis poté přečetl jako „† HIC. IAC. E.... (Endrlinus? Eberhardus? Eberlinus?) N (H? M?) D GVS CIVIS – DE – ZA“. Dlouholetý čáslavský starosta a národopisec Kliment Čermák podle údajné biskupské čepice, kterou zobrazená postava nesla na hlavě, postavu ztotožnil s pražským patricijem a dlouholetým mincmistrem Eberhardem. Svoji domněnku potvrzoval na základě listiny, ve které je mincmistr Eberhard označen jako „...*frater civis nostri de Chazlavia, qui cognominatur Episcopus*“, RBM II, č. 984, s. 411. Kliment Čermák dále nápis přečetl a doplnil jako „*Eberlin dominus de Gushübel, civis de Caslavia*“, K. ČERMÁK, *Výzkumy*, s. 25–26. Již Alžběta Birnbaumová ve svém soupisu památek Čáslavského kraje upozornila na fakt, že linie, vymezující biskupskou čepici, ve skutečnosti patří k arkádě na pozadí a nikoliv muži, který vystupuje jako prostovlasý. Nicméně nápis přečetla podobně jako August Sedláček a neurčitě náhrobek datoval do 14. století, Alžběta BIRNBAUMOVÁ – Libuše JANSOVÁ, *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Čáslavském*, Praha 1929, s. 147–148.

⁹⁵ D. STEHLÍKOVÁ – J. VARHANÍK – J. SOMMER, *Marginálie k umění*, s. 25–26.

⁹⁶ K tomu srovnej CDB V/1, č. 168, s. 269.

trovi čáslavského měšťana přezdíváného Biskup.⁹⁷ Jak již bylo ukázáno výše, řada předních měšťanů českých královských měst se od poloviny 13. století prezentovala vlastními heraldickými symboly, nacházela se v panovníkově okolí a přebírala dvorské zvyky a kulturu. Sem zřejmě podle dochované listiny patřil i výše uvedený čáslavský měšťan Eberhard, kterého Kliment Čermák omylem ztotožnil s mincmistrem Eberhardem. Navíc již z roku 1243 máme první doklad o tom, že se příslušník městske vrstvy stal mistrem špitálu řádu rytířů sv. Ducha. Jednalo se o brněnského měšťana Rudigera, který o pět let dříve daný klášter se svojí manželkou založil⁹⁸ a v březnu 1243 je již zmíněn jako *bratr Rudiger, mistr špitálu sv. ducha v Brně*.⁹⁹

S největší pravděpodobností pod náhrobkem spočívaly ostatky některého čáslavského měšťana,¹⁰⁰ který buďto mohl mít podíl na nadání drobovické komendy a vstoupil sem jako řádový bratr, nebo se zde nechal pouze pochovat. Neodporoval by tomu ani první dochovaný doklad pečeti čáslavského měšťana z roku 1279, podobně jako svědectví o jejich podílu na těžbě stříbra v okolí budoucí Kutné Hory a kontaktů s předními mincmistry. Od počátku 14. století se nám množí zprávy dokládající ozbrojené vystoupení příslušníků patriciátu, kteří se již roku 1309 nezdráhali zajmout přední šlechtické představitele. O tři roky později dokázali vést regulérní denní válku s mocným rozrodem Drslaviců,¹⁰¹ nebo podobně jako šlechtici násilně zabírali církevní majetky.¹⁰² Přestože nemáme dochované prameny, přímo dokládající patricije bojující na koni a honosící se vlastním erbovním znamením na štítě, můžeme to s velkou pravděpodobností předpokládat.¹⁰³ V této souvislosti nás pak nezařazí, že se daný neznámý měšťan nechal na svém náhrobku vyobrazit jako rytíř.

⁹⁷ „Jaroscio filio Ebrhardi, magistri monete olim per Boemiam, Hartmudo, genero Henrici Albi civis Iglaiensis, et Ebrhardo fratri civis nostri de Chazlavia, qui cognominatur Episcopus“, RBM II, č. 984, s. 411.

⁹⁸ CDB III/1–2, č. 197, s. 253; č. 198, s. 256.

⁹⁹ „...frater Rudengerus, magister hospitalis S. Spiritus in Brunna“, CDB IV/1, č. 18, s. 89. O necelých sto let později, roku 1334, se mezi členy Řádu křížovníků s červenou hvězdou jmenuje František Rechcer, příslušník pražské patricijské rodiny, CDB IV, č. 104, s. 35. K rodině Rechcerů V. V. TOMEK, *Dějepis II*, s. 469.

¹⁰⁰ Mohlo by se také jednat o čáslavského měšťana Elblína, zmíněného v nejstarší pražské městské knize, jemuž Pražané snad někdy po roce 1310 zaplatili za čtyři krávy 22 grošů, August SEDLÁČEK, *Děje města Čáslavě*, Praha 1874, s. 32. Srovnej Petr CHARVÁT, *Poslední gesto Jistislava z Chlumu*, Sborník Společnosti přátel starožitností 2, Praha 1991, s. 72.

¹⁰¹ RBM III, č. 70, s. 29–31.

¹⁰² Jednalo se roku 1334 o bohatého pražského patricije Frenclina od Kamene (*Frenczlin de Lapide*), RBM IV, č. 18, s. 7–8. Navíc ve stížnosti Hynka Žáka z Dubé adresované Janovi Lucemburskému prý práva pražského kostela v době nepřítomnosti Jana IV. z Dražic porušovali vedle šlechticů také měšťané. K tomu srovnej RBM III, č. 1134, s. 443.

¹⁰³ Nošení zbraní ve staroměstském prostředí dokazují městská statuta z roku 1327 a 1332. Viditelné nošení meče nebo nože zde bylo podmíněno odevzdáváním berně vyšší než 10 hřiven

Závěr

První doklady o recepci dvorské kultury příslušníky patriciátu nacházíme již kolem poloviny 13. století. Hlavní motivací v tomto směru představovala touha vyrovnat se nejvýznamnějším šlechtickým rodinám v zemi. Tito podle části dobového mínění „sprostáci“ a „chlapi“, tedy neurozené osoby, se snažili alespoň vnější okázalostí a reprezentací dát najevo své vzrůstající hmotné bohatství a s ním ruku v ruce jdoucí politické ambice. Zejména od poloviny 14. století se začínají množit doklady, ve kterých se měšťané objevují jako donátoři a objednatelé uměleckých děl. Svoji kvalitou a uměleckým zpracováním se tato díla nejenom vyrovnala podobným pokusům pocházejícím ze šlechtického nebo dvorského prostředí, ale leckdy je i převýšila. Přední měšťané se postupně přestávali omezovat na pouhé přejímání, ale nové kulturní vlivy dokázali, především v oblasti módy, dále upravovat a rozvíjet.

Podmínku a předpoklad k recepci dvorské kultury ve městech tvořilo aristokratické sebepojetí městského patriciátu, demonstrované zpočátku přebíráním šlechtické heraldiky a sfragistiky. Patricijské erby a pečeti začínaly doprovázet typicky rytířské atributy – helm, příkrývadla a štít. Dále se s ním můžeme setkat při oblékání a přejímání dvorské módy v městském prostředí, výzdobě domů, do které začaly formou nástěnné malby pronikat motivy, pocházející ze šlechticko–rytířského prostředí. Aristokratické sebepojetí předních patricijů se navenek projevovalo stavbou nebo zakupováním hradů, používáním honosné titulatury a v neposlední řadě také ve výzdobě patricijských náhrobků. V této oblasti se opět můžeme u významných jednotlivců pocházejících z městského prostředí setkat s náhrobními kameny, které se nejenom svým uměleckým zpracováním, ale i zobrazením zemřelého jako rytíře se všemi náležitými charakteristickými znaky, blížily náhrobkům vycházejícím z dvorského nebo šlechtického prostředí.

---

stříbra. Ve druhém nařízení z roku 1332 musel mít dotyčný majetek vyšší než 10 hřiven nebo se za něj měl někdo s takovýmto majetkem zaručit, Emil Franz RÖSSLER, *Das altprager Stadtrecht aus dem XIV. Jahrhundert*, Praha 1845, s. 12; RBM III, č. 1908, s. 742. Používání zbraní v Praze potvrzuje k roku 1309 také Petr Žitavský, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 127.

PŘÍLOHA

Přehled hradů v držení patricijských majitelů do roku 1419

	MAJITEL	ÚŘAD	HRAD	DRŽBA V LETECH
1.	Aparado z Černé Hory	podkomoří (1305)	Černá Hora	1305 ¹⁰⁴
2.	Rainieri z Florencie	krakovský hejtman (1305)	Křivsoudov	1305 ¹⁰⁵
3.	Pertold Pirkner		Pirkenštejn Templštejn	1308–1310 ¹⁰⁶ 1312?–1349 ¹⁰⁷
4–5.	Jenslin a Ortlieb z Rosenthalu		Haseneck	1308 ¹⁰⁸
6.	Petr Delfinův		Pirkenštejn	1352 ¹⁰⁹
7–8.	Mikuláš a Ondřej Hamannovi		Pirkenštejn	1356 ¹¹⁰
9.	Vernuš Mautner		Pirkenštejn	1356 ¹¹¹
10.	Petr z Písku	mincmistr (1392–1395)	Pirkenštejn	1399, 1403–1404 ¹¹²
11.	Peregrin Puš		Litice	1304?–1312 ¹¹³

¹⁰⁴ RBM II, č. 2019, s. 875 (23. února 1305).

¹⁰⁵ RBM II, č. 2028, s. 877–878 (25. dubna 1305); L. JAN, *Václav II. a struktury*, s. 135.

¹⁰⁶ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 157–158, 163. Ještě roku 1324 se v legendě pečeti Pertoldova syna Štěpána Pirknera objevil přídomek „z Pirkenštejna“ (*de Birkenstein*), F. BENEŠ, *Pečeti měšťanů*, Pirkner Štěpán. K tomu srovnej RBM III, č. 968, s. 377–378. Zda mu v této době hrad náležel, není jisté, August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého 12*, Praha 1997², s. 262.

¹⁰⁷ CDM VI, č. 144, s. 114–115 (1318); č. 315, s. 245. K tomu M. PLAČEK, *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů*, s. 638–639.

¹⁰⁸ RBM II, č. 2167, s. 935 (21. ledna 1308); J. ŠUSTA, *České dějiny II/1*, s. 723, poznámka 1.

¹⁰⁹ RBM V/4, č. 1315, s. 622–623 (1352).

¹¹⁰ RBM VI, č. 305, s. 161–162 (1356).

¹¹¹ Tamtéž.

¹¹² *Zbytky register králův římských a českých z let 1361–1480*, August Sedláček (ed.), Praha 1914, č. 581, s. 84 (1404); A. SEDLÁČEK, *Hrady 12*, s. 262.

¹¹³ Peregrin Puš se uvázal v držení hradu Litic někdy kolem roku 1304. Právě sem byli s největší pravděpodobností převezeni šlechtici, kteří byli roku 1309 zajati v Praze a Kutné Hoře příslušníky patriciátu, k jejichž vůdcům Peregrin patřil, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 115; RBM III, č. 70, s. 29–31. K tomu Josef ŠUSTA, *Dvě knihy českých dějin II. Počátky Lucemburské (1308–1320)*, Praha 1919, s. 16; TÝŽ, *České dějiny II/2. Král cizinec*, Praha 1939, s. 218–220.

	MAJITEL	ÚŘAD	HRAD	DRŽBA V LETECH
12.	Olbram Menhartův	Vyšehradský purkrabí (1373–1380)	Škvorec	1354?–1385 ¹¹⁴
13–15.	Olbram, Paŕel a Václav ze Škvorce		Škvorec	1385–1420 ¹¹⁵
16.	Frenclin Jakubův	podkomoří (1327–1331, 1350), hofrychtěř (před rokem 1346)	Přimda Poděbrady	1328?–1341 ¹¹⁶ před r. 1330?–1342? ¹¹⁷
17.	Jan (Ješek) Bártův		Křivoklát	1334–1343 ¹¹⁸
18.	Ješek (Heinlin) Eilower	urburěř (1242–1243)	Křivoklát	1343–1347? ¹¹⁹
19.	Menhart Rokycanský		Koloděje	?–1346 ¹²⁰

¹¹⁴ *Liber primus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus (1354–1362)*, František Antonín Tingl (ed.), Praha 1867, s. 54 (1354); LC I/2, s. 81 (1367); LC II, s. 86 (1373); LC III et IV, Josef Emler (ed.), Praha 1879, s. 188 (1386). K tomu August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého 15*, Praha 1998², s. 225. Srovnej V. V. TOMEK, *Dějepis II*, s. 449.

¹¹⁵ LC V, s. 117–118 (1392); LC VII, Josef Emler (ed.), Praha 1886, s. 268 (1418), 278 (1418); *Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae II*, Josef Emler (ed.), Praha 1872, s. 82 (1411), 146 (1419). K držení hradu dalšími příslušníky rodu po roce 1420 A. SEDLÁČEK, *Hrady 15*, s. 225.

¹¹⁶ Hrad Přimdu měl v zástavě spolu s písařstvím berně Plzeňského kraje, *Summa Gerhardi. Ein Formelbuch aus der Zeit des Königs Johann von Böhmen*, Ferdinand Tadra (ed.), in: *Archiv für österreichische Geschichte* 63, Wien 1882, č. 66, s. 387–390. O významu, který držbě tohoto hradu připisoval, svědčí i jím samým často používaná titulatura purkrabí na Přimdě (*Frenzlini Jacobii purchravii in Pfreimberch*), RBM IV, č. 496, s. 199 (1337); č. 1029, s. 413 (1341); č. 1194, s. 478 (1342). Jako purkrabí na Přimdě uváděn také v *Jacobi*, č. 8, s. 4 (1328–1329?); č. 27, s. 14; č. 74, s. 33 (1333–1346?); č. 89, s. 41 (1336); č. 97, s. 44 (1336); č. 180, s. 73.

¹¹⁷ Hrad Poděbrady obdržel spolu s úřadem popravce přilehlého kraje. Jako „...iudex provincialis in Poydibrad“ se uvádí v *Jacobi*, č. 92, s. 42 (1331); č. 129, s. 56; č. 186, s. 74 (před r. 1330); č. 204, s. 80–81 (před r. 1330); č. 220, s. 85. Srovnej A. SEDLÁČEK, *Hrady 12*, s. 4. Kromě dvou zástavních hradů Poděbrad a Přimdy vlastnil kunratickou tvrz spolu s okolními majetky (*municionem nostram Chunraticz*) a rozličná jiná zboží. *Summa Gerhardi*, č. 110, s. 135–136.

¹¹⁸ RBM IV, č. 1353, s. 548. K politickým okolnostem, za kterých Jan Bártlův hrad získal J. ŠUSTA, *České dějiny II/3*, s. 217–218

¹¹⁹ RBM IV, č. 1291, s. 518. Srovnej *Summa Gerhardi*, č. 65, s. 384–387 a *Jacobi*, č. 189, s. 75. K Heinlinovi a jeho držení Křivokláta s veškerým podílem na veřejné moci, která k hradu podle zvyku náležela i s leníky a many J. ŠUSTA, *České dějiny II/3*, s. 390–391.

¹²⁰ RBM IV, č. 1679, s. 667; A. SEDLÁČEK, *Hrady 15*, s. 201. K tomu srovnej V. V. TOMEK, *Dějepis II*, s. 456–457.

	MAJITEL	ÚŘAD	HRAD	DRŽBA V LETECH
20–21.	Václav a Menhart Rokycanský		Koloděje	1346–1356 ¹²¹
22.	Pražský měšťan Mikuláš		Koloděje	1356 ¹²²
23.	Martin Rotlev	urburěř (1377), mincmistr (1378–1382)	Koloděje	1392 ¹²³
24.	Martin (Martínek) Rotlev		Koloděje	1395–1408 ¹²⁴
25.	Jan (Johánek) Rotlev		Koloděje	1408–1436 ¹²⁵
26.	František (Frána) Rokycanský		Okoř	1356?–1380 ¹²⁶
27.	Jan starší Rokycanský		Okoř	1380–1391 ¹²⁷

¹²¹ RBM IV, č. 1679, s. 667. Někdy před rokem 1356 Menhartovi synové Václav a Menhart hrad spolu s vesnicí Hole prodali, *Reliquiae tabularum I*, s. 70. K tomu A. SEDLÁČEK, *Hrady 15*, s. 201. Srovnej *Summa Gerhardi*, č. 178, s. 512.

¹²² *Reliquiae tabularum I*, s. 70: „Nicolaus miles, civis Pragensis“. Srovnej A. SEDLÁČEK, *Hrady 15*, s. 201.

¹²³ LE IV, s. 386 (1392); „Martinus Rotlew residens in Kolodiey“, V. V. TOMEK, *Základy I*, s. 121 (1392).

¹²⁴ *Reliquiae tabularum I*, s. 580 (1398); 591 (1401), 601 (1403); *Libri erectionum Archidieocesis Pragensis saeculo XIV. et XV.*, Liber VI (1397–1405), Antonín Podlaha (ed.), Praha 1927, s. 107 (1399), 180–181 (1400); *Archiv český 7*, Josef Kalousek (ed.), Praha 1887, s. 608 (1400); *Reliquiae tabularum II*, s. 45 (1408). Roku 1417 se ještě připomíná jako „Martinus dictus Rotleb de Kolodiey et de Stupicz“, ale o rok později se tituloval pouze přídomkem ze Stopic (Zdobnic?), Tamtéž, s. 134 a 144. Přesto měl na kolodějském zboží 20 kop grošů platů až do roku 1426, kdy se i tohoto podílu zbavil prodejem, *Archiv český 26*, Josef Teige (ed.), Praha 1909, s. 420.

¹²⁵ *Reliquiae tabularum II*, s. 45 (1408), 144 (1418), 156–157 (1436); *Archiv český 3*, František Palacký (ed.), Praha 1844, s. 509 (1434); A SEDLÁČEK, *Hrady 15*, s. 201–202.

¹²⁶ LC I/1, s. 146, 178 (1361); LC III–IV, s. 44 (1375), 94 (1378). Poprvé by se podle nově postaveného hradu měl psát již roku 1356, V. V. TOMEK, *Dějepis II*, s. 457.

¹²⁷ LC III–IV, s. 140 (1380), 199 (1388), 219 (1390), 115 (1379); *Reliquiae tabularum I*, s. 515 (1388). Po Okoři se psal ještě roku 1396, kdy již sídlil v Čelákovcích. LC V, s. 266 (1396). K tomu August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého 8*, Praha 1996², s. 231–232.

	MAJITEL	ÚŘAD	HRAD	DRŽBA V LETECH
28.	Mikuláš Augustinův	podkomoří (1403–1404)	Oheb Vildštejn Egrberk Okoř	1408 ¹²⁸ 1408 ¹²⁹ 1411–1413 ¹³⁰ 1413–1416 ¹³¹
29.	Ludvík (Lojza) z Florencie	dvorský apatykář (1409–1419?)	Okoř	1416–1421 ¹³²
30.	Zikmund Huler	podkomoří (1387–1402, 1404– 1405)	Boršengryn Orlík	1392–1395 ¹³³ 1395–1405 ¹³⁴
31.	Ondřej Huler		Orlík	1405–1408 ¹³⁵

¹²⁸ Hrad Oheb a Vildštejn dostal spolu s Petrem Zmrzlíkem ze Svojšína do zástavy v hodnotě 800 kop grošů. *Zbytky register*, č. 763, s. 111 (1408).

¹²⁹ Tamtéž.

¹³⁰ *Reliquiae tabularum II*, s. 83 (1411), 91 (1412); *Archiv český 2*, František Palacký (ed.), Praha 1842, s. 186 (1412), 204 (1413); V. V. TOMEK, *Základy II*, s. 28 (1411), 12 (1412), 80 (1412). K tomu také August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrže Království českého 14*, Praha 1999², s. 73.

¹³¹ CIM I, č. 131, s. 212 (1413); AČ 1, s. 193, 204 (1413); 379 (1414); *Reliquiae tabularum II*, s. 110 (1414); LC VII, Josef Emler (ed.), Praha 1886, s. 109 (1414); *Zbytky register*, č. 687, s. 97 (1414); V. V. TOMEK, *Základy II*, s. 28 (1414); A. SEDLÁČEK, *Hrady 8*, s. 232–233.

¹³² *Reliquiae tabularum II*, s. 132 (1416); V. V. TOMEK, *Dějepis II*, s. 486–487. Roku 1418 se uvádí jako držitel některých okolních vesnic, A. SEDLÁČEK, *Hrady 8*, s. 233.

¹³³ *Zbytky register*, č. 232, s. 46–47 (1392); AČ 2, č. 328, s. 186–187 (1395). K tomu August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrže Království českého 13*, Praha 1998², s. 60, 64–65.

¹³⁴ V listopadu 1395 Zikmund Huler hrad Boršengryn spolu s městečky Kynžvartem, Žandovem, vesnicemi a clem směnil s Hyncíkem (Hynčíkem) Pluhem za hrad Orlík. Ten hrad držel královským lénem, proto se směnou musel souhlasit král Václav IV, AČ 2, č. 328, s. 186–187; č. 333, s. 187; č. 419, s. 201. Roku 1398 se již psal po nově nabytém hradu, LC V, s. 310 (1398); LC VI, s. 11 (1399), 68 (1402), 81 (1402), 82 (1402), 132 (1404). K tomu srovnej V. V. TOMEK, *Dějepis II*, s. 492–493 a A. SEDLÁČEK, *Hrady 11*, s. 60.

¹³⁵ LC VI, s. 153 (1405), 161 (1405); *Archiv český 28*, Josef Teige (ed.), Praha 1912, s. 371b (1405); AČ 2, s. 187 (1408); A. SEDLÁČEK, *Hrady 11*, s. 60.

Obr. č. 1. Erb pražské patricijské rodiny Olbramoviců pocházející ze znakové galerie na hradě Laufu u Norimberka. Zřejmě se zde projevil blízký vztah Olbrama Menhartova ke dvoru a k samotnému císaři, jenž nechal někdy kolem roku 1361 mezi erby předních šlechtických rodin českého království zobrazit olbramovické rodové znamení, které tvořilo pět stříbrných plamenů v červeném poli. Foto Robert Novotný.

Obr. č. 2. Znak kutnohorské patricijské rodiny Ruthardů v chrámu sv. Jakuba v Kutné Hoře z poloviny 14. století. Foto autor.

Obr. č. 3. Pečeť kutnohorského patricije Štěpána Pirknera pocházející z roku 1324. Na zachovalé okrouhlé pečetě můžeme spatřit rodový znak Pirknerů – svislou březovou větevku s pěti listy na dlouhých řapících, která vyrůstá ze tří kopců a vychází ze špičky štítu. V pečetním poli pak nacházíme všechny rytířské atributy – trojhranný štít, přilbu s klenotem a přikrývadly. Archiv Národního muzea, sign. A 55. Foto Jiří Bareš.

Obr. č. 4. Praha 1, Melantrichova ulice, bývalý dům „U Melantrichů“. Vyobrazení zápasu sv. Jiří s drakem z doby před polovinou 14. století (obraz dnes nezvěstný a patrně byl zničen). V době vzniku malby dům s největší pravděpodobností patřil pražskému patricijovi Donátu Rostovi, který byl zřejmě jejím objednatel. Dřevoryt podle kresby A. Wiehla. Převzato z Mittheilungen der k. k. Zentralkommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale 20, 1894, s. 178 (Knihovna Národního muzea, sign. 95 B 19).

DIE REFLEKTION DER HÖFISCHEN KULTUR IM STÄDTISCHEN UMWELT IM 13. UND 14. JAHRHUNDERT

Seit der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts können wir in der Umgebung des böhmischen Königs die städtischen Patriziatsangehörigen finden, die hier hauptsächlich die montanistischen Ämter ausübten. Am häufigsten besetzten sie das Münzmeisteramt und das Amt des Urburer; später besetzen sie auch die Kämmerer-, Unterkämmerer- und Hofrichterämter. In die nächste Umgebung des Königs gelangten nicht nur die mächtigen und reichen Patrizier, sondern auch jene Stadtbewohner, die nicht dem Patriziat angehörten. All diese Leute müssen wir dem königlichen Hof zurechnen. Es handelt sich dabei vornehmlich um königliche Straßenwächter, Bader, Schneider, Barbieri, Apotheker, Schankwirte und Goldschmiede. Anfangs rekrutierten sie sich aus den Reihen der königlichen Untertanen, aber bereits seit dem Ende des 13. Jahrhunderts begannen sie, sich in den Prager Städten anzusiedeln und gewöhnliche Stadtbürger zu werden. Die Nähe der in den Hofämtern tätigen Stadtbürger zum Herrscher bezeugen einerseits die königlichen Urkunden, in deren Zeugenreihen sie auftauchen. Zum anderen wird dies sichtbar an zahlreichen urkundlich bezeugten Kontakten dieser Bürger zum Adel. Es war nur eine Frage der Zeit, bis das kontinuierlich prosperierende Patriziat in der unmittelbaren Königsumgebung an Einfluss gewann und dabei zugleich die Impulse der höfischen Kultur aufnahm. Das aristokratische Selbstverständnis des städtischen Patriziats bildete die Voraussetzung für die Rezeption der Hofkultur in den Städten. Diese wird an der durch das Patriziat übernommenen Adelsheraldik und Sphragistik, an Formen der Repräsentation in Mode, innerer künstlerischer Ausstattung der Stadtgebäude und patrizischen Grabmälern sowie am Ankauf von Burgen deutlich.

SOUPIS POUŽITÝCH ZKRATEK

AČ	Archiv český
AfSK	Archiv für schlesische Kirchengeschichte
AÖG	Archiv für Österreichische Geschichte
APW	Archiwum Państwowe we Wrocławiu
AT	Acta Tomiciana
AUC	Acta universitatis Carolinae
BU	Breslauer Urkundenbuch
CB	Castellologica bohemica
CDB	Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae
CDLS	Codex diplomaticus Lusatiae superioris
CDM	Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae
CDS	Codex diplomaticus Saxoniae regiae
ČČH	Český časopis historický
ČČM	Časopis Českého muzea
ČMM	Časopis Matice moravské
ČSČH	Československý časopis historický
ČSPSČ	Časopis Společnosti přátel starožitností českých
DA	Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters
DF I	Friderici I. Diplomata inde ab anno MCLXVIII. usque ad annum MCLXXX
DP	Documenta Pragensia
FHB	Folia Historica Bohemica
FRB	Fontes rerum Bohemicarum
HT	Husitský Tábor
Jacobi	Codex epistolaris regis Bohemiae. Briefe des Königs Johann von Böhmen, seiner Verwandten und anderer Zeitgenossen
JSH	Jihočeský sborník historický
KNM	Knihovna Národního muzea
LBUS	Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter

LC	Libri confirmationum
LE	Libri erectionum
LexMA	Lexikon des Mittelalters
LOR	Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka
MHB	Mediaevalia Historica Bohemica
MGH	Monumenta Germaniae Historica
MIÖG	Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung
MUB	Mecklenburgisches Urkundenbuch
NA AZK	Národní archiv ČR v Praze, Archivy českých klášterů zrušených za Josefa II.
NA Praha	Národní archiv Praha
NLN	Neues Lausitzisches Magazin
NN	Národní knihovna Praha
PA	Památky archeologické
PAM	Památky archeologické a místopisné
RBM	Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae
RCDB	(Riedel's) Codex diplomaticus Brandenburgensis
RI	Regesta Imperii
SAP	Sborník archivních prací
SNM	Sborník Národního muzea
SokA	Státní okresní archiv
SPFFBU	Sborník prací filozofické fakulty Brněnské univerzity
SRS	Scriptores rerum Silesiacarum
SU	Schlesisches Urkundenbuch
UBK	Urkundenbuch der Stadt Krummau in Böhmen
UGBB	Urkunden zur Geschichte des Bisthums Breslau im Mittelalter
VKČSN	Věstník Královské české společnosti nauk
VVM	Vlastivědný věstník moravský
ZAO	Zemském archivu Opava
ZDop	Pozůstatky knih zemského práva knížetství opavského
ZVGMS	Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens
ZVGS	Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens

SEZNAM AUTORŮ

MGR. ROBERT ANTONÍN, PH.D.
HISTORICKÝ ÚSTAV FF MU (BRNO)

PHDR. KLÁRA BENEŠOVSKÁ, CSc.
ÚSTAV DĚJIN UMĚNÍ AV ČR, v. v. I. (PRAHA)

PROF. PHDR. MARIE BLÁHOVÁ, DRSc.
KATEDRA POMOCNÝCH VĚD HISTORICKÝCH A ARCHIVNÍHO STUDIA FF UK (PRAHA)

PROF. PHDR. LENKA BOBKOVÁ, CSc.
ÚSTAV ČESKÝCH DĚJIN FF UK (PRAHA)

PHDR. DANA DVOŘÁČKOVÁ–MALÁ
HISTORICKÝ ÚSTAV AV ČR, v. v. I. (PRAHA)

MGR. PETR ELBEL, PH.D.
HISTORICKÝ ÚSTAV FF MU (BRNO)
INSTITUT FÜR MITTELALTERFORSCHUNG OEAW (VÍDEŇ)

MGR. JANA FANTYSOVÁ–MATĚJKOVÁ, PH.D.
ÚSTAV ČESKÝCH DĚJIN FF UK (PRAHA)

PHDR. MLADA HOLÁ, PH.D.
KATEDRA POMOCNÝCH VĚD HISTORICKÝCH A ARCHIVNÍHO STUDIA FF UK (PRAHA)

PROF. PHDR. KATEŘINA CHARVÁTOVÁ, CSc.
KATEDRA DĚJIN A DIDAKTIKY DĚJEPISU PEDF UK (PRAHA)

DOC. MGR. LIBOR JAN, PH.D.
HISTORICKÝ ÚSTAV FF MU (BRNO)

MGR. DALIBOR JANIŠ, PH.D.
HISTORICKÝ ÚSTAV AV ČR, v. v. I. (BRNO)

MGR. PETR KOZÁK, PH.D.
ÚSTAV HISTORICKÝCH VĚD FPF SIU (OPAVA)

DOC. PHDR. VÁCLAV LEDVINKA, CSc.
ARCHIV HLAVNÍHO MĚSTA PRAHY (PRAHA)

PHDR. KAREL MARÁZ, Ph.D.
ÚSTAV POMOCNÝCH VĚD HISTORICKÝCH A ARCHIVNICTVÍ FF MU (BRNO)

PHDR. MARKÉTA MARKOVÁ
HISTORICKÝ ÚSTAV AV ČR, v. v. i. (PRAHA)

PHDR. RENÁTA MODRÁKOVÁ
ODDĚLENÍ RUKOPISŮ A STARÝCH TISKŮ NK ČR (PRAHA)

MGR. LENKA MRÁČKOVÁ, Ph.D.
ÚSTAV HUDEBNÍ VĚDY FF UK (PRAHA)

PHDR. MARTIN MUSÍLEK
CENTRUM MEDIEVISTICKÝCH STUDIÍ AV ČR A UK (PRAHA)

MGR. ROBERT NOVOTNÝ
CENTRUM MEDIEVISTICKÝCH STUDIÍ AV ČR A UK (PRAHA)

DR. MARCIN RAFAŁ PAUK
INSTYTUT ARCHEOLOGII I ETNOLOGII PAN (WARSZAWA)

PHDR. ROBERT ŠIMŮNEK, Ph.D.
HISTORICKÝ ÚSTAV AV ČR, v. v. i. (PRAHA)

DOC. PHDR. MARTIN WIHODA, Ph.D.
HISTORICKÝ ÚSTAV FF MU (BRNO)

DR. EWA WÓLKIEWICZ
INSTYTUT HISTORII UO (OPOLE)

PHDR. JAN ZELENKA
HISTORICKÝ ÚSTAV AV ČR, v. v. i. (PRAHA)

MGR. ZDENĚK ŽALUD, Ph.D.
ÚSTAV ČESKÝCH DĚJIN FF UK (PRAHA)

DVORY A REZIDENCE VE STŘEDOVĚKU

II. SKLADBA A KULTURA DVORSKÉ SPOLEČNOSTI

Dana Dvořáčková–Malá – Jan Zelenka (edd.)

1. vyd.: Praha, Historický ústav 2008 – 510 s.

ISBN 978-80-7286-134-7

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and AMERICA: HISTORY AND LIFE.